

Департамент
освіти і науки,
молоді та спорту
Закарпатської обласної
державної адміністрації

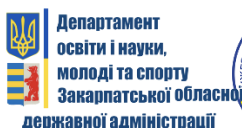
УКРАЇНА І ЦЕНТРАЛЬНА ЄВРОПА: ІСТОРІЯ, ПОЛІТИКА, КУЛЬТУРА

Матеріали
IX міжнародної науково-практичної конференції
«Формат розвитку відносин України та
Європейського союзу в контексті російсько-
української війни, виборчих процесів та прав
національних меншин»

м. Ужгород
4-5 жовтня 2024 р.

Асоціація політологів
міжнародників УжНУ

**ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНИХ НАУК
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
АСОЦІАЦІЯ ПОЛІТОЛОГІВ ТА МІЖНАРОДНИКІВ УжНУ**

Партнери:

**Пряшівський університет (Пряшів, Словачька Республіка)
НДІ політичної регіоналістики УжНУ (Ужгород, Україна)
Студентське наукове товариство ФСН (Ужгород, Україна)**

МАТЕРІАЛИ

ІХ-ї Міжнародної науково-практичної конференції:

**«ФОРМАТ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ, ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ
ТА ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН»**

**Ужгород
2024**

Україна – Європейський Союз: Формат розвитку відносин України та Європейського Союзу в контексті російсько-української війни, виборчих процесів та прав національних меншин. Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 04–05 жовтня 2024 року) / Ю. Остапець (голова редкол.); відповідальні за випуск: М. Зан, В. Гиря. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2024. 359 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Юрій ОСТАПЕЦЬ, професор, доктор політичних наук, декан факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – голова редколегії.

Мар'яна МАРУСИНЕЦЬ, професор, доктор педагогічних наук, директор департаменту освіти і науки, молоді та спорту Закарпатської обласної військової адміністрації – співголова редколегії.

Микола ПАЛІНЧАК, професор, доктор політичних наук, декан факультету міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – співголова редколегії.

Олександр БЕРТОЛОН, заступник голови правління ГО «Асоціація випускників політологів та міжнародників УжНУ» – співголова редколегії.

Іріна ДУДІНСЬКА, доцент кафедри теорії політики, директор Інститу політології Пряшівського університету в Пряшеві (Словацька Республіка) – співголова редколегії.

Анатолій КЛЮЧКОВИЧ, доктор політичних наук, завідувач кафедри політології і державного управління факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – член редколегії.

Михайло ЗАН, кандидат історичних наук, доцент кафедри політології і державного управління факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – член редколегії.

Володимир ГИРЯ, кандидат історичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, заступник декана факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – член редколегії.

Валентин БУРКАЛО, кандидат філософських наук, доцент кафедри політології і державного управління факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – член редколегії.

Віктор ПЕТРІНКО, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – член редколегії.

Петро ГАБРИН, аспірант 3-го року навчання спеціальності «Публічне управління та адміністрування» кафедри політології і державного управління факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – член редколегії.

*Рекомендовано до друку Вченою Радою ФСН
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (протокол №2 від 10 жовтня 2024 р.).*

До збірника наукових праць ввійшли доповіді учасників міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої актуальним питанням розвитку відносин України та країн Європейського Союзу в контексті російсько-української війни, виборчих процесів та прав національних меншин. Вітчизняні та зарубіжні науковці висвітлюють причини, хід і наслідки російсько-української війни; аналізують проблематику зміни геополітичного статусу України, міжнародних відносин, дипломатичну, військову та фінансову допомогу нашій державі, інформаційно-сміслові наративи в контексті протистояння з ворогом; презентують проблематику виборчих процесів у країнах Європейського Союзу та їх вплив на розвиток відносин з Україною; розглядають публічно-управлінські відносини та особливості взаємодії влади й суспільства у воєнний та поствоєнний період; розкривають зміст етнополітичної безпеки та стабільності у країнах Центральної Європи; визначають проблемні питання життєдіяльності українського соціуму в умовах воєнного стану (волонтерство, біженці і внутрішня міграція, освіта, наука, культура та релігія як фактори формування і збереження національної ідентичності тощо).

Видання розраховане на науковців, аспірантів, студентів, державних службовців та широкий читацький загал.

ISBN 978-617-8390-43-3

© Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції
«Україна – Європейський Союз: Формат розвитку відносин України
та Європейського Союзу в контексті російсько-української війни,
виборчих процесів та прав національних меншин гарантії безпеки», 2024
© Ужгородський національний університет, 2024
© ТОВ «РІК-У», 2024

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ПРИЧИНИ, ХІД І НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

Олексій ШАФРАНЬОШ ЯК РОСІЯ ВЕДЕ ГІБРИДНУ ВІЙНУ В СОЦМЕРЕЖАХ: ЗАКАРПАТСЬКИЙ КОНТЕКСТ	10
Sándor FÖLDVÁRI TÜRKIYE'S STRATEGIC ROLE IN THE BLACK SEA REGION AND ENCOURAGING PROSPECTS FOR UKRAINIAN-TURKISH COOPERATION	12
Ірина ОБЧАР МОДЕЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	20
Надія БАБАРИКІНА ВІЙНА ЯК ЗАСІБ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЛІТИКИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ	23
Михайло МОСКАЛЮК ІДЕОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	24
Христина МАТЯЖ ПРИЧИНИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	26
Сергій БАЗАРНИЙ, Олександр ТЕРНОВИЙ МЕТОДИ ТА МОДЕЛІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА ВИЗНАЧЕНІ ЦІЛЬОВІ АУДИТОРІЇ В МЕЖАХ ПРОВЕДЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ОПЕРАЦІЇ.....	27
Oleksandr KOVALENKO PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF MANAGEMENT COMPETENCE OF OPERATIONAL LEVEL OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE	30
Олександр ГУЛИМА КРИМСЬКИЙ НАПРЯМ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ У ПЕРІОД АНЕКСІЇ 2014 РОКУ	32
Ігор БОЙЧУК МЕДІА В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ	34
Тимофій ШЕРЕМЕТА «ПРОЗОРИЙ ФРОНТ» ЯК ОСНОВНИЙ ФАКТОР ВИНИКНЕННЯ ПОЗИЦІЙНОЇ ВІЙНИ ТА «МАНЕВРЕНІСТЬ» ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК УСПІХУ ОБОРОННИХ ТА НАСТУПАЛЬНИХ ДІЙ НА ПРИКЛАДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	37

РОЗДІЛ 2

УКРАЇНА В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ЗМІНА ГЕОПОЛІТИЧНОГО СТАТУСУ, МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ, ДИПЛОМАТИЧНА, ВІЙСЬКОВА ТА ФІНАНСОВА ДОПОМОГА, ІНФОРМАЦІЙНО-СМИСЛОВІ НАРАТИВИ

Василь БУСЛЕНКО УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ ЗОВНІШНІХ ЗАГРОЗ (2022–2024 РР.).....	40
Štefan IŽÁK, Олександр БЕРТОЛОН ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛІТИКИ УРЯДІВ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА УГОРЩИНИ ВІДНОСНО УКРАЇНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: РИТОРИКА ТА ПРАКТИКА	42
Наталія РОТАР ДИНАМІКА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНСТРУМЕНТІВ ФІНАНСОВОЇ ДОПОМОГИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	53
Мирослава ЛЕНДЬБЕЛ, Михайло ДЕРИЧ СУЧАСНІ ІНСТИТУЦІЙНІ ФОРМИ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЯК ЕЛЕМЕНТ ВИВЧЕННЯ ПРАКТИКИ ВЗАЄМОДІЇ НА ЗОВНІШНІХ ТА ВНУТРІШНІХ КОРДОНАХ ДЕРЖАВ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ ...	55

Міхал ЦІРНЕР КОРОТКІ ВІХИ РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ТА ЙОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В ЄВРОПІ	58
Наталія МАРАДИК МІСЦЕ ТА РОЛЬ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ПОЛІТИКАХ КРАЇН ЄС: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ	61
Сергій БАЙРАК КРИЗОВІ ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	65
Ігор ТОДОРОВ РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР УГОД УКРАЇНИ ПРО СПІВПРАЦЮ В БЕЗПЕКОВІЙ СФЕРІ	68
Володимир БЕНЯС УКРАЇНА У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ	70
Сергій БУДНИК ПОЛІТИКА КИТАЮ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АФРИЦІ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ	71
Ігор ДОЦЯК СТІЙКІСТЬ ЯК ОСНОВА ГАРАНТУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	73
Олеся КУЦЬКА ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАКРИТТЯ НЕБА НАД УКРАЇНОЮ	75
Ганна САСИН, Володимир ГИРЯ «РЕВОЛЮЦІЯ»: СЕМАНТИКА Й ВІДТІНКИ ДЕФІНІТИВНИХ ВИЗНАЧЕНЬ	77
Анастасія ТОЛЮПА МІЖНАРОДНА ДОПОМОГА ЯК КЛЮЧ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ УКРАЇНИ	81
Михайло ЛЕНДЕЛ ВІЙСЬКОВА ДОПОМОГА США ЯК ЧИННИК ПЕРЕБІГУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2022–2024 РР.)	88
Анастасія ЛЕНДЬБЕЛ РОЛЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ПІДГОТОВКИ ДО ВСТУПУ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ	92
Світлана КОНСТАНТИНЮК «М'ЯКА СИЛА» ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ДИФЕРЕНЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО РОЗПОДІЛУ ФУНКЦІЙ ВЕЛИКИХ ТА МАЛИХ ДЕРЖАВ	96
Ярослав ПЕТРУНЕНКО ІНІЦІАТИВИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ З ПІДТРИМКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ	98
Інна ТУРЯНИЦЯ ЯГЕЛЛОНСЬКА ІДЕЯ ЯК ІСТОРИЧНА МЕТАФОРА ТА СУЧАСНИЙ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЕКТ	100
Маріанна МАРУСИНЕЦЬ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН МІЖ РЕСПУБЛІКОЮ ІРЛАНДІЯ ТА ЄС	103
Ганна ЛЕЩЕНКО РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ ЯК ПІДРИВНА СКЛАДОВА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ	105
Юлія ГРИК ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ПРАВО ЄС	108
Любомир ПРОЦИШИН ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ: ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПІДХІД	109
Сергій ЛОЗИНСЬКИЙ ФОРМИ ТА НАПРЯМИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА НА ВОЛИНІ У 2024 РОЦІ	111
Ігор-Іван ПРОЦІВ, Роман РОМАНЮК ВИМУШЕНЕ «ОБКРАДАННЯ» ЧИ ВИМУШЕНА «МІРА»: ДОЦІЛЬНІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ ГРОШОВОЇ РЕФОРМИ ЛЮДВІГА ЕРХАРДА В ПОВОСННІЙ УКРАЇНІ, ЇЇ НАСЛІДКИ ТА МОРАЛЬНИЙ ВПЛИВ НА УКРАЇНСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ	116

РОЗДІЛ 3

ВИБОРЧІ ПРОЦЕСИ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ЇХ ВПЛИВ
НА РОЗВИТОК ВІДНОСИН З УКРАЇНОЮ

Mykola PALINCHAK, Volodymyr KOMARNYTSKYI, Miklosh TOVT FEATURES OF THE POLITICAL SUBSTANTIATION OF THE FUNCTIONAL COMPONENT OF POLITICAL PARTIES.....	119
Юрій ОСТАПЕЦЬ ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У 2024 РОЦІ	121
Анастасія ПАЛОШ, Антон РАДЬКО ВИБОРИ ДО ЄВРОПАРЛАМЕНТУ 2024 РОКУ: «ПРАВА ХВИЛЯ» І ФАКТОР УКРАЇНИ.....	131
Анатолій КЛЮЧКОВИЧ РЕГІОНАЛЬНІ ВИБОРИ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ 2024 РОКУ: ОСОБЛИВОСТІ ВЛАДНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ПОЛІТИЧНИХ СИЛ.....	135
Олександр РАДИШ ВПЛИВ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ 2023-2024 РОКІВ У СЛОВАЧЧИНІ НА ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ З УКРАЇНОЮ.....	138
Андрій ПРИХОДЬКО ВПЛИВ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2022 РОКУ ТА ВИБОРІВ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ 2024 РОКУ НА СТРУКТУРУВАННЯ ПАРТІЙНОГО ЛАНДШАФТУ УГОРЩИНИ	140
Марія ЧОРБА ФЕНОМЕН ПОПУЛІСТСЬКО-САТИРИЧНОЇ ПАРТІЇ «ДВОХВОСТОГО СОБАКИ» НА ПОЛІТИКО-ПАРТІЙНІЙ МАПІ УГОРЩИНИ	143
Тарас ЧУЧВАРА, Мирослав ЛЕШАНИЧ ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ В ПОЛЬЩІ 2023 РОКУ ТА ЇХ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ	146
Валентин ВАСИЛИНДРА ПОЗАЧЕРГОВІ ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ У ФРАНЦІЇ: ПЕРЕДУМОВИ, НАСЛІДКИ ТА ВПЛИВ НА ВІДНОСИНИ З УКРАЇНОЮ	148
Анастасія ПАЯСЬ, Віктор ГОЛОВКІН, Родіон ВЛАД ХАРАКТЕРИСТИКА ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2024 РОКУ В БЕЛЬГІЇ	153
Анна ДАСЮДА ІНКЛЮЗИВНІСТЬ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД В УКРАЇНІ	155
Діана КАЛЬМУК ІНКЛЮЗИВНІ ВИБОРЧІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: НЕОБХІДНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ ШРИФТУ БРАЙЛЯ НА ВИБОРЧИХ БЮЛЕТНЯХ ДЛЯ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ	157
Альона ПАНОВА «РЕГІОНАЛЬНІ» ПАРТІЇ ЗАКАРПАТТЯ (1991–2020): ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ЕЛЕКТОРАЛЬНІ РЕЗУЛЬТАТИ	158

РОЗДІЛ 4

ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКІ ВІДНОСИНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ І СУСПІЛЬСТВА У ВОЄННИЙ
І ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД

Ростислав БАЛАБАН СПРОМОЖНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ.....	162
Mykola PALINCHAK, Volodymyr KOMARNYTSKYI, Vasyi BABYDORYCH THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT OF RESEARCHING THE EVOLUTION OF THE CONCEPT OF LOCAL GOVERNMENT.....	168
Наталія КОНОНЕНКО ЛЕГІТИМНІСТЬ, ПОЛЯРИЗАЦІЯ ТА ВЛАДА У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	170
Надія КІЧЕРА ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ТА МЕХАНІЗМИ ПРЯМОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН В УПРАВЛІННІ ГРОМАДОЮ	172

Ірина ЦІКУЛ

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ КОМУНІКАЦІЯМИ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	174

Валерій БОРТНІКОВ

КОНГРЕС МІСЦЕВИХ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ ВЛАД ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ГРОМАД І ТЕРИТОРІЙ	175

Петро ГАБРИН

СПЕЦИФІКА ПОЗИТИВНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ РОМІВ У ГАЛУЗІ ВИЩОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ)	178

Віталій ПАНЬКОВИЧ

УПРАВЛІННЯ ВИБОРЧИМИ ПРОЦЕСАМИ В УКРАЇНІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКА ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПРАКТИКА	180

Василь БАБИДОРІЧ

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	182

Віталій ГУШТАН

ЕТАПИ РЕФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ	184

Софія ФЕДАК

ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ПІДСТАВ НАБУТТЯ ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ ІНОЗЕМЦЯМИ ТА ОСОБАМИ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА	186

Вероніка ВАЙДА

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ ЯК ТОЧКА ВІДЛІКУ ПРАВОВИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ: РЕФОРМА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	188

Анастасія ГАЛАК

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ У ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	192

Дмитро ЖИЛА

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В ПЕРІОД РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	194

Ольга ПАРУБІЙ

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ У СФЕРІ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ, ЗУМОВЛЕНІ ВОЄННИМ СТАНОМ	197

Вероніка ВИГОВСЬКА

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОВОЄННИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	200

Катерина ДУДА

АНТИКОРУПЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ ЯК СПОСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ	204

РОЗДІЛ 5**ЕТНОПОЛІТИЧНА БЕЗПЕКА ТА СТАБІЛЬНІСТЬ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ****Чілла ФЕДИНЕЦЬ**

КОРОТКИЙ ОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ З ОСОБЛИВИМ АКЦЕНТОМ НА УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКІ ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ	207

Олександр ЛЯХ

РОЛЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ВИКОНАННІ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ УКРАЇНИ ЯК КРАЇНИ-КАНДИДАТКИ В ЧЛЕНИ ЄС ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН (СПІЛЬНОТ): ДОСВІД ЗАКАРПАТТЯ	212

Тиберій АСЛАНОВ

ЕТНОПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ У ПОЛІТИЧНИХ ТРАКТАТАХ АНТИЧНОСТІ	217

Стеллас АСЛАНОВ, Сергій РІШКО

ЕТНОПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ	219

Степан БОНДАРЕНКО

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ВИМІРИ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ	222

Кристина ЧЕРВЕНЯК ПРИНЦИПИ УПРАВЛІННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ НА МІСЦЯХ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ РЕГІОНУ	224
Віталій СЛИВКА РОЛЬ ПАРЛАМЕНТУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ	226
Яна ДУДАШ-РИЖАК ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЄДНОСТІ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК УТВЕРДЖЕННЯ КОНСОЛІДУЮЧИХ ЦІННОСТЕЙ СЛОВАКІВ ЗАКАРПАТТЯ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	228
Олександр МУШИНКА ШКІЛЬНИЦТВО НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У СЛОВАЧЧИНІ В КОНТЕКСТІ РОМСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА РУСИНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН: ПРОБЛЕМИ, АКТУАЛЬНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ	233
Володимир АЛМАШІЙ ПОЛІТИКО-ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКОЇ СПІВПРАЦІ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН.....	238
Крістіан ШАЛЕНИК СТАНОВИЩЕ УГОРСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ НА ТЛІ СУЧАСНИХ УКРАЇНО-УГОРСЬКИХ СТОСУНКІВ.....	242
Михайло ЗАН, Андрій КІСІЛЕВСЬКИЙ ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ УГОРСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ (НА ПРИКЛАДІ РУМУНІЇ, СЛОВАЧЧИНІ ТА УКРАЇНИ)	252
Юрій ШИПОВИЧ РОЛЬ ЖУРНАЛУ «ОТЦЮЗНИНА» У ВІДРОДЖЕННІ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В КАРПАТСЬКИХ РУСИНІВ	258
Олександр КИРИЛОВЕЦЬ ЛЕМКИ В ПОЛЬЩІ: ВИКЛИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ПІСЛЯ ДЕПОРТАЦІЙ 1940-Х РОКІВ Й ДО СЬОГОДНІ.....	260
Мартін ЖЕЛЕЗНИК СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ АВТОНОМНОГО КРАЮ ВОЄВОДИНА (РЕСПУБЛІКА СЕРБІЯ)	262
Анастасія ДАВИДЕНКО СЕГМЕНТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНШИНИ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ	265

РОЗДІЛ 6

УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІУМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА, ВОЛОНТЕРСТВО, БІЖЕНЦІ ТА ВНУТРІШНЯ МІГРАЦІЯ

Олександр ГРИШКО СТАНОВИЩЕ ВЕТЕРАНІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У ВОЄННОМУ ТА ПОСТВОЄННОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	267
Олег ДЕМКІВ, Тетяна МАРУСЯК ВИКЛИКИ ПРАВОСВІДОМОСТІ В УМОВАХ ДІЇ ОБМЕЖЕНЬ ВОЄННОГО СТАНУ	268
Валентин БУРКАЛО ЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗРІЛОСТІ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ФОРМИ САМООРГАНІЗАЦІЇ СОЦІУМУ	270
Людмила МАЗУКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТНІХ ПРАВ ДІТЕЙ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ДО КРАЇН ЄС ЯК ЧИННИК ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ З УКРАЇНОЮ	277
Марія МЕНДЖУЛ ПРИНЦИП НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ ТА ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ ДІТЕЙ ІЗ ЧИСЛА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН	280

Ігор ВЕГЕШ ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ.....	281
Роман БІГУНЕЦЬ ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕШКОДИ В РЕЄСТРАЦІЇ НАРОДЖЕННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ РОМСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОСТІ (ДОСВІД ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ).....	283
Марія РОЗІК ВОЛОНТЕРСТКИЙ РУХ У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	284
Алла БОРТНІКОВА УЧАСТЬ ДЕПУТАТІВ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ДОПОМОГИ ВІЙСЬКОВИМ	286
Анжеліка ЛЕЩЕНКО ПРОГРАМИ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	288
Святослав МАРГОЛИЧ ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ТА ВІЙНИ ТА В МИРНИЙ ЧАС ЯК ПОЛІТИЧНА ТЕХНОЛОГІЯ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	290
Олена СКЛЯР ВІЙНА ЯК КАТАЛІЗАТОР РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ	295
Вікторія ХОМАНЕЦЬ ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ПРОТИДІЇ ВІЙСЬКОВІЙ АГРЕСІЇ ТА УСПІШНОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ	299
Олег КУЦЕНКО ВПЛИВ ІНТЕРНЕТ-АКТИВІЗМУ НА РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	301
Вікторія СІЧАК ВПЛИВ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ НА СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВАХ.....	303
Елеонора КУЛЧАР РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН (СПІЛЬНОТ) ЗАКАРПАТТЯ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І МОЖЛИВОСТЕЙ ЕТНІЧНИХ СПІЛЬНОТ НА ШЛЯХУ ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	305
Аліна СТИРАНЕЦЬ УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІУМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СТАНОВИЩЕ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА ПРОБЛЕМА ВНУТРІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ	309
Аліна ЯМКОВА ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ВНУТРІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ ДЛЯ ПРИЙМАЮЧИХ РЕГІОНІВ. МОЖЛИВОСТІ ТА ЗАГРОЗИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	311

РОЗДІЛ 7

ОСВІТА, НАУКА, КУЛЬТУРА ТА РЕЛІГІЯ ЯК ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ І ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ

Тетяна ШЕВЧУК, Анастасія ЄМЕЛЬЯНЕНКО ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	313
Тетяна КЛЮЧКОВИЧ РОЗВИТОК ВИЩОЇ ОСВІТИ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І ПРОБЛЕМ	314
Ольга КОЗАЧЕНКО, Орислава КАЛИНЯК ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ: УЯВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ МІСТА ЛЬВОВА	317
Віктор ПЕТРІНКО ПОЛІТИЧНИЙ PR: ПОТРЕБА ДЛЯ ПОЛІТОЛОГА.....	318

Леонід ІЛЬКО АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПОЛІТИКИ ТА МИСТЕЦТВА У ВІТЧИЗНЯНИЙ НАУЦІ	320
Іван ДОБОШ ПРОБЛЕМИ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	322
Дарія ТАРКОВСЬКА ПОЛІТИКА ПЕРЕОЗНАЧЕННЯ КУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ФАКТОР ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: КРИТЕРІЇ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ПАМ'ЯТОК.....	324
Євген БІЛОУС КУЛЬТ ЗЕМЛІ: ЧОМУ ЦЕ ВИКЛИК ДЛЯ УКРАЇНСТВА?	325
Карина КОНЯЄВА ЗАБОБОНИ В ХХІ СТОЛІТТІ ЯК ФАКТОР ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ	327
Андріана ЗАН БІБЛІЯ ТА КОРАН ЯК НАЙВИДАТНІШІ ПИСЕМНІ ПАМ'ЯТКИ СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ.....	329
Mykola PALINCHAK, Roman MEHELA, Ruslan ZABRODSKY CONSTITUTIONAL AND LEGAL PROVISION OF STATE-CHURCH RELATIONS IN THE CZECH REPUBLIC IN THE PROCESS OF DEMOCRATIZATION OF THE POLITICAL SYSTEM	335
Сергій ГАНУС ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА ТА НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ РУХ ОПОРУ В ІСТОРИЧНІЙ ПОЛІТИЦІ СУЧАСНОЇ ЛИТВИ.....	337
Марія МАЙОРОШІ ЦЕРКОВНО-ДЕРЖАВНІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ МУКАЧІВСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЄПАРХІЇ).....	340
Анастасія ХТЕЙ МОВА ЯК ЗБРОЯ ТА ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	343
Ірина МОТРУНИЧ МОВА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	346
Владислав ПЕТРИШИН КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В ПУБЛІЧНІЙ СФЕРІ У КОНТЕКСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	349
Ольга БОСОВИК, Олексій СПАСОВ, ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ	351
Антон НАУМИК, Ярина КОНДРАТОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В ГАЛУЗІ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ФАКТОР ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	353
Руслан ЗАБРОДСЬКИЙ ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В ГРЕЦІЇ	355
Олег АНДРІЙВ МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В ПОЛЬЩІ	356

РОЗДІЛ 1

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ПРИЧИНИ, ХІД І НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

Олексій ШАФРАНЬОШ,
*викладач кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції
(Ужгородський національний університет),
голова правління громадської організації
«Асоціація випускників політологів та міжнародників УжНУ»*

ЯК РОСІЯ ВЕДЕ ГІБРИДНУ ВІЙНУ В СОЦМЕРЕЖАХ: ЗАКАРПАТСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Одним із ключових інструментів впливу російської федерації на інформаційний простір України є пропаганда, яка широко поширюється через соціальні мережі. Ця пропаганда має на меті дестабілізацію суспільної думки, створення панічних настроїв, формування хибних наративів і підлив національної єдності. Враховуючи масштаб та ефективність використання цих методів, стає надзвичайно важливим досліджувати специфіку російських інформаційних атак, особливо у сфері соціальних медіа, де вони можуть швидко набирати вірусний характер.

У цих тезах ми проаналізуємо основні види російської дезінформації, які поширювалися в закарпатському сегменті фейсбуку наприкінці 2023 року. До уваги були взяті закарпатські групи в соцмережі, а також активні користувачі, які поширювали дезінформаційні повідомлення. Іноді це виявлялися «відкормлені» російськими спецслужбами боти, але часто меседжі поширювалися та коментувалися цілком реальними людьми.

До моніторингу були долучені, як найбільші за охопленням регіональні групи, так і менші, тематичні групи, адже в них модерування матеріалів часто менш ретельне, тому життя фейкової інформації є більш довгим.

Основним джерелом пропагандистських вкидів є тік-ток, телеграм, інстаграм. Особливістю Закарпаття є регіональний контекст. Тому чимало фейків будуються на темі національних меншин та кордону. Яскравими прикладами тут можуть бути активно поширені фейки про мінування кордону з Угорщиною та призов закарпатських угорців. Крім регіональних особливостей у закарпатських групах, поширюються й інші фейки, характерні для українського сегменту фейсбуку. Варто відзначити, що в РФ ретельно моніторять внутрішньополітичну обстановку в Україні, а також міжнародний контекст, відтак, поява фейкової інформації щодо певної події є достатньо швидкою [1].

Отож, детальніше розглянемо найбільш характерні приклади дезінформації, які поширювалися в фейсбуці на межі 2023–2024 років. 21–22 листопада 2023 року в соцмережах, кремлівськими змі був поширений фейк про начебто мінування прикордонних територій із Угорщиною. На відео, яке було поширено, зокрема й російською пропагандисткою Скабеєвою, чоловік у формі ЗСУ, у балаклаві, попереджує ухильантів про небезпеку від втечі через кордон. Також в листопаді 2023 року було поширено російськими телеграм-каналами інформацію про те, що нібито бійців спецпідрозділу «Кракен» відправлять у Закарпатську область для посилення мобілізації. При цьому також зазначають, що особливу увагу вони надаватимуть українським громадянам угорського походження. Доказом цього додані скріншоти нібито листування двох бійців «Кракена». Центр протидії дезінформації, верифікувавши повідомлення в ГУР України повідомив, що поширювана новина – «це фейк російської пропаганди, мета якого дискредитувати спецпідрозділ «Кракен» і розпалити національну ворожнечу» [2].

Ще один фейк, який активно просувався в закарпатських групах наприкінці 2023 року стосувався того, що в деяких областях України на АЗС нібито будуть чергувати працівники ТЦК, а паливо будуть видавати чоловікам призовного віку тільки із військовим квитком.

Згідно аналізу медіа-експертки, засновниці фактчекінгових проєктів «НотаСнота» Альони Романюк: «Це діпфейк, відео взяте з конкретного телеканалу, але голос згенерований за допомогою штучного інтелекту і накладений на це відео. Воно також так відредаговано, що ведучий нібито говорить відповідний текст. Але рухи у відео не є ідеальними і чітко видно, що це накладений звук. Проте, переважна більшість людей на це не звертають увагу, адже ми бачимо емоційний вкид, а тема – тригерна і гаряча для українського суспільства. Спрямування цього вкиду, це по перше – поширення паніки, а по

друге – ці відео закидають через інстаграм, тік-ток і фейсбук для розкрутки певних анонімних телеграм-каналів» [3].

Окремий напрямок, за яким «працюють» росіяни – дискредитація збройних сил, військового та політичного керівництва. У закарпатських групах було оприлюднене фейкове відео, в якому зображено солдата, і під тужливу музику йде записана розмова від, нібито, бійців ЗСУ, в якій йдеться про те, що потрібно «покласти 10 чоловік, щоб не про##@ти територіальну цілісність».

Як зазначає медіаексперт Альона Романюк, відео про те, що нібито потрібно розстріляти хлопців, які не виконують накази – це російська операція, вкид для дискредитації військових ЗСУ. Ми бачимо чоловіка, в якого сльози на очах і ми бачимо накладений звук. Ми не знаємо ні де це відбулося, ні хто це говорить. Є просто емоційний посил. Таку аудіо-доріжку записати достатньо легко, накласти його на відео умовного військового, який міг говорити щось інше, і в результаті отримати фейк, який передусім орієнтований на емоції» [3].

Останнім часом російська пропаганда дещо змінила свою тактику, зокрема не використовуючи відверті фейки, а працюючи із частково правдивою інформацією, із тими проблемами, які вже є в українському суспільстві. Коли хтось із українців, журналістів, чи військових озвучує факт або корупції, або незадоволення владою, іншими аспектами в суспільстві, російська пропаганда бере цю інформацію і максимально її експлуатує, поширює на все суспільство, показуючи, що нібито це є тенденцією. Хоча це не так, це поодинокі випадки, які намагаються максимально екстраполювати, щоб показувати «зраду».

Українці в цілому не схильні перевіряти інформацію, оскільки це займає час і потребує специфічних навичок, яких багато людей не мають. Коли відео чи пости викликають сильні емоції, такі як гнів, злість чи ненависть, важливо зробити паузу: відкласти телефон, заспокоїтися і подумати, чи вигідне поширення цього матеріалу росії. Зазвичай, подібні емоційні вкиди дійсно працюють на користь пропаганди агресора, тому варто ухвалювати зважені рішення, перш ніж робити висновки. Проблеми в Україні, безумовно, існують, і їх потрібно обговорювати. Проте важливо робити це так, щоб не дискредитувати українських військових або владу та не поширювати ворожнечу серед суспільства.

Отже, російська пропаганда, включаючи фейки та дезінформаційні кампанії, активно використовує платформи як Facebook, TikTok, Telegram, Instagram. Пропаганда також включає маніпуляції з використанням частково правдивої інформації, що стосується реальних проблем у суспільстві, але ця інформація використовується для роздування конфліктів. Відтак, важливими є емоційна стриманість, перевірка джерел та ухвалення обдуманих рішень перед поширенням матеріалів у соцмережах.

Список використаних джерел:

1. У ДПСУ попередили про фейк щодо мінування кордону з Угорщиною. *Українська правда*. Дата оновлення: 02.09.2024. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/11/22/7429876/> (дата звернення: 02.09.2024).
2. Фейк про мобілізацію на Закарпатті силами «Кракена». *Центр протидії дезінформації*. Дата оновлення: 04.09.2024. URL: <https://cpd.gov.ua/warnin/fejk-pro-mobilizacziyu-na-zakarpatti-sylamy-krakena/> (дата звернення: 07.09.2024).
3. Шафраньош О. «Русский мир» та закарпатський фейсбук: які тези російської пропаганди просуваються в регіональних групах. *Онлайн-медіа ПравдаЄ*. Дата оновлення: 20.08.2024. URL: <https://pravdaye.com.ua/russkij-mir-ta-zakarpatskyj-fejsbuk-yaki-tezy-rosijskoyi-propagandy-prosuvayutsya-v-regionalnyh-grupah/> (дата звернення: 25.08.2024).

Sándor FÖLDVÁRI,

Dr.Phil., senior research fellow,

lecturer of Baltic Studies Debrecen University, Faculty of Humanities, Hungary

TÜRKIYE'S STRATEGIC ROLE IN THE BLACK SEA REGION AND ENCOURAGING PROSPECTS FOR UKRAINIAN-TURKISH COOPERATION

Actuality. This topic has already been raised at a grand conference on political sciences in Kyiv, in April 2024 (Földvári, 2024), and before at some Turkish conferences, from which one has been published in the form of a full-text (Földvári, 2024, 2024a) and still others in abstracts. (Földvári, 2023, 2023a) After these publications, new significant events happened on the international scene. An international conference, organized by the Atlantic Council (New York), took place in Türkiye, Istanbul, hosted by the Hilton: Bomonti Hotel & Conference Center, under the title «Turkey and the West in the Black Sea», on September 13, and at this conference, H.E. Ambassador Basat Öztürk, Director General for International Security Affairs at the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye, expressed and highlighted that Türkiye stands for Ukraine, Türkiye supports politically the territorial integration of Ukraine, and Türkiye definitely demands Crimea to be returned to Ukraine as its rightful owner; as well as the Crimean Tatars are of great significance in the view of Türkiye. (Atlantic Council, 2024) Hence, the recent (at the time of completing this paper) political opinion of Türkiye is identical to the view of Ukraine: «Crimea is Ukraine».

1. Figure H.E. Ambassador Basat Öztürk stands for Ukraine and expresses the official opinion of Türkiye that Crimea is Ukraine, at the conference «Turkey and the West in the Black Sea», Sept. 13, 2024 (Atlantic Council's livestream).

Other speakers were: Yevgeniya Gaber, Fellow (Atlantic Council in Turkey); Serhat Güvenç Professor of International Relations (Kadir Has University); Rich Outzen, Fellow (Atlantic Council in Turkey); Eser Özdil Fellow (Atlantic Council in Turkey); Maryna Vorotnyuk Associate Fellow (Royal United Services Institute for Defense and Security Studies). The report launch took place under the scope of a project funded by the German Institute for International and Security Affairs (SWP)'s Centre for Applied Turkey Studies (CATS), and summarized the conference «identifies opportunities for the West to engage with Ankara in strengthening regional security and cooperation under the pillars of political dialogue, defense, maritime security, and energy in light of the new security environment that has emerged in the Black Sea region following Russia's full-scale invasion of Ukraine». The main statement was, as highlighted on the site of the Atlantic Council, as follows: «In the political sphere, the interests of Turkey and the West in the Black Sea largely overlap» (Atlantic Council 2024).

H.E. Ambassador B. Öztürk, Director, still emphasized the security of the regional sea waters and generally of all waters on the Earth: «...the Eastern Mediterranean and we have to be consistent that of course the oceans and seas of the world should be open for navigation. International navigation for shipping, for trade,

for the benefit of the whole Humanity». He noticed the Black Sea saw war also in 2008 when Georgia was attacked by Russia and the security of the Black Sea was of special importance for Türkiye. He highlighted the Marmara Sea is not an international sea but an inner sea of Türkiye, and it is open for international shipping because Türkiye provides it. Hence, the audience may realize, that Türkiye may impact international events with permission or prohibition of shipping on the Marmara Sea, though it was not 'expressis verbis' declared by the Ambassador. Hence, when he spoke about Ukraine and Crimea, standing for their deliberation from the Russian occupation, he put it in the international perspective and emphasized Türkiye's interests and weight in international security. (Atlantic Council, 2024) – If so, we look at the Black Sea topic from the view of Ukrainian security and energy problems, since the economy and money move the world.

Let us consider the enormous economic power of Ukraine and the resources of Ukraine as a prerequisite for Russian aggression. On the other hand, let us consider it as a fertile area for possible Turkish investment, as Türkiye's largest neighbor is Ukraine on the other side of the Black Sea. (Földvári, 2022, 2023, 2024, 2024a) The Crimean Tatars, this poor and heavily persecuted people, are important as a relative ethnic group to Turkish people, therefore, the Turkish investments in the future can also be provided by a good labor force that can most likely be trained in Türkiye, which is rich in the skills and crafts of new forms and know-how of the industry. Even cheaper than, for example, French guest workers or local Ukrainian workers trained by French or German companies who need their translators and face problems of cross-cultural communication. Such problems will not arise if Türkiye invests in Ukraine, and Tatar workers will be taught by Turkish companies, thus relatives will teach their relatives – and Tatars can work as intermediaries between Turks and Ukrainians, too.

At first glance, it is obvious that Türkiye is not interested in Russian imperial expansion, as is approved by the mediation activities of President Erdoğan, who said in a video address at the second summit of the Crimean Platform in August 2022 that Türkiye does not recognize Russia's annexation of Crimea but calls on Russia to return Crimea to Ukraine. Moreover, according to President Erdoğan, «the security and well-being of the indigenous Crimean Tatar people of Crimea are important for Türkiye. Türkiye continues to support the Ukrainian government and the Crimean Tatars», the president said in a video message (Anadolu, 2022). It is quite probable that Türkiye would also be interested in some investments in Ukraine. Moreover, Crimean Tatars can become a good labor force for Turkish enterprises in Ukraine, thus, some courses should be organized for them in Türkiye so that they can master their professions and qualify as a skilled worker.

In the first time of the Russian war against Ukraine, international events have proven Türkiye's wisdom and good political insight when Ukraine was provided with a grain export corridor, thanks to President Erdoğan's diplomatic mediation between Russia and Ukraine. Unfortunately, this cannot continue because of Putin's refusal, but Erdoğan still met Putin and talked about renewing the grain corridor, but the Muscovite Bear refused to listen to the wisdom of the Turkish leader. This demonstrates that authoritarian regimes are different, and there are smart authoritarian leaders and crazy dictators too. So, in the future, Türkiye's role may be very promising, when the recovery of Ukraine begins, and this country is a good ground for profitable Turkish investment.

Thus, President Erdoğan seems to be a wise authoritarian leader, although criticized by the West, however, on the other hand, there are some other authoritarian leaders, who are much more criticized by the West and seem to lose their sense of reality. Compare Viktor Orbán's and Recep Tayyip Erdoğan's efforts at peace-making and their international perception. Erdoğan talks with Putin and demands that Crimea be returned to Ukraine. Viktor Orbán (or his foreign minister, Péter Szijártó) is going to Moscow to report.

It is to highlight the address of H.E. David Pressmann, Ambassador of the United States of America to Hungary, on September 18 in Budapest, the capital of Hungary. For the fourth time, the CEU Institute for Democracy, Political Capital, and the Metropolitan Municipality organized the Budapest Forum (Budapest Forum, 2024). On the opening day, David Pressman, the U.S. ambassador, also gave a speech. He raised questions, such as «How can a country of '56 also be so cozy with Putin's Russia?» and «How can a country be both a member of the European Union and also be at war with 'Brussels?» and he stated, Hungary has reached a point where many people ask whether Hungary is a democracy, which should be easy to answer for an EU member and a NATO Ally. Moreover, the Hungarian government criticizes NATO from within the comfort of the NATO security umbrella and the EU under subsidy of its economic umbrella, while China and Russia are exempt from this criticism in the name of connectivity. In his address at Tusványos (in Transylvania, thus Romania, on July 27), Prime Minister Viktor Orbán called Russia's «hyper-rational leadership» as «understandable and predictable» despite launching the largest war in Europe since the Second World War while labeling the democratic West's value-based partnerships as «irrational». While Orbán was meeting with

Putin on his so-called peace mission in July 2024, the U.S. and its allies were working behind the scenes to free people unjustly imprisoned in Russia. The U.S. managed to free 16 people from captivity, while Russia launched missiles into Ukraine's largest children's hospital the day after the Hungarian prime minister's flight took off (Pressman, 2024). – The address delivered by H.E. Pressman seems even more established, if we take into account the long time and intensive activity of Russian secret agencies in Hungary, in the light of the close friendship between Orbán and Putin, about which a longer paper has already been published from the pen of the author of this paper (Földvári, 2024b).

2. Figure H.E. Ambassador David Pressman criticizes the authoritarian Orbán regime in Budapest (Sept. 18, 224, Budapest Forum; source: Livestream at Youtube, cf. Pressman, 2024).

However, it is important to distinguish between the former «Soviet» or «Communist» ideological ties of the Russian leaders and East European former Socialist countries on the one hand and the recent autocratic leaders on the other. Nowadays, there are no such ideological ties to the «building of communism» as Stalin and Hungarian Rákosi did, while ruling cruelly. Recently the dictators operate undisguised for the sake of power, for the sake of their own rule. – At the same conference, the Budapest Forum, on September 18, the Pulitzer-prized journalist and essay-writer Anne Applebaum was interviewed by the Hungarian independent journal «444» about the autocracy. The worldwide famous writer Applebaum said: Modern autocrats have long been bound not by philosophical questions, but by money and the means to maintain power. The dictators of our time, from Russia to Iran, have realized that they can preserve their power and wealth only if they cooperate. They cooperate in the military industry, in the concealment of embezzled assets, and illiberal political solutions. Regarding the regime of Viktor Orbán, he stressed that it is an important question how long a country that deals with and supports dictatorships and operates in a corrupt and kleptocratic manner can or should be tolerated in the middle of Europe (Applebaum, 2024).

In light of the close Hungarian-Muscovite ties, it is of great significance, what diplomatic efforts were made by Türkiye for peace: on July 07, 2023, Ukrainian President Vladimir Zelensky visited President Erdoğan in İstanbul. «There is no doubt that Ukraine deserves NATO membership» Erdogan told reporters (AP, 2023). Noteworthy, this news was reported by an independent global news organization, which was founded in 1846, and recognized for factual reporting. But the Hungarian Prime Minister Orbán has yet never received President Zelensky in Budapest and no news about such a plan. Moreover, Orbán was always against Ukraine's joining NATO, even to negotiate about it. Orbán received President Erdoğan in Budapest on August 20, 2023, but learned from him less about resistance to Russia. Then President of Türkiye met the President of Russia, Putin, at the end of August 2023. Thus, the Hungarian author of this paper states that Hungarian diplomacy may learn more wisdom and diplomatic skills from Türkiye. While Erdoğan seems to be balancing between Ukraine and Russia and spectacularly stands for Ukraine's interests, then Orbán spectacularly runs to Putin to report and keep close ties with the Muscovite dictator. Different!

Let us consider the natural resources of Ukraine, which perhaps may be of interest to Türkiye. Russia stopped the exploitation of the huge gas fields around Crimea when it occupied it. Oil and shale gas are found in significant quantities under the Ukrainian waters of the Black Sea (Mainwaring, 2014). Russia is not able to exploit shale gas and does not want to do so, but it wants to destroy Ukrainian resources. The Russian occupiers have built a bridge and gas pipeline over the Kerch Strait, and Russia supplies gas from distant Siberia to

Crimea. At the same time, there are three gas fields under the offshore shelves around Crimea. Western companies, such as the Dutch Royal Dutch Shell, the French Exxon Mobil Corp., and Italian Eni, have already prepared for their operation (Reuters. 2013). They received a concession but then refused it when Russia invaded and occupied Crimea in 2014, and then Russia continued its brutal aggression against Ukraine as a whole, hence Western companies are not returning (Mainwaring, 2014; Reuters, 2013). But even better, after the war (when it ends), Turkish countries can help, because it is next door and may be more interested in involving the Ukrainian economy than some Western companies. Moreover, Crimea is inhabited by the Turkish people: the Crimean Tatars, who suffered greatly from Russian oppression and Soviet deportation, too (Földvári, 2023; 2024; 2024a).

Türkiye needs a lot of gas but cannot supply it. Türkiye has already been actively its gas exploration under the Black Sea and has discovered a significant gas field under Turkish waters in the Black Sea (Orlyuk, Marchenko, Bakarjieva, 2021). Thus, Ukrainian waters are a continuation of those Turkish waters under which Türkiye recently discovered shale gas. Ukrainian oil and gas fields are an organic continuation of Turkish gas fields. Therefore, it is necessary to invest Turkish capital, Turkish know-how, as well as Turkish industrial experience. Turkish and Azerbaijani investments can perhaps be much cheaper hence more fruitful than Western investments. Turkish and Azerbaijani engineers and industry experts can communicate much better with the local Tatar people not only because of their related language but also because of their common spirit and cultural community. Consequently, poor Ukraine should be provided with Turkish and Azerbaijani investments, too, and Tatar citizens of Ukraine should be trained as skilled workers mostly in Türkiye and possibly in Azerbaijan, too.

Türkiye can only provide its gas needs by 2/3, even after the discovery of a huge gas field under the Black Sea in 2020 under Turkish waters. But this is not enough, 1/3 is still missing. Although the Black Sea is much larger than Turkish waters, there are still more gas and oil fields in Ukraine around the Crimean Peninsula (Palabiyik, Ozdemir, Karataş, 2020).

Ukrainian resources. There are three rich oil and gas fields in Ukraine, but none of them is yet exploited, so Ukraine needs imports. One of them is located near Crimea, underwater (Vakarchuk, et al., 2016). The other is located in the Don Basin (thus «Donbas»), where the Dutch company Royal Shell already began exploration in 2013, although Russia called for a separatist war there in 2014 and Shell ceased operations (Pratten, 2021). Russia started this hybrid war just after the leading company Shell began developing shale gas in eastern Ukraine, in the Don Basin – therefore, it is clear that Russia wants to destroy Ukraine's economic cooperation with the West (Alexeev, 2014). One of the goals of the Russian war against Ukraine is to destroy all Ukrainian goods. The third oil and gas field is located near Transcarpathia, extends to the territory of Romania, and the other half in the direction of Lviv and Ternopil (Orlyuk, Marchenko, Bakarjieva, 2021). This large oil field contains a shale gas field in Transcarpathia and neighborhood. Thus, Russian military operations hit the very areas where there is oil and gas: Crimea and Donbas (Földvári, 2022; Pratten, 2021). Transcarpathia cannot be hit from Russia, unless across Hungary and Slovakia. It may be considered, too, when evaluating Orbán's and Fico's pro-Russian policy, but it is not a subject of this paper. There is a huge gas and oil field, which, in a peaceful time, can provide Transcarpathia with wellness and richness.

Recently, a senior American analyst and expert D. Francis published an article about Ukraine's resources and proved that Ukraine can be the largest supplier of oil, gas, and other raw materials to Europe (after the war, of course). Ukraine has the third largest shale gas reserves in Europe – 1.2 trillion cubic meters! Ukraine's victory «can help ensure the future energy security of Europe» – as the expert said (Francis, 2023). However, Ukraine's significant shale gas reserves cannot be used using Russian technologies, since Russia has absolutely no technologies for shale gas production, and, on the other hand, shale oil production in Russia was carried out using Western technologies that are already prohibited due to sanctions (Astakhova, 2021). Therefore, some analysts believe that Russia invaded Ukraine in order to seize natural resources because Russia has absolutely no technologies for shale gas production (Marcinek, 2022). The answer is very simple: Russia wants to destroy what it doesn't have (Pratten, 2021). As the Serbian proverb says: «Let the neighbor's cow die, because I don't have any cow». Thus, Russia has witnessed how Western companies bring modern technologies, and Ukraine will become a prosperous country. Thus, Russia came to destroy the prosperity and wealth of Ukraine.

What economic reserves does Ukraine have? Ukraine is the second largest country in Europe in terms of area, with a population of more than 43 million people in 2020, which, tragically, now decreased to 25–30 million people. In Europe, it is the first in the reserves of uranium ore. In Europe, Ukraine stands in second place and the world in tenth place regarding titanium ore reserves; in the 2nd place in the world in terms of explored serves

of manganese ores (2.3 billion tons, or 12 % of World reserves); and here is 2nd largest iron ore reserve of the world (30 billion tons); in the 2nd place in Europe in terms of mercury ore reserves; in 3rd place in Europe (13th place in the world) in shale gas reserves (22 trillion cubic meters); and in 7th place in the world in coal reserves (33.9 billion tons); Ukraine stands in the 4th place in the world in clay exports; in the 4th place in the world in titanium export; in the 8th place in the world in the export of ores and concentrates. Wow, Ukraine is a great power according to its natural resources. Thus, Russia wants to destroy Ukraine (Belge, B. 2023).

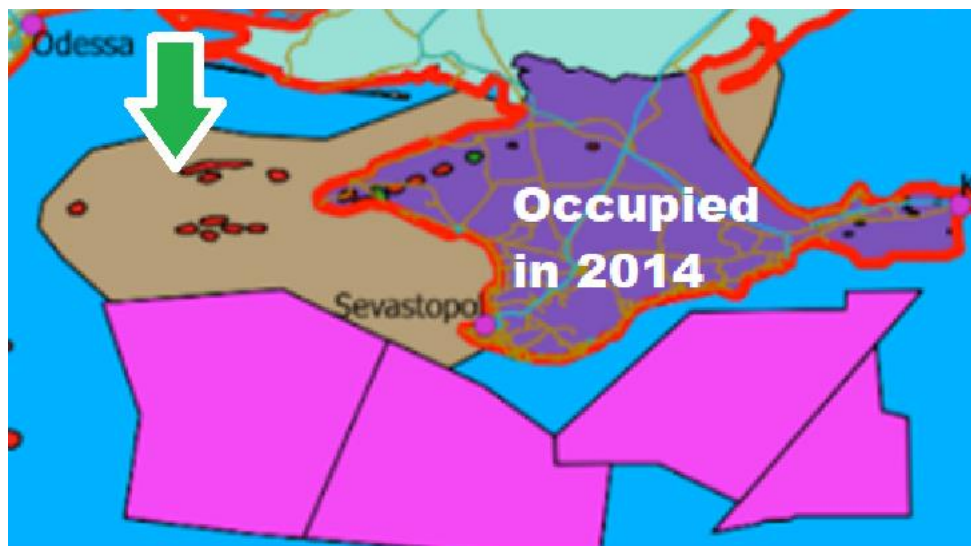
Ukraine is an important well-industrialized country. It is in the first place in Europe in ammonia production; in Europe 2nd and in the world 4th largest natural gas pipeline system; in Europe it is the 3rd largest and in the world the 8th for the maximum installed capacity of nuclear power plants; for the railway network length (21,700 km) in Europe the 3rd place and worldwide the 11th place; in the 3rd place in the world (after the United States and France!) in the manufacture of locators and positioning equipment; Ukraine is the World 3rd largest exporter of iron; 4th largest exporter of turbines for nuclear power plants in the world; the 4th largest rocket launcher manufacturer in the world; 9th place in the world in the export of defense industrial products; the world 10th it is the largest steel producer (32.4 million tons) (Belge, B. 2023).

And what about agriculture – everybody speaks about the great famine in Ukraine in 1932– 1933. Beyond its tragic aspect, it proves the fact that Ukraine was a prolific territory for agricultural products thus it was possible to steal from there, by Stalin. As it is well known, Stalin exported crops to the West and it brought him income, while people died in the famine (Waal, 2018). It was a genocide because it was consciously made against the Ukrainian people. According to Alex de Waal, executive director of the World Peace Foundation at Tufts University, and author of a monograph on the topic: «The Ukrainian famine was a clear case of a man-made famine», as it was «a famine caused by calamitous social-economic policies and one aimed at a particular population for repression or punishment» (Waal, 2018). Therefore, while other famines in history were caused by devastation or drought, the Great Famine in Ukraine appeared because of the dictator's wanting to simultaneously replace Ukraine's small farms with state collectives and punish the independence-seeking Ukrainians who posed a threat to its totalitarian authority. Beyond the tragedy the Famine caused, it proves that Ukraine had good soil, otherwise, it would not be possible to quire the food from there. Nowadays Putin is the modern Stalin; thus, it seems very likely he wants to exploit Ukraine by destroying its people (Van Herpen, 2013).

Thus, let's see the agricultural resources of Ukraine. Ukraine is an important agricultural country: first in Europe regarding arable land; 3rd place in the world in black soil (25 % of the World's black soil volume); First place in the world in the export of sunflower and sunflower oil; 2nd place in the world in barley production and 4th place in barley export; The World 3. largest corn producer and 4. largest exporter of maize; The world 4th largest potato producer; The World 5th largest producer of rye; in the 5th place in the world in bee production (75,000 tons); in 8th place in the world in wheat exports; In the World 9. place in chicken egg production; 16th place in the world cheese export. Ukraine can meet the food needs of 600 million people (Belge, B. 2023).

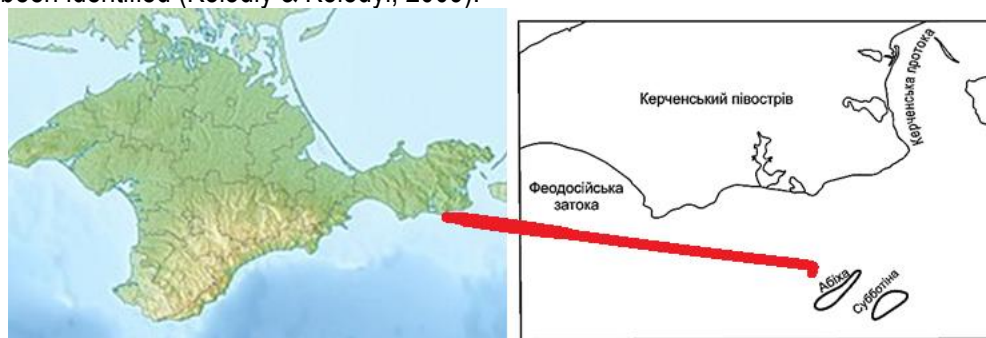
Ukraine holds 395,000,000 barrels of proven oil reserves as of 2016, ranking 51st in the world and accounting for about 0.0 % of the world's total oil reserves of 1,650,585,140,000 barrels. Ukraine has proven reserves equivalent to 4.4 times its annual consumption (Money Editorial 2022).

West Crimea: the Skifska License Block. It is located lies to the southwest of Crimea in the Black Sea. There are estimated to be up to 8.8 trillion cubic feet of natural gas and condensate resources. Royal Dutch Shell plc and Exxon Mobil Corp. were chosen in August 2012 by the Ukrainian government to lead the development of the block, with exploration due to begin in 2015. «In January 2014, Shell exited negotiations on a production sharing agreement (PSA) related to the Skifska block in the deepwater shelf of the Black Sea», the spokeswoman of the Ukrainian Government, Natalia Zinets said. «Shell had expected that the PSA would be signed in 2012 or 2013, but unfortunately it didn't happen», she said, adding that the company continues to work in other energy projects in Ukraine (Zinets & Soldatkin, 2014). However, Shell pulled out of talks about developing Skifska in January while ExxonMobil said in early March it was putting its involvement in the project on hold. The Skifska development – which Exxon Mobil believed capable of producing 177 billion cubic feet of gas per year – had been a key project that the Ukrainian government hoped would help give Ukraine some measure of energy independence from Russia (Zinets & Soldatkin, 2014). Another important factor of security: the most powerful and promising offshore gas field is around Odessa. It is located much closer to the coast of Odessa than to the Crimean peninsula, which means that Ukraine owns it in its hands, even when Crimea is occupied. This field began to be exploited shortly before the occupation of Crimea, and it provides approximately 60 % of all gas produced in Crimea. Therefore, the brutal attacks against Odessa can understand the oil and gas field under the waters around Odessa (Calhoun, 2023).

3. Figure The Skifska Gas Field to the West of Crimea (brown) and Ukrainian sea waters (rose color).

East Crimea: the Subbotin Oil Field There are two small islands below the Kerch peninsula: Abikha and Subbotin. The latter gave the name to the Subbotin gas field (Savchenko, 1995). This resource under the water, under the shelf of Crimea, was discovered lately, in the first years of the independent Ukraine (Vakarchuk, 2016). The Subbotin oil field is 25 km to the south of the coast of the Kerch peninsula. There is a complex system of oil and gas fields under this Eastern edge of the Black Sea: the Pry Kerch block – where several oil and gas prospects have been identified (Kolodiy & Kolodiy, 2009).

4. Figure The two small islands at the Kerch peninsula: the location of the Subbotin gas field.

In November 2013, Italy's Eni S.p.A. said a 540-square mile area it had signed up to explore, located in the eastern part of the Crimean peninsula, «offers signification exploration». The area includes a license for the Subbotina block, where an oil discovery has already been made, as well as licenses for the Pry Kerch block, where several oil and gas prospects have been identified. In 2013, Ukraine signed an offshore oil and gas production-sharing agreement with Italian group Eni and France's EDF on Wednesday, and Kyiv's energy minister estimated the project could draw up to \$4 billion of investment (Reuters Staff 2013). Eni had been made operator of this eastern Crimean area with a 50-percent stake, while other partners included EDF (5 percent) and Ukrainian state-owned companies Vody Ukrainy (35 percent) and Chornomornaftogaz (10 percent). However, in an interview with the Financial Times in late March, Eni CEO Paolo Scaroni said that the company's plans to explore for gas in the Black Sea off Crimea are now on hold (Reuters Staff 2013).

Therefore, there are new, rich, and safe oil and gas fields around Crimea, and it was one of the significant causes that Russia occupied Crimea in 2014. The Royal Dutch Shell plc and the French Exxon Mobil Corp. were chosen in August 2012 by the Ukrainian government to lead the development of the block (Mainwaring, 2014). Therefore, conditions were given for the exploitation of the oil and gas around Crimea, but circumstances became tragic when Russia occupied Crimea in early 2014.

The East edge of Crimea is the Kerch peninsula. Lately, it has become famous for the bridge, which was built by the Russian occupiers to link Crimea via this bridge with Russia. The gas pipeline to Crimea from Russia was completed much ahead of schedule. On December 27, 2016, Russian President Vladimir Putin launched gas through it. The total length was 358.7 km. In total, the installation of the gas pipeline was carried out by 1200 people, 460 technical units, and 40 ships (Calhoun, 2023). Therefore, Russia was not able to exploit the huge

amount of gas and oil located around Crimea but took it from the far Siberia.

Thus, shale gas produced on the continental shelf around Crimea may also be of interest to Türkiye in two aspects. – 1) First, the security of the Black Sea is of great importance for Türkiye. – 2) Then, secondly, Türkiye is a strong, powerful country, but it has fewer oil and gas deposits. In 2021, Türkiye discovered the largest Sakarya gas field on the Black Sea, although it can only cover a third of Türkiye's gas needs. In 2020, Türkiye began searching for oil fields under the eastern maritime territorial waters of the Mediterranean Sea, which belong to Türkiye. There, the huge Turkish oil exploration vessel Oruc Reis operated in both the Mediterranean and Black seas, using very modern and efficient technologies and equipment (Palabiyik, Ozdemir, Karataş, 2020). Thus, Türkiye has modern technologies and the ability to exploit those oil and shale gas fields that are located near the Crimea, too.

5. Figure The huge oil-discovering ship of Türkiye, with modern technique: the Oruc Reis.

Conclusions. Ukraine can benefit from cooperation with Türkiye, and Crimean Tatars can also receive assistance from their good relatives, Türkiye and Azerbaijan, as well as economic benefits, and as a consequence, then significant profits can go to the Turkish budget if it is involved in this issue with the experience of the gas industry. On the other hand, Ukraine will receive a significant percentage of this profit as the owner of the territory and natural resources, because Turkish investors will have to pay for the concession, and then the sales tax will go to Ukraine, as well. Moreover, a significant part of production should also remain in Ukraine, too, therefore, Ukraine can become independent in resources, and Moscow gas will no longer be needed. – The main task is to push Russia back because the Russian bear destroys and ruins everything wherever it puts its paw.

References:

1. Alexeev, I (2014) The Real Reason Shell Halted Its Ukrainian Shale Operations. *Oilprice.com* 19 June. URL: <https://oilprice.com/Energy/Energy-General/The-Real-Reason-Shell-Halted-Its-Ukrainian-Shale-Operations.html>
2. Anadolu Staff (2022) Platform Summit. Return of Crimea to Ukraine a requirement of international law: Erdoğan. *Anadolu Agency*. Published August 23, 2022. URL: <https://www.aneews.com.tr/world/2022/08/23/return-of-crimea-to-ukraine-a-requirement-of-international-law-erdogan>
3. AP (2023) Turkey's Erdogan hosts Zelenskyy, says Ukraine deserves membership in NATO. The Associated Press. Published 12:56 AM GMT+2, July 8, 2023. URL: <https://apnews.com/article/turkey-ukraine-nato-membership-a28b98c2491de751285786622d61a934>
4. Applebaum, A. (2024) Why Is Autocracy Thriving? – Interview with Anne Applebaum; made at the Budapest Forum conference by Pál Dániel Rényi, journalist at 444.hu, Sept. 19. URL: https://www.youtube.com/watch?v=710vQkjZjoE&list=PLd5o8vhTxF_egSYcb70sSIjTkCMnF-rL&index=3
5. Astakhova, O. (2021) Russia makes progress on shale oil output but hurdles remain, Reuters, FEBRUARY 18, 8:03 AM. URL: <https://www.reuters.com/article/russia-oil-shale/russia-makes-progress-on-shale-oil-output-but-hurdles-remain-idUSL8N2KL2MV>
6. Atlantic Council (2024) «A sea of opportunities: Exploring cooperation between Turkey and the West in the Black Sea», By Atlantic Council Turkey Programs. Friday, September 13, 8:00 a.m. (ET); 3:00 p.m. (TRT), Istanbul, Türkiye, hosted by the Hilton: Bomonti Hotel & Conference Center. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/event/exploring-cooperation-turkey-and-the-west-in-the-black-sea/> - Livestream: <https://www.youtube.com/watch?v=TNVikWGWZow>

7. Belge, B. (2023). Grain, Coal, and Gas. Ukraine's Economy since the Eighteenth Century. In: Ukraine's Many Faces Eds. Olena, P. & Manuel, F. Gil, Transcript Verlag: Bielefeld. P. 101-118. URL: <https://doi.org/10.14361/9783839466643-013> Online ISBN: 978-3-8394-6664-3
8. Budapest Forum (2024) Building Sustainable Democracies. Held by the CEU Institute for Democracy, Political Capital, and the Municipality of Budapest, on September 18-19, 2024. URL: <https://budapestforum.org/>
9. Calhoun, H. (2023) Gas pipeline to Crimea. «Krasnodar Territory – Crimea» – the main gas pipeline with a length of 400 km. techconfronts. Last modified: 12-17 10:16. URL: <https://techconfronts.com/17348838-gas-pipeline-to-the-crimea-krasnodar-territory-crimea-the-main-gas-pipeline-with-a-length-of-400-km>
10. Földvári, S. (2022) The Relationship between People and Their Environment from the Point of View of Transcarpathia and Western Ukraine's Oil Fields. *Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті російсько-української війни* / упор. Ю. Остапеч, М. Палінчак, та ін. Ужгород, 2022. С. 32-34. URL: <https://www.academia.edu/91444236/>
11. Földvári, S. (2023) Oil And Gas in Ukraine – Next to Türkiye Under the Black Sea – Ukrayna'da Petrol ve Şeyl Gazı – Karadeniz'in Altındaki Türkiye'nin Yanında: Abstract. *Bilsel Uluslararası Ahlat Bilimsel Araştırmalar Kongresi 15-16 Ağustos 2023: Kongre Kitabı*. Editörler İ. Erpay, N. Sümer. 28 August 2023. С. 984 - 986. URL: <https://bilselkongreleri.com/panel/uploads/pdf/AHLAT%20KONGRESİ%20KONGRE%20KİTABI.pdf>
12. Földvári, S. (2023a) Energy Supply For Türkiye: Oil And Gas In Ukraine Under The Black Sea: Abstract. *International World Energy Conference-III*, December 4-5, 2023 / Kayseri, Türkiye, Abstracts Book. Editors Prof. Dr. Mustafa Serdar Genç, Prof. Dr. Gamze Genç, Assoc Prof. Şükrü Taner Azgin, Assist. Prof. Saltuk Buğra Selçuklu. - İKSAD Publishing House. Issued: 25.12.2023. С. 217. URL: https://www.worldenergyconference.org/_files/ugd/614b1f_675dad72fd754b87ba9f910f29883543.pdf
13. Földvári, S. (2024) [Фьольдварі, Ш.] Перспективи співпраці України з Туреччиною у видобутку українського газу і нафти [«Perspectives for cooperation between Ukraine and Turkey in the production of Ukrainian gas and oil», in Ukrainian]. *Україна і світ: теоретичні та практичні аспекти діяльності у сфері міжнародних відносин*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 11–12 квіт. 2024 р. / М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв; редкол.: М.М. Поплавський (голова), Костира І.О. (заст. голови) [та ін]. Київ: Вид. центр КНУКІМ, 2024. С. 92-99. URL: <https://www.academia.edu/120815772/>
14. Földvári, S. (2024a) Turkish Perspectives on Benefits of Ukrainian Gas and Oil under the Black Sea. *Bilsel International Efes Scientific Researches And Innovation Congress: Proceedings' Book*. Ed. Dr. Bahar Altunok. BİLSEL. Release Date: 27 March 2024. P. 724-744. URL: <https://www.academia.edu/>
15. Földvári, S. (2024b) Hungary is a Risk to the Security, as Russia's Trojan Horse in the European Union. *Ankara International Congress on Scientific Research-X*. June 25-27, 2024 / Ankara, Türkiye. Ed. N. Demir. İKSAD Publications. Issued: 13.07.2024 P.1811-1837. URL: <https://www.academia.edu/123145310/>
16. Francis, D. (2023) Ukrainian victory «could help ensure Europe's future energy security» UkraineAlert (online journal of the Atlantic Council, Washington) April 14, 2023. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukrainian-victory-could-help-ensure-europes-future-energy-security/>
17. Kolodiy, V. & Kolodiy, I. (2009) Гідрогеологічні умови Субботінського нафтового родовища на Прикерченському шельфі Чорного моря [«Hydrogeological conditions of the Subbotinsky oil field on the Prikerchensk shelf of the Black Sea», in Ukrainian]. *Геологія і геохімія горючих копалин*. [«Geology and geochemistry of fossil fuels»,Ukr.] Т. 3-4. № 148-149. С. 107-116. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/58980>
18. Mainwaring, J. (2014) Crimea: The Oil and Gas Story. Rigzone. Monday, April 14, 2014 - https://www.rigzone.com/news/oil_gas/a/132554/Crimea_the_Oil_and_Gas_Story/?all=HG2
19. Marcinek, K. (2022) Russia Does Not Seem to Be After Ukraine's Gas Reserves, The RAND Blog (Santa Monica, CA; Washington, Boston, etc.) April 11. URL: <https://www.rand.org/blog/2022/04/russia-does-not-seem-to-be-after-ukraines-gas-reserves.html>
20. Money Editorial (2022) Does Crimea have oil? The Money Editors - Money & Markets· [retrieved 8/12/23, 10:54 AM]. URL: <https://themoney.co/en/does-crimea-have-oil/>
21. Orlyuk, M. & Marchenko, A. & Bakarjieva, M. (2021) A Geomagnetic field of the western region of Ukraine in connection with the fracture-block tectonics and hydrocarbon deposits. *Geoinformatics*, May 2021, Volume 2021, p. 1-6. URL: <https://doi.org/10.3997/2214-4609.20215521067> - <https://www.earthdoc.org/content/papers/10.3997/2214-4609.20215521067?crawler=true>
22. Palabiyik, Y. & Ozdemir, A. & Karataş, A. (2020) Evaluation of Hydrocarbon Exploration Strategy of Türkiye in the Eastern Mediterranean Basin and Recommendations for Future Exploration Targets. *OECD Studies Conference of Natural and Environmental Sciences*, Ankara, March 2020. URL: <https://www.researchgate.net/publication/340527400>
23. Pratten, M. (2021) The Russia-Ukraine Donbas conflict and the threats to the oil and gas industry: How the Donbas conflict between Russia and Ukraine impacts the oil and gas industry. *Intelligence Fusion*. Sep 12, 2021.

- URL: <https://intellfusion.medium.com/the-russia-ukraine-donbass-conflict-and-the-threats-to-the-oil-and-gas-industry-df6160e065ae>
24. Pressman, D. (2024) Keynote Speech by Ambassador David Pressman at the Budapest Forum, September 18, 2024. *Political Capital: Policy Research and Consulting Institute*, 2024-09-30. URL: https://politicalcapital.hu/news.php?article_read=1&article_id=3434 - Livestream: <https://youtu.be/DVhz0jpqSMA>
 25. Reuters Staff (2013) UPDATE 1-Ukraine signs oil, gas deal with Eni and EDF, sees \$4 bln investment. *Reuters November*, 27, 2013, 3:27 PM. URL: <https://www.reuters.com/article/ukraine-energy-deal/update-1-ukraine-signs-oil-gas-deal-with-eni-and-edf-sees-4-bln-investment-idINL5N0JC2V720131127>
 26. Savchenko, V. I. (1995) Oil and Gas Bearing in the Kerch Peninsula: The Interest is Regenerating. Eage 57th Conference and Technical Exhibition – Glasgow . Scotland, 29 May – 2 June – EAPG Division. Published: 29 May. URL: <https://doi.org/10.3997/2214>
 27. Vakarchuk, S. et al. & (2016) The Discovery of Subbotin Oil Field Offshore Ukraine. *Petroleum Systems of Alpine-Mediterranean Fold Belts and Basins*. May 2016. AAPG: Bucharest. 32-33. URL: <https://www.researchgate.net/publication/303407556>
 28. Van Herpen, M. (2013). Putinism: The Slow Rise of a Radical Right Regime in Russia. Palgrave Macmillan UK. URL: https://books.google.hu/books?id=dr8Gu1yWMrUC&pg=PT40&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
 29. Waal, de, A. (2018) Mass Starvation: The History and Future of Famine. Polity Press: Cambridge (UK), 264 p.
 30. Zinets, N.; Soldatkin, V. (2014) Shell Pulled Out of Gas Field Talks in Ukraine in January, Reuters, Wednesday, March 19, 6:57 AM. URL: https://www.rigzone.com/news/oil_gas/a/132167/Shell_Pulled_Out_of_Gas_Field_Talks_in_Ukraine_in_January

Ірина ОВЧАР,

*старший науковий співробітник відділу політичних інститутів та процесів
(Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, м. Київ)*

МОДЕЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

За більше 30-ти років незалежності, в Україні не ставили чіткого практичного питання про модель політичної системи. Аналізували, констатували переваги і недоліки, але різких змін, ініційованих владою, не здійснювали. І якщо всі попередні роки певним фільтром сприйняття або несприйняття влади, а отже інститутів, які її формують та цілісної політичної системи, були вибори. То в 2004 р. і в 2014 р. незадоволення певним напрямком (вектором, вибором) вилилося в дві революції.

Це означало, що «політична система, яка є узаконеною силою, і має підтримувати порядок і здійснювати перетворення в суспільстві, забезпечуючи його згуртованість і цілісність» [4], дає тріщину. Саме таке означення політичної системи свого часу дав американський політолог Габріель Алмонд – одним із перших дослідників політичної системи, який розглядав політику як цілісну систему зі складною структурою, кожний елемент якої має певне призначення і здійснює специфічні функції, спрямовані на задоволення потреб системи [4].

В Україні вивченням політичної системи займалися багато дослідників. Але під час підготовки матеріалу ми використали лише ті напрацювання, які, на наш погляд, містять важливі акценти або меседжі, що мають бути почуті й взяті до уваги в цей складний і трансформаційний період, який країна переживає зараз і який нас очікує після війни.

Серед таких праць і висновків – роботи Володимира Горбатенко. Автор справедливо зазначає, що досвід демократичних країн свідчить, що дієву модель політичної системи неможливо створити лише через політику, інструментальними засобами. Її можна створити через культуру, через залучення потенціалу базових цінностей [1]. Є захищені дисертаційні дослідження на цю тему. Зокрема, цікавим видається підхід М.І. Ніколаєвої, яка політичну систему вивчала через процеси інституціональних змін та стабілізації [5].

Багато років також цілі науково-дослідні інститути та громадські організації вивчають питання політичної системи України: включаючи особливості трансформаційних процесів, революцій та війни. Практичними є думки про політичну систему в період війни, презентовані Інститутом стратегічних досліджень. В доповіді зазначається, що війна переформатувала політичне й інформаційне поле України. З одного боку, принципової зміни у системі управління державою не відбулося. В Україні продовжують

функціонувати основні гілки влади з розподілом повноважень відповідно до демократичних стандартів. Навіть запровадження військових адміністрацій, по факту у короткостроковій перспективі суттєво ситуацію на місцях і в центрі не змінило. З іншого боку, продовжується дискредитація парламентаризму, зменшується роль парламенту, хоча Верховна Рада України продовжує свою роботу й ухвалила на 15 % законів більше ніж у мирні часи. Проте рівень довіри до парламенту становить, за соціологічними опитуваннями, мінус 19 % у порівнянні з іншими структурами влади [6].

Про кризу політичного розвитку нещодавно випустили книгу в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень. Колектив авторів доречно підмітив, різницю між «політичною кризою» та «кризою політичного розвитку». І для нас це важливо, адже на сьогодні Україна переживає подвійну кризу. «Політична криза» характеризується через кризові явища в органах влади. А «криза політичного розвитку» притаманна для країн, які переходять до демократії [3].

Загальні питання конституційного характеру та взаємодії органів влади вивчають в Центрі політико-правових реформ, Лабораторії законодавчих ініціатив, різні проекти міжнародних організацій тощо. Все це говорить про те, що якісних аналітичних довідок, матеріалів, досліджень є чимало. Але практичного і системного втілення цих результатів ми поки не помічаємо. Однак в післявоєнний період дуже складно буде утримувати країну в умовах хаосу та дестабілізації. Тому чим чіткіше й коректніше ми сформуємо модель політичної системи в післявоєнний період і окреслимо її базові складові, тим простіше буде пережити усі можливі кризові моменти і все ж забезпечити політичне життя країни в умовах стабільності й взаємодії між державою та суспільством.

Роблячи спробу змоделювати політичну систему України в післявоєнний період, зазначу, що доведеться виокремлювати два аспекти: на перехідний період, який має зайняти дуже короткий проміжок часу в 2–3 роки, і на період тривалого відновлення та розвитку. При цьому почнемо з Конституції України, в статтях 1 і 2 якої визначається, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. А також унітарна [2].

Цю частину навіть при внесенні змін в діючу редакцію Конституції України, або під час написання нового тексту Основного закону, важливо зберегти. Однак постає питання щодо статусу унітарної держави. Адже тоді Автономна Республіка Крим (АРК) не може бути окремим суб'єктом, а має стати областю (АОК). Бо Україна цілісна є республікою. Цілісність і унітарність країни зараз нам би дуже допомогли на зовнішньополітичній арені доводити приналежність Криму до України, та відстоювати відповідно до юридичних способів і формулювань його статус. Бо якщо зберігати повноцінну автономію Криму в статусі республіки, то треба зауважити, що під час реформи децентралізації досить чітко проявили себе відцентрові тенденції, які забезпечують все менше шансів втримати цілісність країни за умов різного статусу та можливостей розвитку окремих її територій, й успішних практик місцевого самоврядування. А в післявоєнний період це досить небезпечне поле для маневрів.

Згадуючи про прогалини в законодавстві та повноваження органів влади, треба чітко прописати способи взаємодії між президентом, парламентом та урядом. А також усунути обставини, які дозволяють представникам влади не виконувати свої повноваження. В даній ситуації доречно згадати про Конституційну норму, яка регулює процедуру набрання чинності законом. Згідно статті 94, закон підписує Голова Верховної Ради України і невідкладно направляє його Президентові України. Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду [2]. Протягом останніх десяти років стало частою звичкою ігнорувати цю норму, та залишати закон в невизначеному стані. Отже, якщо президент не накладає вето і не підписує закон, має бути механізм набрання ним чинності. Не може одна гілка влади нівелювати роботу іншої.

Продовжуючи робити акцент на чіткості повноважень, звернемося до статті 6 Конституції, яка говорить, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову [2]. Це формулювання доречно переглянути й уточнити з двох мотивів: уряд і президент досить часто перетягують сфери впливу уособлюючи виконавчу вертикаль. Відтак кожен орган влади має мати свій самостійний статус з чітко визначеним обсягом повноважень та сферами впливу. В іншому випадку такий прагматичний політичний фактор як стримування і протидія перетворюється в порушення законів через наявність юридичних прогалин в законодавстві та бажання поборотися за рейтинги.

Більше того, треба нарешті збагнути, що політичне перетягування канатів в рамках парламенту, яке умовно поділяє його на провладну частину та опозиційну не зовсім виправдовується з точки зору

професійності та забезпечення рівного представництва громадян. Парламент – місце для дискусій, але професійних, а не популістичних. Тому точно треба посилювати роль комітетів, і мінімізувати вплив партійного бренду на прийняття рішень. Аргументи мають бути направлені на досягнення діалогу та сприяти покращенню норм законодавства, а не реалізовувати амбіції окремих політиків.

В період переходу від тоталітарного режиму до демократії та протягом більш як 30-ти років нашої незалежності застосовувалися різні варіанти змішаних форм політичної взаємодії. Основні владні функції були розподілені між трьома органами влади: уряд, президент і парламент. Однак обсяг повноважень змінювався. Особливо в частині сфери впливу президентської вертикалі. Все це в першу чергу відображається в Конституції України та змінах до Основного закону. Парламентсько-президентська модель правління загалом в Україні є виправданою. Адже парламент як колегіальний орган і президент, який здійснює свою політику узгоджено з парламентською коаліцією, обираються народом. А уряд – призначають, при цьому здійснюють контроль за його діяльністю.

Окремо зазначимо, що на перехідний період нам доведеться поступитися роллю парламенту, і дозволити одній особі, очевидно все ж президенту, якого обирають громадяни, повернути в країні порядок, букву закону та шлях на забезпечення усіх соціальних та економічних благ. Покладатися в цьому плані на гармонійну та злагоджену роботу парламенту буде складно. Адже перехідний період швидше за все хаотично сформує органи влади, тому сподіватися на професіоналів у владних кабінетах, вочевидь, не доведеться. А ось побачити людей без досвіду, але з певним тимчасовим або ситуативним рейтингом зможемо. Однак це мало допоможе країні та її громадянам загалом подолати успішно перехідний період, та відновити модель балансу владних повноважень на майбутнє. Більше того, такі умови перехідного періоду є небезпечними ще й тому, що парламент може втратити ще більше свою суб'єктність. В той час, коли важливо повернути довіру до парламенту та сформувати модель функціонування держави в тих рамках, коли кожна гілка влади має можливість виробляти продукт своєї діяльності.

На сьогоднішній день ми можемо констатувати кілька практичних речей, до яких тяжіє чинна модель політичної системи: забезпечення ролі права і виконання законів, дерегуляція економіки, доступність базового пакету соціальних гарантій, робочі механізми участі громадян в прийнятті рішень через вибори та референдуми. Усі ці вимоги фактично з'явилися за останні 10 років, разом з активізацією громадянського сектору. Отже, перші кроки післявоєнного періоду, мають базуватися на тому, щоб забезпечити сформовані суспільні запити. Другий важливий аспект, про який багато у своїх працях говорив Володимир Горбатенко, це цінності. Війна дуже чітко їх окреслила, тому ми не зможемо будувати політику майбутнього без врахування ціннісних речей. Зокрема, це свобода, чесність, гідність, тяжіння до традицій тощо. Можливо вони стануть саме підґрунтям ідеологій, які будуть для себе формувати політичні партії. Ну і найважливіше – суб'єктність України. Без чіткої заяви та дієвої міжнародної політики ми не зможемо побудувати успішну демократичну країну в географічному центрі Європи.

Список використаних джерел:

1. Горбатенко В. Ціннісні аспекти реформування політичної системи України. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8783/02-Gorbatenko.pdf?sequence=1> (дата звернення 01.09.2024).
2. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.09.2024).
3. Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання: монографія / авт. кол.: Г.І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Р.В. Балабан, С.Г. Брехаря, Л.Л. Кияниця, О.Ю. Кондратенко, Н.В. Кононенко, Т.М. Ляшенко. Київ: ІПіЕнд ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2022. 352 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/Kryzy-politychnoho-rozvytku_monohrafiia-.pdf (дата звернення 02.09.2024).
4. Модель політичної системи Г. Алмонда. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1888.html> (дата звернення 03.09.2024).
5. Ніколаєва М.І. Політична система сучасної України: процеси інституціональних змін та стабілізації. – Автореферат дисертації. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/50594637.pdf> (дата звернення 03.09.2024).
6. Політична система України в умовах війни. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viyny> (дата звернення 04.09.2024).

Надія БАБАРИКІНА,
доцент кафедри політичних технологій
(Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана)

ВІЙНА ЯК ЗАСІБ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЛІТИКИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Війна здавна була однією з найбільш суперечливих і водночас фундаментальних проблем людського існування. Війна, як явище, супроводжує людство з давніх часів. Вона є не лише військовим конфліктом, але й складним суспільно-політичним процесом, що має глибокі філософські корені. Від античності до сучасності філософи, політичні мислителі та державні діячі намагалися зрозуміти природу війни та її зв'язок з політикою. Історично війна розглядалася як невід'ємна частина політичної діяльності.

Поняття війни та її місце у політичній сфері активно обговорювалося ще в античні часи. Для Платона й Аристотеля війна була важливим інструментом у забезпеченні добробуту держави. Платон у своїх працях підкреслював важливість справедливості у війні. У «Державі» він обговорює роль війни у формуванні і підтримці ідеального суспільства, підкреслюючи важливість справедливості та моральності у військових справах. Аристотель у своїй «Політиці» зазначав, що війна має бути спрямована на мир, тобто на досягнення певних політичних цілей, які забезпечують стабільність держави та процвітання її громадян.

Проте саме в епоху Нового часу війна почала розглядатися не лише як засіб захисту, але і як інструмент реалізації політичних амбіцій. У працях Ніколо Макіавеллі та Томаса Гоббса війна отримує нове значення – як природний стан, в якому людина перебуває через свої егоїстичні інтереси. Н. Макіавеллі у своїх роботах акцентує увагу на війні як важливому інструменті політичної влади, вважаючи її необхідною для зміцнення держави та забезпечення її безпеки [5]. Т. Гоббс бачив війну як неминучий елемент анархічного стану природи, де відсутня центральна влада, здатна врегулювати конфлікти. Його ключова ідея полягає в тому, що люди вступають у державний суспільний договір, уникають цього анархічного стану і створюють підтримання миру та порядку [2].

Концепція «війни заради миру» виправдовує війну, якщо вона ведеться з метою досягнення справедливого миру. Погляди Іммануїла Канта на війну вказують на можливість виправдання війни в певних умовах. Хоча він виступає за мирні вирішення конфліктів [3]. Погляди Георга Гегеля на війну, пов'язані з історичним розвитком людства, де війна виступає як засіб реалізації духу нації та прогресу [1]. Концепція «війни заради миру» викликала численні дебати про моральність війни та її етичні межі.

Ключовий поворот в осмисленні війни як політичного інструменту відбувся в 19 столітті. Одне з найбільш відомих формулювань про війну належить прусському військовому теоретику Карлу фон Клаузевиці, який стверджував, що «війна є продовженням політики іншими засобами». Ця концепція відкриває можливості для філософського аналізу війни як феномену, що виходить за межі суто військових дій, і вкорінюється в соціально-політичному контексті. У своїй праці «Природа війни» він стверджував, що політична мета є основним чинником війни. Війна розглядається як один із можливих інструментів, коли дипломатичні та економічні засоби виявляються неефективними [4]. Фраза Клаузевиці, що війна є продовженням політики іншими засобами, може бути інтерпретована через філософські поняття влади, конфлікту та справедливості. У цьому контексті війна постає не просто як фізичний конфлікт між арміями, але як конфлікт інтересів, що виходить за межі військових дій.

Мішель Фуко, один із провідних філософів XX століття, пішов далі в своєму аналізі, зазначивши, що влада і конфлікт є фундаментальними елементами будь-якої соціальної системи. На думку М. Фуко, війна є не стільки відхиленням від норми, скільки частиною загального процесу боротьби за владу, що постійно триває в суспільстві [6]. Таким чином, війна відображає глибинні структури соціальних відносин, де конфлікт між різними групами та державами неминучий.

У сучасному світі війна як політичний інструмент набула нових форм і проявів. Традиційні війни між державами доповнилися новими типами конфліктів, такими як гібридні війни, тероризм та кібератаки. Ці форми конфліктів відображають зміни в політичному ландшафті, де межі між війною та миром стали більш розмитими.

Війна в сучасному контексті часто служить інструментом зміцнення авторитарних режимів або підтримання геополітичного впливу. Такі конфлікти, як війна в Сирії, агресія Росії проти України, показують, що війна залишається актуальним інструментом у руках політичних лідерів, які прагнуть досягти власних стратегічних цілей.

Війна як засіб здійснення політики продовжує залишатися складним і суперечливим явищем. Незважаючи на розвиток міжнародного права і зусилля щодо врегулювання конфліктів дипломатичними шляхами, війна залишається реальністю у сучасному світі. Філософсько-політичний аналіз війни розкриває її зв'язок з глибинними суспільними та політичними процесами, де конфлікт і боротьба за владу є невід'ємними елементами. Водночас, з моральної точки зору, питання справедливості війни залишається відкритим для дискусії. У контексті глобальних змін, війна як політичний інструмент потребує не лише розуміння, але й переосмислення з точки зору етики, права та філософії миру.

Список використаних джерел:

1. Гегель Г.В.Ф. Феноменологія духу / пер. П. Таращук. Київ: Основи, 2004. 548 с.
2. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / пер. Р. Димерця, В. Ермоленка, Н. Іванової, Є. Мірошніченка, Т. Олійник. Київ: Дух і Літера, 2000. 606 с.
3. Кант І. До вічного миру. Європейський Союз: від ідеї до імплементації. Практикум / упорядники: М.К. Кеда та ін.: навч.-метод. посібн. Чернівці: Десна – Поліграф, 2017. 616 с. С. 121–133.
4. Клаузевіц К. Природа війни / пер. Р. Герасимов. Харків: Vivat, 2018. 416 с.
5. Макіавеллі Н. Державотворець. Про військове мистецтво / пер. В. Балог. Київ: Арій, 2023. 408 с.
6. Фуко М. Наглядати й карати / пер. П. Таращук. Київ: Основи, 1998. 392 с.
7. Kant I. Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf. Kant I. Werke in zwölf Bänden, Band 11, Herausgeber Wilhelm Weischedel. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977. P. 195-251.

Михайло МОСКАЛЮК,

доцент кафедри політології

*(Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ)*

ІДЕОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Ідеологія є важливим ціннісним чинником функціонування політичних процесів. За умов домінування певної ідейно-політичної течії державна політика здійснюватиметься в контексті реалізації відповідних ідеологем. Розглядаючи ідеологію насамперед як сукупність ідей, що виражають інтереси певної соціальної групи з приводу здобуття, утримання або реалізації влади, у фаховому науковому середовищі виокремлюють різні ідейно-політичні течії: лібералізм, консерватизм, націоналізм, фашизм тощо.

Соціально-політична ідеологія сучасної росії отримала назву «рашизм» (від англ. Russia – вимовляється раша та італ. fascismo – фашизм). Вперше термін набув поширення у 2008 р. під час російської агресії росії проти Грузії. Після анексії Криму, що зумовила початок російсько-української війни 2014 р. та збиття 17 липня 2014 р. біля Донецька цивільного літака Boeing 777 термін «рашизм» увійшов у науковий обіг. Його ще більш активне застосування пов'язане із початком 24 лютого 2022 р. повномасштабного російського вторгнення в Україну [3, с. 35].

З огляду на актуальність цієї проблематики її дослідження важливе насамперед в контексті політологічного аналізу цієї небезпеки, яку несе ця ідеологія не тільки для України, а й для всього цивілізованого світу.

Першим, хто висловив думку про суспільно небезпечний характер ідеології, що набувала поширення в росії в першій половині 1990-х рр. був чеченський президент Джохар Дудаєв. Використовуючи термін «русизм», він розглядав його як «особливу форму людиноненависницької ідеології, заснованої на великодержавному шовінізмі, повній бездуховності та аморальності». Серед особливостей «русизму» Дж. Дудаєв виділяв: тактику випаленої землі, знищення геть усього як головний принцип дії; шизофренічну форму манії світового панування; рабську психологію; паразитування на хибній історії, на окупованих територіях та пригноблених народах; постійний політичний юридично-правовий та ідеологічний тероризм [4].

Український політолог П. Онищук, характеризуючи рашизм, виокремлює його прикметну рису – культ особи. У зв'язку з цим ця ідейно-політична течія заперечує загальнолюдські цінності, моральні принципи та норми, розглядає їх як «слабкість» влади. Не сприймаючи прогрес людства в напрямку його

демократизації, рашизм прагне повернути суспільний розвиток в близький і зрозумілий йому палеоліт, щоправда доповнений танками, ракетами та маєтками для вождів [7].

Своєрідною духовною основою рашизму є російське православ'я. Патріарх Російської Православної Церкви Кирил, пропагуючи концепцію «Русского мира», по-суті реалізовує клерикальний варіант рашистської ідеології. Під «Русским миром» слід розуміти соціальну спільноту, ціннісно пов'язану з Росією, що сформувалася на основі спільних історичних, мовних, культурних і православних зв'язків, лояльного ставлення «до сьогоденної Російської держави, що прагне виступати всередині країни і на міжнародній арені як органічна правонаступниця російської державної традиції, складовими якої є Російська імперія та СРСР» [5, с. 59].

У цьому контексті рашизм є близьким до ідеологем сталінізму – лівого різновиду тоталітарного політичного режиму, що сформувався в СРСР наприкінці 20-х – поч. 50-х рр. XX ст. Саме тому цілком закономірним є те, що його соціальну базу складають ностальгуючі за розпадом СРСР, реваншистськи налаштовані суспільні верстви, для яких рашизм – це ідеологія московського імперіалізму, яку вони беззапеліційно сприймають. З іншого боку, ідеологію рашизму підтримує управлінська еліта та представники силового апарату, виховані в дусі енкаведистсько-кадебістських принципів та норм. Власне як ідейно-політична течія він сформувався з виникненням СНД та прагненням Росії забезпечити собі статус спадкоємниці СРСР з метою відновлення домінуючого впливу на пострадянському просторі.

Також рашизм має багато спільного з фашизмом/нацизмом. Він активно використовує нацистські (геббелівські) методи пропаганди власних т. зв. цінностей – далеких від загальнолюдських норм моралі. Для нього як і для нацизму спільними є тоталітарні способи реалізації влади у внутрішньополітичному житті, тобто державне насильство щодо власного населення та загарбницька експансіоністська зовнішня політика. Прикметною у цьому контексті є літера Z, яку активно використовують російські війська під час повномасштабного вторгнення в Україну. Вона була присутня на емблемі 4-ї поліцейської панцергренадерської дивізії СС, яка брала участь в боях Другої світової війни. Есесівці дивізії були причетні до злочинів проти цивільного населення. У різні часи знак Z вважався символом жорстокої та необмеженої тиранії, ненависті, нацизму та неонацизму [8, с. 86].

З огляду на вищесказане варто звернути увагу на різноманітність наукових підходів щодо визначення рашизму як ідейно-політичної течії сучасної росії. На думку політолога О. Кривдника, рашизм – це політична ідеологія путінського правлячого режиму кінця XX поч. XXI ст., яка «базується на ідеї зверхності російських співвітчизників, їхньої особливої цивілізаційної місії, антидемократизмі й неокolonіалізмі радянсько-імперського типу, використанні православ'я як моральної доктрини та на геоекономічних інструментах, у першу чергу, енергоносіях» [6]. Український вчений Б. Дем'яненко розглядає рашизм як квазіідеологію російського пострадянського імперського реваншу [3, с. 35]. На переконання вітчизняного вченого-історика Є. Хана термін «рашизм» відбиває як ідеологію нинішньої Росії, так і ті зв'рства, які виявляє російська армія на українській землі [8, с. 84]. На думку вітчизняного політика М. Томенка, «рашизм» – це людиноненависницька ідеологія, що за змістом суттєво не відрізняється від фашизму чи сталінізму. Росія, яка спочатку боролася інформаційно та ідеологічно, по всьому світу підтримує будь-які методи (у т. ч. й військові), щоб знищити тих, хто не підтримує ідеологію «Русского мира» й передбачає реалізацію цієї ідеології будь-якими методами [3, с. 37].

Аналізуючи дану проблематику, варто звернути увагу на необхідність розмежування термінів «рашизм» і «путінізм». На думку львівського науковця О. Гриніва рашизм – це ідеологія політичного режиму радянської та пострадянської Росії, а путінізм – це сучасна реалізація на практиці рашистських ідеологем та постулатів [1]. Насамперед вона спрямована на гостре несприйняття західної цивілізації, побудованої на демократичних засадах, якій протиставляється її російський (євразійський) антипод. У наукових колах цим поняттям ідентифікують: 1) різновид авторитарного політичного режиму, що сформувався в Російській Федерації на початку 2000-х років у добу глобалізації та інтернету; 2) економічний лад Російської Федерації, який виник на початку XXI ст. на уламках останньої тоталітарної імперії XX ст. – СРСР; 3) певний тип політики, яку А. Меркель і її європейські та американські колеги кваліфікували як регресивну, притаманну XVIII ст., коли прагнення добиватися бажаних результатів базувалося на аргументі сили і проводилося з позиції сили [2, с. 481].

У цьому контексті євроінтеграційний та євроатлантичний вектор розвитку України, особливо в постмайданний період безпосередньо впливав на формування загарбницьких намірів рашистів та їх реалізацію спочатку у форматі гібридної війни (2014 – 2021 рр.) та повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р.

Список використаних джерел:

1. Гринів О. Рашизм із прицілом на україноцид. Дата оновлення 25.09.2024. URL: <https://www.qwas.ru/ukraine/nru/Profesor-Oleg-Grin-v-RASHIZM-Z-PRIC-LOM-NA-UKRA-NOCID/>
2. Дем'яненко Б., Дем'яненко А. Рашизм. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. О. І. Потапенка, В. П. Коцура, В. В. Куйбіди. 7-е вид. Корсунь-Шевченківський: Корсунський видавничий дім «Всесвіт», 2017. С. 491–494.
3. Дем'яненко Б. Рашизм як квазіідеологія пострадянського імперського реваншизму. *Studia Politologica Ukraino – Polona*. 2018. Випуск 8. С. 35–40.
4. Джохар Дудаєв. О Руссизме. Интервью президента Чеченской Республики Ичкерия Джохара Дудаева украинским журналистам. Дата оновлення: 09.11.2024. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/rashizm-sinonim-zhahlivih-zvirstv-rosiji-ideologii-jiji-vladita-suspilstva-novini-ukr> (дата звернення: 25.05.2024).
5. Котигоренко В., Рафальський О. Ідеологічний проект «Русского мира» і політичні переваги та вподобання населення українського Донбасу. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2013. Випуск 5 (67). С. 53–76.
6. Кривдник О. Рашизм. *Українська Правда*. Дата оновлення: 18.05.2010. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2010/05/18/5050708/> (дата звернення: 25.09.2024).
7. Олешук П. Рашизм здається «культу сили». Але лише на перший погляд. *Gazeta.ua*. Дата оновлення 26.04.2022. URL: <https://gazeta.ua/blog/56961/rashizm-zdayetsya-kultom-sili-ale-lishe-na-pershij-poglyad> (дата звернення: 25.09.2024).
8. Хан Є. Рашизм як політична ідеологія та соціальна практика в сучасній Російській Федерації. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 51. С. 84–88.

Христина МАТЯЖ,

*студентка 3-го курсу факультету психології, політології та соціології
(Національний університет «Одеська юридична академія»)*

ПРИЧИНИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Російсько-українська війна, яка розпочалася у 2014 році з анексії Криму і переросла у повномасштабне вторгнення у 2022 році, це не просто збройний конфлікт. Це прояв справжньої варварської сутності російського режиму, який спирається на знищення свободи, гідності та незалежності інших народів. Я вважаю, що Росія – це агресор, який ніколи не зупиниться, доки не буде остаточно знищений. Війна проти України – це прямий акт ненависті до нашої свободи й спроба знищити наш народ, нашу ідентичність і нашу історію.

Росія хоче вважати себе «імперією», яка ніколи не знала що таке розвиток, не знала що таке повага до сусідніх народів. Вона завжди була країною, яка існує за рахунок чужих ресурсів, чужої крові і чужої праці. Після розпаду Радянського Союзу, ця країна відчула себе нікчемою, втративши вплив на світовій арені. Але замість того, щоб зайнятися власним розвитком, модернізацією своєї економіки і соціуму, вона вирішила повернутися до своїх звичних методів – загарбницьких війн і політичних інтриг [4].

Розвал СРСР, репресії, депортації і голодомори, що залишили шрами на наших землях, це все чинники влади на території РФ, які вони продовжують декламувати в сучасному світі. Вони хочуть ще більше – вони хочуть знову захопити Україну і перетворити нас на свою колонію. Вважають, що мають право диктувати нам як жити, на якій мові говорити і кого поважати. Але ми – незалежний народ. Ми маємо свою історію, свої цінності і свою землю. І нікому не дозволимо знову забрати це у нас [4].

Я вважаю, що Росія ненавидить Україну, бо ми для них – жива картина того, як мала б виглядати їхня країна, якби не влада тиранії та злиднів. Вільна, демократична, горда Україна є головним страхом російського режиму. Наше існування – це виклик для них. Вони бояться, що росіяни одного дня побачать що можна жити інакше. І тому вони вирішили знищити нас.

Це не просто війна за території чи геополітичний вплив. Це війна ненависті до всього, що уособлює вільний народ. Вони бояться нашої незалежності, вони бояться нашого вибору йти до Європи, розвиватися, ставати частиною цивілізованого світу. Для них це неприйнятно. Їхній світ – це темрява, де народи знищуються, а диктатори правлять безкарно [1; 3].

Росія намагається виправдати свої злочини, просуваючи абсурдну ідею «русского мира». Цей міф – це не більше ніж інструмент для подальшого розширення свого впливу і агресії. Вони намагаються

перекопати світ, що захищають російськомовних людей, але це брехня! Вони знищують їх так само як і українців, кидаючи їх у бій без підготовки. Кремль не дбає про своїх громадян, а тим більше про інших. Для них люди – це ресурс, який можна використати та викинути [2].

Підкреслюю, що ідея «руського мира» – це небезпечний ідеологічний вірус, що загрожує не лише Україні, а й усьому світу. Це спроба легітимізувати окупацію, насильство і знищення цілих народів. Кожен, хто стає на бік Росії, фактично підтримує тероризм. Цей режим повинен бути зупинений, бо він веде до хаосу і руйнування всього цивілізованого світу [2].

Путін і його оточення – це наріст на тілі Росії. Їхній режим паразитує не лише на наших ресурсах, а й на власному народі. Вони крадуть з кишень росіян, живуть у палацах, в той час як їхні громадяни занурюються у злидні та безнадію. Вони використовують пропаганду, щоб змусити своїх людей вірити в те, що ця війна має сенс, але це повна брехня.

Їхній страх перед вільним світом змушує їх вдаватися до терору та репресій. Росія ніколи не була країною, яка б прагнула миру чи розвитку. Вона завжди була агресором, що мріє про імперські завоювання. І зараз, у XXI столітті, вона хоче повернути час назад, захоплюючи території, вбиваючи цивільних і знищуючи інфраструктуру.

Ми маємо розуміти, що війна з Росією – це не просто конфлікт за незалежність. Це боротьба за саме наше існування. Якщо ми здамося, якщо світ дозволить Росії перемогти, ми втратимо не лише нашу державу, а й усі цінності, які нас роблять людьми. Ненависть до агресора є природною, і вона має стати нашим рушійним механізмом для боротьби до останнього. Росія має розпастися, бо лише так можна зупинити цей нескінченний цикл насильства та кровопролиття [1].

Тому підкреслюю ще раз, що Росія – це країна-злочинець. Вона несе смерть, страждання і руйнування скрізь, де з'являється її армія. Це держава, що зневажає міжнародне право, руйнує людські життя і знищує все, що не відповідає її імперським амбіціям. Ми повинні ненавидіти цей режим, але найголовніше – ми повинні його знищити. Світ має об'єднатися, щоб перемогти цього монстра і більше ніколи не допустити повернення тиранії на наші землі.

Список використаних джерел:

1. Дуцяк І.З. Причини російсько-української війни першої третини XXI ст. як джерело реформування безпекової політики ООН. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. С. 902–910. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6329/13365-1?inline=1> (дата звернення: 04.09.2024).
2. Лисянський П. Зовнішні чинники у організації сепаратистських рухів у Донецькій та Луганській областях у 1990-х-2000-х роках. Одеса: Ін-т стратег. дослідж. та безпеки, 2024. 26 с.
3. Проноза І.І. Гібридна російсько-українська війна як загроза європейській безпеці. *S.P.A.C.E.* 2016. № 1. С. 81–84.
4. Zaplatynskyi V. Українсько-російська війна – причини, перспективи та уроки. *Kultura Bezpieczeństwa*. 2022. № 41. С. 33–42. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41202/1/V_Zaplatynskyi_KB_41_2022_3_IPO.pdf (дата звернення: 04.09.2024).

Сергій БАЗАРНИЙ,

*провідний науковий співробітник Інституту стратегічних комунікацій
(Національний університет оборони України, м. Київ)*

Олександр ТЕРНОВИЙ,

*науковий співробітник Інституту стратегічних комунікацій
(Національний університет оборони України, м. Київ)*

МЕТОДИ ТА МОДЕЛІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА ВИЗНАЧЕНІ ЦІЛЬОВІ АУДИТОРІЇ В МЕЖАХ ПРОВЕДЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Російсько-українська війна, яка почалася у 2014 році та інтенсифікувалася у 2022 році, має не лише військовий, але й інформаційний вимір. Інформаційні (психологічні) операції, які проводяться в межах військового конфлікту, спрямовані на різні цільові аудиторії, зокрема: гравців комп'ютерних ігор,

користувачів соціальних мереж та споживачів мас-медіа. Метою дослідження є аналіз механізмів та методів проведення інформаційних операцій, з використанням математичних моделей та комп'ютерних алгоритмів. Сучасні методи та моделі інформаційних операцій [1; 2], особливо під час широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України, потребують детального вивчення з метою розробки комплексної моделі конвергенції психологічного впливу на визначені цільові аудиторії. Основними аспектами дослідження є моделювання поширення спеціальної інформації, на основі моделей графів соціальних мереж та алгоритмів виявлення фейкових та штучних електронних акаунтів (далі ботів).

Гравці комп'ютерних ігор (далі геймери) є особливо вразливою цільовою аудиторією [3] через високий рівень занурення в ігровий процес та сприйняття віртуального світу як реального. Противник (російська федерація) в інформаційних (психологічних) операціях часто використовує сучасні методи для психологічного впливу на таку аудиторію, як:

- розробляється відповідний ігровий контент з використанням елементів пропаганди, сюжетів та персонажів, що підтримують проросійські наративи, створення ігор, в яких головні герої воюють із «західними агресорами», підкріплюючи антизахідні настрої серед геймерів;
- організація кіберспортивних турнірів з метою популяризації певних ідей та символів, спонсорування турнірів з великими призовими фондами, де використовуються символіка та гасла, які підтримують проросійські позиції;
- використання геймерських онлайн-форумів для розповсюдження дезінформації та пропаганди, поширення фейкових новин і маніпулятивних відео в популярних ігрових платформах.

Соціальні мережі [4] також є потужною інформаційною платформою для розповсюдження спеціальної інформації завдяки їх широкому охопленню та можливості швидкого поширення відповідного контенту. Основними методами поширення інформації для психологічного впливу можна визначити наступні:

- створення фейкових профілів для поширення проросійських наративів та дезінформації, на основі алгоритмів класифікації для автоматичного виявлення фейкових акаунтів, створення мережі ботів, які розповсюджують однакові повідомлення для штучного збільшення їх охоплення;
- використання таргетованої (цілеспрямованої) реклами для досягнення конкретних аудиторій з метою маніпуляції їхніми думками. Моделювання ефективності такої реклами з використанням методів регресії, спрямованих на молодь, яка підтримує сепаратистські рухи або критикує урядову політику;
- створення вірусного контенту, який швидко поширюється серед користувачів і сприяє формуванню певної громадської думки. Аналіз поширення вірусного контенту з використанням мережевих моделей, меми, які висміюють військово-політичне керівництво України та її партнерів або західні санкції, для підсилення негативних настроїв.

Мас-медіа [5], зокрема телебачення, радіо та інтернет-видання, також є важливим інструментом для проведення інформаційних (психологічних) операцій (акцій, дій). Основні інформаційні платформи включають в себе наступні ресурси:

- контрольовані медіа, які знаходяться під контролем російського уряду або афілійованих осіб, для поширення пропагандистських матеріалів. Аналіз контенту за допомогою методів обробки природної мови (NLP) новинних сюжетів для виявлення проросійських наративів;
- дезінформаційні кампанії для поширення фальшивих новин та викривлення фактів для створення хибної картини подій. Використання алгоритмів класифікації для виявлення дезінформації та спростування фейкових новин про військові дії в Україні;
- аналітичні матеріали й експертні думки, які опубліковані та мають вигляд незалежного аналізу, але насправді просувають проросійські наративи. Використання методів кластерного аналізу для ідентифікації патернів у поширенні таких матеріалів на медіа-платформах, що фінансуються росією, для виявлення систематичних викривлень фактів;
- загострення соціальних конфліктів та поляризації громадської думки. Використання методів аналізу соціальних мереж для виявлення та моделювання поляризаційних тенденцій;
- дезінформація підриває довіру до уряду, армії та інших державних інституцій. Психометричний аналіз впливу дезінформації на довіру до державних інституцій;
- постійний інформаційний тиск призводить до деморалізації населення та зниження бойового духу підрозділів. Аналіз психологічного впливу інформаційних кампаній (акцій) на психічний стан населення.

Проведення інформаційних (психологічних) операцій центром «зарубіжної воєнної інформації та комунікації» головного розвідувального управління та «управлінням інформаційного протистояння»

генерального штабу російської федерації» направлено на дестабілізацію політичної ситуації в країнах Центральної Європи. Такі інформаційні дії значно ускладнюють координацію та взаємодію у протистоянні російській агресії та впливу дезінформаційних кампаній на політичну єдність ЄС та НАТО. Використання моделей графів [6] та мереж для аналізу поширення інформації та виявлення ключових вузлів, через які поширюється дезінформація.

Розробка та впровадження освітніх програм, спрямованих на підвищення рівня медіаграмотності населення, розроблення та впровадження курсів з критичного мислення та вміння розпізнавати фейкові новини, а саме:

- проведення інформаційних кампаній, спрямованих на інформування населення про ризики дезінформації та методи її розпізнавання, створення та поширення відповідних інформаційних відеороликів та буклетів;

- співпраця з медіа для поширення перевіреної інформації та спростування шейків, створення партнерських програм з національними та іноземними медіа-організаціями для оперативного реагування на поширення дезінформації.

Отже, інформаційні операції є невід'ємною частиною російсько-української війни і мають значний вплив як на політику та суспільство України, так і на країни Центральної Європи. Для ефективної протидії інформаційним викликам та загрозам [7] необхідно досліджувати, розробляти та впроваджувати комплексні методи та моделі, які включають підвищення інформаційної грамотності населення, зміцнення медіаграмотності та розвиток технологій реагування на дезінформацію, що є важливими інструментами у протистоянні з противником. Розроблення та впровадження таких методів та моделей у поєднанні із сучасними цифровими технологіями надасть можливість ефективніше виявляти та нейтралізувати дезінформацію, захищаючи суспільство від маніпуляцій та зміцнюючи національну безпеку держави. Перспективним напрямком дослідження можна вважати інтеграцію передових алгоритмів штучного інтелекту, зокрема глибоких нейронних мереж при плануванні та проведенні інформаційних (психологічних) операцій підрозділами Збройних Сил України.

Список використаних джерел:

1. Стандарт НАТО AJP-10.1. Об'єднана доктрина інформаційних операцій Альянсу. Видання А, версія 1 з національними елементами Великобританії. Офіс стандартизації НАТО (NSO). 2023. Січень.
2. Планування психологічної операції за стандартами НАТО: навч. посібн. / О.В. Войтко, С.В. Базарний [та ін.]. Київ: НУОУ, 2024. 280 с.
3. Schudey, A., Kasperovich P., Ikram A., Panhans D. Game Changer: Accelerating the Media Industry's Most Dynamic Sector. *Boston Consulting Group*. Дата оновлення: 09.06.2023. URL: <https://www.bcg.com/publications/2023/drivers-of-global-gaming-industry-growth> (дата звернення: 16.07.2024).
4. Базарний С.В. Метод визначення агентів соціальних мереж, що мають найбільший вплив. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони: наук. журн. / Нац. ун-т оборони України*. 2023. №1 (46). С. 145–150.
5. Про медіа. Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2849-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 47–50. Ст. 120. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 15.07.2024).
6. Гусак Ю., Базарний С. Стохастична модель психологічного впливу на агентів СМ в інтересах ІО. *Труди університету: наук. журн. / Нац. ун-т оборони України*. 2024. №1 (183). С. 32–41.
7. Застосування інформаційних технологій та інновацій у воєнній сфері: навч. посібн. / О.В. Войтко, С.В. Базарний [та ін.]. Київ: НУОУ, 2023. 272 с.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF MANAGEMENT COMPETENCE OF OPERATIONAL LEVEL OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

The relevance of the 21st century context and the current state of the Armed Forces of Ukraine (AFU) postulates the need to implement fundamentally new strategies in the training of officer corps. This implies the integration of modern organizational, educational, as well as socio-psychological methods and technologies.

The recognition of the deep role of quality education in the formation of officer personnel emphasizes the importance of research in the field of psychological and pedagogical aspects, in particular, in the issues of development of managerial competencies, which are critical for the professional performance of military tasks. Such competencies become the foundation for the development and implementation of effective training programs aimed at the formation of highly qualified specialists capable of effective management in the conditions of the modern military environment.

The growing interest in the study of competence in various spheres of professional activity is marked by the intensification of scientific discourse, which is reflected in the increase in the volume of scientific and methodological publications. However, a number of important issues related to the preparation of officer corps for management activities remain without proper scientific understanding and solutions. Traditional approaches to the educational process, based on standardized principles and methods, are found to be insufficiently adapted to the dynamic conditions of modernity and do not meet the needs of the formation of individual management styles capable of effectively responding to atypical situations.

In psychology, the problem of the formation and development of managerial competence of the officer corps is studied in various directions and aspects. A number of domestic scientists, including V.I. Osodlo, S.O. Pozdyshev, O.D. Safin, V.V. Yahupov, define managerial competence as an integral property of the individual, perfect, deep knowledge of their business, the ability of the officer to master managerial knowledge, skills and skills of their effective use in official activities.

The necessity for the evolution of managerial competence among officers at the operational level is driven by several factors, including changes in societal values that highlight the inefficacy of authoritarian management methods [2], the mismatch between existing educational standards and modern requirements [3], and the specific characteristics of military structures [1, etc.] that demand flexibility from managers [4; 5, etc.]. Additionally, there is a need for the ability to adaptively adjust management decisions, comprehensively assess situations with limited time [6] and informational resources [7], and take full responsibility for the outcomes of their actions [8].

Managerial competence of operational-level officers encompasses a broad spectrum of knowledge and skills, including basic and specialized education, the ability to integrate life and professional experience, and the capacity to anticipate the consequences of their actions. This competence becomes a fundamental attribute of the individual, closely linked to the ability to act effectively in professional situations, and involves the professional's readiness to efficiently organize internal and external resources to achieve goals. Managerial competence in officers not only covers a wide range of professional knowledge and skills but is also determined by personal qualities that ensure the proper execution of responsible tasks. Therefore, the development of managerial competence in operational-level officers is crucial for enhancing the effectiveness of military management and achieving success in military conflicts.

Considering the approaches of P. Khomenko, Ye. Denysenko [8], and O. Bondarenko [1] to the classification of managerial competence, one can see a comprehensive perspective on the preparation of future officers that reflects a deep understanding of the need for an integrated approach to competence development. The identified categories of competencies – special, social, and personal – collectively form a multifaceted profile of an officer's professional training, which meets high standards of effectiveness and adaptability in contemporary military and social conditions.

The analysis of the works of the aforementioned scholars highlights the importance of a comprehensive approach to military personnel training, where each competence is interconnected and mutually reinforcing, forming a harmoniously developed personality of an officer capable of effectively fulfilling professional duties under complex modern conditions. Thus, the development of managerial competence comes to the forefront in

the preparation of officers, becoming a critical factor in their professional effectiveness and personal growth.

The research by A. Halimov [4] reveals the multidimensional structure of managerial competence, which includes professional-qualificational, social-status, and personal characteristics. This classification emphasizes an integrated approach to the formation of officers' competencies, highlighting the importance of not only professional knowledge and skills but also social status, personal qualities, and motivation.

Professional-qualificational characteristics form the foundation for performing professional tasks, as they encompass a high level of knowledge and skills, along with the practical application of this knowledge. This ensures not only theoretical preparation but also practical adaptation to the realities of professional activity.

Social-status characteristics reflect the officer's role within the system of the Ukrainian state and military structures [7], emphasizing the importance of social recognition and integration into the social system, as discussed by L. Nanivska [5]. The exteriorization and interiorization effects indicate both the external perception of the officer's status and their internal sense of belonging and responsibility.

Conclusions. The managerial competence of operational level officers, defined as the level of mastery of competencies in the field of defense, is a reflection of a comprehensive integration approach to management in modern military conditions. This competence covers not only the technical and professional aspects of management, but also a deep understanding of humanitarian and social processes that are critical to ensuring the stability, morale and effectiveness of military units.

This competence is based on such qualities as motivation to manage, creative approach to problem solving, flexibility in decision-making, ability to adapt to different conditions, as well as a high level of self-awareness and self-reflection. The importance of these qualities cannot be overestimated, as they allow an officer to effectively manage not only external situations, but also his or her own reactions and emotions, which is key in the aspects of leading a military team, social protection and humanitarian development.

Considering the psychological components of managerial competence: the motivational component implies the presence of strong internal incentives to achieve professional goals and the ability to motivate others; the emotional and volitional component plays a role in resilience to stressful situations, endurance and perseverance in solving problems; the cognitive component covers analytical skills, the ability to think critically and make informed decisions; the operational and activity component covers the practical skills and abilities necessary for the implementation of the Thus, the managerial competence of operational-level officers is the result of the comprehensive development of professional and personal qualities that allows them to effectively solve defense tasks, adapt to changing conditions and introduce innovations in management practice.

References:

1. Bondarenko, O. O. (2020). Model zabezpechennia formuvannia profesiinoi hotovnosti maibutnikh ofitseriv zbroinykh syl Ukrainy dlia zabezpechennia osvitho-vykhovnoho protsesu u viiskovykh litseiakh [A model for ensuring the formation of professional readiness of future officers of the armed forces of Ukraine to ensure the educational process in military lyceums]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, 70, 1, 45–50 [in Ukrainian].
2. Bryzhatyi, Ye. I. (2013). Modeliuvannia protsesu pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv inzhenernykh viisk v systemi bezperervnoi pidhotovky [Modeling the process of training future specialists of engineering troops in the system of continuous training]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 1 (32), 26–31 [in Ukrainian].
3. Volovnyk, V. Ye., Lebediev, B. V., & Maslii, O. M. (2022). Orhanizatsiino-pedahohichni umovy formuvannia informatsiino-osvitnoho prostoru pry pidhotovtsi maibutnikh inzhenerno-viiskovykh fakhivtsiv [Organizational and pedagogical conditions for the formation of an informational and educational space during the training of future engineering and military specialists]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, 54 (1), 106–110 [in Ukrainian].
4. Halimov, A. V. (2013). Kompetentnist suchasnoho ofitsera yak rezultat profesiinoi osvity: problema vyznachennia [The competence of a modern officer as a result of professional education: the problem of definition]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy: pyttannia pedahohiky – Bulletin of the National Defense University of Ukraine: issues of pedagogy*, 2 (33), 32–35 [in Ukrainian].
5. Nanivska, L. (2020). Strukturno-funkcionalna model formuvannja komynikacijnoi kompetentnosti majbytnih oficeriv ingenernuh viisk: analiz rezyltativ [STRUCTURAL AND FUNCTIONAL MODEL OF FORMATION OF COMMUNICATION COMPETENCE OF FUTURE OFFICERS OF ENGINEERING TROOPS: ANALYSIS OF RESULTS]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 10 (104), 177–188 [in Ukrainian].

6. Osodlo, V. I. (2012). *Psykhologhiia profesiinoho stanovlennia ofitsera: monohrafiia* [Psychology of the professional formation of an officer: monograph]. Kyiv: PP Zoloti Vorota, 463 [in Ukrainian].
7. Pozdyshev, S.O. (2014). *Psykhologichnyi analiz profesiohramy ofitsera operativno-taktychnoi pidhotovky do upravlinskoi diialnosti* [Psychological analysis of the professional profile of an operational-tactical training officer for managerial activities]. *Problemy suchasnoi psykhologii*. Zbirnyk naukovykh prats KPNU imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykhologii imeni H.S. Kostiuks NAPN Ukrainy. Problems of modern psychology. A collection of scientific works of the Ivan Ohienko KPNU, the Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine, 26, 478–493 [in Ukrainian].
8. Safin, O. D. (1997). *Psykhologhiia upravlinskoi diialnosti komandira: navch. posibnyk* [Psychology of the commander's managerial activity: training. manual]. Khmelnytskyi: Vyd-vo APVU, 149 [in Ukrainian].
9. Homenko, P. V., & Denusenko, E. V. (2023). *Hymanitarno-pedagogichne modelyuvannya rozvutky profesijnoi kompetentnosti majbytnih oficeriv* [Humanitarian and Pedagogical Modeling of the Development of Professional Competence of Future Officers]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – The image of a modern teacher*, 4 (211). 21–28 [in English].

Олександр ГУЛИМА,

доцент кафедри воєнної історії

(Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів)

КРИМСЬКИЙ НАПРЯМ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ У ПЕРІОД АНЕКСІЇ 2014 РОКУ

Встановлення військово-політичного контролю російської федерації над АР Крим (2014 р.) було б неможливе без т. зв. «інформаційної війни». Остання спирається на величезний радянський досвід у сфері теорії та практики спецпропаганди – політичної роботи серед військових і населення супротивника.

Окуповані російськими окупаційними військами (російсько-терористичними силами) український Крим і окремі райони Донбасу фактично були перетворені в дослідницький полігон для іспитів та тестування як модернізованих і нових російських озброєнь та військової техніки, так і для застосування забороненого (неконвенційного) озброєння, а також для перевірки нових концепцій створення та застосування російських військ, в тому числі інформаційних та спеціальних операцій [1].

У процесі реалізації у 2014 р. специфічних принципів організації і ведення інформаційної боротьби при підготовці та під час операції на кримському напрямі і гібридної війни Російської Федерації проти України, російські експансіоністи використовували потужний арсенал засобів інформаційно-психологічного впливу.

Перший з них – «інформаційна блокада» – полягає у діях, спрямованих на інформаційне домінування в регіоні, безальтернативне подання фактів про події в Україні та в Криму, забезпечення єдиної інтерпретації подій, вигідної агресору [2, с. 8].

Не менш важливий засіб інформаційної війни – використання т. зв. «лідерів думки» – політичних діячів, представників релігійних конфесій, діячів культури, науки, мистецтва, спортсменів, військових [2, с. 9].

У 2014 р. Російська Федерація активно використовувала «посилання на анонімного авторитета» (інформування про зміст нібито висловлювань політичних діячів, оцінок експертів, повідомлень свідків подій, документів з посиланням на те, що він відомий завдяки певній авторитетній особі, але без подання її прізвища) [2, с. 9], а також прийом «тримай злoding», який полягає в тому, що держава-агресор першою «піднімає ivalt» і спрямовує суспільне невдоволення у сторону жертви агресії [2, с. 89].

«Ефект першості» – один із найефективніших засобів інформаційної війни. Він досягається тоді, коли інформація певного учасника інформаційного протистояння досягає аудиторії раніше, ніж інформація його противника, бо спрацьовує один з ефектів сприйняття: за надходження суперечливої інформації (перевірити яку неможливо) люди схильні віддавати перевагу тій, що надійшла першою, а змінити вже сформовану думку дуже важко [2, с. 10].

Доволі часто Російська Федерація вдається до переписування історії. В інформаційному просторі Росії доволі часто використовували також «ефект присутності». Він проявлявся тоді, коли під маркою «репортажів з місця подій» подавалась змонтована інформація, покликана ввести в оману її споживачів

[2, с. 10].

«Класифікація» – суть цього засобу ведення інформаційної війни в тому, щоб досягти несвідомого сприйняття аудиторією такого уявлення про ситуацію, за якого, з одного боку, частина об'єктів і подій, що характеризують останню, усвідомлюються як позитивні, а інша частина – негативно [2, с. 11].

Метод «зворотного зв'язку» передбачає проведення інсценованих масових акцій на підтримку дій агресора та псевдосоціологічні опитування, за яких питання формулюються в такий спосіб, щоб створити в аудиторії «правильний» погляд на ту чи іншу проблему [2, с. 11].

Низка спеціальних технік – важлива складова інформаційної війни. Зокрема техніка «констатації факту» передбачає видавання «бажаного» за «факт» (найчастіше – це робиться під виглядом новин або результатів соціологічних досліджень, що у свою чергу знижує критичність сприйняття) [2, с. 12]. Техніка «свідки подій» використовувалась ЗМІ для формування сюжету на основі опитування та коментарів випадкових людей, зі слів яких конструювався необхідний смисловий і емоційний ряд [2, с. 12].

Інформаційна війна Росії неможлива без безупинного повторення одних і тих самих тверджень, що поступово формує звичку у населення та сприймається ним як єдине правильне, причому на рівні не ідеологічних установок, а буденної свідомості громадян [2, с. 15].

«Хибна аналогія» активно використовувалась агресором для екстраполяції подій минулого на події, що не мають жодного відношення до тих, які екстраполюються [2, с. 12]. ЗМІ Російської Федерації також нерідко намагались «викликати емоційний резонанс для розпалювання антиукраїнських настроїв» [2, с. 12–13].

Варто навести ще один засіб інформаційної війни – «обхід з флангу» (включення в тексти пропагандистських матеріалів інформації, яка свідчить, що в середовищі, котре є об'єктом інформаційної агресії є такі особи або колективи, які вже поділяють позицію агресора чи близькі до неї) [2, с. 14].

Із наведеним вище засобом межує інший – «використання агентів впливу з-поміж громадян України» [3, с. 36]. Зокрема цим прийомом російська спецпропаганда користується і зараз в рамках просування ідеї «руського мира», який позиціонується російськими експансіоністами як концепція транспівдружності, яка об'єднана причетністю до російської культури й мови.

Сучасна інформаційна війна Кремля проти України немислима без «викликання психологічного шоку» (демонстрація насильницьких дій представників середовища, котре є об'єктом інформаційної агресії з метою налаштувати проти неї або мобілізувати ту частину цього середовища, яка є або може стати союзником агресора) [2, с. 13].

«Буденна розповідь» – цей засіб інформаційної війни дозволяв створити в масовій аудиторії уявлення про дану подію як про щось малозначуще, не варте особливої уваги і, тим більше, суспільної оцінки [2, с. 14].

«Бомбардування дезінформацією» як засіб інформаційної війни використовувався спільно з іншим методом – «створення проблеми» [2, с. 16].

За допомогою «техніки перспективи» [2, с. 15] ЗМІ Росії створювали односторонню перспективу, а «принцип контрасту» використовувався мас-медіа агресора для констатації факту того, що ситуація в Криму інша, ніж в інших регіонах України [2, с. 16].

«Бандерівці», «неонацисти», «хунта» – ці терміни використовувались російськими ЗМІ для «створення загрози». Використовуючи цей метод, мас-медіа нагнітали істерію із приводу «фашистської загрози» з метою деморалізувати населення та викликати в нього масовий страх, щоб створити сприятливу атмосферу для маніпуляцій масовою свідомістю [2, с. 17].

«Напівправда» – ще один ефективний метод інформаційної війни [2, с. 15].

«Підміна» – цей прийом передбачає використання для позначення негативних дій і явищ евфемізмів, а позитивних – дисфемізмів. Прикладом може служити використання словосполучення «кримська весна» для характеристики процесу відторгнення Криму Росією від України [2, с. 15, 101].

Агресор вдавався до «удару на випередження» (такий удар, для прикладу, був завданий за допомогою поширення твердження, що ніби уперше в історії і татарське, і російське населення Криму має можливість визначити долю півострова на референдумі й жадає цього) [2, с. 17] та «зміщення акцентів» [2, с. 16].

Вторгнення Російської Федерації до Криму було б неможливе без «створення контексту» (наприклад, російськими ЗМІ новина про направлення до Криму російських військ подавалася в такий спосіб: показували О. Музичка з автоматом, який кричав: «У кого автомат, у того і влада!», а відразу після цієї сценки йшов сюжет про росіян у Криму, які рятують російськомовних українців [4], а також «посилання

на «легітимного вигнання» – В. Януковича [5] (насамперед його звернення до В. Путіна) та «поширення фейкових новин». Так, російське телебачення використовувало 1 березня 2014 р., відео, в якому були зображені начебто «українські бойовики» в Криму, що стояли на тлі лежачих нерухомих тіл російських військовослужбовців [6].

Серед інших методів інформаційної війни – психологічний тиск на військових, пригнічення психологічної волі командирів та особового складу військових формацій [2, с. 35–37], дезінформування та введення в оману особового складу військових частин щодо переходу їх командирів на бік агресора [2, с. 35–37], використання військових перебіжчиків, «показна миротворчість» [7, с. 138–142] тощо.

Отже, російська військова агресія на Кримський півострів супроводжувалася потужною «інформаційною війною» із супротивником (Українська держава, країни-члени НАТО та ін.), методи якої були запозичені із теоретичних та практичних здобутків радянської пропаганди, напрацювань сучасних російських політологів та громадсько-політичних діячів. Сьогодні її ефективність визнають далеко за межами пострадянського простору, що вимагає від Української держави адекватної відповіді та ґрунтовної програми (концепції) протидії. Від її ефективності залежить територіальна цілісність нашої держави, а також рівень національної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Радковець Ю. Гібридна війна Росії проти України: уроки та висновки. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2107122-gibridna-vijna-rosii-proti-ukraini-uroki-ta-visnovki.html> (дата звернення: 05.09.2024).
2. Darczewska J. Anatomia rosyjskiej wojny informacyjnej OPERACJA KRYMSKA – studium przypadku. / WYDAWCA Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia Centre for Eastern Studies. NUMER 42. WARSZAWA. MAJ 2014. 36 s.
3. Основні особливості ознак проведення інформаційно-психологічної операції Російської Федерації в автономній республіці Крим. Г.В. Певцов, С.В. Залкін, С.О. Сідченко, К.І. Хударковський, А.О. Феклістов, А.В. Антонов. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2014. № 1 (14). С. 35–37.
4. Шклярская О. Крым: уроки проигранной информационной войны. URL: <http://racurs.ua/484-krym-uroki-proigrannoju-informacionnoju-voyny>. (дата звернення: 06.09.2024).
5. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
6. Щодо інформаційно-психологічної складової агресії Російської Федерації проти України (за результатами подій 1-2 березня 2014 року). URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1476> (дата звернення: 06.09.2024).
7. Магда Є. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. Київ: 2014. № 5. С. 138–142.

Ігор БОЙЧУК,

доцент кафедри журналістики

(Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ)

МЕДІА В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Нинішня повномасштабна війна є часом великих випробувань для всіх, в тому числі і журналістики. Журналісти отримують поранення на фронті, нерідко гинуть, стають жертвами викрадень і катувань, велика кількість медіа змушені закриватися і припиняти роботу через фінансові труднощі, а окупанти блокують саму можливість сигналу на підконтрольних їм територіях. Однак не меншим викликом для медіа стає сама можливість розповідати правду під час війни, коли кожне слово доводиться ретельно зважувати, адже від цього може залежати чиєсь життя. Умови воєнного часу накладають об'єктивні обмеження на свободу слова: не повідомляти оперативні деталі пересування військ, техніки, влучань і руйнувань, часто не показувати обличчя бійців, не розповідати про заплановані операції, методику і тактику їхніх дій тощо.

Але як бути із викриттям зловживань посадовців чи недоліків у роботі влади? У цьому випадку багато журналістів вмикають самоцензуру, аби не давати приводів для ворожої пропаганди. «Першою жертвою війни стає правда» – універсальна формула, яка стосується усіх збройних конфліктів. Для цього

є декілька причин. Перша із них – професійність і журналістські стандарти. Повага до права громадськості на повну та об'єктивну інформацію про факти та події – це найперший обов'язок журналіста, говорить Кодекс етики українського журналіста. У найскладніші часи вага журналістського слова зростає, дозволяє людям прийняти зважені рішення і зорієнтуватися у ситуації, яка загрожує життю та здоров'ю.

Населення має отримувати адекватну інформацію, щоб приймати доленосні рішення: чи можна повертатися додому, куди діти підуть у школу, де шукати роботу? Друга причина: мовляв, зараз не час для викриттів, і треба заплющувати очі на те, з чим раніше миритися не можна було. І справді, під час війни важлива єдність суспільства та влади у протистоянні зовнішньому агресору. Однак, якщо це крадіжки на закупівлях захисного спорядження для армії, тоді ціна – це життя військових. Якщо це укриття, які існують тільки на папері, тоді ціна – це життя цивільного населення. Якщо це брехня посадовця в інтересах країни, то ціна – втрата довіри й підтримки партнерів.

Наразі в умовах збройної агресії необхідним є додаткове регулювання діяльності всіх суспільно важливих сфер. Особливо важливим аспектом є те, що держави, які перебувають у стані війни, навчилися використовувати журналістику у власних цілях, зокрема пропаганду.

Згідно із Законом України «Про медіа», прийнятим у 2023 році, суб'єктам у сфері аудіовізуальних, друкованих та онлайн-медіа забороняється поширювати інформацію, що висвітлює збройну агресію проти України як внутрішній конфлікт, громадянський конфлікт чи громадянську війну, якщо наслідком цього є розпалювання ворожнечі чи ненависті або заклики до насильницької зміни, повалення конституційного ладу чи порушення територіальної цілісності, недостовірні матеріали щодо збройної агресії та діянь держави-агресора, її посадових осіб, осіб та організацій, що контролюються державою-агресором, у разі, якщо наслідком цього є розпалювання ворожнечі чи ненависті або заклики до насильницької зміни, повалення конституційного ладу чи порушення територіальної цілісності, програми та матеріали (крім інформаційних та інформаційно-аналітичних програм), одним з учасників яких є особа, внесена до Переліку осіб, які створюють загрозу національній безпеці (щодо цього навіть з'явилася стаття 126. Складає Перелік центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв).

Окремим аспектом є заборона музичних фонограм, відеограм, музичних кліпів, які містять зафіксоване виконання музичного недраматичного твору з текстом, здійснене співаком, який є або був у будь-який період після 1991 року громадянином держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, за винятком колишніх громадян держави-агресора, які є або на момент смерті були громадянами України й не мають (не мали на момент смерті) громадянства держави-агресора, та/або вироблені фізичною особою та/або юридичною особою, яка на момент їхнього оприлюднення була, відповідно, громадянином або зареєстрована в державі, яку в будь-який час визнано державою-агресором. Медіа в інформаційних та інформаційно-аналітичних програмах мають супроводжувати повідомленням про статус держави-агресора (держави-окупанта). Оскільки зараз спостерігається зростання способів, які медіа можуть застосовувати для поширення інформації, забороняється поширювати аудіовізуальні медіасервіси на замовлення та сервіси провайдерів аудіовізуальних сервісів держави-агресора, що внесено до Переліку відповідних сервісів держави-агресора (є відкритим та підлягає оприлюдненню на вебсайті Національної ради). Згідно з ч. 4 ст. 123 Закону підставами для внесення сервісів до вищезгаданого Переліку є:

- невідповідність структури власності суб'єктів у сфері медіа вимогам законодавства;
- кінцевим бенефіціарним власником, ключовим учасником чи власником істотної участі на будь-якому рівні ланцюга володіння корпоративними правами такого суб'єкта є фізична особа, яка є громадянином держави-агресора, за винятком осіб, що мають дозвіл на тимчасове або постійне проживання в Україні; юридична особа, зареєстрована в державі-агресорі, або з місцем перебування в такій державі, або яка отримує фінансування від фізичних осіб, що є громадянами держави-агресора, юридичних осіб, зареєстрованих у такій державі або з місцем перебування в такій державі;
- повна або переважна спрямованість сервісу на територію та аудиторію держави-агресора.

Національна рада ухвалює рішення про внесення такого аудіовізуального медіасервісу до Переліку сервісів держави-агресора, однак таке рішення може бути оскаржене до суду. Рішення Національної ради має містити набір дій, необхідних для обмеження доступу до такого сервісу, а саме:

- якщо сервіс надається за допомогою вебсайту – повідомлення Регулятора комунікаційних послуг про перелік вебсайтів, що використовуються для надання сервісу, доступ до яких на території України підлягає обмеженню постачальниками електронних комунікаційних послуг;

- якщо сервіс надається за допомогою мобільного застосунку – повідомлення платформ цифрової дистрибуції мобільних застосунків про заборону використання на території України відповідного мобільного застосунку;

- у разі якщо сервіс доступний на телевізійному приймачу або кінцевому обладнанні за допомогою спеціального програмного забезпечення – повідомлення виробників таких пристроїв про заборону встановлення відповідного програмного забезпечення на пристрої, що постачаються до України, та припинення доступу до зазначених сервісів;

- якщо сервіс є платним – повідомлення міжнародних платіжних систем та Національного банку України про заборону оплати відповідного сервісу на території України.

Усі рішення про внесення сервісів до Переліку аудіовізуальних медіасервісів на замовлення та сервісів провайдерів аудіовізуальних сервісів держави-агресора втрачають чинність після п'яти років із дня ухвалення Верховною Радою України рішення про скасування статусу певної держави як агресора.

Через те що в умовах війни держава повинна захищати споживача від неправдивої інформації, особливу роль відіграє обмеження щодо діяльності іноземних лінійних медіа, яке закріплено в ст. 121 Закону.

Так, Національна рада відмовляє в реєстрації іноземного лінійного медіа або скасовує її, якщо таке медіа зареєстровано (зокрема, як юридична особа) в державі-агресорі (державі-окупанті), або в разі, коли виявлено ознаки, що редакційний контроль щодо такого медіа здійснюється або кінцевим бенефіціарним власником, ключовим учасником чи власником істотної участі на будь-якому рівні ланцюга володіння корпоративними правами такого медіа є:

- фізична особа, яка є громадянином держави-агресора (держави-окупанта), за винятком осіб, що мають дозвіл на тимчасове або постійне проживання в Україні;

- юридична особа, зареєстрована в державі-агресорі (державі-окупанті) або з місцем перебування в такій державі, в якій кінцевим бенефіціарним власником, ключовим учасником чи власником істотної участі на будь-якому рівні ланцюга володіння корпоративними правами є фізична особа, яка є громадянином або резидентом держави-агресора (держави-окупанта), чи юридична особа, яка отримує фінансування (кредити, займи, позики, інвестиції, внески спонсорів, благодійні внески, іншу фінансову допомогу) від фізичних осіб, що є громадянами держави-агресора (держави-окупанта), юридичних осіб, зареєстрованих у такій державі або з місцем перебування в такій державі.

Рішення про скасування реєстрації іноземного лінійного медіа ухвалюється Національною радою впродовж семи робочих днів із дня виявлення відповідних обставин. У разі якщо щодо іноземного лінійного медіа, яке походить з держави-члена Європейського Союзу, будуть встановлені вищезазначені обставини, Національна рада протягом семи робочих днів з моменту отримання такої інформації, обмежує ретрансляцію цього медіа на території України. У разі виявлення відповідності зареєстрованого суб'єкта у сфері аудіовізуального медіасервісу на замовлення або провайдера аудіовізуальних сервісів критеріям, які вказують на те, що сервіс вважається повністю або переважно спрямованим на територію та аудиторію держави-агресора, Національна рада звертається до такого суб'єкта з вимогою припинити порушення та надати пояснення щодо виявлених фактів у визначений Національною радою строк, але не менш як упродовж десяти робочих днів. Також до особливостей діяльності медіа в умовах збройної агресії належить те, що Міністерство оборони України, військові та військово-цивільні адміністрації можуть створювати суб'єкти у сфері аудіовізуальних медіа для задоволення інформаційних потреб населення територій з особливим режимом мовлення. Діяльність таких медіа здійснюється на підставі дозволів на тимчасове мовлення. МО України може засновувати друковані медіа та онлайн-медіа, фінансування здійснюється за коштів державного бюджету. В законі зазначається вимога щодо інформації (має відповідати засадам достовірності, збалансованості, повноти та неупередженості, а поширення реклами політичних партій, виборчих блоків, інформації про діяльність їхніх керівників та членів, що має агітаційний характер, забороняється). Дозволяється тільки соціальна реклама.

Впродовж року після ухвалення Верховною Радою України рішення про скасування визнання певної держави державою-агресором (державою-окупантом) Міністерство оборони України має погодити друковане медіа з вимогами чинного законодавства України.

Список використаних джерел:

1. Про медіа. Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. Верховна Рада України. Законодавство України. Дата оновлення: 11.02.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#top> (дата звернення: 12.09.2024).
2. Права людини та масмедіа в Україні. Частина 3: Збірник конспектів лекцій / за ред. І. Виртосу, К. Шендеровського. Київ: Інститут журналістики, 2021. 354 с.
3. Бондаренко І.С. Правові основи масової комунікації : навчально-методичний посібник для студентів факультету журналістики. Запоріжжя: ЗНУ, 2011. 70 с. URL:

Тимофій ШЕРЕМЕТА,

*студент 2-го курсу факультету історії та міжнародних відносин
(Ужгородський національний університет)*

**«ПРОЗОРИЙ ФРОНТ» ЯК ОСНОВНИЙ ФАКТОР ВИНИКНЕННЯ ПОЗИЦІЙНОЇ ВІЙНИ ТА
«МАНЕВРЕНІСТЬ» ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК УСПІХУ ОБОРОННИХ ТА НАСТУПАЛЬНИХ ДІЙ НА
ПРИКЛАДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

Ремарка. Для лаконічності тексту, слово «маневреність» та його синоніми, без уточнення «на бригадному рівні» чи нижче, використовується виключно як скорочення від: «маневреність на рівні вище бригади».

«Прозорість поля бою» словосполучення яке все частіше зустрічається в різних виданнях. Воно означає ситуації коли воюючі сторони завдяки сучасним засобам розвідки – дронам, супутникам, та їх об'єднанню в одну інформаційну мережу, отримуються можливості бачити концентрацію сил, техніки противника налюбій відстані від лінії фронту [2].

Ще декілька десятиліть тому не можливо було в реальному часі відслідковувати переміщення будь яких з'єднань. Зараз є можливість побачити пересування окремих бійців, прослідкувавши за якими можна знайти опорні та логістичні пункти. Що викликає ситуацію в якій любий наступ може бути побачений та знищений ще на етапі концентрації сил, за допомогою високоточного озброєння. А навіть якщо він не буде знищеним, то сили в наступі зіткнуться з противником, який встиг підготуватися та сконцентрувати сили. Що якщо не виключає можливості наступу повністю, то ускладнює його до максимуму. В результаті складність наступу спонукає до оборонних тактик. Звичайно обидві сторони в залежності від ситуації використовують різні підходи, але в основному – більш класичні потужні лінії фортифікацій у росіян та осередкова оборона у нас [1]. Тому не дивно що більшість дій за своїм характером схожі на Першу світову війну з окопами, мінами, великою роллю артилерії, кулеметами які ведуть навісний вогонь та просуванням в декілька метрів за місяць. Тобто війна характеризується діями що мають на меті скоріше знищити противника з закритих позицій або в ході рейду, чим прорвати оборону. Прикладів безліч. Купа відео як вогню з закритих позицій, який коректується за допомогою БПЛА [3], з використанням гранатометів, кулеметів, мінометів, FPV. Та не менше відео з різних рейдів, які проводяться самими різними підрозділами, наприклад дії ГУР на Кінбурнській косі 9 серпня 2024 р. [4].

Однією з причин такої поведінки, як вже було зазначено, є жорстка оборонна стратегія на більшій частині терен війни. Для ефективного виконання якої частини повинні окопуватися та ретельно готуватися, що знову ж таки робить наступальні дії ще більш не вигідними. Уявімо що обидві сторони побудували лінію оборони. Одна з них пішла в вдалу, але незначну атаку, великі наступи все ж рідкість. Це викликає ситуацію коли ти або будуєш оборону й оборонні споруди з нуля, під постійними обстрілами та атаками на передовій, або відходиш. Зрозуміло що другий варіант буде оптимальнішим. Через це бригади, часто перетворюються на такі собі пізні римські легіони, що охороняли лімес, абсолютно не маневрені на стратегічному рівні формування. Бо поки ти переведеш одну бригаду, поки передислокуєш іншу, пройде достатньо часу, а ворог весь час спостерігає, та наносить ураження при першій можливості. В цілому ворожі зусилля є основною причиною ускладнення переміщення військ. Деякі підрозділи можуть бути атаковані на марші або бути зв'язані вогнем артилерії, хоча найбільше проблем викликають FPV-дрони. Які інколи тижнями не дають відвести чи підвести війська, тому забезпечення бійців на передовій все частіше починає здійснюватися за допомогою дронів [7].

Особливо гостро така проблема стоїть у росії, коли бригади місяцями знаходяться на одних і тих же позиціях, буквально вростаючи в них будуючи цілі підземні міста з телевізорами та побутовою технікою [5]. 2–3 тижні, в ситуації коли потрібно переїхати з одного краю поля битви на інше, може бути реальним терміном, який потрібний ворожій бригаді щоб передислокуватися. Така ситуація в них виходить через велику сукупність факторів, від бюрократії до звичайної брехні, хоча основним є сильні проблеми з логістикою, як через географію, так і через активну роботу ЗСУ. В української сторони є проблеми з розпорошенням підрозділів на велику територію, а інколи частини відправляються взагалі на іншу ділянку поля бою, для посилення військ там. Проте порівнюючи з росіянами у нас в цьому плані все значно краще. Організація, готовність військ та навіть географія дає нам перевагу. Але все ж обидві сторони стараються зайвий раз не перекидати війська, по причинах зазначених вище.

Тепер для подальшої розповіді слід зазначити, що Україна і Росія не мають достатньо сил для рівномірного і достатнього наповнення всієї лінії фронту, а різні проблеми, можуть створити ситуацію, коли навіть за наявності достатніх сил, є слабка точка, через яку можна здійснити вдалий прорив [6]. Тобто виникає ситуація коли існує безліч потенційних місць для атаки, але ними не так просто скористатися через прозорість лінії фронту. І в умовах динамічної фортуни війни, основним вирішенням ситуації є саме маневреність, допоміжне маскуванню та конспірація. Чудовим прикладом такого вирішення був Курський наступ у серпні 2024 р. [8]. Якого ніхто не очікував. Противник тільки через тиждень зміг уповільнити наступ і тільки через три, зміг його зупинити. Але все ж то одна операція за довгий час і однією з причин рідкості таких операцій є не скільки дефіцит військ, скільки проблеми маневреності, які стоять досить гостро для нас. Оскільки, якщо росія здатна без проблем виділити сили для удару, через велику кількість резервів, то нам доводиться жонглювати бригадами концентруючи їх на місцях наступу як нашого, так і ворога. Не говорячи вже про те що більшість вдалих для нас наступальних та контрнаступальних операцій в основі своїй покладалися саме на маневреність. Так що швидкість і гнучкість є критичними для нас. Але в нас дійсно мобільними можна назвати лише частину військ, причому меншу, тобто проблема вагома.

А складність вирішення цієї проблеми висока. Оскільки потребує реорганізації всієї динамічної лінії фронту, щоб кожна бригада утримувала свою ділянку, а не була розірвана на декілька. Що банально не можливо на багатьох напрямках. Далі потрібна потужна логістика, яка дозволить перекидати сили без проблем, а це дорогі інфраструктурні проекти, які будуть будуватися під обстрілами. Не говорячи вже про виклики FPV-дронів, які унеможливають пересування в зоні 5 кілометрів від лінії фронту, та ускладнюють цей процес на території 5–15 кілометрів від лінії зіткнення. Вирішення цієї проблеми як і минулої, також має технічний і матеріальний характер. Ну і на кінець, банально потрібні резерви, жонглюй не жонглюй, але повністю оголювати будь-яку ділянку фронту ми не можемо.

Підсумовуючи слід зазначити, що у випадку нашої і будь-якої іншої сучасної війни двох відносно однакових по силі держав чи блоків, бойові дії будуть набувати позиційного характеру через прозорість лінії фронту, а вирішувати цю проблему можна лише за допомогою переваги в маневреності або ретельного маскуванню. Чому слід віддати перевагу в динамічній ситуації на полі бою, я думаю очевидно. А ось що не очевидно, це те що маскуванню й інші дії які потребують великої кількості часу не тільки на підготовку, а й на реалізацію. Більше схожі на рішення Першої світової, коли місяцями готувалися до наступу. А ось мобільність переміщення військ на великі території, дозволяє невпинно атакувати. Так більшість цих офензив будуть малого масштабу, але вони буквально можуть йти без зупинки. Захист територій справа яка потребує значно меншої кількості людей чим наступ. Так що така тактика нанесення дрібних ран, коли території будуть відвойовувати по клаптиках, але невпинно є досить ефективною та може привести до ситуації руйнування фронту.

«Маневреність» стає не нормою війни, як в минулі часи, а скоріше спеціальними активними діями, оскільки рух військ на рівні вищому за бригадний, є не вигідним та складним і використовується лише в екстрених випадках, по типу наступу чи проблем в обороні. І то зазвичай в таких «екстрених діях» діють елітні формування, які створені спеціально мобільними для перекидання з точки на точку, з наступу на оборону. Взагалі-то можна навіть порівняти такі мобільні бригади з колісницями галів, поки інші є звичайною піхотою.

Через прозорість фронту, не має можливості використати тактики по типу бліцкригу. Через засоби протидії, перевага в повітрі не грає такої великої ролі, як ще двадцять років назад. Залишаються лише бої на виснаження та удари в слабких місцях. Війна кардинально змінилася і поки не з'являться нові технічні засоби, перемагати буде самий маневрений або витривалий.

Список використаних джерел:

1. Deployment Map of Ukrainian & Russian Units. *MilitaryLand*. URL: <https://militaryland.net/maps/deployment-map/> (дата звернення: 12.09.2024).
2. Kimmitt Mark T. 'One shot, one kill': How Ukraine-Russia war is changing warfare. *Politico*. Дата оновлення: 13.02.2024. URL: <https://www.politico.eu/article/developments-from-ukraine-precision-warfare-on-the-cheap/> (дата звернення: 12.09.2024).
3. Відбиття ворожого штурму та керування боєм від першої. *Телеграм-канал «28 ОМБр ім. Лицарів Зимового Походу»*. URL: https://t.me/ombr_28/1227 (дата звернення: 12.09.2024).
4. ГУР здійснило рейд на Кінбурнську косу. *Мілітарний*. Дата оновлення: 09.08.2024. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/gur-zdijsnylo-rejd-na-kinburnsku-kosu/> (дата звернення: 12.09.2024).
5. Польові жінки штабів зс рф показують своє робоче... *Телеграм-канал «Розвідка Ноєм»*. URL: https://t.me/rozvidka_noem/10950 (дата звернення: 12.09.2024).
6. Прорив біля Очеретиного і участь... *Телеграм-канал «DeepState»*. URL: <https://t.me/DeepStateUA/19660> (дата звернення: 12.09.2024).
7. Семенова І. «Як доставка Amazon, тільки з набоями». Як українські дрони примудряються забезпечувати піхоту ЗСУ в передових окопах – репортаж WSJ. *New Voise*. Дата оновлення: 10.05.2024. URL: <https://nv.ua/ukr/amp/vampire-droni-yak-dostavlyayut-naboji-vodu-i-liki-na-poziciji-zsu-ta-v-okopi-novini-ukrajini-50417107.html> (дата звернення: 12.09.2024).
8. Черниш О. Місяць ЗСУ в Курській області: що буде далі. *BBC News Україна*. Дата оновлення: 06.09.2024. URL: https://www-bbc-com.cdn.ampproject.org/v/s/www.bbc.com/ukrainian/articles/c0k4mvmyrpvo.amp?amp_gsa=1&amp_js_v=a9&usqp=mq331AQIUAKwASCAAgM%3D#amp_tf=%D0%94%D0%B6%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BB%D0%BE%3A%20%251%24s&aoh=17261724061072&referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com&ampshare=https%3A%2F%2Fwww.bbc.com%2Fukrainian%2Farticles%2Fc0k4mvmyrpvo (дата звернення: 12.09.2024).

РОЗДІЛ 2

УКРАЇНА В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ЗМІНА ГЕОПОЛІТИЧНОГО СТАТУСУ, МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ, ДИПЛОМАТИЧНА, ВІЙСЬКОВА ТА ФІНАНСОВА ДОПОМОГА, ІНФОРМАЦІЙНО-СМИСЛОВІ НАРАТИВИ

Василь БУСЛЕНКО,

*завідувач кафедри політології і державного управління
(Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк)*

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ ЗОВНІШНІХ ЗАГРОЗ (2022–2024 РР.)

До лютого 2022 р. українсько-польські стосунки розвивалися загалом конструктивно та носили стабільний, прогнозований характер. Взаємовідносини між державами базувалися на Договорі між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво від 18 травня 1992 р. [1]. Від початку російської агресії проти України у 2014 році Польща підтримала суверенітет та територіальну цілісність України. З початком повномасштабного військового вторгнення Росії до України у лютому 2022 р. питання політичних, військових, економічних, соціо-культурних аспектів відносин варто розглядати через призму війни. На політичному рівні Польща відразу зайняла чітку позицію стратегічного партнера України в боротьбі з російським агресором, що проявилось в ініціюванні рішень щодо підтримки України міжнародною спільнотою, активізації відносин між державами на дипломатичному рівні, прийняттям нормативно-правових актів, що врегульовували статус біженців з України, надання їм фінансової підтримки та юридичного захисту.

Практичною реалізацією задекларованого курсу стали ініціативи Польщі у протидії Росії і поширенні російських імперіалістичних інтересів, що проявилися в наданні допомоги Україні у відповідних сферах: 1) військовій (постачання польського озброєння, проведення навчань українських військових, залучення держав-членів НАТО до зміцнення обороноздатності України), 2) економічній (фінансова допомога на відбудову України, експортно-імпортна взаємодія); 3) гуманітарній (надання притулку українським біженцям, різних складових гуманітарної допомоги) [3, с. 62].

Президент Республіки Польща А. Дуда став першим главою іноземної держави, який після початку війни виступив у Верховній раді України. Він окреслив перспективи співпраці і виходив з розуміння того, що напруга у польсько-українських відносинах служить винятково чужим інтересам, а полякам і українцям заважає. В той же час А. Дуда опосередковано продемонстрував декларування та аргументоване відстоювання позиції польської держави щодо спірних історичних подій [2].

З 2022 р. в українському та польському політичному дискурсі дещо втратили свою первинну гостроту т.зв. чутливі теми спільної історії. Це зумовлено, насамперед, тим, що в умовах інформаційної війни, розв'язаної Росією всі наративи, що мали деструктивний потенціал та політичний підтекст несли загрозу використання агресором з метою ускладнення українсько-польських відносин а відтак і зменшення рівня її міжнародної підтримки. Натомість між державами посилили свою вагу такі настанови колишнього Папи Римського Івана Павла II другого як очищення історичної пам'яті, взаємна повага, пошана, братерська спільнота, братерська співпраця, автентична солідарність.

Тісною залишається взаємодія двох держав в сфері безпеки. Конкретним прикладом є підписана Президентом України В. Зеленським та Прем'єр-міністром Польщі Д. Туском 8 липня 2024 р. Угода про співробітництво у сфері безпеки [4]. Головна мета документу – підтримка самооборони України. Тому учасники декларували подальше зміцнення своїх довгострокових відносин, особливо у сфері політики безпеки та оборони. Варто відзначити, що від початку повномасштабного російського вторгнення Росії Польща надала Україні 44 військові пакети різних видів озброєння та боеприпасів на понад 4 млрд євро [5].

Помітною стала координація дій на рівні центрів прийняття політичних рішень. Польща та Україна проводять регулярні урядові консультації зі стратегічних питань та координації підтримки з метою надання допомоги Україні в її захисті від російської агресії, вирішення економічних та гуманітарних питань. Зокрема, такі консультації відбулися 2 червня 2022 р. у Києві та 8 березня 2024 року у Варшаві.

В той же час на фоні позитивної динаміки міждержавних відносин перманентно виникали непорозуміння, які в кінцевому рахунку вирішувалися дипломатичним шляхом. Йдеться, зокрема про

неоднозначне трактування польською стороною слів экс-міністра закордонних справ України Д. Кулеби щодо наслідків операції «Вісла» [6]. В українсько-польських відносинах залишалися не до кінця вирішеними проблемні питання, пов'язані з різними підходами до причин та наслідків т.зв. Волинської трагедії. Компромісним політичним варіантом порозуміння між двома державами в 90-их роках ХХ ст. стала формула «вибачаємо і просимо вибачення». Важливим аспектом взаємовідносин залишається також історична політика з героїзацією Україною С. Бандери та категоричним несприйняттям цього польською стороною. Погоджуємося з думкою польського політолога М. Куявського, що «український наратив про цю постать зосереджується передусім на боротьбі з Росією та прагненні України до незалежності, а отже, позбавлений будь-якого антипольського характеру» [7].

Попри все, поодинокі події загострення відносин не вплинули негативним чином на сприйняття українцями поляків і поляків українцями. За даними загальнонаціонального соціологічного опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва разом зі соціологічною службою Центру Разумкова з 8 по 15 грудня 2023 року загалом 66 % українців ставляться до Польщі позитивно. Негативне ставлення продемонстрували 8% опитаних. 22 % громадян мають нейтральне ставлення. Кожен другий українець (51 %) переконаний, що населення Польщі позитивно ставиться до України [8].

Після періоду стабільних українсько-польських відносин, який почався з повномасштабним російським вторгненням, в лютому 2024 р. вони знову перейшли в фазу загострення. Провокативним чинником стало блокування українського кордону польськими перевізниками а пізніше і фермерами. Причиною інциденту стала незадоволеність транзитом через Польщу українського зерна та боязнь конкуренції з українським бізнесом. В українському політичному дискурсі дана тематика явно набула негативного змісту, суперечливих форм та масштабів з російським слідом і в якійсь мірі розглядалася як провокативні дії маргіналів. Проте проблему вдалося вирішити на урядовому рівні.

Таким чином, двосторонні відносини Польщі та України повною мірою відображають поточні політичні й геополітичні реалії, які склалися після повномасштабної військової агресії Росії проти України. Їх інтенсифікація на інституційному рівні зумовлена обопільним прагненням до більш тісної співпраці задля забезпечення гарантування безпеки в державах, збереження демократичних інститутів, як і самої демократії, шляхом протидії Росії. Спостерігається тенденція до втрати своєї первинної політичної гостроти чутливих тем спільної історії.

Загалом, українсько-польські відносини залишаються стабільними, прогнозованими і мають реляційні ефекти, що відображається у посиленні позитивних настанов громадян України щодо Польщі і польських громадян щодо України.

Список використаних джерел:

1. Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво: Ратифіковано Постановою ВР N 2611-XII від 17.09.92. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_172#Text (дата звернення: 10.08.2024).
2. Виступ Президента Республіки Польща Анджея Дуди у Верховній Раді України. 22 травня 2022 р. *Офіційний сайт Верховної ради України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/documents/wparl/224451.html> (дата звернення: 10.08.2024).
3. Желіховський С., Тихоненко І. Зовнішньополітичні ініціативи Республіки Польща на підтримку України у російсько-українській війні. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2023. С. 61–71.
4. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Республікою Польща. 8 липня 2024 року. *Офіційне інтернет-представництво Володимира Зеленського*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-92009> (дата звернення: 10.08.2024).
5. Матяш Т. Україна та Польща уклали безпекову угоду: вона передбачає можливість перехоплення російських ракет і дронів. *LB.UA*. 8 липня 2024 р. URL: https://lb.ua/world/2024/07/08/623077_ukraina_polshcha_uklali_bezpekovu.html (дата звернення: 10.08.2024).
6. Tusk: wejście do UE to także wejście w obszar standardów politycznej i historycznej kultury. *PolUKR*. URL: <https://www.polukr.net/blog/2024/08/tusk-wejscie-ue-takze-wejscie-w-obszar-standardow-politycznej-historycznej-kultury/> (дата звернення: 02.08.2024).
7. Kujawski M. Relacje polsko-ukraińskie są znacznie lepsze, niż mogłoby się wydawać. *Rzeczpospolita*. 13 czerwca 2024. URL: <https://www.rp.pl/opinie-polityczno-spoleczne/art40612211-michal-kujawski-relacje-polsko-ukrainskie-sa-znacznie-lepsze-niz-mogloby-sie-wydawac> (дата звернення: 10.08.2024).
8. Дячук В. Поляки досі у фаворі: як війна змінила уявлення українців про відносини з державами-сусідами. *Infopost*. 15 січня 2023 р. URL: <https://infopost.media/polyaky-dosi-u-favori-vijna-zminyly-u-yavlyennya-ukrayinciv-pro-vidnosyny-z-derzhavamy-susidamy/> (дата звернення: 10.08.2024).

Štefan IŽÁK,

*odborný asistent katedry etnológie a mimoeurópskych štúdií,
(Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Slovenská Republika)*

Олександр БЕРТОЛОН,

заступник голови правління

*ГО «Асоціація політологів та міжнародників УжНУ»,
аспірант кафедри політології і державного управління
(Ужгородський національний університет)*

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛІТИКИ УРЯДІВ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА УГОРЩИНИ ВІДНОСНО УКРАЇНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: РИТОРИКА ТА ПРАКТИКА

Російсько-українська війна триває вже понад два з половиною років. Із самого початку країни Європейського Союзу швидко та рішуче відреагували на російську агресію проти України, ухваливши санкційні й обмежувальні заходи, що мають об'ємні та вагомні наслідки для економіки Росії. Крім того, після початку повномасштабного вторгнення, країни ЄС почали надавати політичну, гуманітарну, військову й фінансову підтримку економіки, суспільства та майбутньої відбудови України. На сьогодні країни ЄС в абсолютній своїй більшості об'єднані й тверді у своїй підтримці України і рішуче засуджують неспровоковану та невиправдану військову агресію Росії.

У той же час, на сьогодні у середині Європейського Союзу, особливу позицію щодо підтримки України та засудженні російської агресії займають дві західні сусідки України – Словачка Республіка та Угорщина. У згаданій статті дослідниками здійснений короткий порівняльний аналіз політики урядів Словачької Республіки й Угорщини відносно України після початку повномасштабної російської агресії на рівні риторики та практики урядів Братислави й Будапешту. При цьому, критеріями для аналізу дослідниками були визначені наступні питання: 1) позиція країн щодо російсько-української війни; 2) гуманітарна політика щодо українських біженців; 3) позиція країн відносно євроатлантичної інтеграції України; 4) енергетична політика; 5) політика урядів щодо підтримки прав національних меншин в Україні.

«Позиція країн щодо російсько-української війни»

Словаччина

Від початку повномасштабного російського вторгнення в Україну в лютому 2022 року Словаччина була союзником України. Влада прем'єра Едуарда Хегера у своїй риториці чітко засудила російський напад, а Росію визнала агресором. Цілковито підтримала право України боронитися та активно лобювала військову підтримку України у західних партнерів. Словаччина надавала Україні крім гуманітарної, також, і військову допомогу. Наприклад, уряд Едуарда Хегера виділив Україні протиповітряну систему «С-300», 30 бойових машин для піхоти, гелікоптери «Mi17» і «Mi2», два комплекти розмінування «Божена 5», 13 винищувачів «MiG-29», амуніцію, пальне та інше [17]. Окрім того, Словачка Республіка продала Україні вісім гаубиць «Зузана» та домовилась з Німеччиною, Норвегією та Данією, що ці країни профінансують ще 16 гаубиць для України. Загалом Словаччина надала Україні 13 траншів фінансової допомоги в загальній сумі 671 мільйонів євро. Завдяки цій допомозі в рамках ВВП, ще в червні 2024 року Словаччина була в десятці країн, яка найбільше надала військової допомоги Україні [28].

Політика словацької влади в практичній і риторичній площині змінилась після парламентських виборів 30 вересня 2023 року, в результаті яких, переможець, партія «Напрямок» – Словачка Соціальна Демократія (Smer-SSD) разом з партіями «Голос» – Соціальна Демократія (Hlas-SD) та Словачькою національною партією (SNS). Найсильніша коаліційна партія Smer-SSD хоч і говорить про російський напад як про порушення міжнародного права та декларує право цілісності України, проте її представники на чолі з прем'єром Робертом Фіцом та його коаліційні партнери поширюють в інформаційному просторі російські наративи. Для Фіцо російський напад, є війною Росії проти Заходу, який загрожував Росії тим, що розширював НАТО чим спровокував війну в Україні, а Росія мусила оборонятись. Ще одна з основних причин війни на думку Фіцо та його однопартійців є поширення неонацизму в Україні, геноцид російськомовного населення, який не підтвердила жодна незалежна організація і спростувала Організація Об'єднаних Націй (ООН) [51].

Smer-SSD і SNS звинувачують словацьких і західних українських партнерів не лише у спровокуванні війни, але і в тому, що ті навмисне ескалюють, продовжують, і заробляють завдяки тому,

що посиляють Україні зброю, щоб та могла боронитися від російського нападу [53]. Надання західної зброї для України є цілком довготривалою критикою влади Фіцо. Завершення війни, влада вбачає в негайному припиненні постачання зброї в Україну та початку мирних переговорів між Росією та США. На думку теперішньої влади, Україна мала б і поступитися окремими територіями, які тимчасово окуповані Росією [15]. Натомість, жодний «мирний план» урядом Фіцо не був запропонований, а тому ми не знаємо, як конкретно хочуть представники словацької влади цю війну закінчити. В риторичній площині, в порівнянні з владою Хегера та Людовіта Одора (голова тимчасового уряду у період травень-вересень 2023) це є поворотом на 180 градусів в темі війни в Україні.

Також, можемо спостерігати зміни в практичній площині. Фіцова влада відмовилась надавати чотирнадцятий транш допомоги Україні в сумі 40 мільйонів євро, які ще залишились від влади Одора [16]. Військова допомога з державної військової власності під час влади Фіцо закінчилась, що є суттєвою зміною в порівнянні з минулими владами. Фіцова влада, також, відмовилась приєднатись до так званої «чеської ініціативи», в рамках якої Чеська Республіка фінансує закупівлю боєприпасів для України [49]. Однак, замість влади, до збору долучились громадяни Словаччини, які назбирали в рамках цієї ініціативи більше чотирьох мільйонів євро, що доводить, думка словацької влади не репрезентує усе словацьке суспільство [36].

Але і під час Фіцовой влади, продовжується надання гуманітарної допомоги, а, також, влада декларує бажання допомагати Україні з розмінуванням її територій [20]. Проте і постачання зброї, Словаччина, повністю не припинила. Словацькі фірми можуть і далі продавати Україні зброю. Продовжується виробництво гаубиць «Зузана» для України, яке фінансує Німеччина, Норвегія та Данія. В місті Михайловцях продовжується ремонт німецької військової техніки, яку використовує українська армія, а також транзитний ремонт військової техніки, що прямує до України через територію Словаччини.

Перед парламентськими виборами в 2023 році, Фіцо говорив, що його влада не надішле ні одного набою до України, підрозуміваючи під цим те, що Словаччина в Україну не буде посилати жодну зброю [33]. Правда, це справдилось тільки частково, адже на комерційній основі співпраця між Словаччиною та Україною і далі продовжується. Однак, в темі війни можемо чітко спостерігати, що влада Фіцо, суттєво відійшла від лінії, яку дотримувалися влада Хегера та Одора в риторичній та практичній площині.

Угорщина

Після виникнення військових дій в Україні, особливу думку в середині ЄС відносно підтримки Києва у військовому протистоянні з Росією займає чинне керівництво Угорщини на чолі з прем'єр-міністром Віктором Орбаном і міністром зовнішньої економіки та закордонних справ Петером Сійярто. Зокрема, офіційний Будапешт з березня 2022 року вустами своїх чинних керівників заявив, що виступає проти військової підтримки України, також офіційно постановою власного уряду заборонив «транспортування та поставки країнами НАТО військової техніки до кордонів України». Окрім того, угорський уряд голосніше всіх серед країн ЄС виступив проти накладення «найбільш болючих» санкцій проти РФ у енергетичній сфері, зокрема щодо заборони імпорту нафти та природного газу.

26 липня 2024 року в румунському курортному містечку Байле-Тушнад під час щорічного угорського суспільно-політичного форуму «Тушваньош», причиною російсько-української війни, прем'єр-міністр Угорщини В.Орбан назвав те, що «... Росія вважала, що в Україні відбулися серйозні військові постачання НАТО, Україні також обіцяють членство в НАТО, і вони не хочуть бачити на російсько-українському кордоні ні війська НАТО, ні зброю НАТО, тобто, Росія мала право для самозахисту...». Тобто як бачимо риторика угорського глави уряду, після двох років жорстких кровопролитних бойових дій в Україні, залишається фактично аналогічною до тез, які на сьогодні висловлюються «російськими пропагандистами» [40].

У питанні закінчення війни, уряд Угорщини із самого початку військових дій виступає за «негайне припинення вогню по лінії зіткнення сторін» та за початок переговорів за участю впливових посередників (таким посередником В.Орбан вважає Китайську Народну Республіку). При цьому, уряд Угорщини постійно пропонує себе та місто Будапешт як організації проведення так званих «мирних переговорів» [4, 37].

Саме через це, на думку аналітиків, було розпочато так звану «мирну місію» В.Орбана у липні 2024 року після початку чергового головування Будапешта у Раді ЄС. У рамках якого, прем'єр-міністр Угорщини відвідав Київ, Москву, Пекін і Вашингтон для отримання узагальненої інформації відносно можливості «оголошення тимчасового перемир'я» у війні та формування основи для початку «мирних переговорів» [9]. У той же час, згадана «мирна місія» В.Орбана була різко розкритикована з боку

керівництва Єврокомісії через непогодження своїх поїздок до Росії та Китаю з офіційним Брюсселем, а Президент України В.Зеленський у свою чергу заявив, що Угорщина не може стати посередником у закінченні війни, оскільки Будапешт немає достатньої політичної та економічної ваги для цього.

Уряд Угорщини з початку війни не надає військову підтримку Україні, а тільки гуманітарну, зокрема приймає на лікування поранених військових із Збройних сил України.

«Гуманітарна політика щодо українських біженців»

Словаччина

Як сусідня країна України, Словаччина відразу після початку російського нападу в лютому 2022 році, стала ціллю та транзитною країною, до якої направлялася хвиля біженців з України. Це була найбільша міграційна хвиля в історії незалежної Словаччини. Через велику кількість біженців в березні 2022 року, в Словаччині був прийнятий закон Іех Україна, який визнав нову форму толерованого проживання на її території для біженців з України, який називався «тимчасовий притулок» [46]. Згідно офіційної статистики словацької кордонної та іміграційної поліції, ними, було присвоєно від початку російської агресії до 25 серпня 2024 року для біженців з України (в Словаччині офіційна назва «odídenec») 125 915 статусів тимчасового притулку [23]. На даний час, українці в Словаччині формують найбільшу спільноту мігрантів з «третіх» країн (країн, що не входять до складу ЄС).

Тимчасовий притулок, надає захист в Словацькій Республіці терміном на один рік. Проте, кожний уряд продовжував цей термін щорічно. Люди зі статусом «odídenec» мають в Словаччині право працювати, займатись бізнесом, мають право на медичну допомогу, діти мають право ходити в садочки та школи. Якщо дохід «odídenca» є меншим як прожитковий мінімум, він має право на матеріальну допомогу. Важливим кроком, що полегшує перебування українських біженців, було впровадження дотаційної схеми, згідно якої, фізичним та юридичним особам оплачувала витрати на проживання. Важливий факт, що як опозиційний депутат, Роберт Фіцо, критикував владу Хегера, за те, що він більше допомагає українським біженцям, ніж власним громадянам [21].

Після приходу до влади уряду Роберта Фіца, були зменшені виплати на житло для біженців. З 1 січня 2024 року зменшились виплати для юридичних осіб на житло, особам старше 15 років з 24 євро на 12 на місяць, і шість євро особам менше 15 років [43]. А з 1 липня зрівнялись виплати на особу без огляду на вік, що становило шість євро на фізичну особу та шість євро на юридичну [50]. В 2022–2023 роках, в цілому, Словаччина виплатила 73 мільйони євро на оплату житла для біженців. Коли були сьогоднішні коаліційні партії в опозиції, говорили, що мусимо біженцям, як держава допомогти, але критикували попередні влади за те, що більше фінансували біженців [45] як громадян Словаччини, але насправді ці слова не відповідали дійсності. Після виборів, темі біженців присвячують усе менше уваги. Частково була зменшена і фінансова допомога для біженців.

Угорщина

Уряд Угорщини на підставі власної постанови № 86 від 07.03.2022 року, ухвалив рішення про надання статусу «тимчасового захисту» (*ideiglenes védelem*, угорською) громадянам України та членам їхніх сімей, які проживали в Україні до 24 лютого 2022 року та були змушені покинути Україну через війну. Такий самий захист був наданий і тим, хто проживав в Україні до 24 лютого 2022 року з офіційним статусом біженця. Цей тимчасовий захист також називається статусом притулку в Угорщині. Тимчасовий захист надавався і в тому випадку, якщо ви прибули до Угорщини не безпосередньо з України, а через іншу країну. Членами сім'ї є: чоловік/дружина, фактичний чоловік/фактична дружина, діти до 18 років та родичі, які проживали в одному господарстві в Україні. Члени сім'ї мали право на тимчасовий захист, навіть якщо вони не є громадянами України [8].

Згідно офіційною статистикою уряду Угорщини, країни з початку повномасштабного вторгнення Росії надала статус «тимчасового захисту біженця» для 44 625 громадян України (згідно статистикою на 01.08.2024). Зокрема, статус «тимчасового захисту», забезпечував для біженців з України отримання безкоштовного житла та медичного обслуговування, а також першочергове влаштування дітей до дитячих садочків та шкіл. Крім того, надавалася фінансова підтримка у розмірі 22 800 форинтів (приблизно 55 євро) на дорослого і 13 700 форинтів на місяць на дитину [8].

У той же час, починаючи з 20 серпня цього року в Угорщині припинили надавати підтримку деяким категоріям українських біженців після того, як уряд країни своїм рішенням вніс зміни у систему допомоги. Згідно постановою уряду, яка була опублікована наприкінці червня, були внесені дві важливі зміни, зокрема, отримати державну допомогу в Угорщині зможуть лише вихідці з окремих регіонів України. У

постанові уряд запровадив нове поняття – так звану зону бойових дій, яка охоплює «адміністративні одиниці України, безпосередньо охоплені військовими діями». При цьому біженці із Західної України та Закарпатської області були виключені з категорії осіб, яким може надаватися підтримка у подальшому [13].

«Позиція країн відносно євроатлантичної інтеграції України»

Словаччина

Ставлення сучасної словацької влади до євроінтеграції України залежить від того, чи ми говоримо про інтеграцію до ЄС чи НАТО. Фіцова влада декларує, що підтримує вступ України до ЄС і готова Україні з інтеграційним процесом допомогти. Словаччина голосувала за початок переговорів про вступ України в ЄС у грудні 2023 р., і не погрожувала вето цьому процесу [22]. Тоді як, угорський прем'єр В.Орбан, на початку переговорів не голосував. А в час голосування вийшов з зали, аби могли інші лідери країн ЄС прийняти рішення без нього [37].

При затвердженні фінансової допомоги ЄС для України в розмірі 50 мільярдів євро, Фіцо під час голосування висунув три умови: 1) ЄС не може зменшити фонди виділені для сільського господарства та зниження регіональних розділів; 2) збільшений бюджет ЄС буде використовуватись на підвищення конкурентоспроможності ЄС і на боротьбу проти нелегальної міграції; 3) ЄС мусить гарантувати, що фінансування України не буде вкрадено (через корупцію в Україні), частина ресурсів буде використано для модернізації словацької інфраструктури в прикордонних областях, також, на підтримку словацьких фірм при відбудові України. Фіцо не погрожував вето під час голосування за цю допомогу (Орбан в грудні 2023 р. ветовав), а на саміті 1 лютого 2024 р. за неї проголосував [47].

Членство України в НАТО Фіцо та його влада заперечують. На думку Фіцо, членство України в НАТО автоматично означатиме початок «Третьої світової війни». І в цьому питанні є очевидне теперішнє протистояння між владною риторикою та практикою. На саміті НАТО в липні 2024 року, міністри закордонних справ та оборони – Юрай Бланар та Роберт Каліняк (обоє представники партії Smer-SSD) і президент Пеллегріні (Hlas-SD) голосували за підтримку підсумків саміту, які констатували, що дорога України до НАТО є неминуча [29].

Важливою темою євроінтеграції України є імпорту сільськогосподарських продуктів до ЄС, які своєю ціною створюють сильну конкуренцію багатьом сільським господарствам з країн ЄС, що створює напругу між деякими країнами ЄС та Україною. Спільно з іншими країнами Центральної та Східної Європи (Польща, Угорщина, Румунія, Болгарія) встановила влада Людовіка Одора в травні 2023 року ембарго на ввіз окремих сільськогосподарських продуктів до Словаччини, а саме: пшениці, кукурудзи, ріпакового та соняшникового насіння. У вересні його продовжили до кінця 2023 року. Влада Роберта Фіца діюче ембарго продовжила на невизначений термін, а до переліку продуктів додала мед і цукор. Проте, дозволений транзит тих продуктів і товарів, які прямують до інших країн через територію Словаччини [27].

Угорщина

14 грудня 2023 року в м. Брюссель, Радою країн Європейського Союзу було ухвалено «історичне рішення» для нашої держави, про початок переговорів щодо вступу України до ЄС. За вказане рішення проголосували лідери 26-держав альянсу, окрім прем'єр-міністра Угорщини – Віктора Орбана, який на час голосування покинув залу засідань Ради ЄС, демонструючи тим самим, що він не згоден з даним рішенням та все ж дає іншим країнам його ухвалити [54].

Ухвалення такого рішення щодо початку переговорів між Україною та ЄС стало «політичною поразкою» особисто глави уряду Угорщини, оскільки ним та урядовим апаратом офіційного Будапешта, протягом жовтня-грудня 2023 року, було ініційовано серію активних зовнішньополітичних та внутрішньополітичних заходів, розрахованих на блокування подальшого прогресу в інтеграції України до ЄС, при цьому основний акцент Будапештом робився на тезі про те, що Київ не може бути членом ЄС через нібито «порушення» прав національних меншин в Україні. Також, угорська влада серед причин помилковості позитивного рішення стосовно майбутнього членства України, окрім традиційних аргументів у «політичній сфері» (права національних меншин і корупція), почала наголошувати на економічних і безпекових ризиках, що мали б виникнути у «випадку майбутнього набуття членства» нашої держави у ЄС [38].

Серед іншого В. Орбан почав звертати увагу на економічні труднощі, що виникли на ринках країн Центральної Європи через надання дозволу на вільний імпорту української аграрної продукції до ЄС. Також угорський глава уряду апелював до триваючого блокування та демонстрації перевізників деяких

країн на кордонах з Україною проти рішення ЄС стосовно надання «транспортного безвізу» для нашої держави. Крім того, В.Орбан назвав величезною небезпекою для ЄС прийом до себе країни, яка воює з «ядерною державою». Аби домогтися внутрішньополітичної підтримки з боку населення Угорщини власної позиції з блокування інтеграції України до ЄС, уряд В.Орбана постановив провести опитування-референдум (у листопаді-грудні минулого року) серед угорського населення у рамках так званої щорічної урядової акції «Національні консультації». Так, напередодні Саміту ЄС у Брюсселі, 12 грудня 2023 року уряд Угорщини оголосив, що 98 % учасників «національних консультацій» визнали Україну неготовою до членства у ЄС [40].

Аналітики вважали «принципову позицію» В.Орбана продемонстровану у грудні 2023 року щодо України одним з проявів майбутньої виборчої кампанії до Європейського парламенту у червні поточного року. Зокрема, В.Орбан знову вибудовував свою стратегію на тому, що необхідно змінити чинне «ліберальне керівництво» у Брюсселі, зокрема у Раді ЄС та Єврокомісії, яке підтримує Україну, при цьому створивши нову «антиліберальну коаліцію» (з політичних сил «популістського типу» країн ЄС), яка в майбутньому заручиться підтримкою нового президента США – Дональда Трампа, на обрання якого у поточному році В.Орбан дуже сподівається.

«Енергетична політика»

Словаччина

Енергетика є наступною важливою темою, яка об'єднує Словаччину та Україну. Через Україну проходить транзит більшої частини нафти та газу, які використовує Словаччина. Перед повномасштабним вторгненням в Україну, залежність Словаччини від цих російських ресурсів сягала більше ніж 90 %. Вторгнення змусило хоча б частково словацьку владу диверсифікувати джерела цих сировин, і не залишитись заручником лише одного постачальника (Росії). У Словаччині є тільки один нафтопереробний завод – «Словнафт» (належить угорському концерну «МОЛ»). Словнафті від початку інвазії в Україні вдалось частково зменшити залежність від російської нафти, але і в 2024 році вона становить, приблизно 70 % усіх надходжень [39]. Словаччина спільно з Угорщиною та Чеською Республікою в рамках ЄС мають виняткову можливість на ввіз російської нафти до кінця цього року, але Словнафт ще не зовсім готовий на припинення постачання російської нафти.

У ситуації з газом, Словаччина у значній мірі також залежна від Росії, хоча ця залежність дещо зменшилась. Сьогодні російський газ становить 50–60 % з усіх надходжень газу в Словаччину [18]. Проблемою є також те, що в кінці грудня 2024 року припиняє чинність угода між Україною та Росією, що стосується транзиту газу через її територію, Фіцо ще на початку 2024 року не приховував, що хотів би, аби російських газ через Україну надходив і в 2025 році, але Україна відмовилась [19]. Геополітичні умови змушують словацьку владу шукати альтернативні джерела. Наприклад, влада проводить інтенсивні переговори з Азербайджаном, аби його газ через Україну потрапляв до Словаччини [25]. Також, важливим кроком в енергетиці, був пуск додаткового потоку газу в Україну з Словаччини в 2014 році [52], під час другої влади Роберта Фіца, що допомогло Україні забезпечити свою енергетичну безпеку, після того як 2014 року, Росія напала на територію України і призупинила постачання газу.

В період повномасштабного вторгнення в Україну, внаслідок постійних атак на українську енергетику, звичайні українські громадяни, відчувають ці наслідки. Так, передача електроенергії, є ключовою співпрацею з Словацькою стороною в цій сфері. Словаччина експортує в Україну електроенергію і під час влади Роберта Фіца [44]. Фіцова влада домовилась з українською про модернізацію електричного приєднання між станціями у Великих Капушанах та Мукачевому, що могло б збільшити ефективність передачі електрики в обох напрямках [26].

Питання ядерного палива для словацьких атомних станцій, які забезпечують близько 60 % виробленої електроенергії в Словаччині [42] на пряму не стосується України, але для Словаччини є досить важливим. На сьогодні Словаччина на 100 % залежить в отриманні ядерного палива від російської фірми TVEL, з якою має контракт до кінця грудня 2026 року. Від початку російського вторгнення, словацька влада намагається цю залежність зменшити. Ще під час влади Одора, Словаччина підписала угоду про постачання ядерного палива з американською компанією «Westinghouse» [48]. Перші поставки палива від цієї фірми Словаччина може очікувати приблизно рік, після отримання ліцензії на використання в словацьких атомних станціях. Уже під час влади Роберта Фіца в липні 2024 року, словацькі атомні станції підписали угоди на отримання атомного палива з французькою фірмою «Framatom» до 2027 року [25]. Таким чином, Словаччина в цьому секторі розширює джерела отримання

ядерного палива, і в найблищому часі планує знижувати свою залежність від російського постачальника, що має позитивно вплинути на енергетичну незалежність країни.

Угорщина

Угорщина з 01 жовтня 2021 року, відповідно до підписаного контракту з «Газпромом», отримує російський газ через так званий «Турецький потік». Гілка підключення до «Турецького потоку» була побудована сербською компанією «Srbijagas» і угорською газотранспортною компанією «FGSZ» з метою «попередження політичних ризиків» пов'язаного з транспортуванням газу через Україну. Угорщина до жовтня 2021 року отримувала природний газ через ГТС України. Згідно з контрактом від 2021 року Угорщина протягом 15 років отримуватиме щорічно 4,5 млрд. куб. російського газу через газогін «Турецький потік», який проходить, у тому числі й Чорним морем. Уряд України, одразу ж після підписання контракту, жорстко розкритикував нову угоду, назвавши рішення «виключно політичним, економічно необґрунтованим та ухваленим на догоду Кремлю». Російським газом Угорщина задовольняє свої потреби майже на 90 % [12].

Попри вторгнення РФ в Україну, Угорщина покращила енергетичні зв'язки з Росією, продовживши угоду з РФ щодо отримання російської нафти через трубопровід «Дружба». Сталося це після того, як прем'єр-міністр Віктор Орбан домігся у 2022 році звільнення від енергетичних санкцій Європейського Союзу для імпорту нафти через трубопровід «Дружба» для угорської компанії «МОЛ» та словацької компанії «Словнафт». Росія постачала Угорщині південною гілкою нафтопроводу «Дружба» близько п'яти мільйонів нафти-сирцю щороку [30].

Україна з кінця червня цього року частково обмежила постачання до Угорщини російської нафти нафтопроводом «Дружба», через ведення санкцій українським урядом проти російської компанії «Лукойл». Міністр зовнішньої економіки, закордонних справ та торгівлі Угорщини Петер Сійярто 17 липня 2024 р. заявив, що питання припинення транзиту нафти «Лукойлу» Угорщина спільно із Словаччиною виносять на засідання Ради міністрів закордонних справ ЄС. Угорський міністр назвав рішення України «незрозумілим і неприйнятним», оскільки й Угорщина, і Словаччина залежать від постачання по трубопроводу «Дружба», яким перекачується близько двох мільйонів сирої нафти «Лукойлу» на рік. Він зокрема звинуватив українську сторону у порушенні норм «Угоди про асоціацію з ЄС» [34].

Слід зазначити, що після проведення перевірки Європейська комісія не знайшла підтвердження фактів того, що дії України загрожували би «енергетичній безпеці» Угорщини та Словаччини [14].

При цьому, Угорщина стала одним з головних імпортерів електроенергії у червні-липні 2024 року до України. Зокрема, чистий експорт електроенергії з Угорщини в Україну у вказаний період досяг історичного максимуму, оскільки втрачене через російські атаки українське виробництво електроенергії змушене покривати значно збільшеним імпортом, а тим часом у літню спеку зріс попит на електроенергію. За даними «Укренерго», у період з травня по липень із сусідніх країн імпортувалося близько 35 тис. МВт-год електроенергії на добу, пік становив понад 35,6 тис. МВт-год на кінець червня. За даними дослідницького інституту Dixi Group, з травня по липень імпорт електроенергії в Україну зріс більш ніж удвічі – до понад 850 тис. МВт-год, що на 6 % перевищило загальний імпорт 2023 року. Найбільше імпортованої електроенергії в червні було з Угорщини, частка Угорщини становила 42 % [35].

У контексті енергетичної політики також слід зазначити, що уряд Угорщини у червні 2024 року припинив блокування рішення щодо санкцій ЄС щодо поставок російського зрідженого газу в обмін на отриманні гарантії, що зможе без перешкод у подальшому будувати на своїй території другий блок атомної електростанції «Пакш», за фінансової підтримки російської компанії «Росатом». Будівництво другого енергоблоку АЕС «Пакш», починаючи з 2014 року, грає ключову роль у підтримці на високому рівні російсько-угорських відносин та є основною причиною постійних двосторонніх зустрічей В. Orbana з В. Путіним [55].

«Політика урядів щодо підтримки прав національних меншин в Україні»

Словаччина

Згідно останнього перепису населення в Україні в 2001 році в Закарпатті жило 5 695 словаків. Оскільки актуальнішої статистики немає, то важко сказати, скільки словаків живе в Закарпатській області сьогодні. Під час свого дослідження словацької меншини навесні 2024, мною не були зафіксовані зауваження від респондентів критики нових українських законів «Про національні меншини (спільноти) України», «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та «Про освіту». Якраз навпаки, ліцей № 4 в Ужгороді концептуально є такий, що відповідає новому шкільному українському

закону. Один із засновників школи, очільник «Matice Slovenskej», Йозеф Гайніш, наголошує, що вони хотіли мати таку школу, випускники якої, добре володіють словацькою та українською мовами, аби змогли реалізувати себе в обох країнах. Проблемою для словацької меншини є поступове зменшення церковних служб словацькою мовою, а заміною їх українською.

Важливою частиною життя словаків Закарпаття відіграє Генеральне консульство Словацької Республіки в Ужгороді, яке служить об'єднавчою ланкою між самими словаками та Словаччиною. Представники меншини позитивно відгукуються про співпрацю з консульством, а також його роль в житті словацької громади. В риториці представників теперішньої влади, словацька меншина майже зовсім непомітна. Винятком є поодинокі випадки, коли Ужгород відвідає державний діяч, тоді обов'язково відбудеться зустріч в ліцеї № 4, в якому навчання відбувається словацькою мовою. Під час зустрічі прем'єра Фіца з українським прем'єром Денисом Шмигалем в січні 2024 року, яка відбулась за 20 кілометрів від Ужгороду в Деренівській купелі в районі Нижнього Солотвина, Фіцо словацьку школу не відвідав. Але до школи прийшов «тільки» віце-прем'єр Петер Кмес (Hlas-SD), який словацькій меншині в Закарпатті присвятив пост на «Facebook» [31].

Словаками за кордоном опікується Міністерство закордонних справ, конкретніше Уряд словаків, що живуть за кордоном, який має дотаційну схему на підтримку проєктів словаків за кордоном. Кошти на усі організації словаків за кордоном і різні проєкти у 2024 році становили 1,8 мільйонів євро. Від 2016 року допомога уряду для словаків за кордоном коливалась від 1–2 мільйонів євро щорічно. Що є тільки 30 % від суми яку потребує словацька спільнота. Допомога для організації «Словаків Закарпаття» від 2016 року коливається в межах 10–40 тисяч щороку, а це орієнтовно 40–50 % від потрібної суми [32].

Угорщина

Політичні відносини між Україною та Угорщиною постійно загострюються вже понад 6 років. Це пов'язується передусім з проблемними питаннями щодо забезпечення освітніх і мовних прав угорської національної меншини у Закарпатській області (відповідно до останнього перепису 2001 року – 151,5 тис. осіб). Відправною точкою у конфлікті між Україною та Угорщиною послужив ухвалений у вересні 2017 року українським парламентом новий Закон України «Про освіту» [6]. Так, критику з боку офіційного Будапешта викликала стаття 7 нормативного акту, що визначає державну мову єдиною в освітньому процесі закладів освіти. При цьому громадянам, які належать до національних меншин, такий пункт гарантував навчання рідною мовою в комунальних закладах дошкільної та початкової освіти. Також ця стаття передбачала можливість викладання однієї або декількох дисциплін офіційними мовами Європейського Союзу, незалежно від ланки освіти [1, с. 203].

Незважаючи на наявність зауважень до законодавства про освіту, угорський уряд офіційно погодився підтримати надання статусу члена ЄС для України у червні 2022 року. При цьому, наголошуючи, що у процесі євроінтеграції України необхідно завершити реформу законодавчої бази про національні меншини із відповідними нормами, які б гарантували збереження угорськомовної освітньої системи у Закарпатській області [1, с. 204].

Верховна Рада України у грудні 2022 року ухвалила новий Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» з метою забезпечення прав національних меншин і виконання вищезазначеного зобов'язання перед Єврокомісією. У той же час, такий закон у подальшому розкритикували як представницькі організації угорської національної меншини Закарпаття, так і дорадчий орган Ради Європи – Венеціанська комісія (згідно з оприлюдненими висновками комісії від 11 червня 2023 року) [1, с. 206].

Аби врахувати висновки Венеціанської комісії та мати політичну підтримку з боку угорського уряду щодо інтеграції до ЄС, Кабінет Міністрів України у листопаді-грудні 2023 року ініціював ухвалення у Верховній Раді України змін до деяких законів України. При цьому напередодні Саміту ЄС у м. Брюсселі бралася до уваги й експертна оцінка Ради Європи та її органів щодо прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах. Так, вказані зміни стосувалися семи Законів України, зокрема, «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про національні меншини (спільноти) України», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про медіа» [5].

Зокрема, ініційовані українським урядом зміни гарантували збереження угорськомовних освітніх закладів на території Закарпатської області й були розроблені з урахуванням висновків Венеціанської комісії та консультацій з педагогічними організаціями національних меншин України. Зокрема, такими внесеними змінами гарантувалося збереження викладання у навчальному процесі у середній і вищій

школі більшості предметів мовами країн ЄС (у тому числі угорською) [10].

У той же час, незважаючи на ухвалення змін до законів України, Угорщина уже у січні поточного року висунула «11 пунктів вимог» для врегулювання питання забезпечення прав угорської меншини Закарпаття на рівні, який існував до 2015 року. Згадані вимоги, які стали відомі для громадськості тільки у червні поточного року стосуються питань, пов'язаних з мовою, освітою, політичним представництвом і культурними правами угорської національної меншини на Закарпатті. На вимогу Будапешта вказані «11 пунктів вимог» також включенні у так звану «переговорну рамку» України на шляху до отримання членства в Європейському Союзі [9].

Угорський уряд протягом повномасштабної війни активно підтримував освітні та наукові установи угорської національної меншини Закарпаття, зокрема через грантові проекти оголошені угорським урядовим фондом імені Габора Бетлена, у рамках яких доплати до заробітної плати отримують угорськомовні працівники освіти, охорони здоров'я, культури та інші категорії осіб [56].

Висновок

Метою цієї статті, було, за допомогою порівняльного аналізу співставити політику Угорщини та Словаччини у відношенні до України в п'яти сферах під час російської агресії. Порівняли владу Віктора Орбана в Угорщині, Роберта Фіца в Словаччині, які є близькими політичними союзниками. Віктор Орбан є прем'єром Угорщини протягом повномасштабного вторгнення в Україну (від 24 лютого 2022 р.), Роберт Фіцо та його партія Smer-SSD і коаліційні партнери прийшли до влади в жовтні 2023 року. Зміна влади в Словаччині в жовтні 2023 року означала зміну в закордонній політиці держави та зміну політики у відношенні до України. Влада Едуарда Хегера і Людовіта Одора в цьому конфлікті, однозначно були на стороні України.

Сьогоднішня влада Роберта Фіца в цьому напрямку є набагато амбівалентніша. В риториці щодо України є присутні проросійські наративи, про легітимність оборонних дій України, а найголовніше про допомогу Україні Заходом. Проте, практична сторона на 100 % не відповідає цій риториці. В деяких випадках влада Роберта Фіца відхилилась від лінії, якої дотримувалися представники попередньої влади (допомога зброєю з державних резервів, підтримка членства України в НАТО), але в окремих сферах продовжує їх дотримуватись: виготовлення зброї для України, гуманітарна допомога, підтримка членства України в ЄС.

Порівнюючи підходи угорської та словацької влади, бачимо подібну риторику обох влад, що стосується причин початку війни та її завершення. Також, проявляється подібність в поглядах на надання зброї Україні, хоч словацька влада не заборонила комерційні надходження. Можемо спостерігати схожу риторику щодо мігрантів в Словаччині та Угорщині, але разом з тим, варто підмітити й певні відмінності в практичній стороні вирішення проблеми. Вагомий розділ між двома країнами формує новий угорський закон, згідно якого тільки ті хто проживав на території «бойових дій», можуть отримати допомогу з житлом.

Також, є різними погляди держав, щодо питання євроінтеграції України. Обидві влади не припускають членство України в НАТО, але на відміну від словацької влади, угорська влада не підтримує і членство України в ЄС, і набагато активніше виступає проти фінансової допомоги Україні з бюджету ЄС. Ці відмінності в повній мірі проявились під час голосування за переговори про членство України в ЄС. Лідери країн-членів все одно проголосували, тоді, коли угорський прем'єр вийшов з зали для голосування. В галузі енергетики обидві країни запроваджують політику збереження шляхів постачання нафти та газу з Росії, адже на сьогодні, країни залежні від Росії в цих ресурсах. Сьогоднішня словацька влада на відміну від угорської швидше диверсифікує джерела ядерного палива для атомних станцій. На даний час, обидві країни також залежні від російського ядерного палива.

Вагомі відмінності бачимо в ставленні обох країн до своїх меншин у Закарпатті. Поки що, для словацької влади, словацька меншина Закарпаття не є важливою темою, швидше навпаки, в своїй риториці у відношенні до України з'являється не часто, тоді як для угорської влади, її меншина є ключовою темою як в риторичній, так і в практичній площині. Угорська меншина в Закарпатті є чисельніша ніж словацька, і на цьому прикладі можемо ілюструвати різносторонні відмінності підходу угорської та словацької влади по відношенню до своїх співвітчизників за кордоном.

Список використаних джерел:

1. Бертолон О., Гиря В. Проблема законодавчого забезпечення прав національних меншин в українсько-угорських відносинах у контексті євроатлантичної інтеграції України. *Матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції «Україна – Європейський Союз: формат розвитку відносин у контексті*

- російсько-української війни, гарантій безпеки та реінтеграції тимчасово окупованих територій» (м. Ужгород, 20 жовтня 2023 року). Ужгород: ПП Роман О. І., 2023. С. 203–209.
2. Бертолон О. Позиція Угорщини на міжнародній арені стосовно імплементації мовної статті Закону України «Про освіту». *Європа і політика. Матеріали науково-практичної конференції «Україна – ЄС: двосторонні відносини у контексті загострення гібридної війни, конфлікту політик пам'яті та забезпечення прав національних меншин»*. (м. Ужгород, 3 травня 2018 року). Ужгород, 2018. С. 32–36.
 3. Бертолон О. Щодо українсько-угорського дипломатичного конфлікту в контексті впливу пропаганди РФ. *Україна та Центральна Європа. Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин»*. (м. Ужгород, 3 травня 2019 року). Ужгород, 2019. С. 8–13.
 4. Бертолон О. Позиція офіційного Будапешта відносно війни в Україні під час виборчої кампанії до парламентських виборів в Угорщині. *Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті російсько-української війни»* (м. Ужгород, 23 вересня 2022 року). Ужгород, 2022. С. 37 – 41.
 5. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів стосовно прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах». *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 08.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3504-20#Text> (дата звернення: 29.08.2024).
 6. Закон України «Про освіту». *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 05.09.2017. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 28.08.2024).
 7. Зан М. Дилема захисту мовних прав угорської етнічної громади Закарпаття в контексті прийняття нового Закону України «Про освіту». *Гілея: науковий вісник*. Київ: «Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 138 (11). Ч. 3. Політичні науки. С. 62–66.
 8. Про статус «тимчасового захисту» в Угорщині. *UNHCR*. Дата оновлення: 28.07.2024. URL: <https://help.unhcr.org/hungary/uk/temporary-protection/> (дата звернення: 01.09.2024).
 9. Сидоренко С. «Перемир'я» з думкою про Кремль: навіщо Орбан приїхав до Києва та про що домовився із Зеленським. *Європейська правда*. Дата оновлення: 03.07.2024. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/07/3/7189394/> (дата звернення: 27.08.2024).
 10. Сидоренко С. 11 вимог Орбана. Як Угорщина знову перетнула червоні лінії у шантажі України на шляху до ЄС. *Європейська правда*. Дата оновлення: 27.06.2024. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/06/27/7188991/> (дата звернення: 27.06.2024).
 11. Сидоренко С. Театр одного міністра: на яких умовах Угорщина погодилася на перемир'я з Україною. *Європейська правда*. Дата оновлення: 30.01.2024. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/01/30/7178522/> (дата звернення: 27.08.2024).
 12. Угорщина вперше купуватиме газ в Росії в обхід України. Київ готує демарш. *BBC News Україна*. Дата оновлення: 27.09.2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-58708022> (дата звернення: 31.08.2024).
 13. Az államalapítás ünnepén tesz utcára több ezer kárpátaljai menekültet a magyar állam. *Telex*. Дата оновлення: 20.08.2024. URL: <https://telex.hu/belfold/2024/08/20/ezrek-szorulhatnak-ki-a-menekultellatasbol-augusztus-20-tol-kormanyrendelet-karpatalja-nyugat-ukrajna> (дата звернення: 01.09.2024).
 14. Az Európai Bizottság nem tárgyal Ukrajnával az olajszankciókról. *Karpatalja.ma*. Дата оновлення: 17.07.2024. URL: <https://karpatalja.ma/karpatalja/gazdasag/az-europai-bizottsag-nem-targyal-ukrajnaval-az-olajszankciokról/> (дата звернення: 29.08.2024).
 15. ČTK, TASR: Fico: Rusi nevrátia Ukrajinu anektovaný Krym, mier bude drahý. *Pravda*. Дата оновлення: 17.04.2024. URL: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/706920-fico-rusi-nevratia-ukrajine-anektovany-krym-mier-bude-drahy/> (дата звернення: 29.08.2024).
 16. ČTK: Ficova vláda stopla balík vojenskej pomoci pre Ukrajinu za 40 miliónov eur. *Hospodárske noviny*. Дата оновлення: 08.11.2023. URL: <https://hnonline.sk/slovensko/96114215-ficova-vlada-stopla-balik-vojenskej-pomoci-pre-ukrajinu-za-40-milionov-eur> (дата звернення: 29.08.2024).
 17. Debnár, J.: Slovensko už poslalo na Ukrajinu vojenskú pomoc za vyše 670 miliónov. Pozrite si, koľko čo stálo. *Aktuality*. Дата оновлення: 08.11.2023. URL: <https://www.aktuality.sk/clanok/z2zbe9Q/slovensko-uz-poslalo-na-ukrajinu-vojensku-pomoc-za-vyse-670-milionov-pozrite-si-kolko-co-stalo/> (дата звернення: 23.08.2024).
 18. Economist Intelligence: Central Europe makes progress towards energy independence. *EIU*. Дата оновлення: 08.09.2023. URL: <https://www.eiu.com/n/central-europe-makes-progress-towards-energy-independence/> (дата звернення: 23.08.2024).
 19. Fico hovoril o pravdepodobnom pokračovaní tranzitu ruského plynu cez Ukrajinu. Šmyhal' prišiel s odlišným verdiktom. *Ta3*. Дата оновлення: 25.01.2024. URL: <https://www.ta3.com/clanok/921563/fico-hovoril-o-pravdepodobnom-pokracovani-tranzitu-ruskeho-plynu-cez-ukrajinu-smyhal-prišiel-s-odlisnym-verdiktom> (дата звернення: 23.08.2024).

20. Fico R. In Facebook. Дата оновлення: 04.12.2023. URL: <https://www.facebook.com/robertficosk/posts/pfbid031Hkid38S73HZYWymKiNEXJieembsFZmAjM2N6pp4HmzLANCz91SSu92dCXzh9ubZI> (дата звернення: 23.08.2024).
21. Fico R. In Facebook. Дата оновлення: 13.4.2022. URL: https://www.facebook.com/story.php/?story_fbid=539588847525420&id=100044229289610&paipv=0&eav=AfZXQrhmLuvGZXucYIJhnoT824m8LuzM6ufZH60ya0k_rXLxZ234q1BOY4TSI6-IV_o&_rdr (дата звернення: 23.08.2024).
22. Geist R. EÚ otvára prístupové rokovania s Ukrajinou a Moldavskom. *Euractiv*. Дата оновлення: 15.12.2023. URL: <https://euractiv.sk/section/rozsirovanie/news/eu-otvara-pristupove-rokovania-s-ukrajinou-a-moldavskom/> (дата звернення: 19.08.2024).
23. Hraničná a cudzinecká polícia: Dočasné útočisko. *Ministerstvo vnútra SR*. Дата оновлення: 26.08.2024. URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2022/92/20220330> (дата звернення: 19.08.2024).
24. Jenčová, I. Slovensko môže mať plyn z Azerbajdžanu, Ukrajina by s jeho tranzitom súhlasila. *Euractiv*. Дата оновлення: 12.06.2024. URL: <https://euractiv.sk/section/energetika/news/slovensko-nakup-plyn-azerbajdzan-ukrajina-trazit/> (дата звернення: 18.08.2024).
25. Jenčová, I. Slovenským atómkam dodajú palivo Francúzi, prispeje na to aj Únia. *Euractiv*. Дата оновлення: 24.07.2024. URL: <https://euractiv.sk/section/energetika/news/slovenskym-atomkam-dodaju-palivo-francuzi-prispeje-na-to-aj-unia/> (дата звернення: 18.08.2024).
26. Jurkovičová K. Fico želá Ukrajine skoré členstvo v Európskej únii. Zaznamenali sme posun, reagoval Šmyhaľ. *Dolný Zemplin korzár*. Дата оновлення: 11.04.2024. URL: <https://dolnyzemplin.korzar.sme.sk/c/23315097/fico-zela-ukrajine-skore-clenstvo-v-europskej-unii-zaznamenali-sme-posun-reagoval-smyhal.html> (дата звернення: 18.08.2024).
27. K vstupu Ukrajiny do EÚ majú čo povedať aj potravinári z V4. Odmietajú nelegálne dovozy obilia. *Trend*. Дата оновлення: 27.04.2024. URL: <https://www.trend.sk/biznis/vstupu-ukrajiny-eu-maju-co-povedat-aj-potravinari-v4-odmietaju-nelegalne-dovozy-obilia> (дата звернення: 18.08.2024).
28. Kiel Institute for the World Economy: Ukraine Support Tracker. A Database of Military, Financial and Humanitarian Aid to Ukraine. *IFW-Kiel*. Дата оновлення: 28.08.2024. URL: <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/> (дата звернення: 18.08.2024).
29. Kiššová K. Fico varuje pred vstupom Ukrajiny do NATO a žiada súhlas všetkých parlamentov. Táto podmienka pritom už v zmluve je. *Tv Noviny*. Дата оновлення: 11.07.2024. URL: <https://tvnoviny.sk/domace/clanok/912008-fico-varuje-pred-vstupom-ukrajiny-do-nato-a-ziada-suhlas-vsetkych-parlamentov-tato-podmienka-pritom-uz-v-zmluve-je> (дата звернення: 21.08.2024).
30. Kiszivárgott: Magyarország könnyítést kap az uniós olajembargó alól. *Portfolio*. Дата оновлення: 02.05.2022. URL: <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20220502/kiszivargott-magyarorszag-konnyitest-kap-az-unios-olajembargo-alol-542317> (дата звернення: 31.08.2024).
31. Kmec P. Naša krajanská komunita v Užhorode je veľmi životaschopná. *Facebook*. Дата оновлення: 28.01.2024. URL: <https://www.facebook.com/PeterKmecPolitician/posts/pfbid031TJDa3LTMLVT2d1EwgpPqWEFN6gaFV5XKlv9XLBLCJVVjnnLoiAFZVLCPhmPwD3I> (дата звернення: 31.08.2024).
32. Krajan.sk: Dotácie. *Krajan.sk*. Дата оновлення: 29.08.2024. URL: <https://www.krajan.sk/dotacie-all.php> (дата звернення: 31.08.2024).
33. Kysel' T. Fico na sneme predstavil plány Smeru: vyhrať voľby, zrušiť dohodu s USA a Ukrajine už nedat' ani náboj. *Aktuality*. Дата оновлення: 17.11.2022. URL: <https://www.aktuality.sk/clanok/w1PQrMT/fico-na-sneme-predstavil-plany-smeru-vyhrat-volby-zrusit-dohodu-s-usa-a-ukrajine-uz-nedat-ani-naboj/> (дата звернення: 11.08.2024).
34. Lukoil Supply to Hungary Halted as Ukraine Hardens Sanctions. *Financial Post*. Дата оновлення: 17.07.2024. URL: <https://financialpost.com/pmn/business-pmn/ukraine-legal-issue-halts-russia-oil-to-hungary-minister-says> (дата звернення: 30.08.2024).
35. Magyarország kiemelkedő segítséget nyújt Ukrajnának. *Frisshirek*. Дата оновлення: 05.07.2024. URL: https://frisshirek.hu/hirek/aicikkei/2024/07/05/Magyarorszag_tortenelmi_merteku_aramexporttal_segiti_Ukrajna_t (дата звернення: 29.08.2024).
36. Múncia pre Ukrajinu. *Múncia pre Ukrajinu*. Дата оновлення: 28.08.2024. URL: <https://www.municipreukrajinu.sk/> (дата звернення: 29.08.2024).
37. News Wires: Hungary blocks 50 billion euros in EU aid for Ukraine following approval of membership talks. *France 24*. Дата оновлення: 15.12.2023. URL: <https://www.france24.com/en/europe/20231215-hungary-s-orban-blocks-eu-aid-for-ukraine-following-membership-discussions> (дата звернення: 23.08.2024).
38. Nézőpont Gazdasági tény: Ukrajna nincs kész az EU-tagságra. *Nézőpont*. Дата оновлення: 12.12.2023. URL: <https://nezopont.hu/nezopont-gazdasagi-teny-ukrajna-nincs-kesz-az-eu-tagsagra/> (дата звернення: 01.09.2024).

39. Odkladal M. Slovenská závislosť od Ruska pretrváva. Naďalej Moskve platíme obrovské sumy za energie. *Aktuality*. Дата оновлення: 19.12.2023. URL: <https://www.aktuality.sk/clanok/KTap62v/slovenska-zavislost-od-ruska-pretrvava-nadalej-moskve-platime-obrovskie-sumy-za-energie/> (дата звернення: 01.09.2024).
40. Orban V. Ukrajna unios tagsaga nem esik egybe Magyarország nemzeti érdekeivel. *Magyarország Kormánya*. Дата оновлення: 01.12.2023. URL: <https://kormany.hu/hirek/ukrajna-unios-tagsaga-nem-esik-egybe-magyarorszag-nemzeti-erdekeivel> (дата звернення: 01.09.2024).
41. Orban V. Miniszterelnök beszéde a Bálványosi Szabadegyetemen. *Magyarország Kormánya*. Дата оновлення: 28.07.2024. URL: <https://kormany.hu/beszedek-interjuk/miniszterelnok/orban-viktor-eloadasa-a-xxxiii-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban> (дата звернення: 01.09.2024).
42. Potočár R. Väčšina elektriny je z jadra, štvrtina z OZE, zvyšok z uhlia a plynu. OKTE ukázal najnovší energetický mix. *Energie-Portál*. Дата оновлення: 02.06.2023. URL: <https://www.energie-portal.sk/Dokument/vyroba-elektriny-slovensko-elektrarne-okte-110053.aspx> (дата звернення: 11.09.2024).
43. Removčíková L. Príspevok za ubytovanie odidencov z Ukrajiny aj v roku 2024. *Podnikajte*. Дата оновлення: 16.12.2023. URL: <https://www.podnikajte.sk/financie-na-podnikanie/prispevok-za-ubytovanie-odidencov-z-ukrajiny-2024> (дата звернення: 07.09.2024).
44. Seps: Seps bude poskytovať Ukrajine havarijnú výpomoc aj ďalší rok. *Slovenská elektrizačná prenosová sústava*. Дата оновлення: 12.06.2024. URL: <https://www.sepsas.sk/tlacove-spravy/seps-bude-poskytovat-ukrajine-havarijnu-vypomoc-aj-dalsi-rok/> (дата звернення: 04.09.2024).
45. SITA: Príspevky za ubytovanie odidencov z Ukrajiny dosiahli 73 miliónov eur. *Index Sme*. Дата оновлення: 25.02.2024. URL: <https://index.sme.sk/c/23287270/prispevky-za-ubytovanie-odidencov-z-ukrajiny-dosiahli-takmer-73-milionov-eur.html> (дата звернення: 04.09.2024).
46. Slov-Lex: Zákon o niektorých ďalších opatreniach v súvislosti so situáciou na Ukrajine. *Slov-Lex*. Дата оновлення: 30.03.2022. URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2022/92/20220330> (дата звернення: 04.09.2024).
47. Štrba P. Orbán otočil a proti nebol ani Fico. EÚ schválila 50 miliárd pre Ukrajinu prekvapivo rýchlo. *Denník N*. Дата оновлення: 01.02.2024. URL: <https://dennikn.sk/3805625/orban-otocil-a-proti-nebol-ani-fico-eu-schvalila-50-miliard-pre-ukrajinu-jednohlasne-a-prekvapivo-rychlo/> (дата звернення: 08.09.2024).
48. TASR: Koniec závislosti od Ruska. Jadrové palivo budeme mať od Američanov, elektrárne podpísali zmluvu. *Hospodárske noviny*. Дата оновлення: 25.08.2024. URL: <https://hnonline.sk/finweb/ekonomika/96101054-koniec-zavislosti-od-ruska-jadrove-palivo-budeme-mat-od-americanov-elektrarne-podpisali-zmluvu> (дата звернення: 08.09.2024).
49. Týždeň: Premiér Robert Fico vyhlásil, že zbierka Munícia pre Ukrajinu je «iba symbolická» a prirovnal ju k «prdu do Stromovky». *Týždeň*. Дата оновлення: 29.04.2024. URL: <https://www.tyzden.sk/politika/109548/premier-robert-fico-vyhlasil-ze-zbierka-municia-pre-ukrajinu-je-iba-symbolicka-a-prirovnal-ju-k-prdu-do-stromovky/> (дата звернення: 08.09.2024).
50. UkraineSlovakia: Možnosti podpory bývania pre odídenkyne a odidencov od júla 2024. *UkraineSlovakia*. Дата оновлення: 09.08.2024. URL: <https://www.ukrainslovakia.sk/sk/accommodation/> (дата звернення: 08.09.2024).
51. United nations Human Rights Office of the High Commissioner: United Nations Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. Дата оновлення: 27.01.2022. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-02/Conflict-related%20civilian%20casualties%20as%20of%2031%20December%202021%20%28rev%2027%20January%202022%29%20corr%20EN_0.pdf (дата звернення: 08.09.2024).
52. Úrad vlády SR: Vo Veľkých Kapušanoch spustili reverzný tok plynu na Ukrajinu. *Vláda.gov*. Дата оновлення: 02.09.2014. URL: <https://www.vlada.gov.sk/vo-velkych-kapusanoch-spustili-reverzny-tok-plynu-na-ukrajinu/> (дата звернення: 08.09.2024).
53. Vyjadrenie premiéra R. Fica k výročiu vojny na Ukrajine. *Ta3*. Дата оновлення: 24.02.2024. URL: <https://www.ta3.com/relacia/926543/vyjadenie-premiera-r-fica-k-vyrociu-vojny-na-ukrajine> (дата звернення: 18.08.2024).
54. Marton B. A német kancellár elmesélte, hogyan történt Orbán kivonulása az EU-csúcson. Дата оновлення: 15.12.2023. URL: <https://telex.hu/kulfold/2023/12/15/scholz-orban-ukrajna-veto-kave> (дата звернення: 04.09.2024).
55. Gyévai Z. Paks II. és az OTP is jól jöhet ki az új orosz szankciós csomagból. Дата оновлення: 20.06.2024. URL: <https://www.szabadeuropa.hu/a/paks2-es-az-otp-is-jol-johet-ki-az-uj-orosz-szankcios-csomagbol/33002512.html> (дата звернення: 04.09.2024).
56. Mától lehet pályázni a Zrínyi Ilona Kárpátaljai Támogatási Programra. Дата оновлення: 13.05.2024. URL: <https://life.karpat.in.ua/?p=187135&lang=hu> (дата звернення: 05.09.2024).

Наталія РОТАР,

професор кафедри політології та державного управління
(Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

ДИНАМІКА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНСТРУМЕНТІВ ФІНАНСОВОЇ ДОПОМОГИ УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

ЄС та держави-члени Об'єднання продемонстрували стійку єдність у засудженні агресивних дій росії та наданні масштабної підтримки Українській державі. Від початку загарбницької війни росії проти України загальна європейська підтримка України становила майже 118,3 млрд євро фінансової, гуманітарної, екстреної та військової підтримки: 57,8 млрд євро було спрямовано на підтримку економічної, соціальної та фінансової стійкості України, 46,5 млрд євро становила військова допомога, 17 млрд. євро було надано державам-членам ЄС для задоволення потреб українських біженців. В загальній картині фінансової допомоги з боку європейських партнерів, частка допомоги ЄС станом на травень 2023 р. становила 70 млрд євро: 38 млрд євро фінансової, бюджетної підтримки та гуманітарної допомоги; 15 млрд євро військової підтримки через Європейський фонд миру; 17 млрд євро для допомоги 4 млн. біженців [2].

В червні 2023 р. Єврокомісія досягнула домовленості з Європарламентом та Радою ЄС щодо механізму організації систематичної та неперервної допомоги для України в її боротьбі з російською агресією. Новий механізм Ukraine Facility спрямований на забезпечення стабільного та стійкого фінансування підтримки відновлення та модернізації України, включаючи реформи, необхідні на шляху її вступу до ЄС: «Європа буде на боці України кожен день війни та кожен день дня після неї. Політична угода щодо фінансової програми для України вартістю 50 мільярдів євро є великим кроком вперед. Європа вірна своєму слову. Ми продовжуватимемо забезпечувати вкрай необхідне фінансування та передбачуваність для нашого відважного партнера та кандидата на членство» [1]. Отже, загальна сума допомоги на період 2024–2027 рр. становить 50 млрд євро та структурно складається з 17 млрд євро грантів та 33 млрд євро позик.

Ukraine Facility є гнучким інструментом, адаптованим до безпрецедентних викликів для України, яка перебуває у стані війни, він одночасно забезпечуватиме прогнозованість європейської допомоги, її прозорість та підзвітність. Такий підхід відображає всі ризики тривалого конфлікту, тому європейська допомога з 2024 р. структурно складається з трьох компонентів: 1) компонент прямої підтримки державного бюджету України на основі розробленого нею національного плану відновлення, реконструкції та модернізації, включаючи відповідні реформи та інвестицій; 2) інвестиційний компонент для залучення державних і приватних інвестицій з метою сприяння відновленню та реконструкції економіки України; 3) компонент технічної допомоги та інші заходи підтримки реформ в Україні. З метою забезпечення захисту фінансових інтересів ЄС та підтримки системи внутрішнього контролю України, новий механізм опирається на систему аудиту та контролю. Принципово важливим для посилення ефективності матриці національного спротиву України стало схвалення в рамках Ukraine Facility виняткового перехідного фінансування, яке передбачає надання негайної фінансової підтримки Україні в розмірі до 1,5 млрд євро на місяць упродовж періоду інституціоналізації внутрішньої структури Ukraine Facility. Для фінансування кредитної підтримки України ЄС залучить 33 млрд євро на фінансовому ринку до кінця 2027 р. шляхом випуску облігацій ЄС.

Умовою неперервної щоквартальної європейської підтримки України в її боротьбі з російською агресією є реалізація національного плану відновлення та реформ, опертя на демократичні механізми (парламентська система організації влади та багатопартійність), верховенство права та дотримання прав людини, зокрема, і меншин. Захищаючи фінансові інтереси ЄС, Єврокомісія через Спеціальну аудиторську раду здійснюватиме протидію шахрайству, корупції і конфлікту інтересів та регулярно звітуватиме про кошти, витрачені на досягнення цілей Ukraine Facility. Опираючись на результати звітів, Європейська Рада може щороку проводити дебати щодо Ukraine Facility і в разі потреби пропонувати Єврокомісії внести пропозицію щодо перегляду структури допомоги та кожні чотири роки обговорювати досягнення мети Ukraine Facility з Європарламентом.

Важливим інструментом європейської підтримки України в російсько-українській війні є Українська платформа донорів (до вересня 2024 – Міжвідомча платформа координації донорів), створена відповідно до рішення лідерів G7 12 грудня 2022 р. [3]. Мандат Платформи визначається сферою координації

підтримки нагальних фінансових потреб України, її відновлення за допомогою набору різних джерел та інструментів, що доповнюють існуючі напрямки фінансування, опираючись на принципи послідовності, прозорості та всеосяжності. На рівні Української платформи донорів були створені такі інструменти підтримки України як G7 Finance Track, Координаційна група G7+ з надання допомоги енергетичному сектору України, Координаційна група міжнародних фінансових організацій. Чергове, 11 засідання Керівного комітету Української донорської платформи відбудеться 9 жовтня 2024 р. та буде присвячене спільній роботі членів G7 з виконання колективного зобов'язання, взятого на саміті в Апулії в червні 2024 р., щодо надання Україні позик ERA на суму приблизно 50 млрд. дол. США до кінця 2024 р. на військові, бюджетні потреби та потреби у відбудові України.

Європейська підтримка України в російсько-українській війні опирається на спільні цінності (демократія, повага до прав людини та її основних свобод, верховенство права) та спільні інтереси (мир, безпека, стабільність та процвітання), що були покладені в основу спільних безпекових зобов'язань, підписаних між Україною та ЄС 27 червня 2024 р. [4]. Ці зобов'язання, що «допоможуть Україні захищатися, протистояти дестабілізаційним зусиллям і стримувати акти агресії в майбутньому» [4], об'єднують передбачувану, довгострокову та стійку підтримку безпеки та оборони України через місії Спільної політики безпеки та оборони та інші, ширші зобов'язання у сфері безпеки, зокрема політики безпеки та оборони держав-членів ЄС. Спільні зобов'язання передбачають: 1) прогнозоване, ефективне, стійке та довгострокове забезпечення України військовою технікою через Фонд допомоги Україні (бюджет на 2024 р. становить 5 млрд. євро); 2) військову підготовку та реформування системи безпеки та оборони України через Місію військової допомоги ЄС (EUMAM); 3) співпрацю між підприємствами оборонної промисловості України та ЄС на принципах взаємної вигоди, захисту технологій та прав інтелектуальної власності в оборонній промисловості; 4) співпрацю у сфері стійкості, зосереджуючись на протидії гібридним та кіберзагрозам, дезінформації, захисті критичної інфраструктури та посиленні соціальної єдності як важливого аспекту стійкості суспільства; 5) спільну військову та цивільну протимінну діяльність у короткостроковій та довгостроковій перспективах; 6) реформу цивільного сектору безпеки та підтримку правоохоронних органів через Консультативну місію ЄС в Україні з метою посилення спроможності українських інститутів цивільного сектору безпеки, інтегрованого управління кордонами, спроможності боротися з організованою та транскордонною злочинністю, розслідування та судового переслідування міжнародних злочинів, відновлення верховенства права на звільнених та суміжних територіях; 7) посилення спільної діяльності в сфері запобігання та протидії витоку вогнепальної та стрілецької зброї та легких озброєнь, боєприпасів до них та вибухових речовин; 8) підтримку енергетичної безпеки, енергетичного переходу, ядерної безпеки України; 9) обмін розвідданими та супутниковими зображеннями.

Важливо, що спільні безпекові зобов'язання містять визначення широкого контексту їх застосування. Європейська сторона привертає увагу, що контекстом безпеки України є прогрес України в процесі вступу до ЄС та подальше розгортання реформ. Саме вони визначають рівень зусиль ЄС щодо подальшої дипломатичної підтримки України та глобальної інформаційної діяльності ЄС для досягнення справедливого та сталого миру в Україні, поступової інтеграції до єдиного ринку ЄС, захисту українських біженців, готовності підтримувати та вводити нові санкції щодо росії, продовження роботи над використанням доходів від російських активів для підтримки України, застосування механізмів притягнення до відповідальності за міжнародні злочини, подальшої розбудови регіональної співпраці, включаючи Східне партнерство. Важливо, що ЄС та Україна дійшли згоди, що зобов'язання ЄС щодо безпеки залишатимуться в силі, допоки Україна реалізує євроінтеграційний зовнішньополітичний курс.

Список використаних джерел:

1. European Commission. Commission welcomes political agreement on the up to €50 billion Ukraine Facility. Press release. 6 February 2024. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_658 (дата звернення: 11.08.2024).
2. European Commission. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on establishing the Ukraine Facility. Brussels, 20.6.2023 COM(2023) 338 final 2023/0200 (COD). URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/dd8cd260-1897-4e37-81dc-c985179af506_en (дата звернення: 11.08.2024).
3. G7 Leaders' Statement. 12 December 2022. <https://www.g7germany.de/resource/blob/997532/2153142/960/bf2bf29ddb2253fca0c3bf8f983e7/2022-12-12-g7leadersstatement-data.pdf?download=1> (дата звернення: 15.09.2024).

4. Joint security commitments between the European Union and Ukraine. <https://www.consilium.europa.eu/media/oredhmis/eu-ukraine-security-commitments-en.pdf> (дата звернення: 11.08.2024).

Мирослава ЛЕНДЬЕЛ,

директор НДІ Центральної Європи,
проректор з науково-педагогічної роботи
(Ужгородський національний університет)

Михайло ДЕРИЧ,

студент 2-го курсу магістратури спеціальності «Політологія»
(Ужгородський національний університет)

СУЧАСНІ ІНСТИТУЦІЙНІ ФОРМИ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЯК ЕЛЕМЕНТ ВИВЧЕННЯ ПРАКТИКИ ВЗАЄМОДІЇ НА ЗОВНІШНІХ ТА ВНУТРІШНІХ КОРДОНАХ ДЕРЖАВ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ

У 2024–2025 роках Науково-дослідний інститут Центральної Європи у партнерстві з академічними та експертними установами з Словаччини, Чеської Республіки, Республіки Польща та Угорщини буде здійснювати аналіз найбільш ефективним інституційних форм та практик транскордонного співробітництва у країнах Вишеградської групи, які можна застосувати на західних кордонах України, зокрема у контексті її підготовки до вступу до Європейського Союзу.

Для реалізації цього дослідницького завдання, перш за все, необхідно систематизувати існуючі методологічні напрацювання щодо класифікації сучасних інститутів транскордонного співробітництва, які зарекомендували себе дієвими інструментами сприяння соціально-економічному та просторовому розвитку територій, використання нових економічних підходів («Зелений перехід», «циркулярна економіка», «кластери»), поширення культури демократичного врядування та толерантності. Такий методологічний інструментарій має додаткову прикладну значущість для країн-кандидатів на вступ до ЄС – представниць Західних Балкан, Молдови та України, – які у контексті переговорів та інтеграції в рамках діючих угод про асоціацію є зацікавленими в ефективному територіальному співробітництві для залучення ресурсів з європейських програм та фондів. Подекуди регіональні та місцеві органи влади, інші учасники співпраці по різні боки кордону не мають чітких орієнтирів – оптимальних інституційних форм, переліку доцільних сфер докладання спільних зусиль, доступних ресурсів – для налагодження співпраці, що веде до втрати часу, подекуди повторення помилок, допущених раніше учасниками транскордонного співробітництва в інших регіонах ЄС і, на жаль, подекуди до розчарування в його потенціалі.

Відповідно до підходу, запропонованому А. Ноферіні, М. Берзі, Ф. Камоніта, А. Дура та адаптованому нами основними інституційними формами транскордонного співробітництва на кордонах ЄС є:

- 1) *офіційні контакти* між владними інститутами громад/районів/регіонів як субнаціональними рівнями володарювання;
- 2) *неформальні контакти* між вказаними вище владними інститутами та іншими акторами транскордонного співробітництва;
- 3) *спільні для акторів транскордонного співробітництва заходи*: конференції, семінари, круглі столи, ярмарки, інші презентаційні події;
- 4) *дво- чи багатосторонні угоди* щодо основних напрямів співробітництва між владними інститутами прикордонних територій сусідніх держав чи/та створення спільних управлінських структур;
- 5) *інституалізовані форми – організації – транскордонного співробітництва між публічними інститутами*: Єврорегіони, Європейські об'єднання територіального співробітництва (ЄОТС – англ. *European groupings of territorial cooperation* (EGTC)), Об'єднання єврорегіонального співробітництва (ОЄС – англ. *Euroregional Cooperation Grouping* (ECG));
- 6) *інституалізовані форми транскордонного співробітництва (організації) між приватними акторами або державно-приватними партнерствами*: транскордонні кластери, індустриальні парки, габи, транскордонні функціональні території, спеціальні економічні зони, території пріоритетного розвитку [7].

Окреме місце займають Європейські об'єднання економічних інтересів (ЄОЕІ – англ. *European Economic Interest Grouping* (EEIG)), які є формою асоціації між підприємницькими структурами чи іншими юридичними особами з сусідніх держав, що діють на основі приватного права і мають наміри проводити спільну економічну діяльність. Ці організації виконують завдання, визначені спільно власниками юридичних осіб-засновниць.

Зупинимось більш детально на характеристиці угод між владними інститутами субнаціонального рівня та організаціями транскордонного співробітництва різного типу. З юридичної точки зору угоди про транскордонне співробітництво можна типологізувати у три групи:

1) не зобов'язуючі юридичні угоди про співробітництво (англ. *non-binding cooperation agreements*), позаяк вони не передбачають формування юридичної особи чи декількох «дзеркальних» юридичних осіб. Метою угоди є реалізація транскордонної ініціативи; її результативність, як правило, залежить від політичної волі підписантів, неформальних відносин між ними;

2) асоціації, створені на основі норм приватного права (англ. *private law associations*), і тому оформлені як неурядові організації або як інший тип неприбуткової організації. На кожній національній території (рівень «громада/район/регіон») створюється окремішня організація, між якими складаються «дзеркальні» стосунки. Як правило, асоціації створюються для реалізації однотипних проєктних ініціатив;

3) створення юридичних осіб відповідно до норм публічного права як автономних структур, що можуть реалізовувати різні типи транскордонних ініціатив. Незважаючи на різноманітність форм функціонування юридичних осіб, починаючи з 2006 року найбільшого поширення набули ЄОТС.

Водночас у Центральній Європі, де з падінням авторитарних режимів вочевидь набули візуалізації латентні етнополітичні конфлікти та наративи про територіальні претензії між межуючими країнами, вже наприкінці 1990-х років елементом зовнішньої і навіть геополітики стала така інституційна форма транскордонного співробітництва як *єврорегіони*. Цьому сприяла філософія їх створення, запозичена від перших європейських єврорегіонів, створених на кордонах Німеччини, а саме як інструменту налагодження порозуміння та добросусідства у повоєнній Європі [8].

Попри відсутність узгодженого операційного розуміння сутності єврорегіону вже згадувана дослідницька група А. Ноферіні пропонують означати цим терміном усі організації, які:

1) функціонують на транскордонній території;

2) засновані на підставі намірів про співпрацю, що надалі набувають інституційного виміру у формі угоди між суб'єктами публічного права;

3) здійснюють спільну транскордонну діяльність у сферах взаємного інтересу, зокрема реалізують спільну стратегію та/чи політики;

4) залучають фінансування завдяки спільним проєктам.

Враховуючи такий широкий підхід до розуміння сутності єврорегіонів, згадані вище автори об'єднують цим терміном класичні єврорегіони (англ. *Euroregions*), а також євrorайони (англ. *Eurodistricts*), євроміста (англ. *Eurocities*), а також інші сталі організації.

Асоціація європейських прикордонних регіонів визначила декілька *моделей інституціоналізації* єврорегіонів, а саме *асамблеї, постійні секретаріати, угоди про заснування організацій на основі норм публічного чи приватного права, зокрема використовуючи юридичний механізм ЄОТС, ОЕС чи ЄОЕІ* [9].

Погоджуємося також з позицією, що незважаючи на переважання практики створення ЄОТС, починаючи з 2006 року, коли був прийнята відповідний Регламент Європейського Парламенту та Ради Європи, вони за інституційно-організаційним критерієм можуть вважатися однією з юридичних форм функціонування єврорегіонів [10]. Відповідно до даних Європейського комітету регіонів станом на березень 2024 року в офіційному реєстрі ЄОТС нараховувалися 89 подібних утворень. Перша структура (*Eurometropool Lille-Kortrijk-Tournai*) була зареєстрована у січні 2008 року, остання з діючих (*Euro Contrôle Route*) у серпні 2023 року. З цього переліку два ЄОТС на франко-іспанському кордоні припинили своє функціонування у 2020-2021 роках [6].

В цілому прийнято виділяти декілька основних етапів створення та розширення мережі єврорегіонів, зокрема:

1) *1950–1979 роки*: підписання міждержавних угод про підтримку транскордонного співробітництва, вироблення перших рекомендації Ради Європи щодо їх інституційного оформлення;

2) *1980–1990 роки*: зростання політичної та інституційної підтримки транскордонної співробітництва, зокрема після прийняття вже згадуваної Рамкової конвенції про транскордонне співробітництво (1980 рік), Європейської хартії місцевого самоврядування (1985 рік), відповідних

рекомендацій Асоціації європейських прикордонних регіонів (АСБР, англ. *Association of European Border Regions*) [1; 9];

3) 1990–2006 роки: стимулювання транскордонної співпраці завдяки програмам ЄС, зокрема INTERREG, насамперед у зв'язку з розширенням ЄС на Схід, становленням Європейської політики сусідства [5];

4) з 2006–2013 років: остаточна інституалізація транскордонної політики у форматі Європейського територіального співробітництва (англ. *European Territorial Cooperation*), запровадження нових правових інструментів, зокрема ЄОТС, ОЕС для юридичної консолідації існуючих євро регіонів, підтримки створення нових транскордонних інституцій [2; 4; 10].

Частина дослідників вважає, що основним політичним чинником, що обумовлює дизайн інституцій та політико-управлінських практик транскордонного співробітництва у країнах Центральної Європи – під час підготовки до вступу в ЄС і вже після входження територій до єдиного європейського простору – є умови отримання та менеджменту фінансування з програм та фондів Європейського Союзу, зокрема в рамках його політики згуртування. Ця підтримка розглядається місцевими акторами транскордонного співробітництва як чи не єдина можливість зменшити ефект периферійності щодо національних центрів, які отримують більше публічних інвестицій з бюджету та є привабливішими для приватних інвесторів. Таким чином, подекуди місцеві актори є зацікавлені більше співпрацювати з партнерами «по інший бік кордону» аніж з національними урядами, що водночас викликає занепокоєння в останніх, зокрема якщо мова йде про центральноєвропейський контекст [3]. При тім умови отримання європейського фінансування (10–20–40 % вартості транскордонного проєкту повинна співфінансуватися отримувачем гранту або ж його місцевими/регіональними/національними партнерами чи бенефіціарами) зумовлюють формування місцевих, рідше – регіональних партнерств. На рівні громад це є чи не єдина інституційна форма, яка може забезпечити співфінансування, зокрема якщо долучаються підприємства чи установи, які проводять економічну діяльність. Водночас інституційна залежність організацій, створених з метою сприяння розвитку прикордоння – регіональні та місцеві агенції розвитку, центри підтримки підприємництва, інновацій, бізнес/інноваційні центри – від фінансування з програм та/чи фондів ЄС має наслідком «нішевість» їх діяльності, потребу зміни пріоритетів залежно від змін у політиці європейських інститутів. Таким чином, функціонування місцевих/регіональних партнерств, основним пріоритетом яких є залучення грантової та технічної підтримки від ЄС є соціальним процесом адаптації до європейських пріоритетів з метою залучення ресурсів для зменшення ефекту периферійності європейського транскордоння [3].

Результати узагальнення існуючих інституційних форм транскордонного співробітництва, що застосовуються у Європейському Союзі стануть методологічною основою для проведення «кабінетного» та польового етапів аналізу відповідної практики на внутрішніх та зовнішніх кордонах країн учасниць Вишеградської групи.

Список використаних джерел:

1. Європейська Хартія Місцевого Самоврядування від 15.10.1985. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення: 05.07.2024).
2. Протокол N 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань євро регіонального співробітництва (ОЕС). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_947#Text (дата звернення: 05.07.2024).
3. Bajuk Senčar, T. Cross-Border Cooperation and the Europeanization of the Slovenian-Hungarian Border Region. *Traditiones*. 2019. 48 (1), P. 213–231. <https://doi.org/10.3986/Traditio2019480109>.
4. Durà A., Camonita F., Berzi M., Noferini A. Euroregions, Excellence and Innovation across EU borders. A Catalogue of Good Practices. Barcelona, Department of Geography, UAB, 2018. 254 p. URL: https://ddd.uab.cat/pub/llibres/2018/189399/RECOT_CRIL_Catalogue.pdf (дата звернення: 28.06.2024).
5. Interreg 2021-2027: Fostering Cooperation for a Stronger Europe URL: <https://interreg.eu/about-interreg/> (дата звернення: 28.06.2024).
6. List of European Groupings of Territorial Cooperation, European Committee of the Regions, 19/03/2024. URL: https://cor.europa.eu/en/our-work/Documents/Official_List_of_the_EGTCs.pdf (дата звернення: 29.06.2024).
7. Noferini, A., Berzi, M., Camonita, F., Durà, A. Cross-border cooperation in the EU: Euroregions amid multilevel governance and re-territorialization. *European Planning Studies*. Vol. 28 (1), 2019. P. 35–56. <https://doi.org/10.1080/09654313.2019.1623973>.

8. Popescu, G. The conflicting logics of cross-border reterritorialization: Geopolitics of Euroregions in Eastern Europe. *Political Geography*. 2008. Vol. 27(4), 418–438. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2008.03.002>.
9. Practical Guide to Cross-border Cooperation / 3rd edition 2000 .216 p. AEBr. *Official site*. URL: http://www.aebr.eu/files/publications/lace_guide.en.pdf (дата звернення: 30.06.2024).
10. Regulation (EC) No 1082/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC). Official Website EUR-Lex Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006R1082> (дата звернення: 01.07.2024).

Міхал ЦІРНЕР,

*асистент кафедри теорії політики Інституту політології
(Пряшівський університет в Пряшеві, Словацька Республіка)*

КОРОТКІ ВІХИ РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ТА ЙОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В ЄВРОПІ

Примітка. The paper was prepared as part of the project APVV-21-0057 «Slovensko-Ukrajinská cezhraničná spolupráca počas a po pandémie COVID-19: faktory a perspektívy, dopad na politiku».

Європейський континент характеризується не тільки різноманітною, але часто спільною історією та культурою окремих територіальних одиниць з багатьма кордонами. Зокрема, протягом XIX-го і XX-го століть в Європі склалася структура європейських держав, багато з яких існують і сьогодні. Хоча найдавнішим сухопутним кордоном у Європі є кордон між Іспанією та Португалією, більшість сучасних кордонів виникли на європейському континенті за останні три століття. Часто новостворені кордони розділяли регіони, які загалом належали один одному на основі спільної культури, мови чи етнічного складу населення. Новостворені неприродні кордони призвели до малонаселеності прикордонних регіонів, що мало негативний вплив на економічне зростання цих регіонів [4]. Прикордонні бар'єри, створені втручанням людини, у багатьох випадках доповнювалися природними бар'єрами – річками, горами та морями.

Після закінчення Другої світової війни ці бар'єри в Європі були зміцнені головним чином політичними ідеологіями двох переможних блоків. Окремі блоки через різну політику, особливо у сфері права, економіки, культури та соціальних справ, підтримували перетворення державних кордонів на справді відчутні бар'єри між національними державами. У мешканців прикордонних територій, які найбільше постраждали від наслідків історичних конфліктів, виникли взаємні страх і ворожнеча. Створення таких умов у прикордонних районах негативно вплинуло на бажання співпрацювати з прикордонними регіонами інших держав і водночас ускладнило встановлення нових контактів через кордон [4].

Ще в 1950-х роках ряд представників європейських прикордонних регіонів заявляли про необхідність створення транскордонного співробітництва та усунення прикордонних бар'єрів. Мотивом створення транскордонного співробітництва було передусім бажання покращити рівень життя населення, яке проживає в прикордонних регіонах. Однак налагодження транскордонного співробітництва також передбачало подолання природних перешкод. Після Другої світової війни люди в різних прикордонних районах зрозуміли, що якщо вони хочуть, щоб їхній регіон процвітав, вони повинні усунути всі бар'єри, або усі негативні наслідки кордонів. Незважаючи на брак законодавчої та інституційної спроможності, муніципальні або регіональні союзи в окремих державах по обидва боки кордону, які прагнули оптимізувати транскордонне співробітництво. Багато разів такі союзи, які утворювалися по обидва боки державних кордонів, зливалися і створювали транскордонний союз, який охоплював обидва прикордонні регіони. Метою зароджуваного транскордонного співробітництва був не лише розвиток прикордонних регіонів, а й покращення рівня населення, яке проживає на цих територіях. Ключовими перешкодами, які заважали розвитку транскордонного співробітництва між державами, були брак інституційної, законодавчої та адміністративної спроможності [4].

Законодавча база для розвитку транскордонного співробітництва в Західній Європі в 1960-х складалася в основному з різноманітних міжнародних договорів, конвенцій тощо, зразки яких згодом утворили додаток до Мадридської рамкової угоди, яка згодом була доповнена двома додатками,

виступаючи за створення постійних інституцій для транскордонного співробітництва, які мали б публічно-правовий або приватно-правовий характер з юридично обов'язковими повноваженнями прийняття рішень. Однак подальший розвиток подій показав, що через величезну різноманітність адміністративних і правових систем окремих країн, прикордонні регіони яких прагнули до співпраці, необхідно було укласти додаткові угоди на національному рівні, які мали двосторонній характер, або тристоронні угоди, які дозволили створити міждержавні комісії [7, s. 25].

З початку 1970-х років прикордонні та транскордонні регіони все більше реалізовували свою політику за допомогою Робочої асоціації європейських прикордонних регіонів (AGEG), яка була заснована в 1971 році. Асоціація європейських прикордонних регіонів мала встановити тісні контакти з Радою Європи, Європейським Парламентом, Європейською Комісією та окремими національними урядами, прикордонні регіони яких брали участь у транскордонній співпраці. Мережа прикордонних і транскордонних регіонів стала важливою силою в подальшому розвитку співпраці на всіх європейських кордонах, у європейській інтеграції та розвитку європейських програм підтримки на користь транскордонних регіонів по всій Європі [4]. Саме заснування Асоціації європейських прикордонних регіонів у 1971 році сприяло розвитку подальшого транскордонного співробітництва в більш сприятливих умовах та координації. Транскордонне співробітництво також відіграло важливу роль в інтеграції Європи через поглиблення взаємної довіри, розуміння та розвитку демократії. Так само прикордонні регіони стали важливим атрибутом застосування окремих програм підтримки розвитку ЄС [5].

Під час розширення Співтовариства в 1970-х і 1980-х роках напрямок транскордонної та регіональної політики змінився. У 1974 році було створено новий інструмент регіональної політики – Європейський фонд регіонального розвитку, метою якого було зменшення розбіжностей у Європі. Ключовим документом у сфері розвитку транскордонного співробітництва стала Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними одиницями або регіонами, яка була підписана 21 травня 1980 року в Мадриді (чинна з 22 грудня 1981 року). Ця Європейська рамкова конвенція характеризує транскордонне співробітництво як діяльність, яка має бути спрямована на підтримку або зміцнення відносин між державами та жителями прикордонних регіонів по обидва боки спільного кордону. Іншим ключовим документом, пов'язаним із транскордонним співробітництвом, є Додатковий протокол до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними одиницями або органами влади, який був прийнятий у 1998 році. Внесок цього документа полягав у визначенні прав окремих територіальних одиниць або регіонів для укладення угод про транскордонне співробітництво [5].

Наприкінці 1980-х кордони в Європі почали «розхитувати». Це «визволення» було спричинене запровадженням єдиного європейського ринку та демократичним напрямком Центрально-Східної Європи. Саме із закінченням холодної війни виникла низка прикордонних регіонів, які почали приєднуватися до AGEG. Демократичний розвиток у Центральній та Східній Європі, який призвів до відкриття кордонів, звернув увагу на старі проблеми, які залишалися на кордонах. У Центральній та Східній Європі після відкриття кордонів у 1989–1990 роках транскордонне співробітництво почало відбуватися дуже обережно. Саме на цих довгостроково закритих кордонах стала очевидною необхідність транскордонного співробітництва, в рамках якого повинні бути включені всі аспекти співіснування жителів, муніципалітетів і регіонів з метою усунення географічних недоліків прикордонних територій, а також як величезні відмінності в економічних показниках, доходах, інфраструктурі тощо, особливо на зовнішньому кордоні ЄС, а також між окремими зацікавленими державами. Однак прикордонні регіони в Центральній та Сприятливій Європі дуже швидко навчилися досвіду транскордонного співробітництва ЄС і розвинули власну співпрацю з сусідніми прикордонними регіонами на місцевому, регіональному та національному рівнях. Для майбутнього розвитку європейської інтеграції необхідно було встановити конкретну політику на користь прикордонних регіонів, щоб усунути проблеми на кордонах, які перешкоджали подальшому розвитку європейської інтеграції. Перевірені інструменти регіональної політики забезпечили рішення в Південній та Західній Європі через специфічну регіональну підтримку прикордонних територій, яка з 1989–1990 рр. базувалася на планах і стратегіях транскордонного розвитку та відповідних операційних програмах у рамках нової ініціативи Співтовариства [4].

Програми, такі як INTERREG або PHARE, завданням яких було прискорити або активізувати транскордонне співробітництво не лише між державами-членами, а й між ЄС та країнами-кандидатами. Далі була програма INTERREG, або прийшла на зміну передвступній програмі транскордонного

співробітництва PHARE CBC, головним завданням якої було створення умов для конвергенції населення прикордонних територій через окремі спільні проекти. У цьому контексті, однак, необхідно додати, що програмі INTERREG бракувало єдиної політики, під яку підпадали б усі програми транскордонного співробітництва. Ця проблема була вирішена в період 2007–2013 рр., коли транскордонне співробітництво було включено до сфери двох нових підтримки: Європейського інструменту сусідства та партнерства та Інструменту передвступної допомоги [3, s. 107].

Інституційна система транскордонного співробітництва в Європі значною мірою відрізняється з огляду на різні рівні однорідності між прикордонними регіонами. До постійних структур належать єврорегіони та подібні органи, робочі спільноти/комісії (*Communautés de Travail*), регіональні ради, транскордонні спілки та асоціації, що належать до третього сектору. Для цілей програми INTERREG створювалися тимчасові транскордонні структури, які часто обмежувалися секретаріатом і моніторинговими комітетами (у випадку східних кордонів ЄС – спільні програмні та управлінські комітети). Однак сьогодні ці тимчасові структури дедалі частіше перетворюються на постійні структури, які згодом також здійснюють інші види діяльності в рамках розвитку транскордонного співробітництва [2, s. 225].

Як ми вже писали, дев'яності роки принесли в Європу багато змін. Падіння Берлінської стіни та відкриття внутрішніх кордонів прискорили європейську інтеграцію, що призвело до розширення ЄС новими прикордонними територіями. Співробітництво між країнами-членами ЄС почало розвиватися у сферах, де воно раніше не відбувалося (освіта, охорона навколишнього середовища, інфраструктура, культура тощо). Транскордонне співробітництво почало набувати значення для зближення сусідніх держав і створення єдиної Європи. Про це свідчить включення до бюджету Європейської Комісії в 1984 р. розділу про координацію регіонального розвитку в прикордонних регіонах. У 1987 р. у бюджеті Європейського Союзу було виділено окремий розділ для транскордонного співробітництва. Спільнота, завданням якої було розробити програму INTERREG, яка з моменту свого впровадження в 1990 році представляє основну програмну структуру транскордонного співробітництва в ЄС [1, s.206].

За останні два десятиліття в Європі було реалізовано кілька фундаментальних дослідницьких проектів, спрямованих на аналіз різних аспектів зміни природи кордонів і прикордонних процесів. Їхня увага включає відносно широкий спектр конкретних тем, від зміни природи кордонів ЄС, впливу розширення ЄС та зміни уявлень про кордони, через питання вирішення конфліктів на кордонах, відповідно в прикордонних районах, через роль громадянського суспільства та його вплив на прикордонні процеси та транскордонне співробітництво, аж до впливу транскордонного співробітництва та транскордонного бізнесу на регіональний розвиток прикордонних регіонів. У 2002–2005 роках під назвою EXLINEA (*Lines of Exclusion as Arenas of Cooperation: Reconfiguring the External Boundaries of Europe – Policies, practices and Perceptions*, HPSE–CT–2002–00141) було проведено комплексне дослідження транскордонної співпраці на зовнішньому кордоні ЄС. Під керівництвом дослідницької групи з Бірмінгемського університету в 2003–2005 рр. було виконано дослідницький проект EUBorderConf (Європейський Союз і прикордонні конфлікти: вплив інтеграції та асоціації, HPSE–CT–2002–00106), спрямований на аналіз ролі інституцій ЄС у вирішенні конфліктів, пов'язаних із кордонами союзу. Дослідження ґрунтувалося на відображенні процесу розширення ЄС, який змінює динаміку конфліктів як на внутрішніх кордонах ЄС, так і на периферії, або на зовнішніх кордонах ЄС. Прямі форми впливу європейської інтеграції можна поділити на примусовий вплив, сполучний вплив, стимулюючий вплив і конструктивний вплив інтеграційних процесів. Головною метою дослідницького проекту було перевірити умови, за яких інтеграційні процеси можуть сприяти трансформації природи кордону від «лінії конфлікту» до розуміння кордону як «лінії співпраці».

Дослідницький проект EUDIMENSIONS (*Local Dimensions of a Wider European Neighborhood: Developing Political Community Through Practices and Discourses of Cross-Border Co-Operation*, CIT5–CT–2005–028804) фінансувався з коштів 6-ї рамкової програми ЄС для досліджень та технологічного розвитку. Проект координував Leibniz-Institute for Local Development and Structural Planning (IRS), його реалізація проходила з травня 2006 року по червень 2009 року. Завдання дослідницького консорціуму полягало в аналізі фактичної, а також потенційної ролі громадянського суспільства в розвитку нових форм політичної, економічної та соціально-культурної співпраці в рамках «Нової європейської політики сусідства» на зовнішніх кордонах ЄС. Проект зосереджувався на конкретних питаннях регіонального розвитку, включаючи економіку, культуру та освіту, права меншин, місцеву демократію, інтеграцію спільнот іммігрантів та захист навколишнього середовища.

Дослідницький проект під назвою CBCED (*Challenges and Prospects of Cross Border Co-operation in*

the Context of EU Enlargement), який реалізовувався у 2006–2008 роках дослідницьким консорцієм на чолі з експертами Кінгстонського університету. Предметом дослідження були місцеві політики та ініціативи, що підтримують та розвивають транскордонне співробітництво в регіонах, які з географічної та економічної точки зору є периферією по відношенню до національних територій та спільного ринку ЄС. Існував і ще один Дослідницький проект EUBORDERREGIONS (European Regions, EU External Borders and the Immediate Neighbours. Analyzing Regional Development Options through Policies and Practices of Cross-Border Co-operation), яким керували дослідники з Університету Східної Фінляндії у 2011–2015 рр. Предметом їхнього інтересу було визначення та оцінка можливостей регіонального розвитку в прикордонних регіонах по обидва боки зовнішнього кордону ЄС через аналіз політики та ініціатив транскордонного співробітництва. Дослідницький проект EUBODERSCAPES (Bordering, Political Landscapes and Social Arenas: Potentials and Challenges of Evolving Border Concepts in a post-Cold War World) був реалізований у 2012–2016 роках. Метою дослідницького проекту було перевірити, як процес транскордонної інтеграції впливає на поняття кордонів на регіональному, місцевому, національному та транснаціональному рівнях. Дослідження було спрямоване, з одного боку, на картографування розвитку епістемології, тобто понятійного апарату, який виражає сприйняття та розуміння державних кордонів, а також для розуміння кордону як джерела політичних і соціальних відмінностей, оскільки кордони викликають відмінності щодо прагнень, можливостей, гідності та визнання окремих груп, відповідно індивідів у суспільстві [6, s. 22].

Список використаних джерел:

1. Comte H. Aux coutures de l'Europe : Défis et enjeux juridiques de la coopération transfrontalière. Paris: L'Harmattan, 2006. 365 s.
2. Denéchère Y., Marie-Bénédicte V. Vivre et construire l'Europe à l'échelle territoriale de 1945 à nos jours. Bruxelles: P.I.E. PETER LANG SA, 2010. 308 s.
3. Faltán L. a kol. Regionálny rozvoj Slovenska v európskych integračných kontextoch (Regióny, prihraničné regióny, euroregióny). Bratislava: NK UNESCO – Most, Sociologický ústav SAV, Interlingua, 2004. 197 s.
4. Gabbe J., Malchus V., Martinos H. Praktický průvodce pro přeshraniční spolupráci. Brusel/Gronau: Evropská komise, 2005. Dátum aktualizácie: 15.08.2024. URL: http://www.aebr.eu/files/publications/lace_guide.cz.pdf
5. Halás M., Slávik V. Cezhraničná spolupráca a euroregióny v SR (ciele, realita, perspektívy) 2001. Dátum aktualizácie: 15.08.2024. URL: <https://kge.zcu.cz/veda/konference/prispevky/jedn/HALA.htm>
6. Lačný M. Výskum hraníc a cezhraničnej spolupráce v EÚ: Od projektu Exlinea po Euroborderscapes. In: Lačný M., Cirner M. Súčasný komparatívny výskum cezhraničnej spolupráce na vonkajších hraniciach EÚ. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2017. S. 22–23.
7. Netolický V. Euroregiony – úvod do problematiky. Praha: Vysoká škola finanční a správní, o.p.s., 2007. 75 s.

Наталія МАРАДИК,

*доцентка кафедри теорії політики Інституту політології
(Пряшівський університет в Пряшеві, Словачка Республіка)*

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ПОЛІТИКАХ КРАЇН ЄС: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Примітка. The paper was prepared as part of the project APVV-21-0057 «Slovensko-Ukrajinská cezhraničná spolupráca počas a po pandémie COVID-19: faktory a perspektívy, dopad na politiku».

Транскордонне співробітництво найчастіше асоціюється саме в контексті Європейського Союзу та розвиненої Західної Європи, тоді як перші форми транскордонного співробітництва в Західній Європі створювалися дуже динамічно, без існування офіційних структур. Транскордонне співробітництво почало формуватися в Європі наприкінці 1950-х років, а його ключова роль полягала в подоланні розбіжностей між периферією та центром через підтримку транскордонного співробітництва. Важливою метою транскордонного співробітництва є: «змінити характер кордону, який у Вестфальській системі був перешкодою для контактів і співпраці спільнот по обидва боки, на чинник, що створює можливості для розвитку кордону регіонів» [3, s. 51].

Транскордонне співробітництво є лабораторією процесу міжнародної інтеграції, в якому створюється синергія між різними політичними, економічними, культурними та соціальними характеристиками залучених акторів. Транскордонне співробітництво здебільшого охоплює регіони, які в переважній більшості випадків представляють собою периферійні прикордонні території власних держав, що ставить їх у невідгідніші умови порівняно з центральними» [3, s. 51].

Нині всередині ЄС переважає тенденція послаблення кордонів національних держав, що в кінцевому підсумку призводить до появи територіального співробітництва. Ключовим чинником цієї зміни є інтеграційна політика ЄС та її досягнуті результати – створення єдиного ринку, створення Шенгенської зони, ліквідація внутрішніх кордонів на території ЄС, запровадження спільної валюти. Територіальне співробітництво, як стверджує Енгл, можна сприймати через кілька форм, які поділяються за конкретними показниками, які включають географічні та організаційні рамки, окремі тематичні сфери співпраці та акторів-учасників [5].

Головним чинником розвитку транскордонного співробітництва в Європі став початок інтеграційного процесу після закінчення Другої світової війни. Ця віха означала зміну рамок відносин між окремими державами-учасниками та їх уявлення про спільні кордони [4, s. 55]. Європейський Комітет Регіонів поділяє територіальне співробітництво за географічними рамками на: 1) транскордонне співробітництво, 2) транснаціональне співробітництво, 3) міжрегіональне співробітництво, а транскордонне співробітництво він розуміє як: «дво-, три- або багатостороннє». Співпраця між місцевими та регіональними органами влади (напівдержавні та приватні суб'єкти також можуть бути включені до цього контексту), що працюють у географічно суміжних областях. Це однаково стосується територій, розділених морем» [17].

Рада Європи визначає транскордонне співробітництво між окремими територіальними одиницями, органами так: «Для цілей цієї Конвенції транскордонне співробітництво означає будь-які спільні дії, спрямовані на зміцнення та підтримку добросусідських відносин між територіальними одиницями чи органами, що підпадають під юрисдикцію дві або більше договірних сторін і укладення будь-якого контракту чи угоди, необхідної для цієї мети» [6]. Райчакова сприймає транскордонне співробітництво як організовану співпрацю між сусідами у сфері регіональних і місцевих інституцій уздовж кордону, яка впливає на всі сфери життя та залучає всіх акторів, тобто. акторів на національному, регіональному та місцевому рівнях [14, s. 77]. Головною метою та причиною виникнення транскордонного співробітництва Нетоліцький вважає пом'якшення недоліків кордону з метою покращення умов життя місцевого населення [10, s. 33]. Подібної думки дотримується Халас, який бачить транскордонне співробітництво як ключовий інструмент для обмеження ефекту кордону [8, s. 27].

Починаючи з 1990-х років, ми можемо спостерігати величезне зростання транскордонного співробітництва не лише в Європі, а й в Азії та Північній Америці. Актори на субнаціональному рівні в основному залучені до транскордонного співробітництва, тобто актори транскордонного співробітництва складають представники регіональних, місцевих та місцевих державних утворень. Реалізація проєктів транскордонного співробітництва здійснюється переважно недержавними суб'єктами – групами інтересів, підприємцями та неурядовими організаціями [13, s. 5]. За даними Ради Європи, на розвиток транскордонного співробітництва з 1990-х років, як стверджує Cimer [1], в основному вплинули наступні чотири чинники: 1) крах біполярного світу наприкінці 1980-х і на початку 1990-х років; , що призвело до встановлення наряду усунення негативного впливу кордонів та створення нового типу муніципальної та регіональної політики, 2) поглиблення європейської інтеграції, у якій транскордонне співробітництво відіграє ключову роль у зменшенні регіональних відмінностей, 3) політика розширення ЄС, де транскордонне співробітництво відіграє важливу роль у підготовці країн-кандидатів до вступу в ЄС, 4) транскордонне співробітництво як ключовий інструмент у створенні відносин з третіми країнами [2, s. 60].

Основним стандартом у питанні транскордонного співробітництва стала Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво, створена Радою Європи. У цьому документі Рада Європи визначає транскордонне співробітництво як: «будь-яка спільна дія, спрямована на зміцнення та підтримку сусідських відносин між територіальними одиницями та органами, що підпадають під юрисдикцію двох або більше договірних сторін, та укладення угод, необхідних для реалізації спільних цілей». Транскордонне співробітництво безпосередньо впливає на створення транскордонних регіонів» [6].

Академічний дискурс не сприймає транскордонну співпрацю в контексті використання кордону як свого роду символу ексклюзивної форми націоналістичної згуртованості. Соня Герферт, спираючись на ключові документи Європейської Комісії, що стосуються транскордонної співпраці, розрізняє пряму та

непряму транскордонну співпрацю. Пряма форма транскордонного співробітництва характеризується як певна форма співробітництва між двома чи більше країнами, або регіонами, які мають спільний кордон. Непряма форма транскордонного співробітництва характеризується як певна форма співпраці між різними країнами, або регіонами, але за умови відсутності спільного кордону. Транскордонне співробітництво, за словами Герферт, є певною формою співпраці на міжнародному рівні, яка здійснюється або на двосторонній, або на тристоронній основі, метою якої є досягнення спільних цілей, до яких можна віднести економічне зростання, сталий розвиток та подібне [7].

Скотт пояснює стрімкий розвиток транскордонного співробітництва як: а) реакцію субнаціональних акторів на глобалізацію, б) більш ефективне вирішення питань, пов'язаних із захистом навколишнього середовища та економічним розвитком на місцевому рівні в контексті існування «постбезпекової» геополітики, в) зміна принципу організації міжнародних відносин, тобто зростання регіоналізму за рахунок центральних держав та їх політики [15, s. 151]. Колосов сприймає транскордонне співробітництво як «політичний проект, що реалізується суб'єктами приватного, державного та, певною мірою, неурядового секторів з метою отримання вигоди від спільних ініціатив у різних сферах економіки, соціальної, екологічної та політичної сфер» [9]. За словами Колосова, транскордонне співробітництво може проявлятися в різних сферах, наприклад, у сфері забезпечення економічного зростання, розвитку інфраструктури та транспорту, охорони навколишнього середовища, розвитку культури тощо [9].

За словами О'Дауда, постійне транскордонне співробітництво може або призвести до створення відчуття «ми», з одного боку, або, з іншого боку, це може призвести до встановлення спільної ідентичності, яка поширюватиметься через кордони. У цьому контексті О'Дауд додає, що для транскордонної співпраці краще, якщо в минулому етнічні групи, які проживають у цьому середовищі, були розділені, а тепер через транскордонну співпрацю відбувається відновлення довіри, або соціальний капітал, який зрештою допомагає економічній і політичній співпраці. Звичайно, транскордонне співробітництво між прикордонними регіонами двох держав також може бути певною мірою обмежене через напружені ситуації в самих державах (загроза автономії чи сепаратизм), які беруть участь у цьому транскордонному співробітництві [11, s. 20]. Щоб зрозуміти транскордонне співробітництво в прикордонних регіонах ЄС, ми також повинні взяти до уваги той факт, що ЄС не мав прикордонної політики до недавнього часу. Лише після започаткування процесу розширення почалося встановлення та управління зовнішнім кордоном ЄС. Як заявив О'Дауд, ключову роль т. зв. Прикордонної політики ЄС має бути ринковий та економічний акцент на транскордонному співробітництві, в якому державне управління та некомерційні організації відіграють важливу роль [11, s. 23].

О'Дауд вважає, що транскордонне співробітництво також має бути предметом подальшого аналізу з точки зору інших тем досліджень, які також враховують різноманітність регіонів, розташованих на європейському кордоні, тоді як ці теми мають зосереджуватися на: а) стійкість транскордонного співробітництва в сенсі того, чи підтримуватимуть програми, що фінансуються ЄС, довгострокову стійкість транскордонного співробітництва, б) довговічність та різні шляхи розвитку транскордонного співробітництва в окремих регіонах у контекст історичного створення кордону, с) ступінь передачі досвіду транскордонного співробітництва державному та приватному секторам, d) тривалі перешкоди для транскордонного співробітництва, е) вплив зовнішніх акторів на -прикордонне співробітництво, f) створення символів у рамках транскордонного співробітництва як потенційного джерела формування/реконфігурації транскордонної ідентичності [11, s. 30].

Перкманн сприймає транскордонне співробітництво як інституціоналізований тип співпраці між регіональними/локальними акторами через кордони окремих держав. Перкманн стверджує, що транскордонне співробітництво для практичних і дослідницьких цілей слід відрізняти від інших явищ на основі атрибутів, які є емпірично важливими для цих цілей. Він також вважає, що для практичних і дослідницьких цілей важливо відрізняти транскордонне співробітництво від різноманітних ініціатив транскордонного співробітництва, які спрямовані на належне облаштування, або необхідно визначити типи організацій, які беруть участь у транскордонному співробітництві [12].

У своїй статті «Транскордонні регіони в Європі: значення та рушії регіонального транскордонного співробітництва» Перкманн посилається на т.зв. Мадридську конвенцію, яка характеризує транскордонне співробітництво як скоординовану діяльність, завданням якої є посилення або створення добросусідських відносин між окремими муніципалітетами та територіальними громадами.

Визначення транскордонного співробітництва на основі т. зв. Мадридської конвенції є загальним і уникає визначення регіону, або прикордонних громад. Таке визначення представлено, наприклад,

Шміттом-Егнером, який характеризує транскордонне співробітництво як взаємодію на кордоні між окремими прикордонними регіонами двох чи більше держав, які беруть участь у транскордонному співробітництві з метою спільного збереження, управління та розвитку населених територіях, але без участі центральної влади [16, s. 57]. У цьому випадку помітна різниця у визначенні транскордонного співробітництва. Шмітт-Егнер припускає, що існує заздалегідь заселений простір, який пропонує можливості для транскордонної співпраці, тоді як Перкманн дотримується думки, що цілі транскордонної співпраці створюються спеціальним чином у містах, розташованих на кордоні. Рада Європи та Європейський Союз відіграли ключову роль у покращенні умов залучення місцевих органів влади до транскордонного співробітництва.

За словами Перкманна, саме за ініціативи Ради Європи багато держав Європи підписали т.зв. Мадридську конвенцію, яка закріпила створення транскордонного співробітництва на основі публічного права. Саме Мадридська конвенція разом з іншими додатковими конвенціями створила правову базу, яка допомагає завершити двосторонню та багатосторонню угоду про публічний характер транскордонного співробітництва. Європейський Союз є найбільшим джерелом фінансових ресурсів у Європі, які спрямовані саме на підтримку транскордонного співробітництва за умов виконання певних положень, виписаних у регламентах ЄС. Транскордонні регіони повинні функціонувати як агенції-виконавці цього особливого типу транснаціональної регіональної політики [12]. Проекти транскордонного співробітництва Перкманн сприймає як проекти, в яких два або кількох органів територіальних одиниць двох або кількох держав.

Згідно з Перкманном, ми можемо визначити транскордонне співробітництво на основі 4 ключових атрибутів: 1) реалізатори транскордонного співробітництва є лише державними органами, а діяльність, яка здійснюється в рамках транскордонного співробітництва, повинна здійснюватися лише державними установами, 2) транскордонне співробітництво здійснюється лише на місцевому або місцевому та регіональному рівнях, тоді як суб'єкти-учасники не є суб'єктами міжнародного права, що означає, що вони не можуть підписувати або укладати міжнародні договори та угоди, 3) ключова мета транскордонного співробітництва – знайти відповіді на проблеми повсякденного життя на кордоні, 4) транскордонне співробітництво поглиблює транскордонні контакти [12].

Список використаних джерел:

1. Cimer M. Transkordonne spivrobotnyctvo v Jevropi ta publična vlada čerez kordon (Slovaččyna – Ukrajina). Bratislava: Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku, 2023. 67 s.
2. Cimer M., Dančišin V., Dudinská I., Vašková V. 2017. Cezhraničná spolupráca. In: Duleba A. a kol. Hranice a cezhraničná spolupráca. Úvod do výskumu hraníc. Prešov: Adin s.r.o., 2017. S. 58–61.
3. Dančišin V. Konceptualizácie cezhraničnej spolupráce. In: Duleba A. a kol. 2017. Hranice a cezhraničná spolupráca. Úvod do výskumu hraníc. Prešov: Adin s.r.o., 2017. S. 51–53.
4. Dančišin V. Cezhraničné regióny. In: Duleba A. a kol. 2017. Hranice a cezhraničná spolupráca. Úvod do výskumu hraníc. Prešov: Adin s.r.o., 2017. S. 53–57.
5. Engl A. Territorial Cooperation in Europe: Coordinated Strategy or lost in Confusion? 2009. Dátum aktualizácie: 15.08.2024. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.567.7066&rep=rep1&type=pdf>
6. Európsky rámcový dohovor o cezhraničnej spolupráci medzi územnými celkami alebo orgánmi. 1980. Dátum aktualizácie: 15.08.2024. URL: www.minv.sk/?medzinarodne-europske-dokumenty&subor=20578
7. Gerfert S. Cross-Border Cooperation; Transforming Borders. 2009. Dátum aktualizácie: 15.08.2024. URL: http://essay.utwente.nl/60149/1/BSc_S_Gertfert.pdf
8. Halás M. Development of Cross-Border Cooperation and Creation of Euroregions in the Slovak Republic. In: Moravian Geographical Reports. Brno: Institute of Geonics, 2007. Vol. 15, Issue 1, S. 21-31. Dátum aktualizácie: 15.08.2024. URL: http://www.geonika.cz/EN/research/ENMgr/MGR_2007_01.pdf
9. Kolossov V. (ed.). State of debate report I. 2012. Dátum aktualizácie: 15.08.2024. URL: http://www.euborderscapes.eu/fileadmin/user_upload/EUBORDERSCAPES_State_of_Debate_Report_1.pdf
10. Netolický V. Euroregiony – úvod do problematiky. Praha: Vysoká škola finanční a správní, o.p.s., 2007. 75 s.
11. O'Dowd L. The Changing Significance of European Borders. In: Regional & Federal Studies . 2002. Vol. 12. Iss: 4. P. 13–36.
12. Perkmann M. Cross-Border Regions in Europe: Significance and Drivers. 2003. Dátum aktualizácie: 15.08.2024. URL: https://dspace.lboro.ac.uk/dspacejsui/bitstream/2134/660/4/Perkmann_cross-border_regions_2003%5B1%5D.pdf

13. Perkmann M., Ngai-Ling S. Globalization, Regionalization and Cross-Border Regions: Scales, Discourses and Governance. In: Globalization, Regionalization and Cross-Border Regions. Hampshire: Palgrave MacMillan, 2002. S. 3–24.
14. Rajčáková E. Regionálny rozvoj a regionálna politika Európskej únie a Slovenska. Bratislava: Geografika, 2009. 133 s.
15. Scott J., (ed.). EU Enlargement, Region Building and Shifting Borders of Inclusion and Exclusion. Aldershot: Ashgate, 2006. 260 s.
16. Schmitt-Egner P. Grenzüberschreitende Zusammenarbeit in Europa als Gegenstand wissenschaftlicher Forschung und Strategie transnationaler Praxis. Anmerkungen zur Theorie, Empirie und Praxis des transnationalen Regionalismus. In: Brunn G., Schmitt-Egner P. (eds.): Grenzüberschreitende Zusammenarbeit in Europa: Theorie – Empirie – Praxis. Baden-Baden: Nomos, 1998. S. 27–77.
17. The committee of regions. Opinion of the Committee of the Regions on 'Strategies for promoting cross-border and interregional cooperation in an enlarged EU – a basic document setting out guidelines for the future'. 2002. Dátum aktualizácie: 15.08.2024. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2002:192:0037:0042:EN:PDF>

Сергій БАЙРАК,

*доцент кафедри політології та публічного управління
(Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк)*

КРИЗОВІ ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Однією з основних тенденцій сучасного етапу розвитку людства є глобалізація. Єдиного загальноприйнятого визначення даного поняття не існує через масштабність проблеми і пов'язаних з нею інтересів матеріального й ідеологічного характеру. В загальному, його визначають як процес зростання взаємозалежності, інтеграції, уніфікації та стандартизації між національними економіками, культурами, технологіями та людством в цілому, через збільшення міжнародної торгівлі, інвестицій, міграції, технологічного обміну та інші форми взаємодії. Вбачається, що метою глобалізації передбачається утворення міжнародного політичного, економічного, правового й культурно-інформаційного поля у формі єдиного інтернаціонального простору.

Сучасні процеси глобалізації визначаються у наступних аспектах:

1. Економічна глобалізація – зростання світової торгівлі, інтеграція фінансових ринків, міжнародні інвестиції та розвиток глобальних корпорацій тощо. Такі явища, як електронна комерція і логістика, сприяють розвитку міжнародного бізнесу.

2. Культурна глобалізація – поширення культурних впливів (фільми, музика, кухня, мода) з однієї країни до іншої через масові медіа та Інтернет. Це може призводити як до збагачення культурного досвіду, так і до занепаду традиційних культурних цінностей.

3. Політична глобалізація – створення міжнародних організацій (таких як ООН, ЄС, НАТО) та зростання їх ролі як механізмів співробітництва та регулювання міжнародних відносин.

4. Соціальна глобалізація – зростання міжнародної міграції та розповсюдження ідей і цінностей через соціальні мережі та інші комунікаційні засоби. Це може призводити як до зближення різних культур, сприяти розумінню та толерантності так і до розширення конфронтації.

5. Екологічна глобалізація – спільна відповідальність за екологічні проблеми, такі як забруднення повітря та води, зміна клімату та втрата біорізноманіття. Країни співпрацюють у міжнародних форумах для знаходження спільних рішень.

Ключовою особливістю сучасних глобалізаційних змін є тяжіння до формування багатопольярного світового порядку. А це в свою чергу призводить до переформатування взаємин між державами, змінює стратегії зовнішньої політики держав та вимагає нових форм міжнародного співробітництва й управління.

В зазначеному контексті, актуалізується проблема загроз та ризиків, які постають/можуть постати перед людством у перспективі.

В авторському розумінні, ризик – це ймовірність виникнення подій або ситуації, що потенційно може призвести до негативних наслідків. В свою чергу, загроза – це конкретна подія, ситуація,

діяльність/бездіяльність яка може призвести до негативних наслідків.

Сучасні тенденції світового розвитку орієнтуються на принцип кількісного зростання, що унаслідок вичерпання деяких видів ресурсів по регіонах може призвести до катастрофічних наслідків. ООН констатує, що процеси економічного зростання породжують безпрецедентний рівень збагачення меншості за одночасного зuboжіння великої кількості населення окремих країн та регіонів.

Друга проблема пов'язана з виникненням загрозливих тенденцій у використанні природних ресурсів. Адже у процесі їх переробки та використання відбувається колосальне навантаження на екологічну сферу (знищення лісів, потепління, зменшення озонового шару). Не вирішена проблема нерівномірного економічного зростання на ґрунті індустріалізації. Проблема голоду, відставання країн, що розвиваються залишаються актуальними.

Третя проблема визначається здатністю світової економіки та міжнародної системи адаптуватися до ситуацій, пов'язаних із викликами та ризиками світового масштабу спричинених пандемією COVID-19 та війною Росії проти України [4].

У доповіді Всесвітнього економічного форуму (Давос, 16–20 січня 2023 р.), присвяченого проблемам аналізу глобальних ризиків «*Global Risks Report 2023*», що ґрунтується на висновках «Глобального дослідження сприйняття ризиків» (GRPS), визначено 32 глобальні ризики у п'яти категоріях: економічні, екологічні, геополітичні, соціальні та технологічні. Викладенні матеріали містять висновки 1200 провідних експертів різних сфер мережі Всесвітнього економічного форуму.

Зважаючи на виклики, що постали перед людством, експерти визначили темпоральні межі для розуміння глобальних загроз: 1) поточні кризи (тобто глобальні ризики, які вже розгортаються); 2) ризики, що ймовірно стануть найнебезпечнішими через два роки; 3) ризики, які можливо будуть найнебезпечнішими через 10 років.

Більшість експертів GRPS зійшлися на тому, що у найближчому майбутньому серед головних загроз з найбільшим потенційним впливом у глобальному масштабі будуть криза енергопостачання, криза вартості життя, зростання інфляції, продовольча криза та кібератаки на критично важливу інфраструктуру.

У дворічній перспективі основним ризиком названо подорожчання вартості життя, спровоковане пандемією COVID-19 і війною Росії проти України. На другому місці ризик природних лих та екстремальних погодних явищ. Загалом у п'ятірці основних ризиків – зростання геоекономічної конфронтації, провал спроб пом'якшити зміни клімату та подальша поляризація суспільства. До списку основних ризиків на найближчі два роки також увійшли ймовірність масштабних подій, пов'язаних зі шкодою довкіллю, провал спроб адаптації до зміни клімату, поширення кіберзлочинів, криза природних ресурсів та масштабна вимушена міграція.

У десятирічній перспективі найбільшим глобальним ризиком експерти визнали провал спроб пом'якшити зміну клімату. Другим за ступенем ризиків в цьому аспекті буде ризик провалу адаптації до кліматичних змін. На третє місце вийдуть ризики, пов'язані з природними лихами. Четвертим за значимістю експерти назвали скорочення біорізноманіття. Замикає п'ятірку масштабна вимушена міграція. Далі йдуть ризики щодо скорочення природних ресурсів, ерозії соціальних зв'язків і соціальної поляризації, поширення кіберзлочинності, геоекономічна конфронтація та інциденти пов'язані з нанесенням масштабної шкоди навколишньому середовищу [2].

В свою чергу, за даними Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), щодо їхніх прогнозів, оприлюднених у звіті в листопаді 2022 р., виділяють п'ять основних груп ризиків: диверсифікація геополітичних ризиків і загроз глобального екстремізму, ризик поглиблення політичної поляризації та соціальних заворушень, збільшення кіберзагроз і ризик збою глобальної кібермережі, операційні ризики та ризик поглиблення енергетичної кризи, кліматичні проблеми.

Що стосується першої групи ризиків, то більшість експертів її пов'язують із Європою та Азіатсько-Тихоокеанським регіоном. Подальші фази російсько-української війни, ескалація, яка продовжить війну принаймні на кілька років або кроки до миру, глибоко вплинуть на баланс у глобальній системі.

Друга група ризиків – це проблема всього світу. Зокрема, «мова ненависті», що поширюється через глобальні соціальні медіа-платформи, поглиблює політичну та соціальну поляризацію в усьому світі. На жаль, така ситуація також збільшує ризики соціальних негараздів. Особливої актуальності набувають спроби спровокувати різні сегменти одного суспільства або різних суспільств дискримінацією за релігією, мовою, расою, культурою, статтю тощо. Як результат – можуть бути соціальні потрясіння в будь якій не монокультурній державі чи регіоні.

Фактично, атлантичні центри упродовж 2022 р. висловлювали свою стурбованість щодо екстремістських тенденцій, особливо на Заході, мотивованих ескалацією ультраправих і ширших терористичних ідеологій, особливо в Європі та США.

На саміті міністрів цифрової економіки ОЕСР, організованому Іспанією на Канарських островах у 2022 р., також було розглянуто *третю групу ризиків*, а саме небезпека зриву глобальної співпраці в кібермережах через взаємну довіру до транскордонного обміну даними, через великі відмінності між континентами, комерціалізацію особистих даних і глобальну політичну напругу між Атлантикою та Азійсько-Тихоокеанським регіоном. Крім того, можливості, які пропонує хакерам гіперзвукова цифровізація, з кожним днем набувають все більш небезпечних масштабів. Зокрема, лише в третьому кварталі 2022 р. за даними ОЕСР, зафіксовано близько 15 млн витоків даних у всьому світі.

Четверта група ризиків – це операційні ризики, пов'язані з глобальною енергетичною, продовольчою кризою та кризою ланцюга поставок. Нові виміри, яких російсько-українська війна може досягти у 2023 р., і великі операційні ризики, спричинені напруженістю між Атлантикою та Азійсько-Тихоокеанським регіоном, створюють перешкоди для енергоносіїв, продовольства та всіх видів транспорту (автомобільний, повітряний, морський, залізничний та трубопроводу).

П'ята група ризиків – глобальні зміни клімату є одним із нагальних питань у стратегічному розумінні подальшого розвитку людства. Однак, ситуації, які спричинили, пандемія COVID-19 і війна Росії проти України, посунули цю проблему на другий план. За даними аналітичного звіту Всесвітнього економічного форуму, актуальність цієї проблеми зростатиме упродовж 2025–2032 рр. [1].

За версією журналу The Times, глобальними ризиками для людства у 2024 р. є: політичний розкол у США через президентські вибори, ескалація ситуації на Близькому Сході, розподіл України внаслідок війни з Росією, некероване поширення штучного інтелекту, посилення позицій Росії, Ірану та Північної Кореї, криза економічного зростання і суспільної довіри до влади у Китаю, посилення боротьби за критичні корисні копалини, продовження глобального інфляційного шоку, екстремальні кліматичні умови, фінансова нестабільність [5].

Згідно «Global Risks Report 2024», який традиційно було представлено на Всесвітньому економічному форумі в Давосі (15–19 січня 2024 р.), основна увага експертів була зосереджена на ризиках поширення дезінформації (в тому числі й за допомогою штучного інтелекту), наростання екстремальних кліматичних умов, соціальна поляризація, зростання кіберзлочинності, наростання міждержавних збройних конфліктів тощо [3].

Отже, глобалізація є однією із сучасних тенденцій світового розвитку, складним і багатогранним процесом, який має вплив практично на всі сфери життя людства. Ключовою особливістю сучасних глобалізаційних змін є тяжіння до формування багатополярного світового порядку. Це означає, що влада та вплив розподіляються між декількома центрами, що вимагає нових стратегій міжнародної співпраці та управління. В контексті такого розвитку актуалізується проблема загроз та ризиків, які можуть постати перед людством у майбутньому. Це може бути пов'язано з екологічними проблемами, міждержавними конфліктами, економічною нестабільністю та іншими аспектами, що вимагають уваги, та спільних зусиль міжнародної спільноти для їх вирішення.

Список використаних джерел:

1. OECD Economic Outlook, Volume 2022. Issue 2. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-outlook/volume-2022/issue-2_f6da2159-en (дата звернення 17.08.2024).
2. The Global Risks. Report 2023. *World Economic Forum*. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2023/> (дата звернення: 12.08.2024).
3. The Global Risks. Report 2024. *World Economic Forum*. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2024.pdf (дата звернення: 12.09.2024).
4. The Road to Dignity by 2030: Ending Poverty, Transforming All Lives and Protecting the Planet. URL: http://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5527SR_advance%20unedited_final.pdf (дата звернення: 18.07.2024).
5. The Top 10 Global Risks for 2024. *The Times*. URL: <https://time.com/6552898/top-10-global-risks-for-2024/> (дата звернення: 18.07.2024).

Igor ТОДОРОВ,
професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій
(Ужгородський національний університет)

РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР УГОД УКРАЇНИ ПРО СПІВПРАЦЮ В БЕЗПЕКОВІЙ СФЕРІ

З початку 2024 року, Україна уклала 26 угод щодо співпраці у сфері безпеки з різними державами, більшість із яких є членами НАТО. Зокрема, двосторонні документи підписані із Великою Британією, Німеччиною, Францією, Данією, Канадою, Італією, Нідерландами, Фінляндією, Латвією, Іспанією, Бельгією, Португалією, Швецією, Ісландією, Норвегією, Японією, США, ЄС, Естонією, Литвою, Польщею, Люксембургом, Румунією, Чехією, Словенією та Ірландією. Показово, що серед країн - сусідів, з ким укладені такі угоди немає Словаччини та Угорщини.

Основний зміст безпекових угод полягає у забезпеченні всебічної підтримки Україні, включно з військовою допомогою, для захисту її територіальної цілісності в межах, встановлених у 1991 році, а також для повернення окупованих територій. Ця підтримка включає постійне надання військової техніки, безпекової допомоги й економічної підтримки, хоча конкретні терміни постачань у більшості випадків не зазначені. Також угоди передбачають сприяння реформам, забезпечення фінансування потреб української армії, розвиток співпраці в оборонно-промисловому комплексі, залучення іноземних інвестицій, компенсацію збитків від російської агресії та притягнення Російської Федерації до відповідальності за злочини агресії. Серед інших аспектів угод – посилення санкційного тиску на Росію, співробітництво в галузі розвідки та кібербезпеки, боротьба з російською дезінформацією, а також захист критичної інфраструктури України. Термін дії угод становить десять років із можливістю продовження.

Разом з тим, існують аспекти, які часто залишаються поза увагою політиків та журналістів. Угоди набули чинності відразу після підписання, що означає, що вони не потребували ратифікації парламентами. Це свідчить про їх переважно політичний, а не юридичний характер, і вони не відповідають вимогам закону «Про міжнародні договори України» [1] та Міжнародній конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, яка вимагає дотримання національних конституційних норм щодо ратифікації [2]. Також варто зазначити, що всі ці угоди опубліковані на сайті Президента України, а не Верховної Ради, Кабінету Міністрів чи МЗС. Однак президент В. Зеленський і керівник його офісу А. Єрмак продовжують публічно заявляти про укладення Україною угод щодо «гарантій безпеки». Але ж вони не мають «доданої вартості». Такі заяви є потенційно небезпечними, оскільки вводять частину суспільства в оману та можуть уповільнити просування України на шляху до членства в НАТО, створюючи ілюзію, що гарантії безпеки вже надані.

Отже, підписані в 2024 році безпекові угоди фактично не містять реальних гарантій безпеки. Такі гарантії передбачають наявність союзницьких відносин, які в Україні відсутні. Незважаючи на два з половиною роки широкомасштабної війни з Росією, а загалом понад десятиліття збройного конфлікту, Україна залишається без офіційних союзників. Натомість вона отримує допомогу від міжнародних партнерів, виходячи з їх власного бачення ситуації.

Водночас можна зазначити, що всі угоди про співробітництво у сфері безпеки, укладені Україною, не тільки мають значний інформаційний вплив, але й передбачають деякі реальні практичні заходи з надання допомоги державам.

Зокрема, варто згадати такі угоди з Польщею та Румунією. Вони безумовно несуть посилення безпекового потенціалу в нашому регіоні. В українсько-польській угоді підтверджено, що Україна належить до євроатлантичної сім'ї та приєднається до лав союзників НАТО. Йдеться зокрема про подальший розвиток Спільного центру аналізу, підготовки та навчання Україна – НАТО в Бидгощі. Україна та Польща підкреслили свою готовність зміцнювати взаєморозуміння між їхніми народами, зокрема шляхом пошуку, за підтримки дослідних центрів, примирення щодо спірних питань, які є наслідком складної історії обох держав. Країни працюватимуть разом над розробкою спільних інструментів для історичних досліджень, а також інструкцій щодо навчальних програм для шкільних підручників з історії відносин двох держав і народів, зокрема на основі українсько-польського братерства у війні 1920 року з більшовицькою Росією. Польща прийняла понад 1,6 мільйона осіб з України, які були вимушені виїхати внаслідок російської агресії, переважно жінок і дітей. Завдяки Спеціальному закону від 12 березня 2022 року про допомогу громадянам України вони мають доступ до соціального забезпечення нарівні з громадянами Польщі [3].

В українсько-румунській угоді зазначено, що Україна та Румунія й надалі посилюватимуть двосторонні відносини до рівня стратегічного партнерства. Румунія вже робить і продовжуватиме робити свій внесок у зміцнення продовольчої безпеки, зокрема забезпечуючи морську та річкову логістику, включно з, але не обмежуючись румунськими портами на Дунаї та в Чорному морі. Безпека України є невід'ємною частиною безпеки та стабільності Чорноморського регіону. Румунія робить свій внесок у забезпечення безпеки на морі в Чорноморському регіоні, зокрема через коаліцію спроможностей морської безпеки. Країни координуватимуть свої зусилля щодо зміцнення міжнародного співробітництва та координації у сфері морської безпеки, зокрема в контексті наявних або нових інструментів, механізмів та ініціатив, з метою забезпечення регіональної безпеки шляхом усунення загроз та підвищення рівня морської безпеки в Чорноморському регіоні, здійснюючи таким чином внесок у глобальну безпеку. Прагнучи зміцнення безпеки та забезпечення свободи судноплавства в Чорному морі, Україна та Румунія виступатимуть за широке співробітництво між партнерами та членами Альянсу, зокрема шляхом сприяння ширшій присутності НАТО в Чорноморському регіоні. Румунія співпрацюватиме з Україною для здійснення зусиль із розмінування Чорного моря, включно із зусиллями щодо спільної боротьби з дрейфуючими морськими мінами, у межах, але не обмежуючись Оперативною групою протимінних заходів у Чорному морі (MCM Black Sea), як і коли це доречно, відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння щодо створення цієї групи. Румунія сприятиме розбудові потенціалу морської території України через співробітництво з членами Альянсу та партнерами. Розвитку морського флоту України буде досягнуто завдяки зусиллям із нарощування потенціалу, промислового співробітництва та зусиллям із навчання, а також добровільним внескам. Україна та Румунія прагнуть зміцнити своє багатостороннє співробітництво з іншими країнами регіону, включно з Республікою Молдова, для покращення регіональної безпеки та протидії спробам Росії дестабілізувати її. Учасники визнають важливість тристороннього співробітництва з Республікою Молдова для просування процесу інтеграції в ЄС обох країн [4]. Безумовно, стан регіональної безпеки мав би шанс на посилення через укладання безпекових угод зі Словаччиною та Угорщиною. Проте відсутність політичної волі з боку останніх фактично сприяє рашістам.

Отже, підтримка України не є лише актом солідарності, але також відповідає інтересам колективної безпеки НАТО та ЄС. В Стратегічній концепції НАТО до 2030 року Росія була визнана «найбільшою і безпосередньою загрозою» для безпеки союзників і стабільності євроатлантичного регіону [5]. Саме тому, надаючи належне чисельним двостороннім угодам України про партнерство в безпековій сфері, єдиною реальною гарантією безпеки є членство в НАТО. Саме це доводить досвід наших сусідів, країн Центрально-Східної Європи.

Список використаних джерел:

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. *Портал Liga 360*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU69K01>
2. Закон України «Про міжнародні договори України». *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
3. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Республікою Польща. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-92009>
4. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Румунією. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-92117>
5. 2022 Strategic Concept. URL: <https://www.nato.int/strategic-concept>

Володимир БЕНЯС,
аспірант факультету політології
(ПВНЗ «Європейський Університет», м. Київ)

УКРАЇНА У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ

Після розпаду СРСР та здобуття незалежності у 1991 році Україна стала на шлях геополітичних змін. Від багатовекторності, що була характерна першим десятиліттям незалежності, до прозорості євроатлантичної орієнтації внаслідок та з причин революційних змін, з огляду на російську збройну агресію, сучасна зовнішньополітична стратегія України формується у контексті новітніх глобальних викликів.

Після краху радянського режиму Україна прагнула утримувати своєрідний баланс між двома основними геополітичними акторами: Росією та США з його країнами-сателітами. Це було обумовлено як економічною залежністю від Росії, так і бажанням стати частиною західного світу. З позиції українського вченого О. Кондратенка, тактика багатовекторності дозволяла Україні підтримувати економічну та політичну стабільність, не «турбуючи» жодного з геополітичних гравців [1]. Однак, через відсутність чітко окреслених зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних стратегічних наративів, енергетичну та економічну залежність від сусідньої держави, така політика була слабкою, а можливості євроінтеграції бачилися примарними.

Події й наслідки Помаранчевої революції мали своїм наслідком прихід до влади в Україні прозахідно налаштованих політиків і призвели до згортання впливу РФ на перебіг подій в українському суспільстві. Проведені вибори позитивним чином сприяли прискоренню євроатлантичної інтеграції та здійсненню системних реформ. Проте ці зміни, на думку В. Лісовського, не стали радикальними через низку причин, зокрема, через внутрішні суперечності в середовищі реформаторів – прибічників європейської й євроатлантичної інтеграції України. Євромайдан і Революція Гідності додали потужного імпульсу остаточному переходу України до активізації політичних зусиль з євроатлантичної інтеграції [2]. Відмова проросійського президента В. Януковича від підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС стала чи не найголовнішим чинником революційних подій на початку 2014 року, що призвело до якісної зміни української влади та політикуму, що відстоювали політичні цілі набути повноправного членства в інституціях ЄС і НАТО.

Завдячуючи громадянським активностям наприкінці 2004 р. – початку 2014 р. Україна остаточно визначилася з європейським та євроатлантичним векторами своєї зовнішньої політики, що характеризує підписання 2014 року Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Підписання цього документу, серед усіх інших наслідків, певним чином стимулювало проведення економічних і політичних реформ, спрямованих на адаптацію українського законодавства до європейських стандартів належного урядування; сприяло поглибленню співпраці з НАТО у контексті зміцнення потенціалу України у сфері безпеки й оборони.

Повномасштабне вторгнення російського агресора в Україну 24 лютого 2022 р. кардинально змінило баланс сил у Європі та глобальній системі міжнародної безпеки. Всебічна підтримка України індустріально розвиненими країнами Заходу, включаючи країни-члени ЄС і США, продемонструвала їхню готовність не лише підтримати Україну, а й протидіяти неоімперській політиці російського агресора. Систематичне надання військової та гуманітарної допомоги, введення санкцій проти РФ та міжнародна всебічна політична підтримка закріпили за Україною статус важливого учасника процесу формування нової системи європейської безпеки.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, зробимо особливий наголос на тому, що завдячуючи трансформації зовнішньополітичного курсу та національній стійкості українського соціуму в протидії російській збройній агресії Україна все більше набуває статусу одного з ключових партнерів західної військово-політичної спільноти. При цьому розширення НАТО на Схід, як пише С. Прийдун, створює своєрідний простір протистояння між основними акторами геополітики [3], в центрі якого опинилася Україна й припустимося думки, що за поглиблення євроатлантичної інтеграції Україна отримує додаткові можливості зміцнити свій військово-технічний потенціал.

Список використаних джерел:

1. Кондратенко О. Криза східного вектора зовнішньої політики України. *Політичні дослідження/Political Studies: Український науковий журнал*. 2022. № 1 (3). С. 138–163.

2. Лісовський В. М. Україна та світ: багатовекторність інтеграційного розвитку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер: Історія, Філософія, Політологія*. 2020. № 19. С. 97–101.
3. Прийдун С. Відносини Україна-НАТО в контексті реалізації багатовекторної моделі зовнішньої політики України (1994–2004 рр.). *Гуманітарні студії: історія та педагогіка. Науковий журнал*. 2023. № 1. С. 36–47.

Сергій БУДНИК,

*аспірант освітньо-наукової програми «Міжнародні відносини та регіональні студії»
(Київський національний університет культури та мистецтв)*

ПОЛІТИКА КИТАЮ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АФРИЦІ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ

Позиція Африки стає помітною через геополітичну турбулентність, спричинену суперництвом Росії, Китаю та США за владу після закінчення холодної війни. Китай підтримує Африку лише в тому випадку, якщо вона буде протистояти західному втручання в Україну.

Після вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року багато африканських країн утрималися від резолюцій ООН, що засуджують Москву за війну. Центральнаафриканська Республіка (ЦАР), Чад, Республіка Конго та Екваторіальна Гвінея були серед країн Центральної Африки, що утрималися від голосування. Попри економічні труднощі, Африка все більше приєднується до Китаю, як це видно з результатів голосування в ООН, потенційно відмовляючись від колишніх відносин із Заходом. Багато хто розглядає утримання африканців як ознаку китайського впливу або зростання антизахідних настроїв [1].

Посол Кенії в ООН розкритикував лицемірство Заходу, посиляючись на такі прецеденти, як вторгнення США в Ірак та інтервенція НАТО в Лівії. Війна в Лівії все ще сприймається негативно, а численне мусульманське населення Африки стурбоване гуманітарною кризою на Близькому Сході і в Палестині, яка не зустрічає такого ж рівня співчуття, як криза в Україні. Як наслідок, Африка може ще більше змістити свою лояльність від Заходу до Китаю, що дозволить Китаю наполягати на реформуванні Ради Безпеки ООН і кинути виклик домінуванню Заходу в міжнародних справах.

Співпраця Китаю з африканськими країнами зазнала критики через те, що деякі з них опинилися у борговій кризі. Однак, незважаючи на економічний спад, COVID-19 і російсько-українську війну, Китай залишається найважливішим торговельним партнером Африки. Експансія Китаю в Центральній Африці зазнала змін: від нерівноправних торговельних відносин до створення нових галузей промисловості та співпраці з центральнаафриканськими країнами з часів ініціативи «Один пояс – один шлях» [2].

Війна в Україні принесла труднощі, з якими стикається Африка в навігації на новому дипломатичному ландшафті. З США, Росією та Китаєм як основними гравцями, Африка стикається з непростим завданням збалансувати відносини з кожною з цих держав, оскільки підтримка однієї сторони може відштовхнути дві інші.

Китай розширює свій вплив у Габоні, Центральна Африка, через торгівлю і дипломатію, і є побоювання, що він може створити військові бази або розгорнути війська. За попереднього президента Алі Бонго, КНР прагнув зробити Габон першою африканською країною з військово-морською базою в Атлантичному океані. Габон є ключовою державою для Китаю з точки зору розширення свого впливу, оскільки Китай є головним торговельним партнером Габону, й обидві країни підвищили рівень своїх відносин до всеосяжного стратегічного партнерства. Залишається відкритим питання, чи буде Китай розвивати військово-морські бази або розгортати війська в Габоні за нового керівництва.

Екваторіальна Гвінея є прикладом економічної переваги Китаю на Глобальному Півдні, особливо в країнах з авторитарними урядами. Китай створив військово-морську базу в Екваторіальній Гвінеї, поблизу материкової частини США, що викликає занепокоєння. Політика Китаю повинна надавати пріоритет принципам і практичності, а не просто конкурувати з США [3].

Африканські країни стурбовані впливом санкцій проти Росії та України на світові постачання продовольства та палива, що може призвести до зниження споживчих цін та погіршення продовольчої безпеки. Домінування Китаю в глобальних ланцюгах постачання продовольства і нафти робить політику Пекіна вирішальною для подолання кризи. Китайська ініціатива «Один пояс – один шлях» пропонує потенційне рішення через створені логістичні мережі, а африканські країни можуть звернутися до Китаю

за зерном і харчові продукти. Оскільки західні країни надають пріоритет власним потребам, Африці, можливо, доведеться покладатися на себе та Китай у постачанні продовольства й нафти.

Залучення Китаю до ЦАР зростає, оскільки державні компанії інвестують у країну, а уряд розбудовує ініціативи «м'якої сили». Як і Росія, Китай розглядає ресурси ЦАР як прибуткові та може прагнути закріпитися в Центральній Африці й розширити свій вплив. Це може призвести до конкуренції, а не співпраці між двома державами в ЦАР, що потенційно може призвести до експлуатації ресурсів країни [4].

На початку вересня 2024 року делегації з 53 африканських країн зібралися в Пекіні на триденний саміт, попри те, що Китай уповільнив надання кредитів на розвиток. Ця подія стала першою зустріччю китайських і африканських лідерів у столиці з 2018 року і відбувається в контексті українсько-російської війни та зростаючих суперечностей із Заходом.

Голова КНР Сі Цзіньпін зустрівся з президентом Камеруну Полем Бією на саміті FOCAC 2024 року, оголосивши про підвищення рівня двосторонніх відносин до всеосяжного стратегічного партнерства. Сі високо оцінив участь Бії в попередніх самітах, продемонструвавши його глибоку прихильність до Китаю. Китай готовий працювати з Камеруном над розвитком більш значущого партнерства, просуваючи двосторонні зв'язки та підтримуючи країну в збереженні національної єдності та економічному розвитку.

Пекін підписав угоди з Чадом щодо таких проєктів, як електроенергетика, інфраструктура, питна вода і комунікаційні технології на Форумі китайсько-африканського співробітництва у 2024 році. Китайські компанії та установи підписали меморандуми про взаєморозуміння з Чадом у сферах енергетики, водопостачання, сільського господарства, інфраструктури та оборони. Проєкти включають поліпшення доступу до електроенергії та води в Нджамені, будівництво міжнародного аеропорту і зміцнення каналізаційних мереж.

Лідери африканських країн, які покладаються на китайські кредити, прагнуть збільшити інвестиції та торгівлю. Було поставлено під сумнів обіцянку Сі Цзіньпіна імпортувати до 2021 року африканських товарів на суму 300 мільярдів доларів і наполягали на справедливій торгівлі, а не лише на використанні африканської сировини для китайських товарів [5]. Китайський форум зіткнувся з конкуренцією з боку зусиль США щодо фінансування африканської інфраструктури, що зумовлено занепокоєнням з приводу експансивної присутності Китаю в регіоні. Ця конкуренція може змусити Китай зберегти темпи розвитку інфраструктури.

Список використаних джерел:

1. Nzuki, C., 2023. Africa's peace delegation: A new chapter for Africa and the Ukraine war. Center for strategic and international studies, [online], 6 (16). Available at: <<https://www.csis.org/analysis/africas-peace-delegation-new-chapter-africa-and-ukraine-war>> [Accessed 5 September 2024].
2. Agyemfra, A., 2023. Africa's Stance in the Russia–Ukrainian War: An Opportunity for Partnership with China and Russia. *Afrika Tanulmányok / Hungarian Journal of African Studies*, [e-journal], 17 (1), P. 29–50. <https://doi.org/10.15170/AT.2023.17.1.2>
3. Raga, S., Bohlmann, H., Lemma, A., Ngui, D., Papadavid, P., te Velde, D.W. and Zaki, C., 2024. Impact of the Russia–Ukraine war on Africa: policy implications for navigating shocks and building resilience. ODI Synthesis Report, [online], London. Available at: <<https://odi.org/en/publications/impact-of-the-russia-ukraine-war-on-africa-policy-implications-for-navigating-shocks-and-building-resilience>>
4. Ozoukou, D., Lawler, T., 2022. Russia and China strategies in the Central African Republic. *African Journal of Political Science and International Relations*, [e-journal], 16(2), P. 43–51. <https://doi.org/10.5897/AJPSIR2021.1368>
5. The 2024 summit on the Forum on China-Africa Cooperation, [online]. Available at: <<https://2024focacsummit.mfa.gov.cn/eng/>> [Accessed 10 August 2024].

Ігор ДОЦЯК,
доцент кафедри політології
(Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ)

СТІЙКІСТЬ ЯК ОСНОВА ГАРАНТУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Концепт стійкості актуалізувався в науковому дискурсі та безпекових документах в кінці ХХ століття, коли людство ввійшло в епоху глобалізації. За своєю суттю глобалізація є епохою ризиків і загроз, це «нестримний світ» за Е. Гідденсом, який зруйнував стабільність та передбачуваність розвитку. На всіх рівнях суспільства першочерговим завданням стає спрогнозувати, оцінити й подолати зовнішні та внутрішні деструктивні впливи, що несуть загрозу існуванню та розвитку соціуму. Саме стійкість стає категорією ефективності суспільного розвитку та гарантування національної безпеки держави.

На загал стійкість це здатність системи, суспільства, громади, які зазнають небезпеки, вчасно та ефективно протистояти їй, пристосовуватись та відновлюватись від її наслідків, у т. ч. через збереження та відновлення основних структур та функцій. Визначальною є здатність звільнитися від небезпеки або повернутися у попередній стан після її подолання. Упровадження концепту стійкості у сфері національної безпеки зумовлене необхідністю своєчасного й ефективного реагування на широкий спектр сучасних загроз і кризових ситуацій з метою недопущення розвитку деструктивних процесів у державі та суспільстві, спричинених, зокрема, їх уразливостями або унеможливленням виконання державою критично важливих функцій.

В українському законодавстві визначено поняття національна стійкість – «здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій» [1]. Стійкість розглядається як здатність набуття державою, суспільством, організаціями, інституціями, іншими об'єктами та суб'єктами, а також певними технічними, технологічними, організаційними та операційними системами, які діють у межах конкретної держави, певного набору якостей, необхідних для достатньо безпечного існування та сталого функціонування й розвитку в умовах невизначеності і підвищених ризиків, а також швидкого відновлення після перебування в кризовому стані.

Національна безпека є базовою суспільною потребою та головним принципом забезпечення сталого розвитку суспільства. Основою національної безпеки виступає саме стійкість. Стійкість передбачає системний взаємозв'язок та комплексний механізм взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ, інститутів та організацій громадянського суспільства, населення, а також цілеспрямованих дій, методів, чинників і механізмів, які гарантують збереження безпеки та безперервності функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства й держави під час військових дій та після їх завершення.

На нашу думку, в системі стійкості можна розглядати два базові виміри – інституційний (вертикальний) та мережевий (горизонтальний). Інституційний визначається ієрархією органів державної влади центрального, регіонального та місцевого рівня які виконують визначені функції щодо управління суспільством та гарантуванню безпеки. Мережевий вимір характеризується рівнем розвитку громадянського суспільства, активністю громадян та їх рівнем політичної культури, соціальним капіталом у взаємовідносинах та взаємодопомозі соціальних спільнот та окремих громадян.

Повномасштабне російське військове вторгнення в Україну 24 лютого 2022 розкрило системні проблеми забезпечення стійкості нашої держави і в першу чергу в інституційному вимірі. Насамперед не було чітко ідентифіковано загрозу військової агресії, вище політичне керівництво всіляко заперечувало реальний стан речей та ігнорувало численні повідомлення розвідувальних спільнот, державних та політичних діячів країн Заходу. Великій кількості людських жертв та матеріальних втрат можна було запобігти через підготовку відповідних структур та визначення стратегій протидії агресору.

У перші дні вторгнення спостерігався параліч безпекових структур і навіть втеча перших керівників у безпечні регіони. Лише командування ЗСУ в межах своїх компетенцій та можливостей змогло організувати протидію російській навалі. Мережева згуртованість окремих громадських ініціатив і територіальних громад по суті врятувала країну від краху і змінила ставлення колективного Заходу до можливостей України вистояти у війні.

Саме горизонтальна стійкість стала тим фундаментом, що дав можливість українському суспільству вижити в перші дні та місяці російської агресії. Коли політична влада на різних рівнях опинилась в прострації, а в окремих регіонах стала на позицію колабораціонізму, саме суспільна активність через самооборону та самоорганізацію забезпечила мобілізацію всіх ресурсів для відсічі агресору. Різноманітні види активності включали стихійне поповнення рядів ЗСУ, створення підрозділів територіальної оборони (часто неформальних), волонтерський рух, забезпечення воїнів їжею, спорядженням, донорство крові та багато іншого.

Пересічні громадяни швидко об'єднались навколо ідей захисту національного суверенітету, свободи, взаємодопомоги, і це було їхнім усвідомленим вибором. Звичайно велике значення відіграв досвід набутий ще починаючи із подій 2014 року. Сформувалась розгалужена мережа волонтерських спільнот, велика частка громадян набула військового досвіду і була готова його застосувати. Період пандемії заставив заклади освіти та установи використати сформовану вже практику організації роботи у дистанційній формі.

В економічній сфері корисним став досвід «віддаленої роботи» в технологічних компаніях та розширення торговельних операцій через мережу Інтернет. Територіальні громади відіграли визначальну роль у збереженні національної стійкості. Військовий стан поставив перед громадами проблеми, вирішення яких не входить до компетенції місцевих органів влади. Українське законодавство визначає базовою функцією місцевої влади забезпечення збалансованого економічного та соціального розвитку відповідної території, ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів [2].

В умовах війни місцеві громади перебрали на себе окремі функції центральної влади: формування та матеріально-технічне забезпечення підрозділів Збройних сил України, допомога внутрішньо переміщеним особам, створення умов для релокованих підприємств і навіть зовнішньо-економічні відносини через організацію отримання та розподілу міжнародної гуманітарної та технічної. Саме вертикальна самоорганізація забезпечила основу національної стійкості України в умовах повномасштабного збройного вторгнення. Суспільство як ніколи проявила свою цілісність та єдність навколо базових демократичних та цивілізаційних цінностей.

В сучасний період проявляється зниження ефективності горизонтальної взаємодії, яка є дискретною та не має системної організації. Проявляється суспільна втома, розчарування та песимізм, зростає соціальна напруженість. Якщо на початку російської агресії спостерігалось зростання рівня довіри до державних інституцій, то на даний відбувається зниження суспільної підтримки всіх органів влади крім Президента та ЗСУ. Низька ефективність органів влади, корупція, зростання суспільної нерівності та соціальної диференціації на фоні відсутності комунікаційної взаємодії із громадянським суспільством приводить до зниження легітимності влади. При чому знижується довіра і до керівництва місцевих громад. Інституційна криза руйнує вертикальний вектор національної стійкості і приводить до крихкості всієї безпекової системи.

Забезпечення національної безпеки передбачає досягнення відповідного рівня стійкості через оновлення інститутів політичної влади. Посилення громадського контролю та відповідальності посадових осіб, підвищення ефективності антикорупційних органів, усунення недосконалості та двозначності у правових актах повинні виступати чинниками зміцнення вертикального вектора національної стійкості. Для місцевого самоврядування, важливим бачиться справедливе використання місцевих бюджетів, удосконалення комунікацій з територіальними громадами та ефективне вирішення місцевих проблем. Формування багаторівневої та цілісної системи національної стійкості стає першочерговим завданням забезпечення національної безпеки України. Лише в цьому випадку можна говорити не лише про перемогу в російсько-українській війні але й про перспективи відбудови та розвитку.

Список використаних джерел:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» Указ Президента України № 479/ 2021 режим доступу <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181>
2. Закон України «Про місцеве самоврядування» режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/280/97-vr#Text>

Олеся КУЦЬКА,
начальник кафедри воєнної історії
(Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів)

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАКРИТТЯ НЕБА НАД УКРАЇНОЮ

Від початку широкомасштабного вторгнення росії на територію України у 2022 році на всіх міжнародних майданчиках Президент України звертався до міжнародного співтовариства з проханням: «Закрити небо над нашою країною».

Зауважимо, що появу такого інструменту впливу на розгортання бойових дій як «безпольотна зона» (no-fly zone) пов'язують із появою високоточної зброї. Його ціллю визначають захоплення лише повітряного простору над країною, де точиться збройний конфлікт чи війна [17]. Дослівно у Кембриджському словнику зазначено: «Зона над країною, куди літаки інших країн не можуть увійти без ризику нападу» [14].

В історії приклади закриття неба над територією збройного протистояння були. Для прикладу безпольотна зона була забезпечена:

- на півночі та півдні Іраку (війна в зоні Песької затоки, 1990-1991 рр.). Тоді війська коаліції створили дві безпольотні зони над територією Іраку. При чому Південна безпольотна зона спочатку сягала 32-ї паралелі, а з 1996 року була розширена до 33-ї паралелі [2; 9; 15];

- над Боснією та Герцеговиною. Так, на підтримку резолюції Ради Безпеки ООН 781, у квітні 1993 року НАТО розпочало операцію «Заборона польотам». А 28 лютого 1994 року чотири військові літаки, які порушили заборонену для польотів зону, були збиті літаками Північноатлантичного альянсу [2; 9; 16];

- над Лівією (в ході операції «Одісея. Світанок», 2011 р.). Безпольотна зона була запроваджена для запобігання атак військ, лояльних до М. Каддафі [2; 17].

У випадку з Україною, широкі маси людей уявляють собі захист неба як заборону польотів над територією нашої держави літаків РФ та збиття російських ракет. Проте, як зазначає кореспондент «АрміяInform» В. Шевченко, «це потужна військова система активної багатопланової оборони НАТО проти балістичних ракет та ударних бойових літаків <...> Вона складається з винищувачів-бомбардувальників «Lockheed Martin» (F-35), які ведуть постійне чергування на великій висоті» [13]. Крім того, український військовий коментатор С. Грабський наголошує, що створення без польотного неба над Україною потребує використання території суміжних з Україною країн (Польщі, Угорщини, Румунії, Словаччини), де мають розміститись протиповітряної оборони, стартові позиції для ракет, радіолокаційні станції, аеродроми для винищувачів-перехоплювачів НАТО. А це може призвести до зіткнення росії та країн Північноатлантичного альянсу. Цю ж думку підтримує О. Мельник, представник Українського центру досліджень О. Разумкова [9].

Водночас протягом 2022–2024 років країни Східної Європи неодноразово повідомляли про порушення російськими ракетами й безпілотниками повітряного простору їх країн, що становило небезпеку для громадян та інфраструктури. Такі порушення відзначались щонайменше у п'яти країнах – членах НАТО та двох інших держав Європи [5]. Наприклад, у грудні 2022 і 2023 років російські ракети перетнули українсько-польський кордон: перша впала у польському місті Бидгощ, а друга – зникла з радарів [7]. 24 березня 2024 р. під час масованої ракетно-дронові атаки російська ракета залетіла на територію Польщі та «повернулася» в Україну [3]. 10 лютого 2023 р. дві російські крилаті ракети «Калібр» здійснили перетин кордону України з Молдовою, а потім – з Румунією, після чого знову зайшли у повітряний простір України [4]. Неодноразово на територію сусідніх Хорватії, Румунії, Молдови залітали російські безпілотні апарати [7]. А під час російської атаки у вересні 2024 р. ірано-російський дрон упав у Латвії, повітряний простір якої не має спільного кордону з Україною [5].

З цього приводу Західні країни мають однакову позицію, що у діях росії не прослідковується намір завдати їм навмисного удару. Для прикладу наведемо слова керівника генерального штабу збройних сил Польщі В. Кукули «...російські ракети не є надто точними, тож могли відхилитися від курсу» [3]. Командувач збройних сил Латвії генерал-лейтенант Л. Калніньш після падіння невідомого безпілотника у Гайгалавській волості заявив: «Латвія не була ціллю дрона» [5]. Проте на початку 2024 р. заступник МЗС Польщі А. Шейн вказав: «У НАТО аналізуються різні концепції, у тому числі, щоб такі ракети були збиті, коли вони знаходяться дуже близько до кордону НАТО...» [6].

Наразі вищезазначені країни, що межують з Україною і страждають від російських атак виживають різних заходів самозахисту. Так, Польща підіймає літаки у відповідь на посилену активність російської авіації та ударів по території західної України [8]. А Румунія у зв'язку з загрозою можливого падіння уламків будує укриття. Латвія посилює ППО на східних кордонах [5].

Після атаки Ірану на Ізраїль у квітні 2024 року В. Зеленський в черговий раз звернувся до НАТО з проханням закрити небо над Україною. Проте маємо розуміти для США та Заходу Ізраїль має інший статус, ніж наша держава, а саме – це країна-союзник Америки поза НАТО. На думку виконавчого директора Центру близькосхідних досліджень І. Семиволоса, «для того, щоб мати таких союзників, треба над цим працювати впродовж тривалого часу». А українське керівництво, зазначає експерт, доволі довгий час демонструвало вагання [10]. Водночас західні партнери надають Києву допустиму для себе військову допомогу і, як зазначив речник Держдепартаменту США М. Міллер, «США віддані допомозі України з першого дня» [11]. Аналітик «Українського інституту майбутнього» І. Куса пояснює таку ситуацію тим, що «Захід сприймає ризики війни із росією як «дуже високі та катастрофічні» [10].

Заяви партнерів про підтримку підтверджуються діями, зокрема передачею батарей «Patriot», систем «SAMP-T», «NASAMS», «HAWK», «IRIS», багатоцільових винищувач «Fighting Falcon» (F-16) [1; 12]. Таким чином, Україні надають інструменти для забезпечення власними силами закриття неба від атак російської федерації.

Список використаних джерел:

1. Батареї Patriot і система SAMP-T. Партнери надають Україні нові засоби ППО. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-patriot-samp-t-zasoby-ppo-dlia-ukrainy/33028502.html> (дата звернення: 14.09.2024).
2. В історії були випадки закриття неба над країнами, що воювали. URL: <https://kanalim.tv/v-istoriyi-buly-vypadky-zakryttya-neba-nad-krayinamy-shho-voyuvaly-detali-vid-vijskovogo-eksperta/> (дата звернення: 14.09.2024).
3. Гичко М. В Польщі відповіли, яка ракета залетіла на їхню територію. URL: <https://www.unian.ua/world/v-polshchi-vidpovili-yaka-raketa-zaletila-na-jihnyu-teritoriyu-12584169.html> (дата звернення: 14.09.2024).
4. Ізвозікова А. Дві російські ракети перетнули повітряні кордони Молдови та Румунії. URL: <https://suspilne.media/381266-dvi-rosijski-raketi-peretnuli-povitrani-kordoni-moldovi-ta-rumunii/> (дата звернення: 14.09.2024).
5. Магуряк І. Гібридні ігри: чому росія запускає дрони по країнах Європи та куди поділися «червоні лінії» НАТО. URL: https://24tv.ua/rosijski-droni-shahedi-latviyi-rumuniyi-polshhi-2024-yak-reaguye_n2637655 (дата звернення: 14.09.2024).
6. НАТО розглядає варіант збиття російських ракет біля своїх кордонів – МЗС Польщі. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/03/26/novyna/bezpeka/nato-rozhlyadaye-variant-zbyttya-rosijskix-raket-svoyix-kordoniv-mzs-polshhi> (дата звернення: 14.09.2024).
7. Повітряний простір яких країн під час обстрілів України порушували російські ракети та дрони. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/03/29/infografika/bezpeka/povityranyj-prostir-yakix-krayin-obstriliv-ukrayiny-porushuvaly-rosijski-rakety-ta-drony> (дата звернення: 14.09.2024).
8. Польща підняла бойові літаки через ракетні удари РФ по Україні. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3873924-polsa-pidnala-bojovi-litaki-cerez-raketni-udari-rf-po-ukraini.html> (дата звернення: 14.09.2024).
9. Стасюк А., Мураторва А. Чому НАТО не закриває небо та як Україна протистоїть російській авіації та ракетам. URL: <https://suspilne.media/215288-comu-nato-ne-zakriva-nebo-ta-ak-ukraina-protistoit-rosijskij-aviacii-ta-raketam/> (дата звернення: 14.09.2024).
10. Стеценко С. Чи можуть НАТО та США закрити небо над Україною, як над Ізраїлем: пояснюємо. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/nato-ta-usa-ne-zakryvayut%CA%B9-nebo-nad-ukrayinoyu-yak-nad-izrayilem/32909576.html> (дата звернення: 14.09.2024).
11. У Держдепартаменті відповіли, чому союзники не захищають Україну від ракет і дронів, як Ізраїль. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-derzhdep-ukraina-udary-izrail/32906553.html> (дата звернення: 14.09.2024).
12. Україна працює над реалізацією спільного захисту від ракет із країнами НАТО. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyi-zakhyst-rakety-nato-viy-na-rosiya/33070943.html> (дата звернення: 14.09.2024).
13. Що означає термін «закрите небо» й чому НАТО не «закриває» небо над Україною. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/03/05/shho-oznachaye-termin-zakryte-nebo-j-chomu-nato-ne-zakryvaye-nebo-nad-ukrayinoyu/> (дата звернення: 14.09.2024).

14. Meaning of no-fly zone in English no-fly zone. Cambridg Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/no-fly-zone> (дата звернення: 14.09.2024).
15. O'Neal J. Security from Land-Attack Cruise Missile Threats: Considerations for the Operational Commander. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA307336.pdf> (дата звернення: 14.09.2024).
16. Peace support operations in Bosnia and Herzegovina (1995-2004). URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_52122.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 14.09.2024).
17. Security Council Approves 'No-Fly Zone' over Libya, Authorizing 'All Necessary'. Security Council. URL: <https://press.un.org/en/2011/sc10200.doc.htm> (дата звернення: 14.09.2024).

Ганна САСИН,

*старший викладач кафедри політології і державного управління
(Ужгородський національний університет)*

Володимир ГИРЯ,

*доцент кафедри політології і державного управління
(Ужгородський національний університет)*

«РЕВОЛЮЦІЯ»: СЕМАНТИКА Й ВІДТІНКИ ДЕФІНІТИВНИХ ВИЗНАЧЕНЬ

Раз у раз стабільний, плавний процес розвитку певної структури у зв'язку із накопиченням трансформаційного потенціалу змінюється стрибком, котрий сприяє переходові до іншої якості. Цей різкий, моментний перехід позначений дефінітивним визначенням «революції». Поняття «революція» є одним з найбільш широко вживаних у різних науках, причому не лише суспільних. У модерні часи, особливо після грандіозних соціально-економічних і політичних потрясінь, пов'язаних з англійською революцією XVII ст., американською та Великою французькою революціями XVIII ст., а також у зв'язку з масштабними і глибокими революційними переворотами XX ст. (особливо в Росії та Китаї), сам феномен революції потрапив під пильну увагу дослідників.

За минулі сторіччя розуміння сутності революції значно поглибилося. Так, наприклад, перші дослідники англійської революції, передусім її учасники й сучасники найчастіше обмежувалися фіксацією подій, що відбувалися, не розкриваючи їх фундаментальних причин. З плином часу в дослідженнях, присвячених європейським революціям XVII-XVIII ст., став аналізуватися більш широкий комплекс проблем: формування нового соціального прошарку – буржуазії, що претендувала на більш значущу роль в економічному і політичному житті країни; протиріччя всередині правлячої еліти, фактори власне економічного характеру тощо. Проте вже в середині XIX ст. в суспільних науках спостерігається гранично розширювальне застосування поняття «революції». Археологи услід за Гарольдом Чайлдом вели мову про «неолітичну революцію». Або ж, описуючи бурхливе зростання англійської економіки, багато суспільствознавців й економістів, зокрема К. Маркс і Ф. Енгельс, використовували поняття «промислової революції». У XX ст. в науковий обіг активно входить поняття «науково-технічна революція».

Події на пострадянському просторі у 2000-х рр., відомі як «кольорові революції», підвищений градус соціально-політичної активності в Україні останніх місяців 2013 – початку 2014 рр. позначені в загальноживаному вербальному обігу як «євромайдан» підживлюють інтерес до «революціологічної» проблематики.

Попри те досить виразно представлена й інша тенденція, зумовлена втомою від лівого експерименту, негативного, як вважається, досвіду «соціалістичної модернізації» в країнах Центрально-Східної Європи. Ця тенденція має в своїй основі своєрідну «криміналізацію» революції, автоматичне її зведення до категорії «комунізму» і, відповідно, її заархівування в розділі «тоталітаризм» в історії XX ст. Відтак, від революції залишається тільки «прихована пам'ять, інколи як контрпам'ять, яка протистоїть домінантним зображенням» [4, с. 29]. Тобто, попри часту вживаність дефініції революції, як нам видається, її смислові рамки стали набагато більш розмитими, ніж раніше, а аксіологічні трактування взагалі набули вигляду контроверзи. Як слушно відзначає американський соціолог Дейл Йордер, слово «революція» є одним з поширених і невірно вживаних як в спеціальній науковій літературі, так і поза нею. Воно отримало безліч значень, що дозволяє його «легко, як шкіру хамелеона, пристосовувати до самих різних поглядів, використовувати в різних цілях» [15, р. 2]. Ці міркування й зумовлюють, крім

вищезгаданого суспільного інтересу, потребу принаймні «упорядкувати» різні аспекти дефінітивних визначень цього важливого суспільного явища.

Сам термін «революція» (від лат. *revolution* – рух, обертання, колообіг) запозичений суспільствознавцями з лексики астрономії. Відомий ренесансний вчений і мислитель М. Коперник у 1543 р. написав працю «Колообіг небесних сфер» («*De revolutionibus orbium coelestium*»). В астрономії цей термін означав обертальний рух, рух небесних тіл по круговій орбіті. Тобто рух, в основі якого лежить принцип повернення рано чи пізно в ту саму точку, з якої він починався. Тому, можливо, перша згадка про революцію в політичному житті органічно пов'язана з ідеєю реставрації (від лат. *restauratio* – відновлення) політичного режиму. В 1643 р. у Франції з'явилась праця Франсуа де Греналя про відновлення в результаті «революції», старої королівської династії Браганца в Португалії [1, с. 8–9].

Більшість вчених політичну революцію вважають складовою частиною соціальної революції, хоч не вважають за доцільне ототожнення цих понять [8, с. 16; 12, с. 23; 7, с. 65]. Н. Симонія визначає соціальну революцію як епоху суспільного перевороту, а політичну революцію – як окремий момент «цього суспільного перевороту (політичний акт повалення старої влади, знищення старих відносин)» [8, с. 16]. С. Крапивенський так само вживає поняття «соціальна революція», маруючи зміст епохи переходу до нової, більш прогресивної сходинок розвитку. «Тим самим ми відмежовуємося, – пише він, – від тих, хто під соціальною революцією має на увазі форму або спосіб переходу...» [3, с. 315]. С. Крапивенський стверджує, що соціальні революції включають в себе переворот в економіці, політиці, культурі, моральний прогрес, ідеологічну та психологічну переробку суспільства [3, с. 316].

Однією з відомих вважається соціологічна теорія революції, обґрунтована К. Марксом. Позиція К. Маркса щодо революції заснована на його інтерпретації рушійних сил історії людства у цілому. Відповідно до його вчення, розвиток суспільства супроводжується періодичними конфліктами класів, які, загострюючись, ведуть до революційних вибухів і подальших змін. Класова боротьба породжується нерозв'язними антагоністичними суперечностями, властивими будь-якому суспільству. Джерело суперечностей криється в змінах у сфері продуктивних сил і виробничих відносин. У будь-якому відносно стабільному суспільстві існує баланс між економічною структурою, суспільними відносинами і політичною системою. Зі зміною продуктивних сил, їхнім зростанням і трансформацією суперечності нарастають, що призводить до відкритого зіткнення класів і, врешті-решт, до революції.

Новітній етап вивчення західними дослідниками теоретичних проблем революції почався у 20-30 рр. XX ст. та був пов'язаний із роботами П. Сорокіна, Л. Едвардса, Д. Петті, К. Брінтона. В 1950-1960-х рр. сформувалися два основні теоретичні напрями: теорія системного/ціннісного консенсусу (Н. Смелзер, Ч. Джонсон) та агрегативно-психологічний підхід (Дж. Дейвіс, Т. Гьорр). У 70-80-х рр. XX ст. з'явилися теорія модернізації С. Хантінгтона, теорія ресурсної мобілізації Ч. Тіллі, теорія елітної революції Е. Тримбергера та структурний підхід Т. Скочпол.

Теорію П. Сорокіна можна вважати біхевіоралістською, оскільки він зосередився на причинах, які «породжують революційні відхилення у поведінці людей» [9, с. 370]. Біхевіоралістська інтерпретація причин революції доповнювалася тезою П. Сорокіна про те, що для революційного вибуху у правлячого режиму має бути недостатньо засобів для придушення виступів знизу. Важливим фактором вчений вважав також виродження управлінської еліти.

К. Брінтон, аналізуючи приклади класичних революцій, виокремив спільну рису передреволюційних суспільств – фінансові труднощі уряду. Не менш важливою передумовою вчений вважав групове відчуття фрустрації, коли економічне невдоволення населення різко загострюється від «усвідомлення того, що їх можливості досягнення успіху у цьому світі незаконно обмежені політичними перепонами» [14, р. 34]. Тим самим відбувається політизація суспільного незадоволення, коли пропаганда перетворюється у потужний засіб, який здатен викликати виступи пригнічених груп і народні бунти, драматичний характер яких підвищує ймовірність успіху революції. При цьому фінансові труднощі знижують ефективність контрдії уряду і, як наслідок, застосування сили стає неможливим.

Загалом перше покоління дослідників-революціологів розробило модель базової інтерпретації феномену революцій, виділивши спільні риси, етапи і характеристики на основі аналізу великих революцій (англійської, французької, російської, американської). Їм вдалося віддзеркалити революції як переломні точки в історії, зробити перші серйозні спроби пояснити причини активізації революційних процесів та визначити умови їх успішності.

Теоретики напряму ціннісного консенсусу Н. Смелзер та Ч. Джонсон, незважаючи на те, що представляли один підхід, мали різні погляди на категорію «політичної революції». Зокрема, Н. Смелзер

розглядав революцію в контексті системної теорії суспільства, яка передбачала виникнення ціннісно-орієнтованих рухів і мобілізації, у той час як Ч. Джонсон концентрував увагу на вивченні причин виникнення революційної ситуації як такої [6]. У рамках цієї моделі рівновага соціальної системи вважалася ідеальним типом, точкою відліку для визначення революційних змін [18, р. 4]. Ч. Джонсон зазначав, що всередині соціальної системи спільні цінності і характер функціонального розподілу між її частинами може змінюватися внаслідок зовнішніх імпульсів: впливу імперіалістичної політики, відкриття нових територій, релігійних нововведень, технологічних інновацій. У нормальному стані соціальна система має механізми пристосування до цих імпульсів. Проте, якщо ці механізми руйнуються, система виходить зі стану рівноваги. Розбалансування системи відбувається внаслідок кризи соціалізації; нераціонального розподілу ролей всередині соціальної системи; відсутності чи зміни конвенційності стосовно встановлених суспільних цілей; відсутності мирних засобів вирішення конфліктів, які виникли через дисфункцію системи [19, р. 106].

Один зі стовпів сучасної конфліктології С. Хантінгтон стверджував: «Революція – це швидка та фундаментальна внутрішня зміна, що досягається насильницьким способом, передбачаючи внутрішню зміну панівних цінностей і міфів суспільства, його політичних інститутів, соціальної структури, керівництва, а також політичної діяльності уряду» [11, с. 270]. На основі цього визначення він виділив два типи революцій: західний і східний. Західні революції відбуваються внаслідок слабкості традиційних режимів і характеризуються двома фазами: правлінням поміркованих та приходом радикалів, які, зазвичай, спричиняють початок терору. Східний тип революцій відбувається внаслідок вузькості соціальної бази реформаторсько-модернізаційних режимів і характеризується слабкістю поміркованих сил [11, с. 278–279]. С. Хантінгтон виокремив дві основні передумови будь-якої революції: нездатність політичних інститутів бути коридорами входу в політику для нових соціально-політичних сил та еліт; мобілізація відчужених від політики груп з метою участі у ній.

Оригінальні погляди в аналізуванні феномену революцій виклав Ч. Тіллі. Його підхід базувався на політичній та мобілізаційній моделях. Політична модель визначала політику як міжгрупову взаємодію. З точки зору вченого, модель складається із таких компонентів: уряду, який контролює засоби примусу відносно населення; претендентів на владу (груп населення, які володіють ресурсами для впливу на уряд); учасників політики – сукупності претендентів, які відносно постійно й успішно висувують свої вимоги уряду [20, р. 437]. Коли групи вирішують діяти спільно – вони формують коаліцію. У рамках політичної моделі саме конфлікт між суспільними групами і всередині них є ключовим поняттям для розуміння революцій. Загалом політична модель характеризувала поведінку всіх вищеперерахованих суб'єктів політики в їхній сукупній взаємодії. Виокремлена поведінка такого суб'єкта, згідно з Ч. Тіллі, пояснюється мобілізаційною моделлю, яка складається із шести компонентів: внутрішніх групових інтересів; особливостей внутрішньої організації; рівня мобілізації; рівня владних повноважень; обмежень; можливостей. У рамках цієї моделі масштаб колективної дії обумовлюється рівнем мобілізації, котрий визначається ступенем організованості, інтересами, обмеженнями та можливостями визначених груп.

Концепція, запропонована Т. Скочпол, тривалий час була в західній науці домінуючою. Вона пояснювала виникнення революції поєднанням різноманітних конфліктів за участю держави, еліт і нижчих класів. У межах структурного підходу Т. Скочпол визначила революцію як «стрімке, докорінне перетворення державних і класових структур суспільства.., супроводжуване й почасти здійснюване за допомогою повстань мас, що мають класову основу» [2, с. 59].

Ш. Ейзенштадт у роботі «Революція і перетворення суспільств» (1978) пропонує наступну реконструкцію чистої, або справжньої революції [13, с. 44–45]. Згідно з його визначенням революція – це «найінтенсивніший, насильницький та усвідомлений процес з усіх соціальних рухів». У справжній революції бачать «граничне вираження вільної волі і глибоких почуттів, прояв неабияких організаційних здібностей і високорозвиненої ідеології соціального протесту. Особливе значення надається утопічному або визвольному ідеалу, заснованому на символіці рівності, прогресу, свободи і на переконанні, що революції створюють новий і кращий соціальний порядок».

Якщо революція є справжньою, то вона, згідно своїм базовим характеристикам, не може бути вираженням тимчасових фрустрацій або маргінальних порушень. Вважається, що передумовами «чистої» революції є «фундаментальні соціальні аномалії або кричущі прояви несправедливості, поєднання боротьби між елітами з більш широкими і глибокими соціальними факторами, подібними класовій боротьбі, соціальні зрушення, залучення в соціальний рух великих (особливо це стосується нововиниклих) суспільних груп та їх політична організація».

За своїми результатами справжня, або «чиста» революція відрізняється, згідно Ш. Ейзенштадт, п'ятьма основними особливостями:

- 1) насильницькою зміною існуючого політичного режиму, основ його легітимності і його символіки;
- 2) заміною недієздатної політичної еліти, або правлячого класу іншими соціальними групами;
- 3) далекосяжними змінами у всіх найважливіших інституційних сферах, в першу чергу в економіці і класових відносинах; змінами, які спрямовані на модернізацію більшості аспектів соціального життя, на економічний розвиток та індустріалізацію, централізацію та розширення кола осіб, які беруть участь у політичному процесі;
- 4) радикальним розривом з минулим (хоча А. Токвіль вказує на умовність цього розриву);
- 5) на підставі своїх вкрай ідеологізованих, мілленаристських уявлень учасники революції вважають, що вона здійснює не тільки інституційні та організаційні перетворення, але й вносить позитивні зміни до царини моральності та виховання, які вона створює, або породжує, сприяючи формуванню нової людини.

Дж. Голдстоун критикував попередніх дослідників революцій за недооцінку конфліктів всередині еліти та міжкласових коаліцій. Він переосмислив поняття «революція», уникаючи звуження моделі пояснення суто лише до соціальної інтерпретації феномену. Він трактував революцію як нейтральне явище, яке характеризується примусовим усуненням форми правління, що супроводжується реконсолідацією влади новими групами, які реалізують функції управління через нові політичні інститути. З іншого боку, Дж. Голдстоун виступав за збереження принципу потенційної автономії держави, розмежовуючи процеси державного розпаду (state breakdown), та майбутньої боротьби за владу і державної реконструкції. Він слушно констатував, що кожен із цих процесів є частково незалежним і потребує конкретного каузального аналізу [16, р. 37].

Дж. Голдстоун виділив три основних джерела революції: проблеми з фінансуванням та виснаження ресурсів у державі, що передбачає зменшення державних видатків і зобов'язань та ресурсне забезпечення конкуренції з потенційними внутрішніми і зовнішніми суперниками; відчуження і конфлікт всередині самої еліти, тобто наявність осіб, що мають вагомий вплив, обіймаючи ключові посади у державних структурах, що передбачає можливість протидії існуючому політичному курсу, створення коаліції і висунання вимог системних реформ; високий потенціал мобілізації населення, який проявляється у прагненнях його окремих груп покращити свої соціальні та статусні позиції за допомогою актів прямих політичних дій [17, р. 38–40].

Таким чином, усі революціологічні концепції виникають із того або іншого бачення причин, цілей, неодмінних параметрів революції. Отже, новітній етап дослідження теоретичних проблем революції почався у 20-30 рр. XX ст. та був пов'язаний із роботами П. Сорокіна, Л. Едвардса, Д. Петті, К. Брінтона. В 1950-1960-х рр. через теорію системного/ціннісного консенсусу революцію досліджували Н. Смелзер та Ч. Джонсон, через агрегативно-психологічний підхід – Дж. Дейвіс, Т. Гьорр. У 70-80-х рр. XX ст. з'явилися теорія модернізації С. Хантінгтона, теорія ресурсної мобілізації Ч. Тіллі, теорія елітної революції Е. Тримбергера та структурний підхід Т. Скочпол.

Список використаних джерел:

1. Бобіна О. Про витоки революції. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2008. Вип. 13. С. 88–93.
2. Голдстоун Д. К теории революции четвертого поколения. *Логос*. 2006. № 5 (56). С. 58–103.
3. Крапивенский С. Э. Социальная философия. М.: Гуманитарный изд. центр Владос, 1998. 416 с.
4. Мінк Ж. Вступ. Європа та її «болісні» минушини: стратегії історизування та їх використання в Європі. *Європа та її «болісні» минушини*. Автори-упорядники Жорж Мінк і Лора Неймайер. У співпраці з Паскалем Боннаром. К.: Ніка-Центр, 2009. С. 18–38.
5. Назаров Ю. Н. Революция (социально-философское исследование). Шуя: Изд-во «Весть» ГОУ ВПО «ШГПУ», 2006. 301 с.
6. Никифоров А. Революция и ее причины: ответы и новые вопросы. *Политэкс*. 2008. Т. 4. № 2. С. 80–98.
7. Олех Л. Г. Цивилизация и революция. Новосибирск: Наука. Сиб. отд-е, 1989. 192 с.
8. Симония Н. А. Страны Востока: пути развития. М.: Наука, 1975. 383 с.
9. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. М.: Политиздат, 1992. 543 с.
10. Тузов М. Л. Революция и история (методологический аспект). Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1991. 156 с.
11. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. М.: Прогресс-Традиция, 2004. 480 с.
12. Черненко С. Н. Теория социальной революции (Методологический аспект). М.: Изд-во УДН, 1990.

13. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций. М.: Аспект-Пресс, 1999. 416 с.
14. Brinton C. The Anatomy of Revolution. Revised and expanded edition. N.-Y.: Vintage, 1965. 310 p.
15. Cheng Ronald Ye-lin. Sociology of Revolution: Readings on Political Upheaval and Popular Unrest. Chicago: Regnery, 1973. 334 p.
16. Goldstone J. An analytical framework. *Revolutions of the late twentieth century*. Boulder: Westview Press, 1991. P. 37–51.
17. Goldstone J. Revolution and rebellion in the early Modern World. Berkeley: University of California press, 1991. 600 p.
18. Johnson C. Revolution and the Social System. Stanford: Stanford University press, 1964. 68 p.
19. Johnson C. Revolutionary Change. Boston: Little, Brown, 1966. 191 p.
20. Tilly C. Does Modernization Breed Revolution? *Comparative Politics*. 1973. № 3 (5). P. 425–447.

Анастасія ТОЛЮПА,

*студентка 3-го курсу (Полтавський фаховий коледж
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)*

МІЖНАРОДНА ДОПОМОГА ЯК КЛЮЧ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ УКРАЇНИ

У 2014 році Україна стала об'єктом збройної інтервенції з боку Російської Федерації, яка грубо порушила міжнародне право, здійснивши протиправну анексію Автономної Республіки Крим, а також ініціювавши бойові зіткнення й окупацію частини територій Донецької та Луганської областей. Це стало початком масштабного наступу на державний суверенітет і територіальну цілісність України, що призвело до суттєвої дестабілізації міжнародного правопорядку і поставило під загрозу фундаментальні принципи мирного співіснування держав.

У період 2014–2022 років збройний конфлікт мав локалізований характер, але це не зменшило його суттєвого впливу на загальнодержавну ситуацію в Україні. Фактично, ці події започаткували тривалу фазу нестабільності та створили масштабні виклики для нашої держави, що охопили різноманітні сфери суспільного життя. До того ж, заклали підґрунтя для подальшої ескалації конфлікту з боку Російської Федерації, що зрештою переросло у повномасштабне вторгнення в лютому 2022 року.

Ситуація значно загострилася після початку широкомасштабної агресії. Це, в свою чергу, призвело до суттєвого погіршення існуючих проблем та виникнення нових викликів безпрецедентного обсягу в економічній, соціальній, оборонній та правовій сферах. Економічна сфера зазнала суттєвих потрясінь через руйнування інфраструктури, порушення логістичних ланцюгів, скорочення кількості підприємств. У соціальній сфері спостерігається загострення проблем, пов'язаних з внутрішньо переміщеними особами, зростанням безробіття та погіршенням доступу до соціальних послуг. Оборонна галузь зіткнулася з необхідністю швидкої модернізації та розширенням, що вимагає значних ресурсів. Особливої уваги заслуговує також і правова сфера, де виникли нові складні питання щодо захисту прав людини в умовах війни, документування воєнних злочинів, забезпечення правосуддя та відшкодування збитків постраждалим. Крім того, постала нагальна потреба в адаптації національного законодавства до реалій воєнного часу та його гармонізації з міжнародними нормами.

У цьому контексті критичного значення набуває міжнародна підтримка, яка виступає як важливий фактор посилення інституційної спроможності української держави у протистоянні викликам війни. Ключову роль у цій системі відіграють міжнародні організації, які виступають головними суб'єктами забезпечення колективної безпеки на міждержавному рівні. Їхня діяльність охоплює широкий спектр питань, включаючи контроль над озброєннями, превентивну дипломатію, врегулювання конфліктів та захист фундаментальних прав і свобод людини.

В умовах збройної агресії проти України взаємодія з міжнародними інституціями стає визначальним фактором для забезпечення національних інтересів та безпеки нашої держави. Їхня підтримка та посередництво є невід'ємними елементами процесу мирного врегулювання та відновлення територіальної цілісності країни. Особлива роль у цьому контексті належить провідним міжурядовим

структурам, мандат яких безпосередньо пов'язаний із підтримкою миру та безпеки.

Серед таких структур пріоритетне значення має Організація Об'єднаних Націй (ООН). У 1945 році, на завершальному етапі Другої світової війни, міжнародна спільнота, усвідомлюючи необхідність створення глобального механізму для запобігання майбутнім конфліктам, заснувала Організацію Об'єднаних Націй (ООН). Ця інституція була покликана стати наріжним каменем нової системи міжнародних відносин, базованої на принципах колективної безпеки та мирного співіснування держав. Відповідно до Статуту ООН, організація отримала мандат на виконання низки фундаментальних завдань у сфері міжнародного права та дипломатії. Першочерговою місією ООН стало підтримання та зміцнення миру й безпеки на глобальному рівні, що передбачало розробку механізмів мирного врегулювання спорів та колективного реагування на загрози міжнародному правопорядку. Крім того, ООН взяла на себе роль форуму для розвитку конструктивного діалогу та співробітництва між суверенними державами. Це завдання реалізується через сприяння встановленню дружніх відносин між країнами на основі принципу суверенної рівності та невтручання у внутрішні справи. Важливим аспектом діяльності ООН стало також просування ідеалів соціального прогресу та захисту прав людини. Організація взяла на себе зобов'язання сприяти поліпшенню умов життя та забезпеченню фундаментальних свобод для всіх людей, незалежно від їхньої раси, статі, мови чи релігії, що згодом було закріплено в Загальній декларації прав людини та інших міжнародно-правових актах.

Система ООН в Україні представлена широким спектром спеціалізованих установ, фондів та програм, які охоплюють різноманітні сфери міжнародного співробітництва та розвитку. До її складу входять 16 ключових організацій, кожна з яких має свій унікальний мандат. Серед них – установи, що опікуються питаннями продовольчої безпеки та сільського господарства (Всесвітня продовольча програма, Продовольча та сільськогосподарська організація), охорони здоров'я (Всесвітня організація охорони здоров'я, Об'єднана програма ООН з ВІЛ/СНІДу), захисту прав дітей (Дитячий фонд ООН), гендерної рівності (ООН Жінки) та загального розвитку (Програма розвитку ООН).

Важливу роль також відіграють організації, що займаються питаннями міграції та біженців (Міжнародна організація з міграції, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців), а також ті, що фокусуються на економічних аспектах розвитку (Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Міжнародна фінансова корпорація). Окремо слід відзначити установи, що працюють у сфері безпеки та міжнародного права (Міжнародне агентство з атомної енергетики, Управління ООН з наркотиків та злочинності, Офіс з координації гуманітарних ситуацій, Програма волонтерів ООН), а також ті, що займаються питаннями праці та демографії (Міжнародна організація праці, Фонд народонаселення ООН) [2, с. 108–109].

Усі ці організації, діючи в рамках своїх повноважень, утворюють комплексну систему підтримки сталого розвитку та подолання гуманітарних викликів в Україні.

Ще однією важливою міжнародною організацією, яка відіграє значну роль у глобальній спільноті є Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). ОБСЄ бере свій початок від Наради з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ), що проходила з 3 липня 1973 року по 1 серпня 1975 року за участю 33 європейських держав, США і Канади. Ключовим моментом у становленні організації стало підписання Гельсінського Заключного акту главами держав і урядів у 1975 році. Цей документ встановив фундаментальні принципи співробітництва держав у Європі та окреслив довгострокову програму дій для створення єдиної, мирної, демократичної і процвітаючої Європи. Відповідно до Гельсінського Заключного акту, ОБСЄ зосереджує свою діяльність на трьох основних напрямках: питання безпеки, співробітництво у сфері економіки, науки, технологій та екології, гуманітарні та інші питання. З правової точки зору, ОБСЄ є унікальною міжурядовою організацією, чії рішення, хоча й не мають юридично обов'язкової сили, однак мають значну політичну вагу. Її діяльність ґрунтується на принципах міжнародного права та спрямована на зміцнення регіональної стабільності, запобігання конфліктам та сприяння демократичним процесам у країнах-учасницях [7].

Поряд з такими всесвітньо відомими урядовими інституціями, існує широкий спектр інших міжнародних неурядових організацій, кожна з яких робить свій унікальний внесок у справу захисту прав людини та надання гуманітарної допомоги. Однією із таких є Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ), Комітет заснований у 1863 році швейцарським підприємцем Анрі Дюнаном. Історичний контекст створення МКЧХ пов'язаний з битвою при Сольферіно 1859 року, де А. Дюнан став свідком страждань поранених солдатів, залишених без належної медичної допомоги. Це спонукало його до ідеї створення нейтральної організації, яка б надавала допомогу всім постраждалим у війнах, незалежно від їхньої

національності [6].

В умовах сьогодення діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста спрямована на: захист життя і гідності жертв збройних конфліктів та інших ситуацій насильства, надання медичної та гуманітарної допомоги, сприяння дотриманню норм міжнародного гуманітарного права, відновлення сімейних зв'язків, розірваних внаслідок конфліктів. Ці напрямки діяльності не лише відображають гуманітарні цілі організації, але й безпосередньо впливають з її правового статусу та зобов'язань. Завдяки своєму унікальному положенню та визнанню з боку міжнародної спільноти, МКЧХ здатний ефективно працювати в зонах конфліктів, надаючи життєво важливу допомогу та захист тим, хто найбільше цього потребує, одночасно сприяючи дотриманню та розвитку міжнародного гуманітарного права.

Окрім МКЧХ, існує широкий спектр інших неурядових організацій, які надають гуманітарну допомогу в періоди збройних конфліктів. Приміром: «Лікарі без кордонів», «Карітас», «Міжнародний медичний корпус», Мальтійська Служба допомоги, Норвезька та Данська ради у справах біженців та інші. Всі ці організації наразі активно діють на території України надаючи допомогу населенню.

Проте, ефективність гуманітарної допомоги значною мірою залежить не лише від діяльності окремих організацій, але й від скоординованих зусиль міжнародної спільноти. У цьому контексті особливу роль відіграють потужні міждержавні об'єднання, здатні мобілізувати значні ресурси та впливати на глобальні процеси. Одним з таких є Європейський Союз (ЄС) – унікальне міждержавне утворення, що об'єднує демократичні європейські країни заради спільного миру та процвітання. На відміну від традиційних міжнародних організацій, ЄС має більш глибоку інтеграцію. Країни-учасниці делегували частину своїх суверенних повноважень спільним інституціям ЄС, що дозволяє приймати узгоджені рішення з питань загальноєвропейського значення.

Варто також згадати іншу важливу міжнародну організацію, яка відіграє ключову роль у забезпеченні безпеки в євроатлантичному регіоні – Організацію Північноатлантичного договору (НАТО). НАТО, також відома як Північноатлантичний альянс – міжнародна міждержавна організація, що об'єднує 32 держави Північної Америки і Європи. Заснована 4 квітня 1949 року підписанням Північноатлантичного договору у Вашингтоні. НАТО має на меті забезпечення свободи та безпеки своїх членів політичними та військовими засобами. Альянс керується спільними цінностями демократії, індивідуальної свободи, верховенства права та мирного розв'язання суперечок, активно просуваючи ці принципи в євроатлантичному регіоні [3].

Хоча Україна не є членом ні ЄС, ні НАТО, її геополітичне значення та прагнення до євроатлантичної інтеграції створюють підґрунтя для тісної співпраці з обома організаціями. Ця співпраця набуває особливої ваги в умовах сучасних безпекових викликів, де Україна відіграє роль важливого партнера у підтримці стабільності та миру в регіоні, а міжнародна спільнота в свою чергу посідає ключову роль у підвищенні ефективності публічного управління в Україні, охоплюючи широкий спектр сфер та створюючи умови для всебічного розвитку країни. Особливо помітний вплив такої співпраці спостерігається у сфері обороноздатності, Взаємодія з НАТО та окремими країнами-членами Альянсу суттєво прискорює якісну трансформацію Збройних Сил України. Це виявляється у модернізації військової техніки, підвищенні професійного рівня військовослужбовців через спільні навчання та впровадження стандартів НАТО, що суттєво покращує оперативну сумісність та загальну ефективність оборонного сектору.

Паралельно з цим, міжнародна підтримка стимулює розвиток критичної інфраструктури України. Ця підтримка надходить з різних джерел, включаючи Європейський Союз, Світовий банк, США, Німеччину, Японію та інші країни, а також міжнародні фінансові інституції. Наприклад, ЄС через Інвестиційну платформу сусідства фінансує реконструкцію доріг та залізниць, а Світовий банк підтримує проекти з модернізації систем централізованого теплопостачання. Окрім цього, підтримується також оновлення енергетичних систем та впровадження новітніх технологій у комунальному господарстві, що не лише підвищує логістичний потенціал та енергетичну безпеку країни, але й безпосередньо впливає на якість життя громадян [11].

Фінансово-економічна підтримка від таких міжнародних інституцій як МВФ, Світовий банк та ЄС теж є доволі суттєвою для економічної стабільності України. Вона не обмежується лише наданням кредитів та фінансової допомоги для макроекономічної стабілізації, але й стимулює впровадження структурних реформ, розвиток малого та середнього бізнесу через грантові програми, а також покращення інвестиційного клімату, що сприяє залученню іноземних інвестицій та довгостроковому економічному зростанню.

У сфері соціального захисту населення міжнародне співробітництво дозволяє Україні впроваджувати передові практики соціальної політики, підвищуючи ефективність соціальних програм. Такий вид співпраці є надважливим, оскільки у відповідності до норм Конституції України, а також міжнародних нормативно-правових актів людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України) [4].

Зважаючи на цей фундаментальний принцип, особливої актуальності набуває аналіз конкретних механізмів соціального захисту українських громадян, зокрема тих, хто був змушений шукати притулку за кордоном. Яскравим прикладом реалізації цієї норми на міжнародному рівні є надання Європейським Союзом статусу тимчасового захисту українцям, які покинули країну через російську агресію. Станом на кінець липня 2024 року, понад 4,1 мільйона громадян з України отримали цей статус в країнах ЄС. За даними «Євростату» найбільшу кількість осіб прийняли: Німеччина (1 110 600 осіб, 26,9 % від загальної кількості), Польща (976 205 осіб, 23,7 %) та Чехія (369 610 осіб, 9,0 %) [13].

Країни Європейського Союзу, надаючи статус тимчасового захисту українським біженцям, забезпечують їм широкий спектр прав та можливостей відповідно до міжнародних стандартів. Це включає доступ до медичних послуг, можливість працевлаштування, право на освіту та соціальне забезпечення, а також фінансову підтримку, безкоштовне тимчасове житло та іншу гуманітарну допомогу [12].

Міжнародна підтримка відіграє ключову роль не лише для українців за кордоном, але й для тих, хто залишився в межах країни. Особливо це стосується внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які зіткнулися з необхідністю швидко адаптуватися до нових умов життя. У той час як європейські країни надають притулок та допомогу біженцям, міжнародні організації активно працюють в Україні, щоб підтримати тих, хто не виїхав за кордон. Ця система взаємодоповнюючої допомоги дозволяє ефективніше розподіляти ресурси та забезпечувати підтримку максимальній кількості українців, незалежно від їхнього місцезнаходження.

Серед організацій, які надають допомогу у вигляді фінансової підтримки є: ЮНІСЕФ з програмою «Спільно» для незахищених родин з дітьми, Міжнародний Комітет Червоного Хреста і Товариство Червоного Хреста України для малозабезпечених сімей з постраждалих громад, Агентство ООН у справах біженців (UNHCR) для ВПО, які відповідають певним критеріям вразливості, Всесвітня продовольча програма ООН, Норвезька рада у справах біженців (NRC), а також Естонська рада у справах біженців. Окрім цього, Благодійний фонд «Право на захист» у партнерстві з УВКБ ООН реалізує програму грошової допомоги на оренду житла у Київській, Черкаській та Кіровоградській областях. Ця ініціатива спрямована на підтримку сімей ВПО після вимушеного переміщення та сприяння їх інтеграції, передбачаючи відшкодування вартості оренди житла для сім'ї протягом шести місяців [1].

Внутрішньо переміщені особи (ВПО) в Україні можуть розраховувати не тільки на фінансову підтримку, а й на гуманітарну допомогу у вигляді продуктових наборів та предметів першої необхідності. Ця форма підтримки є особливо важливою для тих, хто опинився в скрутному становищі та потребує негайної допомоги для забезпечення базових потреб. Однією з ключових організацій, яка надає таку допомогу, є Товариство Червоного Хреста України. Їхні продуктові набори зазвичай містять основні продукти харчування тривалого зберігання, які допомагають забезпечити повноцінне харчування в умовах кризи. Окремі держави також надають гуманітарну допомогу безпосередньо або через свої агентства з міжнародного розвитку. Наприклад, USAID (США), World Central Kitchen та інші подібні організації можуть організовувати поставки продуктових наборів та предметів першої необхідності.

Деякі менш популярні, але не менш важливі організації, активно долучаються до надання гуманітарної допомоги. Це можуть бути локальні благодійні фонди, релігійні організації різних конфесій, волонтерські об'єднання та громадські ініціативи. Вони часто мають глибоке розуміння місцевих потреб і можуть швидко реагувати на зміни ситуації.

Невід'ємною частиною допомоги кожному українцю є психосоціальна підтримка. З лютого 2022 року, через ескалацію конфлікту, значно зросла кількість людей, які потребують такої допомоги. За прогнозами фахівців, значна частина населення України зіткнеться з необхідністю психологічної підтримки внаслідок поточної ситуації. Очікується, що від 40 % до 50 % громадян потребуватимуть такої допомоги [8].

Особливо гостро ця проблема постане перед певними групами населення. Так, серед військовослужбовців та ветеранів приблизно 1,8 мільйона осіб можуть потребувати психологічної допомоги. Для людей старшого віку ця цифра сягає 7 мільйонів. Не оминуть ці виклики і молодше покоління – близько 4 мільйонів дітей та підлітків також можуть потребувати психологічної підтримки. У

контексті медичного обслуговування прогнозується, що кількість звернень з питань психічного здоров'я на первинній ланці медицини може досягти 27 мільйонів. Крім того, експерти передбачають, що від 3 до 4 мільйонів українців можуть зіткнутися з розладами психічного здоров'я різного ступеня тяжкості – від помірних до тяжких форм [8].

Ці дані підкреслюють масштабність викликів у сфері психічного здоров'я, з якими Україна може зіткнутися в найближчому майбутньому, і наголошують на необхідності розвитку відповідної інфраструктури та підготовки фахівців для надання необхідної допомоги.

Наразі психосоціальна підтримка надається у 24 областях України та місті Києві. Вона включає базову психосоціальну підтримку як у місцях переміщення, так і в нових місцях проживання внутрішньо переміщених осіб. Волонтери також надають підтримку в пунктах видачі гуманітарної допомоги. Для дітей і дорослих проводяться різноманітні заходи: творчі заняття, рекреаційні активності, ігри, структуровані заняття для підвищення емоційної стійкості та психотерапевтичні сесії.

Товариство Червоного Хреста України активно розвиває напрямок навчання з першої психологічної допомоги. З 2019 року підготовлено більше 50 кваліфікованих інструкторів та тренерів, які проводять навчання по всій країні. Спочатку ці тренінги були доступні лише для волонтерів та співробітників ТЧХУ, але згодом попит на навчання зріс серед різних категорій населення, особливо після початку широкомасштабної агресії в лютому 2022 року. За 2022 рік через вебінари, онлайн-тренінги та відео-матеріали про першу психологічну допомогу було охоплено понад 16 тисяч людей [10].

Ця всебічна діяльність Товариства Червоного Хреста України, разом із зусиллями інших локальних та міжнародних організацій, спрямована на підвищення стійкості окремих людей, сімей та спільнот, зниження рівня стресу, зняття емоційної напруги та навчання самодопомоги в складних умовах. Така робота є особливо важливою в контексті триваючого збройного конфлікту та його наслідків для психічного здоров'я населення України.

Окрім вищезазначеного, міжнародна спільнота також має надзвичайно важливий статус у забезпеченні безпеки українців, які опинилися в зоні бойових дій. Зокрема, значний внесок у цю справу роблять такі організації як Міжнародна організація з міграції (МОМ) та Humanitarian Aid & Rescue Project (HARP). Представництво МОМ в Україні зосереджує свої зусилля на різних аспектах допомоги. Вони надають підтримку мігрантам у програмах переселення, організовують евакуацію українців із конфліктних зон та сприяють реінтеграції тих громадян, які добровільно повертаються з Канади та європейських країн [9].

HARP, у свою чергу, демонструє ефективність цільової співпраці з місцевою владою. Уклавши Меморандум про розуміння з Львівською обласною військовою адміністрацією, організація зосередилася на евакуації найбільш вразливих груп населення – дітей, пенсіонерів, людей з інвалідністю та сімей з дітьми. За місяць роботи в Україні HARP евакуювала понад 300 осіб із зони бойових дій до Львівської області, що свідчить про високу ефективність їхньої діяльності [5].

Подібна міжнародна підтримка не лише забезпечує безпеку тисяч українців, але й демонструє солідарність світової спільноти з Україною в часи випробувань. Діяльність МОМ, HARP та інших міжнародних організацій є яскравим прикладом того, як глобальна співпраця може ефективно відповідати на гуманітарні виклики, спричинені збройним конфліктом.

Не варто також забувати про гуманітарні місії організацій. Яскравим прикладом такого виду співпраці є місія Організації з безпеки і співробітництва в Європі. Так, у відповідь на грубе порушення Російською Федерацією міжнародно-правових норм щодо територіальної цілісності та суверенітету України, держави-учасниці ОБСЄ дійшли висновку щодо необхідності створення незалежного механізму моніторингу ситуації в Україні. Як результат, 21 березня 2014 року було прийнято рішення про розгортання Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ (СММ ОБСЄ) на території України [7].

Місія ОБСЄ, яка діяла до 31 березня 2022 року, охоплювала широкий спектр завдань, спрямованих на об'єктивну оцінку ситуації та сприяння зменшенню рівня напруженості. СММ здійснювала комплексний моніторинг безпекової обстановки, фіксувала порушення принципів МГП, відстежувала стан дотримання прав людини та основоположних свобод, а також активно сприяла налагодженню діалогу між сторонами конфлікту.

Діяльність СММ ОБСЄ була покликана забезпечити неупереджений аналіз ситуації та надати державам-учасницям ОБСЄ достовірну інформацію для прийняття виважених рішень щодо врегулювання конфлікту. Така міжнародна присутність також виконувала функцію стримування, запобігаючи подальшому наростанню конфлікту та створюючи умови для пошуку дипломатичних шляхів вирішення кризи. Робота місії ґрунтувалася на фундаментальних принципах міжнародного права,

спрямовуючи зусилля міжнародної спільноти на відновлення миру та стабільності.

Надзвичайно важливою є також місія МАГАТЕ на ЗАЕС. Їхня діяльність має неоціненне значення для захисту життів величезної кількості людей. Сама присутність міжнародних експертів МАГАТЕ створює потужний стримуючий фактор для окупаційних сил. Це суттєво знижує ризик провокацій або необдуманих дій, які могли б призвести до катастрофічних наслідків у сфері ядерної безпеки. Фактично, ця місія діє як своєрідний «щит», захищаючи ядерні об'єкти від можливих загроз в умовах військового конфлікту. До того ж, фахівці МАГАТЕ проводять ретельні перевірки стану безпеки реакторів, систем охолодження та іншого критичного обладнання, забезпечуючи їх належне функціонування навіть у складних умовах окупації.

Місії МАГАТЕ служать важливим джерелом об'єктивної інформації про ситуацію на ЗАЕС для міжнародної спільноти. Це допомагає запобігти поширенню дезінформації та знижує ризик ескалації напруженості навколо найбільшої атомної електростанції Європи. Діяльність МАГАТЕ на ЗАЕС також підкреслює важливість міжнародного співробітництва у сфері ядерної безпеки, особливо в умовах збройних конфліктів. Ця ситуація створила прецедент для розробки нових протоколів та механізмів захисту ядерних об'єктів у зонах військових дій, що може мати довгострокові наслідки для глобальної ядерної безпеки.

Отже, можна зробити висновок, що підтримка міжнародної спільноти є життєво важливою для України у її боротьбі за незалежність і територіальну цілісність. Ця підтримка – багатогранна і всеохоплююча, від дипломатичних зусиль до прямої військової допомоги. На політичній арені голос України посилюється завдяки союзникам, які відстоюють її інтереси на міжнародних форумах. Економічна допомога стає рятівним колом для країни, що бореться з наслідками війни, даючи змогу не лише вистояти, але й розвиватися, а інвестиції міжнародної спільноти у відновлення та модернізацію соціальної та критичної інфраструктури суттєво полегшують тиск на державні фінанси України, дозволяючи заощаджувати бюджетні кошти держави. Військова підтримка зміцнює обороноздатність України, надаючи необхідні ресурси для захисту своїх кордонів. Гуманітарна допомога пом'якшує страждання мільйонів українців, постраждалих від конфлікту і дозволяє українській системі соціального захисту ефективніше розподіляти обмежені ресурси, зосереджуючись на підтримці громадян, які залишилися в країні.

До того ж, міжнародна спільнота не залишає без захисту й українців, які були вимушені покинути свою країну через війну. Країни, які відкрили свої двері для українських біженців, не обмежуються лише наданням тимчасового захисту. Вони активно розробляють та впроваджують комплексні програми, спрямовані на всебічну підтримку та сприяння адаптації українців у новому середовищі. Ці держави створюють сприятливі умови, які дозволяють вимушеним переселенцям не просто перечекати складні часи, а й повноцінно інтегруватися в місцеві громади, розвивати свої таланти та реалізовувати потенціал на новому місці.

Надання доступу до освіти та ринку праці для українських біженців має подвійний позитивний ефект. З одного боку, це дозволяє людям зберегти та вдосконалити свої професійні навички, що є критично важливим для їхнього добробуту та самореалізації. З іншого боку, це формує потужний людський капітал, який стане незамінним ресурсом для України під час майбутньої відбудови країни.

У світлі такої всебічної підтримки, надзвичайно важливо, щоб українці, які знайшли прихисток за кордоном, з повагою та вдячністю ставилися до наданої їм допомоги. Така позиція не лише є проявом вдячності, але й відіграє ключову роль у підтримці позитивного іміджу України та її громадян у країнах-господарях. Це, в свою чергу, сприяє збереженню та посиленню міжнародної підтримки України в довгостроковій перспективі. Адже попри постійний потік гуманітарної, фінансової та військової допомоги, існує ризик поступового звикання світу до триваючого конфлікту.

Станом на 2024 рік спостерігається тривожна тенденція до нормалізації війни у сприйнятті міжнародної спільноти. Це явище «втоми» може призвести до зменшення уваги до української кризи, навіть коли потреба у підтримці залишається гострою. Парадоксально, але саме стабільність допомоги може створювати ілюзію, що ситуація є контрольованою або менш критичною, ніж насправді. У цьому контексті стає надзвичайно важливим постійно оновлювати та посилювати комунікацію з міжнародними партнерами, наголошуючи на реальних наслідках конфлікту та нагальних потребах України.

Окрім зовнішньої політики українському уряду критично важливо не забувати і про внутрішню. Для ефективного відновлення країни необхідна всеохоплююча стратегія, яка б враховувала економічні, соціальні та правові аспекти. Ця стратегія повинна включати розширення програм психологічної підтримки населення, підготовку відповідних фахівців, розробку довгострокових програм з житлового

забезпечення та працевлаштування для внутрішньо переміщених осіб, а також відбудову інфраструктури. Паралельно потрібно провести ґрунтовний перегляд законодавства для його адаптації до нових реалій і гармонізації з міжнародними нормами, залучаючи як вітчизняних, так і міжнародних експертів. Успішне вирішення цих завдань вимагатиме злагодженої роботи уряду, міжнародних партнерів та громадянського суспільства. Лише такий комплексний підхід, що враховує як зовнішньополітичні, так і внутрішні виклики, дозволить Україні ефективно подолати наслідки війни та закласти міцні основи для сталого розвитку в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Булатчик В. Допомога від міжнародних організацій для ВПО стала більшою: як оформити виплати. Інформаційне агентство «ОстроВ». Дата оновлення: 27.10.2023. URL: <https://www.ostro.org/articles/dopomoga-vid-mizhnarodnyh-organizatsij-dlya-vpo-stala-bilshoyu-yak-oformyty-vyplaty-i443143> (дата звернення: 11.09.2024).
2. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право: навч.-метод. посібн. / О. Войтенко та ін.; ред. І. Костюк. 2-ге вид. Київ–Одеса: Фенікс, 2021. 268 с.
3. Відносини Україна – НАТО. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. Дата оновлення: 09.07.2024. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0_%E2%80%94%D0%9D%D0%90%D0%A2%D0%9E (дата звернення: 12.09.2024).
4. Конституція України. Верховна Рада України. Законодавство України. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%к/96-вр#n4178> (дата звернення: 13.09.2024).
5. Меморандум про порозуміння: міжнародна організація забезпечить евакуацію людей з гарячих точок України. Львівська обласна державна адміністрація. Дата оновлення: 01.04.2022. URL: <https://old.loda.gov.ua/news?id=66811> (дата звернення: 12.09.2024).
6. Міжнародний комітет Червоного Хреста. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. Дата оновлення: 07.03.2024. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Міжнародний_комітет_Червоного_Хреста (дата звернення: 10.09.2024).
7. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Міністерство закордонних справ України. Дата оновлення: 05.09.2022. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-z-bezpeki-i-spirovbitnictva-v-eyevropi> (дата звернення: 10.09.2024).
8. Підтримка ментального здоров'я в часи війни. Національний інститут стратегічних досліджень. Дата оновлення: 27.06.2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viyny> (дата звернення: 11.09.2024).
9. Подорожня та реінтеграційна допомога. Міжнародна організація з міграції. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/podorozhnya-ta-reintehratsiyna-dopomoha> (дата звернення: 11.09.2024).
10. Психічне здоров'я та психосоціальна підтримка. Товариство Червоного Хреста України. Національний комітет Товариства Червоного Хреста України. URL: <https://redcross.org.ua/mhpss%20/> (дата звернення: 12.09.2024).
11. EIB-backed Ukraine Recovery Programme kicks off as critical infrastructure projects get underway. European Investment Bank. Дата оновлення: 08.03.2024. URL: <https://www.eib.org/en/press/all/2024-101-eib-backed-ukraine-recovery-programme-kicks-off-as-critical-infrastructure-projects-get-underway> (дата звернення: 10.09.2024).
12. Information for people fleeing the war in Ukraine. European Commission. URL: <https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine/information-people-fleeing-war-ukraine/> (дата звернення: 21.09.2024).
13. 4.1. million people under temporary protection in July. Eurostat. An official website of the European Union. Дата оновлення: 10.09.2024. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240910-1> (дата звернення: 11.09.2024).

ВІЙСЬКОВА ДОПОМОГА США ЯК ЧИННИК ПЕРЕБІГУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2022–2024 РР.)

24 лютого 2022 року змінило життя кожного українця. В той день росія здійснила повномасштабне вторгнення на територію України, з метою повного і швидкого знищення українського етносу. Росіяни хотіли захопити переважну більшість населених пунктів України, і встановити на них свою владу, використавши при цьому тактику Бліцкригу («Блискавичної війни»). Виправдати агресію Путін намагався тим, що НАТО розширюється на схід, необхідністю захисту російськомовного населення України, також було заявлено ультиматум українській стороні: нейтральний і без'ядерний статус, демілітаризація, денацифікація, визнання окупованого Криму та суверенітету так званих ДНР і ЛНР [15, с. 8].

Звичайно, що для української сторони такі вимоги були неприйнятними, тому вище військове командування прийняло рішення боротися проти окупантів, а вже зранку 24 лютого Верховна Рада України прийняла закон про воєнний стан та запровадження мобілізації [10]. Це означало тільки одне: українці будуть захищати свою незалежність і суверенітет за будь-яку ціну. З перших днів повномасштабного вторгнення і по сьогодні українці показують свою міць, жагу до перемоги, прагнення до волі, патріотизм, нищать ворога на всій лінії фронту, і в його тилу, але будьмо відверті, одним патріотизмом і «голими руками» не можна багато чого зробити проти важкої техніки росіян. Тому в цій статті ми хочемо розглянути військову допомогу від Сполучених Штатів Америки, яка, на нашу думку, по-перше, допомогла вистояти нам у перші місяці повномасштабного вторгнення, а по-друге, з кожним днем наближає нашу перемогу.

Перш за все варто зауважити те, що США надавали підтримку Україні ще з початку збройної агресії росії на Донбасі. До прикладу, у період з 2014 по 2016 роки, США надала нам допомогу на загальну суму 579 млн доларів, а з 2016 по 2021 роки, сума допомоги зросла у 4 рази, і становила приблизно 2 млрд доларів [3]. В цей період США постачала Україні виключно оборонне озброєння.

З повномасштабним вторгненням росії на території України відбувається своєрідна трансформація, яка полягає у наданні більш потужних збройних засобів, зокрема не лише для оборони, а й для наступу, а також у виділенні фінансів для закупівлі озброєння. Після 24 лютого Україна стала найбільшим одержувачем військової допомоги від США, обігнавши навіть Тайвань та Ізраїль [7, с. 265]. Першу з моменту вторгнення росії військову допомогу було виділено адміністрацією Джо Байдена майже одразу, 25 лютого 2022 року на суму 350 мільйонів доларів [16].

Тут треба звернути увагу на ще один аспект. На нашу думку, перехід від надання оборонного озброєння до наступального, відбувався досить повільно. Станом на 8 червня 2022 року (а це вже майже 4 місяці, українці виборювали кров'ю та потом і великими втратами нашу незалежність) США передали Україні: 6500 переносних протиракетних комплексів Javelin, 20000 гранатометів AT4, 1500 переносних зенітно-ракетних комплексів Stinger, 108 гаубиць M777 і 220 000 снарядів до них, 121 тактичний ударний безпілотною Phoenix Ghost, 700 безпілотною-камікадзе Switchblade (модифікації не вказані), 200 бронетранспортерів M113, сотні бронеавтомобілів Humvee, 20 вертольотів Mi-17, 7500 одиниць стрілецької зброї та 50 млн набоїв до неї, 4 реактивних системи залпового вогню HIMARS [8].

Як ми бачимо з вищенаведеної статистики, під поняття наступальне озброєння підходять гаубиці, бронетранспортери та звичайно що системи HIMARS, але переважна більшість наданого озброєння все ж таки мала оборонний характер.

Трошки детальніше розглянемо надання Україні систем залпового вогню HIMARS (оголошено воно було 1 червня, а вже 23 червня перші 4 установки з'явилися на озброєнні української армії), адже воно має 2 значення: по-перше, символічне, цим рішенням Джо Байден показав всьому світу, і зокрема росії, що США і НАТО будуть з Україною до кінця; по-друге, практичне, тому що, саме надання HIMARS дозволило українським збройним силам бити в тил ворога, знищуючи тим самим склади з озброєнням і ускладнювати логістику росіян. HIMARS, на нашу думку, зіграв найважливішу роль у вдалому контрнаступі України на Харківському і Херсонському напрямках.

Також, аналогічно з Другою світовою війною, 9 травня 2022 року Джо Байден урочисто підписав закон про ленд-ліз для України (Закон про ленд-ліз для оборони демократії Україною від 2022 року), який

дозволяє надавати військову допомогу нашій країні за спрощеною процедурою [4]. Проте й до сьогодні цей механізм не вступив у дію. Річ у тім, що США виділяє допомогу Україні за трьома іншими програмами з федерального бюджету США: Ініціатива сприяння безпеці України, зовнішнє військове фінансування та вилучення із запасів зброї США. На відміну від ленд-лізу, всі вони для України безкоштовні, тому адміністрація Джо Байдена неодноразово заявляла, що першочергово виступає за надання військової допомоги на безоплатній основі [14].

Однією з головних проблем України після 24 лютого 2022 року було суттєве домінування ворога у повітрі. Вже з перших днів війни Україна просила своїх союзників закрити небо над територією держави, проте, на жаль, ніхто небо над країною не закрив. Ворог суттєво переважав, та й досі переважає нас за кількістю і по якості різного виду винищувачів. Крім того, враховуючи велику територію України та недостатню кількість ППО, перші ракетні атаки росії були дуже болючими та неочікуваними. Цей фактор допомагав окупанту бити по тилу нашого війська. 10 жовтня 2022 року росія здійснила перший масований обстріл території України. Тоді сильно постраждала критична інфраструктура і цим ворог започаткував періодичні обстріли території держави з метою знищення енергетичної інфраструктури, застосовувавши тим самим тактику терору проти мирного населення, який продовжується і до сьогодні.

І саме після 10 жовтня наші союзники, зокрема США, зрозуміли, що для того аби Україна вистояла, пережила зиму, необхідно надати українцям сучасні системи ППО (Проти Повітряної Оборони) та ПРО (Проти Ракетної Оборони). Адже станом на той час Повітряні Сили України мали у своєму розпорядженні тільки радянські системи ППО. 25 жовтня було оголошено, що США передають Україні перші новітні системи NASAMS, які можуть збивати як дрони, так і крилаті з балістичними ракетами [12].

Тривалі суперечки у політичних колах США викликало питання про надання Україні однієї з кращих систем ППО – Patriot. На той час дехто вважав такий крок ескалацією конфлікту, а офіційна позиція Штатів: США не є стороною війни. Проте все ж таки, після довгих обговорень, було вирішено, що передача Patriot є необхідною. Тому 21 грудня Державний секретар США Ентоні Блінкен оголосив новий пакет військової допомоги на суму 1,85 млрд доларів, який вперше включав одну систему ППО Patriot і боеприпаси до неї [6]. Після цієї дати стало звичним, що майже у кожному наступному новому пакеті допомоги від США, були або системи, або боеприпаси для ППО. Така практика продовжується і по сьогодні. Після того як окупанти здійснили черговий терористичний акт проти України 9 липня 2024 року, завдавши ракетного удару по дитячій лікарні Охматдит, Джо Байден під час відкриття саміту НАТО оголосив про передачу Україні додаткової системи Patriot. У наступні місяці США та партнери мають намір надати Україні десятки систем ППО, зокрема NASAMS, HAWK, IRIS-T та Gepard [5].

Зазначимо, що з урахуванням всієї кількості ППО і ПРО, які нам надали західні союзники, Україна зараз відносно непогано справляється з ракетними обстрілами росії. Наприклад, були дні коли наші повітряні сили збивали до 95 % з усіх запущених ракет. Це свідчить про те, що на даний момент в Україні досить потужний захист неба.

Ще більші дискусії розпочалися і тривають з приводу надання Україні винищувачів четвертого покоління F-16. Ці літаки допомогли б українцям, трохи вирівнявши ситуацію в повітрі. 31 січня 2023 року Джо Байден на запитання журналістки «Голосу Америки» про те, чи нададуть Україні F-16, відповів категоричним «ні» [1]. Проте вже 12 липня того ж року Білий Дім заявив, що Україна з дозволу США отримає винищувачі від країн Європи, які їх мають в наявності. Ще через декілька днів Джо Байден заявив, що США схвалило початок підготовки українських пілотів. І майже рівно через рік після заяви Білого Дому, на черговому саміті НАТО 10 липня 2024 року, президент США Джо Байден, Прем'єр-міністр Нідерландів Дік Схооф та Прем'єр-міністр Данії Метте Фредеріксен заявили: «Ми, співлідери авіаційної коаліції для України, працюємо над наданням Україні винищувачів F-16. Уряди Данії та Нідерландів передають Україні F-16 американського виробництва за підтримки Сполучених Штатів. Зараз триває процес передачі винищувачів F-16, Україна почне їх використовувати вже цього літа. Наразі ми не можемо надати додаткову інформацію через міркування безпеки. Ми налаштовані на подальше посилення військово-повітряного потенціалу України, який охоплюватиме сучасні багатоцільові літаки F-16 четвертого покоління. Коаліція має намір підтримувати їх забезпечення та озброєння, а також подальшу відповідну підготовку пілотів для підвищення бойової ефективності» [13].

Знову ж таки, передача літаків може трактуватися росією як ескалація конфлікту, проте в цьому питанні є інше «підводне каміння». По-перше, щоб перевчити наших пілотів з радянської авіації на сучасну американську потрібно від 9 до 12 місяців. Це колосальний термін, особливо коли в нас кожен день важливий. Інша проблема полягає в тому, що F-16 потрібно десь розмістити та охороняти за

допомогою додаткових систем ППО, а це час і гроші. Також росіяни і до офіційного прибуття в Україну F-16 обстрілюють аеродроми, на яких би могли дислокуватися винищувачі. Станом на 7 серпня 2024 року, Україна отримала 10 обіцяних винищувачів.

Важливим моментом у війні було рішення про надання Україні далекобійних ракет ATACMS. Вперше такі ракети, радіусом 160 кілометрів, були поставлені у вересні 2023 року. У жовтні того ж року відбулося їхнє перше застосування. Насправді українська сторона зверталася з проханням про надання ATACMS ще з початку 2023 року, проте Адміністрація Джо Байдена довго не відповідала на ці прохання. Адже, по-перше, в черговий раз боялася «ескалації конфлікту», а по-друге, як зазначав Міністр оборони США Ллойд Остін, у самих Штатів на озброєні є досить обмежена кількість ракет, і це могло призвести до втрати їхньої обороноздатності [11]. Вже у 2024 році Україні таємно було передано ракети, радіусом дій 300 кілометрів. Це рішення ще більше посилює українських артилеристів та дало змогу українцям завдавати ударів по глибшому тилу окупантів, зокрема в т.о. Криму.

Однак, тут є також одне але. Передавши нам ATACMS, США заборонило бити ними по території росії. США все ще бояться поширення бойових дій за межі України – про це заявив в інтерв'ю «Голосу Америки» речник Пентагону генерал-майор Пет Райдер: «Думаю, тут важливо розуміти, що ми не хочемо бачити ненавмисних наслідків, ескалації, яка може перетворити цей конфлікт на ширший, який вийде за межі України. Гадаю, це те, на що нам усім потрібно зважати та ставитися до цього дуже серйозно» [2]. На цю мить позитивних зрушень у цьому питанні ми не бачимо, але все може змінитися в будь-яку мить.

20 лютого 2023 року відбулася знакова подія для України. У цей день, напередодні річниці повномасштабного вторгнення, вперше з 2008 року із офіційним візитом до Києва прибув Президент США. Це було досить неочікуваною новиною, адже в багатьох інтерв'ю до того Джо Байден заявляв, що поки не готовий відвідати Україну. Безперечно, його візит, на нашу думку, був своєчасний і необхідний. На спільній прес-конференції Президентів, глава України Володимир Зеленський зазначив: «Перший за майже 15 років візит Президента Сполучених Штатів Америки в Україну є найважливішим візитом за всю історію українсько-американських відносин. А саме в цей період, коли наша держава б'ється за свою свободу і свободу для всіх європейців, для всіх людей вільного світу, – підкреслює, наскільки великих результатів ми вже досягли і наскільки історичних результатів ми можемо досягти – тільки разом з усім світом, зі Сполученими Штатами, з усією Європою» [9]. В той самий день Джо Байден оголосив черговий пакет військової допомоги на суму 500 млн доларів.

Варто також зауважити, що і по цей день відбуваються різні зустрічі, на різних рівнях, між представниками України та США, які символізують тісні взаємовідносини між державами, для досягнення єдиної мети – вигнання з території України російського окупанта.

У зв'язку з виборами Президента Сполучених Штатів Америки, які мають відбутися 5 листопада цього року, дехто вважає, що за результатами виборів можуть погіршитися взаємовідносини між Україною та США. Це тим самим може зменшити або взагалі припинити військову допомогу Україні, адже на цей час, на нашу думку, головним претендентом на перемогу є 45-й Президент США – Дональд Трамп. Ймовірно його рейтинги зростуть після невдалого замаху, який на нього скоїли у Пенсильванії, а теперішній Президент Джо Байден знявся з виборів. Проте є інша когорта людей, зокрема колишній Прем'єр-міністр Великої Британії Борис Джонсон, які вважають, що з президентськими виборами у США нічого не зміниться. Сам Д. Трамп неодноразово заявляв, що з перемогою на виборах він завершить війну за 24 години. Але це все в майбутньому і тільки час покаже хто мав рацію.

Якщо ж мовити про сьогоднішнє, то з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну і станом на 19 липня 2024 року, США передали Україні військову допомогу на суму, яка приблизно дорівнює 180 млрд доларів. Це колосальні кошти, які мали в собі десятки, а то й сотні мільйонів боєприпасів для стрілецького озброєння, тисячі протитанкових засобів, мін, танків ABRAMS, десятків систем ППО і набоїв до них, гелікоптерів та багато чого іншого. Вклад США в армію України неоціненний і надзвичайно потужний. На нашу думку, американці разом з іншими партнерами зробили українську армію однією з найсильніших на континенті. Поступово проходить процес переозброєння українського війська з радянського типу до новітнього озброєння стандарту НАТО. І на нашу думку, саме завдяки допомозі США ми боремося майже три роки проти окупанта. Без вкладу заокеанського партнера Україна не могла б вистояти такий тривалий довгий термін, особливо коли багато недоброзичливців їй прогнозували не більше 2-3 днів.

Список використаних джерел:

1. Байден: США не нададуть Україні винищувачі F-16. *Радіо Свобода*. Дата оновлення: 31.01.2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ssha-biden-f-16/32246577.html> (дата звернення: 11.07.2024).
2. Бондарєва Х., Проц А. У Пентагоні пояснили, чому не скасовують заборону на удари АТАСМС по території РФ. *Українська Правда*. Дата оновлення: 15.07.2024. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2024/07/15/7465813/> (дата звернення: 15.07.2024).
3. Військова допомога Україні: як з роками змінювалася підтримка США та ЄС. *Слово і діло: аналітичний портал*. Дата оновлення: 23.04.2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/04/23/infografika/svit/vijskova-dopomoha-ukrayini-yak-rokamy-zminyuvalasya-pidtrymka-ssha-ta-yes> (дата звернення: 07.07.2024).
4. Гринько О. Джо Байден підписав закон про ленд-ліз для України. *ZAXID.NET*. Дата оновлення: 09.05.2022. URL: https://zaxid.net/dzho_bayden_pidpisav_zakon_pro_lend_liz_dlya_ukrayini_n1542473 (дата звернення: 09.07.2024).
5. Джо Байден анонсував передачу Україні систем ППО. США нададуть додаткову батарею Patriot. *Телеграм-канал «Голос Америки Українською»*. Дата оновлення: 10.07.2024. URL: <https://t.me/holosameryky/15116> (дата звернення: 11.07.2024).
6. Додаткова військова допомога США на 1,85 мільярда доларів США, включаючи першу передачу системи протиповітряної оборони Patriot. *U.S. Embassy in Ukraine*. Дата оновлення: 21.12.2022. URL: <https://ua.usembassy.gov/uk/1-85-billion-in-additional-u-s-military-assistance-including-the-first-transfer-of-patriot-air-defense-system/> (дата звернення: 10.07.2024).
7. Івасечко О., Лопушанський П. Військова допомога США Україні у протидії збройній агресії Росії у 2014–2023 рр. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2023. Вип. 49. С. 259–269. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/49_2023/32.pdf (дата звернення: 12.07.2024).
8. Кушнерик Т. Скільки і якої зброї надали США Україні: перелік. *ГЛАВКОМ*. Дата оновлення: 08.06.2022. URL: <https://glavcom.ua/news/skilki-i-yakoji-zbroji-nadali-ssha-ukrayini-perelik-851431.html> (дата звернення: 07.07.2024).
9. Перший за майже 15 років візит Президента Сполучених Штатів Америки в Україну є найважливішим візитом... *Телеграм-канал «Zelenskiy / Official»*. Дата оновлення: 20.02.2023. URL: https://t.me/V_Zelenskiy_official/5184 (дата звернення: 17.07.2024).
10. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України № 64/2022. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. Дата оновлення: 24.02.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 07.07.2024).
11. Скільки ракет АТАСМС отримала Україна і що вони змінять на полі бою. *BBC News Україна*. Дата оновлення: 18.10.2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cxrvxxxegdb0> (дата звернення: 15.07.2024).
12. Смешляєв С. США передали Україні перші системи ППО NASAMS – виробник. *Deutsche Welle Ukraine*. Дата оновлення: 26.10.2022. URL: <https://www.dw.com/uk/ssa-peredali-ukraini-persi-sistemi-ppo-nasams-virobnik/a-63558621> (дата звернення: 10.07.2024).
13. Спільна заява щодо винищувачів F-16 для України. *U.S. Embassy in Ukraine*. URL: <https://ua.usembassy.gov/uk/joint-statement-on-f-16s-for-ukraine/> (дата звернення: 11.07.2024).
14. Черниш О. Американський ленд-ліз для України закінчився, так і не почавшись. Чому він не запрацював. *BBC News Україна*. Дата оновлення: 05.10.2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c4n5p6pgengo> (дата звернення: 09.07.2024).
15. Шевченко М.М., Зозуля О.С., Храпач Г.С., Лепіхов А.В. Російсько-українська війна: особливості реалізації загроз державному суверенітету України та перспективи виходу з війни. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2022. № 2 (75). С. 6–15. URL: <http://znpcvds.nuou.org.ua/article/view/266598/262571> (дата звернення: 07.07.2024).
16. Як США нарощували військову підтримку України з початку великої війни. *Слово і діло: аналітичний портал*. Дата оновлення: 06.02.2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/06/infografika/bezpeka/yak-ssha-naroshhuvaly-vijskovu-pidtrymku-ukrayiny-pochatku-velykoyi-vijny> (дата звернення: 07.07.2024).

Анастасія ЛЕНДЬБЕЛ,
*студентка магістратури 1-го року навчання
факультету міжнародних економічних відносин
(Ужгородський національний університет)*

РОЛЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ПІДГОТОВКИ ДО ВСТУПУ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

Як вже було визначено нами у попередніх публікаціях, кластер – це група компаній, які спільно використовують місцеві ресурси, схожі технології та формують зв'язки та альянси. Ці зв'язки можуть приймати форму відносин «покупець-постачальник», полягати в плинності кадрів і «піратстві» працівників; мати на меті спільний маркетинг, навчання або дослідницькі ініціативи, асоціації та політичне лобіювання [4].

Пристосування кластерних структур до нових міжнародних умов, зокрема в епоху кризи та невизначеності має вирішальне значення для стабільності та розвитку регіонів і держави загалом, зокрема такої як України, котра в умовах війни та підготовки до вступу до Європейського Союзу потребує ефективних економічних та управлінських рішень. Як демонструють дослідження, успішність кластерної політики, яку проводять органи публічної влади залежить від п'яти чинників:

- 1) оперативного реагування держави на потреби кластерів;
- 2) всебічної підтримки їх розвитку;
- 3) диверсифікації механізмів та інструментів, які використовуються на різних етапах життєвого циклу кластера;
- 4) розвитку інфраструктури на випередження;
- 5) переважної підтримки державою так званих «атомних» підприємств у складі кластерів [11].

Іншу групу формують заходи щодо підтримки інституційних змін у бізнес-середовищі, так звані відносини «держава-бізнес», організація влади та управління на регіональному та місцевому рівнях.

Однак оцінка різних політик сприяння розвитку кластерів показує, що здебільшого управлінські заходи не є такими, що значною мірою сприяють успіху існуючих утворень. Дані, надані експертами щодо розвитку 160 кластерів у всьому світі, демонструють, що загалом жодна з широкого спектру оцінених політик не мала навіть помірного впливу на конкурентний успіх кластерів у дослідженій вибірці. Такий результат можна пояснити різними причинами. Одна з них полягає в тому, що кластерна політика з'явилася нещодавно, і для досягнення ефекту потрібен час. Інша пояснюється тим, що більшість кластерів розвивалися без спеціальної комплексної політики чи стратегії просування. Однак політичний вплив не варто також недооцінювати, що демонструє український досвід зі створення Української Кластерної Асоціації та виділення урядової підтримки для мілітарі кластеру у 2023 році у контексті російсько-української війни.

Загальновизнано, що політика повинна підтримувати існуючі кластери, які впливають із корпоративних та/або інноваційних можливостей регіону, а не намагатися створити нові кластери «з нуля». Насправді це узгоджується з метою стратегій розумної (SMART) спеціалізації, яка полягає в забезпеченні стратегічної основи для інвестицій у науково-дослідницьку й інноваційну діяльність. Таким чином, процес створення надійних кластерів має бути тісно пов'язаний із процесами інновацій у регіонах, які спрямовані на розумну концентрацію інвестицій з державного та приватного секторів [9].

У контексті пришвидшеної підготовки України до вступу до Європейського Союзу, яка розпочалася у червні 2022 року після надання їй статусу кандидата, вітчизняним кластерам рекомендується переходити на відновлювані ресурси й адаптовувати свою діяльність до європейської політики «Зеленого переходу». Враховуючи, що на промисловий сектор припадає 30 % світових викидів парникових газів [10], необхідний багатогранний і гнучкий підхід, причому технологічний прогрес є лише однією з його рушійних сил, щоб гарантувати, що громади, політики та економіка в цілому готові до швидкого та стійкого впровадження чистих ресурсів. Європейська експертна група з кластерів опублікувала рекомендаційний звіт, спрямований на використання кластерів для просування зелених і цифрових трансформацій, а також стійкості, де сформовано стратегії сталого розвитку кластерних структур.

По-перше, кластери заохочуються взяти на себе ініціативу в переході до зеленої економіки. Це означає діяти як агенти змін, об'єднуючи ініціативи «знизу вгору» та «зверху вниз» для досягнення чистої, циклічної та кліматично нейтральної економіки. Крім того, варто розробляти та впроваджувати стратегії

циклічної економіки, розвивати культуру зеленого підприємництва серед малих і середніх підприємств і брати активну участь у європейських екологічних інноваційних альянсах.

По-друге, кластери покликані прискорити цифровий перехід. У зв'язку з цим перед кластерами поставлено завдання сприяти широкому впровадженню цифрових рішень. Співпраця з освітніми та дослідницькими установами є важливою для інтеграції цифрових навичок у місцеві навчальні структури [8].

Яскравим прикладом як модернізація кластерів у вимірі сталого розвитку здійснюється уже зараз є ініціатива Transitioning Industrial Clusters to Net Zero, котра представляє досвід і перспективи 11 промислових кластерів, які розробили цілісні стратегії для прискорення свого шляху до декарбонізації. Кожен кластер представляє дуже різні географічні, інфраструктурні, політичні та галузеві характеристики та обмеження. Результат цього проєкту вражаючий: чотири кластери з вибраної групи свідчать про зменшення профілю викидів CO₂ майже на 30 мільйонів тон. Враховуючи всі кластери, що взяли участь у проєкті, цей показник є тепер у 14 разів вищий і становить 417 мегатон або стільки ж, скільки в Мексиці з ВВП у 188 мільярдів доларів США та 2,59 мільйона створених або збережених робочих місць [10].

Отже, знайти найкращу політику ЄС та джерела фінансування для підтримки зусиль кластерних менеджерів і очікуваних результатів у різні моменти часу є одним із найбільших сучасних викликів у європейському середовищі, разом із проблемами регіональної політики. Особлива увага Європейської Комісії до кластерів, про яку свідчить нещодавно запущена ініціатива Euroclusters, відкриває низку очевидних можливостей. Тим не менш, враховуючи вищезазначені аргументи, є також значні переваги зосередження на синергії між розвитком та європейською політикою згуртованості, а також між ініціативами, створеними в рамках проєкту Pact for Skills та, загалом, програми Horizon Europe. Для того, щоб збільшити синергію з національною, регіональною та місцевою політиками, також важливо брати до уваги взаємозв'язок між політикою ЄС та іншими рівнями політики. Нарешті, такі мережі, як TCI Network, і платформи, такі як ECCP (European Cluster Collaboration Platform) та Interreg Europe, пропонують безліч можливостей для вивчення кращого досвіду [9].

В умовах російсько-української війни для кластерів, що сформовані в Україні головною метою є сприяння військово-дипломатичній перемозі та зміцненню безпекового потенціалу держави. Іншою метою є забезпечення економічної стійкості. Подібно до уряду, кластерні групи найбільше зацікавлені в тому, щоб малі та середні підприємства, що входять до їх складу залишалися активними економічними гравцями: вчасно сплачували податки, створювали робочі місця та були готові реагувати на нові економічні та політичні виклики [6].

Якщо говорити про загальні рекомендації для застосування кластерної політики, то насамперед доречно і важливо створити умови, які сприятимуть формуванню та роботі кластерів. Передумовами для цього є створення законодавчої бази та розподіл повноважень між центральною та місцевою владою для реалізації кластерної політики. Відповідні рекомендації щодо інтеграції державних, галузевих та регіональних програм розвитку були розроблені фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень [1].

Зокрема необхідно стимулювати процедури розвитку кластерів. Це може здійснюватися непрямыми методами, а також прямою фінансовою допомогою кластерних проєктів. У рамках національних, галузевих і регіональних стратегій, зокрема стратегій розумної спеціалізації регіонів і територіальних громад, може здійснюватися непряме стимулювання. Інші стратегії включають підтримку малих і середніх підприємств, які є основою підприємницької ініціативи та створення кластерів, – підтримку технологічних перетворень і серйозної модернізації існуючих виробничих потужностей, – організацію конкурсів, спрямованих на розвиток навичок та знань підприємців, проведення інформаційних компаній, фінансування спеціалізованих фундаментальних досліджень і розробок, а також заохочення доступу до експортних ринків і посилення участі в глобальних ланцюжках доданої вартості (інтернаціоналізація кластерних ініціатив).

Слід наголосити, що успішна розумна спеціалізація регіонів і територіальних громад є стимулом для формування кластерів. Зацікавлені сторони в кластеризації та розумній спеціалізації однакові (бізнес, наука, уряд, громада). Акцент на творчому розвитку, підвищенні регіональної конкурентоспроможності та розширенні міжрегіональної участі у глобальних ланцюжках доданої вартості є їхніми спільними характеристиками. Однією з ключових вимог ефективної розумної спеціалізації регіонів і територіальних громад є інтенсивний розвиток кластерів [1].

Для Української кластерної асоціації як організації що посилює застосування кластерної концепції розвитку в Україні, варто виділити такі пріоритети:

1. Необхідним є основне законодавство, яке пояснює функції та позицію кластерів у національній економіці, а також їхню точку зору щодо розвитку й участі у відповідних програмах. У результаті чимало регіональних ініціатив, а також ініціатив із залученням іноземних партнерів одразу отримали б дозвіл на втілення. Національна програма розвитку кластерів має бути використана до 2027 року. Це потребує оновлення, яке УКА може зробити оперативно. Готовність Міністерства економіки чи інших державних органів, яким доручено наглядати за формуванням кластерів, є більш важливим компонентом. КМУ має всі повноваження для реалізації таких ініціатив, і подальше фінансування не потрібне.

2. Крім того, кластери вимагають набагато більше фінансування для ініціатив і програм, які вже були створені для просування економічних і креативних екосистем, а також для зміцнення їхньої власної інституційної спроможності. Подібні ініціативи з розвитку ще рік тому оцінювалися в кілька мільйонів євро. Зараз їх стало більше, але реалізуються вони досить неналежно. Крім того, питання полягає не в тому, як отримати підтримку з боку держав, а як успішніше долучатися до поточних європейських проектів і більше використовувати міжнародну технічну допомогу. Одним з важливих компонентів цих удосконалень є відповідні поради уряду іноземним партнерам. І знову ж таки, це не включає виділення урядом додаткових коштів.

3. Розширення регіонального співробітництва є фокусом третього типу підтримки. Якщо кластери – це регіональні об'єднання малого та середнього бізнесу, то доцільно, щоб органи влади, територіальні громади, агенції регіонального розвитку та інші тісно співпрацювали на цьому рівні для створення кластерів. Зрештою, для них усіх важливо, щоб місцеві підприємства працювали ефективніше, і було більше ініціатив розвитку та інвестиційних можливостей. Як наслідок, ініціативи щодо формування, підтримки та розвитку кластерів повинні займати перше місце в порядку денному будь-якого регіону в найближчому майбутньому [6].

Детальніше варто розглянути застосування кластерної концепції розвитку та можливості для окремих індустрій. З попереднього аналізу зрозуміло, що розвиток індустрії не сповільнився з початком повномасштабного російського вторгнення в Україну; натомість вона стала єдиною яка зросла в експорті з лютого 2022 року [5]. Дослідження показують, що якщо нинішня тенденція збережеться, експортні продажі досягнуть 8,5 мільярдів доларів, що на 23 % більше, ніж у попередньому році. Якщо щось піде не так, 8,1 мільярда доларів. Це становитиме 7,5 мільярда доларів, якщо всі програмісти, які залишають країну, втратять своє податкове громадянство, іншими словами, розвиток очікується навіть за найгірших обставин. Крім того, більше половини підприємств повідомили, що отримували запиту про подальшу допомогу від клієнтів, щоб допомогти бізнесу під час конфлікту [7].

З іншого боку, українські ІТ-кластери переживають проблему відтоку мізків. Згідно з підрахунками Львівського ІТ Кластеру на основі даних IT Research Resilience, від 17 % до 20 % ІТ-фахівців покинули Україну після початку повномасштабного конфлікту [5]. Втішним є те, що саме в ІТ є можливість працювати віддалено й міграція фахівців є не настільки відчутною. Також ІТ не потребують такої кількості виробничих потужностей, як інші важливі сектори української економіки, такі як металургія чи сільське господарство, але все ж потрібна достатня інфраструктура.

Щоб скористатися можливостями, що можуть створити ІТ-кластери та вирішити виклики, необхідно впроваджувати стратегічні ініціативи для сприяння їх розвитку в Україні:

1) слід посилити зусилля щодо утримання та залучення ІТ-талановитих кадрів за допомогою різних засобів, таких як пропонування конкурентоспроможних зарплат, надання можливостей для професійного розвитку та створення сприятливого робочого середовища;

2) інвестиції в інфраструктуру мають бути пріоритетними для належної підтримки ІТ-сектору, що розширюється. Це включає покращення цифрового підключення, забезпечення надійного електропостачання та впровадження надійних заходів кібербезпеки для захисту цифрових активів;

3) зростання екосистеми стартапів може стати ще одним джерелом посилення кластерної концепції для ІТ-сектору, тому УКА дійсно має важливе та стратегічне значення. Останні досягнення приносять в Україну робочі місця, капітал і прямі технологічні рішення для відновлення;

4) використання досвіду України у сфері військових технологій може стати стратегічним кроком для зміцнення обороноздатності країни, водночас стимулюючи інновації та економічне зростання. Це вимагає розвитку партнерства з оборонними підрядниками, інвестування в дослідження та розробки та сприяння експорту вітчизняних оборонних технологій на світові ринки. Військовій техніці зараз приділяється підвищена увага. Віце-прем'єр-міністр – міністр цифрової трансформації Михайло Федоров вважає, що Україна має потенціал стати світовим лідером у розвитку цього сектору [2].

Що стосується військового кластеру, то його значення є критичним сьогодні. На тлі спадаючої підтримки від західних партнерів, створення та підтримання хабів з виробництва зброї, оснащення та технологій повинно мати пріоритетність у кластерній політиці держави в умовах воєнного стану. Перспектива, яка матиме позитивний результат для України, полягає у створенні спільних кластерів з країнами Європи для виробництва військових предметів та техніки. По-перше, це вигідно в умовах постійних обстрілів, оскільки частину виробництва буде переміщено до держави-партнера. З іншого боку, в довгостроковій перспективі міжнародне кластерне співробітництво забезпечить нові робочі місця для українців та допомогу у післявоєнному відновленні. Українська сторона принесе у цю співпрацю багато практичного досвіду та ідей з фронту, у той час як західні колеги можуть поділитися знаннями щодо нових розробок за найвищими стандартами. Така концепція вже практикується між Чехією та Україною – з початку повномасштабного вторгнення був створений міжнародний кластер для виготовлення боєприпасів та техніки. Загалом, така перспектива може бути використана у різних секторах для розширення роботи кластерів.

Кластери у таких секторах як аграрний, суттєво залежать територій, на яких вони розташовані. І для застосування кластерних концепцій розвитку в Україні під час війни й опісля потрібно спочатку повернути території в робочий стан. Це включає в себе розмінування, як на прикладі Бориспільського кластеру [3], а також обробка та посів територій, які постраждали від атак та наступів. Наступний виклик, який особливо актуальний для аграрних кластерів та потребує негайного вирішення – це логістика. І тут мова йде не тільки про загрози бомбардування, але й про блокади фермерів на європейських кордонах. Проактивна політика уряду в налагодженні дипломатичних відносин та забезпечення умов торгівлі, а також фінансування постраждалого агросектору повинна стати важливим завданням на найближчий період.

Отже, в основі економічної реконструкції держави стратегічне застосування принципів кластерного розвитку стає ключовим каталізатором в умовах війни та одночасної пришвидшеної підготовки до вступу в Європейський Союз. Зусилля законодавців, представників кластерів та зацікавлених сторін мають об'єднати різні елементи – інновації, інфраструктуру, фінансування та співпрацю – у єдину систему, яка сприятиме зростанню кластерних утворень та розвитку економіки України. Стратегічні ініціативи, такі як утримання талантів у сфері ІТ та зміцнення інфраструктури, мають вирішальне значення для таких секторів, як сільське господарство та ІТ. Військовий кластер набуває значення, що вимагає міжнародної співпраці для виробництва та інновацій. Для аграрних кластерів повоєнне відновлення повинно бути пріоритетним для розмінування земель, ремонту зруйнованої інфраструктури, покращення логістики та розбудови відносин та партнерств. Загалом стратегічний розвиток кластерів виступає як каталізатор економічної реконструкції, наголошуючи на інноваціях, інфраструктурі, фінансуванні та співпраці для сприяння зростанню кластерів у воєнних умовах.

Список використаних джерел:

1. Бараннік В. Щодо сприяння розвитку регіональних кластерів в Україні. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2020. С. 1–10. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-08/klustery.pdf> (дата звернення: 26.02.2024).
2. Возняк Я. Чому ІТ-галузь може бути драйвером післявоєнного відновлення економіки України. *Українська правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/1/703835/> (дата звернення: 26.02.2024).
3. Лебідь Л., Помянська Н. Рік боротьби та стійкості: які виклики та можливості принесла війна агробізнесу. *AgroPortal.ua*. URL: <https://agroportal.ua/publishing/lichnyi-vzglyad/rik-borotbi-ta-stiykosti-yaki-vikliki-ta-mozhливosti-prinesla-viyna-agrobiznesu> (дата звернення: 26.02.2024).
4. Лендшел А. Міжнародний досвід використання кластерної концепції економічного розвитку. *МЄВ у середовищі глобальних трансформацій: матеріали доповідей Студентської науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 17 травня 2024 року). За заг. ред.: В. Я. Федько, А. П. Скульо. Ужгород, 2024. С. 46–51.
5. Масенко В. Кожен п'ятий айтівець виїхав з України через війну. *The Village.ua*. URL: <https://www.village.com.ua/village/business/news/336459-kozhen-p-yatiy-aytivets-viyhav-z-ukrayini-cherez-viynu> (дата звернення: 26.02.2024).
6. Соболевська Л. 10 відповідей на питання про кластери та їх роль у відновленні економіки. *Український Кластерний Альянс*. URL: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/10-vidpovidey-na-pytannya-pro-klastery/> (дата звернення: 26.02.2024).

7. Тартачний О. Яким стало українське IT в умовах війни. Дослідження IT research resilience. *Speka*. URL: <https://speka.media/yakim-stalo-ukrayinske-it-pislya-viini-doslidzennya-it-research-resilience-9x0059> (дата звернення: 26.02.2024).
8. Allan I. Recommendations for cluster policies to boost resilience and foster the green and digital transitions. *European Cluster Collaboration Platform*. URL: <https://clustercollaboration.eu/content/recommendations-cluster-policies-boost-resilience-and-foster-green-and-digital> (дата звернення: 26.02.2024).
9. Franco S., Wilson J. Building strong clusters in structurally weak regions: ECCP Discussion Paper. *European Cluster Collaboration Platform*, 2022. 18 p. URL: https://clustercollaboration.eu/sites/default/files/2022-01/Building_strong_clusters_in_structurally_weak_regions.pdf (дата звернення: 26.02.2024).
10. Transitioning industrial clusters towards net zero. *World Economic Forum*. URL: <https://www.weforum.org/publications/transitioning-industrial-clusters-towards-net-zero/> (дата звернення: 26.02.2024).
11. Wilson J. R. Cluster policy resilience: new challenges for a mature policy. *International journal of business environment*. 2019. Vol. 10, no. 4. P. 371. URL: <https://doi.org/10.1504/ijbe.2019.101642> (дата звернення: 26.02.2024).

Світлана КОНСТАНТИНЮК,

*аспірантка кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій
(Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича)*

«М'ЯКА СИЛА» ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ДИФЕРЕНЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО РОЗПОДІЛУ ФУНКЦІЙ ВЕЛИКИХ ТА МАЛИХ ДЕРЖАВ

Науковий аналіз і практична імплементація «м'якої сили» (надалі: «МС») протягом часу свого існування відштовхувались від її класичного розуміння автором концепції Дж. Ная, а саме здатності одного актора впливати на поведінку та сприйняття іншого актора через коопитивну владу [4, с. 37]. Втім в останні роки «МС» стала об'єктом зацікавленості в наукових колах саме в рамках безпекового поля. Все частіше з'являються наукові праці, в яких розглядаються такі поняття як «культурна безпека», «репутаційна безпека», «онтологічна безпека», «сек'юритизація» та «десек'юритизація» саме в контексті використання тим чи іншим актором «МС». Така тенденція є очевидною, адже вона зумовлена трансформацією світового порядку, інтернаціоналізацією безпекових проблем, та разом з тим поглибленням взаємозалежності держав та стримуванням великих гравців у використанні «жорстких» інструментів в зовнішній політиці.

Цілком очевидним є те, що для малих та великих акторів на міжнародній арені безпекові функції «МС» різняться. В одній зі своїх праць, присвяченій безпековим аспектам використання «МС» малими державами, Дхарма Бахадур Банія вказує: «Сильніші держави борються, щоб перемогти, а слабші держави борються за своє виживання» [1, с. 65]. Таким чином, виникає необхідність у з'ясуванні комплексу тих функцій, які може виконувати «МС» як безпековий інструмент, враховуючи різних за своєю могутністю, а отже можливостями держав.

Для гіпердержав таких як США, або ж КНР «МС» є в першу чергу інструментом легітимізації себе як лідера на світовій арені, яка здійснюється через тривалі інформаційні та масовокультурні інтервенції в інформаційне та культурне поле сукупності акторів-реципієнтів, які є в зоні інтересу актора- заявника. Окремо в рамках реалізації даної потреби великих держав слід вказати на такі інструменти як сек'юритизація себе як актора та десек'юритизація акторів-суперників. Важливість даних інструментів впливає з того, що лідерство у формуванні безпекового дискурсу грає першу скрипку у відносинах з країнами-партнерами, а також є вирішальним у пошуках підтримки нейтральних акторів.

Функція консолідації є також вагомим для обох типів держав, особливо в умовах різного роду фізичних загроз. Вдалим прикладом є досвід України, яка на початку повномасштабного вторгнення РФ спромоглась залучити значний рівень ідеологічної підтримки партнерів та симпатизантів, а також забезпечити надання ними військової, економічної та гуманітарної допомоги. Іншим є приклад нехтування даної функції «МС» США, яка призвела до значних репутаційних втрат супердержави серед європейських партнерів після початку антитерористичних операцій на Близькому Сході, що стало надалі одним із

факторів кризи американського світового лідерства.

В контексті застосування «МС» глобальним гравцем щодо актора-суперника слід вказати на офензивну функцію, а також функції стримування та витіснення. Перша функція полягає у вигідних актору-заявнику інформаційних та масовокультурних інтервенціях в когнітивний простір як суперника, так і його союзників. Найкращим доказовим прикладом є зовнішня культурна та інформаційна політика США щодо СРСР в рамках «холодної війни», яка зіграла свою роль в нищенні легітимності радянської ідеї серед населення. Натомість функції стримування та витіснення діють здебільшого в межах відносин союзницьких та (потенційно) партнерських акторів, на які одночасно здійснює «м'який вплив» актор-суперник. Основним завданням «МС» актора-заявника за такої конфігурації є представити більш переконливі та послідовні наративи в рамках конкуренції з актором-суперником. Цікаво, що в цьому випадку такі інструменти як «негативне стеження» [2, с. 471], підрив іміджу та репутації противника також може бути елементом стратегії «МС», не дивлячись на їх «жорстку» характеристику. Таке спостереження ще раз доводить, що використання «жорстких» інструментів може виступати «МС» актора-заявника в контексті конкретних акторів.

Натомість для малих держав, «МС» є в першу чергу фактором самозахисту. По-перше, самозахист здійснюється на рівні відокремлення себе від інших. Завдяки інструментарію публічної дипломатії здійснюється презентація себе в рамках того бачення, яке є бажаним для транслятора «МС». Тобто, поширення культурних благ та презентація себе в рамках вигідних державі наративів сприяє збереженню суб'єктності та окремоті актора. По-друге, «МС» водночас переймає на себе функцію приналежності до тих чи інших ідеологічних структур. Інтеграція та демонстрація своєї важливої ролі в діяльності міжнародних організацій, союзів та альянсів забезпечує взаємозалежність між актором-заявником та партнерами в рамках цієї структури та сприяє розвитку довірливих відносин між ними, що і є кінцевим результатом застосування «МС» згідно з твердженням Дж. Ная [3, с. 115].

По-третє, ефективні результати «МС» приносить зворотний ефект в укріпленні онтологічної безпеки та безпеки ідентичності суспільства. Відображення себе як окремого актора через засоби публічної дипломатії та застосування інших ресурсів та інструментів «МС» небезпідставно слід вважати вагомим фактором суспільної консолідації периферійних та напівпериферійних держав, а також складовою ідентифікації суспільства себе з національними атрибутами. Саме тому, віднедавна з'являється концепція внутрішньої публічної дипломатії, яка втілюється через залучення недержавних акторів у формуванні позитивного бачення держави закордоном та в разі позитивних результатів здатна зміцнювати національну свідомість суспільства. Особливо помітним є цей процес в рамках критичного досвіду держави, наприклад під час військових дій. Так, з початку повномасштабного вторгнення російських сил в Україну в 2022 році завдяки глобальному медійному висвітленню вдалось забезпечити інформаційну та ідеологічну підтримку Заходу.

Таким чином, практичним третім фактором застосування «МС» у самозахисті актора є максимально швидке залучення матеріальної підтримки потенційних союзників та партнерів у вирішенні тих чи інших безпекових завдань. Потенціал «МС», а також наявність виважених стратегій на довго- та короткострокову перспективу з врахуванням специфіки відносин з тим чи іншим актором-реципієнтом корелюється з можливістю держави забезпечити захист своїх безпекових інтересів.

Отже, з огляду на вищезазначені твердження можна зробити висновок, що ефективну «МС» слід розглядати як один з найважливіших факторів захисту безпекових інтересів держави, особливо в умовах трансформації світового порядку, появу нетрадиційних загроз та інтернаціоналізацію безпеки. Не дивлячись на теоретико-концептуальну недосконалість «МС» і складнощі її послідовного та довгострокового застосування, саме «МС» в умовах стрімких глобалізаційних процесів є ключем до впливу на акторів-союзників та акторів-суперників, а також вирішальним аспектом спроможності держави до самозахисту.

Список використаних джерел:

1. Dharma Bahadur Baniya. Soft Power in the Contemporary World: Recommendations To the Small States' Security. *Unity Journal*. Vol. II, February 2021. P. 54–69.
2. Durrani Samira. What Happens When a Country Bleeds Soft Power? Conceptualising «Negative Watch»: Towards an Epistemology for Negative and Adversarial Place Branding. *Place Branding and Public Diplomacy*. 19 (4), 2023. P. 456-475.
3. Nye S. J. Soft Power and Great-Power Competition. *Shifting Sands in the Balance of Power Between the United States and China*. Springer, 2023. 208 p.

4. Ohnesorge W. Hendrik. Soft Power: The Forces of Attraction in International Relations. Bonn: Center for Global Studies, Springer, 2020. 307 p.

Ярослав ПЕТРУНЕНКО,
*провідний науковий співробітник
Інституту економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова НАН України (м. Київ)*

ІНІЦІАТИВИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ З ПІДТРИМКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

З початку повномасштабного російського вторгнення в лютому 2022 р. підтримка економіки України з боку ЄС була зосереджена на допомозі малому і середньому підприємництву у подоланні бізнесом нових викликів. Ці виклики включають збереження або перепрофілювання виробництва, релокацію бізнесу, адаптацію до обмежених технологічних можливостей, нестачу робочої сили, втрату ринків та партнерських зв'язків. Завдяки підтримці ЄС 68 % українських підприємців з числа малого і середнього бізнесу продовжують працювати під час війни, адаптувалися до роботи в умовах переміщення та на де окупованих територіях, відновили втрачені партнерства та вийшли на ринки ЄС. Багатьма малими і середніми підприємствами керують жінки та молоді підприємці, і ЄС надає особливу увагу їм, а також підприємствам, заснованим ветеранами.

Співпраця України з інституціями ЄС має тривалу історію. Багато років ЄС співпрацює з урядом України і громадянським суспільством для просування ключових реформ, удосконалення законодавства, створення сприятливого середовища для бізнесу та сприяння інвестиціям, зокрема через підтримку Офісу ефективного регулювання (BRDO) [1], Офісу з розвитку підприємництва та експорту [2], Спільки українських підприємців [3], а також інших спеціальних установ.

Ініціатива «EU4Business» [4], що фінансується ЄС, допомагає малим та середнім підприємствам у п'яти країнах Східного партнерства (Азербайджан, Вірменія, Грузія, Молдова, Україна) ефективніше реалізовувати свій потенціал і стимулювати економічне зростання. Діяльність «EU4Business» зосереджена за трьома основними напрямками: доступ до фінансів (зокрема, це пільгові позики через національні банки, мікрофінансування для домогосподарств, гранти для малих та середніх підприємств, освітні програми для банківських працівників, навчання підприємців фінансовій грамотності); послуги з розвитку бізнесу (що включають консультації та тренінги для підприємців, тренінги для організацій з підтримки бізнесу, створення бізнес-інкубаторів для стартапів, розвиток бізнес-кластерів для взаємної підтримки та розвитку, підтримку урядів у визначенні нових ринків, допомогу організаціям з розвитку експорту); сприятливе бізнес-середовище (зокрема, йдеться про ініціативи щодо просування регуляторних реформ та передових практик, підвищення спроможності законодавчих і регуляторних органів, сприяння державно-приватному діалогу, інформування бізнесу про процеси реформування та правила і процедури). Зокрема, у 2022 р. ініціатива «EU4Business» профінансувала 42 проекти на загальну суму понад 246,0 млн. євро, підтримавши 25 522 компаній. Підприємці створили близько 23 750 нових робочих місць, а їхній товарообіг збільшився на 18 %.

У межах згаданої ініціативи «EU4Business» програмою «SME Recovery, Competitiveness and Internationalization programme» з лютого 2022 р. по грудень 2023 р. для надання комплексної підтримки малому і середньому бізнесу було надано понад 1 100 грантів на загальну суму 5,5 млн. євро, із загальною сумою 7,0 млн. євро прямої грантової допомоги [5].

На сьогодні існує 15 двосторонніх проектів ЄС, спрямованих на допомогу бізнесу в Україні, із загальним бюджетом понад 92,0 млн. євро. Крім того, Україна бере участь у кількох загальноєвропейських програмах, що також включають можливості для бізнесу [5], зокрема у таких: «Horizon Europe», яка фокусується на науці, дослідженнях та бізнес-інноваціях; «Creative Europe» стосовно підтримки культури та креативних індустрій; «Digital Europe», яка зосереджена на інструментах цифровізації малого і середнього підприємництва; «Single Market Programme» (програма єдиного ринку) спрямована на сприяння конкурентоспроможності бізнесу, зокрема у рамках програми у 2023 р. було

запущено ініціативу «Ukraine Ready4EU» із загальним бюджетом 7,5 млн. євро, включаючи два конкурси пропозицій: «Business Bridge» (4,5 млн. євро), що дає змогу українським малим і середнім підприємствам отримати ваучери на участь у міжнародних виставках; «Erasmus for Young Entrepreneurs Ukraine» (3,0 млн. євро) для молодих бізнесменів, які хочуть вивчити досвід іноземного бізнесу.

Незважаючи на значні ризики для фінансових установ, українські малі і середні підприємства, зокрема ті, що працюють на звільнених територіях та у прифронтових громадах, змогли брати кредити через механізми підтримки ЄІБ та ЄБРР.

Крім того, ЄС надав Україні тимчасову лібералізацію торгівлі та інші торговельні поступки. Ці заходи, які вперше набули чинності 04 червня 2022 р., були продовжені до 05 червня 2025 р. [6]. Вони стосуються: усіх цих тарифів відповідно до розділу IV Угоди про асоціацію між ЄС та Україною; справляння антидемпінгового мита на імпорту, що походить з України; застосування єдиних правил імпорту щодо імпорту походженням з України.

Слід зауважити, що 30 квітня 2024 р. Кабінет Міністрів України ухвалив постанову [7], спрямовану на покращення фінансової підтримки українського бізнесу. Урядові нововведення підвищують ефективність державних гарантій, які надаються на портфельній основі.

Так, термін дії державних гарантій буде продовжено до десяти років для кредитів, що використовуються для відновлення основних засобів, зруйнованих внаслідок військової агресії, і до п'яти років для інших видів кредитів. Це також подовжує строки договорів для сільськогосподарських товаровиробників за вже наданими гарантіями.

Крім того, з моменту прийняття постанови підприємства, що працюють у сфері переробної промисловості (основний КВЕД) за всіма КВЕД Секції С Національного класифікатора України, матимуть змогу отримувати кредити під державні гарантії.

Передбачається, що прийняті зміни сприятимуть підтримці мікро-, малих і середніх підприємств України у складних умовах воєнного стану, що позитивно вплине як на реалізацію довгострокових інвестиційних проектів, так і на забезпечення потреб в оборотному капіталі. Це допоможе стабілізувати економічний стан та підтримати національне виробництво на шляху до сталого відновлення.

На сьогодні експертне середовище виокремлює п'ять основних секторів, які мають найбільший потенціал для прискорення економічного зростання, а відповідно є у фокусі також й міжнародних партнерів, – це енергетика, сільське господарство, транспорт, критична сировина (враховуючи важливість розвитку переробної промисловості) та ІТ. Ці сектори мають безпосереднє стратегічне значення для країни, а також є потенційними каталізаторами прискореного післявоєнного економічного зростання. Наприкінці травня 2024 р. ЄС обрав перших отримувачів грантів у рамках програми підтримки інноваційних сервісів проекту «Seeds of Bravery» [8], 14 стартапів отримають до 10 тис. євро кожен (серед них, до прикладу, «BeesAgainstMines» – розробка технологій на основі штучного інтелекту та роботизованих систем для безконтактного очищення забрудненої землі від небезпечних предметів; «Mantis Analytics» – платформа на основі штучного інтелекту, яка здійснює прослуховування інформаційного простору в режимі реального часу та надає організаціям дані для управління фізичними та інформаційними ризиками; «Metaenga» – навчальна платформа XR, призначена для промислових підприємств та освітніх установ, щоб розширити можливості глобального розвитку робочої сили та безпеки на робочому місці в енергетичних секторах; «OptySun» – портативна система очищення води, що використовує сонячну енергію та високоефективну фільтрацію для забезпечення чистої питної води; «Raxhelper» – система підтримки для органів цивільної авіації, центрів обслуговування клієнтів, що оптимізує операції та дозволяє приймати обґрунтовані рішення в динамічному авіаційному середовищі; також низка інших важливих проектів). До того ж, за умови покращення управління державними компаніями та їх модернізації, це також зробить важливий внесок у потенціал економічного зростання.

Попри те, що ініціатива ЄС щодо поставки до березня 2024 р. одного мільйона боєприпасів не досягла успіху, вона слугувала каталізатором для окремих країн узяти на себе відповідальність за організацію подібного роду проектів. Тим не менш, одним із найважливіших кроків ЄС на підтримку України є надання нашій країні статусу кандидата в члени ЄС. Це рішення дає Україні перспективу членства в ЄС, що може мати значний позитивний вплив на її економіку та політичне майбутнє.

Процес розширення ЄС визначатиме майбутній європейський порядок, зміцнюючи важливість союзу як ключового елемента співпраці в Європі. Вступ до ЄС України, як демократичного і економічно стійкого партнера, безумовно матиме значний вплив на європейську безпеку. Перспектива розширення значно перевершує інші заходи, які ЄС вживає для підтримки України, оскільки вона демонструє

довгострокову та постійну прихильність до нашої країни.

Список використаних джерел:

1. Офіс ефективного регулювання (BRDO). URL: <https://brdo.com.ua>
2. Державна установа «Офіс з розвитку підприємництва та експорту». URL: <https://epo.org.ua>
3. Спілка українських підприємців. URL: <https://sup.org.ua/uk>
4. EU4Business в Україні. URL: <https://eu4business.org.ua>
5. Together We Are Resilient: The European Union supports Ukraine's SMEs in times of war. *Delegation of the European Union to Ukraine*. March 1, 2024. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/together-we-are-resilient-european-union-supports-ukraines-smes-times-war_en?s=232
6. EU solidarity with Ukraine. European Council. Council of the EU. May 27, 2024. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-response-ukraine-invasion/eu-solidarity-ukraine/#economic>
7. Уряд удосконалив фінансову підтримку українського бізнесу через інструмент портфельних гарантій. «Урядовий портал» від 30 квітня 2024 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-udoskonalyv-finansovu-pidtrymku-ukrainskoho-biznesu-cherez-instrument-portfelnykh-harantii>
8. Прасад А. ЄС видав перші гранти за програмою Seeds of Bravery для 14 українських стартапів. *Forbes Ukraine*. URL: <https://forbes.ua/news/es-vidav-pershi-granti-za-programoyu-seeds-of-bravery-dlya-14-ukrainskikh-startapiv-29052024-21437>

Інна ТУРЯНИЦЯ,

доцент кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції
(Ужгородський національний університет)

**ЯГЕЛЛОНСЬКА ІДЕЯ ЯК ІСТОРИЧНА МЕТАФОРА
ТА СУЧАСНИЙ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЕКТ**

Онтологія міфологем являє собою вельми цікавий предмет вивчення. Вдавшись до авторитету теоретиків, наведемо судження Ю. Крістевої, котра вела мову про суб'єкт, котрий не являє собою *ні історичного індивіда, ані свідомості уявленої логічно*. Міфологему можна віднести саме до подібного. Філософія дуже влучно підмітила, що забезпечуючи взаємозв'язок трансцендентального буття з трансцендентальним *его*, такі метафоричні структури стають «*тетичною діяльною свідомістю*» [4, с. 134]. Побутуючи у сфері духовного життя, царині символів та політичної ідеології, міфологема з одного боку являє собою явище ментального характеру. Але з іншого вона:

1. Може відбивати, хай і в алегоричній формі, певні об'єктивно існуючі реалії, котрі хоч і відрізняються на практиці від параметрів уявного, але тим не менше їхнє існування не складає сумніву.

2. Створює цілепокладання політичного суб'єкта, мотивацію його дій, формує певний політичний проект.

Отже, міфологема набуває властивостей і дійсного, і уявного феномену водночас, часто-густо побутуючи в історичному часі/просторі протягом багатьох десятиріч і сторіч, призабуваючись та знову реінкарнуючись. Як і будь-яке явище історичного буття міфологема зазнає еволюції щодо наповнення конкретними смислами, етосом, котрі співвідносяться зі змінами соціокультурних та політичних обставин. Але одночасно в ній зберігаються певні визначальні елементи, котрі надають їй впізнаваності.

Серед таких стійких об'єктивно-суб'єктивних феноменів-міфологем хотілося б докладно зупинитися на **ягеллонській ідеї**. Зразу зауважимо, що предметом зацікавлення є ті її аспекти, котрі дотичні не до політико-географічного регіону Центральної Європи, консолідованого нині у форматі Вішеградської групи, а до України і Центрально-Східної Європи загалом.

Якщо згадати обставини утворення Речі Посполитої у 1569 р., то ми спостерігаємо з першого погляду *дивовижне, але насправді доволі логічне співзвуччя з реаліями часу сьогодення*. Один із співавторів міжнародної колективної монографії, що вийшла до 450-річчя Люблінської унії А. Гіль нагадав про значення геополітичного фактора, зокрема піднесення Московії. На початку формування литовської державності вона була для Великого князівства Литовського, можливо, навіть більшою загрозою, аніж Тевтонський орден. Політичним елітам обох країн – Польщі та Литви, як і раніше у 1385 р. вдалося подолати взаємні упередження та відкласти суперечки, зрозуміти серйозність ситуації й намагатися

змінити несприятливе положення [2, с. 15].

Це, серед іншого, підживлює інтерес до підваженої проблеми і серед фахових кіл гуманітаріїв і суспільствознавців, і серед широкого суспільного загалу. Люблінська унія та утворена в результаті ухвалення унійного Акту польсько-литовська федерація стала відповіддю на експансіонізм Московії, котра, евентуально привласнивши собі месіанську роль по збиранню давньоруської спадщини, спираючись на самонабутий статус «Третього Риму», заявила претензії на лівонську спадщину і розв'язала війну 1558–1583 рр. У свій час ще В. Липинський звернув увагу на історичну відповідальність руського елементу, котрий, почувачись покривдженням у Литві, почав звертатися по допомогу до єдиновірної Москви, і це, звісно, породило постійні з того часу плани московських князів щодо загарбання України й білоруських земель. 1493 року московський князь уперше присвоює собі у зносінах з Великим князівством Литовським титул «государя всея Русі», і це був перший, за переконанням В. Липинського, етап політики «збирання руських земель» [6, с. 143].

Неоімперіалістична політика путінської росії та її відкрито заявлені наміри ревізувати політичні реалії, що склалися після розвалу СРСР впливають з того самого месіанізму та декларацій про «особливу роль» у світовому порядку. Пов'язані з цим загрози, хоч і модифіковані відповідно до сьогодення, але в якихось своїх основах вони є співставні з тими, котрі виникли півтисячоліття тому. Мова йде про вихід євразійської імперії до балтійського узбережжя, реанімацію її як домінуючої сили у Центрально-Східній Європі і зарезервування за собою сфери геополітичного впливу, відмежованої розділовими лініями. І тоді, і тепер це становить очевидну загрозу для держав і народів регіону, для європейського порядку у XVI ст. і світової стабільності та безпеки у XXI ст.

Правомірність подібних аналогій підкріплюється не тільки зовнішньою схожістю подій, кола міжнародно-політичних гравців, котрі беруть участь у них, але й геополітичними константами. Балто-Чорноморське Міжмор'я, з чиїх би позицій, і в яких би визначеннях його не характеризувати, чи то як маккіндерівський Гартленд, чи як регіон-браму у викладках Стівена С. Коена, з часів шляху з варяг у греки був і залишається простором транзиту товарів, технологій, поширення військово-політичного впливу, дипломатичної активності, тереном руху ідей, конкуренції ідентичностей. Врешті Балто-Чорноморським Міжмор'ям проходить водорозділ між двома цивілізаціями: західноєвропейською та православно-візантійською, двома військово-політичними блоками – євроатлантичною та євразійською спільнотами. Свого часу це був водорозділ між НАТО та Організацією Варшавського договору, уособлений «залізною завісою».

Раз у раз ягеллонська ідея одержувала імпульси для нового її спалаху: чи то під час польських повстань 1830–1831 рр. та 1863 р., коли їхні лідери висували заклик «за Вашу та нашу свободу», так і в умовах Другої Речі Посполитої. Нагадаємо, що «начальник держави», крупний польський політик Юзеф Пілсудський навзаєм інкорпораційній політиці партії ендеків обстоював концепцію прометеїзму, котра, ґрунтуючись на осучасненій ягеллонській ідеї, пропонувала антибільшовицький союз народів Центрально-Східної Європи: поляків, литовців, білорусів, українців тощо. Ідея прометеїзму зародилася зі споконвічної мрії польського народу при відновленні «золотого віку» шляхетської вольності давніх Ягеллонів [3, с. 4]. Саме у цей час Перша Реч Посполита нерідко подавалася у суспільній думці як федерація не тільки лише Польщі та Литви, а як договірний федеративний союз трьох народів, а його недостатня нереалізованість у сучасній історіографії трактується як одна з причин її занепаду і поділу наприкінці XVIII ст. [7, с. 8].

Таке трактування ягеллонської ідеї використовувалося і польською антикомуністичною опозицією, зокрема фракцією, згуртованою навколо ідей Єжи Гедройця та редагованого ним часопису «*Культура*». Апелювали до такого розуміння феномену Речі Посполитої і на час утворення Люблінського трикутника у 2020 р. міністри закордонних справ України, Польщі та Литви [5].

Питання про майбутнє посткомуністичних країн, котрі відродили свою суверенну державність після розвалу радянської імперії та сфери її впливу гостро непокоїло як їхні політичні еліти, так і лідерів країн НАТО та ЄС, експертне співтовариство. Більшості з них вдалося уникнути загрози залишитися у «сірій зоні» невизначеності подальшого поступу та політичних перспектив. Швидше несподівано, аніж закономірно, «повернення до Європи» країн Балтії, поруч з державами Центральної Європи, пішло настільки швидко та успішно, що вони потрапили у першу чергу кандидатів вступу у ЄС та НАТО після розширення обох спільнот на схід. Польща та Литва нині у повній мірі користуються перевагами членства у клубі розвинених держав і пожинають плоди далекоглядності і послідовності своїх тогочасних лідерів. В Україні з її «багатовекторністю», котра подібно фіговому листку ледь прикривала безпринципне

балансування між Сходом і Заходом, а то й особливі відносини зі своїм східним сусідом у форматі безкраваткових зустрічей президентів Кучми та Єльцина, Європа залишалась «непевним об'єктом бажань».

Утім, історичні партнери України – Польща і Литва були активними промоутерами європейського та євроатлантичного курсу України не тільки, і не стільки по причині альтруїзму їхніх політиків, чи ностальгування по добрих старих часах Речі Посполитої трьох народів. Це тверезий політичний розрахунок: мати на східних кордонах прогнозованого сусіда, а ще краще – ідейного та політичного союзника в особі України, а не продовження євразійського блоку, головна потуга котрого – путінська росія не тільки мріє про історичний реванш, але й розв'язала війну для його здійснення. Польський експерт, старший науковий співробітник варшавського Центру східних досліджень В. Конончук заакцентував, що протистояння російській агресії об'єднує країни Люблінського трикутника, адже ці країни мають розуміння безпеки, якого позбавлені інші члени ЄС: «І Вільнюс, і Варшава розуміють значення України для своєї безпеки. Вони підтримують євроінтеграційні та натовські прагнення України. Люблінський трикутник – це спільнота зі спільним баченням загроз довкола цих країн» [1].

Не викликає питань конституційно закріплений курс України на європейську та євроатлантичну інтеграцію, котра набула вигляду конкретних дій і кроків навзаєм багаторічним мантрам та деклараціям політиків, які часто-густо використовували їх як банальний засіб передвиборної агітації. А ось формат малих союзів, локальних груп держав, як то Вішеградської четвірки, євро регіонів, різномірних спільнот держав Північної Європи, Балтійського та Чорного морів для гнучкого реагування на безпекові виклики, для вигідного торгово-економічного обміну, розвитку транспортно-логістичних комунікацій, у тім числі з огляду на проекти КНР вийти на європейський ринок через сучасну версію Великого шовкового шляху виглядають дуже перспективними. А окремі проекти могли би бути здійснені, або здійснюються вже сьогодні, попри породжені російською агресією проти України перешкоди. Нагадаємо про ідею створення оборонного союзу Великої Британії, Польщі та України з можливим долученням країн Балтії, передовсім Литви, котра обговорювалась у 2022 р.

Підводячи підсумок, зазначимо, що побутуючи і у форматі міфологеми, і у форматі реального історичного проекту, ягеллонська ідея не втратила своєї актуальності в силу об'єктивно існуючих обставин, передовсім геополітичних, безпекових, економічних, цивілізаційно-культурних. Виклики, котрі стоять перед країнами Балто-Чорноморського Міжмор'я багато в чому одні й ті самі. Досвід співпраці між ними є тривалим і апробованим. Усе це служить основою зближення і подолання розбіжностей, бо дотичного і спільного значно більше того, що роз'єднує. Це щодо українсько-польських взаємин. А українсько-литовські взаємини були і залишаються показовим прикладом позитивної динаміки їхнього розвитку вже тривалий час.

Список використаних джерел:

1. Ворожбит О. Україна–Польща. Від історії до безпеки. *Український тиждень*. Дата оновлення: 19.04.2021. URL: <https://tyzhden.ua/World/251793> (дата звернення: 20.10.2024).
2. Гіль А. Люблінська унія 1569 року. *Відносини Польщі з Литвою, Білоруссю та Україною 450 років після Люблінської унії* / за ред. Т. Стемпневського, Б. Сурмач. Пер. з польськ. О. Семенюк. Київ: Ніка-Центр, 2020. С. 13–26.
3. Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 360 с.
4. Крістева Ю. Від однієї ідентичності до іншої. *Крістева Ю. Полілог*. Пер. з франц. Петра Таращука. Київ: Юніверс, 2004. С. 128–149.
5. Кулеба, Чапутович і Лінкявічюс започаткували Люблінський трикутник – новий формат України, Польщі та Литви. *Урядовий портал*. Дата оновлення: 28.07.2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/kuleba-chaputovich-i-linkyavichyus-zapochatkuvali-lyublinskij-trikutnik-novij-format-ukrayini-polshchi-ta-litvi> (дата звернення: 19.10.2024).
6. Липинський В. Шляхта на Україні. Її роль в житті українського народу на тлі його історії. *Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. Т. 1: Суспільно-політичні твори (1908–1917)* / Ред. кол.: Я. Пеленський (гол. ред.) та ін. Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ. Київ: Український письменник, 2015. С. 120–235.
7. Стемпневський Т., Сурмач Б. Річ Посполита як прототип сучасного Європейського Союзу: вступ. *Відносини Польщі з Литвою, Білоруссю та Україною 450 років після Люблінської унії* / за ред. Т. Стемпневського, Б. Сурмач. Пер. з польськ. О. Семенюк. Київ: Ніка-Центр, 2020. С. 7–12.

Маріанна МАРУСИНЕЦЬ,

*доцент кафедри історії та суспільних дисциплін,
старший науковий співробітник, старший дослідник
Науково-дослідного центру імені Тиводора Легоцького
(Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ, м. Берегове)*

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН МІЖ РЕСПУБЛІКОЮ ІРЛАНДІЯ ТА ЄС

Республіка Ірландія відіграє центральну роль у розвитку ЄС, роблячи свій внесок в економічну та соціальну політику. У 1973 р. Республіка Ірландія підписала Договір про приєднання до Європейського економічного співтовариства (ЄЕС), яке у 1993 р. стало Європейським союзом (ЄС). У 2023 р. виповнилося 50 років як Республіка Ірландія офіційно стала членом ЄЕС, 1 січня 1973 р. після референдуму, на якому 83 % виборців підтримали цей крок. Подаючи заявку на членство в ЄЕС, Республіка Ірландія переслідувала насамперед свої власні фінансові, економічні та політичні інтереси, але також була готова підтримати розумні ініціативи ЄЕС та згодом ЄС. Основні інтереси Республіки Ірландія як члена ЄС включають розвиток торгівлі, захист внутрішньої економіки, встановлення міжнародних торговельних зв'язків, скорочення безробіття і зростання загального добробуту. Досягнення цих цілей і розуміння цінностей ЄС були основними причинами, що спонукали Республіку Ірландія приєднатися до ЄЕС, і нині спонукають Республіку Ірландія всебічно підтримувати політику ЄС.

Республіка Ірландія використовує своє членство в ЄС, щоб вносити цінний внесок у формування міжнародного порядку, просувати і захищати інтереси Республіки Ірландія в ЄС за допомогою роботи Міністерства закордонних справ Республіки Ірландія, посольств Республіки Ірландія у ЄС та Постійного представництва Республіки Ірландія при ЄС у Брюсселі. Постійне представництво Республіки Ірландія при ЄС об'єднує державних службовців майже з усіх державних відомств Республіки Ірландія, що робить його найбільшою дипломатичною місією держави за кордоном. Попри те, що ірландський уряд щоденно реагує на численні виклики, які створює Брекзїт, він також шукає нові можливості та створює альянси як у ЄС, так і в США.

Після того як Європейська комісія рекомендувала надати Україні статусу кандидата на вступ до ЄС, Європейський Парламент ухвалив резолюцію на підтримку статусу кандидата в ЄС для України і 14 грудня 2023 р. Рада ЄС вирішила розпочати переговори про вступ України до ЄС, висунувши на адресу України вимоги щодо проведення низки реформ. Інтеграція Республіки Ірландія до ЄС, її взаємодія з інституціями ЄС, а також шляхи вирішення багатьох актуальних питань за допомогою ЄС є актуальними для України у контексті євроінтеграційних устремлінь нашої держави. Досвід Республіки Ірландія, як країни зі сталими демократичними інститутами є цінним для України. Республіка Ірландія є державою з високим рівнем розвитку соціально-економічних та політико-правових інституцій. Ірландська держава є безсумнівним прикладом для формування громадянського суспільства, що є однією з необхідних умов просування України на шляху проведення соціально-економічних та політико-правових реформ з метою її входження у коло високорозвинутих та демократичних країн ЄС.

Процес інтеграції Республіки Ірландія до ЄС був успішним завдяки демонструванню нею послідовних і наполегливих дій, незалежно від того хто очолював уряд чи був президентом ірландської держави. Успіх Республіки Ірландія у ЄС став можливим завдяки розвиненому громадянському суспільству, профспілок та численних неурядових організацій. За час після здобуття незалежності Україна пройшла значний шлях нарощування кількості та вдосконалення якості недержавних організацій, що створюються з ініціативи громадян і формують громадянське суспільство, що, як показав досвід Республіки Ірландія є також чинником успіху в ЄС.

Ірландський уряд і його дипломати розглядають Брекзїт як можливість для Республіки Ірландія розширити свою значущість як у ЄС, так і у відносинах між США та ЄС. Очікується, що в умовах Брекзїту роль Республіки Ірландія в ЄС зросте, але як саме ця роль зміниться, залишається розпливчастим і невизначеним. Республіка Ірландія вступила до ЄЕС як аграрна держава, що потребує допомоги – тепер вона більш упевнено підтримує членство в ЄС як сучасна високотехнологічна країна з відкритою економікою. У 2014 р. країна перетворилася з чистого бенефіціара на чистого платника до бюджету ЄС. З таким зростанням виникає відповідальність, і, оскільки ЄС демонструє рішучу підтримку Республіці Ірландія під час Брекзїту, можливо, доведеться ухвалювати деякі жорсткі рішення щодо таких питань, як корпоративне оподаткування та внески у європейську оборону [1].

Така невелика відкрита економіка, як Республіка Ірландія, отримала величезну вигоду від членства в ЄС. У суто грошовому вираженні Республіка Ірландія отримала від ЄС чисті внески у розмірі понад 40 млрд. євро в період з 1973 по 2007 рр. включно. Але більш важливим, мабуть, є той факт, що членство в ЄС дало змогу Республіці Ірландія отримати рівний доступ до європейського ринку. Це дозволило Республіці Ірландія подолати розрив у розвитку із Західною Європою, який вона відчувала протягом століть. Членство у ЄС також дозволило, а часом і змусило Республіку Ірландія модернізувати свої державні служби та приватні підприємства. Протягом членства в ЄС, Республіка Ірландія неодноразово зазнавала фінансово-економічних криз, але членство в ЄС і Єврозоні дало змогу Республіці Ірландія пережити періоди турбулентності та відновитися від них [2].

Членство в ЄС допомогло Республіці Ірландія перетворитися в одну з провідних інноваційних країн Європи. Це допомогло залучити мільярди євро прямих іноземних інвестицій від компаній у високотехнологічних секторах, таких як інформаційно-комунікаційні технології, фармацевтика, цифрові медіа та соціальні медіа. Майже 2700 проектів за участю ірландських організацій отримали понад 1,2 мільярда євро фінансування з «Horizon 2020» – рамкової програми ЄС з досліджень та інновацій на 2014–2020 рр. Трохи більше чверті (690) цих організацій були малими або середніми підприємствами. Остання рамкова програма досліджень та інновацій «Horizon Europe» має бюджет у розмірі 95,5 млрд. євро на період з 2021 по 2027 рр. до початку 2024 р. інвестиції Республіки Ірландії в «Horizon Europe» складають 628,6 млн. євро, при цьому 380 ірландських організацій брали участь у 957 проектах. Республіка Ірландія є частиною європейського дослідницького простору, що означає, що ірландські дослідники можуть зробити значний внесок у глобальні дослідження та розробки. Участь Республіки Ірландія у дослідженнях, що фінансуються ЄС, залучає міжнародні дослідницькі таланти до країни. Участь у дослідницьких програмах ЄС також сприяє та демонструє Дослідницький потенціал Республіки Ірландія на світовій арені [3].

Проблема ірландського кордону, яка виникла внаслідок референдуму щодо Брекзиту у 2016 р., пролила нове світло на складність і стійкість одного з найбільш затяжних територіальних конфліктів у Європі. Зокрема, Брекзит викликав дискусії про те, який вплив на мирний процес у Північній Ірландії міг мати процес європейської інтеграції Республіки Ірландія та Великобританії. В цілому, констатується, що мирному процесу та підписанню Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. [4] частково сприяв процес інтеграції до ЄС, що супроводжував рішення, ухвалені основними учасниками територіального конфлікту в Північній Ірландії: обома державами (Республіка Ірландія та Великобританія) та обома громадами (католиками і протестантами) Північної Ірландії.

Досвід Республіки Ірландія в ЄС свідчить про те, що членство в ЄС вносить значний внесок у зусилля з управління різними аспектами глобалізації і може пом'якшити найгірші наслідки міжнародної економічної конкуренції. З членством в ЄС міжнародна популярність Республіки Ірландія також зросла, а разом з нею і національна впевненість у собі. Місце за столом Європейської ради, де засідають прем'єр-міністри і президенти країн ЄС, ставить Республіку Ірландія в один ряд з іншими європейськими державами, в першу чергу з Великою Британією. Членство Республіки Ірландія в ЄС допомогло налагодити її відносини з сусідньою Великою Британією. ЄС зіграв свою роль у забезпеченні цього зближення, а також підтримував мирний процес у Північній Ірландії.

Список використаних джерел:

1. Kennedy L. For Ireland, Brexit may prove to be another moment of psychological liberation. Quartz. 2019. February 5. URL: <https://qz.com/1542757/brexit-could-transform-irelands-relationship-with-the-eu-and-us> (Дата звернення: 09.09.2024).
2. O'Leary E. Ireland and the European Union: economic integration, economic transformation. Finance: Theory and Practice. 2014. Vol. 5. P. 93–98.
3. Benefits of EU membership for Ireland. An official website of the European Union. 2024. April, 12. URL: <https://ireland.representation.ec.europa.eu/about-us/benefits-eu-membership> ireland_en#:~:text=Ireland's%20membership%20of%20the%20European,in%20Ireland's%20modern%20labour%20market (Дата звернення: 14.09.2024).
4. Good Friday Agreement. Agreement reached in the multi-party negotiations. Belfast. 1998. April, 10. URL: <https://cain.ulster.ac.uk/events/peace/docs/agreement.htm> (Дата звернення: 14.09.2024).

Ганна ЛЕЩЕНКО,

студентка 2-го курсу факультету міжнародних відносин
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ ЯК ПІДРИВНА СКЛАДОВА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

Енергетика – критично важливий ресурс не лише для життя окремих осіб, а й для нормального функціонування держави. Як відомо, Україна впродовж тривалого часу була одним із основних експортерів електроенергії до держав Центральної Європи. Так, наприклад, за період 2020 року до Угорщини було експортовано 2 110,4 млн кВт·год, Польщі – 1 484,1 млн кВт·год, Румунії – 868,3 млн кВт·год [5].

Важливо зазначити, що провідна роль у експорті електроенергії з України до держав Центральної Європи належала Бурштинській ТЕС, котра сьогодні, унаслідок російських атак, не підлягає відновленню. Тим не менш, збитки енергосектору України, спричинені державою-агресоркою, значно більші. Зокрема, станом на березень 2024 року знищено орієнтовно 80 % теплової генерації [4]. Повністю зруйновані Зміївська та Трипільська ТЕС, значних пошкоджень зазнала Ладижинська ТЕС [6].

Відповідно, такі наслідки помітно позначилися на експортних показниках України, фактично перетворивши її на імпортера електроенергії. Значущим став червень 2024 року, коли експорт Україною прирівнювався до нуля, а імпорتنі показники за один місяць перевищили сумарний імпорт за весь попередній рік. За таких умов саме країни Центральної Європи стали основними експортерами електроенергії до України. Так, найбільший обсяг цього ресурсу за червень надійшов з Угорщини (42 % загального імпорту), а також по 17 % зі Словаччини й Румунії, 16 % з Польщі й 8 % з Молдови [1]. З одного боку, ця ситуація мала болючі наслідки для деяких держав, наприклад, Молдови, де експорт з України становив орієнтовно 30 % загального обсягу галузі [7].

Отже, Центральна Європа була змушена адаптуватися до нових умов і якнайшвидше шукати альтернативних постачальників. З іншого боку, оскільки згаданий регіон втратив одного з провідних експортерів електроенергії, на цю роль з'явилися вакантні місця, що надало деяким державам певний економічний поштовх. Наприклад, за 2020 рік частка України в експорті електроенергії до Угорщини становила 12,2 % [14], натомість за 2022 рік – менше одного [15]. Візьмімо показники експорту цього ж ресурсу з Румунії до Угорщини. У порівнянні з 2020 роком [14] експорт електроенергії Румунією до Угорщини у 2022 році [15] зріс більш як на 10 %.

Тим не менш, Україна впливає на енергетичну безпеку Центральної Європи не лише як експортер, а і як транзитна держава. Географічно Україна розташована на перетині декількох частин світу, зокрема між Європою та Азією. Ще з давніх часів територією України простягалися важливі торговельні шляхи, котрі з'єднували Балтійське й Чорне море, Галичину та Кавказ тощо. Сьогодні ж транзитність України є доволі суперечливою з геополітичної точки зору, оскільки на сході ми маємо сусіда-агресора – росію.

За 2021 рік росія експортувала до ЄС сирової нафти більш як на 50 млрд доларів [9]. Певна частина цих поставок відбулася територією України. Знову ж таки, на цю ситуацію можна дивитися з різних боків. По-перше, Україна отримувала значні прибутки за транзит згаданого ресурсу. По-друге, такі показники свідчать про залежність певних держав від поставок енергоресурсів з російської федерації, тобто енергетичну вразливість цих країн. З іншого ж боку, залежною була й росія, котра розглядала Європу як один із головних ринків збуту нафти, що, після початку повномасштабного вторгнення, надало Європі додаткові механізми впливу на країну-агресорку шляхом мінімізації імпорту зазначеного ресурсу.

ЄС використав цю можливість, увівши ембарго на імпорт російської нафти морськими шляхами. Щоправда, з певними виключеннями. Нафтопереробна промисловість Болгарії має високий рівень залежності від поставок російської нафти, тому цій державі ЄС було надано право продовжувати експорт згаданого ресурсу з росії через море. Дозвіл експорту російської нафти трубопроводами отримали Угорщина, Чехія та Словаччина до 2024 року включно [8].

Повномасштабне вторгнення росії в Україну показало, наскільки небезпечною є залежність від поставок палива, зокрема нафти та газу, з росії, що стало поштовхом для держав Європи до диверсифікації джерел постачання цих ресурсів та зміцнення потужності власного енергосектору. Такі дії не лише позитивно впливають на розвиток енергетичної сфери, а й значно зменшують вплив росії на європейський континент. Розглянемо деякі приклади.

Болгарія обмежила експорт російської нафти ще до закінчення вказаного Єврокомісією терміну, незважаючи на те, що станом на 2023 рік ця країна була четвертим за обсягами покупцем російської нафти, котра надходила морськими шляхами. Натомість новими постачальниками стануть Казахстан, Туніс та Ірак [2].

Частка імпорту російської нафти та газу в енергетичному секторі Словаччини доволі висока. Відсоток російської сирої нафти в загальному імпорті цього ресурсу Словаччини складав 88,5 % у 2020 році [16], нафтового газу – 88,7 % [17]. Поступова відмова від згаданих російських ресурсів – це процес, котрий може тривати роками. Тим не менш, у цій галузі вже є певні зрушення. Зокрема, був запущений інтерконектор Польща-Словаччина, що дозволить транспортувати до Словаччини альтернативний американський газ, котрий Польща, у свою чергу, отримуватиме трубопроводом із Литви [13].

Молдова теж розпочала роботу над розбудовою власної енергетичної незалежності. Раніше згадана країна отримувала значні обсяги електроенергії з ТЕС, розташованої на Придністров'ї, проте після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, Молдова звела повітряну лінію електропередач протяжністю 158 км, що, за словами Президентки Марії Санду, звільнить Молдову від політичного шантажу з боку росії [3].

У відповідь на російську агресію Україна запроваджує великий спектр безпекових заходів, зокрема і в галузі енергетики. Так, влітку 2024 року було оголошено заборону на здійснення транзиту територією України продукції російської компанії «Лукойл» через нафтопровід «Дружба» [11]. Такі події породили коло дискусій, зокрема з боку Угорщини та Словаччини, для яких згадана російська компанія була основним постачальником нафти.

Зокрема, уряди Угорщини та Словаччини заявили, що санкції проти «Лукойл» становлять небезпеку енергетичному добробуту Центральної Європи. Тим не менш, Єврокомісія зазначила, що не бачить в українських санкціях проти «Лукойл» загрози енергетиці країн ЄС [11], що породило ще більшу критику. Наприклад, Міністр закордонних справ Угорщини Петер Сійярто зазначив, що Єврокомісія навмисно намагається завдати шкоди енергетичній галузі згаданих держав [10].

Такі заяви є провокативними, оскільки масштабують складені обставини на загальноєвропейський рівень. Інакше кажучи, санкції, накладені Україною на «Лукойл», що є справою національної безпеки України, стали ще одним приводом для дискредитації ЄС та підризу довіри до цього об'єднання, що тільки грає на руку самій росії.

Насправді ж санкції України на «Лукойл» варто розглядати як поштовх для держав Центральної Європи до диверсифікації постачальників енергоресурсів, що лише зміцнить енергетичний сектор цих країн та зменшить його залежність від конкретних експортерів, а отже, і вразливість.

В умовах постійної загрози енергетичній безпеці регіону з боку росії, Україна та держави Центральної Європи, зокрема, мусять об'єднати зусилля задля стабілізації ситуації.

По-перше, необхідно збільшити поставки систем протиповітряної оборони до України, аби захистити вцілілі об'єкти енергетичної інфраструктури на території України та нормалізувати потоки електроенергії між державами.

По-друге, варто розвивати диверсифікацію як самих енергоресурсів, так і їхніх постачальників та шляхів транзиту. Зокрема, перспективним є Адріатичний трубопровід «Janaf» [12], через який можна доставляти нафту з третіх країн до Центральної Європи.

По-третє, працювати над дієвими інформаційними кампаніями, аби донести до населення країн Європи необхідність відмови від російських паливних ресурсів та підтримки енергетичного сектору України.

Підсумовуючи, зазначимо, що мінімізація впливу росії на енергетичний сектор Європи та всестороння допомога Україні виступатимуть підтвердженням того, що Європа є сильною і незалежною, здатною до рішучих дій та безпекоорієнтованих політик.

Список використаних джерел:

1. Артемчук О. Протягом червня Україна імпортувала більше електроенергії, ніж за весь 2023 рік. *Інтернет-видання «Економічна правда»*. Дата оновлення: 03.07.2024. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/07/3/716165/> (дата звернення: 02.09.2024).
2. Болгарія купуватиме нафту в Казахстану, Іраку і Тунісу на заміну російській. *Інформаційна агенція «Укрінформ»*. Дата оновлення: 12.01.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3812720-bolgaria-kupuvatime-naftu-v-kazahstanu-iraku-i-tunisnu-na-zaminu-rosijskij.html> (дата звернення: 04.09.2024).

3. Боярчук Т. У Молдові планують позбутися залежності від електроенергії із Придністров'я. *Інтернет-видання «Лівий берег»*. Дата оновлення: 30.03.2024. URL: https://lb.ua/world/2024/03/30/606043_u_moldovi_planuyut_pozbutisya.html (дата звернення: 04.09.2024).
4. Бурштинська ТЕС не підлягає відновленню через обстріли РФ – влада. *Інтернет-видання «Радіо Свобода»*. Дата оновлення: 28.06.2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-burshtynskates/33013256.html> (дата звернення: 01.09.2024).
5. Експорт електроенергії в 2020 році перевищив імпорт в 2 рази – «Укренерго». *Інтернет-видання «Економічна правда»*. Дата оновлення: 13.01.2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/01/13/669941/> (дата звернення: 01.09.2024).
6. Збитки і втрати енергосектору України внаслідок обстрілів Росії перевищили \$56 мільярдів – KSE. *Інформаційна агенція «Укрінформ»*. Дата оновлення: 10.06.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3873421-zbitki-i-vtrati-energosektoru-ukraini-vnaslidok-obstriliv-rosii-perevisili-56-milardiv-kse.html> (дата звернення: 02.09.2024).
7. Лисогор І. Молдова стикнулася з енергетичною кризою через війну в Україні. *Інтернет-видання «Лівий берег»*. Дата оновлення: 03.11.2022. URL: https://lb.ua/society/2022/11/03/534665_moldova_stiknulasya_z_energetichnoyu.html (дата звернення: 09.09.2024).
8. Мельник Т. Болгарія, Угорщина, Чехія та Словаччина матимуть винятки з нафтового ембарго. Терміни й умови визначить Єврокомісія. *Інтернет-видання «Forbes Ukraine»*. Дата оновлення: 31.05.2022. URL: <https://forbes.ua/news/bolgariya-matime-vinyatok-z-naftovogo-embargo-do-kintsya-2024-roku-31052022-6310> (дата звернення: 03.09.2024).
9. Пилипенко Я. Головний двигун російської економіки: як рф продає нафту й газ. *Онлайн-портал «Dozzoro»*. Дата оновлення: 27.04.2022. URL: <https://dozorro.org/blog/golovnij-dvigun-rosijskoyi-ekonomiki-yak-rf-prodaye-naftu-j-gaz> (дата звернення: 03.09.2024).
10. Сійярто звинуватив Єврокомісію у навмисному перешкодженні енергопостачанню Угорщини. *Інформаційна агенція «Укрінформ»*. Дата оновлення: 25.08.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3898568-sijarto-zvinuvativ-evrokomisiu-u-navmisnomu-pereskodzanni-energopostacannu-ugorsini.html> (дата звернення: 06.09.2024).
11. Угорщина більше не може купувати російську нафту за нижчими від ринкових цінами – Politico. *Інформаційна агенція «Укрінформ»*. Дата оновлення: 06.09.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3902997-ugorsina-bilse-ne-moze-kupuvati-rosijsku-naftu-za-nizcimi-vid-rinkovih-cinami-politico.html> (дата звернення: 06.09.2024).
12. Хорватія пропонує транспортувати нафту до Угорщини та Словаччини – прем'єр. *Інформаційна агенція «Укрінформ»*. Дата оновлення: 01.08.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3891108-horvatia-proponue-transportuvati-naftu-do-ugorsini-ta-slovaccini-premer.html> (дата звернення: 12.09.2024).
13. Afanasiev V. Poland to supply natural gas to Slovakia via Lithuania LNG terminal. *Information agency «Upstream»*. Дата оновлення: 08.07.2024. URL: <https://www.upstreamonline.com/energy-security/poland-to-supply-natural-gas-to-slovakia-via-lithuania-lng-terminal/2-1-1674147?zephrossoott=wwzDjm> (дата звернення: 04.09.2024).
14. Where does Hungary import Electricity from? (2020). *Data platform «The Observatory of Economic Complexity»*. URL: https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/import/hun/all/52716/2020 (дата звернення: 13.09.2024).
15. Where does Hungary import Electricity from? (2022). *Data platform «The Observatory of Economic Complexity»*. URL: https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/import/hun/all/52716/2022 (дата звернення: 13.09.2024).
16. Where does Slovakia import Crude Petroleum from? (2020). *Data platform «The Observatory of Economic Complexity»*. URL: https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/import/svk/all/52709/2020 (дата звернення: 13.09.2024).
17. Where does Slovakia import Petroleum Gas from? (2020). *Data platform «The Observatory of Economic Complexity»*. URL: https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/import/svk/all/52711/2020 (дата звернення: 13.09.2024).

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ПРАВО ЄС

24 лютого 2022 року Російська Федерація розпочала вторгнення в Україну – крок, який незабаром був широко засуджений як зухвале порушення територіальної цілісності України та серйозне порушення імперативних норм міжнародного права, що забороняють застосування сили в міжнародних відносинах. Європейський Союз та його держави-члени взяли участь у колективній денонсації в день вторгнення. Відтоді ЄС та його держави-члени вжили широких правових та політичних заходів на підтримку України. Вони передбачали політичну підтримку, а також фінансову, військову та гуманітарну допомогу в знак солідарності з Україною та її громадянами.

У відповідь на трагічні руйнування, страждання та людські жертви, ЄС відреагував на них на державному, правовому та інституційному рівнях. Європейський Парламент, Комісія та Рада швидко погодили надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС. Союз швидко ухвалив низку широкомасштабних санкцій. Європейський фонд миру (ЄФМ) був створений для надання допомоги українським військовим обладнанням, платформами та зброєю, призначеними для нанесення серйозних ударів. Нещодавно Рада ЄС ухвалила рішення про виділення 1 мільярда євро з Європейського Механізму підтримки миру для часткового відшкодування країнам-членам витрат на постачання боєприпасів, а також було вжито заходів для забезпечення спільних закупівель військової продукції в ЄС та норвезьких промислових підприємств. Такі зусилля породили внутрішні проблеми в ЄС, як юридичного, так і політичного характеру. Наприклад, суперечливі пріоритети країн-членів ЄС призвели до значних перешкод, включаючи вироблення спільної відповіді на імпорту російської нафти і природного газу або визначення товарів, на які мають бути спрямовані економічні обмежувальні заходи. Окрім безпосереднього впливу на війну, ці та інші заходи порушують важливі питання щодо ролі ЄС у міжнародній політиці, а також відповідно до права ЄС, права прав людини та різних галузей міжнародного публічного права.

Мета спеціального фокусу – об'єднати дискусії щодо цих багатогранних питань, які виникають у зв'язку з вторгненням Росії в Україну, і зрозуміти, як ЄС формує війну, і як цей конфлікт трансформує ЄС. Таким чином, цей Спеціальний фокус об'єднує матеріали з різних дисциплін, включаючи право ЄС, міжнародне право, право в галузі прав людини та політологію. З точки зору міжнародного права, війна в Україні породжує численні правові проблеми для ЄС та його держав-членів. У матеріалах цього спеціального фокусу обговорюється міжнародна законність військової допомоги ЄС Україні, право нейтралітету і право збройних конфліктів, включаючи випадки гендерно зумовленого насильства і нападів на цивільну інфраструктуру.

Інші матеріали зосереджені на підтримці ЄС та його державами-членами України в міжнародних судових процесах, зокрема, на аналізі підтримки ЄС зусиль України в Міжнародному суді ООН (МС ООН), Міжнародному кримінальному суді (МКС) та Європейському суді з прав людини (ЄСПЛ), а також участь ЄС у дискусіях щодо створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. ЄС підтримує зусилля, спрямовані на підтримку України у сферах міжнародного гуманітарного права, прав людини, міграційного права та права біженців, а також права культурної спадщини.

З точки зору права ЄС, війна та реакція ЄС на неї мали значний вплив на саму структуру Союзу. Війна змінить політику безпеки і оборони ЄС, його підходи до процесу вступу та інтеграції, а також до співпраці між національними збройними силами. Вона породжує питання, пов'язані з членством України в ЄС та можливістю вступу до нього інших країн-кандидатів. У публікаціях цього спеціального фокусу обговорюється, як війна впливає на майбутнє Європейського політичного співтовариства (ЄПС) та Постійного структурованого співробітництва (ПЕСКО), Політики сусідства ЄС, Східного партнерства та інших структур.

Окрім цих структурних змін в інституційній структурі ЄС, війна в Україні також спричинила політичні виклики для ЄС та його держав-членів, а реакція ЄС на війну в Україні викликала правовий та політичний інтерес до санкційної політики ЄС. Таким чином, обговорюються деякі ключові виклики, з якими стикається ЄС у сферах продовольчої безпеки, промислової політики, закупівель, постачання енергії та газу, захисту прав людини та верховенства права в державах-членах ЄС. Також критично аналізуються

наслідки нового арсеналу санкцій, прийнятих ЄС у зв'язку з вторгненням Росії в Україну, включаючи санкції проти проросійських ЗМІ, конфіскацію майна, вплив санкцій на інвестиційне законодавство та на процес прийняття рішень у самому ЄС.

Загалом, дослідження в цьому Спеціальному фокусі охоплюють широке коло тем – від міжнародного гуманітарного права та правосуддя до питань інвестиційного права та енергозабезпечення. Усі вони демонструють, як війна в Україні та реакція ЄС на неї мають трансформаційний вплив на ЄС з точки зору самої його структури. Результат війни в Україні все ще залишається невизначеним. Дослідження у цьому спеціальному фокусі показують, як, незалежно від результату, війна призвела до фундаментальних змін, які назавжди сформують ЄС та його держави-члени. Таким чином, реакція ЄС та його держав-членів на вторгнення Росії в Україну матиме вплив не лише на війну, але й на сам Союз.

Дослідження для Спеціального фокусу ґрунтуються на конкурсі Європарламенту на тему «Російська війна проти України і право Європейського Союзу», а також на дослідженні ESIL «Війна Росії проти України та право Європейського Союзу», а також конференції групи за інтересами ESIL «ЄС як глобальний актор» та семінару для аспірантів на тему «Реакція ЄС на вторгнення Росії в Україну: Міжнародні та європейські перспективи», організовані 22–23 червня в Лейденському університеті за підтримки Лейденського університету (Інститут Європи, Європейський центр та Український центр), Школи права Сіті Лондонського університету та Левенського університету (Інститут європейського права та проект Reshuffle).

Список використаних джерел:

1. C. Kuzemko, M.F. Keating, A. Goldthau, *The Global Energy Challenge*, Palgrave Macmillan, London & New York, 2016.
2. G. Bridge, S. Barr, S. Bouzarovski, M. Bradshaw, *Energy & Society: A Critical Perspective*, Routledge, London, 2018.
3. A. Menon, *Europe and the War: The Unity Engendered by Russia's Invasion may not Last*, UK and EU Online, 2022, 26 April 2022.
4. Rokke, *How Ukraine invasion is changing Europe's energy plans*, 30 May 2022. Available at: Forbes Online, 2022.
5. S. Bouzarovski, H. Thomson, M. Cornelis, *Confronting energy poverty in Europe: a research and policy agenda*, *Energies* 14 (4) (2021) 858.
6. J. Bordoff, M. O'Sullivan, *The New Energy Order: How Governments will Transform Energy*, *Foreign Affairs*, 2022, July/August (2022).
7. J. Tollefson, *What the war in Ukraine means for energy, climate and food*, *A Nature Energy News Item* (2022), 5 April.
8. S. Alvik, *The Ukraine War will not Derail Europe's Energy Transition*. A DNV Report, 6 April 2022, 2022.

Любомир ПРОЦИШИН,

*студент 2-го курсу факультету міжнародних відносин,
(Львівський національний університет імені Івана. Франка)*

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ: ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПІДХІД

Із початком російсько-української війни багато науковців почали порушувати тему геополітичного вектору України. Це й не дивно, адже Україна з початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року набула великих нових військових потужностей, що збільшує її геополітичний вплив у східноєвропейському регіоні. Згідно з військовим рейтингом у 2023 році наша країна посідала п'ятнадцяте місце у світі за рівнем військової потуги [6]. Сьогодні ми можемо спостерігати доктрину «озброєної демократії», що почала формуватися на наших теренах ще у 2014 році з вторгненням російських військ на територію України та підтримкою Російською Федерацією квазідержавних формувань на сході держави. Беручи до уваги фактор демократії в Україні, не можна не згадати про фактор демократії й в Унії Європейській.

Однією із цілей Маастрихтської угоди було посилення демократичних засад й ефективності органів Спільноти. Зважаючи, що основним сьогодишнім вектором української зовнішньополітичної доктрини є її шлях до вступу в ЄС та НАТО, вважаю за необхідне розглянути цивілізаційний аспект євроінтеграції

України до західних структур в умовах повномасштабної війни РФ проти України.

Цивілізаційний підхід у геополітиці започаткував англійський учений та історик Арнольд Джозеф Тойнбі, який у своєму magnum opus «Дослідження історії» [2; 3] вивів 36 цивілізацій. Україна, згідно з концепцією Тойнбі перебуває на межі двох впливових цивілізацій: західної та православної.

Пізніше на це зверне увагу інший учений – Самуель Гантінгтон, який також є представником цивілізаційного підходу у геополітиці. У своїй праці «Зіткнення цивілізацій» [5] він зараховує Україну до групи так званих «розколотих держав», тобто держав, де проживають групи населення, що відносять себе до різних цивілізацій та які є розділеними так званими «лініями розломів». Справді, історично склалось так, що Україна впродовж довгих століть у різний період історії була поділена між кількома, подекуди абсолютно різними, державами, що відрізнялись культурно, етно-соціально та релігійно. Саме релігійний чинник С. Гантінгтон визначає як найвпливовіший. Населення Галичини майже все своє існування підкорялось Риму – столиці західного християнства. Польський сегмент цього краю сповідував латинський обряд, українці ж – східний. Однак це все ж була сфера впливу католицької церкви. У свою чергу наддніпрянські українці у більшості своїй були під впливом православної церкви із центром у Києві, Константинополі, а після анексії київської митрополії – у Москві.

Після зміни українських політичних кордонів у повоєнний період усі косметичні елементи західної цивілізації на Галичині та інших регіонах суворо ліквідовувались тодішнім комуністичним режимом. УГКЦ як основний критерій приналежності заходу України до західної цивілізації була ліквідована так званим «Львівським собором». Із відновленням незалежності діяльність УГКЦ відродилася, однак по ту сторону Збруча в плані духовному, а значить й у цивілізаційному, усе залишалось на своїх місцях, що було дуже вигідно Москві.

Перший поштовх до зсуву «лінії розлому» на схід стала Помаранчева революція 2004 року, коли більшість людей із західних областей держави виявили бажання бачити Україну скоріше у сфері впливу західного світу, аніж Росії. Це був перший сигнал Кремлю, що потрібно починати застосовувати всі свої можливості в *real politik*. Саме каденція Віктора Ющенка дала українському народові той дух проєвропейськості та свободи, що вже у 2013–2014 роках зіграє найбільшу роль у визначенні успішності Революції Гідності.

Після «тотального повороту» зовнішньополітичного вектору української політики у 2014 році варто було очікувати тільки одного. У класичній теорії міжнародних відносин існує поняття «державне прагнення до влади», що пояснює державний конфлікт та прагнення до влади як результат людської сутності (натури). Володимир Путін, як і будь-який диктатор, що очолює державу з великими військовими потугами близько двадцяти років, рано чи пізно розв'язав би нову війну, яка мала б принести швидку перемогу та тріумф.

Окрім фактору так званої ролі особистості в історії, існує ще фактор геополітичний. Російська Федерація, як і будь-яка інша авторитарна держава, повинна мати свою доктрину, які є переважно теоретизованими якимись локальними мислителями та інтелектуалами. Росія не виняток. Тут варто згадати Олександра Дугіна, зачинателя неоевразійського руху, що мав неабиякий вплив на дії російського вищого військово-політичного керівництва. У своїх виступах він неодноразово наголошував, що Україна як держава не має геополітичного, культурного чи загальнолюдського значення, не має географічної унікальності та етнічної винятковості. У його трактуванні Україна як незалежна держава має певні територіальні амбіції, а це становить величезну небезпеку для всієї Євразії, тому без вирішення «української проблеми» безглуздо говорити про будь-яку континентальну політику [4].

Після початку повномасштабного вторгнення збройних сил РФ на територію України та двох із половиною років повномасштабної російсько-української війни світова спільнота зрозуміла, що український народ зробив свій остаточний вибір – зсув «міжцивілізаційної демаркаційної лінії» до річки Дон.

Отож, магістральним завданням сьогодення є робота в різних сферах сучасного українського державотворення, щоб слова очільниці МЗС ФРН Анналени Бербок «Майбутнє України – у Європейському Союзі, у нашій спільноті свободи, і незабаром вона розшириться від Лісабона до Луганська. З кожним селом, з кожним метром, який звільняє Україна, з кожним метром, де вона рятує своїх людей, вона також розширює свій шлях у ЄС» стали реальністю [1].

Список використаних джерел:

1. Євросоюз розшириться від Лісабона до Луганська – глава МЗС Німеччини. *Українська правда*. Дата оновлення: 02.10.2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/10/2/7422270/> (дата звернення 02.09.2024).
2. Тойнбі А. Дослідження історії. Том 1 / Перекл. з англ. В. Шовкуна. Київ: Основи, 1995. 614 с.
3. Тойнбі А. Дослідження історії. Том 2 / Перекл. з англ. В. Митрофанова, П. Таращука. Київ: Основи, 1995. 406 с.
4. Умланд А. Дугін і війна, або Яку роль зіграли російські ультраправі в підготовці нападу Росії на Україну. *Українська правда*. Дата оновлення: 02.10.2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/11/13/7428437/> (дата звернення 02.09.2024).
5. Huntington S.P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster. 1996. 410 p.
6. 2024 Military Strength Ranking. *Globalfirepower*. Дата оновлення: 07.06.2024. URL: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php> (дата звернення 07.09.2024).

Сергій ПОЗИНСЬКИЙ,

*аспірант кафедри політології та публічного управління
(Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк)*

ФОРМИ ТА НАПРЯМИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА НА ВОЛИНІ У 2024 РОЦІ

Пріоритетом зовнішньої політики України в сучасних умовах є політика євроінтеграції, що закріплено підписанням Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. За прикладом постсоціалістичних країн, що успішно інтегрувалися в європейське співтовариство, актуалізується проблема модернізації інституційної структури міждержавних відносин України з найближчими сусідами – членами ЄС, в тому числі і з Республікою Польща. У цьому контексті надзвичайно важливим є посилення інтегративних зв'язків з Польщею українських прикордонних територій, до яких відноситься і Волинська область. Відносини з найближчим сусідом зумовлено як взаємовигідними відносинами, так і дружньою політикою, яку демонструє Польща по відношенню до України, що особливо яскраво проявилось під час повномасштабної збройної агресії РФ проти України.

Метою статті є узагальнення окремих форм комунікації між Волинською областю та суб'єктами суспільних відносин Республіки Польща у форматі міжрегіонального співробітництва у 2024 р.

Характер відносин між Волинню та РП серед іншого визначають їх входження до українсько-польського транскордонного регіону, участь територіальних громад, а їх активізацію з українського боку зумовлює реформа місцевого самоврядування на засадах децентралізації. Так, на початку березня 2024 р. голова Волинської обласної ради взяв участь у IX Європейському конгресі органів місцевого самоврядування, що проходив у Варміно-Мазурському воєводстві Республіки Польща. Цей форум став уже традиційним майданчиком для дискусій, обміну поглядами, зустрічей лідерів місцевого самоврядування, регіональних еліт, європарламентарів, урядовців, громадських організацій, бізнесу задля побудови кращої співпраці між країнами Центральної Європи.

На пленарних засіданнях та дискусійних панелях учасники конгресу з різних європейських країн обговорювали виклики, що сьогодні стоять перед місцевими громадами, ділилися досвідом та стратегіями місцевого самоврядування, обмінювалися кращими практиками. Цьогоріч основна тематика – «Майбутнє децентралізації в мінливому світі». Війна в Україні, міграційна криза, масові заворушення і галузеві протести в багатьох країнах створюють нові виклики безпеки для місцевих органів влади. Чи варто в непевні часи посилювати повноваження місцевої влади у забезпеченні безпеки та протидії загрозам? Як мають фінансуватися витрати на «оборону місцевої влади»? Ці та інші питання обговорювалися, зокрема і під час панельної дискусії «Компетенція та відповідальність місцевих органів влади в кризових ситуаціях».

У своєму виступі голова Волинської обласної ради Г. Недопад поділився досвідом адаптації волинських громад до викликів воєнного стану. За його словами, досягти стійкості під час війни громадам

допомогла єдність і координація дій – налагодження співпраці між різними рівнями влади, спеціальними службами, формуваннями тероборони, бізнес середовищем та громадськими організаціями, об'єднання спроможностей кількох територіальних громад, створення координаційних рад, логістичних і гуманітарних центрів.

Він також розповів про механізми надання оперативної допомоги тим, хто її потребує. «Окрім традиційних способів під час війни частиною діяльності органів місцевого самоврядування стало волонтерство. Спершу громади залучали внутрішні ресурси для закриття найрізноманітніших запитів об'єднаних сил оборони, ВПО, соціально вразливих категорій громадян, а згодом – і зовнішні. Рушіями цього процесу стали лідери та активні мешканці громад, бізнес і комунальні установи, громадські об'єднання та благодійні фонди, а також міжнародні партнери», – зазначив очільник обласної ради. Він додав, що в умовах євроінтеграційного поступу України налагодження транскордонного і міжнародного співробітництва між окремими громадами та територіями лежить в основі державної регіональної політики [1].

У квітні 2024 р. відбулася тристороння зустріч щодо співпраці у відбудові України в Люблінському воєводстві Республіки Польща. Волинську область під час переговорів щодо реалізації спільних проєктів представляли заступник голови обласної ради та заступник очільника Волинської обласної військової адміністрації. Учасниками зустрічі від України також стали представники Рівненської, Закарпатської, Луганської, Одеської, Хмельницької та Львівської областей.

Усі ці регіони мають міцну співпрацю з Люблінським воєводством, а в перспективі мають нагоду поглибити відносини із італійським регіоном Лаціо. «Наші італійські партнери зацікавлені у налагодженні конструктивних відносин із регіонами України, які мають багаторічну, тісну співпрацю із Люблінським воєводством. Керівництво регіону Лаціо має намір узгодити конкретний план дій щодо відбудови України та реалізації майбутніх спільних проєктів», – зауважив віце-маршалок Люблінського воєводства З. Войцеховський.

Заступник голови Волинської ради Г. Пустовіт висловив щире вдячність польській стороні за їх гостинність та ініціативу щодо проведення цієї вкрай важливої для України та предметної зустрічі з італійськими партнерами. «Великої подяки заслуговує те, що уряд Італії сьогодні демонструє неабияку зацікавленість у вступі України до євроспільноти. У цій країні знайшли прихисток й тисячі наших співвітчизників. Нинішні перемовини довели, що і Італія, і Польща рішуче налаштовані долучатись до відновлення України, навіть не чекаючи завершення війни, – наголосив він. – На щастя, Волинь залишається тиловим регіоном. Всі свої зусилля ми спрямовуємо на підтримку військових, створення безпечних та комфортних умов для тисяч внутрішньо переміщених осіб і релокованих підприємств. Між тим, вже сьогодні необхідно подбати про розвиток нашої області, як прикордонного регіону, який має усі можливості для розширення транскордонної співпраці та залучення іноземних інвестицій. І я задоволений, що вдалось узгодити конкретні кроки щодо успішної та ефективної реалізації майбутніх спільних проєктів» [2].

Одним із найбільш відомих та масштабних проєктів, що має певну традицію в плані успішної їх реалізації, є Interreg NEXT Польща – Україна. Програма Interreg NEXT Польща-Україна 2021–2027 затверджена Європейською Комісією в листопаді 2022 р. Її загальною метою є підтримка транскордонних процесів розвитку на прикордонних територіях між Польщею та Україною. Програма спрямована на польські та українські прикордонні регіони та всі неприбуткові установи, що працюють на цій території. На її реалізацію Європейський Союз виділив 235,9 млн євро (з яких щонайменше 214,4 млн євро – на проєкти), а загальний бюджет становить понад 262 млн євро. Цілі Програми реалізуються у шести основних пріоритетах: Довкілля, Охорона здоров'я, Туризм, Співпраця, Кордони, Доступність з використанням стратегічних великих інфраструктурних проєктів, регулярних проєктів та фондів малих проєктів.

За результатами 1-го Конкурсу регулярних проєктів (2023 р.) Моніторинговий комітет Програми вибрав для співфінансування 20 проєктів з пріоритету ЗДОРОВ'Я та 44 проєкти з пріоритету ДОВКІЛЛЯ [3].

У середині квітня відбулося чергове засідання Моніторингового Комітету Програми транскордонного співробітництва Interreg NEXT Польща – Україна 2021–2027. Участь у його роботі взяв заступник голови Волинської ради Г. Пустовіт. Зокрема на перший конкурс у Пріоритеті Довкілля було подано понад 130 проєктних заявок. За результатами їх розгляду сьогодні Комітет прийняв рішення про надання гранту для 44 проєктів. Сім із них спільно із польськими партнерами реалізовуватиме Волинська область.

Г. Пустовіт розповів, що йдеться, зокрема, про спільні рішення Луцького і Білостоцького

комунальних водоканалів із безпечної для довкілля каналізації; розвиток зеленої інфраструктури в гміні Ленчна та на Ковельщині; охорону та популяризацію дикої природи та біорізноманіття у Луцьку і Жешуві, а також чотири проекти спільної діяльності у запобіганні стихійним лихам та кліматичним загрозам на транскордонній території, підготовки екстрених служб до боротьби з пожежами, стихійними лихами, пов'язаними зі зміною клімату, покращення безпеки на транскордонному просторі Польщі та України у сфері порятунку.

Загальна сума передбаченого грантового фінансування тематики «Довкілля» становить майже 82 млн євро. «Ці гроші підтримують місцеві органи влади, рятувальні служби, вищі навчальні заклади та громадські організації, аби вони могли ще більше дбати про безпеку на прикордонній території. Це також допоможе поліпшити якість навколишнього середовища в цьому регіоні», – висловив упевненість головуєчий на засіданні Моніторингового комітету заступник міністра фондів та регіональної політики Польщі Конрад Войнаровський. Із заявниками, які приймуть пропозицію співфінансування в обсязі 10 % від загальної вартості проєкту, Спільний Секретаріат програми розпочне процедуру контракування, спрямовану на підписання грантових угод [4].

Зокрема, 24 липня 2024 р. у межах медичних проєктів, що фінансуються програмою Польща-Україна 2021–2027 відбулася офіційна реалізація проєкту «Спільний розвиток реабілітаційних послуг у муніципальних лікарнях у Білостоці та Володимирі» (акронім RehabHelpPL-UA). У заході, окрім персоналу обох лікарень з Польщі та України, взяли участь, зокрема, представники органів державної влади та місцевого самоврядування.

Проєкт реалізується Незалежною міською лікарнею ім. Польського червоного хреста у Білостоці, яка виступає головним партнером та комунальним підприємством «Територіальне медичне об'єднання» у Володимирі. Основною метою проєкту є розвиток співпраці між цими лікарнями та розробка спільних методів і способів роботи, які сприятимуть підвищенню якості надання медичних послуг [5].

Іншою перспективною формою співробітництва України та Польщі, де Волинська область бере активну участь, є т. зв. Ініціативи Трьох морів – міжнародна економічна та інфраструктурна ініціатива, що об'єднує 13 країн Європейського Союзу й Україну, розташованих поблизу Чорного, Балтійського й Адріатичного морів. Так, участь у Конгресі органів місцевого самоврядування Тримор'я бере голова Волинської обласної ради, очільник Ковельської райради та Ковельський міський голова. Програма Конгресу 2024 р., що вже вчетверте проходить у Любліні, включає дебати регіонів, дискусії про культуру, цікаві проєктні майстер-класи, а також платформу для молодих лідерів та інноваторів. Традиційно Конгрес доповнить і Економічний форум. Захід проводиться під почесним патронатом Президента Республіки Польща А. Дуди.

У контексті поточних геополітичних умов війни, що триває в Україні, а також розпочатого процесу вступу до ЄС, під час дебатів регіонів було визначено пріоритети співробітництва регіонів – це охорона здоров'я і навколишнього середовища, енергетична та продовольча безпека, побудова системи ефективного державного управління, збільшення участі громадян в суспільному житті.

Під час панельної дискусії, присвяченій темі посилення залученості громадянського суспільства до покращення якості життя мешканців та економічного зростання, голова Волинської обласної ради Г. Недопад зосередився на викликах, з якими зараз стикаються місцеві громади в Україні. «Загалом вони зводяться до дисбалансу потреб і можливостей, це стосується як сектору економіки, так і сфери надання муніципальних послуг. На економічну активність впливає не лише міграція населення, але й мобілізація, проте життєво важливо наповнювати бюджети і внутрішній ринок. При тому, що через військовий стан обсяги місцевих бюджетів суттєво схудли, і діють законодавчі обмеження використання цих коштів, потреби у громадах, через ту ж таки війну, зростають. Стосуються вони насамперед безпекових питань, збереження спроможностей критичної інфраструктури, відновлення зруйнованих об'єктів, піклування про внутрішньо переміщених осіб та соціального захисту найуразливіших категорій громадян. До останнього варто віднести і ветеранську політику, яка включає потребу у різних видах реабілітації та інтеграції у громади тих, хто повертатиметься з війни», – перелічив основні виклики Г. Недопад.

Він також зазначив, що в таких умовах міжнародне співробітництво постає не лише в двосторонньому вимірі, а також у регіональних багатосторонніх форматах та у рамках проєктів, що реалізуються за рахунок коштів програм ЄС, є важливим інструментом для підтримки економічного, культурного та суспільно-політичного розвитку громад і регіонів, а також формування готовності до викликів, які ставить перед Україною майбутнє членство в Європейському Союзі [6].

Понад три десятиліття традиційний економічний форум у Карпачі збирає відомих політиків,

авторитетних економістів, соціальних лідерів з усього світу на дискусії з актуальних питань та викликів Центральної і Східної Європи. Цьогоріч – майже 6 тис. учасників, українська делегація налічує дві сотні представників – це парламентарі, лідери місцевого самоврядування, бізнесмени, громадські діячі. У програмі конференції – численні дебати, пленарні засідання та дискусійні панелі: інвестиції в сталий розвиток; створення екологічного майбутнього; охорона здоров'я; цифрова трансформація Європи, в тому числі штучний інтелект, його роль у сучасному житті, а також можливі проблеми. Піднимали на форумі й тему війни в Україні, її вплив на міжнародну безпеку та політику, а ще панелі, присвячені процесам реконструкції в Україні. У рамках форуму презентовано звіт Фонду Інституту східних досліджень «Аналіз польсько-українських відносин за президентства Володимира Зеленського: політика, економіка, безпека, перспективи розвитку» та оприлюднено «Звіт Варшавської школи економіки SGH та Економічного форуму 2024» – ґрунтовне наукове дослідження стану економіки Польщі та країн Центральної і Східної Європи.

Перспективи співпраці між органами місцевого самоврядування для регіонального просування, – такою була тематика панельної дискусії, одним зі спікерів якої виступив голова Волинської обласної ради Г. Недопад. Йшлося, зокрема про взаємодію місцевих органів влади щодо створення туристичного брендингу як засобу більш ефективного просування туристичного потенціалу та культурної спадщини регіонів. «Волинь – не індустріальна область, але з багатою історичною та культурною спадщиною, а також мальовничим та унікальним біорізноманіттям, тому розвиток туризму ми визначили як один з пріоритетних напрямків. «Волинь унікальна» – це наш туристичний бренд, який об'єднав основні туристичні магніти краю. Власні промоційні бренди уже створено як громадами – Луцьк, Володимир, Ковель, Олика, Шацьк, так і окремими локаціями – це музеї-садиби Косачів і Стравінського, еко-парк «Аміла», національний природний парк «Прип'ять-Стохід», Жидичинський монастир. Ми також маємо досвід напрацювання спільних туристичних брендів із нашими польськими партнерами у рамках транскордонного співробітництва – це музейні простори і озерна рекреація», – розповів Г. Недопад.

Принагідно він вказав на виклики і проблеми, пов'язані з розвитком туристичної індустрії. «Коли гинуть люди, і немає жодного безпечного регіону через ракетно-бомбові атаки, важко щось планувати. Окрім того питання й у ресурсних спроможностях на розвиток туристичної інфраструктури, реставрацію пам'яток. Але я переконаний, що це перспектива післявоєнної відбудови. Додаткові можливості ми також бачимо у грантовій діяльності та програмах міжнародної підтримки», – зазначив голова Волинської обласної ради [7].

Важливим напрямом співробітництва Волині з польськими колегами є сфера освіти та молодіжної політики. Так, на початку 2024 р. волинські школярі стали учасниками екологічного проекту в Польщі. 34 учні з Луцької, Олицької, Ківерцівської, Торчинської громад та Волинського наукового ліцею два тижні проведуть у польському місті Сокулка, де братимуть участь у першому етапі міжнародного екопроекту «Польща «Зелена» – приємно познайомитися». Проект реалізується завдяки партнерській Угоді між Fundacja Rozwoju Energetyki Odnawialnej i Ochrony Zdrowia (FREiOZ) та Волинською обласною Малою академією наук у рамках програми «Erasmus+». «В проєкті беруть участь 30 наших та 30 польських діток. – 3 академії їдуть діти, які стали переможцями «GENIUS Olympiad Ukraine», – розповіла керівниця. «Моя донька, Софія Михалевич, реалізувала проєкт з безпечної переробки медичних відходів і стала переможницею обласного етапу екологічного конкурсу «GENIUS Olympiad Ukraine, – розповіла мама однієї із учасниць проєкту. – Радію, що донька бере участь в такому міжнародному заході та турбується екологічними проблемами. Впевнена, що у неї буде світле майбутнє». В програмі – навчання, подорожі та спілкування. Другий етап проєкту реалізуватиметься влітку, у ньому візьмуть участь уже 100 дітей з Волині та стільки ж з Польщі [8].

На початку червня 2024 р. на запрошення Президента польського благодійного фонду «Честь допомоги дітям» П. Зигарськи голова Волинської обласної ради Г. Недопад перебував з робочим візитом у місті Щебжешин Замойського повіту. До складу делегації також входили керівники профільних відділів апарату ради О. Козюпа та Г. Карнаухова.

Мета – започаткування нових та розвиток існуючих спільних проєктів в освітній та молодіжній сферах. Йдеться, зокрема, про перспективу професійного навчання у Польщі волинських дітей. Під час зустрічі староста Замойського повіту С. Гжечко висловив беззаперечну підтримку українського народу в його боротьбі з агресором та запевнив, що фахівці його громади надаватимуть посильну допомогу також і у повоєнній відбудові. Він також детально розповів про можливості та спрямування професійних училищ та технікумів, розташованих на території повіту.

Під час огляду одного з таких фахових освітніх закладів його директор пан З. Важни продемонстрував умови навчання та ознайомив з переліком спеціальностей, які тут можна опанувати. В училищі уже здобувають технічні професії семеро українських дітей – це вимушені біженці з окупованих територій Донеччини та Херсонщини. Віт також розповів, що педагогічний і студентський колективи училища провадять активну волонтерську роботу, збираючи на підтримку України медикаменти, військову амуніцію та інші потрібні речі.

Польська сторона наголошує, що безоплатно продовжити навчання після закінчення школи тут може не лише молодь, яка зараз перебуває у Польщі, але й діти з Волині, які виявлять таке бажання. «Ми не маємо намір переманити до себе ваших дітей. Але маємо щире бажання допомогти їм здобути хорошу спеціальність, аби згодом вони могли бути корисними у післявоєнній відбудові своєї країни», – вкотре запевнив П. Зигарськи.

Волинська делегація також відвідала і вихованців Затурцівської спецшколи, якими з початку широкомасштабного вторгнення в евакуації цілковито опікується п. Зигарськи. На знак вдячності голова обласної ради вручив йому іменний годинник. Сторони також обговорили організацію церемонії нагородження переможців ініційованого благодійним фондом «Честь допомагати дітям» та Міністерством культури Республіки Польща конкурсу «Бути як вона» на честь польської громадської діячки, соціальної працівниці та Праведниці народів світу Ірени Сендлер, яка під час Другої світової війни порятувала кілька тисяч єврейських дітей [9].

Отже, на активізацію українсько-польських міждержавних відносини загалом та на поширення міжрегіональних контактів зокрема, значною мірою вплинули події російсько-української війни, масова міграція, масштабна гуманітарна, військова та економічна допомога з боку Польщі. Іншим чинником такої активізації є зростання політичної суб'єктності органів місцевого самоврядування і територіальних громад внаслідок успішного здійснення реформи децентралізації в Україні.

Список використаних джерел:

1. Майбутнє децентралізації у мінливому світі. Дата оновлення: 04.03.2024. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2024/majbutnye-decentralizacziyi-u-minlyvomu-sviti/> (дата звернення 12.09.2024).
2. Рєгioni Польщі, Італії та України обговорили спільні проєкти. Дата оновлення: 04.04.2024. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2024/regiony-polshhi-italiyi-ta-ukrayiny-obgovoryly-spilni-proyekty/> (дата звернення 12.09.2024).
3. Програма «Польща – Україна» планує наступний період. Дата оновлення: 06.08.2024. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2024/programa-polshha-ukrayina-planuye-nastupnyj-period/> (дата звернення 12.08.2024).
4. Interreg NEXT Польща – Україна: обрано 44 проєкти у розділі Довкілля. Дата оновлення: 19.04.2024. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2024/interreg-next-polshha-ukrayina-obrano-44-proyekty-u-rozdili-dovkillya/> (дата звернення 12.05.2024).
5. Розвиток реабілітаційних послуг у Білостоці та Володимирі. Interreg NEXT. Poland – Ukraine. URL: <https://pl-ua.eu/ua/news/3294> (дата звернення 10.09.2024).
6. Ініціативи Трьох морів: визначено пріоритети співробітництва. Дата оновлення: 13.06.2024. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2024/inicziatyvy-troh-moriv-vyznacheno-priorytety-spivrobitnytstva/> (дата звернення 11.09.2024).
7. «Час нових лідерів – формуємо майбутнє разом»: 33-й економічний форум у Карпаті. Дата оновлення: 06.09.2024. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2024/chas-novyh-lideriv-formuyemo-majbutnye-razom-33-ij-ekonomichnyj-forum-u-karpachi/> (дата звернення 11.09.2024).
8. Волинські школярі стали учасниками екологічного проєкту в Польщі. Дата оновлення: 19.01.2024. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2024/volynski-shkolyari-staly-uchasnykamy-ekologichnogo-proyektu-v-polshhi/> (дата звернення 11.03.2024).
9. Освітні та молодіжні проєкти – нові партнерства Волині. Дата оновлення: 04.06.2024. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2024/osvitni-ta-molodizhni-proyekty-novi-partnerstva-volyni/> (дата звернення 08.07.2024).

Ігор-Іван ПРОЦІВ,

*студент 4-го курсу історичного факультету
(Львівський національний університет ім. Івана Франка)*

Роман РОМАНЮК,

*студент 4-го курсу історичного факультету
(Львівський національний університет ім. Івана Франка)*

ВИМУШЕНЕ «ОБКРАДАННЯ» ЧИ ВИМУШЕНА «МІРА»: ДОЦІЛЬНІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ ГРОШОВОЇ РЕФОРМИ ЛЮДВІГА ЕРХАРДА В ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ, ЇЇ НАСЛІДКИ ТА МОРАЛЬНИЙ ВПЛИВ НА УКРАЇНСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ

Вступ. Питання повоєнної відбудови України постане при будь-яких сценаріях завершення російсько-української війни, окрім, зрозуміло, окупації України в найгіршому випадку. Якщо наша держава переможе у цій війні з повною капітуляцією східного сусіда чи вдасться вийти на кордони 1991 р. або 23 лютого 2022 р., чи укласти перемир'я по актуальній на даний час лінії зіткнення, відбудовувати знищену інфраструктуру, будинки, реформувати усі системи нашої держави прийдеться однозначно.

При цьому, відбудова держави буде кардинально різною за характером і ціною в залежності того, чи буде необхідно відбудовувати Донбас, чи він продовжить залишатися під окупацією.

Одним з найважливіших завдань буде боротьба з інфляцією та стабілізація української гривні, що дасть можливість покращити добробут населення та інвестиційний клімат. Аргументом є ще й те, що в за час війни грошова маса в Україні зросла в доволі великій формі. Інфляція за 2022 р. сягнула 26,6 % за даними Мінфіну [4], за 2023 р. на 23 % [1], а станом на кінець серпня 2024 р. вона сягає 7,5 % [3].

Можливо, ґрунтуючись на історичному досвіді, можна припустити, що одним з можливих рішень щодо впровадження цього плану є грошова реформа окупаційної влади на території Тризонії або Федеративної Республіки Німеччина, першого міністра економіки та другого канцлера ФРН Людвіга Ерхарда, який спільно з першим канцлером Конрадом Аденауером грамотно її провели, внаслідок чого відбулося німецьке економічне диво після Другої світової війни.

Результати дослідження. Великим поштовхом до проведення грошової реформи і, взагалі, відбудови економіки був План Маршалла. Впроваджений у 1948 р., він мав на меті сприяти відбудові Європи у вигляді допомоги, що надавалася протягом чотирьох років, а також зупинити поширення комунізму в європейських країнах, які були значно ослаблені війною. В результаті реалізації Плану Маршалла Німеччина була одним з найбільших одержувачів, отримавши приблизно 11 % з 12 мільярдів доларів [7, с. 418].

Грошова реформа Людвіга Ерхарда була проведена 21 червня 1948 р., що дозволила значно скоротити грошову масу. Старі рейхсмарки оголошені недійсними, а внаслідок цього вводяться нова грошова одиниця – дойчмарка. Кожний житель країни отримав на руки 40 нових марок, де пізніше було додано ще 20. Пенсії, заробітна і квартирна плата надалі підлягали виплаті в нових марках, у відношенні 1:1. Що ж стосується готівки і приватних заощаджень, то половину їх можна було обміняти у співвідношенні 1:10, а половину заморозили, а пізніше обмінювали за курсом 1:20. Більшу частину минулих грошових зобов'язань підприємств перераховували за курсом 1:10; зобов'язання банків та установ колишнього Рейху було, в основному, анульовано. Завданням реформи цін, яка набула чинності через три дні після грошової реформи, було скасування «примусового господарства», скасування адміністративного розподілу ресурсів і контролю над цінами. Розрегулювання цін і заробітної плати проводилося поступово, але швидкими темпами [5, с. 7–8].

При цьому, реформа проводилася трішки у видозміненій формі, адже окупаційна влада хотіла її проводити перед переходом до ринкових відносин [5, с. 8–9].

Із запровадженням грошової реформи ціни на численні товари та послуги були вивільнені, особливо в тих галузях, де адміністративний контроль за цінами був дуже складним і зростання цін мало впливало на вартість життя, тоді як подальше державне регулювання цін торкнулося значного сектору підприємств (приватних і державних) у виробничій сфері та сфері послуг. Уряд періодично публікував обов'язкові та уточнені рівні цін, як правило, із зазначенням максимальних цінових обмежень, визначених після консультацій з представниками промисловості, торгівлі та профспілок [6, с. 146].

Окрім цього, було зменшено податкове втручання в економіку, що покращило ґрунт для її росту і більше, ніж двократному зростанню ВВП за 7 років. Окрім цього, відбувалося списання деякої кількості

боргів, що покривалося держбюджетом, аби не розоряти підприємства, малий і середній бізнес [5, с. 17–19, 33–35].

А тепер варто перенестися на український ґрунт та порівняти нашу ситуацію із німецькою, аби зрозуміти, опираючись на історичні факти, що може із цього досвіду почерпнути Україна. Надалі будуть викладені власні прогностичні думки авторів щодо можливих наслідків цієї реформи.

Після грошової реформи в Німеччині ціни почали доволі різко рости через неспроможність промисловості випустити ту кількість продукції, яку потребував народ. Внаслідок цього профспілки почали масові страйки проти ринкової політики. При цьому, Л. Ерхарт стояв на своїй політиці і заявляв, що: «Я залишаюся при своїй думці і майбутнє покаже, що я був правив. Маятник цін зараз всюди порушив кордони морального і допустимого. Це сталося під тиском факторів, що збільшують собівартість продукції і під впливом оп'яніння, яке викликано тими грошима, що були видані на кожну людину під час грошової реформи в обмін на старі гроші...». Окрім цього, владу ще підбурювали до того, аби вона залишила цей «незадовільний» ринковий курс. Проте, через два роки ціни почали знижуватися, а ріст Індексу вартості життя підвищився. За 7 років він виріс на 7 пунктів, якщо враховувати, що 1950 р. є стартовою точкою у кількості 100 [5, с. 26–39].

В українській ситуації, враховуючи менталітет людей, які за 33 роки так і не звикли довіряти владі, то, можливо, в Україні можливі поки що 3 наступні сценарії:

1. Українці приймуть цю грошову реформу, тверезо дивлячись на те, що це допоможе швидкими темпами відновити свою державу. При цьому, спостерігатиметься невелике невдоволення з приводу втрати щодо зароблених їхніх «кровних» за все життя. При цьому, можливий посилений ріст інфляції через швидке скуповування валюти, металів та інших активів, аби не втратити свої заощадження. Це викличе певний негативний вплив на владу, але якщо вона твердо стане на таке рішення, то реформа буде проведена.

2. В Україні населення невеликою більшістю буде нейтральне, адже воно в деякій звикло, що воно ніби нічого не вирішує та інтерес до неї буде невеликий, але провести під тиском того, що просто вже завтра твої гроші нічого не будуть варті, то все таки її проведуть. При цьому, населення почне більш вороже ставитися до влади.

3. Третій і, можливо, найгірший варіант буде те, що масові заворушення і страйки можуть перейти навіть у революційні події, включно до повалення влади, адже це антиморальне посягання на їх приватне життя, їхню купівельну спроможність і тому подібне.

Аби не сталося цього, то потрібно проводити широку агітацію цієї реформи, простими словами із конкретними аргументами пояснювати, що як зараз є розвиненою Німеччина в економічному плані. Обов'язково пояснювати людям усі аспекти економічного розвитку від реформи до сьогодення, наголошувати, що населення буде незадоволене, як у випадку страйків у ФРН після проведення реформи через ріст цін. При цьому, не потрібно реагувати на це з боку влади, як прояв якихось іноземних сил, що вони хочуть лише повалити владу і приймати якісь нові диктаторські закони типу 2014 р.

Ця аналітика має і велику кількість зауважень. По-перше, це те, що у нас немає примусового адміністративного розподілу ресурсів і контролю цін, тобто елементів планової економіки. Тому, як у випадку з Німеччиною нам не потрібно буде переходити до ринкової економіки, адже вона у нас є.

По-друге, постає і проблема того, чи буде в Україні План Маршалла. Враховуючи те, що він дозволяв отримувати для США безперебійно сировинні ресурси для себе, то Німеччина змогла наростити великі обсяги експорту до цієї країни. Якщо порівняти, що експорт Німеччини до США становить 120 млрд доларів, то Україна в 120 разів менше, лиш 1 млрд. Окрім інвестицій, які будуть надходити до України, варто зайнятися і проблемою відкриття ринків збуту товарів для України, ліквідацію загороджувальних обмежень щодо експорту в ЄС і США. Так званий пільговий режим введено, але лише на час війни. При її завершенні цей режим скасується і це буде крах для України. Якщо цей режим буде тривати ще 10-15 років, то це дозволить отримати більші прямі інвестиції, аніж ті, які будуть строго закладені в «Плані Маршалла 2.0» [2].

По-третє, це і питання влади. Ефективність реформи буде залежати від політичних поглядів тих, хто буде при владі і професіоналізму тих, хто буде проводити реформу та комунікувати з населенням.

Висновки. Проблеми проведення грошових реформ у державах завжди відбувається з різних причин, чи після війни, чи кризи і т. п. При цьому, завдяки ним відбувається в більшості країн світу великий економічний ріст, низький рівень інфляції і т. п.

Цим може і слугувати вище згадана грошова реформа Людвіга Ерхарда 21 червня 1948 р., як один

із методів плану повоєнної відбудови України. При цьому, варто враховувати настрої населення, опиратись на історичні факти, проводити просту і зрозумілу агітаційну політику, пояснюючи українцям те, що це все в сукупності призведе до великого росту економіки і покращення їх добробуту. Але історія покаже своє.

Список використаних джерел:

1. Економічна правда. За рік грошова маса в Україні збільшилась майже на 23 % – Нацбанк. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/01/11/708654/> (дата звернення: 16.09.2024).
2. Куц О. «План Маршалла-2»: Яким він може бути. *UKRINFORM*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3801847-plan-marsalla2-akim-vin-moze-buti.html> (дата звернення: 16.09.2024).
3. Національний банк України. Коментар Національного банку щодо рівня інфляції в серпні 2024 року. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-rivnya-inflyatsiyi-v-serpni-2024-roku> (дата звернення: 16.09.2024).
4. Як змінювався рівень інфляції в Україні та який прогноз на цей рік. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/23/infografika/ekonomika/yak-zminyuvavsya-riven-inflyacziyi-ukrayini-ta-yakuj-prohnoz-sej-rik> (дата звернення: 16.09.2024).
5. Эрхард Л. Благосостояние для всех: Репринт. воспроизведение: Пер. с нем. / ред.: Б. Б. Багаряцкий, В. Г. Гребенников. Москва: Дело, 2001. 352 с.
6. Janik M. Economic and Political Reconstruction and Development of FRG in the Period after World War II. *Historia i Polityka*. 2021. No. 36 (43). P. 139–151. URL: <https://doi.org/10.12775/hip.2021.018> (Дата звернення: 16.09.2024).
7. Knapp M., Stolper W. F., Hudson M. Reconstruction and west-integration: The impact of the Marshall Plan on Germany. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. 1981. Vol. 137, no. 3. P. 415–433.

РОЗДІЛ 3
ВИБОРЧІ ПРОЦЕСИ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ВІДНОСИН З УКРАЇНОЮ

Mykola PALINCHAK,
doctor of political sciences, professor
(Uzhhorod National University)

Volodymyr KOMARNYTSKYI,
doctor of philosophy
(Uzhhorod National University)

Miklosh TOVT,
postgraduate student
(Uzhhorod National University)

**FEATURES OF THE POLITICAL SUBSTANTIATION OF THE FUNCTIONAL COMPONENT
OF POLITICAL PARTIES**

Political parties formed in the 19th century as a response to the desire to get more votes in parliamentary elections, have become an important element in all spheres of modern political life. At all times, statesmen have developed political parties as a means of supporting them in elections, but parties have proven in the course of their existence that they can perform a much larger number of various socially important roles. The development of democratic political systems convinces that political parties in general remain the most effective tool for the realization of group interests in the sphere of politics.

Political parties should be interpreted as a kind of institutions of mediation between social groups and the decision-making process that takes place within the framework of the state power structure. Parties are an integral attribute of a democratic political system. Specialists in political administration and management emphasize that in so-called open societies there must be such ways of communication that make it possible to impose certain restrictions on those who rule the society. In part, such a function can and should be performed by the institution of political parties, providing conditions for the stability of democracy.

The first proto-parties appeared in the developed countries of Europe and America during the period of the formation of capitalism and the creation of institutions of representative democracy at the end of the 17th century. This was preceded by a social confrontation between the interests of the landed aristocracy and commercial and industrial circles, that is, there was a property conflict. This led to the formation of Tory and Whig parties in England, Royalists and Republicans in France. Similar reasons for party building in the United States of America (differences in the interests of industrialists and financiers, on the one hand, and democratic farming, on the other) caused the struggle between the Federalists and Republicans at the end of the 18th century. [1, c. 504–505]. This period was marked by the existence of parties as parliamentary factions, political parties-clubs, elite associations of like-minded politicians, etc. Later, namely in the second half of the 19th century, with the emergence of an active working class, mass socialist and social democratic parties, communist associations, etc. began to form.

Together with the evolution of the forms and essence of party activity, views regarding aspects of party functioning, the role and place of parties in the life of the state and society underwent changes.

On the border of the 19th and 20th centuries the British lawyer and statesman James Bryce in his work «The American Republic» through the prism of analyzing the development of the US party system described the main functions of the parties there, in particular:

- maintaining unanimity among party members, preventing them from wasting their energy on mutual quarrels;
- recruitment of supporters among young people who previously treated this or that party with indifference or even hostility;
- awakening of voters' enthusiasm, focusing attention in public speeches and publications on the number of the party and on the importance of the common goal;
- providing voters with information about political problems that have to be solved, about the personal merits of their leaders and about the shortcomings of their opponents [2, c. 48].

Such a transition from a conditional perception of political parties to an awareness of their functional

purpose was marked at the beginning of the 20th century an attempt to define the party through the prism of its implementation of a number of functions - representation, participation in the struggle for power, etc. This attempt was made by the famous German political philosopher M. Weber. In his opinion, «parties should be called associations based on (formally) free campaigning, which aim to obtain power for their leaders within the community, and for their active members - to provide with this (spiritual and material) chances to realize their objective goals or the achievement of personal benefits» [6, p. 839]. Within the framework of this approach, the Italian researcher J. Sartori defined a party as «any political group that participates in elections and is able to use its candidates to fill public positions» [4, p. 63].

Sartori J., detailing his statement regarding the appointment of political parties, pointed to the following among party functions:

- voluntary participation of citizens in political life, in particular, during elections;
- social and political integration of different layers of society to achieve a common goal;
- mediation in representing the interests of social groups, striving to achieve their balance;
- neutralization and prevention of conflicts;
- manifestation of the will of the majority of citizens;
- development of policy and relevant political decisions;
- selection and formation of political leaders [5, p. 28].

In general, the research of the middle of the 20th century contributed to the identification and categorization of the very phenomenon of parties. The content of the definitions was transformed from abstract to concrete operational ones. In the second half of the 20th century the institutional approach to the activity of political parties was supplemented with a structural and functional one. It made it possible to focus attention on the structure of the party as the structure of a political organization and its functions, to take into account a number of external factors influencing partogenesis and internal party construction. Another feature of the turning point in the study of political parties is the development and improvement of the procedure for the political analysis of parties [3].

Thus, the unstructured and descriptive formation of the system of functions of political parties began immediately with the categorization of this concept. The definitions set out above have assigned such functions to parties as:

- ideological - the formation of guidelines and values of a certain ideology for their further perception and assimilation by society;
- representation of interests - the delegated right to represent the interests of a group, strata, class, etc.;
- struggle for power - participate in defending the dominant position in the process of formulation and adoption of political decisions;
- recruitment and renewal of the political elite - recruitment of the political elite at all levels, renewal of the already existing political class;
- political socialization - involvement of citizens in political activity.

References:

1. Герасіна Л., Погрібна В., Поліщук В. та ін. *Політологічний енциклопедичний словник*. Х.: Право, 2015. 816 с.
2. Комарницький В. Роль політичних партій у місцевому самоврядуванні в Україні: комунікативний аспект: дис. ... д-ра філософії: 052 – політологія. Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2023, 226 с.
3. Crotty W. *Political parties and political behavior*. Allyn and Bacon, 1971. 680 p.
4. Sartori G. *Parties and party systems: a framework for analysis*. ECPR Press, 2005. 344 p.
5. Sartori J. *Parties and Party Systems*. N.Y.: Harper and Row, 1976. P. 28
6. Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*. Mohr Siebeck, 1972. 948 s.

Юрій ОСТАПЕЦЬ,
професор, декан факультету суспільних наук
(Ужгородський національний університет)

ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У 2024 РОЦІ

Вибори до Європейського парламенту. Національні парламентські вибори 2024 р. в країнах Європейського Союзу відбуваються під впливом виборів до Європейського парламенту. До головних чинників впливу на виборчі процеси у країнах Європейського Союзу можна віднести такі: 1) російсько-українська війна; 2) міграційні процеси та розробка міграційної політики європейських держав; 3) конкуренція у боротьбі за голоси виборців «мейнстримних» партій і партій «нової політики»; 4) нове соціально-політичне розмежування «глобалізована еліта – антиглобалістськи налаштовані маси», яке має різні прояви у залежності від національної специфіки політично розвитку держав ЄС; 5) національні особливості виборчих кампаній, де вплив на результати виборів мали локалізовані і фрагментовані соціально-політичні конфлікти, які мали тимчасовий, монопроблемний характер. В той же час у рамках парламентських електоральних циклів такі суперечності обумовлюють електоральний вибір; 6) популярність праворадикальних політичних партій, які суттєво змінили свою риторику та зробили відчутний «зсув» до центру по шкалі «ліві – праві» трансформуючись у класичні консервативні партії, які в свою чергу також змістилися до центру, перетворюючись на правоцентристські партії з ідеологічним вкрапленням лібералізму і соціал-демократії; 7) євроскептицизм [2, с. 66].

Станом на 01.10.2024 р. у Європейському Союзі відбулися парламентські вибори в Португалії (10.03.2024), Хорватії (17.04.2024), Болгарії (9.06.2024), Бельгії (9.06.2024), Франції (30.06.2024 р.; 7.07.2024 р.) та вибори до Європейського парламенту (6-9 червня 2024 р.). Зазначимо, що вибори до Європейського парламенту (європейські вибори) мали троякий вплив на національні парламентські вибори: 1) вплив у контексті підготовки до європейських виборів (Португалія, Хорватія); 2) безпосередній вплив у країнах, де вибори проходили в один день (Бельгія, Болгарія); 3) поствиборчий вплив результатів європейських виборів на національні соціально-політичні процеси, в тому числі і на результати парламентських (Франція) та місцевих виборів (Німеччина).

За результатами виборів до Європейського парламенту станом на 16.07.2024 р. було сформовано 8 фракцій. Структурування Європарламенту за результатами виборів 2019 і 2024 рр. подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняння політичної структури Європарламенту 2019 та 2024 років (станом на початок установчої сесії 16.07.2024)

Назва депутатської групи (фракції)	К-ть депутатів, 2024 р.	К-ть депутатів, 2019 р.
Європейська народна партія	188	176
Прогресивний альянс соціалістів і демократів	136	139
Патріоти за Європу	84	–
Оновлення Європи	77	102
Європейські консерватори та реформісти	78	69
Ідентичність і демократія	–	49
Зелені – Європейський вільний альянс	53	71
Ліві	46	39
Європа суверенних націй	25	–
Позапартійні	33	62
Інші	–	–
Всього	720	705

Джерело: побудовано автором на підставі [4].

Якщо розглядати структуру Європарламенту по шкалі «ліві – праві», то вона виглядає наступним чином: «Ліві» (**The Left**), «Прогресивний альянс соціалістів і демократів» (**S&D**), «Зелені – Європейський вільний альянс» (**Greens/EFA**), «Оновлення Європи» (**Renew Europe**), «Європейська народна партія» (**EPP**), «Європейські консерватори та реформісти» (помірні праві, м'які євроскептики) (**ECR**), «Патріоти за Європу» (радикальні праві, жорсткі євроскептики) (**PfE**), «Європа суверенних націй» (**ESN**) (ультраправі, жорсткі євроскептики). А також 33 мандати залишилися позафракційним депутатам.

У порівнянні з виборами до Європарламенту 2019 р. кількість депутатів, які належать до праворадикальних фракцій, збільшилася на 69 представників. Змінилася і структура Європарламенту у розрізі депутатських фракцій. По-перше, перестала існувати однойменна фракція європейської праворадикальної партії «Ідентичність і демократія». По-друге, були утворені дві нові фракції праворадикальних політичних сил: «Патріоти за Європу» та «Європа суверенних націй». Про створення фракції «Європа суверенних націй» оголосив 9 липня 2024 р. лідер чеської ультраправої партії «Свобода і пряма демократія» Т. Окамура. Основою цієї фракції стала німецька ультраправа партія «Альтернатива для Німеччини», яку виключили за неонацистську риторику з партії «Ідентичність і демократія». Діяльність фракції, за словами Т. Окамури, буде спрямована проти «зеленого курсу», міграції та ісламізації Європи. Днем раніше під егідою В. Орбана була утворена фракція «Патріоти за Європу» (налічує 84 депутати з 12 країн ЄС). Зазначимо, що для утворення фракції у Європарламенті необхідно мати 23 депутати з 7 країн ЄС [1].

Із вказаних фракцій Європарламенту чотири є проєвропейськими: 1) «Європейська народна партія», 2) «Прогресивний альянс соціалістів і демократів», 3) «Оновлення Європи», 4) «Зелені – Європейський вільний альянс» (454 депутати); і чотири євроскептичні: 1) «Європейські консерватори та реформісти», 2) «Ліві», 3) «Патріоти за Європу», 4) «Європа суверенних націй» (233 депутати).

Враховуючи успіх праворадикалів на європейських виборах ми подаємо в таблиці 2 розподіл національних партій за праворадикальними фракціями Європарламенту. Кількісні характеристики представництва праворадикалів, а також інших партій, які брали участь у виборах, у розрізі країн-членів ЄС показано у додатку А до нашої статті.

Таблиця 2

Представництво національних партій у праворадикальних фракціях Європейського парламенту

Назва фракції (кількість депутатів)	Національні політичні партії, які утворюють фракцію
Європейські консерватори та реформісти (78 депутатів). Лідер – Дж. Мелоні («Брати Італії»)	«Брати Італії» (24), «Право і Справедливість» (Польща) (20), «Альянс за союз румунів» (6), коаліція «Нескорена Франція» (утворена партією «Реконкіста») (4), «Новий фламандський альянс» (3), «Шведські демократи» (3), коаліція «Разом» (Чехія) (3), «Грецьке рішення» (2), партія «Є такий народ» (Болгарія) (2), «Вітчизняний рух» (Хорватія) (1), «Національний народний фронт» (Кіпр) (1), «Естонська народна консервативна партія» (1), «Істинні фіни» (1) та інші.
Патріоти за Європу (84 депутати). Лідер – Ж. Барделл («Фідес»)	«Національне об'єднання» (Франція) (30), «Фідес» (Угорщина) (11), «Ліга Сальвіні» (Італія) (8), «ANO 2011» (Чехія) (7), «Австрійська партія свободи» (6), «Партія свободи» (Нідерланди) (6), «Голос» (Іспанія) (6), «Фламандський інтерес» (Бельгія) (3), «Chega!» (Португалія) (2), «Данська народна партія» (1) та інші.
Європа суверенних націй (25 депутатів). Лідер – Р. Ауст («Альтернатива для Німеччини»)	«Альтернатива для Німеччини» (14), «Відродження» (Болгарія) (3), «Конфедерація Свободи та Незалежності» (Польща) (3), «Свобода і пряма демократія» (Чехія) (1), «Наша Батьківщина» (Угорщина) (1), «Республіка» (Словаччина) (1), «Союз народу та справедливості» (Литва), «Реконкіста» (Франція) (1).

Джерело: побудовано автором на підставі [3; 4].

У відповідності до електоральних результатів праворадикальних політичних партій на виборах до Європарламенту можна виокремити такі кластери країн: 1) країни, де праворадикальні партії перемогли

на виборах (Франція, Бельгія, Італія); 2) країни, в яких праворадикальні партії здобули високий результат (2, 3 або 4 місце за результатами виборів) (Німеччина, Швеція, Іспанія, Португалія, Нідерланди, Греція, Румунія, Чехія, Польща, Словаччина); 3) країни, де такі партії не мають суттєвої електоральної підтримки (інші країни ЄС) (див. Додаток А.).

Отже, вибори до Європарламенту з одного боку показали зростання рейтингу праворадикальних сил у Європейському Союзі, а з іншого незважаючи на популярність праворадикалів, мейнстрімні право- (EPP) та лівоцентристи (S&D), центристи (Renew Europe) залишаються і надалі найбільшими фракціями Європарламенту, основою депутатської більшості, що свідчить про незмінність курсу на розвиток демократії, захист індивідуальних та колективних свобод у Європейському Союзі.

Парламентські вибори в Португалії. Депутати португальського парламенту (Асамблея Республіки) обираються за пропорційною виборчою системою у 18 округах (226 депутатів) без виборчого бар'єру, а ще 4 обираються португальськими громадянами, які проживають за межами країни. Малі виборчі округи разом з методом розподілу мандатів Д'Онда дозволяють «відсікати» малі партії від участі у розподілі депутатських мандатів. Результати виборів подано в таблиці 3.

Таблиця 3

Результати виборів до Асамблеї Республіки 10 березня 2024 року

Назва партії / блоки (рік створення)	% голосів (к-ть місць), націон. парл.	% голосів (к-ть місць), Європарламент	Ідеологія
Виборчий блок «Демократичний альянс» на чолі з Соціал-демократичною партією (1974)	28,02 80 (+7)*	31,7 (7)	ліберальний консерватизм, християнська демократія
Соціалістична партія (1973)	28,0 78 (-41)	32,7 (8)	соціал-демократія
Чега («Достатньо!») (2019)	18,0 50 (+38)	9,9 (2)	націоналізм, консерватизм, правий популізм
Ліберальна ініціатива (2017)	4,9 8 (0)	9,9 (2)	лібералізм
Лівий блок (Револьюційна соціалістична партія, Народний демократичний союз) (1999)	4,3 5 (0)	4,3 (1)	демократичний соціалізм, екосоціалізм
Коаліція демократичної єдності (Комуністична партія, Партія зелених, Демократичний наступ) (1987)	4,3 4 (-2)	4,2 (1)	комунізм, зелена політика
Livre (2014)	3,17 4 (нова)	3,8 (0)	демократичний соціалізм, екосоціалізм
Люди – Тварини – Природа (2009)	3,16 1 (0)	1,24 (0)	зелена політика, екофемінізм

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів

Джерело: побудовано автором на підставі [4; 5].

Отже, за результатами позачергових парламентських виборів 2024 р. конфігурація партійної системи Португалії залишилася незмінною – двоблоковою. Відзначимо успіх праворадикальної партії «Чега», яка стала третьою за рейтингом, і у порівнянні з попередніми виборами здобула на 38 депутатських мандатів більше.

Парламентські вибори в Хорватії. Хорватський однопалатний парламент Сабор (151 депутат)

обирається за пропорційною виборчою системою з п'ятивідсотковим виборчим бар'єром і закритими виборчими списками. Розподіл місць між списками здійснюється пропорційно отриманим голосам на основі методу Д'Ондта, а також 8 місць резервуються для представників національних меншин. Результати виборів подано у таблиці 4.

Таблиця 4

**Результати виборів до парламенту Хорватії (Сабор)
17 квітня 2024 року**

Назва партії / виборчої коаліції (рік утворення)	% голосів (к-ть місць), націон. парл.	% голосів (к-ть місць), Європарламент	Ідеологія партії
Коаліція на чолі з партією «Хорватський демократичний союз» (1989)	61 (-5)*	34,6 (6)	правоцентризм, консерватизм, християнська демократія
Коаліція «Рестарт» на чолі з Соціал-демократичною партією (1990)	42 (+1)	25,9 (4)	соціал-демократія
Коаліція на чолі з партією «Вітчизняний рух» М. Шкоро	14 (-2)	8,8 (1)	націоналізм, правий популізм
Партія «Міст незалежних списків»	11 (+3)	–	правоцентризм, економічний лібералізм
Політична платформа «Можемо» (2019)	10 (+3)	5,9 (1)	зелена політика
Незалежна платформа Півночі (2021)	2 (нова)	–	демократичний соціалізм
Істрійський соціал-демократичний форум (1996)	2 (нова)	5,6 (0)	соціал-демократія, регіоналізм
Фокус, Республіка	2 (нова)	–	лібералізм, зелена політика
Інші (національні меншини)	8		

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів

Джерело: побудована авторами на підставі [4; 5].

Парламентські вибори в Бельгії. Федеральний парламент Бельгії складається Сенату та Палати представників. Палата представників складається з 150 депутатів, які обираються прямим голосуванням за пропорційною системою в 11 виборчих округах. Мандати розподіляються відповідно до методу д'Ондта між списками, які набрали не менш як 5 % поданих голосів. Обраними можуть бути громадяни Бельгії, які постійно проживають у країні, яким виповнилося 21 рік, і які мають всі права цивільні та політичні. Право голосу мають усі громадяни, яким виповнилося на момент виборів 18 років. Голосування на виборах є обов'язковим, а за ухилення від голосування передбачений штраф. Результати виборів подано в таблиці 5.

Таблиця 5

Результати виборів до нижньої палати Федерального парламенту Бельгії 9 червня 2024 року

Політична партія (рік створення)	% голосів (к-ть місць), націон. парл.	% голосів (к-ть місць), Європарламент	Ідеологія
Новий Фламандський Альянс (N-VA) (2001)	16,71 (24)	13,9 (3)	правоцентризм, фламандський націоналізм
Фламандський інтерес (VB) (2004)	13,76 (20)	14,5 (3)	націонал-консерватизм, фламандський націоналізм
Реформаторський рух (MR) (2002)	10,28 (20)	12,6 (3)	лібералізм
Соціалістична партія Валлонії (PS) (1978)	8,05 (16)	7,4 (2)	соціал-демократія
Партія праці Бельгії (PTB) (1979)	9,86 (15)	5,5 (1)	демократичний соціалізм
Les Engagés (2022)	6,78 (14)	5,1 (1)	соціальний лібералізм
«Вперед» (1978) (Соціалістична партія Фландрії)	8,11 (13)	7,9 (2)	соціал-демократія
Християнські демократи і фламандці (CD&V)(2001)	7,98 (11)	8,3 (2)	християнська демократія
Відкриті фламандські ліберали та демократи (Open VLD) (1992)	5,44 (7)	5,7 (1)	лібералізм
«Зелені» Groen(1982)	4,63 (6)	6,3 (1)	зелена політика
«Еколо» (Ecolo) (1980)	2,93 (3)	3,6 (1)	зелена політика

Побудовано автором на підставі: [4; 5].

За результатами виборів у Бельгії ліберальна проурядова партія «Відкриті фламандські ліберали і демократи» прем'єр-міністра А. де Кроо з результатом (5,5 %, 1 депутатський мандат) зазнала поразки від двох фламандських праворадикальних партій («Новий фламандський альянс», «Фламандський інтерес») внаслідок чого голова уряду подав у відставку. Тепер Бельгію чекає процес формування нового уряду, який у країні є досить складним і довгим (після виборів 2019 р. він тривав 500 днів).

Парламентські вибори в Болгарії. Парламентські вибори 9 червня 2024 року стали шостими за останні три роки, а відтак явка на них становила 32,5 %, що є найменший показник посткомуністичних виборів у країні. До складу парламенту увійшли 7 партій, з яких шість були представлені в попередньому парламенті і одна нова націоналістична партія «Велич». Результати виборів подано у таблиці 6.

Таблиця 6

Результати виборів до Народних зборів Болгарії 9 червня 2024 року

Партія/виборча коаліція (рік створення)	% голосів (к-ть місць), націон. парл.	% голосів (к-ть місць), Європарламент	Ідеологія
Виборчий блок «ГЕРБ – Союз демократичних сил» (2021)	24,7 (68)	23,5 (5)	консерватизм, популізм, проєвропеїзм
Партія «Рух за права і свободи» (1990)	17,0 (45)	14,6 (3)	соціальний лібералізм, захист

			інтересів турецької національної меншини
Виборчий блок «Продовжуємо зміни – Демократична Болгарія» (2021)	14,3 (40)	14,4 (3)	соціальний лібералізм
Партія «Відродження» (2014)	13,7 (38)	13,9 (3)	національний консерватизм, русофільство, євроскептицизм
Болгарська соціалістична партія (1990)	7,0 (19)	7,0 (2)	соціал-демократія, лівий популізм
Партія «Є такий народ» (2020)	5,9 (17)	6,0 (1)	популізм, проєвропеїзм, соціальний консерватизм
Партія «Велич» (2023)	4,6 (13)	4,0 (0)	націоналізм

Джерело: побудовано автором на основі [4; 5].

Отже, переможцем виборів черговий раз став блок «Громадяни за Європейський розвиток Болгарії Болгарії – Союз демократичних сил», друге місце у політичній партії «Рух за права і свободи» (представляє інтереси турецькомовної меншини, третє – належить проєвропейському ліберальному блоку «Продовжуємо зміни – Демократична Болгарія». Зазначимо і про успіх праворадикалів – партія «Відродження» збільшила кількість мандатів на один (всього 38) і до парламенту пройшла нова націоналістична, можна навіть сказати, що ультраправа партія – «Велич». Успіх правих пов'язують з низькою явкою виборців (зауважимо, що радикальні сили є більш організованими) та впливом Росії на політичні процеси в країні.

Парламентські вибори у Франції. Особливий політичний резонанс отримали результати європейських виборів у Франції, де пропрезидентський блок «Потреба Європи» (лідер Е. Макрон) набрав удвічі менше голосів (14,6 %), ніж політична партія «Національне об'єднання» (НО) (неформальний лідер Марін Ле Пен) (31,3 %, 30 депутатських місць). Блок соціалістів «Прокидайся Європа» набрав 13,8 %, політична партія «Нескорена Франція» – 9,8 %, партія «Республіканці» – 7,2 %, блок «Зелених» – 5,4 %, коаліція «Горда Франція» на чолі з племінницею Марін Ле Пен – М. Марешаль (в основі партія «Реконкіста») – 5,4 %, коаліція «Об'єднані ліві» – 2,3 % [4]. Після оголошення результатів формальний лідер НО Ж. Барделл закликав Е. Макрона розпустити парламент, що і було зроблено Президентом Франції. Таке рішення Е. Макрона було неоднозначним і могло як згуртувати націю перед фактом «правої загрози», так і привести до перемоги правих сил на позачергових парламентських виборах. Після розпуску парламенту французька газета «Монд» (Le Monde) назвала Е. Макрона «інженером хаосу».

Позачергові вибори нижньої палати парламенту Національних зборів Франції були призначені на 30 червня та 7 липня 2024 р. (верхню палату парламенту відповідно до конституції президент не має права розпускати). Національні збори (асамблея) складається з 577 депутатів та обирається за двохтуровою мажоритарною системою в одномандатних округах. Після першого туру депутатом стає кандидат, який набирає більше 50 % голосів виборців, які прийняли участь у голосуванні, і в той же час не менше 25 % голосів зареєстрованих виборців в окрузі. У другий тур виходять кандидати, які здобули не менше 12,5 % голосів виборців.

Перемогу на виборах за підсумками другого туру здобув альянс лівих сил «Новий народний фронт» (178 депутатів). Президентська коаліція Е. Макрона «Разом за Республіку» (150 депутатів) виборола друге місце, а праворадикальна партія «Національне об'єднання» – посіла третє, збільшивши своє представництво в парламенті на 36 депутатів (125 депутатських місць) [1]. Зазначимо, що в першому турі результати були такі: Партія «Національне об'єднання» – 29, 2 %, ВБ «Новий народний фронт» – 28,06 %, ВБ «Разом за Республіку» – 20,04 %, партія «Республіканці» – 6,5 %, «Різні праві» – 3,6 %, партія «Союз крайніх правих» – 3, 9 %. Інші політичні сили не набрали 3 % голосів виборців. Результати виборів подано в таблиці 7. Слід констатувати, що структурування політичних сил на виборах до Європарламенту було дещо іншим, ніж на парламентських виборах. Як видно з таблиці у виборах до ЄП брали участь лише три політичні сили, які потім прийняли участь і виборах до національного парламенту: «Національне

об'єднання», «Республіканці» та «Екологи». Йдеться про те, що до виборів у Національну асамблею відбулося незначне переструктурування політичних сил: політичні гравці були одні і ті ж самі, а назви самих сил нові. Результати парламентських виборів подано у таблиці 7.

Таблиця 7

Результати виборів до французького парламенту 30 червня та 7 липня 2024 р.

Партія/виборча коаліція (рік створення)	к-ть місць, націон. парламент	% голосів (к-ть місць), Європарламент	Ідеологія
Виборчий блок «Новий народний фронт» (2024)	178 (+47)		соціал-демократія, соціалізм, екосоціалізм
Ліберальна коаліція «Разом за Республіку» (2021)	150 (-95)		центризм, соціал-лібералізм
Партія «Національне об'єднання» (1972)	125 (+36)	31,3 (30)	націоналізм, правий популізм, євроскептицизм
Партія «Республіканці» (2002)	39 (-25)	7,2 (6)	ліберальний консерватизм, християнська демократія
«Різні праві»*	27 (+17)		правий популізм, націоналізм
Союз крайніх правих (2024)	17 (нова)		правий популізм, націоналізм
«Різні ліві»	12 (-10)		соціалізм, комунізм, екосоціалізм
Регіоналісти	9 (-1)		регіоналізм
«Різні центристи»	6 (+2)		центризм
Екологи (Європа – Екологія – Зелені) (2010)	1 (+1)	5,5 (5)	зелена політика
Незалежні кандидати	1 (0)		
«Різні ультраправі»	1 (+1)		радикалізм, націоналізм, популізм

*у Франції називаються кандидати з лівою /правою/центристською орієнтацією, що не є членами жодної великої партії. Вони включають і маленькі партії і дисидентів, що були виключені з партій за боротьбу проти партійних кандидатів. Політичний термін «без назви» не вписується в терміни Міністерства внутрішніх справ. З 2001 р. багато кандидатів і списків «неназваних» були класифіковані як «різні праві» «різні ліві», «різні центристи» в залежності від їх політичних переконань.

Джерело: побудовано автором на основі [4; 5].

Парламентські вибори в Австрії. Нижня палата австрійського парламенту (Національна рада) має чисельність 183 депутати, які обираються за пропорційною виборчою системою відкритих списків в дев'яти багатомандатних виборчих округах, межі яких збігаються з межами земель (з різною кількістю мандатів, від 7 до 36) з виборчим порогом у 4 %. Лідером опитувань громадянської думки напередодні виборів стабільно була праворадикальна Австрійська партія свободи. Партія з 2016 р. є партнером «Єдиної Росії», протидіє антиросійським санкціям, виступає проти постачання зброї Україні [3]. Її лідер Г. Кікль заявив, що Австрія має стати у Європі «фортецею проти мігрантів». Г. Кікль разом з В. Орбаном (партія «Фідес», Угорщина) та А. Бабішем (партія «ANO 2011», Чехія) після виборів до Європарламенту започаткували політичну групу («Патріоти за Європу»), яка в підсумку залучила головні ультраправі політсили в Євросоюзі та стала третьою за кількістю у новому скликані Європейського парламенту. Результати виборів подано в таблиці 8.

Таблиця 8

**Результати виборів до нижньої палати австрійського парламенту (Національна рада)
29 вересня 2024 року**

Назва партії / виборчої коаліції (рік утворення)	% голосів (к-ть місць), націон. парл.	% голосів (к-ть місць), Європарламент	Ідеологія партії
Австрійська партія свободи (1949)	28,9 57 (+26)*	25,3 (6)	популізм, правий радикалізм
Австрійська народна партія (1945)	26,3 51 (-20)	24,5 (5)	християнська демократія
Соціал-демократична партія Австрії (1884)	21,2 40 (0)	23,2 (5)	соціал-демократія
NEOS (2012)	9,1 18 (+3)	10,4 (2)	лібералізм
Зелені (1986)	8,2	11,0 (2)	зелена політика

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів
Джерело: побудована авторами на підставі [4; 5]

Як бачимо з таблиці 8 перемогу на виборах до австрійського парламенту здобула Австрійська партія свободи, що в черговий раз демонструє зміцнення позицій праворадикальних партій у Європейському Союзі.

Вибори до ландтагів східних німецьких земель: Тюрингії, Саксонії, Бранденбурга. 1 вересня 2024 р. вибори до ландтагів земель відбулися у Тюрингії та Саксонії, а 22 вересня 2024 р. – у ландтаг Бранденбурга. Результати виборів подано в таблиці 9.

Таблиця 9

Результати виборів до ландтагів Тюрингії і Саксонії (1.09.2024) та Бранденбурга (22.09.2024)

Партія	Тюрингія	Саксонія	Бранденбург
Соціал-демократична партія Німеччини (СДПН)	6,1 % (5 місце)	7,3 % (4 місце)	30,9 % (1 місце)
Альтернатива для Німеччини (АдН)	32,8 % (1 місце)	30,6 % (2 місце)	29,2 % (2 місце)
Християнсько-демократичний союз (ХДС)	23,6 (2 місце)	31,9 % (1 місце)	12,1 % (4 місце)
«Союз Сари Вагенкнехт» (CCB/BSW)	15,8 (3 місце)	11,8 % (3 місце)	13,4 % (3 місце)
Ліві	13,1 % (4 місце)	4,5 % (6 місце)	не полопали виб. бар'єр
Союз 90 / Зелені	не полопали виб. бар'єр	5,1 % (5 місце)	не полопали виб. бар'єр

Джерело: побудовано автором на підставі [5].

Отже, на виборах до ландтагу східної німецької землі Бранденбург СДПН О. Шольца здобула перемогу з результатом 30,9 % голосів виборців. Попри те, що цей регіон вважається оплотом соціал-демократів, цього разу перемога була важкою, а відтак друге місце здобула АдН – 29,2 %. Третє місце дісталось ліворадикальному ССВ (має проросійську позицію щодо України), ХДС отримав четверте місце (12,1 %), а інші члени чинної німецької урядової коаліції («Союз 90/Зелені» та Вільна демократична партія) взагалі не змогли потрапити до бранденбурзького ландтагу.

Не кращими були результати урядових сил і на виборах до ландтагів інших східних земель 01.09.2024 р. – Тюрингії і Саксонії. У Тюрингії вперше з часів закінчення Другої світової війни перемогу здобула до представницького органу влади праворадикальна партія – АдН, а в Саксонії вона посіла друге місце. А третє місце на виборах до ландтагів усіх вказаних трьох земель здобула проросійська ультраліва

партія ССВ (повна назва «Союз Сара Вагенкнехт – за здоровий глузд і справедливість», офіційно зареєстрована 8 січня 2024 р.). Партія утворилась в результаті виходу низки політиків з партії «Ліві». Головні ідеологічні маркери партії: обмеження міграції, антиглобалізм, критика зеленої політики, припинення військової допомоги Україні, справедлива соціальна політика тощо. Високі результати АдН та ССВ у східних землях напередодні парламентських виборів до німецького Бундестагу восени 2025 р. констатують неможливість ігнорувати федеральною владою інтереси цих партій у регіонах, де вони виграли вибори, як і в Німеччині в цілому.

Висновки. Композиція більшості у Європарламенті за результатами виборів не змінилася. Це фракції (406 депутатів) Європейської народної партії (190 депутатів), Прогресивного альянсу соціалістів і демократів (136), «Оновлення Європи» (утворюють європейські ліберали, 80 депутатів). Вказані фракції і попередньому парламенті утворювали більшість. У порівняння з попередніми результатами виборів до Європарламенту 2019 р. більше на 14 мандатів здобула Європейська народна партія, Європейські консерватори і реформісти (більше на 14 мандатів).

Європейські вибори – 2024 проходили у контексті протистояння традиційних (мейнстримних) партій та ліво- і праворадикальних партій, перш за все щодо бачення майбутнього Євросоюзу, його інституційної перебудови. Це було і основною причиною високої явки виборців. Ріст популярності праворадикальних партій у Європейському Союзі спостерігається починаючи з 90-х рр. XX ст. А станом на 01.10.2024 р. в 21 європейській державі праворадикальні партії (28 партій) мають свої фракції в національних парламентах, в тому числі приймають участь в урядових коаліціях (Швеція, Фінляндія, Італія, Нідерланди). У Європарламенті вказані партії об'єднані у форматі фракцій «Європейські консерватори і реформісти», «Патріоти за Європу» та «Європа суверенних націй». У новому складі Європарламенту кількість депутатів-праворадикалів зросла на 69 представників.

Високий рейтинг і вагомий вплив праворадикальних партій і рухів у країнах Європейського Союзу пов'язаний з тим, що більшість з них в ході модернізації суспільства змогли оновити власну ідеологію і політичну стратегію у відповідності до викликів сьогодення та національних традицій держав, створивши свій власний профіль і досягнувши значної підтримки громадян. У цьому контексті політичні програми праворадикальних партій і рухів досить часто можна характеризувати як реновацію цінностей консерватизму в умовах постіндустріальних суспільств. Йдеться про те, що мейнстримні консервативні партії на ідеологічній шкалі «ліві – праві» під впливом низки чинників змістилися дещо вліво, відповідно їх місце і було зайняте модернізованими праворадикальними (або «новими правими») партіями. До основних причин популярності радикальних правих у Євросоюзі відносимо такі: 1) міграційні процеси / міграційна криза 2015–2016 рр.; 2) появу нового соціально-політичного розмежування по лінії «глобалізація – антиглобалізація / націоналізація». У цьому контексті саме проблематика антиглобалізації, захисту національних інтересів і представлена в програмах праворадикальних партій; 3) зростання недовіри до «мейнстримних» партій; 4) трансформацію системи цінностей у напрямку від домінування матеріальних до постматеріальних; 5) безпрецедентне розширення Євросоюзу, що зумовило формування нових викликів та нових форм інституційної нестабільності і популізму; 6) електоральні правила (пропорційна виборча система з низьким виборчим бар'єром).

Але, незважаючи на популярність праворадикалів, мейнстримні партії (консерватори, соціал-демократи, ліберали) залишаються і надалі проєвропейською більшістю Європейського парламенту, що свідчить про незмінність курсу на розвиток демократії, захист індивідуальних та колективних свобод у Європейському Союзі.

Отже, більшість у Європарламенті зберігають політичні сили, які підтримують Україну. Однак, високий результат праворадикальних партій вказує наявність тенденцій, які пов'язані з підтримкою політики В. Путіна та посиленням позицій прихильників компромісу з Москвою. Перш за все, зазначимо, що праворадикали на чолі з Марін Ле Пен та Ж. Барделлом були за крок від влади у Франції. По-друге, в Німеччині проворадикальна АдН та ліворадикальна партія «Союз Сари Вагенкнехт» отримали вагому підтримку на виборах до ландтагів Тюрингії, Саксонії, Бранденбурга. По-третє, вибори до Європарламенту посилили позиції прихильників Росії в Австрії та Чехії. В Австрії виразником таких настроїв є ультраправа «Партія свободи», яка здобула на європейських виборах 25,7 % голосів виборців, і 29 вересня перемогла на виборах до Федерального парламенту Австрії. Ця партія ще у 2016 р. уклала угоду з партією В. Путіна «Єдина Росія» про співпрацю і нині протидіє наданню допомоги Україні. По-четверте, в Чехії, уряд якої координує закупівлю боєприпасів для України, і де частково базується оборонне виробництво для потреб Збройних сил України, вибори в Європарламент завершилися

перемогою опозиційних партій, які виступають проти поставок зброї Україні (партія «АНО 2011» (26,1 %), коаліція «Присяга і автомобілісти» (10,2 %), коаліція на чолі з комуністами «Достатньо!» (9,5 %), партія «Свобода і пряма демократія» (5,7 %).

Список використаних джерел:

1. Остапець Ю., Зан М. Вибори до Європарламенту 2024 року: характеристика результатів та їхній вплив на структурування національних партійних систем країн-членів Європейського Союзу. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2024. № 48. С. 208–217.
2. Остапець Ю., Грабчак Е. Вплив парламентських виборів 2023 року в країнах Європейського Союзу на трансформацію партійних систем. *Актуальні питання публічного управління в регіоні: зб. наук. праць аспірантів, викладачів, стейкхолдерів*; Відп. ред.: Маріан Токар; Ред. колег.: М. Токар, В. Пересоляк, Ю. Остапець, Ю. Ковач, Г. Кумар, П. Габрин / УжНУ; Наук.-прак. група здобув. осв. зі спец. ПУА; НДІ політичної регіоналістики. Вип. 2. Ужгород: ФОП Сабов А. М., 2024. С. 66–74.
3. Присяжнюк М. Новий Європарламент. Троянські коні Путіна. URL: <https://dif.org.ua/article/noviy-evroparlament-troyanski-koni-putina> (дата звернення).
4. European elections. URL: <https://elections.europa.eu/en> (дата звернення 23.07.2024).
5. The European Elections Monitor. URL: <https://www.robert-schuman.eu/en> (дата звернення 18.07.2024).

ДОДАТОК

Фракційна структура Європарламенту у розрізі представництва депутатів від країн-членів Євросоюзу (станом на початок установчої сесії 16.07.2024)

Країна	К-ть депутат.	Ліві	ПАСД	З-ЄВА	ОЄ	ЄНП	ЄКР	ПзЄ	ЄСН	Н
Західна Європа										
Австрія	20		5	2	2	5		6		
Бельгія	22	2	4	2	5	3	3	3		
Греція	21	4	3			7	2	1		4
Данія	15	1	3	3	4	2	1	1		
Ірландія	14	3	1		6	4				
Італія	76	10	21	4		9	24	8		
Іспанія	61	4	20	4	1	22		6		4
Кіпр	6	1	1			2	1			1
Люксембург	6		1	1	1	2	1			
Мальта	6		3			3				
Німеччина	96	4	14	15	8	31			14	10
Нідерланди	31	1	4	6	7	6	1	6		
Португалія	21	2	8		2	7		2		
Фінляндія	15	3	2	2	3	4	1			
Франція	81	9	13	5	13	6	4	30	1	
Швеція	21	2	5	3	3	5	3			
Всього ЗЄ	512	46	108	47	55	118	41	63	15	19
Центральна Європа										
Болгарія	17		2		5	6	1		3	
Угорщина	21		2			7		11	1	
Чехія	21			1		5	3	9	1	2
Латвія	9		1	1	1	2	3	1		
Литва	11		2	1	2	3	2		1	
Польща	53		3		1	3	20		3	3
Румунія	33		11	1	3	10	6			2
Словаччина	15				6	1			1	7
Словенія	9		1	1	2	5				
Хорватія	12		4	1		6	1			
Естонія	7		2		2	2	1			
Всього ЦЄ	208	0	28	6	22	70	37	21	10	14
Всього ЄС	720	46	136	53	77	188	78	84	25	33

Н* – незалежні

Джерело: побудовано автором на основі [5].

Анастасія ПАЛОШ,

студентка 4 курсу спеціальності «Політологія»

(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Антон РАДЬКО,

студент 4 курсу спеціальності «Політологія»

(Ужгородський національний університет)

ВИБОРИ ДО ЄВРОПАРЛАМЕНТУ 2024 РОКУ: «ПРАВА ХВИЛЯ» І ФАКТОР УКРАЇНИ

2024-й називають «роком виборів»: загальнонаціональні голосування відбудуться більше, ніж у 60 країнах світу [5]. Однак для України, держави-кандидата на вступ до ЄС, є вкрай важливий результат виборів до Європейського парламенту, які відбулися 6-9 червня 2024 року у 27 країнах ЄС [5]. Європарламент засідає змінно у Страсбурзі та Брюсселі, де ухвалюються закони ЄС. Одна з головних інтриг цих виборів - розподіл місць між представниками проєвропейських партій і правими популістами.

Вибори до Європарламенту - одні з найбільших демократичних виборів у світі. За оцінками блок виборців охоплює 370 мільйонів осіб, однак на виборах у 2019 році загальна явка в Євросоюзі склала 50,7%[7]. Звичайно, явка у кожній країні відрізняється. У Бельгії та Люксембурзі, де голосування є обов'язковим, на виборчі дільниці прийшло майже 90% громадян [5]. Тоді як лише 28% зробили це в Чехії та 22% - у Словаччині [5]. Громадяни Євросоюзу обирають 720 членів парламенту з-поміж усіх держав-членів на 5 років [5]. Кількість євродепутатів від кожної країни пропорційна її населенню [5]. Найбільше законодавців виділяється на Німеччину – 96 євродепутатів, а Кіпр, Люксембург і Мальта – лише по 6 [5].

Європарламент - один із трьох основних інститутів ЄС та єдиний з них, який обирається прямим голосуванням. Два інших - це Європейська Рада, де засідають міністри та глави урядів, і Європейська Комісія. Унікальність Європарламенту порівняно із національними парламентами його країн-членів полягає в тому, що євродепутати не можуть самі пропонувати нові закони, тобто вони не мають права законодавчої ініціативи. В ЄС саме Європейська комісія та Європейська Рада має право розробки нового закону. Тобто, Європарламент є співзаконодавцем, який лише вносить поправки до законопроекту [5].

Хоча функціонал Європарламенту і обмежений порівняно із національними парламентами, однак цей орган все-таки має вплив на європейську політику та дає згоду на ухвалення законодавства. А найголовніше - вони затверджують склад Єврокомісії, яка і пише проекти всіх нових законів для 450 мільйонів громадян ЄС. Крім того, парламент затверджує бюджет ЄС та контролює, як країни його виконують [5].

Також Європарламент є однією з найбільш проукраїнських інституцій світу. Під час повномасштабного вторгнення РФ Європарламент ухвалював рішення про визнання Росії державою-терористом, закликав держави-члени ЄС до жорсткіших санкцій та до надання Україні зброї та систем ППО [4].

У залі Європарламенту правлять коаліції. Виборці голосують за національні політичні партії, але після обрання депутати об'єднуються у фракції, які створюють великі єропартії на основі спільних політичних поглядів. Єропартії мають у своєму складі різні партії з усіх країн-членів ЄС. А ще вони можуть надавати статус асоційованих членів або спостерігачів партіям не з Євросоюзу. Наприклад, українські партії «Європейська солідарність» та «Батьківщина» є спостерігачами в ЄНП [5].

Зараз на Заході все більшу популярність завоюовують популістичні рухи - Великобританія говорить про депортацію біженців в Руанду, Угорщина - блокує фінансову та військову допомогу Україні, а правляча партія Словаччини - повторює тези В.Путіна щодо війни в Україні [1]. Чи матиме правий поворот вплив на перебіг війни в Україні?

Найбільшими тріумфаторами виборів в Європарламент стали антисистемні праві, яких ще 10 років тому вважали маргінальними і нездатними прийти до влади. У червні 2024 року ультраправі показали феноменальні успіхи на вибори в Європарламент і взяли більше депутатських місць, ніж колись в історії - вони покращили свої позиції в Німеччині, Франції, Австрії, Угорщині, Бельгії та Італії [5]. За «Альтернативу для Німеччини» проголосувало 6 мільйонів осіб, це - більше, аніж за партію канцлера країни Олафа Шольца Соціал-демократичної партії Німеччини [5]. Партія пропонує Німеччині вийти з ЄС та відродити національну валюту – марку [5]. У Франції з великим відривом перемогла ультраправа партія «Національне об'єднання» на чолі з Марі Ле Пен, за яку проголосувала третина виборців, обігнавши центристів і ліві сили, які підтримують президента Е.Макрона [2]. Через це Еммануель Макрон оголосив

про розпуск Національних зборів - нижньої палати парламенту країни і проведення дострокових парламентських виборів[2] .

Однак вибори до нового Європарламенту не змінили кардинально баланс сил. У нинішньому парламенті двома найбільшими фракціями залишається правоцентристська "Європейська народна партія" (ЄНП) та лівоцентристський "Прогресивний альянс соціалістів і демократів" (S&D), які становлять т.з. "супервелику коаліцію" [5]. Ця коаліція після виборів втратила певну кількість місць, проте ЄНП залишається найбільшою фракцією [5].

Другою за величиною силою стануть дві ультраправі групи "Європейські консерватори та реформісти" (ECR) та "Ідентичність і демократія" (ID) [5].

Консерватори обійшли ліберальну групу Renew Europe ("Оновити Європу»), яка об'єднує центристські та ліберальні партії, такі, як Renaissance ("Відродження») президента Франції Емманюеля Макрона, та "Зелених» [7].

До того ж, є низка незалежних депутатів, наприклад, "Фідес" Віктора Орбана, що виключили з ЄНП у 2021 році та "Смер" Роберта Фіцо, яку спіткала така сама доля [3].

Проте постає питання: чи можлива "ультраправа хвиля"?

Вибори 2024-го відрізняються двома загрозами:

Перша – зростання популярності ультраправих та євроскептичних політичних сил.

Друга – це російське втручання у загальноєвропейські вибори. РФ знаходить можливості фінансувати партії, які є євроскептиками. Окрім фінансової підтримки Росія традиційно займалась дезінформацією. За кілька місяців до виборів спецслужби Польщі та Чехії з'ясували, що медіа Voice of Europe поширювало фейки, проросійську та антиєвропейську пропаганду . А стояв за цим колишній український нардеп Віктор Медведчук[5]. Цілі Москви очевидні - обрати якомога більше проросійських кандидатів до Європейського парламенту та зміцнити голоси російської пропаганди, що становить загрозу для Європи в цілому і України зокрема.

Ультраправих є дві групи в парламенті - "Європейські консерватори і реформісти" (польська "Право і справедливість», "Брати Італії», латвійська "Вітчизна» тощо, відомі своєю проукраїнською позицією), які здобули 73 мандатів та "Ідентичність і демократія», що матимуть 58 євродепутатів [7] . Якщо перші виступають за збільшення ролі національних держав і зменшення впливу європейських інституцій, але не оскаржують саме існування Євросоюзу та визнають Росію ворогом, то другу групу формують переважно проросійські партії, які поширюють кремлівські наративи та виступають проти підтримки України [7]. До них входять Національне об'єднання Марін Ле Пен, "Австрійська партія свободи» і "Ліга» Маттео Сальвіні, які відомі не лише проросійською позицією, а й прямими фінансовими зв'язками з росіянами [7]. Їхні представники відвідували окуповані території України, закликали до зняття санкцій, виступають проти постачання зброї та вступу України в ЄС [7] . Проте про їхню перемогу не йдеться: навіть якщо рахувати разом, ці дві групи отримують лише 18% місць у ЄП [7].

Все-таки правоцентристська Європейська народна партія (ЄНП) залишається найбільшою європейською наднаціональною партією. З 1999 року вона щоразу перемагає на євровиборах, і 2024-й не став винятком [5] . Впливовими членами ЄНП, які очолюють уряди у своїх країнах, є такі партії, як ХДС (Німеччина), "Республіканці» (Франція), "Вперед, Італіє!» (Італія), "Громадянська платформа» (Польща) та багато інших[5] .

ЄНП позиціонує себе партнером України. У квітні 2024 року партія закликала європейські інститути розробити "План ЄС для перемоги України», що передбачає нарощення військового виробництва ЄС для тривалої і достатньої підтримки України [4] .

З вищесказаного очевидно, що результати виборів не є критичною загрозою для України. Європарламент залишиться проукраїнською інституцією, і підтримуватиме політику ЄС щодо військової, гуманітарної, фінансової та інтеграційної допомоги Україні. Поза тим, тренд популярності крайніх правих і антиєвропейських ідей набирає обертів, і в подальші роки протистояння між єврооптимістами і євроскептиками може радикалізуватися, впливаючи на процес перемовин щодо вступу України в ЄС.

Причини успіху ультраправих загалом очевидні: багато жителів ЄС незадоволені неконтрольованою міграцією, зростанням цін на електроенергію і продукти харчування, "зеленою політикою» та пов'язаними з нею труднощами для фермерів (варто згадати протести у Польщі) та урядами своїх країн, які, як вони вважають, нездатні вирішити нагальні проблеми.

Видання Politico відстежує цікавий тренд - ультраправі партії набирають популярність і серед молодих виборців, зокрема тих, хто на цих виборах голосуватиме вперше. У Нідерландах ультраправа

«Партія свободи» Герта Вілдерса знайшла підтримку серед молоді, пов'язавши у виборчій кампанії обіцянки доступного житла з обмеженнями на імміграцію.

Вибори до Європарламенту також засвідчили посилення позицій прихильників компромісу з Москвою в Австрії і Чехії. В Австрії виразником таких настроїв є ультраправа «Партія свободи», яка здобула 25,7% голосів [?]. Ця партія ще 2016 року уклала угоду з «Єдиною Росією» і зараз протидіє наданню допомоги Україні, посилаючись на нейтральний статус Австрії, виступала, зокрема, проти виступу Зеленського в парламенті [5].

У Чехії, уряд якої координує закупівлю боєприпасів для України, вибори в Європарламент завершилися перемогою опозиційних партій, які виступають проти поставок зброї Україні. Лідер партії ANO (26% голосів), експрем'єр Андрей Бабіш перед виборами звинувачував уряд в тому, що він лобіює інтереси «збройових баронів» натомість має зосередитися на «мирних ініціативах» [4]. Парламентські вибори у Чехії пройдуть восени 2025 року, але вже зараз помітний тренд на послаблення позицій уряду.

Однак сталося послаблення позицій прем'єра Віктора Орбана в Угорщині. «Фідес» вийшла на перше місце з 44,5%, але це значно менше, ніж 52%, які вона отримала на останніх виборах у ЄС в 2019 році [6]. Як зауважує угорське видання Telek, це найгірший результат політичної сили за 14 років її правління. «Фідес» отримає 11 мандатів у Європарламенті, а от опозиційна партія Петера Мадяра «Повага і свобода», який критикує уряд Орбана щодо корупції, - 7 мандатів (29,74% голосів) [3]. Проте ще зарано казати, чи призведе загострення політичної боротьби в Угорщині до зміни влади в цій країні, де вибори пройдуть 2026 року. Тим часом у Словаччині переможцем є ліберальна опозиційна партія «Прогресивна Словаччина» (27,8 % голосів). Згідно з офіційними результатами, ліва популістська партія прем'єра Роберта Фіцо «Смер» посіла друге місце з 24,8 % голосів [5].

З урахуванням масштабної хвилі протестів фермерів проти «зеленої політики», варто очікувати згортання амбітних планів Європарламенту щодо боротьби зі зміною клімату. Консерватори вимагають послаблення екологічних норм для фермерів і хочуть скасувати заплановану на 2035 рік відмову від використання двигунів внутрішнього згорання.

Обороноспроможність континенту, безумовно, залишиться одним із пріоритетів в умовах продовження війни Росії в Україні. Також видання Politico зазначає, що немає розуміння, як тісно країни готові співпрацювати в оборонних проєктах. З цього приводу єдності серед правих немає - «Ідентичність і демократія» виступає проти посилення оборонної інтеграції, в той час як співголова «Європейські консерватори і реформісти» Нікола Прокаччині навіть закликав до створення армії ЄС [7].

Чи знизиться підтримка України? У минулому Європарламенті, попри наявність противників допомоги Україні та проросійськи налаштованих євродепутатів, особливо в ультраправій «Ідентичності та демократії», всі важливі для Києва рішення набирали необхідну більшість. У лютому всі 27 країн-членів ЄС досягли згоди і схвалили 50 млрд євро допомоги Україні, яку довго блокував прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан [4].

До ініціативи Чехії щодо збору коштів для закупівлі снарядів для ЗСУ приєдналися 18 країн ЄС, і перша партія боєприпасів надійде в Україну вже в червні [4].

Але після виборів ситуація може змінитися, вважає директорка римського Інституту міжнародних відносин Наталі Точчі. В інтерв'ю DW вона зазначила, що зниження європейської підтримки Києва можливе, оскільки праві партії часто схильні «плекати, приховано чи явно, прокремлівські симпатії і менше захоплені боротьбою України за свободу та демократію». Втім, не факт, що антиукраїнська позиція новообраних євродепутатів кристалізується в конкретні політичні рішення. Наталі Точчі каже, що сформувати сильне антиукраїнське лобі в Європарламенті їм навряд чи вдасться з причини дуже різних поглядів на безліч ключових питань. Окрім того, лідерка італійських правих Мелоні послідовно виступає за допомогу Україні [4].

В Європарламенті, безумовно, стане більше євродепутатів, які прихильно ставляться до Росії, оскільки більшість ультраправих партій традиційно мали тісні зв'язки з Москвою, хоча після вторгнення Путіна в Україну про це стало незручно говорити відкрито.

Як зазначає дослідниця Стефані Люк, хоча вони мають спільні позиції та можуть створювати «альянси на основі проблем», ультраправі розколоті. Єдності серед правих нема, що підтверджується виключенням із фракції «Ідентичність і демократія» ультраправої «Альтернативи для Німеччини». Марін Ле Пен, як і фракція «Ідентичність і демократія», спробувала дистанціюватися від AfD, щоб її «Національне об'єднання» виглядало менш радикальним для французької громадськості. При цьому Ле Пен критикує європейські інститути, тоді як права коаліція в Італії об'єднує прем'єрку Дж.Мелоні, яка підтримує поставки

озброєнь України, і її заступника Маттео Сальвіні, який рішуче виступає проти [7].

Незалежно від того, яких політичних обрисів набудуть можливі коаліції у наступному Європарламенті, очевидно одне - величезна частина жителів європейських країн незадоволена нинішнім політичною ситуацією і суспільні настрої зсуваються вправо.

Загалом розклад сил у Європарламенті після виборів для України є сприятливим. Першість у 10-му скликанні Європарламенту знову зберегла Європейська народна партія, яка матиме 403 мандати [5]. Її представниця і вдруге глава Європейської Комісії Урсула фон дер Ляєн уже пообіцяла створити проукраїнську більшість [4].

Зрозумівши, що баланс сил в новому скликанні Європарламенту склався на користь право- та лівоцентристських об'єднань Віктор Орбан як один із визнаних лідерів євроскептиків ЄС ініціював 30 червня 2024 року створення третьої за чисельністю фракції в органі «Патріоти за Європу», до створення якої долучилися партія ANO колишнього прем'єра Чехії Андрія Бабіша і ультраправа австрійська партія свободи. Група керується документом "Патріотичний маніфест за європейське майбутнє", у якому прописується позиція проти подальшого посилення повноважень інституцій Європейського Союзу. Згодом до них фракції приєдналися французьке "Національне об'єднання" Марін Ле Пен на чолі із Жорданом Барделлоу, італійська "Ліга" Маттео Сальвіні, бельгійській "Фламандський інтерес", іспанська Vox ("Голос") і португальська Chega ("Досить"), Данська народна партія.

На другий день роботи нового скликання Європарламенту була проведена резолюція на підтримку України. Більшість євродепутатів (495 голосів) резолюцію підтримали. Однак 137 з 720 євродепутатів голосували проти і 47 утрималися. Чимало з них належали до "Патріотів за Європу", в яку входять аж 84 депутати, - 56 з них голосували проти резолюції, 15 утрималися, лише двоє підтримали резолюцію.

Ця фракція наразі немає шансів перекроїти розклад сил в Європарламенті для його нахилу «праворуч», проте він може впливати на позиції окремих країн Європи і просувати плани замирення з Росією, лобістами яких зараз є лідери партій цієї групи від Андрія Бабіша до Жордана Бардели із Віктором Орбаном [1].

Прогнозованого тріумфу правих не сталося, а на чолі Єврокомісії залишитися Урсула фон дер Ляєн, яка вже пообіцяла, що не змінить політики підтримки України: *"Моя мета - продовжувати рухатися цим шляхом з тими ж силами, проєвропейськими, проукраїнськими, за верховенство права"*, - заявила вона [4]. Ці вибори, безумовно, важливі для України, адже чинний склад Європарламенту працюватиме до 2029 року. Саме на цей період припадуть перемовини України про вступ до ЄС.

Однак нинішні тенденції загрожують послабленням партій, що традиційно виступають на нашому боці, а також посиленням євроскептичних та проросійських наративів. Але варто визнати, що Європарламент є найслабшою з цих трьох інституцій. Ця динаміка влади збережеться незалежно від того, у який ідеологічний бік схилиться Європарламент. Проте якщо протягом наступних п'яти років він стане більш правим, ми можемо очікувати, що зал буде менш зацікавлений питаннями зміни клімату і вступу нових країн до ЄС.

Список використаних джерел:

1. Ерман Георгій. 24 липня 2024. Орбан і Ле Пен створили в ЄС групу, яка проти підтримки України. Чим це небезпечно. *BBC Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cqe6v214z5eo> (дата перегляду: 10.09.2024).
2. Кац Максим. Макрон ошибся | Марин Ле Пен выигрывает выборы/ @Max_Katz. *YouTube-channel*. Video. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=em7JIGPr570> (дата перегляду: 10.09.2024).
3. Климковецький Маркіян. 10 червня 2024 08:10 Вибори до Європарламенту: партія Орбана отримала найгірший результат за десятиліття. *hromadske*. URL: <https://hromadske.ua/amp/svit/225672-vybory-do-yes-partiia-orbana-otrymala-nayhirshyy-rezultat-za-desiatyilittia> (дата звернення: 10.09.2024).
4. Ліскович Мирослав. 10.06.2024 21:45. Вибори до Європейського парламенту: обнадійливі результати для України. *UKRINFORM*. URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-polytics/3873461-vybory-do-evropejskogo-parlamentu-obnadijilivi-rezultati-dla-ukraini.html> (дата звернення: 10.09.2024).
5. Орлик Вікторія. 10.06.2024. Результати виборів Європейського парламенту 6-9 червня 2024 року та їхнє значення для політичного майбутнього ЄС та України. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/rezultaty-vyboriv-yevropeyskoho-parlamentu-6-9-cherhvnya-2024> (дата звернення: 10.09.2024).
6. Партія Орбана значно втратила підтримку угорців на виборах до Європарламенту 10.06.2024 10:23. *UKRINFORM*. URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-world/3873160-partia-orbana-znacno-vtratila-pidtrimku-ugorciv-na-viborah-do-evroparlamentu.html> (дата звернення: 10.09.2024).

7. Юзвяк Рікард. 02 червня 2024, 13:25. Вибори до Європарламенту. В чому їхня суть і чому це важливо? *Радіо Свобода. Рубрика «Політика»*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/amp/vybory-evroparlament-evrosouz-holosuvannya/32974277.html> (дата звернення: 10.09.2024).

Анатолій КЛЮЧКОВИЧ,

завідувач кафедри політології і державного управління
(Ужгородський національний університет)

РЕГІОНАЛЬНІ ВИБОРИ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ 2024 РОКУ: ОСОБЛИВОСТІ ВЛАДНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ПОЛІТИЧНИХ СИЛ

Регіональні вибори 20-21 вересня є складовою інтенсивного електорального циклу 2024 року, оскільки відбувалися після виборів до Європарламенту в червні та одночасно з першим туром виборів до Сенату – верхньої палати Парламенту Чеської Республіки (ЧР). Значення виборів до представництв країв підкреслювалося їх розумінням як індикатора електоральних настроїв, що можуть вплинути на загальнонаціональні вибори у 2025 році до Палати депутатів – нижньої палати Парламенту ЧР. Важливим питанням було те, наскільки виборці підтримують урядову коаліцію на чолі П. Фіалою, а також чи вдасться опозиційній партії ANO зберегти домінуючі позиції у чеській політиці та стабільну підтримку в регіонах. З огляду на зростаючий вплив правопопулістських і євроскептичних партій у Центральній Європі, вибори показали наскільки сильні ці тенденції в Чехії.

В ході передвиборчої кампанії позиціонування чеських партій опиралося як на нові месиджі, так і старі гасла, даючи змогу політичним силам комбінувати підходи та охоплювати ширший спектр електорату. З-поміж тем, які найбільш резонували в політичних програмах партій та їх кандидатів, варто виокремити: соціально-економічні проблеми, ріст інфляції, енергетична криза, стан регіональної системи охорони здоров'я, розвиток місцевої транспортної інфраструктури. Проведення голосування дещо ускладнили наслідки масштабної повені на північному сході країни, але уряд вирішив не відтермінувати вибори.

На виборах до 13 крайових представництв було обрано 685 депутатів, які кандидували від 28 політичних суб'єктів. Найбільш успішні політичні сили на регіональних виборах 2024 року представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Результати політичних сил на виборах до представництв країв ЧР у 2024 році

Політичні партії та рухи	Кількість мандатів	Частка мандатів (у %)	Зміни у порівнянні з крайовими виборами 2020 р. (+/-)
ANO 2011 (ANO)	292	42,63%	+114
Občanská demokratická strana (ODS)	106	15,47%	+7
Starostové a nezávislí (STAN)	73	10,66%	+4
Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová (KDU-ČSL)	49	7,15%	-4
Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM)	32	4,67%	+19
Svoboda a přímá demokracie (SPD)	32	4,67%	-3
Starostové pro Liberecký kraj (SLK)	20	2,92%	-2
TOP 09	16	2,34%	-3
Sociální demokracie	13	1,90%	-24
Česká pirátská strana (Piráti)	3	0,44%	-89
Інші	52	7,15%	+20
Разом	685	100%	675

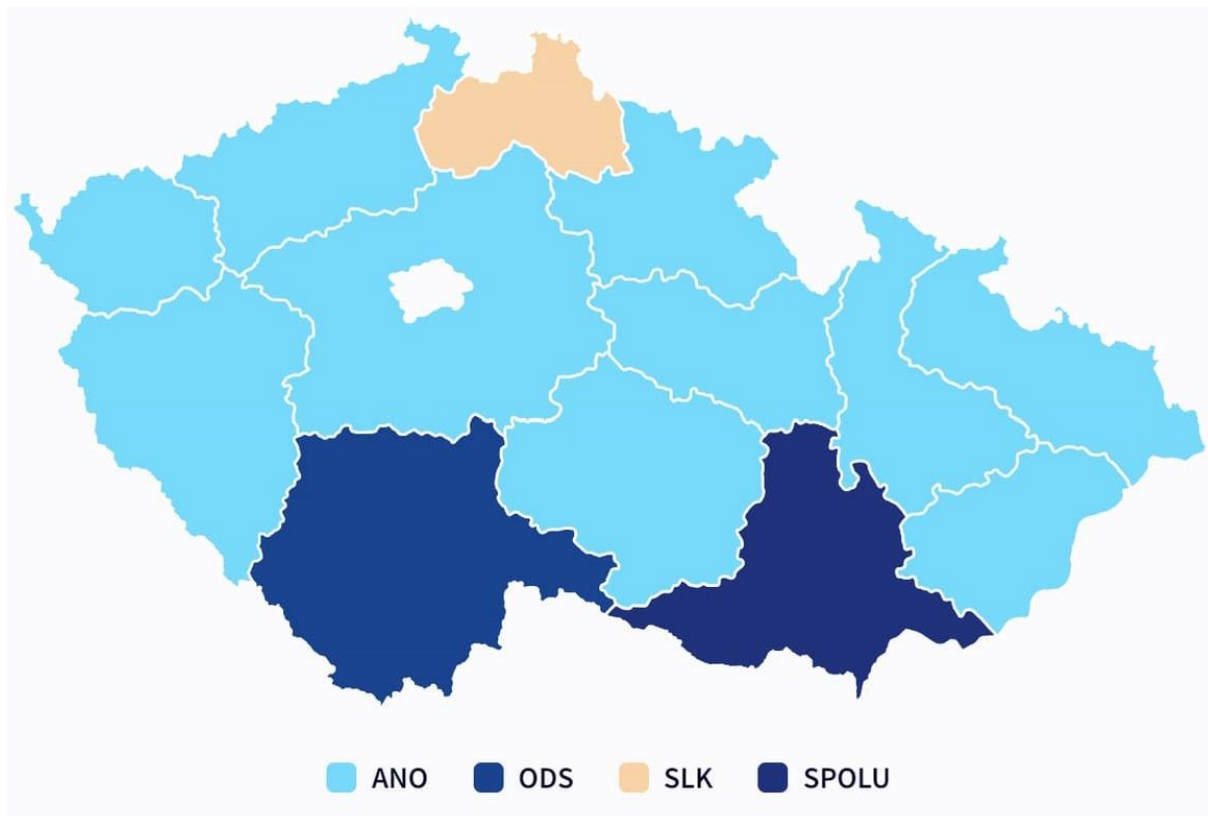
Джерело: [5].

Найбільшу кількість кандидатів висунули політичні сили ANO – 733(8,86%), Piráti – 715 (8,65%), SPD – 634 (7,67%), Sociální demokracie – 628 (7,59%), KSČM – 602 (7,28%)[5].

Головним результатом регіональних виборів стала переконлива перемога правопопулістського політичного руху ANO 2011, що отримало 292 з 675 місць в представництвах країв. Як і чотири роки тому рух здобув перемогу в 10 з 13 чеських країв. ANO не вдалося здобути лідерство тільки у Південночеському, Південноморавському та Ліберецькому краях (див. зображення). Політичну силу очолює колишній прем'єр-міністр Чехії А. Бабіш, який зокрема критикував певні аспекти допомоги Україні та антиросійських санкцій, але при цьому засудив російську агресію. Перемогу ANO на регіональних виборах А. Бабіш вважає результатом інтенсивної роботи в парламентській опозиції, але більш важливим для нього буде успіх виборах у 2025 році [4]. Невдоволення центральною владою допомогло ANO досягти значної електоральної підтримки в більшості регіонах Чехії. ANO вдалося здобути перемогу навіть у Середньочеському краї, який географічно оточує столицю Прагу. Попри те, що депутати міського представництва Праги обираються на муніципальних виборах, підтримка ANO у Середньочеському краї може відображати електоральний потенціал для зміни політичної динаміки в мегаполісі на наступних парламентських виборах.

Партії діючої правоцентристської коаліції (ODS, KDU-ČSL, TOP 09, STAN, Piráti) значно поступилися опозиційній ANO в багатьох регіонах Чехії. ODS на чолі з прем'єр-міністром П. Фіалою посіла друге місце зі 106 місцями, але перемогла тільки в Південночеському краї, де отримала понад 47% голосів і більшість мандатів. На думку голови ODS П. Фіали, такий результат партії відображає політичну реальність – адже ці вибори не можна вважати успішними для партії, але вони не свідчать і про її фатальний провал. Тому П. Фіала не очікує значного впливу результатів регіональних виборів на співпрацю в рамках урядової коаліції [4].

Коаліція **SPOLU**, яка об'єднує партії ODS, KDU-ČSL і TOP 09, досягла найкращого результату у Південноморавському краї, де отримала майже 40% голосів. В окремих краях ODS, KDU-ČSL, TOP 09 вступали в союз з іншими партіями, такими як **STAN**, Zelení, що додало їм додаткової електоральної підтримки. Одна з найстаріших чеських партій – консервативна KDU-ČSL – намагається адаптуватися до сучасних викликів і тенденцій, хоч вже і не претендуючи на свій колишній статус «третьої сили» чеської партійної системи [1, с. 79].

Зображення. Лідерство політичних сил у краях ЧР за результатами виборів 2024 року
Джерело: [2].

Чеська піратська партія, яка була складовою урядової коаліції на загальнонаціональному рівні, зазнала нищівної поразки на крайових виборах, отримавши лише 3 місця (у порівнянні з 99 мандатами на регіональних виборах 2020 року). Внаслідок провалу на цьогорічних виборах лідер партії І. Бартош подав у відставку, а партія оголосила про вихід з урядової коаліції. Перспективи партії на майбутніх парламентських виборах є сумнівними, хоча Piráti все ще зберігають підтримку серед молоді, ліберально та прогресивно налаштованих виборців.

Результати інших учасників виборчих перегонів вплинули на констеляцію політичних сил, що може призвести до формування нових коаліцій на регіональному рівні. Випередивши АНО, в Ліберецькому краї перемогла регіональна політична сила «Starostové pro Liberecký kraj», яка складається з місцевих політиків і концентрується на розв'язанні проблем цього регіону.

На регіональних виборах досяг певного успіху блок лівих і крайньо лівих партій «Stačilo!», який очолюють комуністи (KSČM). KSČM змогла мобілізувати виборців у ключових регіонах, утворити альянси з іншими лівими політичними силами. Чи загрожує Чехії ренесанс лівих ідей покажуть парламентські вибори 2025 року, але повернення комуністів до парламенту є цілком можливим на тлі загострення соціально-економічних проблем, невдоволення політикою ЄС і пошуку виборцями альтернативи традиційним партіям.

Заслугує на увагу ще один представник крайньої частини політичного спектра – націоналістичний рух SPD, відомий своєю антиміграційною і євроскептичною політикою. Обравши коаліційну стратегію участі у цьогорічних крайових виборах, SPD не тільки зберіг кількісно свої позиції, але й розширив регіональне представництво у порівнянні з виборами 2020 року, що на думку голови руху Т. Окамури, можна вважати успіхом [4].

Коаліційний формат суб'єктів виборчих перегонів посилив політичну фрагментованість у представництвах країв. Реальний розклад сил у регіонах залежатиме від успішності подальших переговорів і формування коаліцій. Політико-ідеологічна строкатість створює виклики для формування коаліцій, оскільки чимало партій відмовляються співпрацювати з владними партіями. Також АНО, незважаючи на переконливу перемогу в більшості чеських країв, може зіткнутися з проблемами формування правлячих коаліцій у регіонах, де буде протидія насамперед з боку правочентристських, ліберальних партій. Ця обставина обмежує можливості владного впливу АНО на регіональному рівні, адже політична сила зможе одноосібно керувати тільки трьома регіонами.

Як зазначає Л. Копечек, регіональні вибори в минулому ніколи не призводили до зміни уряду на загальнонаціональному рівні, незважаючи на слабкі результати правлячих партій. Однак вони можуть внести напругу в урядову коаліцію, послабити її єдність або сприяти заміні міністрів [3].

Електоральна участь у крайових виборах 2024 року склала 32,91%, що на 5% нижче, ніж у 2020 р. і загалом є однією з найнижчих за всю історію регіональних голосувань. Така низька явка на крайових виборах засвідчує довготривалу тенденцію зниження активності виборців на регіональному рівні (див. табл. 2).

Таблиця 2.

Електоральна участь у виборах до представництв країв ЧР

Крайові вибори	Участь виборців (у %)
2000 р.	33,64 %
2004 р.	29,62 %
2008 р.	40,30 %
2012 р.	36,89 %
2016 р.	34,57 %
2020 р.	37,95 %
2024 р.	32,91 %

Джерело: [5].

Експерти підкреслюють другорядний характер регіональних виборів у порівнянні з парламентськими чи президентськими. Чеські виборці сприймають регіональні вибори як менш важливі, що відображається на електоральній участі, веденні кампаній політичними силами та їх медійному висвітленні [3].

Регіональні вибори 2024 року в Чехії мали наслідки як для поточної політичної ситуації, так і в розрізі довгострокової перспективи, оскільки визначили нову розстановку політичних сил на рівні країв,

стали показником підтримки діючого центрального уряду та індикатором електоральних настроїв перед парламентськими виборами 2025 року. Результати регіональних виборів стали важливим орієнтиром для політичних сил, які готуються до участі у виборах до Палати депутатів. Переконлива перемога ANO демонструє зростання підтримки популістських опозиційних сил, що може серйозно вплинути на політичний ландшафт Чехії. ANO здобула лідерство у 10 з 13 регіонів, що є сигналом для правлячої коаліції про необхідність змін у політичних підходах і електоральних стратегіях. За правоцентристського уряду П. Фіали Чехія відзначалася активною підтримкою України в протистоянні з російським агресором, але в розрізі майбутніх парламентських виборів у 2025 році залишається відкритим питання чи збережеться цей рівень підтримки у разі повернення до влади політичної сили А. Бабіша.

Список використаних джерел:

1. Ключкович А. Парламентські вибори 2010 р. в Чеській республіці та Словаччині: аналогії та особливості. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. Випуск 15. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. С. 76-81.
2. Česká televize ČT24. URL: <https://ct24.ceskatelivize.cz/> (дата звернення: 23.09.2024).
3. Krajské volby jsou stále druhořadé, je to vidět i v kampani, míní expert. URL: <https://www.brnan.cz/udalosti/krajske-volby-jsou-stale-druhorade-je-to-videt-i-v-kampani-mini-expert> (дата звернення: 23.09.2024).
4. Volby ovládlo ANO, vyhrálo v deseti ze 13 krajů. Aktual. 21.09.2024. URL: <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/-volby-ovladlo-ano-vyhralo-v-deseti-ze-13-kraju/2571484> (дата звернення: 23.09.2024).
5. Výsledky voleb a referendum. URL: <https://www.volby.cz/> (дата звернення: 23.09.2024).
6. Project: "Local democracy and elections in the Czech Republic: the case of the City of Prague" (The International Visegrad Fund). URL: <https://www.visegradfund.org/>

Олександр РАДИШ,

*аспірант 1-го року навчання спеціальності «Політологія»
(Ужгородський національний університет)*

ВПЛИВ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ 2023-2024 РОКІВ У СЛОВАЧЧИНІ НА ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ З УКРАЇНОЮ

Створення суверенної державності України та Словацької Республіки було подібним, тому від початку між Україною та Словаччиною, як сусідами першого порядку, не було принципових розбіжностей чи спірних питань, які не вирішувалися шляхом переговорів. Це створило міцний фундамент для подальшого розвитку українсько-словацького співробітництва.

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну Словаччина чітко висловила свою підтримку, засудивши агресію та підтримуючи антиросійські санкції. Президентка Словаччини Зузана Чапутова під час свого візиту до України 31 травня 2022 року підтвердила цю підтримку, обіцяючи надання гуманітарної та військової допомоги, а також прийом українських біженців.

Важливим кроком стала спільна декларація, підписана 28 квітня 2023 року під час зустрічі Чапутової та президента Чехії Петра Павела з Володимиром Зеленським, яка підкреслила підтримку європейської та євроатлантичної інтеграції України. Уряд Словаччини, очолюваний прем'єр-міністром Едуардом Геґером, також активно підтримував Україну. Геґер підкреслив обов'язок допомагати Україні в її боротьбі за незалежність, а також ініціював нові шляхи до членства України в ЄС і домовленості про постачання важкого озброєння.

Словаччина надала Україні значну військову допомогу, зокрема 13 винищувачів МіГ-29, зенітно-ракетний комплекс С-300, танки Т-72, а також іншу техніку. Загалом з початку війни Словаччина надала Україні допомоги на 671 млн євро.

На початку російсько-української війни офіційна політика Словаччини щодо кремлівського режиму була чітко антипутінською, проте існували політичні сили, які виступали проти цього курсу. Деякі партії, зокрема SMER-SD та SNS, підтримували більш дружні відносини з Росією, що ставило під загрозу загальну політику країни.

Зміни у зовнішній і внутрішній політиці почалися після дострокових парламентських виборів 30 вересня 2023 року, на яких SMER-SD під керівництвом Роберта Фіцо отримала 23 % голосів. У своїй передвиборній кампанії Фіцо акцентував на війні в Україні, обіцяючи припинити військову підтримку. Він стверджував, що мир можливий лише за умови зупинки постачань зброї Україні, що викликало стурбованість у міжнародному співтоваристві. Після виборів новий уряд відмовився затвердити військову допомогу Україні, що було запропоновано його попередниками. Однак президентка Словаччини Зузана Чапутова підкреслила розбіжності між позицією Фіцо та попереднього уряду, заявивши про важливість підтримки України для зміцнення її переговорної позиції.

Ситуація у Словаччині загострилася після президентських виборів у квітні 2024 року, де перемогу здобув Петер Пеллегріні, отримавши 53,26 % голосів, який також виступав проти військової підтримки України. Пеллегріні позиціонував себе як «кандидат миру», обіцяючи не допустити втягнення Словаччини у війну. Його прихід до влади разом із Фіцо підтверджує зміну зовнішньої політики Словаччини, що може негативно вплинути на відносини з Україною та міжнародною спільнотою.

Настрої та подальшу політику Словаччини, зокрема щодо відносин з Україною, можна детальніше зрозуміти з опитування політичних партій, щодо подальших стратегічних кроків, які провів інформаційний центр EURACTIV.

Так, щодо питання вступу України до ЄС більшість політичних партій Словаччини, крім «Республіки», офіційно заявляють про підтримку членства України в Союзі. Зокрема PS зазначила, що: «Жодна країна за останні десятиліття не пожертвувала стільки заради європейських ідеалів, як наш східний сусід». На думку SaS, зближення Києва з ЄС матиме позитивну користь для обох сторін, особливо для сусідніх з Україною регіонів. KDH заявляє, що підтримує «інтеграцію всієї України в ЄС». На думку всіх трьох опозиційних партій, членство України було б поштовхом для всього європейського угруповання, і вони зазначають, що її вступ забезпечив би значне економічне зростання східної Словаччини.

«Республіка», «Смер-СД» і «Глас-СД» не відповіли на надіслані запитання, але їхня позиція з цього питання також відома з їхніх публічних заяв. Попри часто недипломатичну риторику щодо України, Смер-СД підтримує вступ. Про це у квітні запевнив прем'єр-міністра України Дениса Шмигала лідер партії Роберт Фіцо. Він заявив, що не має наміру ставити будь-які перешкоди Києву на шляху до ЄС, і підписався під цим зобов'язанням у спільному меморандумі.

На останніх виборах «Глас-СД» відповів позитивно, хоча й узагальнено. За словами віце-прем'єр-міністра Петра Кмеца, кожна держава, яка відповідає необхідним критеріям для вступу та починає передвступні переговори, має право стати членом ЄС. «Україна перебуває у військовому конфлікті, тому це питання неактуальне», – проте додав він. На останніх парламентських виборах «Республіка» негативно поставилася до членства України як в ЕС, так і в НАТО. Вони стверджують, що «навіть найменший прикордонний конфлікт з Російською Федерацією ризикує спровокувати третю світову війну». Партія в Європарламенті проголосувала проти надання Україні статусу кандидата.

На запитання щодо подальшої військової підтримки України, вже, після інавгурації уряду Роберта Фіцо в жовтні 2023 року, Словаччина оголосила, що надаватиме лише гуманітарну допомогу. Офіційна позиція уряду полягає в тому, що «конфлікт не має військового вирішення», і закликає до термінових мирних переговорів між Москвою та Києвом.

Щодо партій, то PS виступає за продовження всебічної підтримки України, вважаючи це не лише моральним обов'язком, а й важливим для безпеки Словаччини. Експерт з безпеки від SaS, Юрай Крупа, підкреслює, що Україні потрібна підтримка до завершення війни. Він критикує наратив про те, що постачання зброї може втягнути Словаччину у конфлікт, зазначаючи, що інші країни вже активно підтримують Україну без ризику втягнення у війну.

У свою чергу, партія «Республіка» виступає проти військової допомоги, стверджуючи, що це може призвести до втягнення Словаччини у військовий конфлікт. Партії SMER-SD і Hlas-SD також дотримуються подібної позиції, відзначаючи, що постачання зброї лише продовжує конфлікт. Цікаво, що «Глас-СД», яка раніше підтримувала військову допомогу, під час президентської кампанії змінила свою позицію, заявивши, що нинішня ситуація вимагає нових підходів. Попри це, «Глас-СД» і «Смер-СД» все ще підтримують комерційні поставки зброї Україні.

Ще одним приводом до погіршення україно-словацьких відносин є зупинка транзиту російської нафти компанії «Лукойл» до словацького нафтопереробного заводу Slovnaft, який входить до угорської групи MOL. 20 липня 2024 року прем'єр-міністр Словаччини Роберт Фіцо (Smer-SD) провів телефонну розмову зі своїм українським колегою Денисом Шмигалем, під час якої розкритикував включення

російської компанії «Лукойл» до санкційного списку. Фіцо вважає ці санкції безглуздими, оскільки вони, на його думку, завдають шкоди не Росії, а країнам ЄС, зокрема Словаччині. Прем'єр зазначив, що через ці санкції словацький нафтопереробний завод, отримує на 40 % менше нафти, ніж потрібно для нормальної роботи. Це може негативно вплинути на ринок Словаччини і призвести до скорочення постачань дизельного пального в Україну, що становить близько 10 % всього українського споживання.

За попередньою інформацією «Лукойл» планує відновити постачання нафти нафтопроводом «Дружба» до Словаччини та Угорщини в жовтні після того, як угорська компанія MOL заявила, що уклала угоди про транспортування нафти через Білорусь і Україну по трубопроводу.

Таким чином, зміни в політичному ландшафті Словаччини хоч і можуть негативно вплинути на подальше співробітництво з Україною, наразі країни знаходять порозуміння у більшості питань.

Список використаних джерел:

1. Прем'єр Словаччини Едуард Хегер «привіз» до України систему ППО С-300. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/2006/165529>
2. Словаччина й надалі допомагає Україні попри зміну політичної риторики – Чапутова. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3853022-slovaccina-j-nadali-dopomagaе-ukraini-popri-zminu-politichnoi-ritoriki-caputova.html>
3. Fico Has Phone Call with Ukrainian Premier over Oil Supplies Situation. URL: <https://www.tasr.sk/tasr-clanok/TASR:2024072000000186>
4. Pri vstupe Ukrajiny do EÚ sú strany prekvapivo jednotné, o práve veta sú ochotné diskutovať len dve. URL: <https://euractiv.sk/section/zahranicie-a-bezpecnost/news/podpora-ukrajiny-eu-slovenska-politika-eurovolby-pravo-veta-zapadny-balkan-dve-percentna-na-obranu/>
5. Russia's Lukoil set to resume supplies via southern Druzhba in October, sources say. URL: <https://www.reuters.com/business/energy/russias-lukoil-set-resume-supplies-via-southern-druzhba-october-sources-say-2024-09-10/>
6. Slovakia allows arms export to Ukraine. URL: <https://rubryka.com/en/2024/01/18/i-v-ukrayinu-tezh-parlament-slovachchyny-dozvolvyv-eksport-zbroyi/>

Андрій ПРИХОДЬКО,

аспірант 3-го року навчання спеціальності «Політологія»

(Ужгородський національний університет)

ВПЛИВ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2022 РОКУ ТА ВИБОРІВ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ 2024 РОКУ НА СТРУКТУРУВАННЯ ПАРТІЙНОГО ЛАНДШАФТУ УГОРЩИНИ

Вибори Національної Асамблеї Угорщини 3 квітня 2024 року. Вибори угорського парламенту – Національної асамблеї відбулися з квітня 2022 р. Угорський парламент обирається за змішаною виборчою системою: 106 депутатів – в одномандатних виборчих округах за системою відносної більшості, а 93 – за закритими партійними списками у територіальних округах з виборчим бар'єром 5 % для політичних партій, 10 % – для виборчих блоків з двох партій, і 15 % – для трьох і більше партій. Для списків національних меншин виборчий бар'єр становить четверту частину квоти Хейра від усіх голосів, які підраховуються на національному рівні. Якщо таку кількість голосів список національної меншини не набирає, то тоді перший кандидат із списку представляє її в угорському парламенті без права голосу [4, с. 322–323].

«Особливістю виборчої кампанії 2022 р., – зазначають у статті Ю. Остапеч і М. Мартинкович, – було утворення опозиційної коаліції «В єдності за Угорщину» до складу якої увійшли такі політичні партії: «Демократична коаліція», «Рух за кращу Угорщину» («Йоббік»), «Діалог за Угорщину», «Momentum», «LMP – Зелена партія Угорщини», Угорська соціалістична партія» [2, с. 83]. Мета утворення такої коаліції – перемогти правлячу партію Фідес».

Загальнонаціональні партійні списки вдалося висунути лише шести партіям і виборчим блокам (на попередніх виборах таких було 23). Крім виборчого блоку «Фідес»/ХДНП та об'єднаної опозиції «В єдності за Угорщину», партійні списки зареєстрували для участі у виборах такі партії: «Угорська партія двохвості»

собаки», «Наша Батьківщина» (партія утворилася внаслідок розколу «Йоббік»), «Партія нормального життя» та партія «Рух рішень» [2, с. 84].

Але нічого особливого не сталося, і за результатами парламентських виборів четвертий раз поспіль (з 2010 р.) перемогу здобув блок «Фідес»/ХДНП, здобувши при цьому дві третини депутатських місць. Результати виборів подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати виборів до Національної Асамблеї Угорщини 3 квітня 2022 року

Партія / виборчий блок	Одномандатні округи, к-ть мандатів	Загально-державний округ, к-ть голосів (%), к-ть мандатів	Загальна к-ть мандатів	Відсоток мандатів, %
Виборчий блок «ФІДЕС» / ХДНП	88	(53,1 %) 47	135	67,8 %
Об'єднана опозиція «В єдності за Угорщину»	18	(35,0 %) 39	57	28,6 %
Партія «Наша Батьківщина»	0	(6,1 %) 6	6	3,0 %
Список німецької національної меншини	0	1	1	0,6 %
Всього	106	93	199	100

Джерело: [2; 7]

Таким чином, за правоцентристську коаліцію «Фідес/ХДНП» проголосувало 53,1 % виборців, які взяли участь у голосуванні. За об'єднану опозицію «В єдності за Угорщину» віддали свої голоси 35,0 % виборців, а нова ультраправа партія «Наша Батьківщина» отримала 6,1 % голосів. Один депутатський мандат дістався представнику німецької національної меншини [7]. Не змінився при цьому і ідеологічний профіль парламенту: ліволіберальна об'єднана коаліція «В єдності за Угорщину» – правоцентристська коаліція «Фідес/ХДНП» – ультраправа партія «Наша Батьківщина».

Переструктурування партійного простору Угорщини напередодні виборів до Європейського Союзу 6-9 червня 2024 року. Напередодні виборів до Європейського парламенту (ЄП) друге місце за популярністю політичних сил в опитуваннях мала політична партія «Тиса» (20-25 %), а перше, звісно, «Фідес» – до 40 % [1; 5]. Лідер партії 43-річний юрист П. Мадяр, який працював в урядовій вертикалі В. Орбана, а його экс-дружина двічі очолювала Міністерство юстиції Угорщини. Вирішивши піти в політику, він залишив урядові структури і «купив» зареєстровану, але не діючу партію, назва якої перекладається як «Повага та Свобода», або «Tisztelet és Szabadság» («Тиса»).

Назву партії підібрали так, щоб скорочено вийшло слово TISZA. Це угорська назва річки Тиса, що має витoki на Закарпатті, а далі протікає Угорщиною. Вона є другою найбільшою, і святою для багатьох угорців річкою. З точки зору політтехнології – це дуже вдала назва політичної партії («Тиса» виходить з берегів і зносить «Фідес») [1; 5]. В той же час партія «Тиса» є, за словами самого лідера, безідеологічною, ні лівою, ні правою. Головна мета партії – побудова демократичної, мирної, безкорупційної та сучасної європейської Угорщини.

П. Мадяр не захотів приєднатися до жодної опозиційної угорської партії, оскільки нинішня угорська опозиція є скомпроментованою, фрагментованою та з обмеженим електоральним полем. Її найсильніша партія – «Демократична коаліція», яка пов'язана з іменем не популярного політика, экс-прем'єр-міністра Ф. Дюрчаня. Його непопулярність є наслідком оприлюднення запису із закритого засідання фракції соціалістів, на якому він у якості прем'єр-міністра (невдовзі після перемоги на виборах у 2006 р.) зізнавався, що вони насправді брехали людям про ситуацію в країні, і що економічна ситуація набагато гірша, ніж вони стверджували під час виборчої кампанії. Як відомо через певний час після цієї заяви Ф. Дюрчань змушений був піти у відставку, що і відкрило можливість приходу до влади партії «Фідес», котра відтоді стала правлячою в країні. До опозиційних також відносимо: а) ліберальну партію «Momentum», яка сама по собі хоч і не має якогось негативного шлейфу, але ліберальну ідею підтримують в Угорщині тільки в межах Будапешта; б) нацистську ультраправа партію «Наша Батьківщина» (Mi Hazánk); 3)

дискредитовану праворадикальну партію «За кращу Угорщину» («Йоббік»); 4) зелені угорські партії. Тому з цієї точки зору П. Мадяр прийняв правильне рішення іти в політику з новою політичною силою.

Зазначимо, що П. Мадяр обрав для себе електоральну нішу, відмінну від усіх опозиційних партій, і оголосивши себе правоцентристом почав «грати» на електоральному полі В. Орбана, позиціонуючи себе як політика, який знає всю владу зсередини, і знає як навести лад в країні. П. Мадяр напередодні виборів до Європарламенту розпочав дуже активну агітаційну роботу, виступаючи щодня на трьох-чотирьох імprovізованих мітингах. Інформаційну блокаду він подолав завдяки мережу Інтернет. Організований ним в Будапешті 6 квітня 2024 р. «Національний марш миру» зібрав 100 тисяч людей і став найбільшою демонстрацією в країні за останні десять років [1; 5].

Результати виборів до Європарламенту в Угорщині. В Угорщині перемогу на виборах до Європарламенту здобула партія В. Орбана «Фідес» з результатом 44,8 % (11 депутатських місць), який є найнижчим в історії участі партії у європейських виборах. Але якщо подивитися на кількість поданих за партію голосів, то це 2 млн 15 тис., що є найкращим електоральним результатом партії. Такі різні цифри – це наслідок високої явки на виборах в Угорщині (понад 59 %). У 2019 р. електоральна участь на виборах до ЄП склала лише 43 % [6]. Результати виборів подано в таблиці 2.

Таблиця 2

Результати виборів до Європарламенту в Угорщині

Назва партії / виборчої коаліції	Результат, %	К-ть деп. ЄП	Фракція ЄП
Виборча коаліція партії «Фідес» та Християнсько-демократичної народної партії	44,8	11	Патріоти за Європу (праворадикали)
Партія «Повага і Свобода» («Тиса»)	29,6	7	Європейська народна партія (християнські демократи і консерватори)
Виборча коаліція партій: партії «Демократична коаліція», Угорської соціалістичної партії та партії «Діалог-Зелені»	8,0	2	Прогресивний альянс соціалістів і демократів (соціал-демократи)
Партія «Батьківщина»	6,7	1	Європа суверенних націй (праворадикали)
Партія «Momentum»	3,7	–	
Угорська партія двохвості собаки	3,5	–	
Партія «За кращу Угорщину» («Йоббік»)	0,99		
LMP – Zöldek (Зелена партія Угорщини)	0,87	–	

Джерело: побудовано автором на підставі [8].

«На цих виборах, – зазначає експерт Інституту Центральноєвропейської стратегії Д. Тужанський, – 1,3 мільйони голосів (29,6 %) здобула нова опозиційна партія «Тиса» (лідер П. Мадяр), депутати від якої увійшли до фракції «Європейської народної партії» [6]. П. Мадяр був названий Д. Тужанським «чорним лебедем угорської політики». «Незважаючи на те, – продовжує свою думку Д. Тужанський, – що Угорщина є «захопленою державою» (категорія політичної науки), але разом з тим, вона залишається електоральною демократією. І саме вибори з високою явкою можуть дати старт демонтажу всього режиму» [6]. Таким чином, вибори до Європарламенту показали зародження в Угорщині дієвої **опозиції до правлячого режиму В. Орбана**.

Праворадикальна партія «Наша Батьківщина» здобула на виборах 6,7 % голосів (1 депутатський мандат) і приєдналася до фракції «Європа суверенних націй». Водночас колись парламентські праворадикальна партія «За кращу Угорщину» («Йоббік») та Партія зелених Угорщини набрала відповідно лише 0,99 % та 0,87 % голосів виборців відповідно.

Отже, вибори до Європарламенту в Угорщині показали переформатування партійного простору і появу ще однієї впливової правоцентристської партії «Тиса», яка на майбутніх виборах може скласти відчутну конкуренцію «Фідес».

Список використаних джерел:

1. Короткий В. Чи потопить «Тиса» Орбана? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3868901-ci-potopit-tisa-orbana.html> URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/05/24/7186653/> (дата звернення 25.09.2024).
2. Остапець Ю., Мартинкович М. Характеристика партійного ландшафту країн Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2022 року. *Регіональні студії*. 2023. № 33. С. 82–93.
3. Остапець Ю., Зан М. Вибори до Європарламенту 2024 року: характеристика результатів та їхній вплив на структурування національних партійних систем країн-членів Європейського Союзу. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2024. № 48. С. 208–217.
4. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
5. Сидоренко С. Альтернатива для Угорщини. Як Петер Мадяр став загрозою для Орбана та чого чекати Україні. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/05/24/7186653/> (дата звернення 25.09.2024).
6. Тужанський Д. Провал чи перемога В. Орбана? Три висновки про результати виборів в Угорщині. *Європейська правда*. 2024. 11 червня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/06/11/7187868/> (дата звернення 16.06.2024).
7. The European Elections Monitor (Парламентські вибори в Швеції 11 вересня 2022 р.). URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/the-european-elections-monitor/2021/> (дата звернення 25.09.2024).
8. European elections. URL: <https://elections.europa.eu/en> (дата звернення 23.08.2024).

Марія ЧОРБА,

*студентка 2-го курсу спеціальності «Публічне управління та адміністрування»
(Ужгородський національний університет)*

ФЕНОМЕН ПОПУЛІСТСЬКО-САТИРИЧНОЇ ПАРТІЇ «ДВОХВОСТОГО СОБАКИ» НА ПОЛІТИКО-ПАРТІЙНІЙ МАПІ УГОРЩИНИ

Угорська Партія двохвостого собаки (угор. – *Magyar Kétfarkú Kutya Párt*, скор. – *МККР*) стрімко зайняла вагоме місце у сучасній партійній мозаїці Угорщини з початку 2015 року. Саму ідею назви політичної партії було взято із англійської ідіоми «як собака з двома хвостами» (англ. – «*like a dog with two tails*»), яку, згідно Кембриджського словника, використовують у випадку, коли хочуть сказати, що «хтось дуже задоволений чимось» [8].

У конструкт політичної ідеології даної партії можна включити такі термінологічні складові, зокрема, як «гумор», «сатира», «пародія», «абсурдизм». Головний символ партії – це двохвостий собака. Він символізує абсурдність політики та іронічне ставлення до реальних політичних партій.

Угорські політологи В. Глайд та П. Сегеді умовно поділяють еволюцію сатиричних/жартівливих партій на два основні періоди. Між цими двома періодами існують значні відмінності, як з точки зору партійної організації, так і з точки зору використання гумору:

1. Період класичних сатиричних партій як ініціатив, що виникли переважно з контркультури 1960-х років та нових лівих рухів, особливо в англomовних країнах (США, Великобританія, Австралія та ін.), а пізніше в період політичного транзиту в країнах Центральної Європи.

2. Період сучасних сатиричних партій другого покоління як політичних спільнот, які виникли або стали більш помітними насамперед у континентальній Європі як реакція на глобальну фінансово-економічну кризу 2008 р. [5, р. 491].

Цікаво простежити за деталями виникнення Партії двохвостого собаки та з'ясувати витоки її ідеологічного підґрунтя. На початку 2000-х рр. активна студентська молодь Сегедського університету, що на південному сході Угорщини, часто збиралася на зйомних квартирах. Поміж них вирізнялися майбутні

громадські лідери – Сюзі Дада (історикиня) та Гергей Ковач (соціолог). До їхнього кола почали збиралися айтішники, дизайнери, художники, гики та інші представники неформальних течій та рухів.

Однак дуже тривалий час даний неформальний протестний та мистецький рух угорської молоді не був офіційно інституціоналізований у політичну партію. Лідери руху позиціювали свої дії як перформанс та мистецький проєкт, просто не хотівши займатись політикою як якоюсь серйозною справою. Впродовж 2006–2014 рр. лозунги, гасла та обіцянки учасників неформального руху та майбутньої партії відзначалися відверто провокаційними, абсурдними та гумористичними рисами. Зокрема, у 2010 р. вносилися такі пропозиції як: збудувати біля міста Сегед штучну гору, так як від рівнинного ландшафту люди нудьгують; організувати експорт собак породи пулі до Ямайки; відкрити ресторан угорської кухні на Марсі. На додачу Партія проголосила три обіцянки про вічне життя, безкоштовне пиво та зниження податків.

Перший загальноугорський з'їзд партії відбувся у серпні 2013 р. та пройшов під назвою «Креативний табір і репетиція партійного хору». Через підозри у несерйозності намірів щодо офіційного оформлення сатиричного руху у політичну партію процес її реєстрації затягнувся. Тільки у 2014 р. в результаті тривалого розгляду справи у Конституційному суді Угорщини було прийняте рішення про дозвіл реєстрації даної політичної партії. 8 вересня 2014 року Партія двохвостого собаки була офіційно зареєстрована. Однак у парламентських виборах 2015 р. Партія двохвостого собаки не взяла участь у зв'язку із пропущеними термінами офіційної реєстрації учасників виборчих перегонів [4].

Партія двохвостого собаки продовжила створювати смішні та абсурдні контрідії, які протиставляла ідеям та лозунгам провідних угорських партій, незалежно від їх ідеологічного забарвлення. Відповідно, розмитість на «невловимість» ідеологічних маркерів Партії двохвостого собаки, викликали великі труднощі у її позиціонуванні в рамках політико-владного конструкту «правляча партія/коаліція – опозиція». Будучи позбавленою чітких лівих, центристських або ж правих поглядів, Партія двохвостого собаки могла грати на всіх електоральних майданчиках, наголошуючи, зокрема, на подоланні соціальних проблем та корупції у суспільстві. Зверталась велика увага і на сфери екології та культури.

Як правило, форми сатиричної політичної боротьби та пропаганди Партії двохвостого собаки із широким залученням ІТ-технологій та соціальних мереж найбільше сприймалися молодим поколінням угорців. Зазначимо, що найбільше висміювалися погляди, ідеї, гасла та лозунги політичного довгожителя Віктора Орбана та його ФІДЕСу.

Партія двохвостого собаки не мала традиційної політичної структури, характерної для великих політичних партій. Вона більше була схожа на громадський рух, який координується з різних регіональних осередків. Ключові посади зазвичай пародійні або носять іронічні назви. Але структура партії не є формалізованою, що відповідає загальному сатиричному підходу. Партія має активні осередки в декількох містах Угорщини, таких як Будапешт, Сегед та інші великі міста. Вони діяли як регіональні групи активістів.

Партія двохвостого собаки брала участь у парламентських виборах 2018 р., отримавши 1,7 % голосів виборців, що показало значну підтримку серед молоді. Цікаво, що Партія «висунула» низку вигаданих кандидатів – курча, горила, Санта-Клауса й людину-невидимку. І аргументувала свій вибір так: у Санта-Клауса багато вільного часу протягом року, невидимку легко прифотошопити на світліни з відомими людьми, а курча та горила подобаються лідеру партії Гергею Ковачу, бо вони тварини, як і собака у назві партії [2]. Наприклад, кандидатка у депутати Вероніка Югас («Горила») обіцяла своїм виборцям «нічого не обіцяти»; хіба що побудувати стартовий майданчик для ракет, наповнених «гормоном обіймів» окситоцином, щоб сприяти миру у усьому світі і посадити дерева» [9].

Партія двохвостого собаки сприймалася багатьма виборцями як відверта маргінальна партія з несерйозними намірами. Однак завдяки політичному тролінгу, продуманим перформансам та рекламними акціями партія могла і надалі привертати до себе увагу [1].

На місцевих виборах 2019 р. Партії двохвостого собаки вдалося отримати декілька місць у міських радах, зокрема в Будапешті. Лідер Партії Гергей Ковач був обраний міським депутатом по дванадцятому району столиці [6].

На початок 2020-х рр. Партія двохвостого собаки спрямувала свої зусилля на більш традиційну політичну діяльність. Це неминуче змінило позицію партії, оскільки вона еволюціонувала від критики угорської політики «зовні» до того, щоб стати частиною угорської політичної системи і запропонувати свою альтернативу всередині неї [7, р. 172].

На парламентських виборах 2022 р. Партія двохвостого собаки не змогла подолати 5 % бар'єр,

однак запам'яталася, як завжди, цікавою та яскравою політичною кампанією, головною ідеєю якої було глузування з корумпованих угорських політиків [2]. Як зазначають Ю. Остапеч та А. Радько, дана партія, не маючи концептуальної програми і з сумнівною назвою набрала на виборах 2022 р. 3,27 % голосів виборців, що свідчило про втому виборців від мейнстримних політичних партій [3]. Як вказує П. Сегеді, в цілому аналіз передвиборчих плакатів Партії двохвостого собаки показав, що в даній передвиборчій кампанії та позиціях і надалі виявлялися сильні популістські риси. Також підкреслювалася опозиційність Партії двохвостого собаки до угорської політичної еліти [10].

Отже, Партія двохвостого собаки пройшла своєрідну еволюцію від громадського мистецького руху до помітного політичного гравця на політико-партійній мапі Угорщини. Однією з причин цього ми вбачаємо в тому, що в Угорщині виник попит на нових людей, на протест проти всіх партій, на нову «абсурдну політику» з огляду на триваюче сповзання від демократії до авторитаризму режиму Віктора Орбана.

Партія двохвостого собаки має досить обмежені перспективи в сенсі отримання реальної політичної влади через свій сатиричний та фріковий характер. Проте вона залишається важливим голосом у громадському житті Угорщини, привертаючи увагу до явищ корупції, соціальних проблем і необхідності забезпечення демократичних процедур. Її популярність зростала серед виборців, які були розчаровані традиційною політикою, і це могло свідчити про можливість її впливу на громадську думку в довгостроковій перспективі. Однак, популістський та мейнстримний характер Партії двохвостого собаки поки що не дають їй змогу увійти до угорського парламенту.

Феномен політичного розвитку Партії двохвостого собаки в Угорщині вписався у деякі партійні тренди багатьох країн Європи. Вони характерні, зокрема, акцентом на політичну сатиру та гумор як методи політичної боротьби та переможною участю у виборах акторів/коміків як політико-партійних лідерів. До прикладу можна навести такі країни як Ісландія (міський голова Рейк'явіка Йон Гнарр та його Народна партія), Італія (Беппе Грілло, засновник Руху п'яти зірок), Словенія (прем'єр-міністр Мар'ян Шарець, колишній комік), Україна (Президент Володимир Зеленський, колишній комік та актор).

Список використаних джерел:

1. Гірман В. Фрік-бомба. Чому можна навчитися у Партії угорської двохвостий собаки. *Ділова столиця*. Дата оновлення: 17.09.2021. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/world/frik-oruzhie-chemu-mozhno-nauchitsya-u-partii-vengerskoj-dvuhvostoy-sobaki-17092021-437236/amp> (дата звернення: 24.09.2024).
2. Касьянова Д. Ми затіваємо не лише пустощі: Як сатирична партія Угорщини стала справжнім політичним гравцем. *Bird In Flight*. Дата оновлення: 14.04.2023. URL: https://birdinflight.com/svit/two_tailed_dog_party.html (дата звернення: 22.09.2024).
3. Остапеч Ю.О., Радько А.І. Вплив парламентських виборів в Угорщині 2022 року на акторний склад та конфігурацію партійної системи. *Регіональні студії*. 2023. № 32. С. 81–86.
4. Семиженко А. Гумор, фарба, два хвости. Як партія-жарт всерйоз змінює Угорщину. *Далі буде*. Дата оновлення: 22.11.2019. URL: <https://dalibude.com.ua/kutyapart/> (дата звернення: 26.09.2024).
5. Glied V., Szegedi P. Dog tales: second-generation joke parties on the horizon. *HUMOR*. 2024. Vol. 37 (4). P. 489–512. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/humor-2024-0021/html> (дата звернення: 22.09.2024).
6. Inotai E. Hungarian elections in 2024: who let the Two Tailed Dogs out? *Reporting Democracy*. Дата оновлення: 05.02.2024. URL: <https://balkaninsight.com/2024/02/05/hungarian-elections-in-2024-who-let-the-two-tailed-dogs-out/> (дата звернення: 26.09.2024).
7. Hyttinen A. Possibilities and limits of political humour in a hybrid regime: a visual ethnographic study of the Hungarian Two-Tailed Dog Party. *European Journal of Humour Research*. 2024. April. № 12 (1). P. 171–193. URL: https://www.researchgate.net/publication/380148365_Possibilities_and_limits_of_political_humour_in_a_hybrid_regime_a_visual_ethnographic_study_of_the_Hungarian_Two-Tailed_Dog_Party (дата звернення: 20.09.2024).
8. Like a dog with two tails. Idiom. *Cambridge Dictionary*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/like-a-dog-with-two-tails> (дата звернення: 17.09.2024).
9. Nelson S.S. Hungary's Satirical 'Two-Tailed Dog' Party Will Debut In Sunday Elections. *NPR*. Дата оновлення: 07.04.2018. URL: <https://www.npr.org/sections/parallels/2018/04/07/599928312/hungarys-satirical-two-tailed-dog-party-will-debut-in-sunday-elections> (дата звернення: 22.09.2024).
10. Szegedi P. A populizmus megjelenési formái a Magyar Kétfarkú Kutya Párt 2022-es választási kampányában. *Pólusok*. 2022. December. O. 90–100. URL: <https://www.yzfolyoirat.hu/index.php/yz/article/download/22/20/40> (дата звернення: 17.09.2024).

Тарас ЧУЧВАРА,

*аспірант 2-го року навчання спеціальності «Політологія»
(Ужгородський національний університет)*

Мирослав ЛЕШАНИЧ,

*викладач кафедри міжнародної політики
(Ужгородський національний університет)*

ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ В ПОЛЬЩІ 2023 РОКУ ТА ЇХ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Парламентські вибори в Польщі 2023 року стали поворотним моментом у сучасній політичній історії країни. Вони не лише призвели до зміни урядової коаліції, але й мали значний вплив на структуру партійної системи Польщі та її відносини з Європейським Союзом. Ці вибори також мають важливі наслідки для України, враховуючи стратегічне партнерство між двома країнами та роль Польщі як ключового союзника України на міжнародній арені. Особливо важливим є те, що ці вибори відбулися на тлі триваючої російської агресії проти України, що додало їм додаткового геополітичного значення.

Політичний ландшафт Польщі з 2015 року формувалася під впливом консервативної партії «Право і справедливість» (PiS). Прийшовши до влади, PiS ініціювала ряд суперечливих реформ, які викликали занепокоєння щодо стану демократії в країні. Ці реформи включали судову реформу, яка підірвала незалежність судової влади, обмеження свободи ЗМІ, централізацію влади та ослаблення ролі опозиції [4].

Одним з найбільш суперечливих аспектів політики PiS була судова реформа. Вона включала зміни у формуванні Національної ради судівництва (KRS), зниження пенсійного віку суддів Верховного Суду, що дозволило достроково звільнити значну частину суддів, та створення нових палат у Верховному Суді з лояльними суддями [4, с. 96–132]. Ці зміни викликали серйозну критику з боку опозиції та міжнародної спільноти, оскільки вони розглядалися як загроза незалежності судової влади.

У сфері медіа PiS також провела значні зміни. Державні ЗМІ були перетворені на пропагандистський інструмент партії, з масовими звільненнями журналістів та заміною їх на лояльних до влади кадрів. Було створено підконтрольну партії Раду національних ЗМІ, а Національна рада з питань телерадіомовлення, укомплектована представниками PiS, почала тиснути на приватні медіа [4, с. 138–140].

Ці дії призвели до численних конфліктів з Європейським Союзом щодо питань верховенства права. Європейська Комісія неодноразово висловлювала занепокоєння щодо стану верховенства права в Польщі та навіть ініціювала процедуру відповідно до статті 7 Договору про Європейський Союз, яка може призвести до призупинення певних прав члена ЄС. Ця ситуація призвела до блокування значних фінансових ресурсів ЄС для Польщі, що мало серйозні економічні наслідки для країни.

Політика PiS призвела до глибокого розколу в польському суспільстві. Виникла чітка поляризація між прихильниками консервативного, націоналістичного курсу PiS та прихильниками ліберальних, проєвропейських цінностей [5]. Ця поляризація стала одним з ключових факторів, що визначили характер виборчої кампанії 2023 року. Важливо відзначити, що ця поляризація не обмежувалася лише політичною сферою, але й глибоко вплинула на суспільне життя, медіа-ландшафт та навіть міжособистісні відносини в Польщі.

Виборча кампанія 2023 року відзначилася інтенсивною політичною боротьбою між кількома ключовими політичними силами. Основними гравцями були «Право і справедливість» (PiS), «Громадянська коаліція» на чолі з Дональдом Туском, центристська коаліція «Третій шлях», лівоцентристська «Нова лівиця» та ультраправа партія «Конфедерація» [1]. Основні питання кампанії включали відносини з Європейським Союзом, верховенство права, соціальну політику та національну ідентичність. Особливо гострими були дебати щодо майбутнього Польщі в ЄС, з PiS, яка наголошувала на захисті національного суверенітету, та опозицією, яка виступала за більш тісну інтеграцію з ЄС.

Результати виборів показали, що PiS отримала найбільшу кількість голосів (35,38%), але втратила парламентську більшість. «Громадянська коаліція» посіла друге місце з 30,70% голосів [6]. Проєвропейська опозиція, яка включала «Громадянську коаліцію», «Третій шлях» та «Нову лівицю», змогла сформувати урядову коаліцію, що ознаменувало важливий зсув у польській політиці. Варто зазначити, що явка виборців була рекордно високою - понад 74%, що свідчить про високий рівень політичної мобілізації та важливість цих виборів для польського суспільства [3].

Ці результати призвели до значних змін у польській політиці. Проєвропейська опозиція, яка

включала «Громадянську коаліцію», «Третій шлях» та «Нову лівицю», змогла сформувати урядову коаліцію, що ознаменувало кінець восьмирічного правління ПіС. 13 грудня 2023 року президент Дуда офіційно призначив Дональда Туска та його новий уряд на посади [3, с. 26].

Також за результатами виборів варто відмітити тенденцію до формування двоблокової партійної системи в Польщі, де основна боротьба відбувається між консервативним блоком на чолі з ПіС та ліберальним блоком на чолі з «Громадянською коаліцією» [2]. Формування нового уряду під керівництвом Дональда Туска сигналізує про зміцнення проєвропейського курсу Польщі та потенційне покращення відносин з ЄС. Це особливо важливо в контексті попередніх напружених відносин між Варшавою та Брюсселем, які призвели до блокування значних фінансових ресурсів ЄС для Польщі.

Новий уряд стикається з низкою серйозних викликів, включаючи необхідність подолання глибокої поляризації в суспільстві, відновлення незалежності судової системи, вирішення економічних проблем та соціальних питань, а також балансування між різними інтересами коаліційних партнерів [3]. Особливо складним завданням буде відновлення довіри до демократичних інституцій та подолання спадщини попереднього уряду в сфері судової системи та медіа.

Для України ці зміни в польській політиці мають важливе значення. Новий уряд Польщі твердо продовжує підтримку України, але, щоправда, дещо змінюючи акценти у двосторонніх відносинах. Очікувалось також певне пом'якшення риторики щодо історичних питань, але схоже, що в цьому питанні уряд перебуває під впливом внутрішніх настроїв, які сформувалися за час перебування при владі націоналістично налаштованих попередників. Проте все ж варто відмітити факт вирішення питання блокади кордону, розширення економічної співпраці та посилення дипломатичної підтримки України на міжнародній арені. Важливо також відзначити, що Польща залишається одним з ключових союзників України в протидії російській агресії, і зміна уряду навряд чи суттєво вплине на цю позицію в даному питанні.

Проєвропейський уряд Польщі може стати більш активним адвокатом України в ЄС, посилюючи підтримку євроінтеграційних прагнень України та сприяючи процесу реформ відповідно до стандартів ЄС. Це може мати особливе значення в контексті процесу вступу України до ЄС, де Польща може відігравати роль важливого посередника та захисника інтересів України. Крім того, можна очікувати посилення регіональної співпраці з питань безпеки, включаючи продовження військової підтримки України та потенційне розширення співпраці в рамках регіональних ініціатив, таких як Люблінський трикутник.

У довгостроковій перспективі, стабільна, демократична та проєвропейська Польща залишається ключовим фактором для безпеки та розвитку України. Подальше зміцнення польсько-українського партнерства може стати важливим елементом у просуванні України до членства в ЄС та НАТО, а також у забезпеченні регіональної стабільності в Центральній-Східній Європі. Важливо також відзначити, що спільні виклики, такі як протидія російській агресії та дезінформації, можуть стати додатковими факторами, що зближують Польщу та Україну.

Парламентські вибори 2023 року в Польщі ознаменували важливий поворот у політичному ландшафті країни. Перемога проєвропейських сил та формування нового уряду під керівництвом Дональда Туска створюють передумови для відновлення демократичних інститутів, покращення відносин з ЄС та потенційного зміцнення стратегічного партнерства з Україною. Для України ці зміни відкривають нові можливості для поглиблення двосторонньої співпраці та посилення підтримки на міжнародній арені. Водночас, важливо враховувати внутрішні виклики, з якими стикається новий польський уряд, та потенційні обмеження у його зовнішній політиці.

Зрештою, результати польських виборів 2023 року демонструють важливість демократичних процесів та їх вплив не лише на внутрішню політику країни, але й на міжнародні відносини та регіональну безпеку. Для України ці вибори підкреслюють важливість підтримки демократичних процесів та верховенства права як ключових елементів євроатлантичної інтеграції.

Список використаних джерел:

1. Остапець Ю.О., Червеньяк К.Т., Кеменяш О.М. Характеристика акторного складу та конфігурації партійних систем країн Центральної Європи за результатами парламентських виборів 2023 року. *Регіональні студії*. 2024. № 36. С. 59–68.
2. Остапець Ю.О., Червеньяк К.Т. Парламентські вибори 2023 року в країнах Європейського Союзу: аналіз результатів та конфігурацій урядових коаліцій. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики*. 2024. № 8. С. 13–41.
3. Fella S. Poland: 2023 parliamentary elections and new government. (30.01.2024). House of Commons Library,

2024. URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9951/CBP-9951.pdf> (дата звернення: 17.08.2024).

4. Sadurski W. Poland's constitutional breakdown. Oxford University Press, 2019. 304 p.
5. Tworzecki H. Poland: A case of top-down polarization. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 2019. Vol. 681, Issue 1. P. 97–119.
6. Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej 2023 r. URL: <https://sejmsenat2023.pkw.gov.pl/sejmsenat2023/pl> (дата звернення: 18.08.2024).

Валентин ВАСИЛИНДРА,

*аспірант 3-го року навчання спеціальності «Політологія»
(Ужгородський національний університет)*

ПОЗАЧЕРГОВІ ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ У ФРАНЦІЇ: ПЕРЕДУМОВИ, НАСЛІДКИ ТА ВПЛИВ НА ВІДНОСИНИ З УКРАЇНОЮ

Франція займає одне з провідних місць серед економічно розвинутих країн Європи та світу, де підтримується система соціального забезпечення, розвиваються принципи політичного плюралізму та функціонує ринкова економіка. Її участь у діяльності ЄС і вплив на ухвалення загальноєвропейських рішень є підставами детальніше розглянути особливості та механізми формування політики європейської спільноти, яка є важливою частиною сучасного світового політико-правового процесу.

За президентства Емманюеля Макрона Франція стала одним з ключових партнерів України. З 24 лютого 2022 року і до 1 травня 2024 року Україна отримала від Франції допомоги на більш ніж 5 млрд. євро – з них 3 прямої допомоги і 2 через Європейський фонд миру. Французькі інструктори навчили 12 тисяч українських військовослужбовців. Проти такої позиції президента виступила низка французьких політиків, насамперед Марін Ле Пен. «Національний союз» у березні 2024 року утримувався під час голосування безпекової угоди між Францією та Україною, виступає проти членства України в НАТО і ЄС. З огляду на такі розбіжності у векторах розуміння зовнішньополітичної діяльності Франції серед нових політичних еліт П'ятої Республіки – розуміння підстав, соціальних настроїв та наслідків проведених виборів дасть можливість вірно тлумачити та прогнозувати участь Франції у процесах за межами країни, зокрема щодо відносин з Україною.

Парламентські вибори у Франції 2024 року зумовлені низкою обставин, оскільки напередодні Франція зіткнулася з серйозними економічними проблемами – рівень інфляції зріс, ціни на енергоносії та продукти харчування зросли, що викликало соціальне незадоволення та протести. Незважаючи на деяке покращення ситуації на ринку праці, безробіття залишається високим, особливо серед молоді – це питання стає ключовим для політичних партій, які шукають рішення для створення нових робочих місць. Окрім того, дефіцит бюджету та державний борг залишаються важливими проблемами, а реформи в податковій та соціальній сферах є предметом політичних дебатів.

Французька політична сцена напередодні виборів ставала все більш поляризованою - популістські та ультраправі рухи, такі як «Національний Республіканський Союз», отримували дедалі більшу підтримку. Їх риторика боротьби за соціальну справедливість і подолання соціальної нерівності, ідеї націоналізму та антиімміграційної політики вплинули на політичну дискусію.

Проте, основною причиною розпуску Національної Асамблеї та призначення позачергових виборів стало те, що 9 червня, у країнах Європейського Союзу, відбулися фінальні голосування на виборах до Європарламенту, відповідно до результатів яких, популярність ультраправих партій спостерігалася в ключових країнах ЄС – у Німеччині праворадикальна «Альтернатива для Німеччини» випередила правлячих соціал-демократів Олафа Шольца та інші партії коаліції в Бундестазі. В Італії також перемогу здобула права партія «Брати Італії» Джорджі Мелоні – чинного прем'єр-міністра країни.

У Франції пропрезидентський альянс «Відродження» набрав лише 14,6 % голосів на виборах до Європарламенту, і вдвічі поступився «Національному союзу» (31 %) [11].

Із 2017 року Франція не розв'язала ключових проблем, подолання яких було основою виборчої програми чинного президента Франції у 2017 році – суспільне невдоволення інфляцією, падінням купівельної спроможності, нелегальною міграцією та вуличною злочинністю збільшувалось. Такий

накопичувальний ефект безпосередньо вплинув на результат виборів до Європарламенту, де громадяни підтримали Ле Пен. Відповіддю Макрона став розпуск парламенту та призначення дострокових виборів [1].

За результатами виборів Франція могла стати першою великою європейською демократією, де уряд сформує ультраправі політики.

Шанси партії Марін Ле Пен на прихід до влади підвищувала чинна система виборів до нижньої палати французького парламенту, що сприяє дуалізованим протистоянням кандидатів у другому турі.

Вибори до Національної асамблеї проходять у два тури за мажоритарною системою у 577 округах, в кожному з яких обирають одного депутата. Для перемоги у першому турі, кандидату треба набрати понад 50 % голосів, водночас за нього мають проголосувати не менше ніж 25 % зареєстрованих виборців. Проте, зазвичай результат вирішується у другому турі – до нього проходять всі кандидати, які в першому турі виборів здобули підтримку щонайменше 12,5 % зареєстрованих виборців. Якщо цій вимозі відповідає лише один або не відповідає жоден учасник – тоді у другому турі беруть участь два кандидати, які набрали найбільше голосів у першому. У другому турі виграє кандидат, який набрав більше за інших голосів.

Відповідно до червневих опитувань, 59 % французів віддавало перевагу партії Ле Пен, 24 % – «Нового народного фронту», і 16 % – «макроністам». 55 % виборців, які голосували за Макрона у 2022 році, готові підтримати коаліцію його прихильників зараз, натомість 16 % хочуть голосувати за «Новий Народний Фронт» і 11 % за «Національний союз» Ле Пен [2].

Перший тур французьких виборів до парламенту завершився згідно з прогнозами. Ультраправі здобули перемогу – партія «Національний союз» набрала 34 % голосів, друге місце посів лівий союз «Новий народний фронт» з 28,1%, а політична сила президента Макрона набрала 20,3 %.

Після оголошення попередніх результатів Президент Франції відзначив високу явку виборців – у першому турі рекордна явка французьких виборців склала 67 %, що становить найвищий показник з 1997 року та закликав партії об'єднатися проти ультраправих сил та сформувати демократичний республіканський альянс у другому турі виборів [12].

Крайнім правим на виборах, які відбулися у Франції, прогнозували впевнену перемогу, у найгіршому випадку – просту більшість, а за сприятливого збігу обставин – абсолютну більшість із перспективою формування уряду на чолі з головою партії Ле Пен – Жорданом Барделлою. На минулих виборах у 2022 році партія перевищила прогнози соціологів, виборовши 89 місць на протиположності прогнозованим 40-50, а за підсумками парламентських виборів 2017 року мала всього вісім депутатів у Національній Асамблеї. Проте, вибори 2022 суттєво відрізняються від виборчого процесу 2024 року.

Перш за все у 2022 році не було створено «республіканський фронт» домовленість «прогресивних політичних сил», що їхні кандидати залежно від ситуації в кожному конкретному виборчому окрузі перед другим туром знімуть свої кандидатури, закликавши проголосувати за кандидатів, які мають кращі шанси у протистоянні з представником партії Ле Пен. У другому турі «республіканський фронт» був створений у 224 виборчих округах, як наслідок – виборці, які в першому турі голосували за представників лівого «Нового народного фронту», у другому (у тих округах, де їхні кандидати знялися) масово підтримали представників інших партій.

У підсумку «республіканський фронт» сприяв переобранню до Національної асамблеї Елізабет Борн – експрем'єра Франції, яка у 2023 році, за дорученням президента Макрона, провела одну з найбільш непопулярних реформ останніх десятиліть – пенсійну, а з 224 округів, де був створений «республіканський фронт», кандидати партії Ле Пен програли в 173.

Проте, «республіканський фронт» був не єдиною причиною такого результату. «Національний союз» не зміг задовольнити попит виборців достатньою кількістю професійних кандидатів – французькі ЗМІ перед другим туром «викривали» кандидатів від партії, знаходячи расистські та антисемітські висловлювання та демонструючи приклади їх некомпетентності. Як наслідок – багато кандидатів від Ле Пен відмовилися від участі у дебатах у своїх виборчих округах, а за два дні після оголошення підсумків голосування пішов у відставку генеральний директор партії Жиль Пеннель, якого звинувачували у висуванні сумнівних кандидатур у виборчих округах [1].

За результатами другого туру «Новий народний фронт» – отримав 182 місця в парламенті, «Разом» – 168 місць, «Національний союз» – 143 місця, «Республіканці» – 63 місця. Решта місць розподілені між іншими кандидатами [13].

Отже, партія під керівництвом Марін Ле Пен скористалася зростанням популярності ультраправих і популістських ідей, акцентуючи увагу на питаннях імміграції та національної безпеки та здобула

найбільшу кількість місць у Національних зборах. Це дозволило партії стати основною політичною силою в парламенті.

Водночас, негативний вплив соціальних протестів і економічних труднощів, які стали невід'ємною частиною політичного порядку денного, погіршив становище партії президента Емманюеля Макрона, яка зберегла значну частину своїх місць, але втратила частину контролю, що ускладнить їй проведення реформ без союзників.

Разом з тим, популярність лівих ідей, спрямованих на боротьбу з соціальною нерівністю та підвищення соціальних витрат посилює позиції партії під керівництвом Жан-Люка Меланшона, яка отримала суттєву кількість місць у парламенті.

З огляду на такі результати можна зробити висновок, що виборці вирішили віддати більшість парламентських місць лівій коаліції. Однак явної більшості (289 місць) там немає, тому партії, швидше за все, почнуть шукати коаліцію.

Проблематика такого процесу полягає у тому, що альянс лівих сил «Новий народний соціальний екологічний союз» створили напередодні виборів 2022 року з подвійною метою: протистояти ультраправим і запропонувати альтернативу політиці Макрона. До нього увійшли соціалісти (поміrkовані), зелені (поміrkовані), «нескорені» (ультраліві) на чолі з Жаном-Люком Меланшоном і комуністи (ультраліві). Поміж цими партіями чимало розбіжностей, але перед достроковими виборами знову об'єдналися, змінили назву на «Новий народний фронт» і погодили спільну програму. У підсумку «Франція нескорена» Меланшона взяла 74 мандати, соціалісти – 59, зелені – 28, комуністи – 9 [3].

Наразі 577 депутатів, обраних під час позачергових парламентських виборів 30 червня та 7 липня, офіційно приєдналися до однієї з одинадцяти політичних груп Національних зборів, склад груп схожий до того, який був відображений у попередньому скликанні та складався з десяти парламентських груп. Новою стала ультраправа група «Правильно!» сформована Еріком Чіотті.

Політичні групи є організованим вираженням політичних партій і груп у Національних зборах і дозволяють депутатам об'єднуватися в групи відповідно до їхньої приналежності.

Вони представлені в Бюро та постійних комісіях пропорційно загальній кількості місць, які вони займають. У певних випадках на основі їхньої кількості також можна розподілити час для виступів на відкритих сесіях.

Президенти політичних груп мають особливі прерогативи під час законодавчої процедури які спрямовані, зокрема, на захист прав опозиції.

Для створення групи необхідно виконати дві умови – об'єднати встановлену реформою Регламенту 2009 року мінімальну кількість депутатів – п'ятнадцять та подати до Президентства політичну декларацію, підписану членами, які приєднуються до цієї групи, і представлену обраним ними президентом, у цьому документі, якщо необхідно, може бути зазначено членство групи в опозиції. Вступати до групи чи відноситися до неї не обов'язково: парламентарії в цьому випадку фігурують у списку депутатів, які не належать до жодної групи, яких зазвичай називають «незарєєстрованими».

Групи, як правило, дають змогу об'єднати депутатів з однієї політичної сім'ї, навіть якщо певні так звані «технічні» групи об'єднують обраних посадових осіб від різних партій.

Президенти кожної групи мають стратегічну роль – засідають на конференції президентів, яка організовує роботу депутатів, і на окремих засіданнях офісу. Вони беруть участь у формуванні порядку денного Асамблеї та мають численні прерогативи щодо законодавчої процедури та проведення сесій (наприклад, призупинення сесії або публічне голосування) [10].

Наприкінці законодавчих виборів 2022 року, 151 депутат лівого Нового екологічного та соціального народного союзу, були розділені на чотири парламентські групи – 75 Франція нескорена, 31 Соціалісти, 23 Екологи та 22 Ліві демократи та республіканці.

У 2024 році лівий Новий народний фронт має 182 народних обранців, які все ще поділені на чотири групи – група Нескорена Франція під головуванням депутата Матільди Пано яка має 72 членів, група Соціалістичної партії, до якої входить 66 депутатів, президентом якої залишається депутат Борис Валло, група лівих демократичних і республіканців, очолювана депутатом-комуністом Андре Шассеєм, що налічує 17 обранців та Екологічно-соціальна група до якої входить 38 обраних осіб - порівняно з 2022 роком цей показник збільшився через прихід Клементіни Отен, Алексіса Корб'єр, Хендріка Даві, Франсуа Руффіна і Даніеля Сімонне, які покинули групу Нескорена Франція. Їх прихід виправдав зміну назви, з групи екологів на екологічно-соціальну.

Президентську центристську більшість у 2022 році склали три групи із 250 депутатів. У 2024

центристські сили складають лише 166 депутатів, які все ще організовані в три групи – група Разом за Республіку (екс-Відродження), очолювана Прем'єр-міністром у відставці Габрієлем Атталом, що налічує 97 членів, група Демократів під головуванням депутата Шер Марка Фено, до якої входить 36 депутатів та група Горизонти, що налічує 33 депутатів.

Праві погляди відображені групою, що сформована Республіканцями, які вороже ставляться до альянсу з ультраправими. Їх чисельність скорочується порівняно з 2022 роком, коли в ній було 62 депутати та наразі становить 47 депутатів.

Ультраправі представлені групами «Національний союз» під головуванням Марін Ле Пен, яка налічує 126 депутатів, що робить її найбільшою та групою «Правильно», під головуванням Еріка Чіотті, до якої входить 16 депутатів.

Решту парламенту за ідеологічним розподілом становить група незалежних депутатів і представників заморських територій під головуванням Стефана Ленормана, яку складають 22 депутати [8].

Разом з тим 54 % французів не вважають, що Емманюель Макрон повинен призначити прем'єр-міністра від Нового народного фронту. Окрім того, французи вважають, що політичні партії не є ні «надійними» (88 %), ні «чесними» (89 %), ні «постачальниками рішень» (82 %), а отже, що вони «не корисні» (69 %) [9].

Такий період політичної невизначеності обтяжує економічний дух французів - 80% французів втратили впевненість у майбутній економічній ситуації у Франції. Недовіра зросла на 2 пункти з липня і на 10 пунктів з травня. 72 % французів вважають поточну політичну ситуацію тривожною для економічного становища Франції з огляду на те, що країна без уряду понад 40 днів. Зокрема, французи вважають, що велика тривалість урядової невизначеності матиме негативні наслідки для французьких компаній (64 %) і ситуації із зайнятістю у Франції (58 %). Варто зазначити, що жоден із можливих сценаріїв урядування не задовольняє французів: лівий уряд (58% негативний вплив проти 27 % позитивних), уряд єдності між лівими та діями партії Ле Пен (42 % проти 34 %). Більшість громадян Франції вважають, що президент Емманюель Макрон не врахував результатів парламентських виборів, ухваливши рішення призначити прем'єр-міністром консерватора Мішеля Барньє [15].

З іншого боку, 74 % французів вважають, що Емманюель Макрон, а не політичні партії, несе головну відповідальність за відсутність нового уряду. Так само 74 % не довіряють йому призначити уряд, який відповідає їхнім очікуванням [14].

Результати парламентських виборів 30 червня та 7 липня у Франції свідчать про дуже фрагментований політичний ландшафт, незважаючи на формування трьох блоків: лівих, центристських і крайніх правих, простої угоди між партіями буде недостатньо, лише угода щодо програми дозволить зібрати більшість і ефективно керувати. Проте у партій, що набрали найбільшу кількість голосів, власні програми часто суперечать за змістом – як от розбіжності щодо охорони здоров'я, страхування, розміру заробітної плати.

«Національний союз» у зовнішньополітичному вимірі заперечує визнання палестинської держави «за поточної ситуації» між Ізраїлем і ХАМАС, декларує продовження підтримки України, за винятком надсилання ракет великої дальності, схиляє до встановлення «подвійного кордону», європейського та французького, збільшення оборонного бюджету до 55 мільярдів євро на рік у 2027 році (порівняно з приблизно 44 мільярдами у 2023 році), встановлення мораторію на нові угоди про вільну торгівлю та зменшення внеску Франції в європейський бюджет на 2–3 мільярди євро [4].

Пропрезидентська партія «Разом» відтерміновує визнання палестинської держави через конфлікт між Ізраїлем і ХАМАС, пропонує посилити підтримку України з боку Франції, зокрема шляхом надсилання літаків, зброї та боєприпасів, пропонує запровадити європейський торговельний щит (припинення переговорів із країнами, які не дотримуються Паризької угоди, дзеркальні правила для імпортової продукції тощо) та подвоїти бюджет французької армії до 2030 року [6].

«Новий народний фронт» ставить на порядок денний прийняття закону про звільнення заручників, утримуваних після атак терористів ХАМАС, а також «палестинських політичних в'язнів». Пропонує визнати державу Палестина, припинити дії договорів про вільну торгівлю, таких як СЕТА і реформувати спільну сільськогосподарську політику. *Щодо України обмежується абстрактними положеннями про захист України та миру на європейському континенті* [5].

Республіканці пропонують встановити «європейські преференції», коли не забезпечено взаємний доступ європейських компаній до публічних ринків третіх країн. Виступають за надання «масової підтримки Україні», проте заперечують проти її вступу до Євросоюзу [7].

Перемога Нового народного фронту не забезпечила абсолютної більшості в парламенті, що спричинило необхідність формування коаліцій та створило умови для політичних переговорів та компромісів. Тимчасова нестабільність може уповільнити процес прийняття законів і реформ, оскільки різні групи будуть боротися за вплив та відстоювати положення своїх програм.

Разом з тим посилення правих сил впливає на французьку політику стосовно Європейського Союзу, зокрема на питання імміграції та європейських реформ, а програмні положення лівих на перший погляд є вигідними для України, оскільки передбачають захист України та миру на європейському континенті підтримує суверенітет і цілісність України та може передбачати списання зовнішнього боргу України. Водночас цим положенням відповідають погляди соціалістів та зелених, за наполяганням яких їх і внесли до такої програми. Разом з тим є ризики, що після виборів вони цілком можуть повернутися до практики розколів, зокрема щодо ставлення до політичного становища у Східній Європі.

Список використаних джерел:

1. Дві складові «електорального дива»: чому у Франції провалилися ультраправі. *Інформаційне видання Європейська Правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/07/15/7190079/> (дата звернення: 05.09.2024)
2. Ерман Г. Якою буде Франція після перемоги Ле Пен і що буде з допомогою Україні. *Інформаційне видання BBC Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c9rr3vzv3pdo> (дата звернення: 06.09.2024)
3. Олекса-Єщенко М. Вибори у Франції: провал ультраправих і відродження лівих. *Інформаційне видання LB.ua* URL: https://lb.ua/world/2024/07/08/623027_vibori_frantsii_proval.html (дата звернення: 09.09.2024)
4. Політична програма партії «Народний Союз». URL: <https://rassemblementnational.fr/documents/202406-programme.pdf> (дата звернення: 12.09.2024).
5. Політична програма партії «Новий народний фронт». URL: <https://assets.nationbuilder.com/nouveaufrontpopulaire/pages/1/attachments/original/1718371078/Programme-nouveaufrontpopulaire.pdf?1718371078> (дата звернення: 12.09.2024).
6. Політична програма партії «Разом». URL: <https://doc.ensemble-2024.fr/programme-legislatives-24.pdf> (дата звернення: 12.09.2024).
7. Політична програма партії «Республіканці». URL: <https://www.linternaute.com/actualite/politique/5511756-programme-des-republicains-lr-aux-legislatives-les-10-mesures-cles/> (дата звернення 12.09.2024).
8. Assemblée nationale. Fiche n°8 Les groupes politiques. *Інформаційний портал виборця*. URL: <https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/synthese/deputes-groupes-parlementaires/les-groupes-politiques> (дата звернення: 10.09.2024)
9. Aucun des gouvernements possibles ne satisferait les Français. *Незалежний науково-дослідницький інститут Odoxa*. URL: <https://www.odoxa.fr/sondage/aucun-des-gouvernements-possibles-ne-satisferait-les-francais/> (дата звернення: 12.09.2024).
10. Derceux I. Quels sont les groupes politiques de la nouvelle Assemblée nationale ? *Інформаційне видання LeMonde*. URL: https://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2024/09/10/quels-sont-les-groupes-politiques-de-la-nouvelle-assemblee-nationale_6251499_4355771.html (дата звернення: 11.09.2024)
11. Election results 2024. European election results. European Parliament URL: <https://results.elections.europa.eu/en/european-results/2024-2029/> (дата звернення: 05.09.2024)
12. Humbert G., Lehot-Couette M. *Інформаційне видання Francetvinfo*. Résultats du 1er tour des législatives 2024: découvrez les scores des candidats et les députés qualifiés dans votre circonscription URL: https://www.francetvinfo.fr/elections/legislatives/carte-resultats-du-1er-tour-des-legislatives-2024-decouvrez-les-scores-des-candidats-et-les-deputes-qualifies-dans-votre-circonscription_6629220.html (дата звернення: 06.09.2024)
13. La carte des résultats des législatives 2024 au second tour: la composition de l'Assemblée et le député élu dans votre circonscription *Інформаційне видання LeMonde*. URL: https://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2024/07/08/la-carte-des-resultats-des-legislatives-2024-au-second-tour-la-composition-de-l-assemblee-et-le-depute-elu-dans-votre-circonscription_6247510_4355771.html (дата звернення: 09.09.2024)
14. Les trois-quarts des Français ne font pas confiance à Emmanuel Macron pour nommer un nouveau gouvernement conforme à leurs attentes. *Незалежний науково-дослідницький інститут Odoxa*. URL: <https://www.odoxa.fr/sondage/les-trois-quarts-des-francais-ne-font-pas-confiance-a-emmanuel-macron-pour-nommer-un-nouveau-gouvernement-conforme-a-leurs-attentes/> (дата звернення: 12.09.2024).
15. Recherche de coalitions, quête d'un Premier ministre... Et pendant ce temps-là, l'image des partis politiques s'abîme encore. *Незалежний науково-дослідницький інститут Odoxa*. URL: <https://www.odoxa.fr/sondage/recherche-de-coalitions-quete-dun-premier-ministre-et-pendant-ce-temps-la-limage-des-partis-politiques-sabime-encore/> (дата звернення: 12.09.2024).

Анастасія ПАЯСЬ,
Віктор ГОЛОВКІН,
Родіон ВЛАД,

студенти 2-го курсу спеціальності «Політологія»
(Ужгородський національний університет)

ХАРАКТЕРИСТИКА ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2024 РОКУ В БЕЛЬГІЇ

У Бельгії 9 червня 2024 року одночасно з виборами до Європарламенту відбулися вибори депутатів національного парламенту на яких було обрано 150 депутатів Палати Представників. Бельгія – це європейська країна, яка відома своєю багатонаціональністю та унікальними політичними, культурними та соціальними особливостями.

Зауважимо, що Королівство Бельгія є федерацією, яка складається з трьох регіонів: Фландрії, Валлонії та Брюссельського столичного регіону. Королівство Бельгія являє собою конституційну монархію. Це одна з найбільш стабільних і фінансово забезпечених держав у Європі. Країна входить до складу ЄС, ООН і НАТО [1].

Виборча система Бельгії відображає багатонаціональний характер країни, що складається з трьох основних мовних спільнот: фламандців, франкомовних валлонів та німецькомовної меншини. Система виборів побудована на пропорційній основі і має на меті забезпечити представництво всіх політичних і етнічних груп у парламенті та органах місцевого самоврядування. В Бельгії діє пропорційна виборча система для виборів до Палати представників. У Бельгії вибори є обов'язковими, і всі громадяни, які досягли 18 років, зобов'язані брати участь у голосуванні. Виборці обирають не окремих кандидатів, а списки партій, хоча можуть висловити перевагу конкретним кандидатам у межах партійних списків.

Політичні партії є головними суб'єктами виборчого процесу. Завдяючи багатонаціональному та багатомовному характеру країни, політичні партії Бельгії зазвичай поділяються за мовною та регіональною ознакою. Найвпливовіші партії поділяються на фламандські та франкомовні, і кожна з цих партій представляє різні політичні ідеології (ліві, праві, центристські): 1) фламандські партії, такі як «Новий фламандський альянс», «Християнські демократи і фламандці», «Фламандський інтерес» та інші; 2) франкомовні валлонські партії, такі як Соціалістична партія, Реформаторський рух тощо. Існують також регіональні партії в німецькомовній громаді, а також партії зелених і ліберальних ідеологій, які представлені у всіх мовних спільнотах.

На парламентських виборах у Бельгії в 2024 році брали участь низка партій, що представляли різні політичні напрямки в різних регіонах країни: 1) «Фламандський інтерес» – ультраправі фламандські націоналісти, які виступають за незалежність Фландрії. Вони отримали значну підтримку у Фландрії, але не змогли здобути у парламенті більшість; 2) «Новий фламандський альянс» – права партія, яка виступає за автономію Фландрії. Вона здобула найбільше голосів у Фландрії, хоча і втратила деякі позиції у порівнянні з попередніми виборами; 3) «Валлонська соціалістична партія» – лівоцентристська партія, яка традиційно підтримується у Валлонії; 4) «Реформаторський рух» – франкофонські ліберали, які отримали значну підтримку у Брюсселі та Валлонії; 5) «Лейбористська партія» – марксистська партія, яка активно набирає популярність у Валлонії та Брюсселі; 6) «Зелені» та «Еколо» – екологічні партії, які здобули незначну підтримку порівняно з попередніми виборами; 7) «Християнські демократи і фламандці» та інші невеликі партії, які брали участь у виборах, але не здобули значимих результатів.

Передвиборчі опитування показували зростання рейтингу радикальних сил, як лівих, так і правих. Таке протестне голосування характерне за умови низького рівня довіри громадян до своїх народних представників. За словами Бенджаміна Біарда, політолога CRISP, виборці партії «Фламандський інтерес» і Робітничої партії є тими, хто найменше довіряє демократії [2].

Перемога партій на протилежних сторонах політичного спектру та висока фрагментація нижньої палати парламенту ускладнює формування федерального уряду. Рекорд – 541 день був у 2010–2011 роках. На думку Карла Девоса, професора політології Гентського університету, наступний бельгійський коаліційний уряд обов'язково буде сформований партіями, які програли на виборах 9 червня, враховуючи велику кількість партій, які входили до складу уряду, що минає [2].

Результати виборів до Палати представників Федерального парламенту Бельгії подано в таблиці 1.

Таблиця 1

**Результати виборів до Палати представників парламенту Королівства Бельгія
9 червня 2024 року**

<i>Партія / виборча коаліція (рік створення)</i>	<i>% голосів</i>	<i>К-ть голосів</i>	<i>Ідеологія</i>
Новий Фламандський Альянс (2001)	16,71	24 (-1)	правоцентризм фламандський націоналізм сепаратизм консерватизм
Фламандський інтерес (2004)	13,76	20 (+2)	фламандський націоналізм, сепаратизм, націонал-консерватизм,
Реформаторський рух (2002)	10,28	20 (+6)	лібералізм
Валлонська соціалістична партія (1978)	8,05	16	соціал-демократія
Лейбористська партія(1979)	9,86	15	демократичний соціалізм, єврокомунізм
«Гуманістичний демократичний центр» (2022)	6,78	14	соціальний лібералізм
Партія "Вперед" (1978)	8,11	13	соціал-демократія
Християнські демократи і фламандці (2001)	7,98	11	християнська демократія
Ліберали та демократи (1992)	5,44	7	лібералізм
Партія "Зелені"(1982)	4,63	6	зелена політика
Партія "Еколо"(1980)	2,93	3(-10)	зелена політика

Джерело: побудовано авторами на підставі [2].

Отже, парламентські вибори в Бельгії відбулися 9 червня 2024 року. Одночасно з цими виборами проводилися також регіональні та європейські вибори. Основним викликом виборів стало формування нової правлячої коаліції, оскільки існуючий уряд на чолі з прем'єр-міністром Александером де Кро зазнав значної поразки. Його ліберальна партія «Ліберали та демократи» набрала менше 6 % голосів, що призвело до його оголошення про відставку.

Перемогу на виборах здобули праворадикальні партії «Новий фламандський альянс» та «Фламандський інтерес». Враховуючи небажання центристських політичних утворювати урядову коаліцію з праворадикалами та констатуючи високу фрагментованість нижньої палати парламенту, можна зробити висновок про те, що коаліційні перемовини будуть тривати досить довго.

Список використаних джерел:

1. Бельгія – загальна інформація про країну: <https://znaki.fm/uk/places/belgium/> (дата звернення 16.09.2024).
2. The European Elections Monitor. URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/publications/observatoire-des-elections-en-europe/2023> (дата звернення 16.09.2024).

ІНКЛЮЗИВНІСТЬ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД В УКРАЇНІ

Вибори – це не просто процедура, а можливість для кожного громадянина вплинути на майбутнє своєї держави. Особливо важливо, щоб вибори були чесними та прозорими, особливо після складних періодів, таких як війна. Адже саме через вибори всі прошарки суспільства можуть висловити свої погляди та обрати тих, хто буде представляти їх інтереси. Але разом з тим виникає проблема доступу усіх громадян до справедливих виборів. Особливо це стосується осіб з інвалідністю, кількість яких, на жаль, після закінчення російсько-української війни значно зростає.

Інклюзія – це процес збільшення ступеня участі всіх громадян в соціумі, у тому числі людей з інвалідністю та інших маломобільних груп населення (люди похилого віку, вагітні жінки, ветеранів війни тощо). Це і архітектурна доступність виборчих дільниць для маломобільних груп громадян, і інформаційна доступність матеріалів передвиборної агітації для людей з інвалідністю, і можливість проголосувати для всіх громадян, які досягли виборчого віку, незалежно від статі, стану здоров'я, місця реєстрації чи наявності або відсутності майна тощо. З метою втілення принципів інклюзивності та захисту прав осіб з інвалідністю 13 грудня 2006 року Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Конвенцію про права осіб з інвалідністю, яку підписали та ратифікували майже всі країни світу, у тому числі й Україна [3].

У статті 29 Конвенції про права осіб з інвалідністю передбачається, що держави-учасниці гарантують особам з інвалідністю політичні права й можливість користуватися ними нарівні з іншими та зобов'язуються, зокрема, забезпечувати гарантування вільного волевиявлення осіб з інвалідністю як виборців та із цією метою - задоволення, коли це необхідно, їхніх прохань про надання їм якою-небудь особою за їхнім вибором допомоги в голосуванні [4].

За заявою міністерки соціальної політики Оксани Жолнович в Україні є 3 мільйони людей з інвалідністю. До 2022 року було 2,7 мільйони [2]. Ця цифра буде ще стрімко зростати до закінчення повномасштабного вторгнення. Щодня збільшується кількість потерпілих від збройної агресії РФ серед цивільного населення. Також це стосується військовослужбовців.

Статтею 7 Виборчого кодексу встановлено: *«Будь-які прями чи непрямі привілеї або обмеження виборчих прав громадян України за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, інвалідності та стану здоров'я, за мовними або іншими ознаками забороняються»* [1] (курсив наш – А.Д.). Однак, для осіб з інвалідністю в Україні реалізація цього права часто пов'язана з низкою перешкод. Основними проблемами, які виникають є, по-перше, фізична недоступність виборчих дільниць, наприклад відсутність пандусів і спеціальних ліфтів для маломобільних груп населення. По-друге, також важливою проблемою є важко доступність інформації про вибори. Мова йде про відсутність інформації доступної для людей з порушеннями зору чи слуху та недостатню кількість персоналу, який володіє знаннями про особливості роботи з особами з інвалідністю. І, по-третє, це – законодавчі недоліки. Сюди, зокрема, відноситься недостатня чіткість та конкретність законодавчих норм щодо забезпечення доступності виборів та відсутність ефективного механізму контролю за виконанням вимог законодавства.

В частині процедур Виборчий кодекс визначає сприяння у наданні допомози виборцю, який внаслідок інвалідності та/або стану здоров'я не може самостійно заповнити виборчий бюлетень чи опустити його у виборчу скриньку. Закріпленими є можливість присутності супроводжуючих осіб людей з інвалідністю як учасників засідань виборчої комісії, визначається порядок організації голосування виборців за місцем перебування. Також передбаченою є можливість оскарження дій чи бездіяльності у зв'язку з незабезпеченням умов для доступу виборців з інвалідністю до виборчого процесу.

Проте, Виборчий кодекс не містить процедурних особливостей щодо осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення на всіх етапах виборчого процесу, що сприяло б залученості до політичної участі. Наразі немає альтернативних способів голосування.

Також після закінчення російсько-української війни повстане проблема щодо забезпечення приміщень для виборчих дільниць. Адже багато дільниць та приміщень, які використовувалися для них були зруйновані в ході війни. Це потребуватиме ще додаткового фінансування для відбудови таких дільниць або для організації «пересувних виборчих дільниць».

Залучення громадських організацій є ще одним важливим аспектом. Вони мають глибоке розуміння потреб осіб з інвалідністю та можуть ефективно доносити їх до влади, сприяти інформуванню та мобілізації виборців. Громадські організації можуть брати участь у розробці та впровадженні програм з інформування громадян про їхні виборчі права, надавати консультаційну допомогу, а також здійснювати моніторинг якісних виборчих процесів.

Навчання персоналу на виборчих дільницях роботи з особами з інвалідністю є невід'ємною частиною створення інклюзивних виборів. Це сприяє підвищенню якості виборів, зміцненню довіри до державних інститутів та забезпеченню рівних прав для всіх громадян. Вона також має важливе значення для міжнародної спільноти. Підготовка фахівців з виборчих питань, залучення міжнародних спостерігачів та демонстрація демократичних принципів зміцнять міжнародний авторитет України.

Крім того, важливо залучати до цього процесу міжнародних партнерів, які можуть надати експертну підтримку, фінансування та технічне обладнання. Міжнародні організації можуть допомогти в розробці стратегій проведення виборів, забезпечити прозорість і справедливість виборчих процесів, а також сприяти довірі до результатів голосування.

Хоча вибори наразі неможливі, і це з поважної причини, Україна очікує виборів, коли закінчиться тотальна агресія росії. Віддавши пріоритет виборчій реформі зараз, Українська держава може закласти основу для післявоєнної доби, яка передбачає не лише відновлення, але й відродження, стійкість, модернізацію суспільного життя. Виборча реформа повинна бути інклюзивною, тобто враховувати інтереси всіх верств населення. Змістовна та інклюзивна реформа потребує значного часу.

Міжнародна фундація виборчих систем (IFES) спільно з Громадянською мережею ОПОРА за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), Міністерства міжнародних справ Канади та допомоги від уряду Великої Британії підготувала перелік пріоритетів виборчої реформи [6].

Одним із цих пріоритетів є забезпечення інклюзивності та доступності виборів. Потрібно повністю забезпечити умови для доступного голосування людей з інвалідністю, особливо враховуючи збільшення кількості таких виборців – наприклад, ветеранів війни [5].

Венеціанська комісія Ради Європи рекомендує – між основними виборчими реформами та днем виборів відділяти щонайменше 12 місяців. Експертам, громадянському суспільству, уряду та законодавцям потрібен час, щоб зібратися, обговорити, написати, перевірити, змінити, прийняти та впровадити [7].

Якщо реформу не почати проводити зараз, українські законодавці будуть змушені поспішно проводити значні реформи після війни. Поспішний процес, ймовірно, не буде ані прозорим, ані інклюзивним. Виборці, особливо вимушено переміщені особи, потребують часу, щоб дізнатися про нові правила голосування та процедури реєстрації.

Війна внесла значні корективи у життя українців. Реалізація виборчої реформи в таких умовах є складним завданням. Це масштабне завдання, яке вимагає ретельної організації та достатнього фінансування. Повноцінне відновлення після війни неможливе без створення міцної демократичної системи, а її фундаментом є ефективне виборче право, яке дозволяє кожному громадянину брати участь у формуванні влади.

Список використаних джерел:

1. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 18.09.2024).
2. Жолнович: В Україні налічується налічується 3 мільйони людей з інвалідністю. *Укрінформ*. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3763345-v-ukraini-nalicuetsa-3-miljoni-ludej-z-invalidnistu-zolnovic.html?fbclid=IwAR09jP35A6SII38EhCwSuJzGgRgFMWcyNpHJR00h2yLronThpXRKMaqh-po> (дата звернення: 18.09.2024).
3. Інклюзивна політика. *Сайт Урядовий Портал*. Єдиний веб-портал органів виконавчої служби URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/inklyuzivna-politika> (дата звернення: 18.09.2024).
4. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 18.09.2024).
5. Україна має внести комплексні зміни до законодавства, які дозволять провести вибори після війни. *Цензор.нет*. 2023 URL: <https://censor.net/ua/n3452792> (дата звернення: 18.09.2024).
6. Roadmap for Electoral Reform in Ukraine - 2023 Wartime Edition URL: <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2023/10/ifes-ukraine-opora-roadmap-for-electoral-reform-in-ukraine-d7-2023-10-17-eng-1.pdf> (дата звернення: 18.09.2024).

7. Ukraine needs electoral reform now for resilient postwar elections. *Atlantic Council*. 2023 URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraine-needs-electoral-reform-now-for-resilient-postwar-elections/> (дата звернення: 18.09.2024).

Діана КАЛЬМУК,

студентка 4-го курсу юридичного факультету
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

ІНКЛЮЗИВНІ ВИБОРЧІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: НЕОБХІДНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ ШРИФТУ БРАЙЛЯ НА ВИБОРЧИХ БЮЛЕТНЯХ ДЛЯ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Інклюзивність виборчих процесів є ключовою умовою для забезпечення рівноправної участі всіх громадян у демократичному управлінні країною. У статті 71 Конституції України вказано, що *«Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Виборцям гарантується вільне волевиявлення»* [1].

В Україні питання доступу до виборчого процесу для людей з інвалідністю залишається актуальним, особливо для осіб із порушеннями зору. Одним із можливих вирішень даної проблеми є впровадження виборчих бюлетенів зі шрифтом Брайля, що дозволить таким людям реалізувати своє право на таємне голосування без сторонньої допомоги. Як зазначено у Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, всі люди з усіма видами інвалідності повинні користуватися всіма правами людини та основними свободами [2].

За даними ООН, близько 15 % населення світу мають ту чи іншу форму інвалідності. В Україні, за офіційними даними, кількість людей з інвалідністю становить близько 2,7 млн осіб (дані станом на 2023 рік), з яких чимало мають порушення зору [3]. Відповідно, питання доступу до виборчого процесу для цієї категорії громадян є важливим для забезпечення демократичних принципів. Однак виборчі бюлетені, як правило, друкуються лише у звичайній візуальній формі, що ускладнює або робить неможливим самостійне голосування для людей з порушеннями зору. Насамперед, це суперечить Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, яку Україна ратифікувала у 2010 році. Як зазначалось вище, стаття 29 Конвенції передбачає забезпечення права на участь у виборах для людей з інвалідністю на рівних засадах з іншими громадянами [2]. Крім того, інформація про вибори часто не надається в доступних форматах, таких як аудіо або великодрукований шрифт, що суперечить не лише Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, а й загальноприйнятим демократичним принципам. Адже кожна людина має право на вільне волевиявлення і участь у політичному житті країни.

Шрифт Брайля – це універсальний метод для людей з вадами зору, що дозволяє читати текст за допомогою тактильних відчуттів. Виборчі бюлетені, надруковані зі шрифтом Брайля, дозволили б особам з інвалідністю голосувати без необхідності звертатися за допомогою до сторонніх осіб, що забезпечує конфіденційність виборчого процесу.

У багатьох країнах світу, таких як США, Канада, Великобританія, Раунда та інші, шрифт Брайля на виборчих бюлетенях вже є обов'язковим елементом виборчого процесу для людей з порушеннями зору. Це є ефективним інструментом для забезпечення інклюзивності та рівності прав [5].

Відносно поточної ситуації в Україні, наразі відсутня практика використання шрифту Брайля на виборчих бюлетенях, хоча деякі організації активно виступають за його впровадження. Зокрема, ще від 4 жовтня 2016 року була прийнята постанова, про пропозиції щодо вдосконалення Закону України «Про вибори народних депутатів України», де пропонується доповнення пункт 14-1 таким змістом: *«забезпечує виготовлення трафаретів для виборчих бюлетенів рельєфно-крапковим шрифтом (за методом Брайля)»* [4]. Незважаючи на наявність законодавчих ініціатив, впровадження шрифту Брайля на виборчих бюлетенях в Україні залишається актуальним завданням. Виборчі дільниці часто не мають належного обладнання для людей з інвалідністю, що обмежує їхній доступ до виборчого процесу. Людям з вадами зору доводиться голосувати з допомогою асистента, що ставить під сумнів принцип таємного голосування. Тож однозначно, впровадження шрифту Брайля на виборчих бюлетенях є одним із

ключових кроків для забезпечення повної інклюзивності виборчого процесу і це рішення необхідно затвердити найближчим часом. Це сприятиме зміцненню демократії та дотриманню прав кожного громадянина України.

Серед викликів впровадження шрифту Брайля можна виділити фінансові витрати на друк таких бюлетенів та потребу у навчанні виборчих комісій. Однак ці виклики цілком можливо подолати за умови належної підтримки з боку держави та громадськості. Крім того, існують позитивні приклади інших країн, які показують, що така практика може бути впроваджена з мінімальними витратами і значною користю для суспільства.

Висновки

Інклюзивність виборчого процесу є важливою складовою демократичної системи. Впровадження шрифту Брайля на виборчих бюлетенях в Україні стане важливим кроком на шляху до забезпечення рівних прав для людей з інвалідністю та підвищення доступності виборчого процесу.

Для вирішення цієї проблеми необхідно вжити комплекс заходів, зокрема, розробити чіткі норми щодо доступності виборчого процесу для людей з інвалідністю, забезпечити фінансування необхідних заходів, залучити до цього процесу громадські організації та провести масштабну інформаційну кампанію.

Багато країн світу вже мають позитивний досвід впровадження шрифту Брайля на виборчих бюлетенях та інших матеріалах для голосування і Україна також може і повинна рухатися в цьому напрямку. Це не лише питання дотримання міжнародних зобов'язань, а й важливий крок на шляху до побудови інклюзивного суспільства, де кожен громадянин має рівні можливості. Це рішення дозволить забезпечити рівноправну участь людей з інвалідністю у виборах, гарантувати дотримання принципу таємного голосування для всіх громадян та виконати міжнародні зобов'язання України щодо прав людей з інвалідністю.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 18.09.2024).
2. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю. Ратифікована Україною у 2010 році. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 18.09.2024).
3. Офіційна статистика щодо кількості осіб з інвалідністю в Україні станом на 2023 рік. *Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України*. URL: <https://www.msp.gov.ua> (дата звернення: 18.09.2024).
4. Постанова Центральної виборчої комісії «Про забезпечення виборчих прав осіб з інвалідністю» від 8 квітня 2016 року № 406. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0406359-16#Text> (дата звернення: 18.09.2024).
5. Rwanda set to use blind-friendly ballot papers. *The Citizen*. URL: <https://www.thecitizen.co.tz/tanzania/news/africa/rwanda-set-to-use-blind-friendly-ballot-papers-2577176> (дата звернення: 18.09.2024).

Альона ПАНОВА,

*аспірантка 3-го року навчання спеціальності «Політологія»
(Ужгородський національний університет)*

«РЕГІОНАЛЬНІ» ПАРТІЇ ЗАКАРПАТТЯ (1991–2020): ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ЕЛЕКТОРАЛЬНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Відповідно до чинного законодавства в Україні існування регіональних партій заборонено [1]. Але де факто вони існують і є активними учасниками політичних процесів на місцевому рівні. Вперше заявляють вони про себе на місцевих виборах 2002 р., а після того, як були роз'єднані місцеві і парламентські вибори у часі (2010 р.), вони стають потужними електоральними гравцями у кожній українській області. Перш за все йдеться про місцеві вибори 2010, 2015 та 2020 рр.

На думку М. Кармазіної «регіональна політична партія відповідала й відповідає тим чи іншим політико-економічним інтересам регіональних еліт та є інструментом розв'язання ними різноманітних завдань у специфічних умовах регіональних політичних режимів (сформованих чи тих, які формуються

під дією не тільки внутрішніх, але й зовнішніх чинників), так і у взаємодії з центральною державною владою» [4, с. 77].

До головних причин виникнення регіональних політичних партій в Україні, ужгородські науковці Ю. Остапець та Р. Манайло-Приходько відносять наступні: «1) етномовне розмежування та компактне проживання національних меншин на певній території; 2) бажання відомих особистостей (політиків, підприємців) створити власні партійні структури для того щоб мати можливість приймати участь у політичному житті суспільства; 3) прагнення регіональної еліти зберегти вплив і контроль над місцевими ресурсами, а відтак і відмова балотуватися на місцевих виборах у списках парламентських партій; 4) розмежування у часі проведення місцевих і парламентських виборів, починаючи з 2010 р.; 5) реформу з децентралізації влади і як наслідок – утворення об'єднаних територіальних громад тощо» [5, с. 127–128].

Малі (в нашому випадку регіональні) партії необхідні вітчизняному політикуму з декількох причин. По-перше, вони потрібні кандидатам, які схилиються більше до опозиційних сил, але відкрито не можуть цього зробити. По-друге, вони необхідні тим, хто готовий працювати з владою, але політична кон'юнктура не дозволяє цього робити відкрито: на їхній території провладна партія не популярна. По-третє, до послуг малих партій звернулись безпартійні мери міст, які після заборони самовисунення змушені були шукати нейтральні політичні сили, щоб балотуватися на посади міських голів [6].

У 2005 р. Міністерством юстиції України були зареєстровані відразу дві партії, які за назвою можна було ідентифікувати як такі, які захищають перш за все інтереси угорської національної меншини – це «КМКС»-Партія угорців України (17.02.2005) і Демократична партія угорців України (24.03.2005). А оскільки угорці компактно проживають у межах Закарпатської області, то відповідно вказані структури і стали першими регіональними партіями на Закарпатті.

Утворивши дві політичні партії угорці краю змогли приймати участь у місцевих виборах у форматі власних політичних сил, що дозволило їм мати високий рівень представництва в органах місцевої влади. «Як показали вибори 2006 р., досить високим став рівень самоорганізації етнічних спільнот. Слід відзначити успіх на виборах до обласної та районних рад Закарпаття двох угорських партій. Так, КМКС-Партія угорців України (КМКС-ПУУ) отримала 5 мандатів до обласної ради, 7 мандатів до Ужгородської, 11 – до Виноградівської, 4 – до Мукачівської, 27 – до Берегівської районних рад, 3 – до Виноградівської, 2 – до Мукачівської, 4 – до Чопської, 3 – до Тячівської, 8 – до Берегівської міських рад (всього 71 депутатський мандат). Демократична партія угорців України (ДПУУ) дістала 4 мандати до обласної ради, 5 – до Ужгородської, 6 – до Виноградівської, 25 – до Берегівської районних рад, 3 – до Тячівської та 6 – до Берегівської міських рад (всього 45 депутатських мандатів)» [3, с. 329].

Високим був результат угорських партій і на місцевих виборах 2010, 2015 та 2020 рр. [3; 5; 7]. Зазначимо, що у 2015 р. напередодні місцевих виборів КМКС-ПУУ і ДПУУ підписали угоду про співпрацю на виборах відповідно до якої вони зобов'язалися про узгодження висунення кандидатів у депутати місцевих рад різних рівнів. Таке рішення було прийняте вперше і мало позитивний результат: «до обласної ради КМКС-ПУУ набрала 9, 44 % голосів виборців і 8 депутатських мандатів. Крім того ПУУ–КМКС здобула депутатські мандати у наступних радах: Берегівська районна – 12 мандатів, Виноградівська районна – 7, Мукачівська районна – 4, Ужгородська районна – 8, Чопська міська – 7, Хустська міська – 3, Ужгородська міська – 2, Мукачівська міська – 3. ДПУУ має таку кількість депутатів: Берегівська районна – 7, Виноградівська районна – 4, Чопська міська – 12» [5].

Ще однією регіональною партією, яка тривалий час домінувала на теренах Закарпаття можна вважати партію «Єдиний Центр». У 2008 р. в партії «Народний Союз – Наша Україна» відбувся розкол, що призвів на теренах Закарпаття до появи нової політичної партії «Єдиний Центр» (05.08.2008). За своєю сутністю це була регіональна партія, яка домінувала на Закарпатті з 2008 до 2015 р. і яку очолював В. Балога (народний депутат 4, 7, 8, 9 скликань, міністр України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи у 2005–2006 рр., неодноразовий очільник Закарпатської обласної державної адміністрації). Успішність регіональних партій Закарпаття можна показати на прикладі результатів виборів до обласної ради. Результати виборів до Закарпатської обласної ради 2010, 2015, 2020 рр. подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз представництва політичних партій у Закарпатській обласній раді VI, VII та VIII скликання

Назва політичної сили	Обласна рада VI скликання (2010 рік, 108 депутатів, %)	Обласна рада VII скликання (2015 рік, 64 депутати, %)	Обласна рада VIII скликання (2020 рік, 64 депутати, %)
ПП «Єдиний Центр»	45 (41, 7 %)	19 (29,6 %)	–
ВО «Батьківщина»	8 (7,4 %)	7 (10,9 %)	8 (12, 5 %)
Партія регіонів	38 (35,2 %)	–	–
«КМКС»-ПУУ	3 (2,8 %)	8 (разом з ДПУУ) (12,5 %)	8 (12, 5 %)
ДПУУ	4 (3,7 %)	–	–
ПП «Фронт змін»	5 (4,6 %)	–	–
ПП «Сильна Україна»	4 (3,7 %)	–	–
СПУ	1 (0, 9 %)	–	–
ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» (у 2020 р. «Європейська солідарність»)	–	15 (23,4 %)	6 (9,4 %)
ПП «Відродження»	–	11 (17,2 %)	–
ПП «Опозиційний блок»	–	4 (6,2 %)	–
«Рідне Закарпаття»	–	–	12 (18, 7 %)
«Слуга народу»	–	–	11 (17, 1 %)
«Команда Андрія Балоги»	–	–	7 (10, 9 %)
«За майбутнє»	–	–	6 (9, 3 %)
ОПЗЖ	–	–	6 (9, 3 %)
Результат регіональних партій загалом	48, 2 %	42, 1 % (27 депутатів)	42, 1 (27 депутатів)

Джерело: [8].

Як бачимо з таблиці регіональні партії Закарпаття упродовж 2010–2015 рр. набирали до обласної влади 42–48 % голосів виборців, що засвідчує про їх потужний вплив на електоральний вибір громадян.

На виборах до місцевих органів влади у 2020 р. взяли участь ще декілька новоутворених (шляхом ребрендингу) регіональних партій: «Команда Андрія Балоги» та «Рідне Закарпаття». Партія «Команда Андрія Балоги» утворена після перейменування політичної партії «Єдиний Центр» на початку липня 2020 р. Аналогічним чином, шляхом перейменування партії «Київська громада» в лютому 2020 р. утворена політична партія «Рідне Закарпаття». До її створення причетні чотири народні депутати від Закарпатської області Р. Горват, В. Лунченко, В. Петьовка та В. Поляк. На парламентських виборах 2019 р. вказані народні депутати перемогли в мажоритарних округах представників «Слуги народу», отримавши при цьому високі електоральні показники: Лунченко В. (71 округ, Хустщина, Іршавщина), – 49,14 %, Поляк В. (73 округ, Виноградівщина та Берегівщина) – 39,72 %, Петьовка В. (72 округ, Тячівщина і Рахівщина) – 34,30 %, Горват Р. (68 округ, м. Ужгород і Ужгородський район) – 19, 76 %. На місцевих виборах 2020 р. штаби народних депутатів працювали на нову регіональну партію.

А також у місцевих виборах на Закарпатті приймали участь регіональні партії за технологією «політичної франшизи», сутність якої полягає в орендуванні партійного бренду на певний час. В даному випадку на час місцевих виборів: партії «Рідне місто», «Партія твого міста», «Разом Сила» та інші. Детальний аналіз участі у місцевих виборах 2020 р. угорської національної меншини краю подано в статті М. Зана «Політико-партійна репрезентація угорської етнічної громади Закарпаття за результатами місцевих виборів 2020 року» [2], а загалом регіональних партій – у статті Ю. Остапця та Ю. Копинця «Регіональні особливості електоральних практик у контексті місцевих виборів 2020 року» [8].

Отже, на Закарпатті на нинішній час успішно функціонують чотири регіональні політичні партії: КМКС-Партія угорців України, Демократична партія угорців України, «Команда Андрія Балоги» та «Рідне Закарпаття». Упродовж 2008–2015 рр. на теренах краю успішно діяла ще одна регіональна партія

«Єдиний Центр», яка напередодні місцевих виборів 2020 р. була шляхом ребрендингу перейменована на партію «Команда Андрія Балоги». А також слід зазначити, що на останніх місцевих виборах (2015 та 2020 рр.) успішно себе зарекомендували локальні партійні проекти, які функціонували на засадах політичної франшизи («Рідне місто», «Партія твого міста» та інші). Їх не можна назвати закарпатськими регіональними партіями, але їх можна ідентифікувати як локальні тимчасові партійні проекти.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про політичні партії в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text> (дата звернення 12.09.2024).
2. Зан М. Політико-партійна репрезентація угорської етнічної громади Закарпаття за результатами місцевих виборів 2020 року. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 7–17.
3. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / Під ред. А. Круглашова і М. Токаря. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. 552 с.
4. Кармазіна М. Політичні партії в Україні. 2014–2017 рр. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. 168 с.
5. Манайло-Приходько Р., Остапець Ю. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України. Монографія. Ужгород: Вид-во «Рік-У», 2020. 338 с.
6. Малко Р. Фейкові, брате, часи настали, Як розуміти величезне розмаїття партій на місцевих виборах. *Український тиждень*. 2015. С 42. С. 18–20.
7. Остапець Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів: Монографія. Ужгород: Поліграф центр «Ліра», 2016. 412 с.
8. Остапець Ю., Копинець Ю. Регіональні особливості електоральних практик у контексті місцевих виборів 2020 року. *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 28 листопада 2020 року* / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. С. 14–34.

РОЗДІЛ 4

ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКІ ВІДНОСИНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ І СУСПІЛЬСТВА У ВОЄННИЙ І ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД

Ростислав БАЛАБАН,

*провідний науковий співробітник відділу політичних інститутів та процесів
(Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України, м. Київ)*

СПРОМОЖНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Радянська влада часів СРСР хоч і проголошувала, що «вся влада радам», а з самих рад і депутатів робила певний культ, фактично здійснювала централізоване управління, за якого місцеві ради були номінальними, а ключовими – виконками з вертикальним централізованим підпорядкуванням. Що казати про самоврядування на місцях, якщо навіть республіки, які входили в СРСР, мали централізоване підпорядкування Москві і були обмежені по багатьох параметрах у самостійності.

Виконками діяли в спарингу з «партійною владою». Нагадаємо, що партія була одна, вона ж офіційна, вона ж керівна. Її керівники, або керівні органи, могли стояти над державними органами, підміняючи державні інститути, були наділені впливом на виконавчу владу, кадрову політику, судові рішення. Навіть економічні ідеї, чи програми приймалися партійними органами і потім передавалися на реалізацію виконавчій ланці. Таку централізовану модель державного управління у спадок від УРСР отримала Україна, за винятком монопартійної системи, яка до 1991 р. почала розвалюватись. Перший, але глобальний крок у зміні системи влади, – відміна 24 жовтня 1990 р. 6 ст. Конституції УРСР про керівну роль комуністичної партії. Багато хто вважав, що, подолавши цей бар'єр одразу відбудеться демократизація, з якою прийде добробут. Надалі настав політичний етап, який називали «перехідним» [1]. Відбулись справді глобальні зміни, оскільки за найменший сумнів у правильності певних кроків комуністичної партії або її керівної ролі ще десь років назад можна було отримати ув'язнення, або проблеми на роботі, залежно від того, як було б донесено «компетентним органам».

Радянську модель управління називали «демократичний централізм», під чим мали на увазі, що низова ланка виконує рішення «вищестоящої». Уся ця ієрархія оформлювалась в канву народної підтримки. Практикувалось, що рішення, яке задумане ЦК або іншим керівним органом, давали озвучити трудовому колективу, робітнику чи колгоспнику, ніби це іде від народу. Вважалось, що влада народна, а обранці і партійці найкращі, тому не могло бути помилкових рішень. Взагалі не було моделі альтернативних чи самостійних варіантів, конкуренції ідей. Ще до розпаду СРСР партійці¹ частково пішли в бізнес, перетворились на номенклатуру, пізніше пішли в політику під різними ідеологічними прапорами, звичайно, якась частина маргіналізувалась, переживаючи травму втрат, якась продовжила світське життя. В Україні ще довго говорили, коли розпочався парад нових партій, що яку партію не створюють, а виходить КПРС. Те саме відбувалось і в урядуванні, хоч би які заяви робили, а мультиплікували радянську централізовану модель.

Такий підхід управління культивував культуру патерналізму і переконаності, що на горі краще знають. Останнє навіть було вживаним твердженням. Патерналістські настрої ще довго зберігались в українському суспільстві. Зокрема, за даними дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Київським міжнародним інститутом соціології 20–26 березня 2019 р., в Україні зафіксовано достатньо високі патерналістські настрої. 42 % населення України вважає, що держава повинна нести повну відповідальність за забезпечення кожної людини усім необхідним [19]. Серед іншого вони підтримувались політикумом, часто у виборчих програмах кандидати і депутати різних рівнів «обіцяли»² всілякі покращання. Тобто важливіше був прямий чи колективний підкуп, ніж ідея реформ, єдиних правил для всіх, зміни оподаткування і т.д.

Фактично в 1991 р. не було кому робити реформу врядування, зокрема місцевого врядування. Хоча

¹ Маємо на увазі «партійців», тобто членів КПРС - дотичних до управлінських і адміністративних посад, бо це не стосувалось партійного загалу, який і при радянській владі не впливав на свою партію.

² Вираз «передвиборча обіцянка» став стійким і елементом виборчої кампанії.

ідеї щодо федералізму, а це про територіальний устрій, були. Їх висловлював на той час політик і опозиціонер В. Чорновіл, але ці ідеї були скоріше як протиставлення сформованій централізованій моделі, можливо, з ідеєю її зламати [12]. Але при цьому до питання місцевого врядування не доходили руки реформаторів.

Політичні актори згадували про децентралізацію і робили кілька спроб втілити її в 1997 р., 2005 р., 2008–2009 рр. [13].

Для розуміння – концентрація і централізація влади призводить до того, що «дрібні» запити з місць не доходять до центральних органів; якщо доходять, то не розглядаються серед масу інших «дрібних» запитів і викликів; інколи доходять і розглядаються, але із залученням ешелонів бюрократії, що не здатні до швидкого коригування і уточнень. Аналогічні недоліки має і виконання з додатковими особливостями, якщо виконавець орієнтується на «настрій» замовника в «центрі», а не на споживача на місці. Нарешті, такий підхід переобтяжує центральні органи масою функцій, повноважень, делегувань, контролю тощо. Серед іншого, така модель виховує патерналістське суспільство, в якому «центр» має подбати, прийняти рішення, суспільна думка не береться до уваги і не впливає на рішення. Зокрема, формується модель, за якої влада непідзвітна і сама знає, що робити; обраний представник не політичний менеджер, а «господарник», який має ремонтувати під'їзди; президент має створювати робочі місця, що, в остаточному підсумку, виконувати не можливо, тому оформлюється в обгортку популізму. Також вадою централізованого управління є те, що генерація ідеї і прийняття рішення є одне місце. За децентралізації таких місць може бути велика кількість, що породжує відповідну практику, культуру, різноманітність, зрештою здатність до виживання.

Потреба в децентралізації виникає, коли центральна влада настільки перебрала (концентрувала) на себе повноваження управління, контролю і перерозподілу, що де-факто не встигає їх виконувати, а відповідні владні сигнали не доходять до суб'єкта виконання. При цьому центральна влада вже не отримує «дивідендів» від концентрації влади, а також вичерпала ресурс авторитарного управління. Проте і цих умов буде недостатньо для запуску децентралізації без політичної волі і політичного рішення, оскільки влада як така не оцінить себе як централізовану чи неефективну. Вона скоріше буде компенсувати власну кволість, неспроможність і неефективність зростанням бюрократичного апарату, регламентами, як наслідок, дублюванням, додатковими контролюючими функціями, що робитиме її ще більш обтяжливою для системи управління, кволою для прийняття рішень, а тим більше їх виконання, потребуватиме додаткового фінансування на її утримання, менш відкритою для сприйняття сигналів із низового рівня. У таких умовах потрібно розподілити компетенції державного рівня і місцевого, делегувати повноваження відповідним органам (без дублювання) і забезпечити самостійний фінансовий механізм їх реалізації, а відтак – розподілити політичну відповідальність. Це має принести кілька важливих наслідків. По-перше, розвантажити центральну владу від низки функцій, таких як прийняття рішення, планування, розподіл, виконання, контролювання тих питань, які стосуються низового рівня і можуть бути реалізовані на місцях. По-друге, самоврядність на місцях породжуватиме ширше поле участі і, як наслідок, довіри до управлінського процесу, політичного процесу і держави. Так само важливе розуміння місцевих фінансів (їх походження) на виконання самоврядних компетенцій, щоб бізнес/платники податків на місцях сприймався суб'єктом учасником самоврядного процесу і як наслідок апарат управління (територіальної громади та ін.) ставав на захист, залучення і сприяння розвитку суб'єктів господарювання. Місцеві гроші, як правило це близько 50 %, мають лишатись на місцях. Європейський стандарт співвідношення доходів державного і місцевих бюджетів – 50/50 [5]. У 2018 р. обсяг місцевих бюджетів в Україні вперше перевищив обсяг державного бюджету і становив 52% – 234,1 млрд грн. Але зберігається залежність місцевих бюджетів від трансферів із державного бюджету. (У зв'язку з новою фазою війни росії проти України з 2022 р. і окупацією частини територій України фінансові можливості значно зменшились і зросла потреба в дотаціях). Так 126 громади потрапили під тимчасову окупацію. За підсумками 2023 р. 84% громад отримали базові дотації, тоді як у 2021 р. – 75% [3].

Унаслідок реформи децентралізації, крім бюджетного наповнення і делегування повноважень, запущений механізм становлення суб'єктності територіальних громад. Громада як така має усвідомити себе здатною спільнотою. Це усвідомлення певної локальної ідентичності, але не тільки за місцем проживання, а й спільності проблематики, питань прийняття рішень, ресурсної бази. Як теза звучить дуже просто, але як елемент політичної культури не формується одномоментно. Проте такий підхід має зменшувати наявні в українському суспільстві патерналістські очікування.

Спроможні територіальні громади породжуватимуть нову політичну культуру з розвитком місцевої

демократії. Демократія, чи громадянське суспільство, яке переважно «столичне», не є повноцінним без широкого і глибинного поширення.

Замість 11250 територіальних громад утворено 1469; замість 490 районів стало 136. Відбулось укрупнення, і за фактом – переформатування.

Проте започаткування реформ децентралізації відбулось не на вимогу регіонів, що свідчило б про їх соціальний потенціал і зорганізованість, а як ініціатива від центральних органів влади. Ідея децентралізації також не була ключовим елементом програм і обіцянок парламентських партій. У 2014 р. склались кілька посилів. З одного боку, політичні партії виграли на гаслах Революції Гідності про оновлення, потреби змін і реформ; з другого – очікували, що внаслідок реформи і фінансування місцевих громад останні будуть підтримувати ці сили на майбутніх виборах.

На першому етапі реформи були основні очікування на спроможність добровільного територіального об'єднання – створення нових ОТГ. Одні діяли оперативні і отримували дивіденди; інші не спішили, бо були свідками кількох спроб реформи і цілком могли очікувати її згорання; інші прагнули зберігати свій статус-кво. У цілому процес рухався досить повільно, але це було на користь, оскільки швидке створення згори нічим би не відрізнялось від адміністративної централізації.

Наступним кроком в оцінці спроможності територіальних громад стало вимірювання, чи будуть спроможні надавати послуги і чи вистачить коштів. Така парадигма спроможності стала дуже стійкою і зберігається по сьогодні. Проте зауважимо, що здатність надавати послуги має бути стандартизованою нормою, а не шкалою вимірювання. Не якісні послуги, або не можливість надати потрібно називати не спроможністю, а дефективністю.

Наявність надходжень і спроможність територіальної громади витрачати цей ресурс також не може бути визначенням спроможності територіальної громади в повному розумінні. Стосовно наявного ресурсу і його оцінки варто визначати як «базову спроможність», або «фінансову спроможність», а не спроможність у цілому, що має значно ширший і складніший сенс. Спроможністю буде те, що витрачені кошти дають ефект, чи то зростання соціального комфорту, чи створення нових можливостей і, як наслідок, розширення бази зборів і надходжень для громади. Було помічено, що деякі громади витрачали значну суму на зарплати апарату, або придбання коштовних авто, хоча це могло бути не першочерговим і т.д. Тому здатність освоїти кошти не є ознакою спроможності.

Ми звертаємо увагу, що поряд з формальними показниками має з'явитись життєздатний суспільний організм – громада, яка, у свою чергу, через інститути громадянського суспільства здатна актуалізувати проблематику, ініціювати дії, вкрай важливо – контролювати (виключати свавілля), генерувати кадри, реалізовувати власну участь.

Тобто територіальна громада це не тільки і не скільки її орган, а й сама громада, саме в розумінні «громада» як суспільний організм, а не лише населення як сума мешканців.

Тому спроможність територіальної громади, крім формальних показників, таких як територія, відповідні органи – це наявність самостійних місцевих інститутів громадянського суспільства, конкуруючих місцевих політичних і громадських еліт, громадського контролю, механізмів комунікацій для вироблення і прийняття рішень. Це не виникає спонтанно і не виникає за наказом – це є накопиченням практик. Констатація кількості зареєстрованих громадських організацій не говорить про якість громадських практик.

Одним з корисних поступів було б поширення і обмін позитивних практик, але навіть на спеціалізованому сайті «Децентралізація» в каталозі успішних практик за 2024 р. (станом на 9 вересня) лише 15 позицій. Тому цей досвід кропіткий і поступальний [8].

Реформа з децентралізації не завершена за фактом констатації наявних 25 пріоритетних питань. Відповідно, не можна говорити про остаточну завершеність становлення спроможності територіальних громад. Більше того, Комітет Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування склав план роботи на лютий-липень 2024 р., за яким має розглянути 218 законопроектів, щодо яких Комітет визначений головним, і 404 – які Комітет має розглянути і подати свої пропозиції [7]. Бракує правового підґрунтя розподілу функцій у секторах, а також стандартів надання послуг, процедур моніторингу і оцінювання якості, крім сфери соціальних послуг [6]. У свою чергу, Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України ще у 2023 р. констатує поточні завдання в реформі децентралізації (тобто – невирішену проблематику). Зокрема, розмежування повноважень органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади; розвиток місцевої демократії; законодавче врегулювання відновлення діяльності органів місцевого

самоврядування на деокупованих територіях та перехід від військової до цивільної адміністрації; посилення фінансової спроможності, удосконалення механізмів зарахування податків до місцевих бюджетів та перегляд механізму горизонтального вирівнювання місцевих бюджетів [11].

Разом з тим немає жодних гарантій, що законопроекти та поправки до них матимуть виключно позитивні наслідки для реформи. У цьому контексті територіальні громади виступають занадто слабкими лобістами. Можна констатувати, що за параметром дієвості (представництво і відстоювання інтересів) територіальні громади мають низький потенціал спроможності.

За методикою уряду за підсумками 2021 р. виходить, що 694 громади (48,3 %) мають високий рівень спроможності, а 743 громади (51,7 %) – середній. Лише 1 громада (0,1 %) має низький рівень спроможності [10]. При цьому, за оцінками згідно з Методичними рекомендаціями, розробленими за участю Мінрегіону і Асоціації органів місцевого самоврядування, спроможність територіальних громад виглядає інакше. Визначено 10 з високим рівнем спроможності; з оптимальним рівнем спроможності – 67; із задовільним – 491; помірним – 417; низьким рівнем спроможності – 431 і критичним – 22 [10]. Цей приклад показує, що важливо, який критерій брати для оцінювання.

Громади, які мали за оцінкою Уряду високий рівень спроможності, за методичними рекомендаціями Мінрегіону не потрапляли до таких або могли мати діаметрально протилежну оцінку. Це говорить про принципові розбіжності в оцінюванні спроможності громад за різними методиками. Тому при оперуванні оцінкою спроможності слід чітко визначати критерій.

Потрібно розуміти, що фінансова спроможність територіальних громад на цьому етапі це все ж наслідки попередньої економічної історії, а саме наявність підприємств, які переважно були в урбанізованих і індустріалізованих містах; це створення і реєстрація підприємств, які частіше реєструвалися в містах; це концентрація підприємств – переважно в адміністративних центрах і, зрозуміло, столиці. Тому названі показники фінансової спроможності територіальних громад це об'єктивна даність, яку доцільно називати базовою спроможністю. В. Сизоненко виділяє три види спроможності – потенційну (розрахункову); спроможність за визначенням Кабінету Міністрів України; реальну спроможність [4].

Спроможність територіальних громад потрібно також вимірювати через оцінку самою громадою, що можна реалізувати через спеціалізоване локальне соціологічне дослідження. Європейський підхід в оцінці спроможності саме покладається на здатність реагувати на різноманітні місцеві запити.

Децентралізація сама по собі не забезпечує регіони або нові адміністративні території економічним потенціалом. Хоча на урядовому порталі в обґрунтуванні необхідності децентралізації говориться, що лише шість регіонів в Україні були самодостатніми станом на 2014 р. [20]. Саме економічна слабкість або неспроможність є наслідком постійного відкритого і латентного гноблення бізнесу. Це характеристика урядів, які не привели до відкриття економічних потенціалів регіонів. Проте суб'єктність територіальних громад і розуміння вигоди приваблення платників може дещо змінити економічний клімат, але це теж не відбувається миттєво.

Також потрібно розуміти, що після перемоги України і перелаштування на мирні рейки регіональні суб'єкти (а це – області і ОТГ) мають бути самодостатніми (спроможними) для відбудови, розвитку й залучення інвестицій. Останнє може забезпечити значно ширше коло учасників, а за ефективного використання – швидше відновлення і розвиток, ніж за умов концентрації інвестицій, їх перерозподілу і спрямування через центральні органи. Модель і канали реалізації відбудови будуть маркером демонстрації спроможності територіальних громад і стану реформи з децентралізації.

Тому ознака спроможності відновлення і зростання буде вкрай важливим показником спроможності територіальних громад після перемоги України. Відновлення і відбудова через децентралізовану мережу територіальних громад буде більш ефективною і спроможною в розумінні охоплення швидкості. Звичайно, не без дотацій, цільового бюджетування і можливо інших інструментів. Також це не виключає централізованого відновлення і відбудови, скажімо, стратегічних об'єктів тощо.

На жаль, оцінка діяльності місцевих органів публічного управління за 15 критеріями, які наводяться в науково-аналітичній доповіді, зокрема – використання інформаційно-комунікативних технологій; комунікацій для створення іміджу; спрямованість на надання послуг громадянам; бюрократизація діяльності; спрямованість на розв'язання місцевих проблем; політизованість діяльності; планування діяльності; компетентність пересічних працівників; реалізація проектів місцевого розвитку; компетентність управлінських кадрів; гнучкість; прозорість діяльності; комплексний підхід до вирішення місцевих проблем; налагоджена взаємодія з мешканцями; наявність корпоративної культури, не отримує

оцінку «добре», а лише дещо вища за «задовільно» [9].

Отже, незважаючи на певний прогрес за останні більш ніж десять років, стратегічне управління на регіональному та місцевому рівнях залишається недостатньо ефективним і таким, що потребує суттєвого вдосконалення в частині економічного, організаційного та кадрового забезпечення [9]. Де-факто відсутня стратегія розвитку самоврядування, як наслідок, це обмежує потенціал спроможності учасників.

Разом з тим продовжується законодавча робота. У 2023 р. ухвалений у першому читанні проєкт Закону щодо вдосконалення участі місцевого самоврядування в міжнародному та транскордонному співробітництві, що в подальшому забезпечить суб'єктність громад у самостійному розвитку горизонтальних зв'язків. Тим часом 379 громад уклали договори про побратимство або солідарне партнерство з муніципалітетами інших країн. Це мізерна частка громад, але в перспективі позитивний досвід може бути поширений.

У 2023 р. прийнято Закон України «Про землеустрій» [15], який спрощує процедури встановлення меж населених пунктів. Також набув чинності Закон України «Про географічні назви» [14], який більше стосується культурного аспекту, щодо відновлення історичних назв. У 2023 р. ухвалено Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [16], який упорядковує і систематизує важливі правила в цій сфері. Також ухвалені зміни до Закону України «Про співпрацю територіальних громад» [17]. З 2014 р. таких договорів укладено 1 тис. За 2023 р. ще 100 громад підписали зазначені договори. Також є «відкладені», зокрема проєкт Закону України «Про оновлення державної регіональної політики в умовах відновлення регіонів та територій від наслідків повномасштабної збройної агресії проти України» (№ 9241), який Парламент не розглядав у 2023 р. Також законопроєкт про адміністративний збір (№ 4380), що міг вплинути на місцеві бюджети, залишається без розгляду як невикористаний потенціал.

Фактично можна констатувати, що реформа децентралізації не завершена – перебуває в стані транзиту, а тепер ще і загальмована з причин війни росії проти України та певних політичних причин.

ВИСНОВКИ.

Упровадження децентралізації фактично змінило радянську модель врядування. Серед позитивних надбань важливою є оцінка зниження конфліктного потенціалу між центром і периферією [18].

Для становлення спроможності, крім фінансових показників, є потреба усвідомлення громадою себе певною спільнотою, розвиток її локальних громадянських інституцій. Поступово територіальні громади опановують власну суб'єктність. Серед іншого місцеве врядування змінюватиме політичну культуру, скорочуючи патерналістські настрої і очікування, стане новим майданчиком генерації кадрів. З реальним самоврядуванням має зрости поле громадянського суспільства і місцевої демократії, які не повинні бути тільки столичними [1]. Участь громадян на місцевому рівні породжуватиме довіру і відповідальність.

Оцінка спроможності територіальних громад за методикою уряду вже відбулась, оскільки вона була актуальна на етапі створення громад, коли Уряд визначав основні параметри, як то: цілісність території, наявність шкіл, доступність адміністративного центру та ін. Так само параметр надання адміністративних послуг не може бути оцінкою спроможності. Послуги мають бути стандартизовані і однакової якості по всій країні. Їх відсутність, або відмінна якість це ознака дефективності, а не шкала спроможності. І тим більше не може бути оцінка спроможності територіальної громади через показник «освоєння» коштів. Тому надалі параметри оцінки спроможності територіальних громад будуть розроблятися.

Перше, як базове, це усвідомлення власної суб'єктності, а далі реалізація самостійних ініціатив у місцевому врядуванні, вибудовуванні горизонтальних зв'язків, пошуку власних ресурсів. Діяльність має породити локальні громадянські зв'язки, які в ідеалі будуть реалізовувати участь і бути чутливими до суспільних запитів та ініціатив.

Ми пропонуємо в оцінці спроможності територіальних громад оцінювати:

1. Розвиток місцевої демократії
2. Участь спільноти громади в місцевих справах
3. Чутливість та адаптивне реагування органів громади
4. Розвиток горизонтальних зв'язків
5. Наявність і реалізація місцевих ініціатив
6. Зростання можливостей громади – розширення бази зборів і податків; ефективне використання наявного майна і ресурсів, заробляти кошти, тощо.
7. Здатність лобювати інтереси громади (самостійно/асоційовано).

Для оцінки спроможності територіальної громади потрібно вивчати також непрямі показники, скажімо впровадження упорядкування відходів; соціальна зайнятість молоді, наявність клубів; впровадження енергоефективності, то що.

Надалі в оцінці спроможності будуть фігурувати індекси соціального комфорту в громаді. Оскільки вся попередня робота не для побудови комунізму в майбутньому, а саме для соціального комфорту сьогодні.

Українське суспільство зберігає позитивне очікування, що також важливо для реалізації децентралізації і самоврядування в подальшому. Проте реформа з децентралізації не убезпечена від згорання. Фактичного провайдера в особі політичних партій немає, самі громади через асоціації досить слабкі лобісти. Часто ініціаторами впровадження реформи виступають грантові позаурядові організації.

Спроможність може обмежуватись формальними і неформальними установками. Свого часу у громад «забрали» гроші на централізований «ковідний фонд». За словами депутата Верховної Ради А.В. Герасимов, «центральна влада» заборонила місцевим органам закуповувати автономне устаткування і обладнання для альтернативного живлення. Це ми оцінюємо як обмеження спроможності, хоча такі заходи автономності могли бути компенсаторними чи амортизуючими в умовах нищення енергосистеми російською федерацією.

Місія Уряду в цьому контексті не тільки здійснювати вирівнювання. Але, наголосимо, що «вирівнювання» в позитивному сенсі – не пригнічувати і обмежувати «багаті» громади, а стимулювати до зростання «бідні» громади. Крім того, важливо закласти стимули до постійного зростання громад – зростання в сенсі спроможності через збагачення, що конвертуватиметься в місцеву демократію, соціальний добробут, як наслідок – потужну Державу. Показовим буде післявоєнне відновлення.

Список використаних джерел:

1. Балабан Р. В. Громадські організації в політичному полі. Держава і громадянське суспільство в Україні: пошук концепції співпраці: аналіт. доп. / за ред. О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2013. С. 109. URL: <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/Derzhava-i-hromadianske-suspilstvo-v-Ukraini-poshuk-kontseptsii-spivpratsi-2013.pdf>
2. Балабан Р. В. Теорія виборчої системи. Київ: Либідь, 2007. С. 44.
3. Бюджети розвитку чи війни: як змінилася фінансова спроможність громад. URL: <http://www.chesno.org/post/5880/>
4. Гринчишин І. М. Спроможність територіальних громад: теоретичний дискурс. *Територіальний розвиток та регіональна економіка*. 2018. Вип. 6 (134). С. 51–56. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20186\(134\)/sep20186\(134\)_051_HrynchyshynI.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20186(134)/sep20186(134)_051_HrynchyshynI.pdf)
5. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу: аналіт. доп. / Я. А. Жаліло, О. В. Шевченко, В. В. Романова та ін. / Нац. ін-т стратег. дослідж. Київ, 2019. С. 18. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-05/2019.pdf>
6. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу. С. 18.
7. Децентралізація. Законодавчий порядок денний 2024. *Звіт за результатами дослідження думки Представників органів місцевого самоврядування*. URL: <https://drive.google.com/drive/u/0/folders/11JA-5ZdzmqEgKdIlg-wpfeXd8aPWhZD0>
8. Децентралізація. Каталог успішних практик. URL: https://decentralization.ua/success-stories-table?area_id=&community_id=&year=2024&theme_id=&article_id=&project_id=
9. Інституціоналізація публічного управління в Україні: наук.-аналіт. доп. / за заг. ред. М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ: НАДУ, 2019. С. 39. URL: https://www.academia.edu/40152370/Інституціоналізація_публічного_управління_в_Україні?rhid=28225171620&swp=rr-rw-wc-112449084
10. Казюк Я. Аналіз методик оцінювання спроможності територіальних громад. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/analiz-metodyk-otsinyuvannya-spromozhnosti-terytorialnyh-gromad-vysnovky-propozytsiyi/>
11. Кубраков О. Спроможні громади – основа ефективного відновлення України. URL: <http://www.kmu.gov.ua/news/Oleksandr-kubakov-spromozhni-hromady-osnova-efektyvnoho-vidnovlennia-ukrainy>
12. Ляшенко О. О. Державний устрій України: простір інтеграції національно-громадянського та етнічного: монографія. Київ: Ін-т політ. і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2023. С. 173.
13. Партії регіонів. У що і як грають регіональні групи впливу на полях незавершеної децентралізації. *Укр. ін-т майбутнього*. 2021. С. 7.
14. Про географічні назви: Закон України в редакції від 27.07.2023 №2604-IV. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2604-15#Text

15. Про землеустрій: Закон України в редакції від 31.12.2023 858-IV. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text
16. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України в редакції від 01.08.2021 2493-III. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text
17. Про співпрацю територіальних громад: Закону України в редакції від 04.04.2023 1508-VII. URL: lps.iigazakon.net/document/JG2SHOOA
18. Романова В. Відносини по лінії центр-периферія в Україні: ресурси підвищення стійкості держави. С. 106. URL: <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2023/12/5-Valentyna-Romanova.pdf>
19. Українському суспільству властивий патерналізм, але більшість не схильна все покласти на державу. URL: <https://dif.org.ua/article/ukrainskomu-suspilstvu-vlastiviy-paternalizm-ale-bilshist-ne-skhilna-vse-pokladati-na-derzhavu>
20. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizatsiyi

Mykola PALINCHAK,

*doctor of political sciences, professor
(Uzhhorod National University)*

Volodymyr KOMARNYTSKY,

*doctor of philosophy
(Uzhhorod National University)*

Vasyl BABYDORYCH,

*postgraduate student
(Uzhhorod National University)*

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT OF RESEARCHING THE EVOLUTION OF THE CONCEPT OF LOCAL GOVERNMENT

The current state of the system of local self-government in the world shows the evolutionary path of its development. In the process of birth and formation, such circumstances as the maturity of society, the development of political institutions, geopolitical factors, and most importantly, the recognition of natural human rights and the influence of this factor on the level of freedom in its various manifestations, changed. The normalization of the possibility to implement the principles of freedom and equality in the state mechanism became almost the most important step towards building an effective institution of local self-government. It is important to keep in mind that the path of such evolution is measured in several thousand years. It should also be taken into account that the evolution of the concept and the institution did not always occur synchronously – the descriptive part of the theory mostly lagged behind its empirical implementation.

The entire range of issues of self-government in socio-political relations is covered by scientific research by domestic and foreign scientists. Local self-government in European integration processes – V. Gladiy, self-governing competences – M. Gvozd, V. Gulai, O. Kariy, E. Romanenko, etc. [1; 2; 3; 5; 6; 7; 8].

The modern conceptual dimension of local self-government combines state and social currents, within which such concepts as localism, based on the ideas of liberal democracy, arose and developed; neo-Marxist, which is based on Marxist analysis; dualistic, which declares independence in local affairs and the implementation of certain state functions at the local level; social choice and social service, which is based on the basic values of freedom and individualism.

As a result, local self-government as a political institution received a relatively established definition in two important international documents of the end of the 20th century – the World Declaration of Local Self-Government and the European Charter of Local Self-Government.

Thus, in the latter (Article 3), local self-government is defined as the right and ability of local self-government bodies within the limits of the law to regulate and manage a significant part of public affairs, under their own responsibility, in the interests of the local population [4].

This interpretation formed the basis of a number of European legislations, in particular, Ukrainian legislation. In general, the term «local self-government», which originated approximately in the middle of the

19th century, was subject to constant evolutionary influence, under which it is still under modern conditions.

Summarizing the long evolution of the concept of local self-government, we propose to characterize it as a sequence of three meaningful stages:

1. Intentions – covers the period of Antiquity, when the seeds of self-government were formed under the conditions of a combination of internal and external factors and the existence of city-states. The self-governance of that period only records the intentions for self-organization, excludes the consolidation of the fundamental principles of the autonomy of the population and the equality of its access to the management of territories;

2. Institutionalization – from the late Middle Ages to modern times. In this period, the regulatory and political conditions for the implementation of local self-government are established, in particular, in the form of Magdeburg law. The self-governing tradition acquires general features that have covered the cities of many European countries, which received the first experience of forming local self-government bodies with clearly defined functions and powers.

3. Conceptualizations – from the New Age to the present. At this stage, alongside the self-governing structures, classical theories of local self-government are formed, and neoconcepts are substantiated. It is here that the concept of «local self-government» from descriptive characteristics turns into a fundamental category of the development of territories united by the processes of democratization and modernization of political systems. In its current course, the conceptualization stage formulated a general definition of local self-government, enshrined in the European Charter of Local Self-Government and modern legislation of the countries of the world.

In Ukraine, the formation of traditions of self-government has its long way. It was caused both by the peculiarities of the conditions of state formation and by factors of external influence. It is about the fact that in creating the foundations of local self-government, Ukraine rarely coincided chronologically with world, in particular, European trends. Domestic political scientists offer several approaches to the periodization of the formation of self-governing communities.

Список використаних джерел:

1. Гвоздь М., Карий О., Процак К. Маркетингові комунікації органів місцевого самоврядування: визначення пріоритетних для мешканців тем інформації. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2022. Вип. 2 (10). С. 10–19.
2. Гладій В. Чинники трансформації концепту місцевого самоврядування. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. 2016. № 6. С. 325–330.
3. Грицяк І. Зародження, становлення і розвиток місцевого самоврядування в Україні. *Місцеве самоврядування та регіональний розвиток в Україні*. 2013. № 2. С. 58–64.
4. Європейська хартія місцевого самоврядування. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 16.11.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 15.09.2024).
5. Звіздай О. Наукові теорії походження місцевого самоврядування та сформовані на їх основі моделі. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1067> (дата звернення: 15.09.2024).
6. Ковтун Ю. Оптимізація взаємовідносин органів державної влади та органів місцевого самоврядування в процесі децентралізації: дис. ... д-ра філософії: 281 – публ. упр. та адміністрування. Одеса: Нац. ун-т «Одес. політехніка», 2022. 232 с.
7. Майданник О. Становлення та розвиток української моделі місцевого самоврядування. *Вісник АПСВТ*. 2018. № 1. С. 55–59.
8. Романенко Є. Моделі комунікативної політики держави та інструментальне забезпечення взаємодії органів державної влади та громадськості. *Науковий вісник. Демократичне врядування*. 2014. № 14. URL: http://vivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk14/fail/romanenko.pdf (дата звернення: 15.09.2024).

Наталія КОНОНЕНКО,

провідний науковий співробітник відділу політичних інститутів та процесів
(Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України, м. Київ)

ЛЕГІТИМНІСТЬ, ПОЛЯРИЗАЦІЯ ТА ВЛАДА У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Аналіз 33 років функціонування української політичної системи (з моменту відновлення української державності у 1991 році) дозволяє стверджувати, що базові дефекти політичного розвитку сучасної України обумовлені проблемами, що виникають внаслідок браку легітимності інституцій публічної влади та популістської політичної поведінки українського правлячого класу. Далі спробуємо запропонувати свої відповіді на декілька питань, а саме:

- як діє механізм ерозії демократії та девальвації інституційної спроможності в умовах демократії?
- чи є криза легітимності та токсична поляризація виключно українськими проблемами?
- у чому специфіка українського кейсу?

Отже, щодо першого питання – руйнування сучасних демократій через кризу легітимності, поєднану з негативною (токсичною) поляризацією – почнемо з відповіді, чому брак інституційної легітимності є великою проблемою для демократичних режимів. Легітимність (нормативна, електоральна та емпірична), ефективність (через якісне виконання функцій та надання послуг населенню), компетентність, відкритість, прозорість, інклюзивність, резильєнтність – це чинники, які визначають інституційну спроможність центральних органів публічної влади. Якщо хоча б одна з цих характеристик не функціонує, інституція припиняє бути спроможною, оскільки втрачає здатність підтримувати стабільне, ефективне та легітимне існування режиму шляхом результативного забезпечення захисту прав громадян та функціонування правової держави. Слідом за П. Розанвалом та А. Пшеворські [1; 4; 5], авторка стверджує, що у разі виникнення проблем із легітимністю починаються деструктивні процеси й з іншими чинниками, які формують інституційну спроможність влади в демократичних режимах, серцевиною яких є її підтримка та довіра з боку суспільства.

Чи є суспільна поляризація проблемою сама по собі? Скоріше, ні. Оскільки будь-яке демократичне суспільство є поляризованим, бо люди різні за своєю природою. Поляризація не є проблемою, доки вона не заважає консолідації суспільства навколо імплементації спільної мети (це може бути перемога у війні, успішна модернізація країни, завершення пандемії тощо). Як тільки поляризація починає розколювати людей, заважає їх об'єднанню заради суспільного прогресу через капсулізацію громадян, домінування партійної ідентичності над громадянською чи національною, вона стає загрозливою чи токсичною. **Токсично поляризоване (розколоте) суспільство не може надати державним інституціям той рівень легітимації, що робитиме їх спроможними. Слабкі чи слабючі інституції – це деградація демократії, її ерозія, якщо не зникнення, то шлях до програшу в конкуренції автократіям.**

Будь-яке суспільство може власти в негативну поляризацію. Але негативна поляризація не стає політичною долею всіх поляризованих суспільств. Отже, що роздуває негативну поляризацію? Розпалювачами токсичної поляризації є політики-популісти, які апелюють до простих людей, грають на їхніх страхах, надіях, стресах, будують свої кар'єри на протиставленні інтересів громадян, яких підтримують, і тієї частини еліти, з якою конкурують. Якщо спрощено, то для політиків-популістів мета перемогти на виборах домінує над метою досягнення стабільного суспільного розвитку. Якщо для електоральної перемоги популісту потрібно пожертвувати суспільним прогресом, він це зробить без вагань.

Брак інституційної легітимності, одним з джерел якої є токсична (негативна) поляризація суспільства, не є виключно українською проблемою. Л. Даймонд, аналізуючи дані Freedom House, Індексу демократії (Economist Intelligence Unit (EIU)) та Індексу ліберальної демократії (проекту Variety of Democracy (V-Dem)), доводить, що демократії у світі перебувають у затяжній рецесії через проблеми з потужністю, продуктивністю та легітимністю [3, с. 5–6]. На момент написання есе Даймондом, він оперував даними 2023 року, коли всі країни ЄС, крім Угорщини, за наведеними індексами лишалися скоріше консолідованими (ліберальними) демократіями. Кризи негативної поляризації, що зумовлюють кризи легітимності та інституційної спроможності, більше стосувалися не європейських демократій, а США, Бразилії, Туреччини, Індії, Аргентини, Чилі. Події 2024 року (зокрема перемога ультраправого Національного Фронт у виборах до Європейського парламенту у Франції в червні, виграш цієї ж партії

у першому турі дострокових виборів до Національних Зборів у липні та успіх лівого «Союзу Сари Вагенкнехт» і правої «Альтернативи для Німеччини» на виборах у Тюрингії та Саксонії у вересні) свідчать, що популізм, а відповідно – проблеми з негативною поляризацією, легітимністю та інституційною спроможністю стають центральним фокусом провідних європейських демократій.

У чому специфіка українського кейсу токсичної поляризації, що зумовлює, за Даймондом, проблеми «потужності, продуктивності та легітимності» демократій? Якщо французька школа «токсичної поляризації» (С. Алдуї, М. Вівьорка, Н. Майєр, Т. Пікетті, П. Розанвалон) пояснює її існування історичним та культурним бекграундом країни, а німецька (А. Лурман, В. Меркель, А. Шефер, М. Цюрн, Я.-В. Мюллер) – соціально-економічними умовами (нерівністю) і неефективністю інституцій, то головною детермінантою української токсичної поляризації до лютого 2022 року вважався фактор ідентичності [2, с. 131–158].

Своєрідність українського кейсу негативної поляризації полягає в тому, що:

- поле розломів навколо ідентичності (мова, релігія, уявлення про майбутнє) свідомо розхитувалося і консервувалося частиною афільованого з РФ українського політичного класу;

- штучна концентрація суспільства на проблемах ідентичності зручно переключала увагу українців від соціально-економічних факторів поляризації (бідність, безробіття, низький рівень соціальних гарантій). Унаслідок цього – відсутність соціально-економічних вимог з боку суспільства до влади перетворила Україну на найбіднішу країну Європи;

- навіть велика екзистенційна війна мобілізує та консолідує суспільство лише на певний час. Після «мобілізаційного консенсусу» 2022 року, обумовленого безпрецедентним масштабом війни РФ проти України, у 2023–2024 роках загроза токсичної поляризації знову стає реальністю. Проте через масштабну трансформацію українського суспільства на перший план виходять її соціально-економічні чинники (як у більшості країн ЄС);

- Україна, яка перебуває, з одного боку, у стані повномасштабної війни, з іншого – має політичні традиції та політичну культуру перехідного суспільства, стикається з труднощами у використанні політичної конкуренції для блокування поглиблення поляризації. Київ мав проблеми з розподілом влади на користь інституту президента і політичною конкуренцією через неспроможність «старої» і слабкість «нової» опозиції навіть до повномасштабної війни. Війна лише підсилила ці диспропорції. Наслідками такого «замкнутого кола» можуть стати дестабілізація ситуації в країні та вирішення політичної кризи неконвенційним шляхом;

- чи не єдиним шляхом збереження демократії в Україні в умовах війни та локалізації післявоєнної хвилі негативної поляризації є формування культури легітимації органів влади через масштабний демократичний інструментарій, що залишається доступним навіть під час війни;

- ця теза не заперечує факту, що існуюче законодавство, яке регулює інституційний дизайн політичної системи України, потребує вдосконалення. В умовах війни важливо продовжувати науково-експертні обговорення та підготовку до майбутнього редизайну політичної системи, який враховуватиме виклики, реалії та досвід, набутий у воєнний час.

Список використаних джерел:

1. Розанвалон П. Демократична легітимність. К.: Видавництво «Києво-Могилянська Академія», 2009. 287 с.
2. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності. – Історичні причини та політичні наслідки. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. 252 с.
3. Diamond L. Power, Performance, and Legitimacy. *Journal of Democracy*. April 2024. Volume 35. Number 2. P. 5–22. DOI: 10.1353/jod.2024.a922830
4. Przeworski A. Who Decides What Is Democratic? *Journal of Democracy*. July 2024. Volume 35. Issue 3. P. 5–16. DOI: <https://doi.org/10.1353/jod.2024.a930423>
5. Rosanvallon P., Goldhammer A. Counter-democracy: Politics in an age of distrust. Cambridge University Press, 2008. 348 p. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511755835>

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ТА МЕХАНІЗМИ ПРЯМОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН В УПРАВЛІННІ ГРОМАДОЮ

Пряма участь громадян є важливим механізмом забезпечення та функціональності місцевої демократії. В Україні, особливо в сучасних реаліях та в контексті реформи децентралізації, гостро актуалізується питання безпосередньої участі громадян у місцевих справах та управлінні. Функціональна та ефективна локальна демократія є необхідністю також в контексті післявоєнної відбудови України, зважаючи не лише на ті повноваження та можливості, які отримали громади та органи місцевого самоврядування, але й роль населення громад, яке найкраще відчуває та розуміє місцеві особливості, потреби та проблеми.

Досліджуючи локальну демократію, вчені виводять прямі та партисипативні її форми, часто їх ототожнюють. Ті ж дослідники, які притримуються чіткого поділу цих двох форм відносять до прямої – референдуми, а до форм партисипативної демократії – громадські слухання, петиції, консультативний референдум тощо [12, с. 22]. В Рекомендаціях Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті» містяться рекомендації щодо інструментів участі громадян, зокрема збільшення впливу громадян на місцеве планування, прийняття стратегічних та довгострокових рішень [9]. Важливо, щоб це були реальні, функціональні механізми залучення та участі населення громад, постійний взаємозв'язок громади та органів місцевого самоврядування.

Загалом, українським громадянам доступні такі форми прямої громадської участі як місцеві ініціативи, збори громадян за місцем проживання, громадські слухання, електронні петиції, бюджет участі [4], які регламентовані законодавством України, зокрема Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [3] та Законом України «Про звернення громадян» [2]. Дещо складнішим є питання місцевих референдумів, у тому числі через відсутність профільного закону [7]. Наразі питання місцевих референдумів регламентовано Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні». Референдуми вважаються найбільш демократичною формою волевиявлення громадян. За час дії профільного законодавства в Україні було зафіксовано біля двох сотень ініціатив щодо проведення місцевих референдумів.

Фундаментальними принципами реалізації локальної демократії загалом повинні бути пріоритети прав територіальної громади, чіткість процедури, простота, зручність, достатній час, публічність, відкритість, відповідні ресурси, обов'язковість проведення, координація, підзвітність, відповідальність [1, с. 6–7]. Загальні засади реалізації форм прямої локальної демократії містяться в Конституції нашої держави, а конкретні механізми повинні бути регульовані спеціальними документами, якими крім законів є статuti та положення органів місцевого самоврядування.

Виходячи із законодавчого регламентування прямих форм участі громадян у прийнятті рішень на місцевому рівні, відповідних можливостей, можна констатувати, що воно знаходиться на належному рівні і забезпечує важливі можливості участі громадян. При цьому, дещо неоднозначною є ситуація з місцевими статутами та положеннями. Загальноукраїнські дослідження свідчать, що часто на місцевому рівні присутні недопрацювання органів місцевого самоврядування з питань забезпечення участі громадськості. У подібні дослідження для порівняння включені різні області України, у тому числі Закарпатська. Зокрема, проблеми залишаються у формулюваннях місцевих статутів, де відсутні окремі положення, чи належна інформація щодо прямих форм участі на місцевому рівні, або які обмежують участь частини громадян, зокрема бракує інклюзивної та гендерної складової, завищені пороги необхідних підписів тощо [8, с. 4].

Аналіз роботи органів місцевого самоврядування у територіальних громадах Закарпатської області на предмет забезпечення використання потенціалу інструментів прямої демократії свідчить ще про ряд можливих недопрацювань з огляду на інформування населення про подібні можливості та їх процедуру. Значно полегшують це завдання сучасні комунікаційні засоби та інтернет-технології.

В контексті реформи децентралізації в Закарпатській області створено 64 територіальні громади різних рівнів, більше половини яких це сільські громади [11]. Кожна із громад, в особі органу місцевого самоврядування, не залежно від рівня, володіє власним офіційним веб-сайтом, завдяки чому з'являються

додаткові можливості для роботи з населенням цієї громади, належного інформування та комунікації. Однак, як свідчить аналіз сайтів, інструменти прямої участі не завжди представлені, або недостатньо розкриті на цих сторінках: на частині сайтів відсутні окремо виділені рубрики та інформація щодо можливостей громадської участі, на частині ці рубрики пусті, без будь-якого текстового наповнення, частина сайтів містить довідкову інформацію про сутність місцевих ініціатив, зборів громадян за місцем проживання, громадських слухань у форматі фрагментів із українського законодавства, незначна частина – містить достатньо детальну інформацію про подібні інструменти, яка розроблена в контексті реалізації проєктів та у співпраці із міжнародними партнерами, і лише декілька сайтів у рубриці «громадська участь» містять живі приклади її реалізації у функціонуванні громади, як, наприклад, Іршавська міська територіальна громада [5], Перечинська міська територіальна громада [6], Ставненська сільська територіальна громада [10]. Варто відзначити забезпечення можливостей електронної демократії, електронних петицій на сайтах майже всіх рад територіальних громад області, а також появу ініціативи «бюджет участі». Наведені спостереження дають підстави вважати, що населення може бути недостатньо поінформоване на предмет використання аналізованих механізмів участі.

Таким чином, інструменти прямої участі громадськості на місцевому рівні в Україні є доступними та достатньо врегульованими на законодавчому рівні. Відповідно це дає ряд додаткових можливостей для громадян брати участь у житті власної громади, прийнятті рішень на місцевому рівні, розвитку та плануванні розвитку територіальних громад. Але, на жаль, часто цей потенціал недостатньо використовується, у тому числі через недостатню поінформованість. Тому необхідними є додаткові зусилля місцевої влади для інформування громадськості та популяризацію можливостей участі громадян, що є ефективним з точки зору як управління, так і стратегічного планування розвитку громад.

Список використаних джерел:

1. Берданова О. В., Вакуленко В. М., Гринчук Н. М., Колтун В. С., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Управління розвитком об'єднаних територіальних громад на засадах громадської участі: навч. посіб. К., 2017. 129 с.
2. Закон України «Про звернення громадян». *Законодавство України. Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18.08.2024).
3. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». *Законодавство України. Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.09.2024).
4. Інструменти прямої демократії: як українці використовують свої права та можливості. *Інститут «Республіка»*. URL: <https://inrespublica.org.ua/aktyvna-hromada/instrumenty-priamoji-demokratiyi-yak-ukrayintsi-vykorystovuyut-svoyi-prava-ta-mozhlyvosti.html> (дата звернення: 04.09.2024).
5. Іршавська міська рада. Офіційний сайт. URL: <https://irshavaotg.gov.ua/> (дата звернення: 17.08.2024).
6. Перечинська міська рада. Офіційний сайт. URL: <https://pmr.gov.ua/> (дата звернення: 17.08.2024).
7. Проєкт Закону «Про місцевий референдум». *Верховна Рада України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71942 (дата звернення: 08.05.2024).
8. Результати дослідження «Інструменти локальної демократії». *Дослідження проведене протягом січня-квітня 2019 року в рамках проєкту «Маємо вплив в регіонах»*. URL: https://www.vplyv.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/report_hubs.pdf (дата звернення: 16.08.2024).
9. Рекомендація Rec(2001) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті». *Законодавство України. Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_739#Text (дата звернення: 28.08.2024).
10. Ставненська сільська рада. Офіційний сайт. URL: <https://stav.gov.ua/> (дата звернення: 17.08.2024).
11. Територіальні громади. *Офіційний веб-сайт Закарпатської обласної військової адміністрації*. URL: <https://carpathia.gov.ua/administraciya/teritorialni-gromadi> (дата звернення: 12.09.2024).
12. Фоміна С. В. Локальні форми прямої демократії в європейських країнах. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 22–27.

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ КОМУНІКАЦІЯМИ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Управління комунікаціями є складним і динамічним процесом, що одночасно виступає фундаментом утвердження демократичних стандартів і принципів взаємодії органів державної влади та громадськості, основою конструювання відносин держави та суспільства та функцією усіх рівнів системи публічного управління. Окрім того, комунікації в системі публічного управління є важливим складником демократичного процесу прийняття управлінських рішень, передумовою реалізації права громадян на участь в публічному управлінні та інструментом забезпечення прозорості та відкритості діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування.

Характеризуючи комунікаційний потенціал системи публічного управління вітчизняна дослідниця Н. Драгомирецька визначає комунікацію органів державної влади та органів місцевого самоврядування як «формуєчий вплив на стан і розвиток суспільних процесів та відносин для забезпечення відкритості й прозорості діяльності суб'єктів державного управління, формування довіри до влади, впровадження інноваційних методів побудови взаємовідносин влади і суспільства, удосконалення стилю державно-управлінської діяльності» [2]. На думку А. Мітуш, правильно побудовані комунікації в системі публічного управління включають: «комунікацію (тобто обмін повідомленнями) з тими, кому необхідні спеціальні повідомлення; певний обсяг комунікації (тобто обсяг повідомлення, інформації), стільки, скільки необхідно; комунікація в такій формі, яка є найбільш адекватною в конкретному випадку (для конкретного питання) і юридично прийнятна; комунікація в той момент, коли це необхідно (тобто, передача повідомлення в певний момент часу)» [4]. Ефективність управління комунікаціями, окрім дотримання означених принципів, вимагає створення й відповідних умов діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Поширення новітніх інформаційних технологій сприяло трансформації комунікаційних практик органів державної влади та комунікативної парадигми публічного управління загалом. В практиці управління комунікаціями на рівні органів державної влади та органів місцевого самоврядування можна виділити дві моделі, що істотно відрізняються принципами взаємодії з цільовою аудиторією: комунікація, заснована на переконанні, та комунікація, заснована на примусі. Доречно зазначити, що у практиці комунікації в системі публічного управління ці моделі умовно можуть бути означені як демократична й авторитарна. В системі публічно-управлінських комунікацій модель переконання реалізується на основі технологій впливу та маніпулювання суспільною свідомістю, що передбачає використання «soft-технологій» комунікації з представниками цільової аудиторії, двосторонню комунікацію з інтерактивним характером взаємодії та чіткими, ефективними механізмами зворотного зв'язку. Друга модель комунікації пов'язана з поняттям влади в його класичному розумінні та передбачає закритість і непрозорість органів влади та управління, всебічний контроль джерел і змісту інформації, що в сукупності призводить до панування тотальної цензури. Подібні комунікації трактуються як «елемент нагляду за громадянами» [1].

Введення в Україні правового режиму воєнного стану, який неодноразово продовжувався, викликало певні зміни (зокрема, процедурні) у комунікативній взаємодії влади та громадськості, пов'язані насамперед із обмеженнями, встановленими Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [3]. Зокрема, правовий режим воєнного стану не тільки змінив принципи та підходи до подання інформації, а й обмежив її поширення усталеними каналами, що актуалізувало питання формування надійних каналів комунікації з громадянами. Аналізуючи специфіку оновлення механізму комунікативної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування в умовах правового режиму воєнного стану, наголосимо на важливості зміни формату комунікації з впливу (ієрархічна підпорядкованість) на комунікативну взаємодію (горизонтальні комунікації). Таким чином, розширення комунікаційного потенціалу органів державної влади та органів місцевого самоврядування в умовах спротиву російській агресії сприятиме взаєморозумінню, довірі та підтримці громадськості.

В умовах повномасштабних військових дій перед органами державної влади та органами місцевого самоврядування постала потреба налагодження комунікації з внутрішньо переміщеними особами (далі – ВПО). В управлінні комунікаціями з ВПО в умовах правового режиму воєнного стану в Україні можна

виділити такі напрями:

- управління інформаційним і політико-комунікативним простором, включно з визначенням форм і методів взаємодії з ВПО;
- формування порядку денного, систематичне інформування ВПО;
- взаємодія з питань гуманітарної, матеріальної та психологічної підтримки ВПО.

Важливу роль в процесі управління комунікаціями з ВПО відіграють канали забезпечення комунікаційних потреб, раціональне використання яких сприяє як ефективності забезпечення комунікаційних потреб ВПО, так і підвищенню комунікаційної спроможності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Окрім того, ефективність каналів забезпечення комунікаційних потреб ВПО сприяє формуванню суспільних настроїв і зміцненню соціальних впливів держави.

З метою підвищення ефективності забезпечення комунікаційних потреб ВПО в умовах протидії російській агресії органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть використовувати такі канали: (1) комунікація через медіа-ресурси; (2) комунікація через ресурси соціальних мереж (насамперед, сторінки в соцмережах і канали в месенджерах); (3) комунікація через організації (зокрема, громадські організації та політичні партії, як сполучну ланку між суспільством і владою); (4) комунікація через неформальні контакти; (5) пасивна комунікація.

Управління комунікаціями з ВПО в умовах правового режиму воєнного стану в Україні характеризується рядом проблем і перешкод, утім спільні зусилля, спрямовані на формування довіри між владою та громадянами, сприятимуть підвищенню ефективності каналів забезпечення комунікаційних потреб ВПО. Для досягнення такого ефекту, на наш погляд, необхідно формування прямого комунікативного зв'язку з громадськістю, відповідність змісту меседжів відповідно до соціальних очікувань ВПО та їх ставлення до дій влади. Здійснений аналіз особливостей управління комунікаціями з ВПО в умовах правового режиму воєнного стану в Україні вказує на сформовану потребу створення діалогової моделі комунікації органів влади та громадськості.

Список використаних джерел:

1. Борисенко О. П., Чернокалова К. О. Комунікація як інструмент державного управління: сучасні тенденції. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 2 (25). URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2020/2/12.pdf> (дата звернення: 05.09.2024).
2. Драгомирецька Н. М. Сучасні тенденції комунікацій у державному управлінні. *Публічне урядування*. 2015. № 1 (1). С. 85–96.
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 15 травня 2015 р. № 389-VIII (в ред. від 27 липня 2024 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 10.09.2024).
4. Mituś A. Information and Communication in Public Administration in the Context of Management Control Functioning in the Public Finance Sector in Poland. *The International Conference on Learning Representations*. 2016. Vol. 16. № 2. URL: <https://sciendoc.com/pdf/10.1515/iclr-2016-0023> (дата звернення: 05.09.2024).

Валерій БОРТНІКОВ,

*професор кафедри політології та публічного управління
(Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк)*

КОНГРЕС МІСЦЕВИХ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ ВЛАД ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ГРОМАД І ТЕРИТОРІЙ

Шлях України до Європейської Співдружності зумовлює пошук нових форм та засобів розвитку інституційної структури місцевої демократії, яка б відповідала європейським цінностям та стандартам. Важливим кроком на цьому шляху є реалізація реформи децентралізації, спрямованої на подальше поглиблення й вдосконалення всієї системи публічного управління в Україні. У цьому контексті важливу роль грає створена у 2021 р. інституція – Конгрес місцевих та регіональних влад при Президентові України, що має сприяти ефективній роботі місцевих та регіональних органів влади. Завданнями конгресу є також реалізація на місцевому та регіональному рівнях Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, підготовка пропозицій щодо підвищення ефективності виконання цієї Угоди та

запровадження європейських стандартів у сфері місцевого самоврядування.

Організаційно конгрес здійснює координацію та взаємодіє з державними інститутами, органами місцевого самоврядування, їхніми всеукраїнськими асоціаціями та міжнародними організаціями. Його робочими органами є Палата місцевих влад, Палата регіонів та Президія. Ця інституція, що нараховує 1759 членів, об'єднує 1470 територіальних громад та 49 регіональних влад:

- представляє інтереси регіонів та територіальних громад;
- є форумом, на якому представники місцевих і регіональних влад обговорюють та формують спільну візію щодо шляхів вирішення нагальних проблем;
- тісно взаємодіє з національними та міжнародними організаціями, які представляють місцеві та регіональні влади;
- організовує публічні обговорення та конференції на місцевому і регіональному рівнях з метою активного залучення до цього громадськості, участь якої є важливою для утвердження демократії;
- готує регулярні доповіді щодо стану місцевої та регіональної демократії [1].

З метою ефективності його роботи в кожній області створено відповідні відділення. Так регіональний офіс Конгресу місцевих та регіональних влад на Волині утворено в жовтні 2023 р.

Повномасштабна збройна агресія РФ проти України зумовила низку нових напрямів у його діяльності, пов'язаних з участю регіонів та місцевих влад в організації відсічі російському агресору та організації допомоги громадянам, що постраждали від війни, включно зусилля, спрямовані на відновлення та модернізацію підприємств, установ та організацій, а також інфраструктури, що постраждали від варварських бомбардувань ворога.

Діяльність конгресу характеризує достатньо висока інтенсивність засідань та широке коло проблем з питань регіонального розвитку: регулярно проводяться засідання його органів, насамперед президії, а також організуються численні заходи за участю міжнародних донорських організацій і проєктів. Наприклад, у квітні 2023 р. за ініціатииви Конгресу проведено Міжнародний саміт міст та регіонів. Його учасниками стали понад 250 урядників муніципалітетів з понад 50 країн світу, представники Комітету регіонів ЄС, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи, представники українських асоціацій органів місцевого самоврядування, очільники областей і районів, народні депутати України, представники центральних органів виконавчої влади, міжнародних проєктів технічної допомоги. Головна мета учасників саміту – обговорення повоєнного відновлення України, реінтеграція українських територій, подолання гуманітарних викликів. І найголовніше – це підтримка міжнародними урядовими та неурядовими організаціями українських ініціатив. На засіданні представлена концепція діяльності Регіональних офісів міжнародного співробітництва. Також під час саміту його учасники підписали Угоду про приєднання України до системи Механізму цивільного захисту ЄС та нові договори про партнерство між містами та регіонами Об'єднаної Європи [2].

У серпні 2023 р., офіс Конгресу за підтримки Швейцарсько-українського проєкту міжнародної технічної допомоги «Згуртованість та регіональний розвиток України» (UCORD) організували дискусійний форум на тему: «Механізми взаємодії суб'єктів державної регіональної політики щодо відновлення та розвитку регіонів». Активну участь у дискусії взяли представників обласних рад та державних адміністрацій, агенцій регіонального розвитку, представників громад, всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування. Учасники обговорили державну регіональну політику, виклики, що стоять перед органами місцевого самоврядування та можливості їх вирішення для забезпечення ефективної роботи.

Черговий раунд слухань, організованих у взаємодії офісу та палати регіонів конгресу за підтримки швейцарсько-українського проєкту «Згуртованість та регіональний розвиток України», проходив у вересні 2023 р. за темою: «Про згуртованість і регіональний розвиток на шляху до ЄС». Цей захід організовано за участю представників органів місцевого самоврядування, державних адміністрацій, представників центральних органів влади та управління.

У листопаді 2023 р. на Волині відбулося розширене засідання президії Конгресу. Участь в обговоренні першочергових завдань регіону, а також шляхів їх вирішення взяли керівники області, лідери громад, очільники районів, представники сил оборони та правоохоронних органів, а також урядовці на рівні міністрів чи їх заступників. Присутні, зокрема, проаналізували спільні дії військового командування та місцевих органів влади різних рівнів у вирішенні матеріально-технічних потреб військових формувань. Зазначалося, що лише з початку цього року на потреби об'єднаних сил оборони було спрямовано 116 млн грн з обласного бюджету Волині та майже 900 млн – громадами краю. І це без урахування підтримки,

залученої за посередництвом волонтерів, благодійників та міжнародних партнерів [3].

У середині липня 2024 р. відбулися Конгресові слухання проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку співробітництва територіальних громад». Захід організував Офіс Конгресу місцевих та регіональних влад при Президенті України у партнерстві з Програмою USAID «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (Програма DOBRE) та Програмою Ради Європи: децентралізація і місцеве самоврядування. Участь у слуханнях взяли народні депутати України – члени Комітету державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування, представники всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування, експерти [4].

Чергове засідання Конгресу місцевих та регіональних влад при Президенті України відбулося в серпні 2024 р. Керівники органів виконавчої влади та місцевого самоврядування різних рівнів, спільно з парламентарями, урядовцями та представниками Офісу Президента України, а також закордонні партнери долучились до обговорення впровадження проєктів альтернативної енергетики, забезпечення сталого функціонування підприємств ЖКГ, посилення політики безбар'єрності в територіальних громадах, пошуку додаткових джерел наповнення дохідної частини місцевих бюджетів, застосування нових інструментів управління процесами європейської інтеграції на місцевому та регіональному рівнях тощо.

Окремо, в рамках дискусійної панелі учасники Конгресу обговорили стан готовності територіальних громад до сталого проходження опалювального сезону 2024–2025 р. Йшлося про необхідність децентралізації енергосистеми, зокрема за посередництва реалізації нових державних програм підтримки мешканців, бізнесу, ОСББ та громад на встановлення додаткової генерації. Обговорили необхідність активізації встановлення альтернативної енергетики в адмінбудівлях, медичних та освітніх закладах. Відбувся також обмін думками щодо новацій в законодавстві, зокрема, що стосуються безмитного ввезення енергообладнання. Йшлося й про необхідність збільшення обсягів залучення іноземних інвестицій у будівництво сучасної розподільчої генерації тощо.

Ще однією топ-темою, на якій керівництво держави акцентувало увагу регіональних та місцевих лідерів, є підготовка до початку нового навчального року. Наголошено, що головним завданням на сьогодні є повернення якомога більшої кількості дітей до очної форми навчання. У пріоритеті – безпека освітнього процесу. А відтак акцентовано увагу на потребі збільшення кількості укріплень в освітніх закладах. Зокрема урядом додатково розроблено і затверджено три варіанти облаштування наземних укріплень (безпечних просторів), що залежно від потреби та рівня загроз, мають облаштовуватися у громадах [5].

Отже, діяльність Конгресу в напрямі координації зусиль органів публічної влади, громадянського суспільства, міжнародних установ та організацій тощо засвідчила свою ефективність у напрямі розвитку місцевої демократії, захисту країни від зовнішньої агресії.

Список використаних джерел:

1. Конгрес місцевих та регіональних влад при Президенті України. URL: <https://www.congress.gov.ua/> (дата звернення: 10.09.2024).
2. Міжнародний саміт міст та регіонів: світова підтримка України. Дата оновлення: 19.04.2023. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2023/mizhnarodnyj-samit-mist-ta-regioniv-svitova-pidtrymka-ukrayiny/> (дата звернення: 08.09.2024).
3. Безпека, кордон, енергетика, агросектор: регіональний аспект. Дата оновлення: 07.11.2023. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2023/bezpeka-kordon-energetyka-agrosektor-regionalnyj-aspekt/> (дата звернення: 12.09.2024).
4. На конгресових слуханнях обговорили проєкт закону про розвиток співробітництва територіальних громад. Дата оновлення: 15.07.2024. URL: <https://www.congress.gov.ua/na-konghresovykh-sluhanniakh-obhovoryly-proiekt-zakonu-pro-rozvytok-spivrobotnytstva-terytorialnykh-hromad/> (дата звернення: 08.09.2024).
5. Євроінтеграція, енергетика, опалювальний сезон і новий навчальний рік. Дата оновлення: 20.08.2024. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2024/yevrointegraciya-energetyka-opalyvalnyj-sezon-i-novyj-navchalnyj-rik/> (дата звернення: 09.09.2024).

СПЕЦИФІКА ПОЗИТИВНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ РОМІВ У ГАЛУЗІ ВИЩОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ)

Позитивна дискримінація в освіті є засобом подолання нерівного доступу людини до здобуття освіти, враховуючи її соціальний, етнічний, конфесійний, ґендерний та інші статуси. О. Колодій визначає позитивну дискримінацію в освіті як «сукупність цілеспрямованих дій і політик, спрямованих на забезпечення рівних освітніх можливостей для всіх суспільних груп, особливо для тих, хто історично був недостатньо представлений або перебував у несприятливому становищі» [1, с. 618].

Результати впровадження заходів з позитивної дискримінації у навчанні мають як позитивний, так і негативний ефекти. Наприклад, форми позитивної дискримінації у галузі вищої освіти були предметом тривалої суперечки у США, в яких даний вид дискримінації впроваджувався з початку 1960-х років. Зрештою, 29 червня 2023 року Верховний Суд США ухвалив рішення про те, що потрібно скасувати позитивну дискримінацію за расовою приналежністю під час вступу до вищих навчальних закладів [12].

Упродовж останнього десятиліття у Словацькій Республіці спостерігається тенденція до зростання рівня охоплення населення здобутою вищою освітою. У 2022 році 39,1 % людей у віці 25–34 років здобули вищу освіту, що на 12,1 % більше, ніж у 2012 році. Порівняно з 2021 роком ця частка була меншою (на 0,4 %) і залишалася нижчою за середній показник по країнах Європейського Союзу (42 %) [8, s. 14].

М. Лукач звертає увагу на можливі стимули для покращення якості освіти для представників ромських громад та здобутих ними результатів на різних рівнях (освітня система, соціокультурне середовище, індивідуальний рівень). Окреслену проблематику М. Лукач розглядає з точки зору різних дисциплін, особливо освітніх наук (андрагогіки, педагогіки), соціології (особливо соціології освіти), а також з точки зору психології та культурології [6, s. 337].

Уряд Словацької Республіки, органи місцевого самоврядування, неурядові організації та міжнародні фонди мають значний публічно-адміністративний досвід впровадження форм та методів позитивної дискримінації по відношенню до представників ромських громад у сфері освіти, зокрема й у вищій освіті.

Дієвою адміністративною практикою підтримки ромських студентів у ході їхнього навчання стала державна та не державна фінансова підтримка (виплата стипендій). Ця форма позитивної дискримінації у вищій освіті ромів активно впроваджується в Словаччині з початку 2000-х років. Наприклад, у 2007 році фінансову підтримку надавали Фонд «Відкрите суспільство» та Офіс уповноваженого уряду Словацької Республіки у справах ромських громад. У 2006 році найбільша кількість заявок на отримання стипендій від ромських студентів поступила з Технічного університету (м. Кошице), педагогічного факультету Пряшівського університету (м. Пряшів) та Університету Костянтина Філософа (м. Нітра) [11]. Надалі, починаючи з 2014 року, значну підтримку у навчанні ромських студентів почав надавати Ромський освітній фонд (*Roma Education Fund*). Зокрема, у 2019 році ромські студенти, які навчалися на бакалавраті, магістратурі та докторантурі в державних акредитованих університетах Словаччини, отримували пільгову академічну стипендію в рамках Стипендіальної програми Меморіального університету ромів (*Roma Memorial University Scholarship*) на 2019–2020 навчальний рік [10].

Значна частина колишніх ромських студентів, переважно з маргіналізованих ромських громад (*marginalizované rómske komunity*), багато з яких навчались за підтримки Ромського освітнього фонду, стали відомими громадськими активістами, вчителями, лікарями, державними службовцями. Словацькі масмедіа часто популяризують успішні історії про таких ромів та ромок, зокрема про Йозефа Деметера, Ніколу Помпову, Віктора Теру [4], Станку Доткову [5].

Поширеними є публічні адміністративні практики проведення заходів з позитивної дискримінації ромів у форматі реалізації проектних активностей, які здійснюють неурядові організації, часто і у співпраці з вищими навчальними закладами. Наприклад, у 2021 році в рамках реалізації проєкту «*Roma Versitas*» у Пряшівському університеті проводилися мотиваційні заходи для ромських школярів щодо вступу до вищих навчальних закладів: викладачі у форматі лекцій та воркшопів ознайомлювали дітей з особливостями ромської культури, що допомагало їм краще відчувати університетське середовище [3].

У прийнятій 7 квітня 2021 року рамковій Стратегії рівності, інтеграції та участі ромів до 2030 року

(*Stratégie rovnosti, inklúzie a participácie Rómov do roku 2030*) (далі – Стратегія–2030 – П.Г.) дискримінація коротко визначена як «нерівне ставлення» («*nerovnaké zaobchádzanie*») та поділена на такі форми як: 1) непряма дискримінація (*nepriama diskriminácia*); 2) інституційна (структурна, системна) дискримінація (*inštitucionálna (štrukturálna, systémová) diskriminácia*); 3) множинна дискримінація (*viacnásobná diskriminácia*). Також використовується поняття «незаконна дискримінація» («*nezákonná diskriminácia*») при визначенні поняття «сегрегація» («*segregácia*») [9, s. 5–6].

Значна увага у Стратегії–2030 відводиться сфері освіти у ромських громадах Словаччини. Власне пріоритетний напрямок «Освіта» («*Vzdelávanie*»), що розміщений у документі на першому місці поміж інших напрямків. У підрозділі «Середня та вища освіта» («*Stredné a vysoké školy*») наводиться ряд адміністративних практик щодо підтримки позитивної дискримінації у сфері професійно-технічної та вищої освіт. Зокрема наголошується, що просування адміністративних інструментів втручання та профілактики проти дострокового закінчення школи ромськими учнями (*Predčasné ukončenie školskej dochádzky*, скор. – *PUŠD*) залишається пріоритетним завданням, аби учні могли здобути професійну або повну середню освіту для працевлаштування на ринку праці [9, s. 16].

Головною ж метою Стратегії–2030 до 2030 року в сфері освіти визначено забезпечення рівного доступу до якісної освіти для ромів та ромських жінок у загальноосвітніх навчальних закладах від їхнього народження і до виходу на ринок праці, з акцентом на застосуванні заходів десегрегації та інклюзії до освітнього процесу на всіх рівнях освіти [2, s. 5].

У «Методичному документі щодо розрахунку значень індикаторів» до Стратегії–2030 (березень 2022 року) містяться ряд вимірювальних індикаторів у сфері ромської освіти, зокрема й такі, що можна віднести до галузі вищої освіти:

1. Відсоток ромів віком 20–24 років із повною загальною середньою освітою, з поділом за статтю. У визначенні та методології розрахунку індикатора, з поміж інших, включені роми/ромки, які здобувають перший рівень вищої освіти (бакалавр) та другий рівень (магістри, інженери). Відповідальними державними органами за збір даних індикатора визначені Офіс уповноваженого уряду Словацької Республіки у справах ромських громад та Статистичне управління Словацької Республіки.

2. Відсоток ромів віком від 16 років, які відчували дискримінацію протягом останніх 12 місяців через свою етнічну приналежність під час контактів у навчальних закладах (як батько/опікун або як учень/студент). Випадок дискримінації фіксується за фактом упередженого ставлення за кольором шкіри або через ромське походження [7, s. 6–7].

3. Кількість підтриманих освітніх та науково-дослідних заходів у сфері розвитку ромської мови, мистецтва та культури тривалістю не менше двох років. Одиницею виміру є кількість проведених заходів, підтриманих Фондом сприяння розвитку культури національних меншин (*Fond na podporu kultúry národnostných menšín*) у вказаних сферах [7, s. 21].

Отже, освітня система Словацької Республіки у галузі вищої освіти для представників ромських громад має багаторічну вироблену публічну адміністративну практику позитивної дискримінації ромських абітурієнтів і студентів. Це проявляється у наступних формах: 1) державна фінансова підтримка навчання для найкращих студентів; 2) покращення рівня доступу та якості вищої освіти для ромів, у т.ч. за ґендерним принципом, який прописаний у Стратегії–2030 з подальшим моніторингом щодо стану виконання; 3) проведення активної роботи з боку неурядових організацій та міжнародних фондів щодо підтримки заходів у контексті позитивної дискримінації ромів у закладах вищої освіти Словаччини.

Список використаних джерел:

1. Колодій О.А. Позитивна дискримінація у сфері освіти: стратегії та результати досягнення рівності. *Юридичний електронний журнал*. С. 617–619. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2023/154.pdf (дата звернення: 25.09.2024).
2. Akčné plány k Stratégii rovnosti, inklúzie a participácie rómov do roku 2030 na roky 2022–2024. *Stratégia rovnosti, inklúzie a participácie Rómov do roku 2030. Úrad vlády SR. Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity*. 2022. 62 s. URL: https://archiv.mpc-edu.sk/sites/default/files/rocepo-dokumenty/vseobecne-informacie/04_vlastny_material_akcne_plany-2024_final.pdf (дата звернення: 28.09.2024).
3. Ako na Prešovskej univerzite motivujú rómske deti k vysokoškolskému štúdiu. *Veda na dosah*. Дата оновлення: 23.08.2021. URL: <https://vedanadosah.cvtisr.sk/ludia/psychologia-a-pedagogika/ako-na-presovskej-univerzite-motivuju-romske-deti-k-vysokoskolskemu-studiu/> (дата звернення: 25.09.2024).

4. Folentová V. Z chlapca z osady je mentor, šikanované rómske dievča študuje na vysokej. *Denník N*. Дата оновлення: 04.11.2019. URL: <https://dennikn.sk/1631281/z-chlapca-z-osady-je-mentor-sikanovane-romske-dievca-studuje-na-vysokej/> (дата звернення: 25.09.2024).
5. Gurová T. Vysokoškoláčka Stanka: Vedela som, že ako Rómka musím byť stokrát lepšia. Vzdelanie je jedinou cestou. *Dobré noviny*. Дата оновлення: 21.04.2021. URL: <https://www.dobrenoviny.sk/c/198805/stanka-pocas-pandemie-doucovala-chudobne-deti-ktorym-chybala-ucitelka> (дата звернення: 25.09.2024).
6. Lukáč M. Relation of Roma to education [Stosunek Romów do edukacji]. *Studia Edukacyjne*. № 26. Poznań: Adam Mickiewicz University Press, 2013. S. 337–355.
7. Metodický dokument k výpočtu hodnôt indikátorov. Stratégie rovnosti, inklúzie a participácie Rómov do roku 2030. *Úrad splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre rómske komunity*. Marec 2022. 79 s. URL: https://www.romovia.vlada.gov.sk/site/assets/files/1113/05_priloha-ap_metodicky-dokument-k-indikatorom_final.pdf (дата звернення: 28.09.2024).
8. Monitor vzdelávania a odbornej prípravy 2023. Slovensko. 2023. 24 s. *Publications Office of the European Union*. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/2d4c4524-8e68-11ee-8aa6-01aa75ed71a1/language-en> (дата звернення: 24.09.2024).
9. Stratégia rovnosti, inklúzie a participácie rómov do roku 2030. *Úrad splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre rómske komunity*. 2021. 60 s. URL: https://www.romovia.vlada.gov.sk/site/assets/files/1113/strategia_2030.pdf (дата звернення: 28.09.2024).
10. TASR. Rómski študenti vysokých škôl môžu získať štipendium. *TERAZ.SK*. Дата оновлення: 12.04.2019. URL: <https://www.teraz.sk/spravy/romski-studenti-vysokych-skol-moz-389715-clanok.html> (дата звернення: 25.09.2024).
11. TASR. Talentovaní rómski študenti dostanú štipendiá. *SME. Domov*. Дата оновлення: 17.11.2007. URL: <https://domov.sme.sk/c/3591358/talentovani-romski-studenti-dostanu-stipendia.html> (дата звернення: 25.09.2024).
12. Vogue de A., Cole D., Sneed T. Here's what you should know about the Supreme Court's landmark decision on affirmative action. *CNN*. Дата оновлення: 30.06.2023. URL: <https://edition.cnn.com/politics/live-news/supreme-court-decisions/index.html#:~:text=The%20Supreme%20Court%20ruled%20Thursday,Latino%20students%20in%20higher%20education> (дата звернення: 26.09.2024).

Віталій ПАНЬКОВИЧ,

аспірант 1-го року навчання спеціальності «Публічне управління та адміністрування»
(Ужгородський національний університет)

УПРАВЛІННЯ ВИБОРЧИМИ ПРОЦЕСАМИ В УКРАЇНІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКА ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПРАКТИКА

З огляду на європейський вектор розвитку України управління виборчим процесом потребує організаційних та нормативно-правових змін. Йдеться про імплементацію міжнародних виборчих стандартів у вітчизняну електоральну практику, позаяк в Україні практично кожні наступні вибори відбувалися за новими виборчими законами. Як правило такі закони приймалися із урахуванням виключно інтересів тієї чи іншої правлячої еліти. Так парламентські вибори в Україні 1998, 2002, 2012, 2014 та 2019 рр. відбулися за змішаною системою, але кожний закон з певними модифікаціями, які вводилися на користь зацікавлених владних угруповань. В той же час парламентські вибори 2006 та 2007 рр. відбулися за пропорційною системою. Наприклад, у законі, який встановлював виборчу систему для проведення парламентських виборів 2012 р. були введені такі новели (підняття виборчого бар'єру до 5 %, заборона брати участь у виборах партійним блоком), які вигідні великим партіям, якими на той час були Партія регіонів та ВО «Батьківщина» [6, с. 335].

Така практика негативно впливає на управління виборчим процесом, консолідацію / інституціалізацію партійної системи, електоральну поведінку громадян (перш за все продукує абсентеїзм, недовіру до влади та безвідповідальний вибір).

Виходячи з сутності поняття «державне управління» під поняттям «управління виборчим процесом» слід розуміти комплекс заходів, необхідних для підготовки та проведення виборів, що здійснюється сукупністю органів управління виборчим процесом за сприяння чи участі інших органів влади. Іншими словами «державне управління виборчим процесом – це комплекс чітких та послідовних

управлінських дій, передбачених чинним законодавством та необхідних для підготовки й проведення відкритих і прозорих виборів, що здійснюється органами управління виборчим процесом за сприяння чи участі інших органів влади та представників громадянського суспільства» [4, с. 115].

Складність адміністрування виборів та необхідні для цього фахові навички вимагають існування відповідальних за проведення виборів органів. «Такі органи, – зазначено в посібнику «Дизайн системи адміністрування виборів», – різняться за структурою, складом і назвами. Серед можливих назв можуть бути: Виборча комісія, Департамент з питань виборів, Рада з питань виборів, Відділ з виборчих питань або Виборчий комітет. Сам термін «орган адміністрування виборів» (ОАВ) виник для позначення органу чи органів, які незалежно від їхньої організаційної структури відповідають за адміністрування виборів» [2, с. 5].

Орган адміністрування виборів (ОАВ) / орган управління виборчим процесом (ОУВП) – «це інституція чи орган, єдиним призначенням якого в рамках покладеної на нього законодавством відповідальності є забезпечення виконання всіх або частини завдань, пов'язаних з проведенням виборів та здійсненням інших форм прямої демократії (наприклад, проведенням референдумів, реалізацією громадських ініціатив, відкликанням голосів тощо). Основними такими завданнями є: а) визначення кола тих, хто має право голосу; б) прийом та перевірка документів, пов'язаних із реєстрацією учасників виборчого процесу (політичних партій та/або кандидатів); в) проведення голосування; г) проведення підрахунку голосів; д) встановлення підсумків голосування і результатів виборів [2, с. 5].

Розрізняють три моделі адміністрування виборів: 1) незалежна модель; 2) урядова модель; 3) змішана модель. **Незалежна модель** впроваджена у тих країнах, де існують спеціально створені органи, які незалежні від виконавчої гілки влади, і основне призначення яких – це організація виборчих кампаній. Наприклад, Канада, Естонія, Польща. **Урядова модель** характеризується тим, що вибори організовує і проводить виконавча гілка влади (можливо через Міністерства, або органи місцевої влади). Наприклад, Швеція, Швейцарія, США, Велика Британія. **Змішана модель** виборів поєднує в собі характеристики чистих моделей і має подвійну структуру: «1) ОАВ, який відповідає за формування політики у сфері виборів, контроль чи нагляд, і є незалежним від виконавчої гілки влади (як ОАВ у незалежній моделі) і 2) ОАВ, який забезпечує реалізацію політики, та входить до структури державного органу та/або місцевого органу влади (як ОАВ в урядовій моделі). В рамках змішаної моделі вибори організовує урядовий ОАВ, а незалежний ОАВ здійснює контроль за його діяльністю. Наприклад, Франція, Японія, Іспанія» [2, с. 8].

Управління виборчими процесами здійснюється у відповідності до міжнародних виборчих стандартів. До міжнародних виборчих стандартів відносимо: Загальну декларацію прав людини, «Міжнародну конвенцію про ліквідацію усіх форм расової дискримінації», «Міжнародний пакт про громадянські та політичні права», «Конвенцію ООН про ліквідацію дискримінації щодо жінок», «Декларацію про критерії вільних і чесних виборів Ради Міжпарламентського Союзу», «Кодекс належної практики у виборчих справах» та інші нормативно-правові документи [3; 6, с. 336].

Головним керуючим органом виборчого процесу в Україні є Центральна виборча комісія (ЦВК), якій підпорядковані окружні виборчі комісії (ОВК) та дільничні виборчі комісії (ДВК). Окрім них, участь у адмініструванні виборчого процесу приймають: Кабінет міністрів України; Міністерство фінансів України; Державне казначейство України; Національний Банк України; органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи; Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення; Міністерство закордонних справ; Міністерство оборони України; Міністерство юстиції України; Державна податкова адміністрація; Міністерство внутрішніх справ, архівні установи, суди та органи прокуратури.

Зазначимо, що ефективність управління виборчим процесом у повній мірі залежить від якості нормативно-правової бази, яка перш за все повинна будуватись у відповідності до міжнародних стандартів, а, по-друге, максимально сприяти вільному волевиявленню громадян. До головних нормативних документів, які забезпечують функціонування ОУВП в Україні, відносимо: Конституцію України, Виборчий кодекс України (2019 р.), Закони України «Про Центральну виборчу комісію» (1997 р.), «Про Державний реєстр виборців» (2007 р.), «Про всеукраїнський референдум» (2021 р.). До засадничих документів з організації виборчого процесу слід також віднести «Стратегічний план Центральної виборчої комісії на 2020–2025 роки», який був вперше затверджений Постановою ЦВК 11 червня 2020 р. [7]. До прийняття Виборчого кодексу України у грудні 2019 р. організація виборів Верховної Ради України, президента, місцевих органів влади обумовлювалась окремими виборчими законами.

Висновки. Отже, управління виборчим процесом в Україні здійснюється на основі нормативно-

правової бази, яку утворюють Виборчий кодекс України та Закон України «Про Центральну виборчу комісію» тощо. Зазначимо, що законодавча база щодо управління виборчими процесами в Україні ще не набула узгодженості та не відповідає світовим вимогам до організації демократичних виборів, про що свідчать висновки іноземних спостерігачів, які працювали в Україні під час останніх парламентських (2019 р.) та місцевих (2020 р.) виборів (йдеться про недоліки у формуванні ЦВК, формуванні виборчих списків, призначенні старост та низку інших зауважень і рекомендацій) [5].

А також слід констатувати, що українська модель управління виборчими процесами має низку недоліків і повинна бути відкорегована у відповідності до європейських стандартів організації і проведення виборчих кампаній. До головних напрямків такого удосконалення можемо віднести: 1) вдосконалення виборчої системи у напрямку відкритих регіональних списків, а звідси і спрощення підрахунку результатів волевиявлення; 2) посилення законодавчих гарантій незалежності ЦВК, зміцнення її інституційної спроможності; 3) посилити адміністрування виборчого процесу шляхом професіоналізації адміністрування виборів шляхом обмеження можливостей для партій/кандидатів щодо заміни членів виборчих комісій за власним бажанням та впровадження вимоги обов'язкового проходження навчання для певних посад в комісіях; 4) оновити нове законодавство про політичні партії у відповідності до міжнародних стандартів тощо.

Список використаних джерел:

1. Вибори в Європейському Союзі / за ред. Ковриженка Д. С. К., 2006. 156 с.
2. Дизайн системи адміністрування виборів. Посібник / Міжнародна фундація виборчих систем (IFES). К.: Міжнародний інститут демократії та сприяння виборам, 2016. 503 с.
3. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права. Київ: Логос, 2009. URL: <https://www.venice.coe.int/files/CDL-elec-opinions-UKR.pdf> (дата звернення 04.02.2024).
4. Когутюк В. Понятійно-категоріальний апарат державного управління виборчим процесом на засадах європейських стандартів. *Теорія і практика державного управління*. 2015. Випуск 2. С. 111–115.
5. Нормативно-правове забезпечення та управління виборчим процесом – оцінка ефективності та рекомендації (за підсумками виборчої кампанії-2020). К.: НІСД, 14 с.
6. Остапець Ю., Панькович В. Організація управління виборчим процесом в Україні: характеристика вітчизняного досвіду у європейському контексті. *Наукові перспективи. Серія «Державне управління»*. 2024. № 3 (45). С. 334–347.
7. Стратегічний план Центральної виборчої комісії на 2020–2025 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-20#Text> (дата звернення 12.03.2024).

Василь БАБИДОРИЧ,

*аспірант 3-го року навчання спеціальності «Публічне управління та адміністрування»
(Ужгородський національний університет)*

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Європейський Союз має значний досвід у розробці інституційних механізмів регіональної політики, що є цінним для України в контексті її євроінтеграційних прагнень та вдосконалення політики регіонального розвитку. Цей досвід може допомогти Україні підвищити ефективність управління та краще адаптувати регіональну політику до європейських стандартів.

Формування та реалізація регіональної політики в ЄС відбувається через складну і багаторівневу інституційну архітектуру, яка включає кілька рівнів влади. Ця система забезпечує координацію між європейськими, національними та регіональними органами влади, що дозволяє ефективно впроваджувати політику розвитку та досягати збалансованого регіонального зростання. Особливістю інституційної системи ЄС є те, що прийняття важливих рішень не реалізується владним інститутом одноособово, а спільно з іншими органами [4]. Ця співпраця європейських інститутів сприяє забезпеченню відкритості, демократичності та ефективності в прийнятті рішень щодо регіональної політики.

Європейський парламент відіграє основну роль у формуванні нормативно-правових засад

регіонального розвитку в ЄС. Як виконавчий орган ЄС, Європейська Комісія відповідає за розробку і реалізацію європейських стратегій та програм у сфері регіонального розвитку, а також за контроль за використанням коштів ЄС для цих цілей. Рада ЄС, як законодавчо-виконавча інституція, співпрацює з іншими органами влади та бере участь у формуванні та реалізації європейської регіональної політики.

В системі формування та координації регіональної політики Європейського Союзу важливе місце відводиться Комітету регіонів, що представляє регіональні та місцеві органи влади країн Європи [5]. Комітет регіонів є дорадчим органом ЄС, що складається з місцевих і регіональних обраних представників країн-членів. Він вносить пропозиції й корективи у структурну політику ЄС, залучаючи регіональні та місцеві органи влади до процесу прийняття рішень на загальноєвропейському рівні [2]. Загальноєвропейські інститути взаємодіють з національними урядами, регіональною і місцевою владою країн-членів для забезпечення ефективності та успішності реалізації регіональної політики ЄС.

В кожній країні ЄС функціонують різні владні інститути, які відповідають за державну регіональну політику – законодавчі та виконавчі органи, глави держав, а також структури самоврядування. Розподіл їхніх обов'язків, функцій і впливу може змінюватися в залежності від форми правління та форми державного устрою держави.

Національні парламенти та їх профільні комітети є важливими інститутами для забезпечення законодавчої бази для регіональної політики. Проте ключове значення мають виконавчі органи на різних рівнях управління, оскільки вони здійснюють реалізацію, координацію і контроль за регіональним розвитком. Урядові адміністрації відповідають за виконання стратегій і програм, розроблених національними та регіональними представницькими органами, і забезпечують конкретні дії для досягнення цілей регіональної політики.

У ряді західноєвропейських країн повноваження здійснювати державну регіональну політику делеговані неспеціалізованим міністерствам, які відповідають за різні сфери публічного управління. У контексті реалізації євроінтеграційних намірів у багатьох країнах Центрально-Східної Європи було прийнято рішення про створення спеціалізованих міністерств або структурних підрозділів, які відповідають за регіональну політику. Міністерство регіональної політики або аналогічний орган в іншому міністерстві бере на себе важливі функції ухвалення рішень з питань регіонального розвитку, організацію реалізації цих рішень, а також координацію і контроль за ними. Це дозволяє країнам забезпечити систематичний підхід до розвитку регіонів і ефективно використовувати ресурси для забезпечення сталого та збалансованого розвитку країни.

У багатьох країнах існують міжвідомчі державні структури, які спеціалізуються на розвитку регіонів. Ці структури можуть бути утворені для забезпечення більш ефективної координації та співпраці між різними міністерствами та органами влади з метою забезпечення комплексного підходу до регіонального розвитку. Аналізуючи такі структури, дослідники виокремлюють дві ключові моделі: міжміністерські органи, що функціонують у структурі виконавчої влади, та органи, які мають змішану парламентсько-урядову основу, оскільки туди входять представники виконавчої та законодавчої влади [1, с. 22].

До процесу розробки та реалізації регіональної політики активно долучаються різноманітні недержавні організації, такі як агентства регіонального розвитку, торгово-промислові палати, асоціації органів місцевого самоврядування, бізнес-асоціації та громадські організації. Вони відіграють важливу роль у сприянні місцевому та регіональному розвитку, а також у забезпеченні ефективного впровадження політики, спрямованої на зміцнення європейських регіонів. Приміром, агентства регіонального розвитку активно співпрацюють з місцевою владою, громадськими організаціями та експертами для впровадження кращих практик і створення стратегій, спрямованих на підвищення економічного, соціального та екологічного розвитку регіонів.

Досвід інституційного забезпечення регіональної політики ЄС є важливим для України, в якій до здійснення державної стратегії регіонального розвитку та регіональних стратегій залучено широке коло інституцій і організацій [3, с. 78]. На рівні Європейського Союзу та країн-членів реалізація регіональної політики відбувається через складну, багаторівневу інституційну структуру. Загальноєвропейські інституції виступають у ролі ініціаторів і координаторів практичного втілення регіональної політики. В рамках інституційного механізму реалізації регіональної політики Євросоюзу виробляються спільні підходи та принципи щодо регіонального розвитку для країн-членів ЄС.

Регіональна політика країн-членів ЄС реалізується за участю центральних державних органів, регіональної влади, органів місцевого самоврядування, а також громадських і приватних структур. Така багаторівнева інституційна система сприяє взаємодії між різними рівнями управління та зацікавленими

сторонами, що дозволяє враховувати потреби й інтереси різних регіонів, забезпечуючи більш ефективне і комплексне регіональне управління.

Список використаних джерел:

1. Дацишин М., Керецман В. Інституційне забезпечення регіональної політики та практика взаємодії органів влади в Україні. К.: «К.І.С.», 2007. 102 с.
2. Інституційне забезпечення державної регіональної політики (досвід країн ЄС). URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/mart2009/31.htm>. (дата звернення: 29.08.2024).
3. Ключкович А. Пріоритети та інструменти реалізації державної стратегії регіонального розвитку України. *Актуальні проблеми політичної науки*. Ужгород, 2017. Вип. 1. С. 75-79.
4. Мирна Н. В. Європейський Союз: правові та інституціональні засади політики регіонального розвитку. *Державне будівництво*. 2014. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_1_29 (дата звернення: 03.09.2024).
5. European Committee of the Regions (CoR). URL: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/european-committee-regions-cor_en (дата звернення: 12.09.2024).

Віталій ГУШТАН,

*аспірант 3-го року навчання спеціальності «Публічне управління та адміністрування»
(Ужгородський національний університет)*

ЕТАПИ РЕФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Чеська Республіка пройшла непростим шляхом реформування системи публічного управління у процесі постсоціалістичного розвитку. Реформи були спрямовані на поетапну модернізацію територіального публічного управління з метою його демократизації, та європеїзації. Досвід Чехії у реформуванні публічного управління є важливим для його наукового аналізу в українському контексті, з огляду на успішність перетворень та європрагнень України.

Аналіз дослідницьких підходів до даної проблематики [1, с. 22] дозволив виокремити кілька етапів реформування публічного управління у Чеській Республіці, в рамках яких відбувалися зміни в територіальній організації влади.

Перший етап, який часто називають «федеральним», тривав з 1990 по 1992 роки і характеризувався відновленням демократичного державного управління і місцевого самоврядування в межах постсоціалістичної Чехословацької Федеративної Республіки. Адже за часів побудови соціалізму територіальне публічне управління існувало у формі державного управління, яке було представлене центральними органами влади та державними виконавчими структурами на місцях. Система місцевого управління здебільшого орієнтувалася на виконання рішень центральних органів влади та недостатньо враховувала потреби та інтереси місцевих громад. Перший етап реформування відзначився впровадженням виборної місцевої влади, що дозволило мешканцям громад більш активно впливати на процес прийняття рішень, що стосуються їхнього спільного життя. Основними завданнями цього етапу були створення нових інститутів, встановлення основ демократичного управління, перехід до ринкової економіки та розробка нової конституції в контексті розділення Чехословаччини.

Другий етап тривав з 1992 по 1997 роки та був пов'язаний з реформуванням системи публічного управління в рамках самостійної Чеської Республіки після розпаду Чехословаччини. Важливою подією цього періоду було прийняття нової Конституції в 1992 році, яка визначила основні принципи державного устрою та розподілу влади між центральним та територіальними органами влади. В Конституції ЧР відбулося закріплення основ місцевого самоврядування в розділі 7 «Територіальне самоврядування» [3]. Відповідно до норм Конституції в Чехії була введена двокомпонентна система самоврядування, яка передбачає існування двох рівнів: місцевого та регіонального. В перехідний період 1990-х років існувала необхідність створення вищих територіальних самоврядних одиниць, які могли б самостійно вирішувати питання регіонального рівня. Однак, попри актуальність цього питання, його вирішення відкладалося до створення цілісної концепції реформи публічного управління та децентралізації. Незважаючи на прийняття нової Конституції, управлінські реформи були обмеженими, а іноді й гальмувалися через

різноманітні політичні, економічні та соціальні чинники.

Роботу над проектами удосконалення адміністративно-територіального устрою Чехії здійснювали дві комісії, які були сформовані в 1993 р., і очолювали їх представники Громадянського демократичного союзу та Громадянської демократичної партії. Ці комісії підготували проекти щодо зміни адміністративно-територіального устрою з урахуванням території та кількості населення країни, історичного досвіду і традицій самоврядування [2, с. 1005].

Зокрема політичні сили мали розбіжності у підходах до реформ, що було пов'язано з різними партійно-ідеологічними імперативами та відмінними поглядами на інтенсивність перетворень. Протягом цього етапу відбувалися повільні та непослідовні зміни у сфері реформування територіального публічного управління.

Наступний етап тривав з кінця 1997 по 2006 рр. і супроводжувався інтенсивними перетвореннями у сфері публічного управління. Цей період був важливим для Чеської Республіки з огляду на підготовку вступу країни до Європейського Союзу. Після зміни політичного курсу та приходу до влади нових політичних сил в країні з'явилася можливість досягнення консенсусу між правлячими та опозиційними силами щодо реформування територіального публічного управління, що сприяло інтенсивності та ефективності перетворень.

Позиція Європейського Союзу щодо реформування системи публічного управління була важливим зовнішнім фактором, що стимулював чеський уряд до прийняття більш активних кроків у цьому процесі. ЄС вважав реформування публічного управління одним із ключових елементів, необхідним для впровадження демократичних інститутів, підвищення рівня прозорості та ефективності управління, а також забезпечення відповідності європейським стандартам у контексті євроінтеграції. Організаційне сприяння та фінансова допомога з боку ЄС забезпечили необхідні ресурси та експертну підтримку для впровадження реформ в Чехії. У 1997 році було ухвалено Конституційний закон про вищі територіальні самоврядні одиниці [4], що важливо в контексті формування регіонального самоврядування. У 2000 р. було запроваджено 14 вищих територіальних самоврядних одиниць (країв), що стало значний кроком у процесі децентралізації влади та створення більш самостійних регіональних структур публічного управління. Цей крок також сприяв впровадженню більш ефективного розподілу ресурсів і оптимізації управління на рівні регіонів, а також стимулювало активну участь громадськості у прийнятті рішень і розвитку різних регіональних ініціатив.

Сучасний етап розвитку територіального публічного управління засвідчує значну увагу до впровадження інноваційних технологій, підвищення ефективності через цифровізацію адміністративно-управлінських процесів та покращення якості послуг, що надаються громадянам. Крім того, реформатори зосереджуються на вдосконаленні стратегічного управління та підвищенні рівня громадянської участі в регіональних управлінських процесах.

Таким чином, Чехія пройшла кілька етапів у реформуванні територіального публічного управління. Серед ключових чинників, що сприяли цьому процесу, можна виділити: зміну партійно-політичного складу уряду в другій половині 1990-х років, що допомогла досягти політичного консенсусу щодо змісту та реалізації реформ; орієнтацію на європейську та євроатлантичну інтеграцію, яка визначила стратегічний напрям розвитку країни та вимагала адаптації публічного управління до європейських стандартів. Під тиском ЄС уряд Чехії був змушений прискорити реформи, що включали вдосконалення місцевого управління та підвищення його ефективності. Незважаючи на труднощі та виклики, реформування публічного управління привело до створення багаторівневої системи територіального управління, що відповідає стандартам Європейського Союзу.

Список використаних джерел:

1. Ключкович А. Реформування територіальної організації публічної влади у Чеській Республіці у контексті реалізації євроінтеграційного курсу. *Регіональні студії*. Ужгород, 2017. № 10. С. 22-28.
2. Чиркін А. С. Особливості адміністративно-територіальної реформи в Чехії в аспекті запровадження адміністративно-територіальної реформи в Україні. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України»*, Харків, 20–21 листоп. 2013 р. / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 1003-1006.
3. Ústava České Republiky ze dne 16. prosince 1992. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-1> (дата звернення: 21.08.2024).

4. Ústavní zákon o vytvoření vyšších územních samosprávných celků a o změně ústavního zákona České národní rady č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1997-347> (дата звернення: 21.08.2024).

Софія ФЕДАК,

*студентка 3-го курсу юридичного факультету
(Львівський національний університет імені Івана Франка)*

ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ПІДСТАВ НАБУТТЯ ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ ІНОЗЕМЦЯМИ ТА ОСОБАМИ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА

Інститут громадянства у будь-якій державі врегульовує взаємовідносини особи з державою. В одних випадках держава та громадянин розглядаються як фактично рівноправні політико-правові партнери, а їх правовий зв'язок возводиться в ранг «союзу»; в інших громадянин перебуває у постійній політичній залежності від держави, що переростає у «політико-правовий взаємозв'язок». Без сумніву, політико-правова діяльність тої чи іншої держави породжує певні особливості, які знаходять своє правове вираження в конституційному законодавстві відповідної держави. Існують десятки конституційних практик, проте вище наведені випадки проявляються як базові тенденції в конституційній діяльності сучасних держав.

Громадянин наділяється певними правами та обов'язками, що виділяє його в національному законодавстві серед іноземців та осіб без громадянства. Акцент ставиться саме на політичні права. Проте, з метою захисту національних інтересів, держава може створювати певні економічні преференції для власних громадян. Сьогодні це розглядають не як порушення міжнародно-правових стандартів, а саме як суверенне право держави, яке скероване на захист національного власника чи товаровиробника. Зокрема громадянин України може мати право власності на землю сільськогосподарського призначення, чого позбавлені громадяни інших держав та апатриди, що прямо витікає з ч. 1 ст. 130 Земельного кодексу України.

Зазвичай з правами приходять і обов'язки. Так, згідно з ст. 65 Конституції України, захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України.

Але, мабуть, найважливішою особливістю є можливість здійснювати своє виборче право – право громадянина брати участь у виборах та право бути обраним. Наслідком реалізації цього права є формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які реалізуючи владні повноваження, забезпечують управління в політико-правовій сфері життя держави. Особа, яка набула громадянство України, здійснюючи своє виборче право, визначає політичний курс розвитку держави, тенденцію її соціально-економічного розвитку. Фактично виборець визначає її майбутнє у найближчій перспективі. Тому варто дуже ретельно ставитись до конституційно-правового механізму регулювання виборчого права та визначення відповідних інституційних «фільтрів» для тих, хто набуватиме право бути обраним чи обирати.

До прикладу, результатом світової економічної кризи 2008 року в Іспанії багато сімей не мали фінансових можливостей сплачувати оренду житла, місцева влада вирішила їх підтримати, надавши дозвіл на проживання в орендованих квартирах безкоштовно. По ідеї, це робилось на благо громадян Іспанії. Проте даними правовими положеннями почали зловживати іноземці. Проникаючи у різний спосіб у чуже житло, недобросовісні емігранти переслідували мету протриматись там більше 48 годин, що давало їм правову підставу набути прав мешканця. Оскільки, згідно законодавства Іспанії право на житло проголошене священним, то це суттєво ускладнило правову процедуру виселення. Для прикладу, у Валенсії така процедура тривала до 16 місяців [4]. Кількість іммігрантів, які набули громадянство Іспанії, з кожним роком зростає. Новоприйняті громадяни підтримують соціалістичну партію та її представників в уряді, отримуючи взаємін нові виплати по безробіттю, що дає змогу їм не працювати, а жити за рахунок корінних іспанців. Звісно це негативно позначається на економічному становищі держави. Це є одним з прикладів того, як ретельно слід ставитися до правових підстав набуття громадянства іноземцям та апатридам.

Однією із засад виборчого права є принцип загальних виборів. Суть цього принципу полягає у залученні до виборів максимально широкого кола людей. Однак ніколи у виборчій практиці виборчий корпус (сукупність осіб, які мають право брати участь у виборах) не був тотожний кількості населення держави (округу), завжди є певні вимоги (цензи) щодо того, хто може голосувати чи бути обраним [1, с. 39]. Не викликає ніякого сумніву твердження, що зазвичай особа, яка не досягла вісімнадцяти років чи в якої наявний певний психічний розлад, не завжди зможе проголосувати за гідного кандидата. Тому, логічним є те, що право голосу в Україні набувають дієздатні громадяни України, яким на день голосування виповнилося 18 років (ст. 7 Виборчого кодексу України).

Хоча зараз є певні дискусії щодо доцільності встановлення не тільки нижньої, але й верхньої межі вікового цензу, але все ж розглянемо таку вимогу як наявність громадянства. Безсумнівно, іноземці та особи без громадянства не можуть втручатися в державні справи. Проблема ховається саме в цьому перехідному етапі до набуття громадянства.

Згідно з ст. 9 Закону України «Про громадянство України», іноземець або особа без громадянства можуть бути за їх заявою прийняті до громадянства України. У цій же статті немає особливих вимог до особи, яка бажає набуття громадянства, окрім як проживання на території України протягом останніх п'яти років та відсутність громадянства іншої держави, що досить часто нехтується як самими громадянами, так і уповноваженими органами публічної влади (кейси І. Коломойського (*множинність громадянства в голови облдержадміністрації*), В. Новінського (*процедура ad-hoc у набутті громадянства з подальшим обранням у народні депутати та збереження громадянства іноземної держави*), А. Деркача (*множинність громадянства у народного депутата*) та інше).

Потрібно з'ясувати, чи достатніми є такі вимоги для того, аби в державі був свідомий електорат. Спробуємо це з'ясувати, аналізуючи іноземне законодавство. Швейцарія є однією з держав, де найважче отримати громадянство. За загальним правилом потрібно прожити на території Швейцарії не менше десяти років, з яких три роки з п'яти потрібно не виїжджати за межі країни.

Одночасно зі збільшенням цього строку ми призупиняємо рух кваліфікованих спеціалістів та інвесторів, тому певні держави, такі як Німеччина та Польща, навпаки зайнялися політикою зменшення цього строку. Вважаємо це недоцільним, адже цю проблему можна вирішити іншим способом. У тій же Швейцарії законодавець передбачив певну шпаринку для того, аби не зменшити потік таких груп людей, які є затребуваними в країні. Для такої категорії осіб строк проживання зменшується до п'яти років, три з яких вони не можуть перетинати кордон держави. Цікаво, що особи, які мають або бажають створити свій бізнес в державі, можуть інвестувати в економіку країни певну суму для того, щоб підтвердити вищеназваний статус. Це відображає їхні серйозні наміри щодо подальшої участі в розвитку держави [3].

Цікавий порядок прийняття до громадянства існував і на наших територіях за часів Австрійської імперії. Іноземець оселявся на землях певної територіальної громади, жив там протягом певного часу як не громадянин, поки не зарекомендує себе як добропорядна людина.

Не можна оминати Конституційне подання 99 депутатів щодо офіційного тлумачення статті 4 Конституції України в аспекті положення про те, що в Україні існує єдине громадянство. Справді, незважаючи на те, що в ст. 2 Закону України «Про громадянство України» задекларовано конституційний принцип єдиного громадянства, у тексті закону відсутня чітка норма про випадків множинного громадянства. Водночас у цьому ж законі передбачено, що підставою втрати громадянства України є добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави. У цьому випадку особа втрачає громадянство через рішення Президента України, що на думку суб'єктів подання не є дієвим, адже спричиняє неоднозначне тлумачення принципу єдиного громадянства та призводить до вже згаданого фактичного існування в Україні явища біпатризму та мультипатризму [2, с. 2–7].

Отже, інститут громадянства є надзвичайно важливим у правовій, демократичній та соціальній державі, адже саме громадяни, здійснюючи своє виборче право, вирішують майбутнє держави. Зараз іноземець або особа без громадянства можуть бути за їх заявою прийняті до громадянства України, проживши на території України не менше п'яти років та не маючи іншого громадянства. Вважаємо, що такі вимоги є недостатніми для того, аби особу визнати громадянином нашої держави. По-перше, потрібно збільшити такий строк проживання та запровадити трішки спрощену процедуру для набуття громадянства затребуваними фахівцями та інвесторами. У коло зазначених осіб можна включити тих воїнів, які не будучи громадянами України сьогодні зі зброєю в руках захищають суверенітет та територіальну цілісність держави України. Бо сьогодні саме вони є одними з найбільших інвесторів у нашу державність. Їхня інвестиція – це добра воля, власний час та добробут, здоров'я і життя, які покладені

ними на олтар нашої свободи.

По-друге, дотримуючись принципу єдиного громадянства, варто налагодити механізм позбавлення громадянства України осіб, які добровільно набули громадянство іншої держави. Таким способом ми певною мірою забезпечимо нашу державу від байдужих та недобросовісних виборців та станемо на крок ближче до громадянської держави.

Список використаних джерел:

1. Бучин М. Демократичні принципи виборів: суть та типологія. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2008. № 20. С. 39.
2. Конституційний Суд України. Конституційне подання щодо офіційного тлумачення ст. 4 Конституції України в аспекті положення про те, що в Україні існує єдине громадянство. 20.12.2021 р. №03/473. С. 2–7. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/3_473_2021.pdf
3. Мазур Є. С. Отримати громадянство Швейцарії. URL: <https://prikhodko.com.ua/poslugu/migracziya-do-yevropy/shvejczariya/otrymaty-gromadyanstvo-shvejczariyi/> (дата звернення: 19.09.2024).
4. Squatting in Spain: understanding spain's «okupas» problem. *Idealista/news*. URL: <https://www.idealista.com/en/news/legal-advice-in-spain/2024/04/15/816509-squatting-in-spain-understanding-spain-s-okupas-problem> (дата звернення: 19.09.2024).

Вероніка ВАЙДА,

студентка 3-го курсу юридичного факультету
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ ЯК ТОЧКА ВІДЛІКУ ПРАВОВИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ: РЕФОРМА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Події Революції Гідності залишили значний слід на сторінках історії України не тільки як найдужче повстання свідомості українців та усвідомлення власної цінності як нації за часів незалежної України. А, зокрема, події Майдану були визначальними і для подальшого розвитку політико-правової системи української держави, перетворень у соціальній та економічній сферах та стали поштовхом до реформ, які були вкрай необхідними на шляху євроінтеграційних процесів України.

Заплативши не одним життям під час тих кровопролитних подій та ставши на поріг війни із Російською Федерацією, перед нами поставали щоразу дедалі більші виклики. Виклики не тільки зовнішні, що стосувались захисту своєї держави від російської агресії, або «підтвердження європейської ідентичності Українського народу і незворотності європейського та євроатлантичного курсу України», – як було закріплено в преамбулі нашої Конституції [8], але і виклики внутрішні, – мабуть, найважчі.

Професор Я. Грицак наголошував у своїх працях, що: «Революції завжди мають характер хвиль, які існують не один рік. Вони розтягуються на десятки років і є тим процесом великої трансформації, про який треба говорити окремо» [12, с. 39]. Отож, частинкою таких масштабних трансформаційних процесів стали і українці після гучних подій зими 2013–2014 років. Процеси, результати та ефективність яких ми зможемо оцінити згодом, адже більшість із них триває і досі.

Основною складовою таких трансформацій стали реформи, що відбувалися протягом цих дев'яти років і є незавершеними й до сьогодні. Плин реформ торкнувся кожної сфери суспільних відносин сповна. Проте, на мою думку, – однією із найефективніших у контексті відокремлення України від залишків радянської політики була все ж реформа децентралізації, яка і стала предметом мого дослідження.

Здебільшого, науковці, які піднімали дане питання у своїх працях, акцентували увагу на процесі самої реформи, викликах, які поставали в ході її здійснення та перспективах, які очікують нас опісля її завершення. Проте, важливою складовою будь-якої трансформації в суспільстві є також усвідомлення її значення в контексті історичному, розуміння передумов та ступеню необхідності її здійснення; її вплив на розвиток суспільства та важливість реформи в контексті євроінтеграційних процесів, – дослідження чого і є основним завданням даної розвідки.

Як правило, більшість науковців стверджують, що самі протестні рухи, які згодом переросли в Майдан, почали зароджуватись на початку листопада 2013 року. Питання спірне, адже рух виникає там,

де є передумова до його виникнення. А. Киридон вважає, що починати розглядати Революцію Гідності як віху в становленні українського суспільства слід ще з революційних зрушень 1989–1991 років, Революції на граніті та Помаранчевої революції, із чим, насправді, неможливо не погодитись, якщо дивитись на Революцію в контексті передумов історичних [11, с. 118]. Проте, якщо досліджувати не сукупність чинників, а конкретно події, які стали передуючими Майдану, то однією з основних прийнято вважати відмову уряду В. Януковича підписати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом. Вдавшись у деталі, можемо також дізнатись, що протестні настрої серед українців прослідковувались ще в далекому березні 2013 року. Коли, згідно з аналізом, у порівнянні з жовтнем 2012 року в березні 2013 року настрої суспільства стосовно приєднання до ЄС або вступу до Митного Союзу значно змінилися на користь першого [15, с. 17–18; 5, с. 4–5].

Спостерігаємо, що формування європейського вектору руху мало в той час неабияке значення для Українського народу, а, отже, першопричиною Революції Гідності виступала зовсім не відмова діючого на той час уряду в підписанні Угоди про асоціацію з ЄС. Відмова була всього лиш останнім поштовхом до масових заворушень серед українців. Куди важливіше значення мала спрямованість Української держави на європейський лад, процес перейняття європейських цінностей та поширення їх на всі сфери суспільного життя.

Одним із важливих кроків по завершенню Майдану і підписання Угоди про асоціацію з ЄС була постановка завдань і цілей задля доведення нами своїх євроінтеграційних інтенцій. Цей етап набув свого вираження у численних реформах, які охоплювали якнайширший спектр проблемних питань і кінцевою точкою яких є набуття Україною членства в Європейському Союзі. Зокрема, йшлося про реформування системи судоустрою і судочинства, освіти, медицини, газового та банківського сектора, про пенсійну та податкову реформи тощо. Проте, однією із справді ключових реформ була реформа децентралізації – складний і тривалий процес із передачі управлінських функцій органами виконавчої влади органам місцевого самоврядування задля здійснення адміністрування і координації інтересів суспільства на місцях.

Важливо, що усталеною щодо реформи децентралізації була думка про те, що свій початок вона бере після Революції Гідності. Проте, на противагу цій теорії, можемо сказати, що ані Революція Гідності, ані Угода про асоціацію з ЄС, ні, тим паче, Мінські домовленості не мали жодного відношення до неї. Адже зародження дискусій щодо даної реформи, її планування, розробка та спроби проведення сягають ще 2005 року. Саме тоді, після Помаранчевої революції, був розроблений законопроект про нову адміністративну і територіальну систему України. У 2009 році навіть була затверджена т. зв. Концепція реформування місцевого самоврядування, а вже через рік реалізація даного проекту знову була зупинена [6, с. 6].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року було схвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. У ній було зазначено, що на той час функціонування органів місцевого самоврядування в більшості територіальних громад не забезпечувало створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання населенню органами місцевого самоврядування, утвореними ними установами та організаціями високоякісних і доступних адміністративних, соціальних та інших послуг на відповідних територіях [9].

Таким чином, спостерігаємо, що зародження ідеї реформи децентралізації сягало далеко не періоду завершення Революції Гідності, а ще постреволуційних процесів європеїзації, обумовлених подіями 2005 року. Дана необхідність у децентралізації впливала в першу чергу з низького рівня задоволеності потреб суспільства, недотримання встановлених умов та неналежного надання різних видів послуг, необхідних для повноцінного існування індивідуума, органами місцевого самоврядування.

Проте, якщо глянути на історичні передумови децентралізації, наша система органів місцевого самоврядування була, радше, несформованою до кінця та неструктурованою від самого початку її утворення, аніж такою, що нехтувала потребами та зловживала довірою суспільства задля забезпечення власних інтересів. Адже в контексті історичних передумов розвитку місцевого самоврядування в Україні прийнято виділяти шість ключових етапів, які становлять окремі національні моделі, а саме:

1. Доколоніальну модель місцевого самоврядування (часи Київської Русі).
2. Колоніальну модель місцевого самоврядування, де національна українська модель місцевого самоврядування була частиною регіональних відносин «центр–регіони» держав-метрополій, до складу яких входили території сучасної України, а саме моделі Австро-Угорщини, Речі Посполитої та Російської

імперії.

3. Реакційно-національну модель першої української державності як результат взаємодії Гетьманату і Директорії (1917–1918 рр.).

4. Радянську модель (1920–1991 рр.), що була системою вертикальної ієрархії підпорядкованості спеціально-створеним органам місцевої влади – Радами.

5. Модель перебудови та раннього українського націоналізму (1985–1991 рр.).

6. Сучасну українську модель місцевого самоврядування (з 1991 р.) [7, с. 77–78].

Окрім цього, було б доречним додати від нас до даного переліку ще одну модель, притаманну періоду Гетьманщини, якій були характерні висока розвинутість і закріплені правовими звичаями та упорядковані законодавством право та змога міських громад самостійно розв'язувати велике коло питань, що входять до їх визначених повноважень, за допомогою своїх представницьких самоврядних органів [2, с. 18].

Радянська модель та модель перебудови із усіх вищезазначених етапів справила чи не найбільший вплив на формування тієї моделі місцевого самоврядування, яку ми мали станом на період Незалежності України. Адже саме Радянська система, в основі якої лежить принцип повновладдя представницьких органів на відповідній території, характеризується ієрархічною підпорядкованістю складових ланок – усі інші органи вважаються похідними від рад і їм підпорядкованими. Місцеві представницькі органи вважаються органами державної влади, у той час як їх виконавчі органи – місцевими органами державного управління. Останні, як правило, мають подвійне підпорядкування – вищому органу управління та відповідному представницькому органу [10, с. 166]. Тобто, дана модель місцевого самоврядування чітко відображає повну відсутність вираження інтересів суспільства і здійснення самостійного управління на місцях, а виключно висвітлює виконання вищепоставлених «державою» завдань так званими місцевими органами державного управління.

Щодо періоду перебудови, то цій моделі місцевого самоврядування вже був характерний відхід від жорсткої радянської моделі. Вирішити цю проблему мав курс перебудови М. Горбачова у 1985 році, який ознаменував появу моделі перебудови, або формування національної моделі місцевого самоврядування, де Ради народних депутатів, що виконували функцію народного представництва мали дещо обмежену роль управління матеріально-технічною базою певних міст й регіонів, але адміністративно-командний характер державної влади зберігався [1, с. 30–31]. Юридична сторона вирішення цієї проблеми була підкріплена виходом закону «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування», який знову відновив поняття місцевого самоврядування як такого та його функцій зокрема [4]. Це, власне, було першим поштовхом до роздумів над реальністю побудови нової системи місцевого самоврядування. І хоча на практиці остаточна думка чи рішення стосовно питань місцевого рівня все одно належали державі, та все ж частка значимості народу при прийнятті цих рішень значно зросла в порівнянні з попередньою системою місцевого самоврядування.

Вирішальним етапом у творенні нової ефективної системи управління на місцях стало також закріплення в Декларації про державний суверенітет трьох гілок поділу влади: законодавчої, виконавчої та судової, що потягнуло за собою, як наслідок, утворення інституту президентства та виконавчої вертикалі з представників самого Президента в регіонах і областях, які здійснювали державну виконавчу владу та контролювали виконання органами місцевого самоврядування делегованих їм функцій [16, с. 47].

Протягом цих проміжних п'яти років між моментом проголошення Незалежності та прийняття нової Конституції України 1996 року відбулось ще чимало змін у системі місцевого самоврядування, проте, саме 28 червня 1996 на найвищому законодавчому рівні в ст. 140 Конституції було зазначено: «Місцеве самоврядування є правом територіальної громади ... самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [1]. Таким чином, задля ефективнішого та детальнішого врегулювання політики місцевого самоврядування вже через рік був прийнятий Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», який охоплював ширший спектр засад здійснення управління на місцях [3]. Така новоутворена українська система функціонувала до 2014 року включно, попри спроби Уряду змінити її та реформувати в період між двома революціями.

Аналізуючи вищенаведене, розуміємо, що реформа децентралізації постала необхідною вже в контексті виявлення недоліків наявної системи, викорінення залишків радянської політики не тільки на законодавчому, але й на практичному рівнях, та впровадження європейських стандартів не лише з метою виконання умов євроінтеграції, що є, безсумнівно, однією з першопричин, але й задля утворення справді

сучасної та ефективної моделі місцевого самоврядування.

На сьогодні реформа, розпочата в 2014 році, принесла вже неабиякі плоди в політиці відокремлення та самостійного функціонування органів місцевого самоврядування відносно органів державної влади. Зокрема, про це засвідчують реальні показники. Наприклад, аналіз виконання місцевих бюджетів за 2015 рік показав, що приріст надходжень до загального фонду в порівнянні з 2014 роком склав 29,6 млрд. гривень [13]. Або ж звернімо увагу на останнє інтерв'ю мера м. Житомир С. Сухомлина, у якому він розповів, що в порівнянні з 2014 роком у 2015 бюджет розвитку міста зріс із 60 до 400 мільйонів гривень, після чого мер також зазначив, що: «Децентралізація дає свободу», – адже на сьогоднішній момент органи місцевого самоврядування вільні у взаємодії з міжнародними організаціями, порівняно з періодом до здійснення реформи, коли подібні процеси могли відбуватись виключно за дозволу та участі Кабміну чи Верховної Ради [14].

Виходячи із цих тверджень, чітко вбачаємо, що реформа стала не тільки рушієм нових надходжень у державі, але й акцентує увагу на самостійності органів місцевого самоврядування у своїй діяльності. Така самостійність, у свою чергу, виступає хорошим запобіжником проявам корупції між органами державної влади та місцевого самоврядування, що є одночасним виконанням ще однієї із вимог на шляху до Європейського Союзу.

Отже, основним поштовхом до здійснення реформи децентралізації стала не Революція Гідності, як прийнято зазвичай вважати, а ціла низка історичних чинників, які впливали на утворення тієї системи місцевого самоврядування, що ми мали станом на 2014 рік. Революція ж була всього лиш одним із них. Усі ці етапи в своїй сукупності залишили значний відгомін на тій моделі управління на місцях, яку ми намагаємось творити після проголошення Незалежності України, і породжували вони низку недоліків не тільки на законодавчому рівні, але й на практичному. Саме з метою усунення всіх цих проблем і було закладено ідею якісної реформи децентралізації, яка знайшла своє вираження через кілька років уже в контексті євроінтеграційних реформ. Ефективність даної реформи проявилась ще після першого року її здійснення у вигляді значного зростання рівня автономії громад при вирішенні питань місцевого рівня, а також зростання показників надходжень у місцевих та державному бюджетах. Зокрема, чималий вплив вона має і на інші реформи, необхідні в умовах євроінтеграції, що підсилює її важливість серед них, як однієї, із найбільш охоплюючих та дотичних до, фактично, усіх сфер суспільного життя.

Список використаних джерел:

1. Беззубко Л.В. Громада і органи місцевого самоврядування: Монографія. Донецьк: Норд-компьютер, 2007. 172 с.
2. Вовк О.Й. Міське звичаєве право Гетьманщини: історико-правовий аспект. *Науково – юридичний журнал «Правові новели»*. 2019. № 8. 176 с. URL: http://www.legalnovels.in.ua/journal/8_2019/8_2019.pdf#page=16 (дата звернення: 15.09.2024).
3. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.09.2024).
4. Закон України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-12#Text> (дата звернення: 15.09.2024).
5. Золкіна М. Європейська інтеграція як потенціал для консолідації українського суспільства *Громадська думка: Інформаційно-аналітичне видання*. Київ: Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», 2014. № 02 (22). 14 с.
6. Киридон А.М. Євромайдан / Революція Гідності: причини, характер, основні етапи. *Історична пам'ять*. 2015. Вип. 33. С. 17–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lp_2015_33_4 (дата звернення: 15.09.2024).
7. Коваль Ю.О. Специфіка формування національної моделі місцевого самоврядування в Україні: історичне минуле та сучасні реалії. *Історичні і політологічні дослідження*. 2014. № 1–2. С. 213–222.
8. Конституція України *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.09.2024).
9. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квіт. 2014 р. № 333-р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.09.2024).
10. Литвиненко І.Л. Історичні традиції становлення і розвитку місцевого самоврядування в Україні Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2002. № 1. С. 43–49. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2002_1_10.pdf (дата звернення: 15.09.2024).

11. Революція Гідності: на шляху до історії: Збірник наукових праць / І. Пошивайло, Л. Онишко. (відп. ред.). Київ: Національний музей Революції Гідності, 2020. 384 с.
12. Революція Гідності: на шляху до історії: збірник наукових праць, кн. 2. Революції доби постмодерну: Майдан у контексті світових протестних рухів кінця XX – початку XXI століття / Пошивайло І., Онишко Л. (відп. ред.). Київ: Національний музей Революції Гідності, 2021. 240 с.
13. Сайт «Децентралізація»: Три роки децентралізації – три роки дій і якісних перетворень. 27.03.2017. Прес-центр ініціативи «Децентралізація влади». URL: <https://decentralization.ua/news/4913> (дата звернення: 15.09.2024).
14. Сайт «ЛІГА. Бізнес» Інтерв'ю: Мер Житомира про кримінальні справи, модернізацію мереж і вилучення військового ПДФО С. Костеж. 10.11.2023. URL: <https://biz.liga.net/ua/all/all/interview/mer-zhytomyra-pro-kryminalni-spravy-modernizatsiiu-merezh-i-vyluchennia-viiskovoho-pdf> (дата звернення: 15.09.2024).
15. Створення об'єднаних територіальних громад в Україні 2015–2017: Аналітична доповідь від громадськості у форматі Shadow Report. Київ: ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2018. 45 с.
16. Стешенко Т.В., Шпак Ю.О. Сучасні моделі місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування в контексті конституційної модернізації*: зб. наук. ст. за матеріалами наук.-практ. семінару, м. Харків, 14 жовтня 2016 р. Харків, 2016. С. 162–170.

Анастасія ГАЛАК,

студентка 4-го курсу юридичного факультету
(Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ У ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Україна в сьогодні є надійним партнером Європейського Союзу та рухається у напрямку на здобуття його членства. Згідно з євроінтеграційним курсом українська влада взяла на себе зобов'язання проводити реформи, що дозволять нам остаточно розпрощатися із залишками радянського минулого, з його бюрократією, зневагою до людини, економічною та технологічною відсталістю. Судова влада та питання правосуддя віднесені до Першого кластеру (фундаментальні сфери) переговорного процесу щодо членства в ЄС, який відкривається першим та закривається останнім і без прогресу в котрому перемовини щодо членства не можуть бути завершені. Тож від активності та відкритості українських судів, розширення горизонтів їх правотлумачної та правозастосовної практики залежить позитивна оцінка європейського «домашнього завдання» України [3].

Головним завданням судової реформи у рамках європейської інтеграції слід визначити не тотальну зміну судоустрою, судових процедур, правил, форми одягу чи способів ведення документації. Завданням є досягнення спроможності суддів діяти так, як діють їх європейські колеги – без сумнівів, страху, залежності, керуючись виключно законом та переконанням, що впливає з професійної правосвідомості, сформованої на базі європейських цінностей.

Таке твердження може бути аргументоване крізь призму зауваги Я. Гонціяжа стосовно того, що «*acquis* (право) ЄС є живим, динамічним «організмом», який постійно еволюціонує. Це означає, що країни-кандидати можуть стикатись з новими викликами, бо нові законодавчі європейські акти встановлюватимуть нові сфери та механізми регулювання». Єдиною дієвою відповіддю на еволюцію права є розвиток суспільної і професійної правосвідомості, що вимагатиме приведення закону і правової практики до кращої якості [1].

Першою сходинкою євроінтеграційних прагнень українського народу є Угода про асоціацію України з Європейським Союзом (далі – Угода), що набула чинності у повному обсязі у вересні 2017 р. та стала знаковою подією у відносинах між сторонами Угоди. Її обсяг становить близько 1200 сторінок, на яких викладено, зокрема, і вимоги щодо реформ у секторі правосуддя. Укладена угода поставила перед Україною конкретні завдання із визначеними термінами виконання – понад 200 нормативно-правових актів ЄС повинні бути імплементовані Україною, а отже мають стати частиною її правової системи.

Загальні вимоги до правосуддя окреслено у Розділі 3 Угоди, а саме стаття 14 Угоди про асоціацію практично дослівно повторює двадцять третій розділ *acquis*. Затверджуються, зокрема, напрямки співробітництва задля зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її

незалежності та неупередженості, боротьбу з корупцією на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод [4].

Конкретні кроки щодо покращення якості системи правосуддя передбачено, наприклад, ст. 8 (обов'язок з ратифікації та імплементації Римського статуту), ст. 24 (судове співробітництво у цивільних та кримінальних справах)...Цікаво, що у окремих статтях відбувається певне «дублювання» завдань, що мали б бути автоматично виконані у разі встановлення відповідності вимогам критеріїв за результатами євроінтеграційних реформ.

На виконання обов'язку, передбаченого ст. 8 Угоди Верховна Рада України прийняла на засіданні 21 серпня 2024 року Закон України про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправки до нього, внесений Президентом України Володимиром Зеленським (реєстр. № 0285 від 15.08.2024). Документ підтримали 281 народний депутат України. Ратифікувавши Римський статут, основоположний документ цього унікального міжнародного судового органу, Україна стала його повноправною учасницею з усіма правами і обов'язками та водночас демонструвала всьому світу свою відданість міжнародному праву та міжнародному правосуддю [2].

Після набрання чинності для України Римським статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього Україна стане 125-ю державою-членом Міжнародного кримінального суду та набуде повноправного членства в Міжнародному кримінальному суді і братиме участь у роботі Асамблеї держав-учасниць Римського статуту, зможе подавати кандидатури для обрання суддів та прокурорів Міжнародного кримінального суду.

Членство у Римському статуті сприятиме запобіганню і стримуванню вчинення особливо тяжких злочинів у майбутньому. Україна зможе ефективно співпрацювати з цією міжнародною установою, що сприятиме забезпеченню покарання осіб, винних у скоєнні особливо тяжких злочинів, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства.

Стосовно інших вимог, викладених у статтях Угоди українські суди також почали діяти проактивно та сформували певну судову практику прямого застосування Угоди про асоціацію та Суду справедливості ЄС. Перша справа в котрій була прямо застосована норма Угоди про асоціацію та в котрій було застосовано принцип примату Угоди про асоціацію над національним правом є вже хрестоматійна для України справа *Zentiva*. Спір стосувався права інтелектуальної власності та безпосередньо колізії ст. 198 Угоди та норм національного законодавства щодо анулювання реєстрації торгівельної марки [3].

Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у Постанові по справі № 910/14972/17 від 17 липня 2018 р. (справа за позовом *Zentiva*) підтвердив пріоритет ст. 198 Угоди про асоціацію у порівнянні із національним законодавством України, а пізніше у справі № 910/4947/18 від 04 липня 2019 року (справа за позовом КАНЖУТ) постановив, що ст. 198 Угоди про асоціацію може застосовуватися як норма прямої дії, оскільки вона встановлює нові стандарти захисту прав інтелектуальної власності.

Ці справи поклали початок прямому застосуванню норм Угоди про асоціацію, але, на жаль, суди кожного разу використовували різне обґрунтування того, чому норма є такою, що має пряму дію.

При застосуванні Угоди про асоціацію слід чітко розуміти, що мова йде не лише про джерело права України, але й про джерело права ЄС. У правовій системі ЄС існує така теза: право ЄС є тим, що про нього каже Суд справедливості. І в Україні ця теза також має стати визначальною, оскільки ми частково вже почали жити в правовому полі ЄС завдяки широкій апроксимації, а уніфікація національного права з правом ЄС в окремих галузях стала реальністю.

Зважаючи на це, слід мати на увазі, що неможливо читати норму права ЄС, не враховуючи рішення Суду справедливості щодо її тлумачення. Мова йде про преюдиціальні рішення Суду справедливості, в рамках котрих він надає тлумачення актам ЄС на запити від національних судів. Ці рішення за своєю сутністю є прецедентами, оскільки вони є обов'язковими не лише для держави, суд якої надіслав преюдиціальний запит, але й для усіх суб'єктів, на котрих ця норма розповсюджує свою дію: всіх держав-членів, юридичних, фізичних осіб, незалежно від їх національної приналежності, інститутів, органів, агентств ЄС тощо [3].

У липні 2023 року відбувся Міжнародний судово-правовий форум, у рамках якого членами Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Верховного Суду та юристами-практиками обговорено на другій сесії Форуму Євроінтеграційні виклики судової гілки влади наступні питання: селф-скринінг законодавства на відповідність праву – вразливі точки судової гілки влади; євроінтеграційний порядок денний парламенту; ініціативи США та ЄС у сфері правосуддя та боротьби з корупцією в Україні;

європейські правові цінності в юридичних позиціях Конституційного Суду України; шлях до Європи: формування КСУ – камінь спотикання?; план дій Ради Європи для України – судовий трек; європейські підходи до визначення мережі судів та навантаження на суддів; євроінтеграція адвокатури: напрацювання та подальші кроки; нюанси застосування рішень Суду ЄС в практиці українських судів [5].

Отже, сьогодні судова система України зазнає значних трансформацій для відповідності європейським стандартам, акцентуючи увагу на незалежності суддів, боротьбі з корупцією та забезпеченні верховенства права у їх діяльності. Наша держава демонструє свою відданість європейським цінностям та прагне побудувати сучасну, ефективну та незалежну судову систему. Проте, успішна євроінтеграція вимагає від усіх гілок влади, а особливо від судової, постійних зусиль та готовності до змін.

Список використаних джерел:

1. Базарник М.В. Вплив євроінтеграційних процесів на судову реформу в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. С. 279–288.
2. Верховна Рада України ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/252711.html> (дата звернення: 05.09.2024).
3. Роль української судової влади у процесі євроінтеграції. *Supreme Observer*. URL: <https://so.supreme.court.gov.ua/news/286/rol-ukrainskoi-sudovoi-vlady-u-> (дата звернення: 06.09.2024).
4. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Кабінет Міністрів України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yeuropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciyu> (дата звернення: 05.09.2024).
5. Юридична практика. XI Міжнародний судово-правовий форум | День 1 (13.07.20230), 2023. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=zODM-bV-yEg> (дата звернення: 09.09.2024).

Дмитро ЖИЛА,

*студент 3-го курсу юридичного факультету
(Львівський національний університет імені Івана Франка)*

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В ПЕРІОД РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Діяльність Президента України, як глави держави, спрямована на забезпечення прав і свобод людини і громадянина та національних інтересів України. Так, Президент України втілює національну єдність, правонаступність державної влади, він є гарантом національної незалежності й територіальної цілісності України, дотримання прав і свобод людини і громадянина, що в період воєнного стану є надзвичайно важливим наскрізними поняттями для функціонування публічної адміністрації.

Мета дослідження полягає в комплексному, загальнотеоретичному й порівняльно-правовому аналізі актів, у яких регламентовано обсяг повноважень Президента України з моменту настання режиму воєнного стану. У дослідженні також проаналізовано здобутки сучасних теоретиків в галузі теорії права, конституційного права, порівняльного правознавства: І. Зайця, А. Колодій, С. Сєрьогіної, Є. Ткаченка, В. Чушенка.

Конституційно-правовий зміст повноважень Президента України визначається положеннями Конституції та законів України. Президент України посідає особливе місце в механізмі держави, має специфічні функції та повноваження, бо є частково причетним до всіх гілок влади особливо в період воєнного стану [9, с. 17].

Функції та повноваження Президента України є похідними від його завдань, визначених у ст. 102 Основного Закону [4], яка встановлює, що Президент України є главою держави і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Згідно з ст. 106 Основного Закону [4], Глава держави в Україні також покликаний забезпечувати державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави. Саме ці завдання й визначають роль і місце Президента України в суспільстві та державі.

Наведені завдання Президента України реалізуються через низку його основних напрямків і видів

діяльності [3].

Повноваження Президента України можна класифікувати за специфікою предметів відання: державне будівництво, законодавча діяльність, забезпечення конституційної законності, оборона і національна безпека, забезпечення основ прав і свобод громадян, зовнішня політика та міжнародні відносини, нагородна політика [5, с. 8].

У період воєнного стану повноваження Глави держави є більш деталізовані та чітко регламентовані Законом України «Про правовий режим воєнного стану» (далі – Закон) [2]. Перш за все варто зазначити, що повноваження Президента України, передбачені Конституцією України, в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені та припинені.

Відповідно до ст. 11 даного Закону, Президент України в умовах воєнного стану:

1) здійснює загальне керівництво запровадженням та виконанням заходів правового режиму воєнного стану;

2) приймає за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України рішення щодо залучення Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів до здійснення заходів правового режиму воєнного стану;

3) здійснює стратегічне керівництво Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами через Генеральний штаб Збройних Сил України;

4) визначає порядок проходження військової служби [2].

Президент України у період дії воєнного стану може прийняти рішення про відсторонення від займаної посади посадової особи, призначення на посаду та звільнення з посади якої віднесено до його повноважень, та покладення на відповідний період виконання обов'язків на іншу особу. Особа, на яку покладається виконання обов'язків відповідно до цієї частини, повинна відповідати вимогам, визначеним законом для зайняття відповідної посади, з урахуванням положень цього Закону.

У разі закінчення строку повноважень Президента України під час дії воєнного стану його повноваження продовжуються до вступу на пост новообраного Президента України, обраного після скасування воєнного стану. У статті 11 акцент зроблено на повноваженнях Глави держави у сфері оборони і національної безпеки, зовнішньої політики та міжнародних відносин [2].

Вважаю, щоб комплексно проаналізувати дану тему, необхідно більш детально розглянути таку тріаду повноважень Президента України: оборона і національна безпека, зовнішня політика та міжнародні відносини.

Оборона і національна безпека – враховуючи те, що Президент України також є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України та очолює Раду національної безпеки і оборони України, питому вагу його повноважень становлять безпекові та оборонні повноваження. До таких повноважень глави держави слід віднести його права та обов'язки щодо:

1) забезпечення державного суверенітету та національної безпеки;

2) здійснення керівництва у сферах національної безпеки і оборони;

3) здійснення повноважень Верховного Головнокомандувача та призначення на посади та звільнення з посад вищого командування Збройних Сил України, інших військових формувань;

4) керівництво Радою національної безпеки і оборони України;

5) внесення до парламенту подання про оголошення стану війни та прийняття рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти нашої держави;

6) прийняття згідно з законом рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;

7) прийняття рішення про введення в Україні або окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошення у разі потреби окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з подальшим затвердженням цих рішень парламентом [3, с. 116–140].

Слід звернути увагу, що Президент України здійснює загальне керівництво не лише Збройними Силами України, а й «іншими військовими формуваннями». Під такими ст. 1 Закону «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р. визначає сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності та національних інтересів, територіальної цілісності та недоторканності в разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних дій [1; 3].

Прикладом реалізації (виконання) Президентом України даної функції є теперішня ситуація в державі після повномасштабного вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 року, підписання Указу Президента України № 69/2022 «Про загальну мобілізацію» від 24 лютого 2022 року, Указу Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року [7; 8].

Визначальними для Президента України як глави суверенної держави є зовнішньополітичні повноваження. Президент України представляє державу в міжнародних відносинах і виступає від імені Української держави. При цьому затвердження міжнародних договорів України, які не потребують ратифікації, але вимагають затвердження, здійснюються Президентом України через видання відповідного указу. В Рішенні Конституційного Суду України (далі – КСУ) від 15 січня 2009 р. № 2-рп/2009, в якому КСУ визнав право Президента на підставі припису самої Конституції про пряму дію її норм застосовувати засоби впливу на діяльність суб'єктів зовнішньополітичної діяльності з метою забезпечення національних інтересів і безпеки України. Зокрема, був визнаний конституційним порядок попереднього погодження кандидатур на зазначені в цьому акті глави держави посади як один із засобів реалізації Президентом України конституційного повноваження щодо здійснення керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави [9].

Таким чином, КСУ визнав правомірним Указ Президента України, яким було визначене попереднє погодження кандидатур на посади в Міністерстві закордонних справ України.

Основними зовнішньополітичними повноваженнями Президента України є:

- 1) представлення Української держави у міжнародних відносинах;
- 2) здійснення керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави;
- 3) ведення переговорів і укладення міжнародних договорів України;
- 4) прийняття рішення про визнання іноземних держав;
- 5) призначення та звільнення глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях;
- 6) прийняття вірчих і відкличних грамот дипломатичних представників іноземних держав.

Порядок реалізації зовнішньополітичних повноважень Президента України деталізується в законах України «Про міжнародні договори», «Про дипломатичну службу» та ін., а також міжнародними договорами України [3].

Отже, характеризуючи повноваження Президента України, можна зазначити, що роль Глави держави в реалізації Основного Закону визначає його місце в механізмі державної влади. Насамперед, він бере найактивнішу участь у формуванні ключових органів держави. Президент України також формує органи або приймає участь у створенні органів, діяльність яких пов'язана зі здійсненням конституційного контролю. Одними з найважливіших повноважень Президента як глави держави також є його установчі повноваження щодо формування органів виконавчої влади. Зміст цих повноважень свідчить про особливість статусу Президента, який полягає в тому, що, він не тільки реально бере участь у функціонуванні кожної з гілок влади, а й користується повноваженнями у відповідних сферах.

Реалізуючи ці повноваження, Президент України володіє широкими можливостями впливати на всі ланки державного апарату, як на законодавчу, так і на виконавчу владу, в тому числі Кабінет Міністрів України, на судову систему, зокрема і Конституційний Суд. Враховуючи, що Президент України обирається безпосередньо виборчим корпусом, він володіє всіма реальними можливостями бути вагомим конкурентом Парламенту у всіх сферах прийняття державно значущих рішень.

Повноваження Президента України, передбачені Конституцією України, в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені та припинені.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 28.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення 05.09.2024).
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 27.07.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/conv#n80> (дата звернення 05.09.2024).
3. Колодій А.М. Принципи права України: Монографія. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
4. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 05.09.2024).

5. Серьогіна С.Г. Компетенція Президента України: теоретично–практичні засади. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Харків, 1998. 19 с.
6. Ткаченко Є.В. Конституційний статус Президента України. 32 с. *Презентація Microsoft Power Point*. URL: http://nula.edu.ua/materials/files/constitutional_law/0047/01.pdf (дата звернення 05.09.2024).
7. Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 08.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення 05.09.2024).
8. Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 69/2022 «Про загальну мобілізацію». *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69/2022#Text> (дата звернення 05.09.2024).
9. Чушенко В.І., Заяць І.Я. Конституційне право України: підруч. Вид. 2-ге, допов. і переробл. Київ: Ін Юре, 2009. 548 с.

Ольга ПАРУБІЙ,

*студентка 2-го курсу юридичного факультету
(Львівський національний університет імені Івана Франка)*

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ У СФЕРІ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ, ЗУМОВЛЕНІ ВОЄННИМ СТАНОМ

Із введенням в Україні від 24 лютого 2022 року воєнного стану, розширились повноваження Президента України у сфері національної безпеки та оборони. Це зумовлено тим, що у ст. 106 Конституції України вказано, що Президент України є Верховним Головнокомандувачем Збройних сил України, та відповідно до ст. 102 Конституції України є гарантом державного суверенітету [2]. В Законі України «Про правовий режим воєнного стану» деталізується, які саме повноваження набув глава держави. Згідно з ст. 11 згаданого закону, він:

- здійснює загальне керівництво запровадженням та виконанням заходів правового режиму воєнного стану;

- приймає за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України рішення щодо залучення Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів до здійснення заходів правового режиму воєнного стану;

- здійснює стратегічне керівництво Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами через Генеральний штаб Збройних Сил України;

- визначає порядок проходження військової служби [7].

Ці зміни в повноваженнях Президента вплинули на його взаємодію із іншими органами державної влади, зокрема виконавчої. Щоб визначити зміни у взаємовідносинах Верховного Головнокомандувача ЗСУ з центральними та місцевими виконавчими органами після введення правового режиму воєнного стану, необхідно проаналізувати правове регулювання цих взаємовідносин до цього моменту.

Для початку, доцільно проаналізувати положення Основного Закону, а саме із порівняння його V (Президент України) та VI (Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади) розділів. Президент України:

- є гарантом державного суверенітету, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, тоді як органи виконавчої влади забезпечують та вживають заходів щодо реалізації цих гарантій;

- вносить до Верховної Ради України подання про призначення Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України та Міністра закордонних справ України (а також і їх звільнення);

- зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності.

Кабінет Міністрів відповідальний перед Президентом України, але не підконтрольний і не підзвітний йому; керується указами глави держави [2].

Із ст. 8 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» Президент України за поданням Кабінету Міністрів України на строк своїх повноважень призначає голів місцевих державних адміністрацій,

або може припинити їх повноваження (ст. 9) [6].

Після окреслення загальної взаємодії двох органів державної влади, сфокусуємось саме на співпраці у сфері захисту державного суверенітету. У ст. 6 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» зазначено склад Ради національної безпеки і оборони України, яку згідно з п. 18 ч. 1 ст. 106 Конституції очолює Президент України. До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України. Інших членів РНБО призначає глава держави. У ч. 3 ст. 6 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» визначається, що ними можуть бути й керівники інших центральних органів виконавчої влади. Із осіб, які за посадою входять до координаційного органу з питань національної безпеки і оборони при Президентові України, можна зробити висновок, що Рада національної безпеки і оборони є ще одним органом, де взаємодіють глава держави та посадові особи органів виконавчої влади.

Сама РНБО дозволяє Верховному Головнокомандувачу ЗСУ повно й ефективно забезпечувати правовий режим національної безпеки та оборони [1, с. 200] й виконує функції внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони; координації та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час [8]. З попереднього переліку бачимо, що й посадові особи Кабінету Міністрів України, в межах РНБО, можуть впливати на главу держави, шляхом ініціювання внесення пропозицій Президентові.

Із ст. 9 Закону України «Про оборону України», виділимо деякі повноваження Кабінету Міністрів України у сфері оборони. Тут зустрічається те, що Кабінет Міністрів в межах своєї компетенції забезпечує державний суверенітет (коли Президент є його гарантом), виконує акти Президента України у сфері оборони держави та забезпечує ЗСУ. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про оборону України» Кабінет Міністрів подає Президентові України на затвердження структуру плану оборони України, план оборони України та військово-адміністративний поділ території України [5].

Щоб повноцінно зрозуміти, який був вплив Президента України на виконавчу владу до повномасштабного вторгнення РФ, звернемось до аналітичних оцінок Центру Разумкова за 2020 рік. В аналітичній доповіді стверджується, що протягом 2020 року відбулось зміцнення глави держави як єдиного центру прийняття рішень та посилювалися процеси концентрації влади в його руках. Відзначене позаконституційне зростання політичного та адміністративного впливу та ролі Офісу Президента та його керівника. Ці процеси відбулись і на взаємодії з виконавчою владою. Вказано, що більшість законопроектів, поданих Кабінетом Міністрів, були щонайменше погоджені з главою держави [12, с. 20]. У іншому дослідженні Центру Разумкова сказано, що, по суті, В. Зеленський від початку його президентських повноважень, мав вирішальний вплив на добір кадрів та функціонування Уряду [11, с. 17].

То які повноваження має Президента України у сфері виконавчої влади після видання ним Указу «Про введення воєнного стану»? Насамперед, його конституційні функції зберігаються та не можуть бути обмеженими [2]. Також звернемось до Закону України «Про національну безпеку України». У ч. 2 ст. 14 сказано, що в умовах воєнного стану Рада національної безпеки і оборони України також координує діяльність органів виконавчої влади, як і в мирний час. Додатково, під час дії правового режиму воєнного стану розглядає пропозиції щодо застосування відповідно до закону спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів. Оскільки РНБО очолює Президент України, можна вважати її рішення також способом впливу глави держави.

Щодо діяльності Кабінету Міністрів України, він і далі залишається регулятором фінансової й соціальної політики [3, с. 119]. З огляду на те, що посаду Прем'єр-міністра України, як і в 2020 році, займає Д. Шмигаль, можемо зробити висновок, що й обставини взаємодії із Президентом не змінились.

Варто згадати про повноваження Президента України із створення військових адміністрацій на місцях за поданням державних адміністрацій чи військового командування. Відповідно до Указу № 68/2022 «Про утворення військових адміністрацій» на базі обласних державних адміністрацій утворились військові [9]. У даному випадку спостерігається розширення повноважень Президента на час воєнного стану, адже відповідно до ст. 7 (1) Закону України «Про місцеві державні адміністрації» утворення та реорганізація районних державних адміністрацій здійснюються Кабінетом Міністрів України після прийняття Верховною Радою України рішення про утворення та ліквідацію районів [6].

Зі зміною територій, які були окуповані чи деокуповані, очільник держави утворював нові військові адміністрації, не лише районного чи обласного значення. До прикладу можемо привести Указ № 156/2022

«Про утворення військової адміністрації», яким утворилась Гостомельська селищна військова адміністрація Бучанського району Київської області [10].

Проте, зазначимо, що існують приклади, коли В. Зеленський намагався посилити власну вертикаль влади шляхом заміни місцевого самоврядування на певній території міською військовою адміністрацією. Наприкінці лютого 2023 року був внесений до порядку денного Верховної Ради України проєкт постанови про здійснення начальником Чернігівської міської військової адміністрації Чернігівського району Чернігівської області повноважень, передбачених частиною другою статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», в якій йдеться про те, що начальник військової адміністрації, окрім здійснення своїх повноважень, здійснює й обов'язки голови міської ради. Проте він не був підтриманий парламентом [3, с. 117–118].

Отже, із введенням в Україні правового режиму воєнного стану Президент держави дещо розширив свої повноваження у сфері виконавчої влади. Він став здійснювати не лише запровадження, а й виконання заходів правового режиму воєнного стану. Функції РНБО розширились, і тепер вона не лише координує діяльність органів виконавчої влади, а й розглядає пропозиції щодо застосування, відповідно до закону, обмежувальних заходів. Також відбулись зміни і в можливостях глави держави утворювати адміністрації на місцях. Процес утворення обласних військових адміністрацій не займає довгий процес спершу прийняття ВР України рішення про утворення чи ліквідацію районів, після чого утворення Кабміном нових ОДА. Зараз же, Президент може за поданням військового керівництва створити нове військове управління на місцях.

Список використаних джерел:

1. Грабова Я.О. Президент України. Конституційне право України: прагматичний курс : навч. посіб. Одеса, 2017. С. 194–204.
2. Конституція України. Від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.09.2024).
3. Овчар І. Інститут президента в умовах воєнного стану. *Політичні інститути та процеси*. 2023. № 1 (5). С. 108–122. URL: <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2023/05/Iryna-Ovchar.pdf> (дата звернення: 14.09.2024).
4. Пархоменко С. Реалізація президентом України конституційних повноважень під час першого етапу відсічі широкомасштабної агресії Російської Федерації проти України (24.02-2.04.2022 Р.). *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. № 4 (64). С. 85–96. URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/political/article/view/2403/2876> (дата звернення: 14.09.2024).
5. Про оборону України. Закон України від 06.12.1991 р. 1932-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 28.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 12.09.2024).
6. Про місцеві державні адміністрації. Закон України від 09.04.1999 р. 586-XIV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 27.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення: 12.09.2024).
7. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 10.11.2015 р. 389-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 27.07.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 12.09.2024).
8. Про Раду національної безпеки і оборони України. Закон України від 05.03.1998 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 29.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр#Text> (дата звернення: 12.09.2024).
9. Про утворення військових адміністрацій. Указ Президента України від 21.03.2022 р. № 68/2022. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text> (дата звернення: 13.09.2024).
10. Про утворення військової адміністрації. Указ Президента України від 21.03.2022 р. № 156/2022. *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 21.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156/2022#Text> (дата звернення: 13.09.2024).
11. Рік діяльності Президента Володимира Зеленського: здобутки і прорахунки / керівник проєкту Ю. Якименко. Київ, 2020. 124 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_Rik_diyalnosti_Prezydenta.pdf (дата звернення: 13.09.2024).

12. Україна 2020–2021: невинуватені очікування, неочікувані виклики (аналітичні оцінки). Президент України / керівник проєкту Ю. Якименко. Київ, 2020. 304 с. URL: <https://razumkov.org.ua/uploads/other/2021-PIDSUMKI-PROGNOZI-UKR-ENG.pdf> (дата звернення: 13.09.2024).

Вероніка ВИГОВСЬКА,

*студентка 4-го курсу факультету психології, політології та соціології
(Національний університет «Одеська юридична академія»)*

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОВОЄННИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Упродовж тривалого цивілізаційного розвитку, еліти відіграють вагомий роль у формуванні політики та є однією з найголовніших складових політичного процесу. Беззаперечним є той факт, що саме на еліту громадяни покладають великі очікування та наділяють її визнаним правом творити політику та здійснювати політичні реформи від імені всього суспільства. Як показує політичний досвід саме від якостей еліти, обраних нею ціннісних векторів розвитку, декларованих завдань та можливостей втілень поставлених цілей у життя напруга залежить розвиток тої чи іншої держави. Сутність еліти спрямована на виконання важливих суспільних функцій, тому настільки необхідною і актуальною є її роль у модернізаційно-трансформаційних процесах сучасних держав.

Фактично, як показує історичний досвід, саме від поставлених завдань, обраних шляхів розвитку, ідеологічних засад, які обирає та на які орієнтується еліта, безпосередньо залежить стан розвитку конкретної держави. Тому з наукової, теоретико-методологічної точки зору є важливим розуміння сутності феномену еліти, концептуалізація положень класичного елітаризму, оскільки аналіз процесів циркуляції еліт, якісних механізмів її проведення, її кореляції з типом політичного режиму є важливими для розбудови української державності. Розробка концепту «еліти» у теоретичному плані має довготривалу історію формування та розвитку. Вчені кожної історичної епохи, які досліджували історію становлення політичної та правової думки, акцентували увагу на розуміння сутності еліт та висували свої власні концепції щодо особливостей функціонування еліти. Варто зауважити, що наукові дослідження щодо осмислення сутності політичної еліти досить активно розвиваються в українській політичній науці. Так, дослідниками феномену еліти у вітчизняній науці варто відзначити Л. Кочубея, О. Романюка, В. Муляра, А. Кройтора, Г. Ємельянову, А. Толкача та інших. Звичайно, наявні наукові дослідження авторами в Україні та світі свідчать про актуальність та затребуваність досліджень про формування політичної еліти, без якої фактично неможливе існування держави, особливо у контексті розвитку процесів демократизації всередині країни.

Зважаючи на це, метою даної статті є концептуалізація поняття «політична еліта» на основі визначення місця, ролі та функцій покладених на той сегмент суспільства, який ми називаємо «еліта».

Першочергово, варто дефініювати «еліту» як політичну категорію. Етимологічно термін «еліта» походить від латинського *eligerē* та французького *élite*, що у перекладі означає «кращий, обраний». Сам термін часто застосовували для позначення осіб вищої знаті чи осіб, які посідали найвищу сходинку у суспільній ієрархії. У сучасній політичній науці вчені віддають перевагу тлумаченню, яке акцентує на тому, що «еліта» – це малочисельна соціальна група, яка має високий соціальний статус серед населення та приймає рішення в силу того, що зосереджує у своїх руках політичну владу [2].

Поняття еліти, яким сьогодні оперують у політичній науці сформувалося у контексті класичної теорії еліт. Положення, які лежать в основі класичної теорії є базовими, і подальші теоретичні напрацювання фактично є результатом переосмислення, доповнення та удосконалення цих основоположних ідей. Відповідно, беззаперечним вважаємо той факт, що класичні теорії еліт, сформульовані італійськими вченими В. Парето (концепція «циркуляції еліт» та теорія контреліт) та Г. Моска (теорія правлячого класу), а також Р. Міхельсом («залізний закон олігархії») заклали основи елітології як науки та стали фундаментом для інших елітарних концепцій. Окрім того, важливість класичної теорії еліт полягає у тому, що вона акумулювала ряд базисних ідей, на основі яких відбулася подальша концептуалізація «еліти» та розуміння її сутності в умовах сучасних суспільств.

Зародження класичної теорії еліт пов'язано із діяльністю Гаєтано Москі. Зміст правлячого класу

Г. Моска намагається розкрити через поділ суспільства на два головних класи: клас керуючих та клас керованих. Керуючий клас і є елітою. Деталізуючи ці моменти, Г. Моска зауважив, що еліта – це розумна меншість, яка править в державі та намагається різними шляхами втримати у своїх руках владу. Натомість клас керованих – це більшість, яка веде пасивне життя, неспроможна самоорганізуватися та консолідуватися навколо певних цінностей, внаслідок чого весь час знаходиться під контролем правлячого класу [7].

У своїх дослідженнях Г. Моска приділив значну увагу проблемі рекрутування еліти. При аналізі критеріїв, які є важливим для формування політичного класу, вчений робить висновок, що еліту формує та група людей, яка вміє керувати масами, і відрізняється від інших матеріальною, моральною та інтелектуальною перевагою. Оновлення еліти, згідно Г. Моски, може здійснюватися трьома шляхами – це успадкування, вибір та кооптація. Останній характеризується ротацією правлячої еліти, яка означає, що до її складу можуть бути залучені нові члени [7].

Процес оновлення еліти має дві тенденції. У працях Г. Моски ці тенденції отримали назву аристократична і демократична. У залежності від того яка тенденція домінує можемо говорити про два види процесів у політичному середовищі – «закриття і кристалізацію» та відкритість політичного класу [7]. Варто зауважити, що Г. Моска не був прихильником демократії, оскільки вважав, що свобода громадян жодним чином не залежить від демократичного режиму, а напряму пов'язана з компетентною правлячою елітою.

Окреме місце у праці Г. Моски відведено питанню кореляції деспотичного режиму з процесом рекрутування еліт. Очевидно, що деспотизм характеризується перевагою певної політичної сили. Вчений зауважив, що майбутні епохи мають небачений потенціал до розвитку деспотизму у досі незвіданих масштабах. При цьому такий прогноз напряму пов'язаний із тим, що політичний клас, який не оновлюватиметься протягом тривалого періоду, зосередить у своїх руках монополію на збройні сили та земні багатства. Таким чином, за умов необмежених можливостей правлячого класу, можливе утворення деспотії, яка втілюватиме свої примітивні наміри за допомогою благ та можливостей сучасної цивілізації. Як наслідок, відсутність механізму оновлення еліт, призведе не лише до деградації правлячого класу, а і зумовить домінування автократичного політичного режиму, який деструктивно вплине на політикум та суспільство у цілому [4].

Не меншої уваги, у контексті класичної теорії еліт, заслуговує теоретичний доробок Вільфреда Парето. Основна заслуга вченого полягає в тому, що він був першим, хто ввів у науковий обіг термін «еліта» та застосував його відносно суспільства. Згідно з визначенням В. Парето, еліта – це соціальний прошарок індивідів, які завдяки певній сукупності якостей отримують найвищий індекс у сфері своєї діяльності та посідають панівне місце у суспільстві [16]. Вчений розділив суспільство на дві великі страти: не еліту (нижча страта) і відповідно еліту (вища страта) [9]. Еліта – це носій фундаментальних ідей, рішучих дій та нових перспектив, який виступає раціональною силою прогресу. Решта людей є лише засобом для досягнення мети та цілей, бо усі вони є менш обдарованими та керуються не розумом, а емоціями та почуттями [9].

Окреме місце в теорії В. Парето відведено порівняльній характеристиці резидуїв та деривації – найважливішим компонентам соціальної системи, які допомагають розкрити людську психологію. Резидуї («залишки») є основою людських емоцій, інстинктів та почуттів, які за своєю природою є незмінними та ірраціональними. Деривації («похідні») – це обмірковані людські вчинки, які виражаються в ідеологічних концепціях, міфах та у похідних від цього формах. Саме вони переконують людину у доцільності своїх рішень. Подібні висновки, дали можливість вченому стверджувати, що кожна еліта має свій тип панування та свої методи впливу на маси. Посилаючись на дослідження Н. Макіавеллі, з врахуванням резидуїв та деривації, В. Парето вважав за доцільне вести мову про два типи еліт – гнучких та хитрих «лисів» і рішучих та жорстких «левів» [5].

«Лисиці» – це дипломатичні політики, які є гнучкими, тому вони легко адаптуються до вимог часу та ситуації. Такий тип еліт використовує політичну маніпуляцію, лестощі, переконання як основний метод управління. «Лисиці» схильні до інновацій та експериментів, віддають перевагу матеріальному над ідеалістичним, не застосовують силу, є більш лояльними, але через варіювання своїх поглядів вони досить часто приносять сум'яття в соціальну рівновагу. Тому у відносно спокійні періоди розвитку їх керівництво не буде ефективним, що створюватиме основу для закріплення влади «левів» [9].

«Леві» упорядковують систему, повертають її у спокійне русло, віддають перевагу рішучим діям, які доволі часто супроводжуються застосуванням сили. Упродовж свого правління демонструють групову

лояльність та класову солідарність. Серед основних рис «левів» виділяємо прямоту й рішучість, радикальність у діях та жорстокість, яка допомагає їм отримати і утримувати владу [9].

Так у стабільний період влада зосереджена у руках «левів», а у нестійкий період часу до влади приходять «лисиці». Можна дійти висновку, що такий процес здійснюється на основі людських інстинктів і нормативно-ціннісних орієнтацій, тобто відбувається радше на ірраціональній основі, ніж за допомогою раціоналізму. Динамічні процеси подібного типу в теорії В. Парето отримали назву «циркуляція еліт» [5].

Значна частина наукового доробку німецького вченого Роберта Міхельса присвячена дослідження розвитку еліти. Вчений сформулював власний «залізний закон олігархії», зміст якого розкрив у праці «Соціологія партійної системи в умовах сучасної демократії» (1911 р.) [8]. У цьому законі Р. Міхельс намагається прослідкувати кореляцію між двома взаємопов'язаними аспектами: між особливостями утворення еліти всередині партійної структури та тим, наскільки даний процес впливає чи не впливає на перетворення демократій на системи з бюрократичною олігархічно-ієрархічною структурою.

«Залізний закон олігархії» наголошує на тому, що кожній організації потрібно виокремити своїх лідерів, які будуть професіоналами у сфері своєї діяльності, займатимуться усіма організаційно-управлінськими справами. Фактично йдеться про створення ієрархічної структури, у якій простежується поділ на керуючих і керованих серед сформованої еліти. Такий вторинний поділ зумовлений тим, що члени правлячої організації чи партії в силу своєї некомпетентності та байдужості не здатні керувати та утримувати владу [6].

Таким чином у самій еліті з'являються маси, якими керує більш амбітна меншість. Спершу така керована меншість спрямовує свою діяльність на реалізацію потреб, які від них хоче бачити суспільство. Однак, з часом правляча еліта, за рахунок свого професіоналізму виходить з-під контролю інших рядових членів (мас) і починає впроваджувати таку політику, яка задовольняла б їх власні інтереси і допомагала б зберегти їх панівне становище у суспільстві. Тобто, то своїй суті кожна організація тяжіє до виокремлення власної професійно керуючої меншості, що підтверджує її потяг до олігархії.

Тому «закон залізної олігархії», який сформульований Р. Міхельсом, виступає соціологічним законом загальної дії, адже впливає з природи соціальної структури: лідери охоче стають керівниками і впроваджують свою політику на фоні пасивних мас, які виражають їм довіру. У підсумку, вчений дійшов до думки, що олігархія є неминучою, а бюрократичні тенденції є навіть необхідністю. Навіть демократія, на думку науковця, по своїй суті реорганізовується в олігархію.

Аналіз української еліти дає змогу говорити про те, що теорія «залізного закону олігархії» знаходить реальне підтвердження на практиці і негативно впливає як на статус самої еліти в суспільстві, так і на виконання покладених суспільством на неї функцій. На початкових етапах незалежності України до числа еліти входили старі обличчя колишньої радянської влади, основною метою яких було радше власне збагачення, аніж забезпечення якісних процесів демократичного розвитку новоствореної держав. Такі групи людей творили політику у власних інтересах, а найбільш впливові з них під принципом демократичних реформ намагалися впровадити не ті зміни, які вимагало суспільство, а ті які задовольняли б їхні потреби.

Як наслідок, всередині правлячих політичних партій виділилися внутрішні елітні групи, представлені головами та вищим керівництвом партійного об'єднання, які будучи одночасно пов'язаними із великими фінансово-промисловими групами, використовували свої владні повноваження для лобювання інтересів свого бізнесу. Як наслідок, такий розклад політичних сил призвів до встановлення патронажно-клієнтилістських відносин у політикумі. У свою чергу, така система побудови еліти всередині країни призвела до ряду негативних тенденцій, серед яких розвиток корупції, погіршення економічного становища, прийняття провладних рішень та відтермінування реформ, пов'язаних із європейською інтеграцією. Варто зауважити, що такі тенденції не корелюють з демократичним політичним режимом та є практичним підтвердженням теоретичного конструкту Р. Міхельса у «залізному законі олігархії».

Здавалося б якісні зміни повинні були настати після Революції Гідності, коли чи не вперше за історію України громадяни домоглися зміни правлячої верхівки та отримали надію на те, що нові лідери діятимуть в інтересах мас. Практика ж ілюструвала, що при владі опинилися ті ж самі представники управлінського апарату, які до того займали нижчі щаблі в політичній ієрархії. Причому з порядку денного не зникли питання стосовно рівня компетентності осіб, які зайняли вищі управлінські посади, причому такого роду призначення відбувалися з прив'язкою до родинних чи особистих зв'язків, що по суті унеможливлювало якісний перебіг процесу оновлення та наповнення еліти. Незважаючи на піднесення демократичних настроїв, «залізний закон олігархії» не втратив своєї сили в середовищі діяльності

парламентських політичних партій.

Якщо говорити про сучасну політичну еліту, яка сформувалася до початку повномасштабного вторгнення за результатами проведених президентських та парламентських виборів у 2019 році, то з позитивного можна зазначити помітний притік «нових» облич до влади, про що Г. Моска писав як необхідний і важливий компонент якісного подальшого розвитку політичної системи. Однак поруч із цим зазначаємо, що в силу залишків у середовищі такої еліти ряду застарілих поглядів та в силу того, що до числа еліт ввійшли більшою мірою особи, які не є компетентними у сфері управлінської діяльності (особи, які здобули мандат довіри від населення за свої здобутки у культурній сфері, у сфері громадської діяльності з відсутністю політичного досвіду), така еліта не повністю виправдовує себе.

Також варто зауважити, що аналіз даної ситуації в Україні з урахуванням введення військового стану, свідчить про домінуючу роль президента та його вплив на формування державних інститутів. Наразі змінити правлячу еліту неможливо, оскільки Україна перебуває у стані війни, що у свою чергу породжує ряд викликів. Зокрема, політичний досвід дає змогу говорити, що окреслений прогноз Г. Моски, стосовно посилення автократичних тенденцій, фактично справджується. Постійне перебування однієї еліти веде до того, що політична система перестає функціонувати належним чином, що поступово призводить до «закриття» еліти, що у свою чергу є сприятливим підґрунтям для авторитарних тенденцій. Тому, оновлення еліти, створення сильних інституцій громадянського суспільства та обрання політиків нового покоління, нових облич стануть першими викликами при формуванні нового українського політикуму у період післявоєнної відбудови. У цьому випадку, Україні варто зосередитися саме на вдосконаленні механізмів циркуляції еліт.

Таким чином, політична еліта України відіграватиме ключову роль у формуванні повоєнного порядку денного, забезпеченні національної безпеки та відновленні економіки, що допоможе країні повернутися до стабільного розвитку та інтеграції в європейське співтовариство. Сучасні реалії та повномасштабне вторгнення стали факторами, які створили запит на формування політичної еліти, яка має розумітися на політичних процесах та слідувати морально-етичним принципам ведення політики, що у свою чергу допоможе консолідувати суспільство і подолати кризові моменти у післявоєнний період.

Російсько-українська війна, попри всі трагічні наслідки, створила «вікно можливостей» для ряду політичних трансформацій, зокрема для формування якісної політичної еліти. Однак для цього Україні варто подолати бар'єр нестачі ресурсів та кадрового забезпечення і надати можливість прийти до влади людям молодого покоління, які мають відповідний фах і розуміються на політичних процесах. Також повоєнна політична ситуація вимагатиме залучення волонтерів, ветеранів війни, військових, добровольців до українського політикуму, оскільки їх практичний досвід допоможе у прийнятті важливих рішень. Отже, щоб подолати майбутні виклики, які постануть перед Україною першочергово варто провести рекрутування еліти, тобто надати право законодавчої ініціативи тим особам, які мають практичний досвід, аналітичні спостереження, що у свою чергу стануть підґрунтям для ефективних стратегій та нових рішень.

Список використаних джерел:

1. Балабаєва З.В. Теорія зміни еліт: класика та сучасність. *Актуальні проблеми філософії та соціології. Серія: Філософія*. 2014. № 2. С. 23–28.
2. Елітознавство: підручник / за заг. ред. В.А. Гошовської. Київ: НАДУ, 2013. 268 с.
3. Родинський І.О. Генеза досліджень політичної еліти у вітчизняній і зарубіжній науці: від античних часів до середини ХХ ст. *Право та державне управління*. 2020. № 1. С. 21–28.
4. Романюк О.І. Циркуляція політичних еліт в умовах демократії та її особливості на посткомуністичному просторі. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. № 839. С. 40–49.
5. Чубіна Т.Д. Соціологія еліти В. Парето: концепція ідеології та циркуляція еліт. *Abstracts of V International Scientific and Practical Conference*. 2020. С. 531–536.
6. Diefenbach T. Why Michels' 'iron law of oligarchy' is not an iron law – and how democratic organisations can stay 'oligarchy-free'. *Organization Studies*. 2019. № 40. P. 545–562.
7. Gaetano M. *The Ruling Class*. London: Book Company, 1939. 573 p.
8. Michels R. *On the Sociology of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. Leipzig, 1925.
9. Sabbag M.K. Vilfredo Pareto Philosophical Theory, Action & Residue with its Classification. *International Journal for Empirical Education and Research*. 2018. P. 53–66.

Катерина ДУДА,

студентка 3-го курсу юридичного факультету
(Львівський національний університет ім. Івана Франка)

АНТИКОРУПЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ ЯК СПОСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Впродовж останніх років в Україні проводяться серйозні євроінтеграційні реформи, які торкаються різних сфер. Україна практично доводить своє визнання принципу верховенства права як головного орієнтиру Європейської спільноти. 23 червня 2022 року було ухвалено рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС [4]. Проте, це тільки перший крок, а для досягнення основної цілі, потрібно реформувати державне управління, зокрема подолати корупцію в державній владі і сформувати конкурентоспроможну державну службу. У висновках Європейської Комісії вказано, що Україна, «незважаючи на повномасштабне вторгнення Росії в лютому 2022 року і її варварську агресивну війну, продовжує просуватись вперед у реформах у сфері демократії й верховенства права» [2].

Варто визнати, що проблема корупції є надзвичайно актуальною у різних країнах світу, не лише в Україні. Корупційні прояви негативно впливають на різні сфери суспільного життя, однак найбільш вразливою є державна служба. Оскільки державні службовці часто взаємодіють з громадськістю та представляють інтереси держави у відносинах з особою, від них залежить рівень довіри громадян до владних структур. Також законодавство, яке регулює відносини у сфері запобігання корупції на публічній службі загалом, постійно розвивається з урахуванням міжнародних стандартів. Відбувається пошук таких антикорупційних інструментів, які б були ефективними для подолання проявів корупції. Використання терміну «інструменти» дозволяє охопити різні засоби, серед яких варто виділити: 1) нормативні акти; 2) заходи обмеження при прийнятті і проходженні державної служби; 3) систему органів, які ведуть боротьбу з корупцією.

Явище корупції негативно впливає на державну службу, порушуючи принципи справедливості та професіоналізму і суттєво перешкоджає реалізації громадянами своїх прав, адже порушується принцип рівності перед законом. З метою протидії цьому явищу у Законі України «Про державну службу» закріплено принцип доброчесності, який відповідно до п. 5 ч. 1 ст. передбачає спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів з одночасною відмовою від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень. Принцип доброчесності слід розглядати у системному зв'язку з принципом законності [1, с. 389]. Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну службу» принцип законності полягає в обов'язку державного службовця діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. У цьому контексті важливим є також встановлення обов'язку державного службовця дотримуватися вимог законодавства у сфері запобігання та протидії корупції, який закріплений у п. 9 ч. 1 ст. 8 цього Закону.

Ще одним важливим положенням Закону України «Про державну службу» є те, що на державну службу не може вступити особа, яка «піддавалася адміністративному стягненню за правопорушення, пов'язане з корупцією, – протягом трьох років з дня набрання відповідним рішенням суду законної сили». Загалом, якщо проаналізувати статті Закону України «Про державну службу» можна зробити висновок, що вони закріплюють механізм запобігання та протидії корупції на державній службі, складниками якого є: 1) антикорупційні цінності та принципи державної служби; 2) механізми запобігання політичній корупції на публічній службі; 3) механізми забезпечення конституційного права громадян на рівний доступ до державної служби на конкурсній основі; 4) механізм залучення представників громадськості до роботи Комісії з питань вищого корпусу державної служби і до роботи конкурсних комісій, а також їх участь у щорічній атестації державних службовців; 5) механізм гідної оплати та матеріального заохочення державних службовців; 6) механізм дисциплінарної та матеріальної відповідальності за вчинення державним службовцем корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення [1, с. 388].

Підвищує корупційні ризики наявність конфлікту інтересів на державній службі. Саме тому ефективним засобом є механізм запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як при призначенні на посаду, так і вже при проходженні служби. У ст. 32 Закону України «Про державну службу» і статтях 28–34 Закону України «Про запобігання корупції» визначено порядок дій у разі виникнення конфлікту інтересів.

До інших законів, які регулюють відносини у сфері запобігання та протидії корупції на державній

службі можна віднести Закон України «Про доступ до публічної інформації», у ч. 6 ст. 6 якого встановлено, що не належать до інформації з обмеженим доступом відомості, зазначені у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, поданій відповідно до Закону України «Про запобігання корупції», крім випадків, визначених зазначеним. Закріплення такої норми сприяє забезпеченню прозорості державного управління і підвищує рівень відповідальності державних службовців.

Важливе значення має зміцнення механізмів контролю за декларуванням майна та доходів осіб, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Проте певні особливості щодо фінансового контролю і спеціальної перевірки під час воєнного стану були визначені в Законі України «Про правовий режим воєнного стану». Зокрема, у ньому зазначено випадки, коли спеціальна перевірка не проводиться. Це, по-перше, якщо на територіях, де ведуться активні бойові дії або на тимчасово окупованих територіях України, відсутній орган, відповідальний за організацію цих перевірок. По-друге, якщо особи, які призначені на відповідні посади під час дії воєнного стану, здійснюють завдання в інтересах національної безпеки і оборони України, беруть безпосередню участь у воєнних діях або перебувають у районах проведення воєнних дій, а також отримують додаткову винагороду, передбачену для військовослужбовців та поліцейських під час дії воєнного стану або на тимчасово окупованій території України.

Позитивно, що у 2024 році система електронного декларування, зупинена після введення в Україні воєнного стану, була відновлена і декларації стали відкритими для громадськості. Тепер потрібно удосконалити контрольні повноваження Національного агентства з питань запобігання корупції щодо їх перевірки.

Велике значення для України має ратифікація Конвенції ООН проти корупції, яка закріплює основні міжнародні стандарти боротьби з корупцією. Варто звернути увагу, що акцент у цій Конвенції робиться саме на забезпеченні відбору, навчання та підготовки публічних службовців, виховання у них доброчесної та етичної поведінки, неприпустимості до проявів корупції тощо [1, с. 103]. Для ефективної протидії корупцією у державному управлінні, окрім імплементації у національне законодавство міжнародних стандартів і міжнародної співпраці, є застосування позитивного досвіду зарубіжних держав, насамперед держав-учасниць ЄС. Вивчення та адаптація успішних антикорупційних практик інших країн, зокрема країн-членів ЄС, може значно прискорити процес реформ в Україні.

Ще одним важливим інструментом протидії корупції є система антикорупційних органів, які мають формуватися за аналогічної системи розвинених європейських держав. Як відомо, до антикорупційних органів в Україні входять: Національне антикорупційне бюро України; органи прокуратури, Національне агентство з питань запобігання корупції, Національна поліція як спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції; а також Спеціалізована антикорупційна прокуратура – спеціалізований антикорупційний орган [3, с. 2]. Хоча вони створені, але потрібно покращити їх роботу, оскільки «їхня діяльність неефективна через нескоординованість дій в реалізації основних антикорупційних заходів», «дублювання функцій, тиск можновладців (тобто їх несаможиттєвості), постійне протистояння» [3, с. 8].

Підсумовуючи, визнаємо, що в Україні вже запроваджено значну низку інструментів, які спрямовані на протидію корупції на державній службі, але важливим є їх застосування. Крім цього, варто удосконалити порядок взаємодії різних антикорупційних органів і усунути дублювання їх повноважень, що підвищить рівень контролю за дотриманням антикорупційного законодавства. У значній мірі удосконалив державне управління запровадження електронного ведення документації та процесів, оскільки це мінімізує можливості корупції, усуне надмірні контакти державних службовців з громадянами. Електронне документування дозволяє зберігати та обробляти інформацію в цифровому форматі, що робить процес більш доступним та прозорим для контролю громадськості та відповідних органів.

Особливо важливо відзначити, що ефективна боротьба з корупцією та реформування державного управління є ключовими умовами на шляху до євроінтеграції України. Членство в Європейському Союзі передбачає відповідність високим стандартам демократії, верховенства права і прозорості, що визначено в Копенгагенських критеріях. У цьому контексті успішна реалізація антикорупційних заходів стане не лише внутрішньою перемогою в боротьбі за справедливість, але й стратегічним кроком до повноправного членства в ЄС. Ефективне запровадження європейських антикорупційних стандартів не лише зміцнить державні інститути України, але й підвищить рівень довіри міжнародних партнерів і громадян до державної влади.

Список використаних джерел:

1. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування: монографія / автор. кол.; В.В. Василевич, Т.Е. Василевська, В.Ф. Нестерович, Е.В. Расюк, А.В. Савченко, В.Л. Федоренко (кер.) та ін.; за ред. проф. Ю.В. Ковбасюка і проф. В.Л. Федоренка. Київ: Видавництво Ліра-К, 2016. 524 с.
2. Основні висновки щодо звіту про Україну 2023 року. *European Commission*. Дата оновлення: 08.11.2023. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/qanda_23_5631 (дата звернення: 08.09.2024).
3. Розсоха К.О. Чи незалежні антикорупційні органи України: погляд зсередини. *Теорія і практика правознавства*. 2020. Вип. 2 (18). С. 1–9. <http://tlaw.nlu.edu.ua/issue/view/13256> (дата звернення: 07.09.2024).
4. Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. Урядовий портал. *Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. Дата оновлення: 23.06.2022. <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes> (дата звернення: 06.09.2024).

РОЗДІЛ 5

ЕТНОПОЛІТИЧНА БЕЗПЕКА ТА СТАБІЛЬНІСТЬ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

Чілла ФЕДИНЕЦЬ,

старша наукова співробітниця Центру соціальних наук
Угорської дослідницької мережі (Будапешт, Угорщина)

КОРОТКИЙ ОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ З ОСОБЛИВИМ АКЦЕНТОМ НА УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКІ ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ

Дипломатія є визначальним фактором зовнішньої політики, основною метою якої є збереження миру шляхом запобігання конфліктам. Дипломатія у вузькому розумінні відносини між країнами, а у широкому розумінні проводять міжнародні організації, наприклад, ООН, організації ЄС і т.д. Протягом десятиліть дипломатичні відносини між Угорщиною та Україною характеризувалися добросусідством, ґрунтуючись на базовому договорі (Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною та Угорською Республікою). Навіть можемо стверджувати, що вони позитивно вирізнялися серед відносин України з іншими сусідами [1, с. 2]. Ситуація змінилася на початку 2010-х років, коли Змішана українсько-угорська комісія з питань забезпечення прав національних меншин призупинила свою діяльність, і особливо після 2014 року, коли виникла гостра дискусія в контексті змін правового статусу національних меншин в Україні. У нашій статті окреслюються причини, які призвели до цих дискусій, та виділяються три вузлові моменти, які визначають їх характер.

Сьогодні в Європі проживає близько 770 мільйонів людей, які представляють понад сто різних етнічних груп у менш ніж п'ятдесяти країнах. Збільшення кількості країн після Першої світової війни та після 1991 року, коли було створено 16 із 47 держав, не розв'язало проблему, оскільки кількість меншин зростала в геометричній прогресії, а не зменшувалася. Сьома частина сьогоденного європейського населення, 107 мільйонів людей, є меншинами, чотири п'ятих з яких утворюють громади чисельністю менше ніж 300 000 осіб [2, р. 3–4, 8]. Суперечність між ілюзіями національної держави та етнічним розмаїттям протягом історії зазнавала впливу низки негативних засобів, таких як асиміляція, обмін населенням, етнічні чистки та геноцид. Холодна війна не була завершена мирним договором, як гарячі війни, але Паризька хартія 1990 року запропонувала демократичну модель нової Європи для континенту, засновану на співпраці та запобіганні конфліктам. Паризька хартія не є міжнародним договором, але вона є частиною звичаєвого міжнародного права [3, р. 193]. Однак навіть в умовах демократії завжди переважає право більшості, а захист меншин не є автоматично гарантованим правом [2, р. 6].

З кінця 1980-х років законодавство про етнічні меншини вступило в нову фазу. На міжнародному рівні все ще не були визначені основні поняття, включаючи визначення меншин, натомість були видані політичні рекомендації без механізмів санкцій (див., серед іншого, Копенгагенський акт ОБСЄ 1990 року, Декларацію ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин 1992 року, Європейську хартію регіональних мов або мов меншин Ради Європи 1992 року та Рамкову конвенцію про захист національних меншин 1995 року) [4, р. 4].

Хоча питання безпеки підіймалися стосовно меншин, важливою віхою ста звіт 2003 року «Позитивний досвід автономних регіонів як джерело натхнення для вирішення конфліктів у Європі» швейцарського депутата Європарламенту Андреаса Гросса, віцепрезидента Парламентської асамблеї Ради Європи, в якій на відміну від попереднього, широко розповсюдженого підходу, не розглядає автономію як потенційне джерело конфлікту, що підриває суверенітет держави й руйнує її територіальну цілісність. Його головна ідея полягає в тому, що завдяки автономії принцип територіальної цілісності держави сумісний з принципом культурного розмаїття, що проявляється у різних ідентичностях меншин. Автономія, як стверджується у звіті, є рішенням, яке дозволяє меншинам здійснювати свої права і зберігати свою культурну ідентичність, водночас забезпечуючи гарантії єдності, суверенітету і територіальної цілісності держави. Парламентська Асамблея прийняла Рекомендацію 1609 (2003) на основі звіту Гросса [5].

Етнічний склад українського суспільства можна вважати типовим для Центральної та Східної Європи, де різні етнічні групи змішувалися протягом багатьох століть, а в нових національних державах,

створених після Першої світової війни, з'явилися досить великі групи меншин. На території сучасної України, окрім чітко вираженої української більшості, кілька меншин століттями проживають на одній території й більш-менш компактно: молдовани, болгари, угорці та румуни, серед меншин, чисельність яких перевищує 100 000 осіб, та проживають на території, що межує з їхньою батьківщиною. Дві інші етнічні групи, поляки та євреї, історично формували набагато більші громади в минулому, але їхня чисельність різко скоротилася протягом століть внаслідок депортацій, етнічних чисток та еміграції. Водночас чисельність росіян значно зросла. Найсерйознішою спадщиною радянської імперії стала широкомасштабна мовна та культурна русифікація титульної нації в пострадянських державах, у тому числі в Україні [6, р. 10–11].

У цьому контексті етнополітика, особливо щодо мови, завжди була суперечливим питанням в Україні, де українська та російська мови співіснували у хиткому балансі. Ще в 1990-х роках багато людей розглядали вибір між російською та українською мовами як символ двох політичних і культурних ліній поділу: приналежність до Росії та приналежність до Європи й Заходу. Популяризація української мови (жоден законодавчий акт у країні ніколи не відступав від того, що українська є єдиною державною мовою) мала на меті зрівноважити її історичну підпорядкованість російській мові [7]. Розвиток мови, її місце та роль у державі були предметом дискусій не лише для меншин, але й для титульної нації [8].

Однією з основних характеристик демократичної держави є її здатність поважати етнічну, культурну, сексуальну, мовну, релігійну ідентичність меншин і, що найважливіше, створювати умови, сприятливі для їхнього самовираження, збереження та розвитку. Дискримінаційна політика по відношенню до інших груп в Україні чітко проявилася в мовній політиці. За міжнародними оцінками, це було притаманно вже Закону № 5029-VI «Про засади державної мовної політики» (2012), а не лише нормативним актам після 2014 року [9, р. 6–7].

Закони № 2145-VIII «Про освіту» (2017), № 2704-VIII «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019) та внесення змін до пов'язаних з ними законів суттєво обмежили права меншин. Закони «Про корінні народи України» (2021) та «Про національні меншини (спільноти) України» (2022) фактично закріпили *statu quo*, забуваючи навіть про культурну автономію, яка була включена в Закон «Про національні меншини в Україні» 1992 року. У 2022 році Володимир Кулик, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, різко розкритикував проєкт Закону «Про національні меншини (спільноти) України» за його концептуальну й текстуальну невідповідність тим очікуванням, які мають щодо нього в тому числі Європейський Союз, і поскаржився на те, що законопроект не надіслали на розгляд до профільних наукових установ. Він додав, що представникам меншин слід чесно сказати, «які їхні побажання держава готова задовольнити, а які ні, замість створювати фальшиве враження «всього хорошого для всіх» [10].

Крім того, роз'єднувальний вплив регіональних, мовних, культурних та етнічних відмінностей посилювався економічним спадом, розгулом корупції, поширенням авторитарних практик і т.д. Міжнародні організації наголошували на необхідності змін у мовній політиці з метою захисту прав національних меншин [9, р. 6–7]. Водночас було також зрозуміло, що риторичну та політичну ескалацію між Україною та Росією лише на перший погляд можна розглядати як конфлікт між постколоніальною націоналістичною державою, етнічною меншиною та її зовнішньою батьківщиною: військова ескалація передувала націоналістичним законам та політиці України, а отже, була реакцією на російську агресію проти України, а не причиною її виникнення [11].

Дипломатична реакція Угорщини на такі зміни в правах національних меншин була дуже гострою, в її діях в цьому напрямку можна виділити три вузлові моменти.

Перший, це блокування діяльності Комісії Україна – НАТО. Здатність ЄС виробити спільну відповідь на агресивну війну Росії проти України часто сприймається як вирішальний «тест» його внутрішньої згуртованості та ефективності як зовнішньополітичного гравця. Водночас можна спостерігати зростання внутрішніх розбіжностей та зростання протистояння основних цінностей і норм, на яких побудований ЄС. Держави-члени, які мають значні матеріальні відносини з третіми країнами, що конкурують з ЄС за вплив, більш схильні переслідувати внутрішні цілі за рахунок зовнішньополітичної згуртованості ЄС. Паралельно з цим НАТО переживає «відродження», демонструючи рішучість модернізувати свою оборону, спроможність до стримування, розробляючи нову концепцію безпеки. Член ЄС і НАТО Угорщина може зробити заручниками обидві організації, неодноразово реагувала на зростаючий конфлікт із інституціями ЄС блокуванням і затримкою ключових зовнішньополітичних рішень у рамках закріпленого в Маастрихтському договорі правових основ спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗППБ) і

НАТО [12, р. 111–114].

Комісію Україна – НАТО було утворено відповідно до Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО в 1997 році. Після ухвалення у 2017 році Україною нового Закону «Про освіту», Румунія та Польща намагалися розв'язувати проблемні питання на рівні двосторонніх консультацій, а Угорщина почала послідовно блокувати проведення комісії на високому рівні. Єдиною поступкою, на яку пішов тоді Київ, було надання перехідного періоду для запровадження мовної статті Закону «Про освіту». Аналітик Володимир Денисюк з цього приводу висловив думку, що якщо у мирний час «позицію Угорщини ще можна було толерувати, то під час військової агресії, яка несе загрозу всьому європейському континенту, їй важко знайти пояснення» [13].

Чергове засідання Комісії Україна – НАТО на високому рівні наступного разу відбулось тільки 4 квітня 2023 року в Брюсселі, на підготовчому етапі Вільнюського саміту НАТО. Своєю чергою на Вільнюському саміті на заміну Комісії створено Раду Україна – НАТО, форум для кризових консультацій та прийняття рішень, де Україна та члени Альянсу зустрічатимуться на рівних, Київ може скликати засідання в будь-який час, як і будь-який член НАТО або Генеральний секретар, а окремий союзник більше не може використовувати своє право вето [14].

Другий, це – так звана миротворча місія угорського прем'єр-міністра, яка має довгу історію. Ще 23 червня 2022 року Європейська Рада надала Україні статус кандидата на вступ до ЄС і запросила Європейську Комісію здійснювати моніторинг впровадження реформ, необхідних для того, щоб Україна виконала умови для подання заявки на членство. Сім критеріїв включали перегляд законодавства про національні меншини. Як результат 8 грудня 2023 р. Верховною Радою України прийнято Закон України № 3504-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів стосовно прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах» [15], яким були внесені зміни до законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про повну загальну середню освіту», «Про національні меншини (спільноти) України» та «Про медіа». Лідери ЄС 14–15 грудня 2023 року на саміті в Брюсселі погодилися розпочати офіційні перемовини з Україною про її вступ до Європейського Союзу. Рішення має ухвалюватись одноголосно лідерами всіх 27 країн-членів. Прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан на «конструктивний манер» залишив зал під час голосування за пропозицією канцлера Німеччини Олафа Шольца, що дозволило ухвалити одноголосне рішення іншим лідерам [16].

Ще 6 грудня Андрій Єрмак, керівник Офісу Президента України, провів телефонну розмову з Петером Сійярто, міністром зовнішньої економіки й закордонних справ Угорщини за офіційною угорською інформацією зазначивши, що Верховна Рада України голосуватиме за зміни в законодавстві щодо прав меншин, і запропонував зустріч між президентом України Володимиром Зеленським та Віктором Орбаном [17]. 19 січня 2024 року Сійярто оголосив у «Facebook» [18], що подальша телефонна розмова з Єрмаком завершиться зустріччю віч-на-віч в Ужгороді 29 січня. Єрмак повідомив Інтерфаксу [19], а віцепрем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Ольга Стефанішина повідомила агентству «Reuters» [20] та «Радіо Свободі» [21], що головною метою є організація візиту Віктора Орбана в Україну. Натомість в Ужгороді Сійярто передав Єрмаку і міністру закордонних справ Дмитру Кулебі «11 пунктів» й поставив підтримку інтеграційних прагнень України в залежність від ухвалення Україною цих пунктів. Переговори щодо «11 пунктів» розпочалися, але ні самі пункти, ні зміст переговорів не розголошувалися.

Деякі деталі «11 пунктів» стали відомі широкому загалу завдяки статті, опублікованій в Радіо Свобода в березні 2024 року, в якій повідомлено, що Угорщина підготувала і розіслала іншим країнам-членам ЄС непублічний (неофіційний) документ, в якому виклала свої претензії до України щодо угорської національної меншини в країні [22]. Повний список був опублікований «Європейською Правдою» в червні 2024 року [23]. Стало очевидним те, що з угорського боку висувуються і такі вимоги, які ніколи не були частиною українського законодавства, наприклад гарантовані місця у Верховній Раді за національною ознакою, тому не вписується в угорську комунікацію про те, що метою є повернення меншині «всіх прав, які вона мала до 2015 року».

Пізніше видання «Politico» цитувало думку дипломата ЄС, що Угорщина, можливо, захоче закрити питання про вступ України до ЄС до того, як вона перебере на себе піврічне головування в Раді ЄС на ротаційній основі в липні. Але не буде це робити до виборів до Європейського парламенту 9 червня, тому що це може стати передвиборчим питанням [24]. 14 червня 2024 головування Бельгії в ЄС підтвердило, що Посли Європейського Союзу погодили переговорні рамки про вступ України (та Молдови) до блоку і

бельгійське головування скличе перші міжурядові конференції 25 червня [25]. Журналіст «Радіо Свободи» Рікард Йозвьяк додав, що Угорщина більше не блокує переговорну рамку для України [26]. Того ж дня Сійярто написав на своїй сторінці у «Facebook»: «Після запеклих дебатів сьогодні ввечері в Брюсселі було досягнуто домовленості: всі угорські умови були включені в рамковий документ для переговорів з Україною. Тож тепер ми маємо документ з Брюсселя, в якому йдеться про те, що Україна повинна повернути угорцям Закарпаття права, відібрані у них протягом останніх років» [27]. Стало зрозуміло, що з часу січневої зустрічі в Ужгороді угорська сторона тягнула час, використаний для підготовки візиту прем'єр-міністра Угорщини до Києва, однак не через проблеми національних меншин, а через так звану миротворчу місію, з якою б його не прийняли.

«The Guardian» першим повідомила про очікуваний візит прем'єр-міністра Угорщини Віктора Орбана до Києва [28]. 2 липня Орбан прибув до Києва неанонсованим візитом, і на пресконференції стримано розказав про своє бачення миру. Акцент був на тому, що буде підготовлено новий двосторонній документ, який регулюватиме відносини між двома країнами. Незабаром після візиту до Києва Орбан відвідав Москву і Пекін, оголосивши про так звану «миротворчу місію». Демократичний світ був обурений тим, що країна-член ЄС і НАТО пішла на такий крок без консультації ЄС і НАТО, тим паче в якості головуючого в Раді ЄС. Прямим наслідком цього стало те, що головування Угорщини в ЄС бойкотується багатьма країнами [29], попри ноти, надіслані угорським міністром у справах ЄС Яношем Бокою країнам-членам, в якій зазначалося, що Угорщина відмовляється від своєї «миротворчої місії» [30]. Преса, однак, продовжувала припускати, що Віктор Орбан працює над створенням власного мирного форуму [31].

Нарешті, *третій*, це спроби зміщення базового договору 1991 року. У багатосторонніх і двосторонніх відносинах держави укладають не лише договори про захист меншин, але й політичні документи та декларації, які не є юридично зобов'язувальними. Вони здебільшого слугують для вираження морально-політичних зобов'язань, які держави не хотіли робити юридично обов'язковими. У міжнародному праві, однак, не назва, а наміри підписантів визначають, чи є сторони юридично зобов'язаними. Такі заяви можуть, навіть, вказувати на намір укласти договір (*pactum de contrahendo*), що може призвести до фактичного підписання договору. Так було, наприклад, з «Декларацією про права національних меншин», підписаною між Угорщиною та Україною в травні 1991 року, яка потім стала юридично обов'язковою як частина наступного базового договору, підписаного в грудні 1991 року.

Хороші відносини між Україною та Угорщиною перш за все були засновані на «Декларації про права національних меншин» та українсько-угорському базовому договорі. Для здійснення контролю за реалізацією взятих на себе зобов'язань сторони створили Змішану українсько-угорську комісію з питань забезпечення прав національних меншин. Засідання Змішаної комісії проходили по чергову в обох країнах. Протоколи складалися двома мовами. У протоколах повідомлялося про те, що відбулося з виконанням попередніх рекомендацій, а також висувалися нові рекомендації.

XV сесія Змішаної комісії, що відбулася в Будапешті 19 грудня 2011 року, завершилася безпрецедентним кроком: обидві сторони відмовилися підписувати проект протоколу. Українська сторона наполягала на тому, щоб у протоколі було записано, що сторони невідкладно проведуть консультації щодо ситуації, яка виникла в Україні внаслідок схвалення Угорщиною поправок до «Закону про громадянство». Закон XLIV від 2010 року, що набрав чинності 1 січня 2011 року, надав змогу отримання громадянства Угорщини за спрощеною процедурою (спрощена натуралізація) іноземним громадянам (або їх нащадкам), які були громадянами Угорщини до 1920 року або у 1938–1945 роках, і що не було обумовлено відмовою від первинного громадянства. Це стосувалося і закарпатців, у той час, як інститут, відомий як подвійне громадянство, юридично не визнається Україною. Своєю чергою, угорська сторона наполягала на включенні до протоколу пропозиції створення угорського автономного округу на Закарпатті. Жодна зі сторін офіційно не призупиняла діяльність Змішаної комісії після Будапештської сесії 2011 року, співголови зустрічалися час від часу до 2020 року. Однак Спільний комітет не припинив свого існування, хоча згодом він не збирався, а натомість питаннями національних меншин займалися тимчасові комітети.

Восени 2018 року Сійярто запропонував Україні укласти пакт про захист національних меншин [32]. Фактично, це означало заміну базового договору та «Декларації про права національних меншин» 1991 року, на яких ґрунтувалися відносини між двома країнами. Однак подальшої публічної офіційної реакції на цю пропозицію не було отримано від жодної зі сторін. Але ідея не була забута, відтак Віктор Орбан знову підняв її під час візиту до Києва 2 липня 2024 року, а Президент України Володимир Зеленський підтримав пропозицію стосовно «майбутнього двостороннього документа між нашими державами, який

регулюватиме всі наші відносини» [33].

Таким чином, відносини між двома країнами дуже різноманітні й охоплюють політичні, дипломатичні, економічні, торговельні, культурні, освітні, наукові та громадянські відносини. Важливим фактором впливу є те, чи належать ці країни до однієї чи різних альянсів. Важливим аспектом нинішніх відносин між Угорщиною та Україною є те, що Угорщина є членом ЄС і НАТО, а Україна прагне стати членом цих альянсів, і перша може впливати на успіх прагнень другої. Досвід останніх років показує, що Угорщина намагалася запобігти цьому, посиляючись на обмеження прав національних меншин в українському законодавстві, але в певних ситуаціях використовувала це питання як привід. Це різко контрастує з Румунією, яка також має значну меншину в Україні й, за словами колишнього радника президента Румунії зі стратегічних питань, безпеки й зовнішньої політики та президента Центру запобігання і раннього попередження конфліктів Юліана Кіфу, «ми хотіли б, щоб усі румуни, тобто також з України та Республіки Молдова, перебували в однакових умовах – мали однакові правила, однакові права, свободу пересування, тощо. Тобто, для нас вступ України та Республіки Молдова до ЄС є також вирішенням національного питання» [34].

Список використаних джерел:

1. Максак Г., Герасимчук С. Історія відносин Україна – Угорщина як динаміка та зміст політичного діалогу. Рада зовнішньої політики «Українська призма», 2020. 16 с.
2. Pan Ch., Pfeil B. S., Videsott P. National Minorities in Europe / European National Minorities, 1. / Wien: Verlag Österreich, 2018. 521 p.
3. A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai. Ed. by B. Majtényi, B. Vizi. Budapest: Gondolat, 2003. 232 p.
4. Vizi B. A kisebbségi jogok védelmének európai színtere napjainkban: normatív rezsim és politikai diskurzus. Pro Minoritate. 2018. № 2. P. 3–14.
5. Recommendation 1609 (2003) Positive experiences of autonomous regions as a source of inspiration for conflict resolution in Europe. URL: <https://shorturl.at/fX6ug> (дата звернення: 11.08.2024).
6. Kulyk V. Revisiting a Success Story: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Ukraine, 1994–2001. / CORE Working Paper, 6. / Hamburg: Centre for OSCE Research, 2002. 146 p.
7. Bilaniuk L., Melnyk S. A Tense and Shifting Balance: Bilingualism and Education in Ukraine. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. 2008. № 3–4. P. 340–372.
8. Csernicskó I., Fedinec Cs. Four Language Laws of Ukraine. *International Journal on Minority and Group Rights*. 2016. № 4. P. 560–582.
9. Terzyan A. Minority Rights in Ukraine After the Maidan Revolution: Change or Continuity? *Open Political Sciences*. 2022. № 1. P. 1–12.
10. Кулик В. Законопроект про «національні спільноти»: неякісний товар у гарному пакуванні. *Українська правда*. 09.08.2022. URL: <https://tinyurl.com/yc5csrju> (дата звернення: 11.08.2024).
11. Fedorenko K., Umland A. A Triadic Nexus Conflict? Ukraine's Nationalizing Policies, Russia's Homeland Nationalism, and the Dynamics of Escalation in 2014–2019. *The Accommodation of Regional and Ethno-cultural Diversity in Ukraine*. Ed. by A. Aasland, S. Kropp. Cham: Palgrave Macmillan, 2021. P. 53–82.
12. Müller P., Slominski P. Hungary, the EU and Russia's War Against Ukraine: The Changing Dynamics of EU Foreign Policymaking. *The War Against Ukraine and the EU: Facing New Realities*. Ed. by C. Wiesner, M. Knodt. Cham: Palgrave Macmillan, 2024. P. 111–131.
13. Власенко В. Інтеграція України до НАТО і ЄС: угорська проблема лишається. *Deutsche Welle*. 24.03.2023. URL: <https://shorturl.at/fjJZq> (дата звернення: 11.08.2024).
14. Kuz I. A Cloudy Dawn for Ukraine's New NATO Era. *CEPA*. 02.08.2023. URL: <https://shorturl.at/fNlj9> (дата звернення: 11.08.2024).
15. Закон України № 3504-ІХ «Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів стосовно прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах». URL: <https://tinyurl.com/mu2c6uyz> (дата звернення: 11.08.2024).
16. Scholz gets Orbán out the room to open Ukraine's membership talks. *Politico*. 15.12.2023. URL: <https://shorturl.at/jEs9t> (дата звернення: 11.08.2024).
17. Szijártó Péter az ukrán elnöki hivatal vezetőjével tárgyalt telefonon. *Magyarország Kormánya*, 06.12.2023. URL: <https://tinyurl.com/mshb35vx> (дата звернення: 11.08.2024).
18. Szijártó Péter. *Facebook*. 19.01.2024. URL: <https://tinyurl.com/ypwwxw5s> (дата звернення: 11.08.2024).
19. Yermak: We moving towards Zelenskyy-Orban meeting. *Interfax-Ukraine*. 22.01.2024. <https://tinyurl.com/55sbr6ux> (дата звернення: 11.08.2024).
20. Kyiv working to organise visit by Hungary's Orbán, Ukraine deputy PM says. *Reuters*. 22.01. 2024. URL: <https://tinyurl.com/3tc6m8am> (дата звернення: 11.08.2024).

21. Віцепрем'єрка: Україна працює над підготовкою візиту Віктора Орбана. *Радіо Свобода*. 25.01.2024. URL: <https://tinyurl.com/ymfvfud6> (дата звернення: 11.08.2024).
22. Угорщина знову вимагає повернення своїй меншині «всіх прав, які вона мала до 2015 року» – документ. *Радіо Свобода*. 15.03.2024. URL: <https://tinyurl.com/3upzp2am> (дата звернення: 11.08.2024).
23. Сидоренко С. 11 вимог Орбана. Як Угорщина знову перетнула червоні лінії у шантажі України на шляху до ЄС. *Європейська правда*. 27.06.2024. URL: <https://tinyurl.com/y5np372m> (дата звернення: 11.08.2024).
24. Ukraine and EU push to start membership talks in June. *Politico*. 21.05.2024. URL: <https://tinyurl.com/2ka3zwrn> (дата звернення: 11.08.2024).
25. Belgian Presidency of the Council of the EU 2024. X. URL: <https://tinyurl.com/mtcfb6se> (дата звернення: 11.08.2024).
26. Rikard Jozwiak. X. 14.06.2024. URL: <https://tinyurl.com/3z3nwfsu> (дата звернення: 11.08.2024).
27. Szijjártó Péter. Facebook. 14.06.2024. URL: <https://tinyurl.com/3suzjumb> (дата звернення: 11.08.2024).
28. Garamvolgyi F., Walker Sh. Viktor Orbán expected to make surprise trip to Kyiv on Tuesday. *The Guardian*. 02.07.2024. URL: <https://tinyurl.com/mtwyttuh> (дата звернення: 11.08.2024).
29. Horváth Kárai A., Balázs M. VSquare: several member states may boycott key event of Hungarian EU Presidency in Budapest. *Telex*. 30.08.2024. URL: <https://tinyurl.com/378dkhjr> (дата звернення: 11.08.2024).
30. Sahuquillo M. R. Hungria inquieta a la UE al extender a rusos y bielorrusos los visados de trabajo para extranjeros. *El País*. 01.08.2024. URL: <https://tinyurl.com/3e5buv2t> (дата звернення: 11.08.2024).
31. Brezar A. Hungary's Orbán rallies China and Brazil in renewed Ukraine peacemaking push. *Euronews*. 30.09.2024. URL: <https://tinyurl.com/3n2484ta> (дата звернення: 11.08.2024).
32. Szijjártó: Magyarország egy kisebbségvédelmi egyezmény megkötését javasolta Ukrajnának. *Mandiner*. 24.10.2018. URL: <https://tinyurl.com/2bradscd> (дата звернення: 11.08.2024).
33. Сидоренко С., Бондарєва Х.: Україна та Угорщина готують договір про двосторонні відносини – Орбан і Зеленський. *Європейська правда*. 02.07.2024. URL: <https://tinyurl.com/3s5cc258> (дата звернення: 11.08.2024).
34. Федик І. Юліан Кіфу: Є відчуття, що ми закінчимо цю війну із солдатами НАТО в Україні. *Главком*. 06.07.2024. URL: <https://tinyurl.com/2vw2m664> (дата звернення: 11.08.2024).

Олександр ЛЯХ,

*заступник директора, начальник управління національностей та релігій
департаменту стратегічних комунікацій, національностей та релігій
Закарпатської обласної державної адміністрації – обласної військової адміністрації*

РОЛЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ВИКОНАННІ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ УКРАЇНИ ЯК КРАЇНИ-КАНДИДАТКИ В ЧЛЕНИ ЄС ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН (СПІЛЬНОТ): ДОСВІД ЗАКАРПАТТЯ

У цій статті на прикладі Закарпатської області розглянемо питання ролі державних інституцій та громадських організацій національних меншин (спільнот) регіону у виконанні Україною міжнародних зобов'язань, як країни-кандидатки в члени Європейського Союзу (далі – ЄС), щодо забезпечення прав і можливостей етнічних спільнот.

Зауважимо, що Українська держава з дня проголошення у 1991 році своєї незалежності взяла курс на набуття повноправного членства в ЄС. У лютому 2019 року до Конституції України були внесені зміни щодо стратегічного курсу на членство України в ЄС та НАТО і євроатлантична інтеграція стала невід'ємною складовою не лише зовнішньої, а й внутрішньої політики держави.

Першим кроком реалізації цих намірів є вступ України у 1995 році до Ради Європи. Обов'язковою умовою приєднання Української держави до цієї міжнародної інституції була вимога ратифікувати Рамкову конвенцію про захист національних меншин і підписати й ратифікувати Європейську хартію регіональних мов або мов меншин. Відповідно до цих зобов'язань Верховна Рада України ратифікувала ці документи відповідно у 1997 та 2003 роках, а набули вони чинності – у 1998 та 2006 роках. Перший документ зобов'язує Українську державу забезпечувати ефективний захист прав національних меншин, включаючи право на культурну ідентичність, освіту рідною мовою та участь у громадському житті. Другий – сприяти використанню мов нацменшин у різних сферах суспільного життя. Виконання вищезазначених

документів є обов'язковим серед інших міжнародних зобов'язань України щодо захисту прав національних меншин. Звіти про їх імплементацію Україна систематично подає до Комітету експертів Ради Європи.

Моніторинг забезпечення прав національних меншин у контексті дотримання положень Рамкової конвенції про захист національних меншин та реалізації положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин регулярно здійснюється в області. На території Закарпаття положення Хартії застосовуються до мов таких національних меншин: угорської, румунської, словацької, німецької, польської. У цьому році інформаційно-аналітичні матеріали про імплементацію в регіоні цього документу подано до п'ятої періодичної доповіді України про виконання Європейської хартії регіональних мов або мов меншин для аналізу та віддзеркалення ситуації з правами нацменшин у державі, зокрема на Закарпатті.

Європейський вибір, обраний Україною – це шлях наближення до стандартів демократії, розвитку громадянського суспільства, верховенства права та забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Це одна з ключових вимог Копенгагенських критеріїв інтеграції вступу країн-кандидатів до ЄС. Українська держава подала заявку на членство в Євросоюзі 28 лютого 2022 року, на п'ятий день повномасштабного вторгнення росії до України. На саміті Європейської ради 23 червня 2023 року лідери країн ЄС підтримали надання нашій державі статусу країни-кандидатки на вступ до Європейського Союзу. Для набуття повноправного членства в ЄС Україна зобов'язана виконати сім вимог, які пов'язані з реформами в країні, одна з яких стосується реформування українського законодавства про національні меншини (спільноти) та адаптація його відповідно до міжнародних стандартів.

У ході реформування української нормативно-правової бази щодо забезпечення прав національних та етнічних спільнот в національне законодавство України включено міжнародні стандарти Європейської хартії місцевого самоврядування, Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Лундських рекомендацій про ефективну участь національних меншин в суспільно-політичному житті, Гаагських рекомендацій про права національних меншин у сфері освіти, Ословських рекомендацій про мовні права національних меншин та ряду інших документів.

У грудні 2022 року для реалізації вимог ЄС щодо реформування українського законодавства про забезпечення прав національних спільнот Верховною Радою України прийнятий Закон України «Про національні меншини (спільноти) України», який набув чинності у березні 2023 року [5]. Разом з тим, окремі положення цього закону та ряд положень раніше прийнятих законів стосовно забезпечення прав національних спільнот, викликали критичні зауваження в громадських організаціях національних спільнот та частини громадянського суспільства Закарпаття. На їх думку, ці нормативно-правові документи не в повному обсязі забезпечують права нацменшин у частині забезпечення освітніх, мовних прав, використання рідної мови у сфері культури, державному управлінні, громадському житті та ін. Наслідком цього стало подання до Президента України, Верховної Ради України, різних європейських структур (за компетенцією), а також до органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування заяв, звернень, відкритих листів, спільних позиційних документів, підготовлених експертами громадських організацій національних спільнот області, з вимогою усунення невідповідності окремих положень українського законодавства про національні меншини та адаптації його відповідно до європейських стандартів. Найбільше заяв і звернень з цього приводу поступало від представників угорської національної спільноти Закарпаття, яка є найчисельнішою національною меншиною в області, зокрема від громадських організацій «Товариство угорської культури Закарпаття» та «Демократична спілка угорців України».

Різне бачення у врегулюванні освітніх, мовних та ряду інших питань що стосуються прав громадян України, які належать до угорської та румунської національних меншин стало одним із пунктів політичного діалогу між Україною і Угорщиною й Україною і Румунією та наслідком погіршення двосторонніх відносин упродовж останніх років. Це в свою чергу також негативно відбивалося на подальшому поступу України на шляху до Євросоюзу, членами якого є Румунія та Угорщина.

Щоб не допустити блокування початку переговорів про вступ України до ЄС та з метою підтвердження Україною послідовності у забезпеченні двосторонніх міжнародних добросусідських відносин із сусідніми державами, включно з вирішенням питань, пов'язаних із захистом прав національних меншин, центральними органами державної виконавчої влади та регіональними інституціями Закарпаття проводилися консультації як на двосторонньому рівні, так і з представниками національних спільнот регіону для узгодження подальших змін в українському законодавстві про національні меншини

відповідно до вимог міжнародних стандартів та вироблення ефективних механізмів для його подальшої імплементації.

Розуміючи стратегічну важливість євроінтеграційних намірів України, в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, а також важливість врегулювання дружніх відносин з найближчими країнами-сусідами – членами ЄС, свою першу міжнародну поїздку на посаді голова Закарпатської облдержадміністрації Віктор Микита 03 лютого 2022 року здійснив до Угорщини. У подальшому він продовжував знаходити компроміси для підтримки дружніх стосунків із сусідньою державою. Не давав можливості «провокаторам» розхитати ситуацію в області на національному ґрунті, регулярно підтримував зв'язки, як з лідерами угорських громадських організацій краю, так і з представниками центральної влади Угорщини. Закарпаття дало значний поштовх для нормалізації українсько-угорських відносин.

За пропозицією обласної державної адміністрації у серпні 2023 року відбувся спеціальний робочий візит на Закарпаття Президента України Володимира Зеленського, що став ще одним кроком до покращення відносин між Україною і Угорщиною. У прикордонному Берегові Президент України зустрівся з представниками угорської громади, освітянами, духовенством, політиками та угорцями, які служать в українській армії. Глава держави висловив подяку українським військовим та всім, завдяки кому ті, хто проживає сьогодні на Закарпатті та їхні діти почуваються захищеними. Президент і учасники зустрічі вшанували пам'ять героїв, які віддали заради цього свої життя. Володимир Зеленський подякував за уважне ставлення до переселенців, які тимчасово проживають на Закарпатті. Зустріч була конструктивною і отримала позитивні відгуки від обох сторін.

Налагоджувалися контакти і з румунською Стороною. У жовтні 2023 року в Бухаресті відбулися двосторонні перемовини делегацій на чолі з Президентом України та Президентом Румунії. За результатами зустрічі підписано Спільну заяву, в якій відображені питання, що поділяють бачення відносин між Україною та Румунією щодо стратегічного партнерства, заснованого на принципах добросусідства, спільних демократичних цінностях і повазі до міжнародного права, прав національних спільнот.

У жовтні минулого року в Києві відбулося перше спільне засідання Кабінету Міністрів України та Уряду Румунії. Прем'єр-міністри у прийнятому підсумковому документі підтвердили готовність до ефективної співпраці, спрямованої на забезпечення прав осіб, які належать до української національної меншини в Румунії, та осіб, які належать до румунської національної меншини в Україні, з урахуванням відповідних міжнародних зобов'язань і стандартів, у тому числі в сфері освіти. Сторони погодилися щодо важливості розвитку двосторонньої правової бази з цього питання, заснованої на принципі рівноцінного рівня захисту прав осіб, які належать до румунської меншини в Україні, та осіб, які належать до української меншини в Румунії.

Свою оцінку щодо питання реформування Україною національного законодавства про національні меншини, зокрема Закону України «Про національні меншини (спільноти) України», прийнятого у грудні 2022 року, також опублікувала Венеційська Комісія [5]. Інституція позитивно відзначила сам факт ухвалення довгоочікуваного документа, широту наданих ним прав представникам національних меншин і відповідність більшості його положень міжнародному праву. Водночас автори оцінки відзначили, що частина рекомендацій, висловлених Венеційською Комісією до законів «Про освіту» [6] та «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [4] все ще залишилися без належного реагування.

Із метою подальшого вдосконалення законодавчого регулювання реалізації прав та свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот) та відповідно з вимогою Європейської комісії до України, рекомендацією Венеційської Комісії у грудні 2023 року Верховною Радою України ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів стосовно прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах». Цим законом внесено зміни до базового Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» [5], а також до законів «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про освіту» [6], «Про повну загальну середню освіту» [7], «Про вищу освіту» [3], «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [4], «Про медіа».

Ряд нормативно-правових актів, прийнятих Кабінетом Міністрів України, зокрема «Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року» (розпорядження від 26 вересня 2023 р. № 850-р) [1], «Про затвердження Методології використання мов національних меншин (спільнот) України в населених пунктах, в яких традиційно

проживають особи, які належать до національних меншин (спільнот) України, або в яких такі особи складають значну частину населення» (постанова від 09 лютого 2024 р. № 181), «Про затвердження Порядку визначення переліку населених пунктів, в яких традиційно проживають особи, які належать до національних меншин (спільнот) України, або в яких такі особи складають значну частину населення» (постанова від 4 березня 2024 р. № 257); розпорядчі документи інших відомств: «Питання діяльності Ради громадських об'єднань національних меншин (спільнот) України» (наказ Державної служби України з етнополітики та свободи совісті від 02.10.2023 року № Н-86/12), «Про затвердження Дорожньої карти щодо створення умов для підвищення якості навчання державною мовою та мовами корінних народів і національних меншин (спільнот) у закладах загальної середньої освіти України на 2023-2027 роки» (наказ Міністерства освіти і науки України 14.02.2024 року № 178) є важливими для подальшої євроінтеграції держави.

Громадські організації національних спільнот Закарпаття схвально сприйняли зміни, внесені у грудні 2023 року, до базового та інших українських законів, що регулюють права національних меншини. Вони відзначили, що Україна врахувала більшість зауважень і пропозицій, висловлених громадськими організаціями національних спільнот області, рекомендацій Європейської комісії з цих питань. Угорські організації та керівники міст, сіл та ОТГ, де проживає головним чином угорськомовне населення, звернулися до Прем'єр-міністра Угорщини і до Голови Ради ЄС підтримати євроінтеграційний поступ України і вступ її до ЄС. З відповідними зверненнями про членство України в ЄС звернулися і словацька та ромська національні меншини Закарпаття з проханням підтримати рішення щодо відкриття переговорів про вступ Української держави до Європейського Союзу та закликали усіх лідерів держав-членів Євросоюзу продовжувати підтримувати Україну на шляху євроінтеграції.

Водночас, окремі громадські організації національних спільнот області констатують, що реформування українського законодавства про національні меншини необхідно продовжити, оскільки окремі положення прийнятих законів у частині забезпечення освітніх й мовних прав і надалі не в повному обсязі відповідають всім рекомендаціям Венеціанської комісії та іншим міжнародним документам щодо забезпечення прав нацменшин.

Про наступні кроки щодо удосконалення українського національного законодавства із забезпечення освітніх, мовних та інших прав угорської національної меншини йшлося і під час зустрічі на Закарпатті у січні 2024 року міністра зовнішньої економіки і закордонних справ Угорщини Петера Сіярто з головою МЗС України Дмитром Кулебою за участі глави Офісу Президента України Андрія Єрмака та голови облдержадміністрації – начальника обласної військової адміністрації Віктора Микити. У ході зустрічі угорська Сторона передала очільнику МЗС України Дмитру Кулебi пакет з 11 пунктів, які ще потрібно розглянути та вирішити Україні стосовно прав нацменшин, щоб повною мірою адаптувати українське законодавство про національні спільноти до вимог європейських стандартів. В подальшому між Україною та Угорщиною знайдено компроміс та досягнуто домовленостей про внесення пакету пропозицій Угорщини з цього питання до рамкового документа, на основі якого відбуватимуться переговори між Євросоюзом і Україною щодо вступу в ЄС. Українська сторона підтвердила вирішення та подальшу імплементацію зазначених вище 11 питань. 21 червня цього року Євросоюз затвердив переговорну рамку про вступ України до ЄС, оскільки Українська держава виконала умови, які потрібно було для відкриття переговорів про членство нашої держави у Євросоюзі.

25 червня у Люксембурзі відбулася перша Міжурядова конференція, яка дала офіційний старт переговорам про вступ України в Євросоюз. Це є історичним моментом для українців, зокрема жителів багатонаціонального Закарпаття, оскільки європейський вибір був одним з основних об'єднуючих чинників з часів проголошення незалежності України.

Процес вступу Української держави в ЄС є каталізатором значних економічних, політичних, гуманітарних реформ. На цьому наголошувалось і в ході зустрічі Президента України Володимира Зеленського та Прем'єр-міністра Угорщини Віктора Орбана, який 2 липня цього року, у другий день початку головування Угорщини в ЄС, свій перший візит здійснив до Києва. Під час візиту Сторони домовились про підготовку двосторонньої угоди, яка регулюватиме взаємовідносини між Україною та Угорщиною, в тому числі і забезпечення прав угорської національної меншини в Україні, зокрема в Закарпатті, та української – в Угорщині, й буде заснована на дзеркальному підході до двосторонніх взаємин. Прем'єр-міністр Угорщини відзначив ініціативи Президента України заради досягнення Миру.

Зазначимо, що попереду багато роботи на шляху до вступу в Європейський Союз. Державні інституції та громадянське суспільство, зокрема громадські організації національних меншин (спільнот) у

ході виконання Україною міжнародних зобов'язань, як країни-кандидатки для вступу в члени ЄС, продемонстрували що можуть рухатися швидко і досягати поставлених цілей.

Україна, зокрема Закарпаття, має значний досвід імплементації європейського законодавства та політики у найрізноманітніших сферах, отриманий у процесі реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Громадянське суспільство Закарпаття традиційно є активним у всіх процесах, що стосуються реформування країни, європейської інтеграції, відбудови України, антикорупційної діяльності тощо. Громадські організації національних спільнот області постійно адвокатує необхідні зміни, впливають на політичні процеси та імплементацію національного законодавства у сфері забезпечення прав національних меншин, моніторять впровадження політик і законів, активно працюють на міжнародному, національному та місцевому рівнях. Вони продовжують свою роботу попри війну і нові виклики, що виникли у зв'язку з повномасштабним вторгненням росії в Україну. Активно в цьому напрямку діють громадські організації угорської, румунської, словацької, ромської національних спільнот. Вони мають високий кредит довіри від громадян, саме тому на даному етапі руху України в ЄС ці організації відіграють вагомий роль в євроінтеграційних процесах. Зауважу, що громадські організації не можуть підміняти державні інституції, натомість можуть бути ефективними в процесі моніторингу, незалежної оцінки, експертної підтримки по ключових моментах та напрямках євроінтеграції. З іншого боку, діяльність громадських організацій, які безсумнівно мають значний вплив на формування політичної та громадської думки в країнах-членах ЄС, не може бути замінена державними інституціями.

Одним із прикладів якісної взаємодії органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, територіальних громад спільно з громадськими організаціями національних меншин та з громадянським суспільством області в цілому була робота над реформуванням законодавства України про національні меншини згідно з вимогами Європейської комісії, рекомендаціями Венеційської Комісії, доповідей Комітету експертів Ради Європи у ході виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері забезпечення прав національних меншин. Зокрема активну участь у підготовці пропозицій щодо удосконалення законів «Про освіту» [6], «Про повну загальну середню освіту» [7], «Про вищу освіту» [3], «Про національні меншини (спільноти) України» [5], «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [4], «Про медіа» брали громадські організації угорської, румунської, ромської, словацької національних меншин. Ними проводилась значна інформаційна робота про донесення переваг євроінтеграції в тих чи інших сферах на рівні громад. Результатом спільної роботи стала підтримка переважною більшістю національної громади області оновленого законодавства України щодо національних меншин (спільнот) й підтримка ними євроінтеграційного поступу Української держави до Євросоюзу та подальшого просування членства України в ЄС.

Беручи до уваги величезний об'єм роботи, який постає перед Україною на шляху до вступу в ЄС, представники громадських організацій області, маючи значний експертний потенціал, активно долучаються до публічного дискурсу з актуальних питань імплементації національного законодавства, що однозначно посилить і прискорить процес наближення до ЄС та сприятиме врахуванню думки та інтересів різних зацікавлених сторін.

Одна з важливих функцій, яку виконують громадські організації національних спільнот області, це інформування про євроінтеграційні процеси, зокрема про хід переговорного процесу, прогрес виконання Україною своїх зобов'язань, вигоди, які принесе членство України в ЄС для конкретних сфер та для громадян.

Особливо важливою у цьому контексті є робота на місцевому рівні, на рівні міст і громад. Тут громадські організації допомагають з імплементацією прийнятих політик і законодавства на місцях, сприяють, щоб місцеві органи влади були долучені до загальнонаціональних процесів і їх думка була донесена і врахована.

Проведення громадськими організаціями навчальних заходів: тренінгів, семінарів, літніх шкіл, створення платформ, робота з молоддю, зокрема як це здійснюють Благодійна організація «Закарпатський обласний благодійний фонд «Благо», Громадська організація «Закарпатське угорськомовне педагогічне товариство», Закарпатська обласна благодійна організація «Центр підтримки угорської культури Закарпаття» та інші, суттєво допомагає підвищенню ефективності євроінтеграційних процесів та сприяє підтримці впровадження європейських практик у регіоні.

Громадські організації Закарпаття мають значний потенціал, досвід та необхідні ресурси для

здійснення ефективної громадської дипломатії. Зокрема, вони активно формують та беруть участь в проєктах, майданчиках, де здійснюється адвокація інтересів України, в тому числі й Закарпатської області, шляхом проведення консультацій та зустрічей, дискусійних майданчиків, включаючи тематичні, секторальні та загальнополітичні. Для прикладу наведу роботу в цьому напрямку громадських організацій, зокрема: Товариства угорської культури Закарпаття, Демократичної спілки угорців України, Товариства угорської творчої інтелігенції Закарпаття, Культурно-освітньої організації «Матица словенська» в Україні, Закарпатського обласного культурно-просвітнього товариства словацьких жінок «Довіра» та ін.

Ми переконані, що незважаючи на повномасштабне вторгнення росії, її агресивну війну, яка триває, Україна, її державні інституції разом із громадянським суспільством впевнено рухаються в напрямку демократичних реформ, зокрема реформ у сфері верховенства права, продовжують реалізувати ключові реформи, необхідні для набуття членства в ЄС.

Список використаних джерел:

1. Державна цільова національно-культурна програма «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2023-%D1%80#Text>
2. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014#Text
3. Закон України «Про вищу освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
4. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
5. Закон України «Про національні меншини (спільноти) України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>
6. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
7. Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
8. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>
9. Рамкова конвенція про захист національних меншин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

Тиберій АСЛАНОВ,

*студент 2-го курсу магістратури спеціальності «Політологія»
(Ужгородський національний університет)*

ЕТНОПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ У ПОЛІТИЧНИХ ТРАКТАТАХ АНТИЧНОСТІ

Сучасні етнополітологи переконані, що самозбереження і розвиток етнополітичних систем (у різних трактуваннях це можуть бути етноси, держави – Т.А.) неможливі без забезпечення стабільності. Для більш глибокого, детального вивчення явища етнополітичної стабільності, його ознак, особливостей, властивостей, функцій та характеристик, необхідно дослідити еволюцію поняття стабільності та її етнічних аспектів у політичній думці загалом. У працях стародавніх мислителів знаходимо чимало згадок, які вказують на те, що без стабільності не мислили розвитку тогочасних етнополітичних систем (полісів-держав, імперій) ще в стародавні часи.

Зауважимо, що витoki політичної, а отже етнополітичної стабільності, знаходимо у працях античних філософів. Мислителі розмірковували міркували над тим, якою має бути модель ідеальної держави, механізми її управління, взаємовідносини між правителем та народом. У цьому контексті доцільно вивчити погляди давньоримських та давньогрецьких філософів [1]. Дослідники політичної думки стверджують, що політико-правові інститути та погляди в Стародавньому Римі розвивалися протягом його довгої історії в умовах гострої конкуренції між різними верствами населення – патриціями і плебеями, нобілітетом (з патриціїв і багатих плебеїв) і незаможними, оптиматами (прибічниками верхів суспільства) і популярами (прибічниками вільних низів), вільними й рабами. Також давньоримська політико-правова

думка перебувала під значним впливом давньогрецьких політичних концепцій Сократа, Платона, Аристотеля.

Саме у Стародавньому Римі виникла юриспруденція як наука. Її формування пов'язують з діяльністю римських юристів, їх працями та дослідженнями. Розглядаючи справи, римські юристи інтерпретували правові норми відповідно до вимог природного права і справедливості і у випадку колізії вдосконалювали чинні норми з урахуванням нових уявлень про справедливість і право. Як стверджує Т. Андрусак, юристи виступали як спеціалісти в галузі всіх соціальних норм і соціальних відхилень в цілому, а юриспруденція – як наука про всі ці норми і аномалії, як пізнання їхньої суті, причин, ролі і наслідків, як дослідження форм, засобів встановлення і підтримки нормативного порядку, а також належного покарання за його порушення [3]. Таке застосування природного права базувалося на пошуку справедливого рішення і було покликане запобігти несправедливості у соціальних та політичних відносинах, накопиченню невдоволення, соціального вибуху, що в кінцевому підсумку означає дестабілізацію. Із цього випливає, що високий рівень розвитку правовідносин, правової думки та юридичної практики стабілізував соціально-політичну ситуацію в Стародавньому Римі.

Ідеї стабільності знаходимо не лише в працях та діяльності юристів, а й у політичних вченнях, зокрема представників римської школи стоїків. Найвищим благом для стоїків, якого має прагнути людина, було її життя відповідно до природи. Взаємовідносини між людьми повинні базуватися на принципі – чини так, як хочеш, щоб чинили щодо тебе. Мудрим вважався той, що дотримується природних законів і є доброчесним. Марк Аврелій (121–180 рр.) у праці «До самого себе» пропагує державу з рівним для всіх законом, якою повинні врядувати відповідно до рівності і рівноправності всіх. Імператор-стоїк вважав, що правитель має бути розумним, благочестивим і справедливим, увесь час намагатися прихилити на свій бік підданих. Марк Аврелій намагався створити справедливу державу, царство філософів, про яке мріяв не один античний мислитель.

Однак найбільший внесок у дослідження стабільності зробили давньогрецькі мислителі. Показовим з точки зору предмету дослідження є погляди Демокрита (460–370 рр. до н.е.), що вважається представником атомістичного матеріалізму. Філософа цікавила впорядкована, а отже стабільна, держава, що підтримується за допомогою одностовиства та морально-соціальної солідарності вільних членів поліса. Демокрит розглядав закон як примусовий засіб стабілізації суспільних відносин, що спрямований проти тих, хто через розумову та моральну неповноцінність добровільно відмовляється жити доброчесно. Держава, на думку мислителя, є спільною справою громадян полісу. Головне ж завдання політики як мистецтва полягало в забезпеченні інтересів вільних громадян поліса. Держава-поліс уособлює в собі спільну справу громадян, підтримання її функціонування визначає суть і принципи прав і обов'язків громадян. Демокрит був переконаний, що державні справи є важливішими за усі інші. Кожен повинен дбати про те, щоб держава була упорядкована (стабільна), не домагаючись більших почестей, ніж йому личить, і не захоплюючи більшої влади, ніж це корисно для спільної справи. Таким чином, у поглядах філософа простежується тісна взаємодія полісу та громадян, яка свідчить про зорієнтованість політичної системи-моделі на стабільність і демократичність. Поліс твориться громадянами і водночас як сформована інституція дбає про забезпечення їх інтересів.

Платон (428–348 до н.е.) був учнем Сократа, відомого давньогрецького філософа, який, утім, не залишив жодного письмового джерела після себе. Вчення Сократа стало відомим завдяки свідченням його послідовників, у тому числі його найвидатнішого учня – Платона, який виклав ідеї свого наставника в «Апології Сократа». Сократ сформулював концепцію договірних відносин між державою та її громадянами. Політичну свободу він пов'язував із пануванням мудрих і справедливих законів.

Платон же обґрунтував концепцію ідеальної держави у діалозі «Держава». Основними характерними ознаками ідеальної держави є мужність, мудрість, самодостатність, справедливість і рівність. Аналізуючи форми правління в полісах-державах, Платон вважав їх недосконалими і протиставляв їм власну модель політичного устрою, яка базується на справедливості. З сучасної точки зору цю форму правління Платона можна охарактеризувати як політично стабільну, на відміну від інших нестабільних форм. Залежно від основного принципу закладеного в державі, вона може бути правильною (монархія, аристократія, демократія) або неправильною (тимократія, олігархія, тиранія) [2]. Нескладно помітити, що правильні форми є стабільними, неправильною притаманні всі ознаки нестабільності.

Головним завданням осмислення політики вважав пошук моделі досконалого державного управління, яке характеризувалося стабільністю, і учень Платона, Аристотель (384–322 рр. до н. е.). Філософ разом зі своїми послідовниками дослідив політичну структуру та історії 158-ми державних

устроїв, що дало йому змогу визначити, яка форма правління найкраща для більшості держав; яких заходів необхідно вжити для запровадження тієї чи тієї форми правління і які причини зумовлюють стабільність чи нестабільність різних форм держав. Саме у працях Аристотеля знаходимо перші ознаки розмежування держави як інституційної структури та її населення як суспільства.

Отже, перші згадки про суть і значення явища етнополітичної стабільності, спроби обґрунтування причин етнополітичної дестабілізації можна датувати передісторичною добою. Попри відмінності, філософські течії цієї доби в переважній більшості звеличували порядок, спокій та стабільність як головні політичні цінності, засуджуючи нестабільність, проби дестабілізації та хаосу. Незважаючи на те, що мислителі Стародавнього Риму та Греції не вживали поняття «етнополітична стабільність», вони осмислювали, аналізували причини політичної, в тому числі етнополітичної нестабільності, її руйнівні наслідки для держав і пропонували власні проекти (моделі) побудови стабільної держави, надаючи рекомендації щодо стабілізації тогочинної політичної ситуації. Це свідчить про те, що без забезпечення стабільності не мислили розвитку тогочасних етнополітичних систем (які розуміли як поліси-держави, імперії – Т.А.) вже у стародавні часи.

Список використаних джерел:

1. Енциклопедія політичної думки / за ред. Девіда Міллера. К.: Дух і літера, 2000. С. 87.
2. Платон Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. К.: Основи, 2000 / Ізборник першоджерела та інтерпретації. URL: <http://izbornyk.org.ua/plato/plat.htm>
3. Шульженко Ф.П., Андрусяк Т. Г. Історія політичних і правових вчень / Ф.П. Шульженко, Т.Г. Андрусяк. К.: Юрінком Інтер, 1999. С. 74.

Стеллас АСЛАНОВ,

*професор кафедри політології і державного управління
(Ужгородський національний університет)*

Сергій РІШКО,

*аспірант 3-го року навчання спеціальності «Політологія»
(Ужгородський національний університет)*

ЕТНОПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

Будь-яка політична система є складним багаторівневим утворенням і це необхідно враховувати, застосовуючи заходи для її стабілізації. Для вирішення тієї чи іншої проблеми недостатньо діяти лише на одному рівні, вважаючи, що зміни, які на ньому відбудуться зможуть перебудувати всю систему відповідно до вимог суспільства або політичних еліт. Особливо це характерно для етнополітичної системи. Так, заходи підтримки, позитивної дискримінації одних етноспільнот можуть призвести не до покращення їх становища, а навпаки до загального погіршення міжетнічних відносин у суспільстві. У політичній багаторівневій системі слід також враховувати дію резонансу-накладення однієї кризи на іншу (економічної на політичну, соціальну на політичну), посилення їх інтенсивності та деструктивних наслідків.

Для дослідження етнополітичної стабільності визначальним є той факт, що теорія систем розглядає характеристики будь-якого складно організованого об'єкту крізь призму наступних фундаментальних визначальних чинників: структура (будова) системи; її склад, до якого входять підсистеми, елементи; поточний стан системної обумовленості; середовище, в межах якого розгортаються всі процеси, яке впливає або задає напрям та особливості функціонування системи. Цей методологічний підхід нечасто застосовується в етнополітології. Наприклад, Н. Ціцуашвілі, аналізуючи етнополітичний аспект національної безпеки, побудував своє наукове дослідження на підході системної декомпозиції, застосувавши його до національної безпеки. В результаті дослідник запропонував обґрунтування поняття етнополітичної безпеки і рекомендував політико-правову інституціоналізацію її як підсистеми національної безпеки держави. На думку Н. Ціцуашвілі, розбалансованість системи забезпечення національної безпеки гальмує розвиток її підсистем, в тому числі етнополітичної, а безсистемний підхід до забезпечення національної безпеки, основ її формування та функціонування, змісту та призначення, завдань, функцій унеможливорює цілісне бачення національної безпеки та її

складових, а отже і ефективне забезпечення [2, с. 321].

Системна декомпозиція як науковий метод системного підходу передбачає поділ цілого як системи на окремі частини з подальшим їх вивченням. Цей метод дозволяє розглядати будь-яку досліджувану систему як складну, що складається з окремих взаємопов'язаних підсистем, які, в свою чергу, також можуть бути розчленовані на окремі елементи. За допомогою методу системної декомпозиції науковці можуть досліджувати не тільки матеріальні об'єкти, але і процеси, явища і поняття, у тому числі етнополітичні. Н. Ціцуашвілі за допомогою цього наукового методу подав національну безпеку як декомпозовану систему, детально дослідивши її підсистему – етнополітичну безпеку. Вихідна система під час застосування такого методу розташовується на першому або нульовому рівні. Після її розчленування отримуємо підсистеми першого/другого рівня. Розчленування цих підсистем або деяких з них призводить до появи підсистем третього/четвертого рівня, що дає можливість досліднику ретельно дослідити об'єкт в межах системного методу. Спрощене графічне відтворення декомпозованої системи здійснюється у вигляді ієрархічної структури.

Теорія систем стверджує, що абсолютна більшість систем, в тому числі і етнополітичні, можуть бути декомпозовані як базові складові-підсистеми. Однак головна проблема застосування системної декомпозиції для політичних систем полягає в тому, що в складних системах відсутня однозначна відповідність між законом функціонування підсистем і алгоритмом, за допомогою яких вони реалізуються. Ось чому ключовим для розуміння етнополітичної системи та ролі етнополітичної стабільності в ній необхідне вивчення політичної системи, її особливостей та ролі політичної стабільності в межах системного підходу, зокрема системної декомпозиції.

Для системного підходу як методологічного інструментарію характерні такі ознаки, як: 1) цілісність, що дозволяє розглядати одночасно систему як єдине ціле і в той же час як підсистему для вищих рівнів (політичну підсистему як систему вищого рівня); 2) ієрархічна структура, що означає наявність безлічі (принаймні, двох) елементів, яка передбачає підпорядкування елементів нижчого рівня елементам вищого рівня (етноспільноти є елементом нижчого рівня, тоді як органи влади вищого); 3) структуризація, що дозволяє аналізувати елементи системи та їх взаємозв'язок в межах конкретної організаційної структури, при чому вважається, що процес функціонування системи обумовлений не стільки властивостями її окремих елементів, скільки властивостями самої структури (наприклад, в Україні відсутність інституційної структури забезпечення етнонаціональної політики довгий час дестабілізувала етнополітичну систему); 4) множинність, що означає застосування безлічі моделей з різних галузей науки для аналізу окремих елементів і системи в цілому (у попередньому підрозділі нами було здійснено спробу застосування математичної моделі бінарних відношень до аналізу етнополітичної стабільності); 5) системність як властивість об'єкта мати ознаки системи [1].

Для вивчення етнополітичної стабільності як різновиду політичної стабільності необхідно звернутися до цієї категорії та її місця в політичній системі за допомогою запропонованої методології системного аналізу. Одразу зауважимо, що політична стабільність у західних студіях розглядається здебільшого як складова соціальної стабільності Е. Дюргеймом, М. Вебером, В. Парето. Під політичною стабільністю узагальнено розуміють баланс соціальних груп, політичних сил, за якого вони не можуть суттєво змінити політичну систему у своїх інтересах. Відтак забезпечується стан відносної рівноваги інтересів суспільних груп та політичних акторів. І західні, і вітчизняні дослідники підкреслюють важливу роль держави та її інститутів у забезпеченні політичної стабільності.

У теоріях винахідників політичної системи Д. Істона та Г. Алмонда важливу роль виконував аналіз політичної системи з точки зору функціональності. Г. Алмонда, на відміну від Д. Істона, цікавив не стільки аналіз процесів, що відбуваються в системі, скільки визначальне значення стійких структур політичної системи. Г. Алмонд припускав, що здатність політичної системи впливати на суспільство й одночасно підтримувати стабільність залежить від спеціалізації ролей і функцій політичних інститутів, які є сукупністю взаємозалежних елементів. Кожен елемент структури (держава, партії, еліти, право) виконує життєво важливу для всієї системи функцію. І це дозволяє розглядати систему в термінах «збереження», «зміна» і «адаптація», що характеризують підтримання політичної системи у стабільному стані [3, р. 189]. Тому, з точки зору вивчення політичної стабільності нас більше цікавить теоретичний підхід Д. Істона, а не структурно-функціональний Г. Алмонда. Д. Істон таким чином описував підтримання стану стабільності політичною системою: «Якщо система не наближається до стану ентропії – а ми припускаємо, що це не нехарактерно для більшості політичних систем – функції входу повинні продовжувати виконуватися. Без виконання функцій входу система на працює. Без виконання функцій виходу, ми не можемо

ідентифікувати, що система працює» [4, р. 392].

Якщо припустимо, що підтримання стабільності в самій політичній системі є іманентною функцією політичної системи, то від її виконання залежить самозбереження політичної системи. В іншому випадку їй загрожує ентропія. Функція підтримання стабільності притаманна всім системам, що демонструють тривале збереження у часі, тому стабільність одночасно характеризується як властивість, ознака, характеристика системи і як її стан, що може бути не зовсім вірно в межах методологічного підходу системного аналізу. У політичній системі, зазвичай, розрізняють п'ять структурних груп елементів: політичні інститути, політичні відносини, політичні норми, політичну свідомість і політичну культуру. Виходячи з аналізу структури, виокремлюють організаційно-інституційну, регулятивну, функціональну, комунікативну та духовно-ідеологічну підсистеми політичної системи. Зауважимо, що це лише один варіантів виокремлення підсистем політичної системи, але на їх прикладі можна з'ясувати роль підсистем у забезпеченні виконання функції політичної стабільності. В переважній більшості політичних систем завдання підтримання політичної стабільності покладається на: інституційну підсистему, до якої входять держава та органи влади, політичні партії, громадсько-політичні організації, церква, органи місцевого самоврядування та регулятивну підсистему, яку утворюють сукупність політичних норм (що напрацьовуються державою та суспільством), традицій, за допомогою яких здійснюється регулювання політичних відносин. Однак всі інші підсистеми також беруть участь у виконанні функції підтримання політичної стабільності.

Функціональна підсистема політичної системи знаходить відображення у політичному процесі й політичному режимі. Останній визначає особливості політичної стабільності. Комунікативна підсистема задає формат політичних відносин, тобто тих зв'язків між людьми та їх спільнотами, які складаються у процесі реалізації влади або з її приводу. Інформаційно-комунікативна підсистема відіграє провідну роль у підтриманні стабільності з огляду на її значення (Інтернету та інших ЗМІ) в сучасному світі. Духовно-ідеологічну підсистему політичної системи складають політична свідомість і політична культура, які також впливають на підтримання політичної стабільності з огляду на свої особливості. Політична свідомість більшості громадян нестабільних політичних суспільств, зокрема тих, що перебувають в стані революції або війни суттєво відрізняється від стабільних за кількісними та якісними показниками. Інколи кількість підсистем політичної системи обмежують чотирма: організаційно-інституційною, яку, в свою чергу, розподіляють на організації (громадянське суспільство, суспільно-політичні рухи) та інститути (парламентаризм, партії, громадянство); нормативно-регулятивною; комунікативною; культурно-ідеологічною.

Дослідники поділяють системи на закриті та відкриті залежно від взаємодії з зовнішнім середовищем. Система класифікується як відкрита, якщо вона обмінюється з зовнішнім середовищем матеріальними потоками, енергією, інформацією або іншими ресурсами. Відкритість системи означає, що система в процесі функціонування взаємодіє з іншими політичними системами: зазнає впливу інших систем і/або сама впливає на функціонування інших систем. У випадку, якщо жодні потоки ресурсів не перетинають кордони системи, то система розглядається як замкнута. Згідно з принципами самоорганізації та ускладнення структури будь-яка демократична політична система повинна бути відкритою. Замкнута система кінцевому підсумку доходить до стану максимальної ентропії і припиняє еволюцію. Серед політичних систем до закритих належать політичні системи з тоталітарним або авторитарним режимом, але навіть ці системи вважаються закритими лише умовно, оскільки взаємодія з зовнішнім середовищем повністю не припиняється. Прикладом таких політичних систем можуть бути авторитарні та тоталітарні режими КНДР, Куби, Російської Федерації, які обмежено взаємодіють з іншими політичними системами. Етнополітична система належить до відкритих динамічних систем, оскільки взаємодіє з зовнішнім середовищем. Політична та етнополітична системи є, в свою чергу, підсистемами систем вищого рівня. Тоді, як підсистема не може бути закритою в принципі: всі підсистеми відкриті, оскільки обов'язково обмінюються з іншими підсистемами хоча б одним ресурсом, формуючи єдину систему вищого порядку.

Зауважимо, що етнополітична дійсність є динамічною, перебуває у постійній трансформації та взаємозв'язку з іншими структурними елементами системи більш високого порядку. Це підтверджують труднощі з чітким виокремлення функцій політичної системи, де ми не знаходимо поняття стабільності. Так, політична система здійснює функції: конверсії, тобто перетворення суспільних вимог у політичні рішення; адаптації, тобто пристосування політичної системи до нестабільних умов суспільного життя; мобілізації людських і матеріальних ресурсів (грошових коштів, виборців і т. д.) для досягнення політичних цілей; захисту (охоронна функція) – захисту суспільно-політичного ладу, його вихідних

базових цінностей і принципів; зовнішньополітичну – встановлення і розвиток взаємовигідних відносин з іншими державами; консолідаційну – узгодження колективних інтересів і вимог різних соціальних груп; розподільну – творення і розподіл матеріальних і духовних цінностей. Попри те, що всі ці функції спрямовані на підтримання політичної системи в стабільному стані, лише деякі з них передбачають забезпечення політичної стабільності. Це більшою мірою охоронна, консолідаційна та зовнішньополітична функції. Теорія політичних систем протягом десятиліть існування удосконалювалася, але суттєво не переглядалася, тому вивчення головних постулатів її теоретиків-засновників є конче необхідним для розуміння місця та значення політичної, а тим більше етнополітичної стабільності у системі.

Таким чином, етнополітична стабільність є складним явищем, що дозволяє досліднику застосувати цілу низку методів під час вивчення його вимірів. За допомогою загальної теорії систем, системного аналізу, методу системної декомпозиції та теорії політичних систем було доведено, що етнополітична стабільність є невід'ємною властивістю, ознакою етнополітичної системи, яка, в свою чергу, є різновидом політичної системи, тому їй притаманні більшість рис політичної системи. Зокрема, такі як здатність до самоорганізації та еволюції, відкритість, нелінійність, динамічність, ієрархічність, наявність позитивних та негативних зворотних зв'язків, покликаних стабілізувати етнополітичну систему. Як будь-яка політична система, етнополітична система має складну структуру й виконує низку функцій, серед яких вказано на важливість забезпечення етнополітичної стабільності.

Список використаних джерел:

1. Загорський В.С. Синергетика і економічна теорія. *Демократичне врядування*. 2010. Вип. 6. URL: <http://www.lvivacademy.com/visnik6/fail/Zagorskyj.Pdf>
2. Ціцуашвілі Н. І. Етнополітичний вимір національної безпеки. *Політологічний вісник*. К.: ІНТАС, 2010. Вип. 50.
3. Almond G. A Developmental Approach to Political Systems. *World Politics*. 1965. Vol. 17. № 2.
4. Easton D. An approach to the analysis of political systems. *World Politics*. 1957. Vol. 9. № 3.

Степан БОНДАРЕНКО,

*фахівець кафедри технологій захисту кіберпростору центру кібербезпеки
Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки та стратегічних комунікацій
(Національна академія Служби безпеки України)*

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ВИМІРИ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ

Вишеградська група (далі – V4), до якої входять Польща, Угорщина, Чехія та Словаччина, є важливим геополітичним і регіональним альянсом у Центральній Європі. Створена у 1991 році з метою сприяння співробітництву та інтеграції в євроатлантичні структури, V4 з того часу перетворилася на багатогранну регіональну організацію, яка займається економічними, культурними та безпековими питаннями. Політика безпеки Вишеградської групи за своєю суттю формується під впливом складної взаємодії історичних, етнополітичних і геополітичних чинників, які зберігалися протягом століть територіальних суперечок, етнічного розмаїття і мінливих кордонів у Центральній Європі. Ці фактори глибоко вплинули на політику безпеки Групи та її реакцію на нові загрози, як внутрішні, так і зовнішні. Етнополітичний ландшафт країн Вишеградської четвірки, який визначається історичною етнічною напруженістю, боротьбою за національну ідентичність і демографічними змінами, має глибокий вплив на формування їхніх стратегій безпеки.

Витоки Вишеградської групи можна простежити у спільній історії її країн-членів, яка довгий час формувалася під впливом спадщини багатоетнічних імперій, таких як Австро-Угорська імперія та Річ Посполита. Етнічне розмаїття регіону, що включає слов'янські, угорські, ромські, німецькі та єврейські громади, було як джерелом культурного багатства, так і конфліктів, що сприяли політичній та соціальній нестабільності. Розпад цих імперій, перекроювання кордонів після двох світових воєн і подальше радянське панування під час холодної війни глибоко вплинули на етнополітичний ландшафт Центральної Європи.

Етнічна та національна ідентичність, тісно пов'язана з державністю і територіальним

суверенітетом, була центральним питанням безпеки країн Вишеградської четвірки. Наприклад, втрата Угорщиною двох третин своєї території після Тріанонського договору (1920 р.) й подальше переміщення угорських меншин до сусідніх держав, включаючи Словаччину та Румунію, продовжує впливати на безпекові інтереси Угорщини щодо прав меншин і транскордонних етнічних відносин. Аналогічно, зміна кордонів і етнічного складу Польщі, що призвела до формування більш однорідної держави після Другої світової війни, контрастує з етнічним розмаїттям населення Словаччини, особливо її значною угорською меншиною, яка залишається в центрі уваги словацько-угорських відносин і динаміки безпеки.

Відмінні етнополітичні ландшафти країн V4 як посилюють політику національної безпеки, так і стримують більш широке регіональне співробітництво у сфері безпеки. Наприклад, зосередженість Угорщини на захисті прав етнічних угорців за кордоном періодично призводить до напруженості у відносинах зі Словаччиною і Румунією, в яких проживає значна кількість угорської меншини. Уряд Угорщини під керівництвом прем'єр-міністра Віктора Орбана активно проводив політику надання громадянства етнічним угорцям у сусідніх країнах, що викликало дипломатичну напруженість у відносинах зі Словаччиною, зокрема через проблеми подвійного громадянства та політичної лояльності.

Етнополітичні проблеми є особливо гострими в Словаччині, де угорська меншина історично прагнула більшої автономії, а також у південних регіонах, де час від часу спалахує етнічна напруженість. Ця внутрішня динаміка формує політику національної безпеки Словаччини, яка прагне підтримувати внутрішню стабільність, водночас регулюючи транскордонні відносини з Угорщиною. Делікатне ставлення Словаччини до угорської меншини також зумовлене її історичними відносинами з етнічними німцями та ромами, які продовжують впливати на ширшу політику щодо прав та інтеграції меншин.

Аналогічно, політика безпеки Польщі значною мірою визначається її етнічною однорідністю, але історична травма (особливо досвід етнічних чисток під час і після Другої світової війни – С.Б.) продовжує впливати на національний наратив безпеки, який наголошує на територіальній цілісності та культурній згуртованості. Зосередженість Польщі на військовій обороні, включно з її рішучою позицією щодо російської агресії, відображає цей історичний акцент на захисті національного суверенітету і культурної ідентичності. Етнополітичні проблеми, хоча і менш виражені в Польщі, ніж у Словаччині чи Угорщині, все ще впливають на внутрішню та зовнішню політику, особливо щодо польських громад в Україні, Литві та Білорусі. Одним із найпомітніших етнополітичних викликів, що постали перед Вишеградською групою в останні роки, було питання міграції. Міграційна криза 2015–2016 років оголила глибокі розбіжності всередині Європейського Союзу і всередині самої V4. Хоча Вишеградська група прийняла в основному єдину позицію проти запропонованих ЄС квот на переселення біженців, причини цієї опозиції були пов'язані з етнополітичними проблемами кожної країни.

Для Угорщини прибуття переважно мусульманських мігрантів з Близького Сходу було представлено урядом як екзистенціальна загроза угорській національній ідентичності та культурним цінностям. Риторика прем'єр-міністра Віктора Орбана наголошувала на збереженні християнської Європи, апелюючи до історичних спогадів про османські вторгнення, щоб підкреслити етнополітичний вимір міграції. Будівництво Угорщиною прикордонного паркану вздовж свого південного кордону з Сербією і Хорватією стало фізичним проявом цього етнополітичного наративу, в якому питання безпеки пов'язані як з національною ідентичністю, так і з цілісністю кордонів.

Аналогічно, опір Польщі прийняттю біженців був зумовлений страхом підірвати етнічну однорідність країни та її історичну боротьбу за суверенітет. Польський уряд на чолі з партією «Право і справедливість» (PiS) наголошував на необхідності захисту польської культури і християнських цінностей від зовнішніх загроз, розглядаючи міграційну кризу як виклик національній ідентичності та безпеці Польщі.

На противагу цьому, Чехія і Словаччина, які також виступали проти квот ЄС на прийом біженців, продемонстрували більш прагматичний підхід, зосередивши увагу на ризиках для внутрішньої безпеки, а не на етнополітичній ідентичності. Словаччина, однак, підкреслила етнорелігійний вимір міграції, заявивши, що вона прийматиме лише християнських біженців, що відображає глибинну стурбованість збереженням культурного та релігійного складу країни. Роль зовнішніх гравців, зокрема росії, у формуванні політики безпеки Вишеградської групи не можна недооцінювати. Тимчасова окупація росією Криму в 2014 році й триваюча війна росії проти в Україні посилили занепокоєння з приводу безпеки в Центральній Європі, особливо в Польщі та країнах Балтії. Однак країни Вишеградської четвірки по-різному реагують на російську загрозу, на що частково впливає їхній етнополітичний контекст та історичний досвід.

Польща, з її історією російського панування і сильним національним наративом опору іноземному

гнобленню, зайняла жорстку позицію щодо російської агресії. Політика безпеки Польщі значною мірою орієнтована на НАТО і ЄС, з акцентом на військове стримування і зміцнення східного флангу альянсу. Ця політика ґрунтується на глибоко вкоріненому почутті етнонаціональної ідентичності, яке розглядає росію як постійну загрозу польському суверенітету і територіальній цілісності. На противагу цьому, відносини Угорщини з росією є більш неоднозначними. Хоча Угорщина є членом НАТО і ЄС, її уряд під керівництвом Віктора Орбана прагне до тісніших зв'язків з Кремлем, керуючись як економічними інтересами, так і спільним консервативним політичним порядком денним [1]. Етнополітичні занепокоєння Угорщини, зокрема щодо угорської меншини в Україні, також відіграють певну роль у формуванні її політики щодо росії. Угорська критика мовних законів України, які обмежують використання мов меншин в освіті, призвела до напруженості у відносинах між Будапештом і Києвом, що ускладнило позицію Угорщини в рамках ширшої європейської відповіді на російську агресію.

Словаччина і Чехія, будучи членами НАТО і ЄС, також демонструють різний ступінь амбівалентності у ставленні до росії, що відображає як історичні зв'язки, так і сучасну етнополітичну динаміку. У Словаччині, де пам'ять про радянську окупацію залишається сильною, існує широка громадська підтримка НАТО, але політичні еліти час від часу висловлюють більш проросійські настрої, зумовлені економічними інтересами і внутрішньополітичними міркуваннями. Політика безпеки Вишеградської групи характеризується як співпраця, так і розбіжностями, причому етнополітичні проблеми відіграють центральну роль у формуванні відповідей групи на зовнішні загрози і внутрішні виклики [2, с. 213]. Хоча V4 намагається виступати єдиним фронтом у таких питаннях, як міграція і безпека кордонів, глибоко вкорінені етнополітичні розбіжності час від часу підривають ширшу співпрацю. Наприклад, зосередженість Угорщини на захисті етнічних угорців за кордоном періодично призводила до загострення відносин зі Словаччиною, а позицію Польщі щодо росії не повністю поділяють її партнери по V4.

Незважаючи на вказані вище виклики, V4 вдалося зберегти функціональні рамки співпраці у сфері безпеки, особливо у сфері оборони та управління кордонами. Створення Вишеградської бойової групи, спільних військових сил в рамках Спільної політики безпеки і оборони ЄС (СПБО), є конкретним прикладом такої співпраці, хоча її оперативне розгортання залишається обмеженим. Вишеградська група також співпрацює у сфері боротьби з тероризмом і кібербезпеки, визнаючи транснаціональний характер цих загроз.

Список використаних джерел:

1. Вишеградська група в нових політичних реаліях. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/vyshegradska-hrupa-v-novykh-politychnykh-realiyakh> (дата звернення: 07.09.2024).
2. Тараненко Г.Г. Міграційна криза ЄС як виклик європейській регіональній безпеці. *Politology Bulletin*. 2021. № 86. С. 210–224. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ea343c8e-c3a9-487f-8d2e-c6e545ae4cd1/content> (дата звернення: 09.09.2024).

Кристина ЧЕРВЕНЯК,

*доцент кафедри політології і державного управління
(Ужгородський національний університет)*

ПРИНЦИПИ УПРАВЛІННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ НА МІСЦЯХ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ РЕГІОНУ

Етнополітична сфера залишається однією з найбільш конфліктогенних для держав із поліетнічним складом населення, серед яких і Україна. Можливо, зараз у період активних бойових дій сучасної російсько-української війни, ця проблема і відійшла на другий план, однак колись війна закінчиться і нам потрібно буде братися за відбудову. У нас є унікальна можливість закласти абсолютно нові підвалини у різні сфери функціонування держави та суспільства. Ми можемо побудувати новий фундамент для управління етнополітичними процесами, щоб забезпечити тривалу етнополітичну стабільність на національному і регіональному рівнях. Які ж принципи варто закласти у цей фундамент, щоб він був реально міцним? Всі вони добре відомі, але так і не були ефективно впроваджені в українську практику.

Перш за все, *впровадження ефективного етнополітичного менеджменту* на місцях стає все

більш актуальним з огляду на процес децентралізації системи управління в Україні, коли саме місцеві органи влади стали такими, що мають нести основну відповідальність за управління етнополітичними процесами, забезпечення етнополітичної стабільності у регіоні. А так як сам етнополітичний менеджмент є складовою ширшої галузі, якою є етнопонаціональна політика [4, с. 50], то питання стоїть ще й у налагодженні ефективної взаємодії між державою, її органами влади та органами місцевого самоврядування і громадянського суспільства, або ширше – між центром і регіоном.

У такому випадку оптимальний рівень децентралізації повинен виходити з оптимального поєднання процесів інтеграції і регіоналізації. Інтеграція дає можливість залучити всі етнопонаціональні спільноти до суспільства на основі надання їм рівних прав з іншими його членами та можливості зберігати свою етнічну ідентичність тощо [1, с. 252]. Натомість, ініційована державою регіоналізація, зокрема й етнічна, є на сучасному етапі ефективним шляхом задоволення потреб етнопонаціональних спільнот і може, на нашу думку, стати невід'ємною частиною процесу управління у контексті децентралізації.

Адже для підтримання етнополітичної стабільності саме за допомогою етнічної регіоналізації можна проводити виважену, однак специфічну державну етнопонаціональну політику у межах окремих регіонів (користуючись різними варіаціями широти наданих повноважень на різних територіях – К.Ч.). У цьому ж руслі у майбутньому обов'язково має бути усунутий недолік сучасної державної етнопонаціональної політики в Україні, коли увесь її етнопонаціональний простір помилково вважався однорідним. Саме це сьогодні, безперечно, позначається на дієвості етнополітичного менеджменту у конкретних ситуаціях і не дозволяє ефективно управляти етнополітичними процесами на місцях.

Водночас, значні досягнення в оптимальному поєднанні процесів регіоналізації та інтеграції належать практиці розв'язання регіональних проблем у багатьох країнах Європейського Союзу. Особливістю такого поєднання є застосування принципу субсидіарності, суть якого полягає у тому, що влада має бути максимально наближена до громадян, а на «верхні поверхи» її добровільно передається лише стільки, скільки потрібно для забезпечення етнополітичної стабільності [3, с. 205]. Якщо простіше, то субсидіарність передбачає вирішення проблем, що виникають, саме на тому рівні, на якому вони й проявилися. Крім того, як влучно зазначає науковець О. Рафальський, не центральні органи влади передають свої повноваження регіонам, а навпаки, до компетенції центру потрапляють лише ті проблеми, які неможливо вирішувати на регіональному рівні [5, с. 145]. Верхні ланки управління втручаються у будь-які дії тільки у тому разі, якщо ці дії будуть ефективніші за відповідні дії нижніх ланок [1, с. 257].

Ефективність використання так званої «субсидіарної моделі етнопонаціональної політики» обґрунтовує дослідниця В. Андріяш. Вона зазначає, що фактично йдеться про використання принципу субсидіарності, як принципу розмежування компетенції, тобто про модель розподіленого управління етнополітичними процесами [1, с. 254]. Це, між іншим, дасть додаткову можливість залучати етнопонаціональні спільноти до прийняття управлінських рішень на регіональному рівні.

Співпраця центру і регіону в рамках єдиної структурно-функціональної залежності на основі єдиної ідеології, що формується спільно як у центрі, так і в регіонах – ця особливість принципу субсидіарності, на якій наголошує В. Андріяш [1, с. 254], могла б стати додатковим стимулом процесу національної консолідації у регіонах. Наприклад, у питанні оцінки населенням різних регіонів одних і тих самих історичних подій і постатей. З використанням означеного принципу можна було б побудувати двоступеневу систему цінностей у державі, в якій на загальнонаціональний рівень відбираються такі регіональні історичні особливості та цінності, які, як наголошує науковець М. Дністрянський, «відзначаючись історичною об'єктивністю, мали б водночас загальнонаціональне значення, відображали б втягнутість усіх регіонів України в єдиний загальноукраїнський історичний процес» [2, с. 394]. А на рівні регіону залишається можливість пропонувати варіанти таких цінностей і формувати окремий список важливих саме для нього історичних подій і постатей, які б, однак, не суперечили загальній лінії державної ідеології. Вказана особливість принципу субсидіарності може бути застосована до всього спектру проблем, які виникають у відповідній сфері між центром і регіоном.

Важливо звернути увагу і на те, що дієвість запропонованої моделі можлива тільки за дотримання певних умов, серед яких чільне місце займають:

1) *проблема актуального інформаційного забезпечення*, тобто постійного моніторингу етнополітичної ситуації на підпорядкованій території, проведення спеціалізованих досліджень, у тому числі соціологічних, етнопонаціонального простору конкретного регіону й етнополітичних процесів у ньому, для попередження деструктивних проявів етнопонаціонального фактора й удосконалення вироблення довгострокової етнопонаціональної політики держави на регіональному рівні;

2) *проблема компетентності кадрів*, що залучені до етнополітичного менеджменту на місцях, адже це безпосередньо впливає на ефективність здійснюваного менеджменту; швидкість і своєчасність реагування на конкретну ситуацію у сфері етнопонаціональних відносин, оперативність у прийнятті рішень, оптимальність цих рішень відповідній ситуації, скоординованість дій між органами, що здійснюють менеджмент у цій сфері на різних рівнях тощо.

Отже, з огляду на виклики, що постали зараз і будуть стояти перед державою у період післявоєнної відбудови, у тому числі під впливами активації як конструктивного, так часто і деструктивного потенціалу окремих етнопонаціональних спільнот, етнополітичні процеси на місцях повинні стати керованими. Управління ними може бути забезпечене тільки через впровадження ефективного етнополітичного менеджменту на місцях. Основною метою такого менеджменту має стати побудова дієвої системи, яка б змогла відповідати на ці виклики, для забезпечення на регіональному рівні етнополітичної стабільності, успішного розвитку етнопонаціональних відносин і сталості процесу національної консолідації. Умовами ефективності цієї системи будуть: налагодження ефективної взаємодії між центром і регіоном через застосування принципу субсидіарності як ключового принципу розмежування компетенції між ними, а також ініційованої державою регіоналізації, зокрема етнічної, як окремого інструменту управління для проведення виваженої, однак специфічної державної етнопонаціональної політики у межах окремих регіонів; забезпечення постійного моніторингу ситуації у сфері етнопонаціональних відносин з метою врахування результатів цього моніторингу при розробці регіональних програм або впровадженні стратегії державної етнопонаціональної політики; залучення до етнополітичного менеджменту на місцях найбільш компетентних кадрів, які б відповідали за його ефективність і швидкість «реакції» тощо.

Список використаних джерел:

1. Андріяш В. І. Державна етнополітика України в умовах глобалізації : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 328 с.
2. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 490 с.
3. Зварич І. Т. Регіоналізм як об'єкт міждисциплінарного дослідження. *Наукові записки Інституту політичних і етнопонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2008. Вип. 38. С. 200–220.
4. Котигоренко В. Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні. *Політичний менеджмент*. 2004. № 6. С. 48–63.
5. Рафальський О. Етнополітична регіоналізація України. *Наукові записки Інституту політичних і етнопонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2011. Вип. 2 (52). С. 135–148.

Віталій СЛИВКА,

*аспірант 3-го року навчання спеціальності «Політологія»
(Ужгородський національний університет)*

РОЛЬ ПАРЛАМЕНТУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

Парламентські інститути відіграють важливу роль у формуванні політики, яка сприяє підтримці соціальної гармонії, інтеграції національних меншин і запобіганню конфліктів на етнічному ґрунті. У контексті сучасної політичної динаміки, етнополітичні питання набули особливої актуальності в Центральній Європі, де історичні, культурні та мовні відмінності між різними етнічними групами значно впливають на політичну стабільність. Парламенти, як ключові органи законодавчої влади, виконують роль посередників у процесах узгодження інтересів різних етнічних спільнот та забезпечення їхнього рівного доступу до політичного процесу.

Парламентські інституції в країнах Центральної Європи мають довгий шлях становлення, протягом якого формувалася сучасна роль парламенту як захисника демократії, прав національних меншин і посередника між державними структурами та громадянським суспільством. У таких країнах як Польща, Угорщина, Словаччина та Чехія, етнополітичні питання займають центральне місце в політичних дискусіях. Це обумовлено як історичними подіями, пов'язаними з етнічними конфліктами та міграційними

процесами, так і сучасними викликами, що виникають на тлі глобалізації, збільшення числа біженців та переселенців, а також проблемами інтеграції різних культурних груп у суспільство. Парламент, через своє законодавче функціонування, відіграє важливу роль у визначенні політики етнополітичної безпеки та підтримці стабільності.

Ключовим завданням парламенту є розробка законодавства, яке сприятиме захисту прав національних меншин і забезпеченню їхньої інтеграції в суспільне життя без порушення національної ідентичності та культурних відмінностей. У країнах Центральної Європи парламенти відіграють важливу роль у формуванні багаторівневих політик, що включають законодавчу діяльність, прийняття рішень щодо фінансових та соціальних програм, спрямованих на підтримку національних меншин, а також забезпечення рівних можливостей для всіх громадян, незалежно від етнічного походження. Така діяльність парламенту спрямована на запобігання конфліктам та зменшення напруги між етнічними спільнотами, що є важливим фактором забезпечення політичної стабільності та соціальної єдності [3, с. 37].

Парламенти країн Центральної Європи відіграють важливу роль у процесі прийняття і впровадження міжнародних стандартів, спрямованих на захист прав людини та національних меншин. В умовах сучасного глобалізованого світу та посилення інтеграційних процесів у Європі, такі стандарти відіграють ключову роль у забезпеченні політичної стабільності, соціальної справедливості та захисту громадянських прав усіх членів суспільства. Парламенти країн, таких як Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина, відповідають за ратифікацію міжнародних угод та конвенцій, розроблених на основі рекомендацій міжнародних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй (ООН), Рада Європи, Європейський Союз (ЄС) та Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ).

Одним із ключових міжнародних документів, що впливає на діяльність парламентів Центральної Європи, є Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин [4]. Цей документ, ухвалений у 1995 році, став важливою основою для формування національної політики щодо захисту прав національних меншин у багатьох європейських країнах. Парламенти країн Центральної Європи відповідальні за адаптацію положень цієї конвенції до національних законодавчих актів, що гарантують захист культурної ідентичності, мови, традицій та прав національних меншин. Наприклад, у Польщі та Чехії парламент ухвалив закони, які забезпечують представництво національних меншин у місцевих органах влади та надають рівні можливості для участі у політичному житті країни.

Крім цього, парламенти Центральної Європи відповідають за імплементацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, ухваленої Радою Європи у 1992 році [1]. Ця хартія спрямована на захист і розвиток мов, якими розмовляють національні меншини, а також на сприяння багатомовності та культурному різноманіттю. Парламенти відіграють вирішальну роль у прийнятті відповідних законів і механізмів, які гарантують навчання рідною мовою для національних меншин, використання мов меншин в офіційній документації, у судових та адміністративних процесах. Наприклад, у Словаччині та Угорщині парламенти ухвалили низку законів, які захищають право на використання мов національних меншин у місцевих органах влади, освіти та медіа.

Парламенти Центральної Європи також тісно співпрацюють з європейськими інституціями, зокрема з Європейським судом з прав людини, задля забезпечення дотримання норм міжнародного права в контексті прав людини та національних меншин. Співпраця з Європейським судом допомагає країнам запобігати порушенням прав людини та забезпечувати дотримання міжнародних стандартів у своїх внутрішніх правових системах. Важливим аспектом роботи парламентів є забезпечення виконання рішень цього суду та інтеграція його рекомендацій у національне законодавство.

Крім європейських організацій, парламенти Центральної Європи беруть активну участь у роботі Організації Об'єднаних Націй щодо захисту прав людини та національних меншин. Важливим документом у цій сфері є Міжнародна конвенція ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, ратифікація якої стала важливим кроком на шляху до боротьби з расовою та етнічною дискримінацією [2]. Парламенти мають відповідальність за створення законодавчої бази, яка дозволяє ефективно запобігати дискримінації та захищати права меншин.

Окрім ратифікації міжнародних угод, парламенти країн Центральної Європи відповідальні за моніторинг їх дотримання та впровадження на практиці. Це включає регулярний перегляд національних законів, їх адаптацію до нових міжнародних вимог та рекомендацій, а також контроль за виконанням цих законів у державних інституціях і місцевих органах влади. Парламенти також організовують публічні дебати та обговорення, залучають представників громадянського суспільства та національних меншин

до консультацій з питань удосконалення законодавства щодо захисту прав людини та національних меншин.

Так, роль парламентів країн Центральної Європи у прийнятті міжнародних стандартів захисту прав людини та національних меншин є надзвичайно важливою. Парламентські інституції не лише забезпечують адаптацію міжнародних документів до національних правових систем, але й активно сприяють їхньому впровадженню на практиці, що є ключовим елементом у забезпеченні політичної стабільності, соціальної єдності та правової рівності в країнах Центральної Європи.

Особлива увага парламентаріїв спрямована на питання забезпечення етнополітичної стабільності в умовах соціальних і економічних викликів. У багатьох країнах Центральної Європи економічна нерівність та дискримінація національних меншин є факторами, що загострюють напругу між етнічними групами. Парламенти цих країн приймають законодавчі акти, спрямовані на вирішення проблем соціальної несправедливості, зменшення дискримінації у сферах зайнятості, освіти, охорони здоров'я та доступу до ресурсів, що сприяє зміцненню національної безпеки і загальної стабільності держав.

Таким чином, парламенти країн Центральної Європи відіграють важливу роль у забезпеченні етнополітичної безпеки та стабільності через розробку і прийняття законодавчих ініціатив, які спрямовані на захист прав національних меншин, інтеграцію різних етнічних спільнот у суспільство та забезпечення рівноправного доступу до політичного процесу. Роль парламентів є ключовою в запобіганні конфліктів, спричинених етнічними суперечками, та у формуванні політики, що сприяє соціальній гармонії та політичній стабільності у країнах Центральної Європи.

Список використаних джерел:

1. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. BBP. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014#Text (дата звернення: 08.09.2024).
2. Міжнародна конвенція ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. BBP. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення: 08.09.2024).
3. Прохоренко А.М., Пехник А.В. Парламентаризм: навчально-методичний посібник для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс. 2023. 52 с.
4. Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин. BBP. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055 (дата звернення: 08.09.2024).

Яна ДУДАШ-РИЖАК,

*голова громадської організації «Закарпатське обласне
культурно-просвітнє товариство словацьких жінок «Довіра»*

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЄДНОСТІ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК УТВЕРДЖЕННЯ КОНСОЛІДУЮЧИХ ЦІННОСТЕЙ СЛОВАКІВ ЗАКАРПАТТЯ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Захист і забезпечення прав національних меншин (спільнот) України згідно з міжнародними, зокрема європейськими, стандартами прав людини є однією із стратегічних цілей держави у сфері прав людини. Принципи належного забезпечення прав національних меншин України займають чільне місце у національному законодавстві. Згідно зі статтею 11 Конституції України держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин (спільнот) України [3]. Ключова роль держави у захисті прав національних меншин (спільнот) та корінних народів України передбачається насамперед Законом України «Про національні меншини (спільноти) України» [2].

У 2022 році Україні надано статус кандидати на членство в Європейському Союзі з урахуванням того, що буде зроблено окремі кроки, зокрема для реалізації прав осіб, які належать до національних меншин (спільнот), шляхом завершення реформи законодавчої бази щодо національних меншин.

Реформування законодавства України в сфері етнополітики відбувається в контексті імплементації Україною рекомендацій Єврокомісії у зв'язку з набуттям нашою країною статусу країни-кандидати на вступ до Євросоюзу. Упродовж 2023–2024 років Верховною Радою України внесено зміни до

законодавства, Урядом ухвалено ряд підзаконних нормативно-правових актів у зазначеній сфері. Всі ці важливі документи були ухвалені за підсумками широкого громадського та експертного обговорення, за активної участі міжнародних експертів та з урахуванням відповідних експертних оцінок Венеційської комісії.

Для практичного використання в роботі громадськими організаціями національних спільнот хочу віднести розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2023 року № 850–р «Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року» [1]. Метою Програми є створення сталих інституційних умов на загальнодержавному та регіональному рівні для задоволення потреб та ефективної реалізації прав і можливостей осіб, які належать до національних меншин (спільнот) та корінних народів України, а також сприяння зміцненню соціальної стійкості, згуртованості та загальнонаціональної єдності українського суспільства. Це урядове розпорядження є ще одним кроком на шляху руху України до членства в ЄС.

Для сприяння створенню умов для підвищення якості навчання державною мовою та мовами національних меншин (або їхнього вивчення) у закладах освіти Міністерство освіти і науки України розробило «Дорожню карту створення умов для підвищення якості навчання державною мовою та мовами корінних народів і національних меншин (спільнот) у закладах загальної середньої освіти України на 2023–2027 роки». Серед конкретних напрямів, які пропонуються у «Дорожній карті», є: забезпечення навчально-методичного супроводу освітнього процесу в класах (групах) із мовами навчання національних меншин (спільнот); підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів дошкільної освіти і закладів загальної середньої освіти з класами (групами) з навчання мовами національних меншин; організація та проведення консультацій з представниками громад національних меншин щодо питань в галузі освіти, співпраця з міжнародними організаціями. Затвердження «Дорожньої карти» також спрямовано на виконання рекомендації Висновку Європейської Комісії щодо заявки України на членство в Європейському Союзі.

Громадська організація «Закарпатське обласне культурно-просвітнє товариство словацьких жінок «Довіра» підтримує євроінтеграційні наміри України, реформи законодавчої бази щодо національних меншин. Від імені товариства я, як словачка, звернулася до Глави Європейської Ради Шарля Мішеля та прем'єр-міністра Словаччини Роберта Фіцо з проханням підтримати рішення про відкриття переговорів про членство України в Європейському Союзі, з огляду на те, що Україна за останній рік продемонструвала значний прогрес у виконанні рекомендацій Європейської Комісії щодо забезпечення прав національних меншин. Новий законопроект «Про національні меншини (спільноти) України», прийнятий українським парламентом у грудні 2023 року, максимально відображає інтереси національних меншин і користується нашою повною підтримкою. Цей крок є важливим для підтвердження відданості України зміцненню прав людини, громадян різних національностей на території всієї держави і в Закарпатті зокрема. Ми, представники словацької меншини краю, наполегливо закликаємо всіх лідерів держав-членів ЄС продовжувати підтримувати Україну на шляху євроінтеграції. Цей поступ у забезпеченні демократії та прав національних меншин є невід'ємною частиною Копенгагенських критеріїв членства, і ми віримо, що Україна заслуговує на підтримку її зусиль у цьому напрямку. Навіть під час повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, Українська держава продовжує здійснювати необхідні реформи й залишається вірною своїм євроінтеграційним цінностям.

Словацька національна спільнота, як і кожна з представлених в Україні етнічних груп, прагне зберегти свою мову, культурну спадщину, традиції, які в кінцевому вимірі формують основи національної ідентичності, забезпечують можливості для підтримки життєдіяльності й розвитку культури етносу, підтримки його соціальної й політичної спроможності. Однією з головних умов для цього є законодавчо закріплені та підтримувані державою права національних меншин.

Зазначимо, що впродовж радянського періоду аж до здобуття Україною незалежності словацька спільнота Закарпаття зазнала певних утисків. У 1945–1947 роках було закрито всі школи з навчанням словацькою мовою, громадсько-політичні організації, газети і журнали, припинено всякі форми національно-політичного та релігійного життя. Особливої репресії зазнали церкви: до кінця 1950-х років заборонено ведення богослужіння словацькою мовою, а впродовж 1960-х років усі словацькі костели були закриті, їх перетворили на склади, спортзали, клуби тощо. Обмеження комунікаційного простору материнською мовою посилювало процеси денационалізації словацького етносу та призвело до того, що згідно з останнім Всеукраїнським переписом населення лише близько третини етнічних словаків України назвали словацьку мову рідною. Традиції, мова зберігалися завдяки тому, що в поодиноких селах були костели,

в яких молилися, відзначали релігійні свята. Крім того, збереженню мови й традицій словацької спільноти сприяв перегляд чехословацького телебачення, прослуховування радіо, що було дозволено в період СРСР.

Відродження словацької мови і культури, після 40-річного забуття, розпочалося вже в незалежній Україні. Виникли й почали активно розвиватися громадські організації словаків, серед них: Культурно-освітня організація «Матица словенська» в Україні, Товариство словаків України імені Людовіта Штура, Товариство словацької інтелігенції Закарпаття, Закарпатське обласне культурно-просвітнє товариство словацьких жінок «Довіра». Довкола них гуртуються етнічні словаки та їхні нащадки.

При цьому слід констатувати, що упродовж 1990-х років в Україні було закладено основи системних змін у царині людських, громадянських і політичних прав. Законодавство України гарантувало рівність прав усіх громадян незалежно від національності, релігії, віросповідання, соціальної приналежності. Держава ратифікувала переважну більшість прийнятих документів ООН, більшість документів Ради Європи стали невід'ємною частиною управлінської системи. Нормативно-правову базу забезпечення культурно-освітніх та духовних потреб національних меншин складають ряд законодавчих актів у різних сферах.

Забезпеченню прав, запитів словацької спільноти краю сприяють також культурно-гуманітарні відносини між Україною та Словацькою Республікою, яким традиційно притаманні позитивна динаміка та добре налагоджена взаємодія. Дана сфера двостороннього співробітництва має значний потенціал для подальшого розвитку, цьому сприяють близькість історичного минулого обох країн, культур і мов.

Нормативно-правову основу співробітництва у цій сфері становлять такі двосторонні документи: Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною та СР, від 29 червня 1993 року; Договір між Міністерством культури і мистецтв України та Міністерством культури Словацької Республіки про співробітництво в галузі культури, від 23 січня 1996 року; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про академічне взаємне визнання і еквівалентність документів про освіту, виданих в Україні та Словацькій Республіці, від 8 квітня 2014 року; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про співробітництво в галузі інформації, від 5 грудня 2000 року та ін.

На основі Договору про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною та Словацькою Республікою від 29 червня 1993 року створено міжурядовий українсько-словацький орган з питань національних меншин – Двосторонню українсько-словацьку комісію з питань національних меншин, освіти і культури, завданням якої є сприяння співробітництву між Україною і Словацькою Республікою в галузі забезпечення прав національних меншин, культурних, освітніх і наукових контактів обох країн. Діяльність Комісії стала важливим чинником міждержавної співпраці та регулювання міжетнічних процесів в Україні та Словаччини у сфері забезпечення прав національних меншин. Комісія є постійно діючим органом. У її роботі також беруть участь представники української національної меншини Словаччини та словацької національної меншини України, пропозиції яких враховуються у підсумковому документі засідань. Проте з різних причин засідання упродовж ряду років не проводяться, останнє (XIV) засідання Комісії відбулося 23 березня 2017 року.

Питання забезпечення прав національних меншин є на порядку денному і під час зустрічей делегацій двох країн. Так у листопаді 2021 року прем'єр-міністр Денис Шмигаль та прем'єр-міністр Словацької Республіки Едуард Хегер за результатами зустрічі на Закарпатті підписали спільну заяву щодо перспектив співпраці двох країн. Глави урядів домовилися активізувати співпрацю в реалізації курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію, спрямовану на подальше поглиблення політичної асоціації та економічної інтеграції України з ЄС, зокрема в контексті виконання Угоди про асоціацію. Прем'єр-міністри позитивно оцінили співробітництво у сфері забезпечення прав та інтересів національних меншин – української в Словаччині та словацької в Україні. Вони висловили підтримку активізації розвитку транскордонного співробітництва між прикордонними регіонами, співпраці у підготовці та подачі заявок на фінансування спільних проектів з програм європейських структурних та інвестиційних фондів.

В Ужгороді у січні цього року відбулася зустріч прем'єр-міністрів України та Словаччини Дениса Шмигала та Роберта Фіцо. Представники урядів підписали спільну заяву щодо посилення двосторонніх відносин. Цією заявою представники урядів підтвердили готовність до подальшої співпраці, спрямованої на повагу до територіальної цілісності та суверенітету України в межах її міжнародно визнаних кордонів, відзначили тверду та послідовну підтримку Словацької Республіки європейської інтеграції України.

Під час зустрічі у вересні 2023 року міністра освіти, науки, досліджень та спорту Словацької Республіки Даніеля Бутора та міністра освіти і науки України Оксена Лісового обговорено питання поглиблення співпраці у сфері освіти. Оксеном Лісовим зазначалося також, що наразі пріоритетом Міністерства освіти і науки України є безпека освітнього процесу, відповідь на виклики війни, відновлення пошкоджених і зруйнованих закладів освіти та аналіз і продовження реформ загальної середньої освіти, професійної та вищої освіти. Попри це, міністерство розуміє важливість забезпечення освітніх потреб словацької національної меншини в Україні. Сторони висловили необхідність продовження партнерства з питань: забезпечення представникам словацької національної меншини в Україні та української – в Словацькій Республіці умов для вивчення рідної мови та навчання рідною мовою на рівні дошкільної, початкової, середньої та вищої освіти; підвищення рівня викладання української і словацької мов та літератур; підвищення кваліфікації вчителів та викладачів словацької і української філологій; обмін студентською та учнівською молоддю, викладачами для коротко- та довготермінової педагогічної роботи; участь науковців у конференціях, симпозіумах та семінарах та ін.

У ході візиту Оксена Лісового, міністра освіти і науки України, у квітні 2024 року до Словаччини з міністром освіти, досліджень, розвитку та молоді Словацької Республіки Томашем Друкером обговорено питання всебічної підтримки України Словаччиною у сфері освіти та науки. Урядовці не оминули тему підтримки словацької національної меншини в Україні. Українська сторона поінформувала словацького колегу про заходи, що вживають в Україні для забезпечення прав національних меншин, зокрема словаків. Функціонує Ужгородський ліцей № 4 Ужгородської міської ради, в якому навчання на I ступені проводиться словацькою мовою, а на II та III ступенях окремі предмети вивчаються словацькою мовою. До того ж у закладах загальної середньої освіти Закарпаття області словацьку мову як самостійний предмет вивчають 720 учнів 5–11 класів у чотирьох закладах загальної середньої освіти. А на вибіркових курсах (факультативно або в гуртках) словацьку мову опановують 1014 школярів у 10 закладах загальної середньої освіти. Окрім того, Україна і Словаччина мають давнє партнерство, що передбачає: забезпечення представникам словацької національної меншини в Україні та української – в Словацькій Республіці умов для вивчення рідної мови та навчання рідною мовою на рівні дошкільної, початкової, середньої та вищої освіти; підвищення рівня викладання української і словацької мов та літератур; підвищення кваліфікації вчителів та викладачів словацької і української філологій; обмін студентською та учнівською молоддю, викладачами для коротко- та довготермінової педагогічної роботи; участь науковців у конференціях, симпозіумах та семінарах.

Також хочемо зазначити, що положення відповідних нормативно-правових документів Словацької Республіки передбачають цілу низку пільг та привілеїв громадянам України – представникам словацької національної меншини у різних сферах їх життєдіяльності. Так, відповідно до положень закону Словацької Республіки «Про словаків, що проживають за кордоном, та зміни і доповнення до окремих законів» передбачена можливість державної підтримки і всебічного сприяння громадянам України словацького походження у сферах освіти, науки, проведення досліджень, культури, інформації та доступу до засобів масової інформації шляхом, зокрема, забезпечення державного фінансування їх діяльності, а також захисту на міжнародному рівні їх прав та свобод.

Крім того слід підкреслити, що Словаччина приділяє значну увагу підтримці національних меншин, які проживають на її території. Фінансування діяльності організацій національних меншин в ЄР здійснюється за дотаційною схемою. Координатором виступає Міністерство культури Словацької Республіки. Кошти виділяються з Фонду підтримки культури національних меншин.

Завдяки специфічній багатонаціональній мозаїці соціального простору України, в тому числі і Закарпаття, проблемам розвитку міжнаціональних відносин українського суспільства приділяється значна увага, оскільки вона несе в собі необхідність уникнення стереотипних помилок минулого і недопущення поширення дезінформації щодо реального стану речей у цій сфері. Важливою інституцією, яка сприяє цьому і є одночасно представником та виразником публічних інтересів етнонаціональних спільнот, виступають громадські організації. У своїй структурній суті вони символізують організаційну єдність такої спільноти, є центром інтеграції активних громадян, котрі через прояв громадянської позиції оцінюють реальний стан та потенційні перспективи розвитку певної частини українського суспільства. Фактично, громадські організації національних меншин у змісті своєї діяльності є носіями демократичного публічного управління, рівноправними суб'єктами публічної політики.

Громадська організація «Закарпатське обласне культурно-просвітнє товариство словацьких жінок «Довіра» створено в 1999. Об'єднує у своїх лавах близько 150 осіб. Членкині є в різних населених пунктах

Закарпаття – переважно у місцях компактного проживання словаків: в селах Сторожниця, Середнє, Глибоке, Анталовці, Оноківці, Гута (на Ужгородщині), в м. Мукачево, селах Кленовець, Кольчино (на Мукачівщині), Довге, Лисичово (Іршавщина, м. Свалява, села Драчино, Родникова Гута (Свалявщина), м. Перечин, с. Тур'ї Ремети (Перечинщині), смт. Великий Березний, с. Малий Березний.

Мета діяльності організації – задоволення, захист, підтримка, розвиток соціальних, освітніх, інтелектуальних, творчих та інших інтересів і прав членів товариства культури, етнічних словаків, пропагування гендерної рівності, прав жінок. Основні види діяльності товариства – правозахисна, культурно-освітня та видавнича.

Товариство проводить свою діяльність відповідно до Статуту, з дотриманням Конституції і законів України, співпрацює з іншими національно-культурними товариствами Закарпаття, сприяє процесу відродження культурних і духовних традицій національних меншин краю.

Видавнича діяльність Закарпатського обласного культурно-просвітнього товариства словацьких жінок «Довіра» здійснюється за підтримки уряду Словацької Республіки. Товариство видає календар «Віходнярки». Уже вийшли календарі про життя словаків у Середньому (Východňárky Seredňe), Сторожницю (Východňárky Storožnice Jovro), Гуту (Východňárky Huty) Ужгородського району. Це публікації про родини, які проживають у цих населених пунктах і дотепер зберігають традиції словаків, свою мову та віру.

Товариство презентувало ще одне окреме видання – «Середнянські смаколики» (Seredňanské lahôdky). Це збірка про страви етнічних словаків, що проживають у Середньому. Вона складається із різноманітних рецептів багатьох родин із Середнього. Мета видання: показати, що ми вшановуємо наші словацькі коріння, традиції наших предків ми зберігаємо і цінуємо донині. Вважаємо, що за допомогою видання зможемо передати інформацію від наших предків майбутнім поколінням.

Вагому увагу культурно-просвітнє товариство «Довіра» приділяє пропаганді відзначення словацьких національних свят. Зокрема це стосується відзначенню Різдва (Vianoce), Великодня (Veľká noc), Фашінга (Fašiang). З нагоди цих свят лише упродовж року у приміщенні Генерального консульства Словацької Республіки в Ужгороді товариством організовано відповідні культурно-мистецькі заходи, під час яких присутнім презентували обрядово-звичаєві традиції відзначення цих свят в різних населених пунктах краю, де проживають представники словацької спільноти, національні страви, які готуються. Відбулися виступи фольклорних вокальних колективів «Гакпірка», «Руменок», «Гутяночка» та ін. У заходах окрім представників словацької меншини краю взяли участь працівники консульства, лідери громадських організацій ряду національно-культурних товариств області, представники структурних підрозділів облдержадміністрації – обласної військової адміністрації.

Члени Закарпатського обласного культурно-просвітнього товариства словацьких жінок «Довіра» підтримують кожного, хто хотів би вивчати мову, культуру словаків, ініціюють різні зібрання для молоді, спрямовані на вивчення мови, успішно реалізують багатогранні проекти, спрямовані на розвиток мови, традицій, звичаїв, культурно-мистецьких надбань, об'єднання представників різних національних меншин, гармонійної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у мультикультурне середовище Закарпаття.

Євроінтеграційна політика України та імплементація законодавства в сфері етнополітики – головні питання, які на сьогодні залишаються на порядку денному Товариства. Попри те, що війна триває, нашим спільним пріоритетом і надалі є забезпечення необхідних умов для розвитку мовної, культурної, етнічної ідентичності для словацької спільноти Закарпаття.

Список використаних джерел:

1. Державна цільова національно-культурна програма «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2023-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.09.2024).
2. Закон України «Про національні меншини (спільноти) України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text> (дата звернення: 10.09.2024).
3. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр> (дата звернення: 10.09.2024).

Олександр МУШИНКА,
доцент Інституту ромських студій
(Центр мов і культур національних меншин,
Пряшівський університет у Пряшеві, Словачка Республіка)

ШКІЛЬНИЦТВО НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У СЛОВАЧЧИНІ В КОНТЕКСТІ РОМСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА РУСИНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН: ПРОБЛЕМИ, АКТУАЛЬНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У роботі робиться спроба представити ситуацію національних меншин у Словаччині в контексті системи освіти національних меншин. У жодному разі це не буде детальний і тим більше всебічний аналіз цього питання, а радше певна рефлексія чи спроба вказати на окремі особливості. З огляду на можливості цієї роботи, ми свідомо не торкалися проблем найбільшої національної меншини Словаччини, а саме угорської національної меншини, яка також користується найбільш розгалуженою мережею освітніх закладів національних меншин. У статті зосереджено увагу насамперед на трьох національних меншинах – ромській, русинській та українській, які мають різні початкові (історичні) умови, різні підходи та різний досвід у сфері освіти національних меншин. Зосередження на цих національних меншинах ґрунтується також на тому, що автор належить до українсько-русинської національної меншини, а також спеціалізується на науковому дослідженні ромів у Словаччині протягом більше трьох десятиліть.

Якщо говорити про освіту національних меншин, то важливо нагадати, що в цьому відношенні територія сучасної Словаччини має дуже багаті традиції, які сягають глибоко в австро-угорський період. Виходячи з того, що Австро-Угорська імперія була багатонаціональною державою, цілком логічно, що, незважаючи на багато обмежень і заборон, реально освіта в той час також була багатонаціональною і мультикультурною (наприклад, різні типи шкіл фактично використовували різні мови викладання тощо). Подібна багатоетнічна та багатокультурна реальність, очевидно, мала місце і в новоствореній Чехословацькій Республіці після 1918 року. Окрім трьох державотворчих народів тодішньої республіки – чехів, словаків та русинів (українців), – численними меншинами були німці, угорці, євреї, роми, поляки тощо. Навіть у цей період шкільництво національних меншин офіційно не розглядалося як таке, але ми знаходимо низку шкільних спроб, заходів, які суттєво торкаються цієї теми.

У період так званої Першої Чехословацької Республіки українські та русинські спроби заснувати власні школи були зосереджені не лише на території тодішньої Підкарпатської Русі, але ми також можемо включити в цей контекст низку шкіл та освітніх установ, які були створені в межах української, російської та білоруської еміграції, головним чином у Чехії. У цьому відношенні, мабуть, найвідомішими є українські вищі навчальні заклади: Український вільний університет у Празі, Українська господарська академія та Український техніко-економічний інститут у Подебрадах, Українська студія пластичного мистецтва в Празі, а також Українська гімназія в Ревніцях тощо. Про ці та багато інших видів діяльності української еміграції є чимало літератури, але ми зосередимо увагу на вже класичній праці Симона Наріжного «Українська еміграція», виданій у Празі в 1942 році, в якій описана менш відома освітня діяльність, спрямована на освіту в таборах біженців, неформальну освіту тощо.

У випадку ромів у цей період – це відома нині перша ромська школа в Ужгороді або спроби заснування ромських шкіл у місті Кошице.

З історичної точки зору період після Другої світової війни є дуже важливим для тогочасного стану національної освіти в Словаччині. У цей час відбулися фундаментальні зміни в етнічному складі тодішньої Чехословацької Республіки, з якої було виселено майже всіх представників німецької меншини³ та значну кількість представників угорської меншини.⁴

У контексті досліджуваних нами національних меншин дуже важливою віхою стало відокремлення Підкарпатської Русі від Чехословаччини та її приєднання до Радянського Союзу в 1946 році. Той факт, що у випадку русинів їхня національність не була офіційно встановлена і в офіційній статистиці вони вважалися українцями, а роми не вважалися національністю, а лише соціальною групою (так звані громадяни циганського походження), значною мірою вплинув на повоєнний офіційний етнічний склад Чехословаччини.

³ Згідно з переписом 1930 року, в тодішній Чехословаччині проживало 3 231 688 німців. У 1947 році, за оцінками, в Чехословаччині залишилося приблизно 240 тис. німців, а в 1950 році їхня кількість становила 165 117 чол.

⁴ Згідно з переписом 1930 року, в тодішній Чехословаччині проживало 691 923 угорці. У 1950 році їхня кількість у Словаччині становила 354 532 осіб.

Вищезазначені чинники мали значний вплив і на структуру національної освіти. Тут варто зазначити, що сам термін «освіта національних меншин» не фігурував в офіційних документах, але це не означає, що питання не було актуальним у тогочасному контексті. Воно стосувалося насамперед мови викладання в кожному типі шкіл. У випадку української та русинської меншин ця освіта пройшла шлях від створення шкіл з російською мовою навчання, або шкіл, де мовою навчання було т. зв. *язичіє*, до появи цілої структури шкіл з українською мовою навчання, яка почалася в 1950 році. У своїх працях це питання детально розробили історики Маріан Гайдош та Станіслав Конечний.

Станіслав Конечний та Маріан Гайдош подають огляд кількості українських національних початкових шкіл, кількості класів та кількості учнів до 1989 року наступним чином:

Навчальний рік	Кількість шкіл	Кількість занять	Кількість учнів
1966/67	58	225	5 154
1969/70	41	133	2 686
1972/73	40	134	2 532
1973/74	40	133	2 400
1976/77	34	124	2 222
1980/81	21	99	1 674
1985/86	19	84	1 343

Якщо говорити про освіту національних меншин у Словаччині після 1989 року, ми повинні спочатку коротко представити різні форми національної освіти в Словаччині. У принципі, можна констатувати, що в Словаччині на практиці виділяються три типи національної освіти. Перший тип – це школи з навчанням мовою національної меншини. Це шкільні заклади, в яких всі предмети повинні викладатися мовою національної меншини, а державна мова викладається як окремий предмет. У зв'язку з цим існують також школи національних меншин зі змішаною мовою навчання, тобто ті, які дозволяють учням з національних меншин відвідувати принаймні класи з мовою навчання національної меншини. Цей тип шкіл офіційно існує для трьох національностей – угорської, української та русинської. На практиці, однак, він реалізується лише у випадку угорської національної меншини. У випадку українських та русинських шкільних закладів, які офіційно повідомляють про викладання мовою національної меншини, в реальності викладання досить близьке до другого типу шкіл для національних меншин.

Це школи з навчанням мовою національної меншини, тобто це школи, де викладається державна мова, але в школі також здійснюється викладання мовою національної меншини.

Третьою формою освіти національних меншин є викладання мови національної меншини як додаткового предмета, тобто факультативне навчання. Теоретично, за певних обставин, двомовні школи також можуть розглядатися як школи національних меншин.

Чинне правове регулювання національної освіти визначено в Законі № 245/2008 Зб. зак. від 22 травня 2008 року про освіту і навчання (Закон про школу), формулювання якого в § 2 – визначає основні поняття в пунктах аb) - аe):

Для цілей цього Закону це означає:

(ab) освіта національних меншин школи національних меншин, класи національних меншин, школи з принаймні одним класом національних меншин, шкільні заклади національних меншин; навчально-виховний процес у освіті національних меншин також має бути спрямований на збереження і розвиток культурної та мовної самобутності дітей та учнів, які належать до національних меншин,

(ac) школа національної меншини – це школа, в якій весь освітній процес, за винятком викладання іноземних мов, здійснюється мовою національної меншини принаймні в одному класі, або школа, в якій освітній процес здійснюється щонайменше у двох освітніх галузях мовою національної меншини в усіх класах,

(ad) клас національної меншини – це клас, у якому освітній процес принаймні з одного предмета ведеться мовою національної меншини,

(ae) шкільний заклад національної меншини – це шкільний заклад, в якому навчальний процес та професійна діяльність здійснюються мовою національної меншини.

Таке формулювання закону щодо освіти національних меншин було не зовсім зрозумілим, оскільки, хоча формально можна було створювати школи не з мовою навчання національної меншини, а

лише з викладанням мови національної меншини (див. визначення в пункті «ае» вище), такі школи фактично не створювалися. Наразі готується поправка до цього закону, яка передбачає більш чітке визначення цієї можливості в питанні, яке ми розглядаємо. Запропонована поправка має внести цю можливість до закону:

ае) школа з навчанням мовою національної меншини – школа, в якій навчально-виховний процес здійснюється державною мовою і вивчається також мова національної меншини; у цих школах, крім мови і літератури національної меншини, можуть вивчатися також деякі інші предмети мовою національної меншини з урахуванням особливостей виховання і навчання дітей та учнів, які належать до національних меншин.

Ситуація у сфері освіти української національної меншини докорінно змінилася після 1989 року. У досліджуваному нами контексті русини-українці поділилися на дві національності. Політичні та соціальні зміни дозволили русинам заявити про свою національність, і так само з 1991 року вони офіційно вважалися не соціальною групою, а стандартною національною меншиною. Логічно, що це також мало значний вплив на сферу національної освіти.

У випадку української національної меншини відбулося радикальне скорочення кількості шкіл для національних меншин. У той час, як у 1989 році Міністерство освіти все ще реєструвало 85 шкіл з українською мовою навчання (66 дитячих садків, 18 початкових шкіл та 1 середня школа), які відвідували загалом 3 904 учні (1 618 у дитячих садках, 1 210 у початкових школах і 1 076 у середніх школах), вже у 1994 році їх кількість зменшилася до 60 шкіл (46 дитячих садків, 13 початкових шкіл і 1 середня школа) з 2 202 учнями (1 161 у дитячих садках, 770 у початкових школах і 271 у середніх школах).

У 2023 році кількість українських шкіл зменшилась до 3 (1 дитячий садок, 1 початкова школа та 1 середня школа) з 369 учнями (40 у дитячому садку, 187 у початковій школі та 142 у середній школі). Детальний огляд кількості шкіл та учнів з українською (або змішаною) мовою навчання наведено в таблиці нижче:

Рік	Кількість шкіл зі словацькою та українською мовами навчання	Кількість шкіл з українською мовою навчання	Кількість учнів
1989	9	85	3 904
1994	6	60	2 202
1999	4	43	1 509
2000	5	30	1 316
2001	5	42	1 364
2002	6	40	1 346
2003	6	34	1 230
2004	6	34	1 205
2005	5	32	1 040
2006	5	18	865
2007	4	19	822
2008	4	16	795
2009	4	13	721
2010	4	12	715
2011	4	18	639
2012	3	11	568
2013	1	12	478
2014	1	11	452
2015	1	8	389
2016	1	6	411
2017	1	5	396
2018	0	4	346
2019	0	4	333
2020	0	4	333
2021	0	5	369
2022	0	3	384
2023	0	3	369

Джерело: Центр науково-технічної інформації Словацької Республіки.

Тут необхідно зазначити, що вищезгаданий спад не був викликаний адміністративним втручанням, а є результатом відсутності інтересу батьків до цього типу національних шкіл, а також внутрішніх суперечок всередині цієї меншини.

Протягом усього цього періоду й, навіть, сьогодні українська меншина також має власну академічну установу, яка, серед іншого, готує потенційних вчителів для українських національних шкіл. Це Інститут україністики на факультеті мистецтв Пряшівського університету, який був заснований у 1953 році як кафедра української мови та літератури.

У випадку з русинською національною освітою ситуація є іншою. Визнання русинів незалежною національністю після 1989 року призвело до швидкого розвитку національних інституцій. У 1995 році русини Словаччини кодифікували письмову русинську мову, а в 1997/98 навчальному році були створені перші школи русинської національності. Цей процес вимагав підготовки кваліфікованих викладачів русинської мови, тому в 1998 році в Пряшівському університеті було створено Інститут русинської мови і культури. Незважаючи на зусилля русинської громади, кількість шкіл русинської національності залишається дуже малою.

У 2023 році в Словаччині було лише 4 русинські дитячі садки (відвідували 68 дітей) та 2 русинські початкові школи з 81 учнем.

Ситуація ромської національної меншини є досить специфічною. Якщо ми говоримо про ромів у Словаччині, то маємо однозначно сказати, що вони є другою за чисельністю національною меншиною, яка проживає на цій території. Вищезазначені твердження справедливі незалежно від того, чи використовуємо ми методологію так званої декларованої етнічної приналежності, яка застосовується Словацьким статистичним управлінням в межах перепису населення, будинків і квартир (останній відбувся у 2021 році), чи так званої приписаної етнічної приналежності, яка була використана при складанні Атласу ромських громад Словаччини (він проводився тричі – у 2004, 2013 та 2019 роках). Ми не вважаємо питання про те, яка з вищезазначених перспектив є кращою, а яка гіршою, актуальним.⁵ Під час останнього перепису населення 2021 року в Словаччині в цілому 67 179 осіб заявили свою ромську етнічну приналежність як першу, а 88 985 осіб вказали її як другу етнічну приналежність. Таким чином, загалом ромську національність задекларували 156 164 особи.⁶

Однак, якщо ми скористаємося принципом приписуваної етнічної приналежності, який використовувався в Атласах ромських громад Словаччини, то виявимо, що, за кваліфікованими оцінками, в Словаччині проживає приблизно 450 тис. мешканців, які сприймаються їхнім оточенням як роми (незалежно від того, яку національність вони задекларували під час перепису населення).

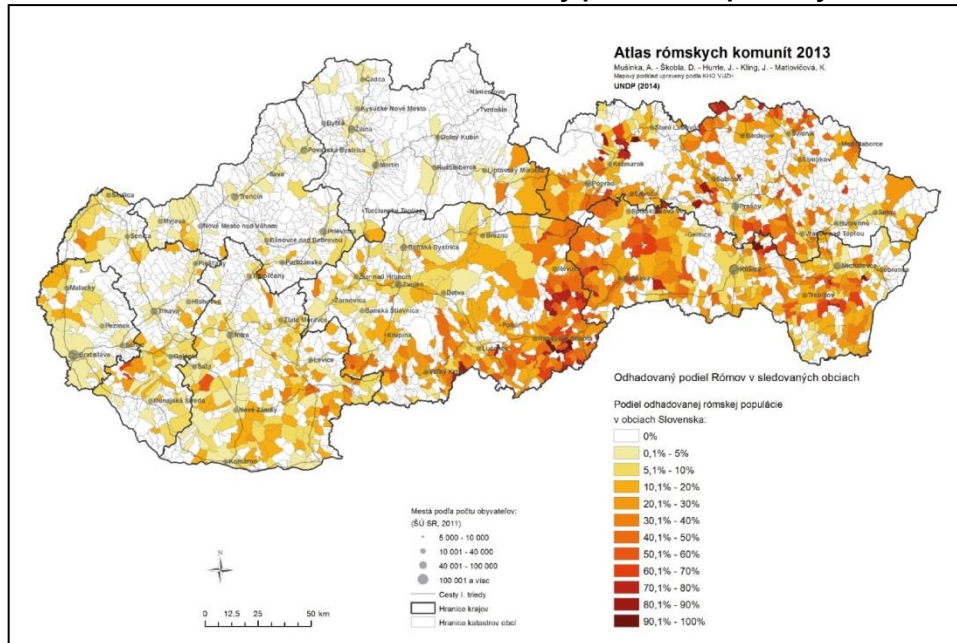
Роми в Словаччині, на відміну від деяких інших національних меншин, не утворюють єдиної однорідної територіальної групи, тобто вони проживають на компактній території, але тою чи іншою мірою присутні на всій території Словаччини. Просторовий розподіл ромів у Словаччині чітко задокументований на карті нижче.

Незважаючи на те, що роми в Словаччині є другою за чисельністю національною меншиною (як зазначалося вище), вони не мають власної де-факто етнічної системи освіти. Досліджуючи це питання, ми швидко виявляємо, що школи або шкільні заклади, орієнтовані на навчання ромських учнів з позиції, близької до освіти національної меншини, можна знайти виключно серед приватних шкіл. Державні заклади практично відсутні. Якщо ми пошукаємо матеріали Міністерства освіти та підпорядкованих йому державних установ, то виявимо, що в реєстрі регіональної освіти, доступному на сайті Центру науково-технічної інформації Словацької Республіки, зафіксовано лише два шкільні заклади, в яких викладання ведеться словацькою та ромською мовами. Обидва є приватними середніми школами.

⁵ Тут важливо підкреслити, що обидві перспективи дають дані однакової якості та релевантності. Однак, що дуже важливо, вони обидві відповідають на різні дослідницькі питання і представляють реальність етнічної групи з різних точок зору. Таким чином, ці два підходи відрізняються не лише методологією, що використовується, але й можливим використанням (або використанням) отриманих статистичних даних та оцінок. Іншими словами, з наукової точки зору обидва підходи є повністю еквівалентними, важливим є лише спосіб інтерпретації та використання отриманих результатів.

⁶ Джерело: Статистичне управління Словацької Республіки. URL: <https://www.scitanie.sk/vysledky-v-kombinacii>

Оціночна частка ромів у Словаччині на основі результатів Атласу ромських громад у Словаччині 2013 року.

Джерело: Mušínska A., Škobla D., Hurrle J., Matlovičová K., Kling J. Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013. Bratislava: UNDP, 2014. 120 s. URL: http://www.unipo.sk/public/media/18210/Atlas_romkom_web.pdf

На сьогодні в Словаччині є й інші школи, де викладають ромську мову або ромські реалії, але вони не зареєстровані як національні школи. Однією з причин цього був той факт, що жоден вищий навчальний заклад Словаччини не готував майбутніх вчителів для ромських національних шкіл. Ситуація змінилася у 2019 році, коли Інститут ромських студій Пряшівського університету розпочав реалізацію навчальної програми з викладання загальноосвітніх предметів *Ромська мова, література та ромські реалії* на рівні бакалаврату. Тепер триває акредитація магістерської програми, яка має бути відкрита в наступному навчальному році (2025/26). Тільки майбутнє покаже, який вплив це матиме на розвиток ромської національної освіти.

Список використаних джерел:

- Baloun P. Metla našeho venkova! Praha: Scriptorium, 2022. 408 s.
- Bartošová, J. «Cikánská škola» v Užhorodu. Československý pokus o vzdělání Romů na Podkarpatské Rusi. *Historia scholastica*, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2018, roč. 4, č. 2, str. 82–94.
- Centrum vedecko-technických informácií SR URL: <https://www.cvtisr.sk/buxus/docs/JC/rady/radtab16.xls>
- Gajdoš, M., Konečný, S. Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky (1945–1953) I. Prešov: Universum, 2013. 266 s.
- Gajdoš, M., Konečný, S. Ukrajinské národnostné školstvo na Slovensku 1945–1960. *Slovenský národopis*, Bratislava, 2019, roč. 67, č. 1, str. 22–46.
- GAJDOŠ, Marián. Ukrajinské a rusínske školstvo na Slovensku. *Človek a spoločnosť*, Košice, 2000, roč. 3, č. 1. URL: <https://individualandsociety.org/journal/2000/1/ukrajinske-a-rusinske-skolstvo-na-slovensku>
- Geni. URL: <https://www.geni.sk/odsun-nemcov-z-ciech-a-slovenska/>
- Inštitút ukrajinistiky FF PU Prešov. URL: <https://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/instituty-fakulty/iuass/>
- Jurová A. Počiatky fungovania cigánskej triedy v dvadsiatych rokoch 20. storočia v Košiciach. *Romano Džaniben*, Praha, 2013, č. 2, str. 53–65.
- Mušinka A., Škobla D., Hurrle J., Matlovičová K., Kling J. Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013. Bratislava: UNDP, 2014. 120 s. URL: http://www.unipo.sk/public/media/18210/Atlas_romkom_web.pdf
- Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. Прага: Студії Музею Визвольної Боротьби України, 1942. 372 с. + світлини.
- Register regionálneho školstva. Ministerstvo školstva SR. URL: <https://crinfo.iedu.sk/RISPortal/register/>
- Saposová Z., Šutaj Š. (ed.) Povoynové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. Prešov: Universum, 2010. 223 s.
- Ščitání lidu v Republice Československé ze dne 1. prosince 1930. DÍL I. Praha: Státní úřad statistický, 1934. 258 s.
- Šimek J. K desetiletí cikánské školy v Užhorodě. *Romano Džaniben*, Praha, 2013, č. 2, str. 89–95.
- Štatistický úrad SR. URL: <https://www.scitanie.sk/vysledky-v-kombinacii>

17. Ústav rómskych štúdií Prešovskej univerzity. URL: <https://www.unipo.sk/cjknm/hlavne-sekcie/urs/o-institute/>
18. Ústav rusínskeho jazyka a kultúry. URL: <https://www.unipo.sk/cjknm/hlavne-sekcie/urjk/o-institute/>
19. Zákon 245/2008 Z. z. z 22. mája 2008 o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov. URL: https://www.slov-lex.sk/static/pdf/2008/245/ZZ_2008_245_20240901.pdf

Володимир АЛМАШІЙ,
кандидат історичних наук,
лаборант лабораторії етнології, фольклористики та краєзнавства
імені Михайла Тиводара факультету історії та міжнародних відносин
(Ужгородський національний університет)

ПОЛІТИКО-ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКОЇ СПІВПРАЦІ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

З початку 1990-х років Україна вступила в транзитно-кризовий, сучасно-модернізаційний етап розвитку українського суспільства, який з процесу перебудови поступово трансформувався в самодостатній широкомасштабний процес з яскраво вираженим етнонаціональним забарвленням та виникненням вогнищ певних конфліктів [7, с. 16]. Деякі політичні сили провокували на теренах СРСР регіональний сепаратизм, не бажаючи поступатися владними позиціями. Трагедією в Тбілісі, актами насильства в Абхазії та Узбекистані, Південній Осетії, південно-східній Грузії, Дагестані, Таджикистані, Туркменії, Казахстані, Молдові відзначився 1989 р. [12, с. 269]. У більшості, ці конфлікти набували етнічного забарвлення [15, с. 7]. Подібні протиріччя провокувалися в Україні в регіонах з яскраво вираженими сепаратистськими настроями, зокрема в Криму, в південно-східній групі областей та Закарпатті [9, с. 106], де на початку 1990-х років активізувалися етнополітичні процеси, пов'язані з реанімацією русинського руху в середовищі місцевого українства й активізацією діяльності угорської національної меншини, які підсилювались особливим геополітичним розташуванням області та були в інтересах союзного московського центру. Завдяки переважанню громад Української православної церкви московського патріархату, цей напрям підживлював політичне русинство впродовж кінця ХХ – початку ХХІ ст. [10, с. 141].

Започаткуванню українсько-словацькому міждержавному діалогу в системі захисту прав національних меншин передувала активізація внутрішньо-політичних протиріч у Закарпатській області України початку 1990-х років, коли впродовж трансформаційних процесів розгорнулася протидія та боротьба національно-демократичних сил і владної командно-адміністративної системи довкола ідеї згуртування населення краю задля здобуття незалежності України. Цьому стали на заваді радянська командно-адміністративна система в Закарпатській області, новостворені наприкінці 80-х – на поч. 90-х років ХХ ст. русинські організації, Демократична ліга національностей та Асоціація нерадикальних демократів, які пропагували відродження русинства, ідеологію політичного русинізму, окремішності закарпатців, перспективу самоврядності тощо [11, с. 12], [13, с. 216]. Одночасно відбувалося створення подібних організацій у Словаччині, Польщі, Угорщині, Чехії, Румунії, які використовували ідеї П. Магочія та радянських спеціалістів з етнополітичної конфліктології, пов'язані з карпатськими русинами та створенні автономної області Підкарпатської Русі, а згодом і окремої держави «Русинії» (зокрема Товаришиння лемків у Польщі (1989 рік), Русинська оброда у Словаччині (березень 1990 року), «Руська Матка» (грудень 1990 року), Русинська організація Угорщини у Будапешті (березень 1991 року) [3, с. 304]. В СРСР стимулювали поширення автономістських гасел в одній з областей України, зароджуючи проблему для усієї української держави, яка могла спровокувати глибокий конфлікт на етнорегіональній основі, не вирішивши головних проблем розвитку тієї чи іншої національності. З самого початку відродження русинського руху та формування національно-культурних товариств у країнах Карпатського регіону, помітним було бажання політичних русинів створити його центр саме на Закарпатті, головна мета якого полягала у здобутті краєм спочатку національно-територіальної автономії, а згодом і повної політичної незалежності. Першим кроком у реалізації подібних планів виявилось створення у лютому 1990-го року Товариства карпатських русинів в Ужгороді (значну роль у створенні якого відіграв

тодішній перший секретар Закарпатського обкому КПУ М. Волощук – В.А.), яке одразу було зареєстровано тодішньою владою, контрольованою комуністами (на противагу Народному Рухові України). Саме в той час зародилося політичне русинство – «спецпроект Кремля для стримування України» у її державотворчих настроях [3, с. 307]. Почав успішно реалізовуватися запропонований П. Магочія план розколу українських товариств у сусідніх країнах [3, с. 308]. Для координації їхньої діяльності 22–23 березня 1991 року в словацьких Меджилабірцях було проведено I Світовий конгрес русинів, започаткувавши традицію регулярного проведення подібних конгресів, які відбувалися у країнах, де існували русинські громади, а також створення Світової Ради русинів [3, с. 309; 14, с. 140].

Скориставшись послабленням Радянського Союзу, у 1990 році в тодішній Чехословаччині була створена Республіканська партія [3, с. 309], яка поставила за мету приєднати Закарпаття до цієї держави. Голова партії М. Сладек, встановивши контакти з лідерами політичного русинізму, провів у Мукачеві мітинг спільно з «політичними русинами», де було піднято чехословацький державний прапор, та висловлено претензії на територію Закарпатської області. Було заявлено про плани «звільнити» закарпатців з-під українського «поневолення», створивши цим доволі небезпечну ситуацію. Невдовзі розпочався процес руйнації самої Чехословаччини і актуальність «русинської проблеми» для чеських націоналістів різко знизилася. З усамостійненням Словаччини, зростаючий інтерес до етнічної ситуації на Закарпатті почала проявляти Москва. Після проголошення незалежності України значно активізувалася діяльність русинських організацій у сфері політики, створено «Тіньовий уряд Підкарпатської Русі», який представляв інтереси невеликої групи політиків, проголосивши себе 15 травня 1993 року правонаступником уряду Підкарпатської Русі [3, с. 310]. Проте самопроголошений уряд не мав значної підтримки серед населення й не міг розраховувати на ефективну зарубіжну допомогу, враховуючи загострення внутріполітичної боротьби між президентом Б. Єльциним та Верховною Радою Російської Федерації. Російська сторона не мала достатніх можливостей та часу для підтримки закарпатських сепаратистів. Відтак спроба створення автономної русинської держави зазнала поразки [3, с. 311].

Проти подібних політико-імперських зазіхань Москви виступила патріотично вмотивована наукова еліта області та держави (О. Мишанич, М. Тиводар, П. Чучка, Ю. Балєга, В. Бєдь, М. Вєгєш, С. Віднянський, Г. Скрипник, М. Панчук та ін.), яка доводила існуючу єдність, монолітну українську спільність населення Закарпаття з його діалектним регіональним відгалуженням українства [4, с. 9], відсутність наукових підстав виокремлювати русинську мову та її численні локальні говірки тощо [2, с. 228–229; 5, с. 221]. Разом з тим, як відзначає вітчизняний етнополітолог Михайло Зан, політичне русинство на Закарпатті, зберігаючи активність до середини 1990-х років, зазнало краху й було засуджене міжнародними конгресами русинів, а діяльність русинських організацій краю була спрямована в етнокультурну сферу. Етнополітичний розвиток областей у умовах незалежності був позначений певним загостренням відносин українських та угорських громадських організацій, між обласною владою та райдержадміністрацією Берегівщини [11, с. 13].

Уже на початку 1990-х років стало очевидним, що об'єднана Європа не допустить продовження існування старих або появи нових вузлів міжетнічної напруги у державах центральної Європи з перспективою становлення відносної міжнаціональної злагоди. Епіцентри потенційних конфліктів могли поступово пересунутися далі на Схід, в тому числі на територію України. Загальноєвропейські інституції значно менше переймалися становищем національних меншин у інтегрованій Центральній Європі, сконцентрувавшись на моніторингу і контролі ситуації у сфері міжнаціональних відносин та гарантій прав меншин в Україні. Таким чином, в результативній діяльності двосторонніх міждержавних комісій у сфері захисту прав національних меншин, обопільно були зацікавлені Україна, Словаччина, а також Угорщина, Румунія, Польща.

Специфікою етнічної ситуації та міжнаціональних відносин у країнах Центральної та Східної Європи й, зокрема, Карпатського регіону, було те, що найбільші національні меншини на їх території мали поряд державу материнського народу і могли сподіватись на її підтримку у справі збереження національної самобутності і захисту прав національних меншин, що підносило етнополітичні питання на рівень системи міждержавних взаємин. У відповідь на зростання інтегрованого націоналізму державотворчої нації відбувалося прискорення процесу етнічної самоідентифікації і згуртування національних меншин та захисну націоналістську реакцію з їх боку щодо титульної нації [8, с. 12]. Державну етнонаціональну політику нових демократій центрально-європейського регіону, починаючи з межі 1980-х – 1990-х років, визначали інтереси титульної нації, політичними виразниками якої були правлячі сили, схильні до національної виключності – правоконсервативні коаліції і уряди в Угорщині, Польщі, Румунії та націонал

популістські у Словаччині.

Словаччина, Угорщина та інші сусідні з Україною держави Центральної Європи не стимулювали еміграцію представників національних меншин до держав материнського народу, а намагалися шляхом політичної, фінансової та іншої підтримки, навпаки, закріпити їх в місцях компактного проживання на українській території. На це були спрямовані закони Словаччини і Угорщини про закордонних словаків та угорців, що свідчило про прагнення сусідніх держав зберегти етнічну присутність в Україні (та країнах компактного проживання відповідних національних меншин) і впливати через етнічно споріднені меншини на внутрішні українські процеси (в тому числі і внутрішньополітичні процеси сусідніх держав) та міждержавні відносини (наприклад: Словаччина, Угорщина, Румунія) [8, с. 13].

Важливою складовою означених процесів були умови вступу країн Центральної Європи до ЄС і НАТО, які полягали у вирішенні проблем, пов'язаних з реалізацією захисту прав національних меншин, ліквідацією міжетнічних суперечок та недопущення загрози виникнення етнічних конфліктів, а також розвитку добросусідських відносин з усіма межуючими державами. Тому Угорщина, одна з перших постсоціалістичних країн, з початку 1990-х років виступила ініціатором політичного врегулювання цих складних питань, шляхом координації взаємодії з Україною у сфері гарантій прав національних меншин, ефективним інструментом якого виступила спеціальна Українсько-угорська змішана комісія з питань захисту прав національних меншин, (попереднє) бажання створення якої було зафіксовано у ст. 16 Декларації про принципи співробітництва між Українською Радянською Соціалістичною Республікою та Угорською Республікою щодо збереження прав національних меншин і протоколу до неї, підписаної ще 31 травня 1991 року міністрами закордонних справ України та Угорщини у Будапешті [1, с. 238]. Слід відзначити, що етнонаціональний фактор був визначальним у зовнішньополітичній концепції Угорщини від початку демократичних змін в країні уже впродовж 1989–1990-х років [8, с. 7].

Таким чином, події межі й початку 1990-х років у закарпатському соціумі спонукали Українську державу шукати шляхи їх вирішення на міжнародній арені, одночасно заручившись підтримкою сусідніх держав, що межували з Україною у даному регіоні (Угорщина, Словаччина, згодом Румунія, Польща). Мова йшла, до певної міри, про експеримент (як він покаже себе на практиці) створення двостороннього міждержавного органу (у нашому випадку Комісії), який, оминаючи рішення місцевих органів влади на міждержавному рівні, вирішував би проблемні питання у відносинах представників титульного етносу і національної меншини протилежної держави, а також підтверджував на рівні урядів непорушність та недоторканість державних кордонів держав-учасниць двостороннього етнополітичного діалогу. Як наслідок, було започатковано двосторонній міждержавний етнополітичний українсько-угорський діалог у вигляді роботи українсько-угорської змішаної комісії з питань забезпечення прав національних меншин [18, арк. 1–3], перше засідання якої відбулося у Будапешті 27–28 липня 1992 року. В основу було покладено збереження, шляхом дипломатичних перемовин, територіальної цілісності і непорушності кордонів в Карпатському регіоні [1, с. 237–238]. У 1995 році до цього процесу долучилися Словацька Республіка шляхом утворення та діяльності Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти та культури й з того часу ці комісії працювали спільно на забезпечення потреб зацікавлених у них національних меншин вказаних держав (української, словацької, угорської) [18, арк. 1–3].

В історії системи українсько-словацького міждержавного співробітництва 1990-х років проблеми гарантій прав національних меншин займали важливе місце, відіграючи, подекуди, гальмівну роль у розвитку двосторонніх відносин між обома державами. Здобувши незалежність, Україна досить різко реагувала на процеси етнічного самовизначення окремих спільнот на прикордонних територіях України та Словаччини, підтримуваних керівництвом словацької держави та впливами із-за кордону. Особливо негативно у Києві ставилися до розколу українськомовного населення Словаччини, насамперед Пряшівщини, на українську і русинську етнічні групи [16, с. 122].

Зауважимо, що українці та русини офіційно були визнані федеративною Чехословаччиною окремими національними меншинами ще в 1991 році під час проведення загальнодержавного перепису населення, а у січні 1995 року уряд Словаччини закріпив це положення офіційним визнанням кодифікації русинської мови. Центральні державні органи України вважали небажаним вплив цих внутрішньо-словацьких етнічних процесів на сусіднє із Словаччиною Закарпаття. На прикордонних із Словацькою Республікою західноукраїнських теренах, як і у самій Словаччині, «русинське відродження» розглядалося українською стороною проявом «політичного русинства», спрямованого до автономізму та сепаратизму, що загрожувало суверенітету й територіальній цілісності української держави [17, с. 218].

Небезпечність таких побоювань підтверджувалася проголошенням у Братиславі тінювого «Уряду Підкарпатської Русі», який складався з лідерів політичного русинства Закарпаття та громадян СР [6, с. 8], негативним проявом якого було зацікавлення та спроби російської сторони дестабілізувати політичну складову у карпатському регіоні та Закарпатті, роздмухуючи тезу про окремішність карпатських русинів від решти українського народу. Це суттєво зашкодило міждержавним українсько-словацьким відносинам і призвело до тривалого застою впродовж 1993–1994 років та в другій половині 1990–х років співробітництва у галузі взаємних гарантій прав національних меншин обох держав, а з 1998 року на два роки взагалі була призупинена робота Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань захисту прав національних меншин, освіти та культури [16, с. 123].

Таким чином, здобувши незалежність, Україна досить різко реагувала на процеси етнічного самовизначення окремих спільнот на прикордонних територіях України та Словаччини, підтримуваних керівництвом словацької держави та впливам із-за кордону. Особливо негативно у Києві ставилися до розколу українськомовного населення Словаччини, насамперед Пряшівщини, на українську і русинську етнічні групи. «Русинське відродження» у Словаччині розглядалося українською стороною проявом «політичного русинства», спрямованого до автономізму та сепаратизму, що загрожувало суверенітету і територіальній цілісності української держави.

З метою толерантного, виваженого, дипломатичного вирішення питань, пов'язаних з безпековою ситуацією в середині української держави і довкола неї була покликана вирішувати Міждержавна українсько-словацька комісія з питань забезпечення прав національних меншин, освіти та культури, основними завданнями якої було сприяти створенню необхідних соціально-економічних та інших умов для збереження й розвитку етнічної, культурної, мовної і релігійної самобутності словацької національної меншин в Україні та української національної меншини у Словацькій Республіці, будучи невід'ємним дисциплінуючим і динамізуючим елементом системи співробітництва між державами.

Цьому передували трансформаційні процеси кінця 1989 – початку 90-х років ХХ ст. у Закарпатській області України, де спостерігалось протистояння української національно-демократичної та комуністичної партноменклатурної еліт. Етнополітичний розвиток Закарпаття (особливо першої половини 1990-х років) був відзначений протистоянням українських та угорських громадських організацій, проблемою політичного русинства, яке в умовах незалежної України зазнало значної трансформації й було дискредитоване.

Список використаних джерел:

1. Алмашій В. Діяльність Міждержавних українсько-угорської та українсько-словацької комісій з питань забезпечення прав національних меншин, освіти та культури як фактор гарантування етнополітичної стабільності та непорушності державних кордонів. Україна – Європейський Союз: Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті російсько-української війни, гарантій безпеки та реінтеграції тимчасово окупованих територій. *Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 20 жовтня 2023 року) / Ю. Остапеч (голова редкол.); відповідальні за випуск: М. Зан, В. Гиря. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2023. С. 237–240.
2. Алмашій В. Суспільно-політична та громадсько-культурна діяльність Союзу русинів-українців Словацької Республіки (1989-1993). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць*. Відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Ін-т історії України НАН України, 2020. Випуск 29. С. 226–247.
3. Буркут І. Русинство: минуле і сучасність. Чернівці: Прут, 2009. 384 с.
4. Віднянський С. В. Актуалізація «русинського питання» в Закарпатті та за його межами в контексті анексії Криму і війни на сході України. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 4 (41). С. 8–17.
5. Віднянський С. В., Мушинка М. І., Реєнт О. П. Міжнародна наукова конференція «Методологічні й концептуальні питання дослідження історії русинів та українців у Центрально-Східній Європі» й засідання комісії істориків України та Словаччини у Високих Татрах. Хроніка. *Український історичний журнал*. 2014. № 6. С. 220–223.
6. Відсіч міністрам-самозванцям. Заява українського посла в Словаччині з приводу прес-конференції «Тимчасового уряду Підкарпатської Русі». *Світ про Україну*. 1993. 18 серпня. С. 8.
7. Горбатенко В.П. Модернізація українського суспільства у контексті сучасних цивілізаційних процесів. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня докт. політ. наук. К.: Видавничий центр Ін-ту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 1999.
8. Гузинець Ю.І. Етнополітичний аспект угорсько-українських міждержавних відносин. Автореферат дис... на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук. за спеціальністю 23.00.05 – етнополітологія та

- етнодержавознавство. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, К., 2008. 17 с.
9. Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи (керівник авт. кол. Ю. Шаповал та ін.). К.: Інститут національних відносин і політології НАН України, 1997. С. 106.
 10. Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989–1991 років (воля народу чи протистояння еліт?). *Carpathica – Карпатика*. Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної і Південно-Східної Європи. Ужгородський національний університет, науково-дослідний інститут Карпатознавства, кафедра політології. Ужгород, 2002. Вип. 16. С. 140–166.
 11. Зан М. П. Етнічні процеси на Закарпатті (1989–2001 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – Етнологія / Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України. К., 2003. 22 с.
 12. Крупник И. Причины взрыва национализма в нашей стране. Психология национальной нетерпимости: Хрестоматія. Сост. Ю.В.Чернявская. Минск: Харвест, 1998. С. 269.
 13. Остапець Ю., Кухарчук О., Токар М. Суспільно-політичні процеси на Закарпатті (1991-2009 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія* / [Редакційна колегія: Андрущенко В., Бабкіна О., Варзар І., Вегеш М. (головний ред.) та інші]. Ужгород. Видавництво УжНУ «Говерла». 2010. Вип. 14. С. 215–226.
 14. Погодин Б. Русины как призвание. *Русин*. 2006. № 1. С. 137–142.
 15. Програма нормативного курсу «Етнополітологія» та плани семінарських занять (методичний посібник для студентів політологічного відділення історичного факультету). Укладач Тиводар М.П. Ужгород: Видавництво Ужгородського університету, 2001. 18 с.
 16. Сергієнко Т. Українсько-словацькі відносини: формування системи міждержавного співробітництва (90-ті роки ХХ – початок ХХІ століть): Монографія. *Серія «Studia Regionalistica»*; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород: Карпати, 2012. № 6. 274 с.
 17. Сергієнко Т. Словацько-українські зв'язки в гуманітарній сфері на сучасному етапі: питання національних меншин, освіти і культури. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Міністерство освіти і науки, молоді і спорту України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». [Редкол.: М.М. Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород, Видавництво УжНУ «Говерла». 2011. Вип. 27. С. 215–222.
 18. Činnosť ukrajinsko-maďarskej zmiešanej komisie pre otázky národnostných menšín / Diplomatically archiv Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky. Velvyslanectvo Slovenskej republiky v Kyjeve. Materialy ZUSR. Kyjev. Registratúrnaznačka: 108–100; Rok 1997. S. 1–3.

Крістіан ШАЛЕНИК,

*студент 1-го курсу магістратури історичного факультету
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)*

СТАНОВИЩЕ УГОРСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ НА ТЛІ СУЧАСНИХ УКРАЇНО-УГОРСЬКИХ СТОСУНКІВ

Питання становища угорської національної меншини в незалежній Україні є досить складним і неоднозначним, особливо на фоні, м'яко кажучи, неприязної політики угорського уряду у стосунках з Україною. Згідно Всеукраїнського перепису 2001 року, в Україні проживало близько 156 тис. угорців, з яких близько 151 тис. жило компактно на території Закарпатської області [8, с. 56–57]. Після початку повномасштабної війни частка угорців в Україні суттєво зменшилась і деякі називають цифру в 100 тисяч або навіть менше [1; 7].

Кінець 80-х – початок 90-х років ХХ ст. ознаменувався падінням соціалістичних режимів в країнах Центрально-Східної Європи та розпадом СРСР. В нових умовах, почалися підніматися питання, які до того часу вважалися незручними, особливо для Радянського Союзу. Серед таких питань було і становище угорської меншини в сусідніх з Угорщиною країнах. Для угорського суспільства та політикуму в цілому ця проблема є особливо важливою, беручи до уваги складний комплекс морально-психологічних, етнокультурних, соціально-економічних й суспільно-політичних проблем, які розвинулися в угорському соціумі після завершення двох світових війн. Тріанонський договір для сучасних угорців і досі є національною трагедією – 2/3 території Корони святого Іштвана потрапили до складу інших держав, а

угорське населення на тих територіях з панівної нації перетворилося на етнічну меншину. Спроба угорців повернути втрачені території під час Другої світової війни не тільки не принесли нічого доброго Угорщині, а й стали причиною ще більших економічних та й територіальних втрат. Яскравим прикладом того, що «тріанонський синдром» впливав та впливає на угорське політичне життя є фраза угорського прем'єр-міністра 1990–1993 років Йозефа Антала: «Біль Тріанону стукає в серці кожного угорця» [11, с. 378].

Відразу після розпаду Варшавського блоку Угорщина визначила напрямки своєї зовнішньої політики: інтеграція до європейських та євроатлантичних структур, встановлення добрих стосунків з сусідніми країнами та захист прав угорської меншини за кордоном. І досить успішно в цьому напрямку розвивалися стосунки з Україною. У вересні 1990 року президент Угорщини Арпад Гьонц здійснив офіційний візит до України. Те саме було зроблено Леонідом Кравчуком, який на той момент був головою Верховної Ради УРСР, котрий прибув в Угорщину у травні 1991 року. 31 травня 1991 року між сторонами було укладено Декларацію про принципи співробітництва між Угорською республікою та УРСР з забезпечення прав національних меншин. Цей документ став пізніше основою для угорсько-українських стосунків та сприяла створенню змішаної україно-угорської комісії, що сталося 14 травня 1992 року. Змішана україно-угорська комісія діє на основі постанови Кабінету міністрів України «Про українську частину Змішаної україно-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин» за 11 червня 1994 року. Таким чином комісія стала інструментом контролю та захисту прав національних меншин в обох країнах, а її члени спромоглися вирішити низку проблем в цьому питанні, хоча починаючи з 2010-х років спостерігається занепад цієї інституції (востаннє комісія збиралася у 2011 році, хоча були спроби її зібрати в 2020-2021 роках). Про те, що між Україною та Угорщиною були сформовані дуже дружні стосунки показує те, що для Угорщини першою країною, з якою вона уклала Договір про основи добросусідства та співробітництва, була Україна [6; 14, с. 210–213].

Поки розвивалися стосунки між Угорщиною та Україною, сама угорська меншина в Україні почала свою активну діяльність. У 1989 році було створено Товариство угорської культури Закарпаття. У 1991 році разом з Товариством культури угорців Львівщини та Київським товариством угорців було створено Демократичну спілку угорців України [4, с. 531–532]. У вересні 1991 року Берегівська районна рада прийняла рішення про організацію референдуму щодо створення угорського автономного округу в межах Берегівського району. Референдум був проведений 1 грудня 1991 року, разом з Всеукраїнським референдумом і виборами Президента України, внаслідок чого близько 81 % населення району підтримали ідею створення округу. І хоча представниками району був розроблений закон про створення Угорського автономного територіального округу, проте цей документ так і не було внесено на розгляд у Верховній Раді ні Закарпатською обласною радою, ні депутатами від Берегівського району [8, с. 58–59].

Із іншого боку, угорці довгий час мали власний виборчий округ, з якого обирався угорський представник до Верховної Ради. У 1994 році, угорці обрали народним депутатом Михайла Товта, а у 1998 році був сформований 72 виборчий округ, в якому перемогу здобув Міклош Ковач [8, с. 59–60].

Початок 2000-х років знову ознаменувався питанням територіальної автономії. У січні 2000 року лідер товариства угорської культури Закарпаття Міклош Ковач висловився у листі до президента Кучми з ідеєю створення окремого Притисянського району. Ця ідея активно підтримувалася як місцевими угорськими організаціями, так і угорським урядом, який це питання порушував навіть в засіданнях змішаної комісії. Також ще одним неоднозначним питанням в україно-угорських стосунках та в стосунках України з угорською меншиною була проблема відновлення пам'ятного знаку на Верецькому перевалі на честь 1110-річчя приходу угорців, що сильно сколихнуло українську громадськість Закарпаття та Львівщини. Зрештою, внаслідок тривалих переговорів, пам'ятний знак було встановлено 21 липня 2008 року [4, с. 470, 513].

Загалом становище угорської меншини в Україні у 2000-х – 2010-х роках було досить непоганим. За даними 2017 року в Україні було 73 дошкільних та 99 загальноосвітніх закладів повністю або частково були угорськомовні. При Ужгородському національному університеті діє гуманітарно-природничий факультет з угорською мовою навчання, а в Берегові було створено приватний вищий заклад – Угорський інститут імені Ференца Ракоці II. При тому ж УжНУ діє з 1988 року діє центр гунгарології, а в Закарпатті існували різні творчі колективи й установи (Берегівський угорський театр імені Д. Ійеша, ансамбль «Угорські мелодії» та ін.) [11, с. 380]. Так як угорська громада є досить організованою групою, культурні організації та політичні угорські партії брали активну участь як в місцевому суспільно-політичному житті, так і на загальноукраїнському рівні. На роль основної політичної угорської сили в той час претендували дві конкуруючі партії – Демократична партія угорців України та «КМКС» – Партія угорців України, які

укладали угоди з загальноукраїнськими політичними силами. Так, у 2004 році угоду про співпрацю з кандидатом в президенти Віктором Ющенком уклав голова «КМКС» Міклош Ковач [4, с. 442-443]. На парламентських виборах 2012 року, в партійних списках Партії регіонів був присутній лідер Демократичної партії угорців України Іштван Гайдош, а в 2014 році за списками Блоку Петра Порошенка висувався один з лідерів «КМКС» Василь Брензович [11, с. 381].

Проте стосунки між українським урядом та угорською меншиною, а разом з нею і урядом Угорщини ускладнилися з прийняттям у 2017 році Закону України «Про освіту», за якою з 2020 року мовою навчання в школах національних меншин була би українська, а мова національних меншин викладалась би як окрема дисципліна. Цим скористався угорський уряд прем'єр-міністра Орбана, який використовував проблему угорської нацменшини в різних країнах у своїх інтересах. Відтак Угорщина почала блокувати процес інтеграції України з НАТО та ЄС на найвищому рівні. При чому угорська сторона робила це в категоричній формі, називаючи дії України стосовно освіти та вирішення питання подвійного громадянства «ножами в спину». Крім уряду Угорщини, критикували закон й більшість представників угорської меншини, вважаючи його таким, який звужує право на навчання рідною мовою, що гарантоване Конституцією [1; 2; 6]. Ще більше ускладнилася ситуація після того, як 25 квітня 2019 року Верховна рада України прийняла закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної», яку різко розкритикував як міністр закордонних справ Петер Сійятро, так й інші угорські політичні сили, вимагаючи продовжувати блокування євроатлантичної інтеграції України доти, доки Україна не скасує «дискримінативне» ставлення до прав закарпатських угорців [9].

З початку повномасштабної війни України з Росією, стосунки з Угорщиною не те що не покращились, а радше навпаки. Угорщина не тільки намагалася блокувати допомогу Україні чи початок переговорів між Україною та ЄС, а й спроби накладення санкцій на російську енергетику і певних російських діячів. Крім цього, угорський уряд заборонив передачу повітряним чи сухопутним шляхом із Угорщини до України озброєння, а прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан часто потрапляв у скандали, звинувачуючи то НАТО в провокуванні війни, то підозрюючи, що вбивства в Бучі є інсценуванням [3]. Хоч угорська меншина в Україні з самого початку війни підтримувала Україну та займалася гуманітарною допомогою, проте місцеві угорці дивляться на конфлікт також крізь призму угорської пропаганди, визнаючи що Росія є агресором, але при цьому вважаючи, що Захід використовує Україну. З іншого боку, антиукраїнські дії уряду Віктора Орбана призвели до того, що на початку війни близько 41 % опитаних українців сприймали політику Будапешта щодо підтримки угорців Закарпаття «підготовкою до можливого приєднання цих територій до Угорщини», а в кінці 2023 року в Мукачеві спостерігалися певні спроби «демадяризації» міста (зняття з Мукачівського замку Турула, звільнення директора угорськомовної школи, заборона вивішування угорських прапорів в адміністративних будівлях місцевої територіальної громади і т.д.) [12; 13].

Отже, проблема становища угорської меншини в Україні є досить важливою, беручи до уваги, яку політику проводить Угорщина по відношенню до України. Як зазначав очільник Демократичної спілки угорців Закарпаття Ласло Зубанич, «...як уряд Угорщини ставиться до України, так будуть ставитися і до угорської меншини в Україні» [7]. Порозумінню між сторонами заважає з одного боку блокування Угорщиною військової й фінансової допомоги, а також спроби завадити подальшим етапам у напрямку вступу України в ЄС, а з іншого боку, поширення як серед своїх громадян, так і серед угорців Закарпаття наративів про обмеження прав місцевих угорців. Ситуація дещо покращилася після прийняття у 2023 році відредагованого Закону України «Про національні меншини (спільноти) України», оскільки місцеві угорці позитивно сприйняли його як «перший крок до відновлення повноти національних прав, які раніше були в закарпатських угорців» [1; 5]. Проте уряд Віктора Орбана намагається й надалі обмежити інтеграційні процеси між Україною та ЄС, хоч представники угорських громад і просили його підтримати початок переговорів про членство України в Європейському Союзі [10].

Список використаних джерел:

1. Дорош С. Як Україна повертає навчання угорською заради вступу в ЄС і що буде з російською мовою. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/crgp8w380eyo> (дата звернення: 09.09.2024).
2. Ерман Г. «Три удари у спину»: в чому Угорщина звинувачує Україну. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-43898566> (дата звернення: 09.09.2024).
3. Ерман Георгій. Чому в Угорщини така політика щодо України і чи можна її змінити. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62472746> (дата звернення: 09.09.2024).

4. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег. Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відп. за вип. М. Токар]. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010. 720 с.
5. Заява ТУКЗ-КМКС щодо внесення змін до законів України, які стосуються окремих сфер прав національних меншин (громад). 2023.12.18. *Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség*. URL: <https://kmksz.com.ua/uk/2023/12/18/zajava-tovaristva-ugorskoj-kulturi-zakarpattja/> (дата звернення: 11.09.2024).
6. Максак Г., Герасимчук С. Історія відносин Україна-Угорщина як динаміка та зміст політичного діалогу. *Українська призма. Рада зовнішньої політики*. URL: <https://prismua.org/%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%BD-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-%D1%83%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D1%8F/> (дата звернення: 10.09.2024).
7. Наслідки війни: На Закарпатті залишилося менше 100 тисяч угорців – Ласло Зубанич. *Infopost*. URL: <https://infopost.media/naslidky-vijny-na-zakarpatti-zalyshylosya-menshe-100-tysyach-ugorcziv-laslo-zubanych/> (дата звернення: 10.09.2024).
8. Остапець Ю., Скиба І. Суспільно-політичний та культурний розвиток угорців Закарпаття (1991–2008 рр.) *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. Вип. 2. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. С. 63–70.
9. Плоскіна В. В Угорщині негативно відреагували на закон про українську мову. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29903937.html> (дата звернення: 11.09.2024).
10. Срібнянська К. Відповідь угорцям Закарпаття: що пропонує Орбан Україні замість членства в ЄС. *Апостроф*. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/politics/2023-12-12/otvet-vengram-zakarpaty-cto-predlagaet-orban-ukraine-vmesto-chlenstva-v-es/310244> (дата звернення: 09.09.2024).
11. Ткач Д.І. Угорська національна меншина в Україні – політико-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 378–382.
12. Тужанський Д. Угорщина, Німеччина та Грузія: українці засумнівались у дружності частини європейських країн. *Infopost*. URL: <https://infopost.media/ugorshhyna-nimechchyna-ta-gruziya-ukrayinczi-zasumnivalys-udruzhnosti-chastyny-yevropejskyh-krayin/> (дата звернення: 11.09.2024).
13. «Угорця в Україні сьогодні сприймають як ворога» – угорсько-українські стосунки очима бельгійця. *Infopost*. URL: <https://infopost.media/ugorczya-v-ukrayini-sogodni-spryjmayut-yak-voroga-ugorsko-ukrayinski-stosunky-ochyma-belgijczya/> (дата звернення: 09.09.2024).
14. Шипка Н. Угорська національна меншина як чинник формування українсько-угорських міждержавних політичних відносин (1991–2006 рр.) *Українська національна ідея: реальності та перспективи розвитку*: 36. наук. пр. Львів, 2007. Вип. 19. С. 208–216.

Михайло ЗАН,

доцент кафедри політології і державного управління
(Ужгородський національний університет)

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОНАЦІОНАЛІСТИЧНОГО, КСЕНОФОБСЬКОГО ТА ІРЕНДЕНТИСТСЬКОГО ДИСКУРСІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТІВ ПРАВОРАДИКАЛЬНИХ ПАРТІЙ СУЧАСНОЇ РУМУНІЇ ТА УГОРЩИНИ

Вибори Європейського парламенту, що відбулися 6–9 червня 2024 року, продемонстрували успіх праворадикальних політичних сил. Зокрема, понад десяток додаткових місць здобула правоцентристська Європейська народна партія (перше місце). Закріпили власні електоральні позиції європейські консерватори й реформісти (третє місце) та ультраправа політична сила «Ідентичність та демократія» (п'яте місце). Перемога правих політичних партій чітко простежується на рівні економічно найбільш потужних країн Європейського Союзу: «Альтернатива для Німеччини», «Національне об'єднання» (Франція), Австрійська партія свободи та «Брати Італії». Причиною їхньої популярності є підвищений інтерес виборців до проблематики етнічної ідентичності, дискусійних питань гендерного вибору та ЛГБТ-спільнот, занепокоєне сприйняття імміграційних потоків з країн Азії та Африки тощо. Відтак на сьогодні правий радикалізм став частиною європейських політичних інститутів.

Зауважимо, що праворадикальні політичні сили зафіксували свій успіх не лише на рівні країн Західної, але й Східної Європи, зокрема, держав-сусідів, що межують на західному кордоні з Україною –

Республіці Польща, Словацькій Республіці, Угорщині та Румунії. Специфікою двох останніх країн є те, що в рамках публічної риторики праворадикалів часто-густо озвучуються тези про територіальні претензії до України. В рамках ідей про дотріанонську Угорщину та «велику Румунію» фактично продукуються етнонаціоналістичні міфи про повернення територій поліетнічних регіонів Бессарабії, Північної Буковини, Мараморощини, «угорського Підкарпаття». Слід зауважити, що в теперішній геополітичній «точці біфуркації» ряд політологів та експертів пов'язують подібну риторику з фінансуванням праворадикалів з боку російських спецслужб Російської Федерації. Також окремі аналітики зазначали про те, що сама передвиборча кампанія виборів до Європейського парламенту в червні 2024 року зазнала потужного деструктивного впливу з боку російської пропаганди.

Румунія

Останні парламентські вибори в Румунії відбулися 6 грудня 2020 року. До складу Палати депутатів (330 народних представників) були обрані представники наступних політичних сил: 1) Соціал-демократична партія/*Partidul Social Democrat* (28,9 %/110 мандатів); 2) Національно-ліберальна партія/*Partidul Național Liberal* (25,18 %/93 мандати); 3) Союз спасіння Румунії та Партії Свободи, Єдності та Солідарності/*Uniunea Salvați România și Partidul Libertate, Unitate și Solidaritate* (15,37 %/55 мандатів); 4) Альянс єдності Румунії/*Alianța pentru Unirea Românilor* (9,08 %/33 мандати); 5) Демократичний союз угорців Румунії/*Uniunea Democrată Maghiară din România* (5,74 %/21 мандат); 6) парламентська група національних меншин (18 мандатів від представників 19-ти етнічних громад) [9].

У свою чергу Сенат (136 сенаторів) сформований із наступних політичних партій Румунії: 1) Соціал-демократична партія (29,32 %/47 мандатів); 2) Національно-ліберальна партія (25,58 %/41 мандат); 3) Союз спасіння Румунії та Партії Свободи, Єдності та Солідарності (15,86 %/25 мандатів); 4) Альянс єдності Румунії (9,17 %/14 мандатів); 5) Демократичний союз угорців Румунії (5,89 %/9 мандатів) [10].

Отже, до складу національного парламенту Румунії пройшла одна («Альянс єдності Румунії») з трьох праворадикальних сил сучасної Румунії. Інші політичні партії, зокрема, «Велика Румунія»/*Partidul România Mare* (32 655 голосів – Палата депутатів; 38 475 голосів – Сенат) та «Нові Прави»/*Noua Dreaptă* (3 552 голоси – Палата депутатів; 4 347 голосів – Сенат) фактично зайняли маргінальні електоральні позиції [9; 10].

Слід зазначити, що впродовж останніх років у Румунії за даними соціологічних досліджень популярність політичної партії «Альянс єдності Румунії»/*Alianța pentru Unirea Românilor (AUR)*, яку очолює Георгіє Сіміон/*George Simion* (21.09.1986) динамічно зростає [1]. Ця політична сила була створена за рік до проведення останніх парламентських виборів, у вересні 2019 року. Партія відзначилася епатажними акціями лідера, сутичками з угорською етнічною громадою, антивакцинаторськими діями та протестами проти карантину під час пандемії Covid-19. Очільник партії Георгіє Сіміон визнаний персоною нон грата як у Молдові, так і в Україні [1; 8].

Принагідно зауважимо, що наступними стануть вибори до двопалатного національного парламенту 1 грудня 2024 року. Символічно, що 1 грудня для румунів є Національний день, Днем об'єднання або Днем Великого Союзу/*Ziua Marii Uniri*, що відзначається щорічно на честь об'єднання територій Трансильванії, Бессарабії та Буковини з Румунським королівством у 1918 році. Ймовірно, в цьому контексті й надалі слід очікувати зростання електорального успіху партії «Альянс єдності Румунії», рейтинг якої вже на початку 2024 року становив біля 20 % [8].

Як відзначав тогоріч у своєму виступі на нашій конференції та в своїй статті політолог Василь Марина, в сучасній Румунії фактично «повторюється ситуація зі Словаччиною, коли партія, яка пропагує прокремлівську пропаганду «Альянс за об'єднання румунів»/*Alianța pentru Unirea Românilor*» має реальні шанси отримати відносну більшість на парламентських виборах, що відбудуться наступного року. Її рейтинг зріс удвічі з часу проведення останніх виборів і досяг 20 % у липні 2023 року, що є майже тотожним із проросійською партією Роберта Фіцо «Курс – соціальна демократія»/*Smer – sociálna demokracia* у Словацькій Республіці. Так само, як Роберт Фіцо в Словаччині, лідер партії «Альянс за об'єднання румунів» Георгіє Сіміон закликав до відмови Румунії від надання будь-якої допомоги не тільки Україні, але й Молдові» [2, с. 109]. Відтак це «сприяє розповсюдженню російської пропаганди та зростанню популярності маргінальних політичних сил, що є загрозою не стільки для України, як для національної безпеки самої Румунії» [2, с. 109].

Зауважимо, що вказаний прогноз Василя Марини вже підтвердили результати виборів до Європейського парламенту 9 червня 2024 року. Виборці Румунії делегували до Європарламенту 33-х

представників. У контексті політико-партійного спектру голоси румунського електорату розділилися таким чином: 1) Національна коаліція за Румунію/*Coaliția Națională pentru România; Соціал-демократична+Національно-ліберальна партії* (48,7 %/19 мандатів; соціал-демократи – 11 мандатів, націонал-ліберали – 8 мандатів); 2) Альянс єдності Румунії/*Alianța pentru Unirea Românilor* (14,9 %/6 мандатів); 3) Альянс об'єднаної правиці/*Alianța Dreapta Unită* (8,6 % (3 мандати); 4) Демократичний союз угорців Румунії/*Uniunea Democrată Maghiară din România* (6,6 %/2 мандати); 5) «S.O.S. Румунія»/«S.O.S. România» (5,04 %/2 мандати); 6) незалежний кандидат (1 мандат) [19]. Окрім партії «Альянс єдності Румунії», як бачимо, додалася ще одна нова праворадикальна політична сила – партія «S.O.S. Румунія», створена в листопаді 2021 року, яку очолює сенаторка Діана Йованович-Шошоакє/*Diana Iovanovici-Șoșoacă* (13.11.1975).

Проілюструвавши політико-партійний ландшафт у розрізі електоральних симпатій громадян Румунії, спробуємо відповісти на запитання: за які ідеї, дискурси та перспективи румунської нації голосували румуни, які віддали свої голоси за політичні партії «Альянс єдності Румунії», «S.O.S. Румунія», «Велика Румунія» та «Нові Прави»? Задля відповідей звернемося до програмних документів названих політичних сил.

«Альянс єдності Румунії»

У своїй політичній програмі 2022 року «Альянс єдності Румунії» постає як патріотична, консервативна партія, в центрі політики якої тандем «людини й нації», а доктринальними поняттями виступають «Віра, Нація, Родина та Свобода». Для «Альянсу єдності Румунії» держава є «інструментом румунської нації», оскільки вона «походить від волі румунів», які проживають у «двох національних державах». Позаяк «близько половини населення Республіки Молдова відновили свої вже румунське громадянство», то «возз'єднання двох румунських держав» є для партії головною стратегічною метою [18, р. 4]. Власне таким чином можна подолати «штучний розкол румунської нації», що є «болісним наслідком пакту Ріббентропа-Молотова. ... Румуни Бессарабії мають право на єдність зі своєю історичною та етнічною батьківщиною Румунією, як основним політичним інструментом *румунського світу*» (курсив наш – М.З.) [18, р. 4].

Зауважимо, що «Альянс єдності Румунії» визначає дві категорії румунів, які проживають поза межами Румунії та Молдови – «румуні звідусіль»/*românii de pretutindeni* та «румунська діаспора»/*diaspora românească*. Перша розглядається в розумінні так званих «історичних спільнот румунів», які проживають на території, «що простягається від Бугу до Тиси, від Піндських гір до в лісистих Карпат та узбережжя Адріатичного моря. Абсолютно у всіх випадках вони зазнають примусових асиміляційних процесів і через це явно переслідуються їхня національна приналежність, їхня драматична ситуація спорадично висвітлюється в пресі». Як споріднена держава, Румунія має моральне, конституційне та юридичне зобов'язання підтримувати їхню культуру, духовність та ідентичність...» [18, р. 27].

Дискурс політичної програми «Альянсу єдності Румунії» знаходить своє продовження в окремих публічних заявах її представників. Зокрема, один із лідерів партії, колишній сенатор (2020–2024), а зараз член Бюро консервативної фракції євроскептиків-конфедератів у Європейському парламенті Клаудіу Тирзіу/*Claudiu Richard Târziu* (20.02.1973), заявляючи про готовність пожертвувати членством Румунії в НАТО, в січні 2024 року констатував: «Ми не будемо по-справжньому суверенними доти, доки не реінтегруємо румунську державу в її природних кордонах. Бессарабія має повернутися додому. Північну Буковину не можна забувати, південь Бессарабії, землі області Герца, Закарпаття. Усе, що було і є в румунської нації, має повернутися в межі держави. Це ідеал, який ми не маємо забувати» [8].

«S.O.S. Румунія»

«S.O.S. Румунія» виступає як правопопулістська, націоналістична, соціально-консервативна та ірредентистська політична партія. Аналізуючи повідомлення в засобах масової інформації можна зробити висновок про те, що ця політична сила більш радикальна, ніж «Альянс єдності Румунії». В Інтернет-ресурсах також можемо зустріти інформацію щодо звинувачення політичної сили, зокрема лідерки Діани Йованович-Шошоакє, в тісних зв'язках з Росією, хоча в програмі партії в рубриці «Зовнішня політика» чітко зазначено про те, що Румунії «не місце серед російської та китайської диктатур, а серед демократичних держав, керованих верховенством права» [16].

Варто зауважити, що в самій програмі партії «S.O.S. Румунія», на відміну «Альянсу єдності Румунії», не йдеться про вимоги повернення Румунії територій, анексованих Радянським Союзом у 1940 році, які нині є частиною України. Водночас Діана Йованович-Шошоакє в березні 2022 року разом із трьома парламентаріями зустрічалася з послом Росії в Бухаресті, обговорюючи нейтралітет Румунії щодо

вторгнення в Україну. 22 березня 2023 року сенаторка внесла законопроект про зміни до законодавства Румунії й закликала анексувати історичні землі Північної Буковини (Чернівецька область), Буджака (частина Одеської області з містами Болград та Ізмаїл), Мараморощини (східна частина Закарпатської області) та острів Зміїний. Вона також різко критикувала Закон України «Про національні меншини (спільноти) України». Діана Йованович-Шошоакє цілеспрямовано сприяла скасуванню виступу Президента України Володимира Зеленського в парламенті Румунії 10 жовтня 2023 року й, зокрема, заявляла наступне: «Україна повністю дискваліфікувала себе, і це момент, коли міжнародна громадськість також повинна усвідомити, що Україна не заслуговує на надану їй підтримку, тому що вона є нащадком нацистської імперії, а Зеленський не може бути кимось іншим, як Гітлером» [3]. Відтак логічним стало те, що Міністерство закордонних справ України ініціювало накладення санкцій проти лідерки партії «S.O.S. Румунія».

«Велика Румунія»

Партія «Велика Румунія» була створена ще в червні 1991 року й називалася тоді «Народна партія Велика Румунія»/*Partidul Popular România Mare*. Як і «Альянс єдності Румунії», політична сила стала промотором концепції «Великої Румунії», за якою Румунська держава потенційно має включати території Республіки Молдови, частини Одеської, Чернівецької та Закарпатської областей України. Власне про це йдеться в ст. 3 Статуту політичної партії, де зазначено, що «як впливає з назви, партія Великої Румунії проводить кампанію за мирне створення Великої Румунії в її історичних кордонах» [20].

Прикметно, що колишній голова партії «Велика Румунія» Корнеліу Вадим Тудор/*Corneliu Vadim Tudor* (28.11.1949/14.09.2015) звинувачував румунську владу в державній зраді через ратифікацію Договору про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією в 1997 році. До десятиліття його підписання партія розпочала власні акції для закріплення у румунському ідеї денонсації договору та заміни його документом, що врахував би односторонні інтереси Румунії. Лідери партії звинувачували Україну в переслідуваннях етнічних румунів, закритті румуномовних шкіл, мілітаризації острова Зміїний [7, с. 96–98].

«Нові Праві»

Партія «Нові праві» виникла в 2000 році на базі Асоціації християнських форумів «Університетська площа»/*Asociația Forumul Creștin Piața Universității*, що була згодом перейменована на Християнський форум нових правих/*Forum Christian Noua Dreaptă*. Із 2007 року ця організація стала Асоціацією нових правих/*Asociația Noua Dreaptă*, очолювана трьома лідерами – Тудором Йонеску, Міхаєм Рапчя та Свеном Моріцом. У 2015 році Асоціація була перереєстрована як політична партія. Кількість її членів оцінюється біля 1,5 тис. чол. Партія має філії в Молдові, Італії та ФРН. Партійці вважають себе правонаступниками фашистської «Залізної гвардії», що діяла в Румунії в міжвоєнний період.

У програмі партії «Нові праві» зазначено, що політична сила є партією «румунських націоналістів, усіх тих, хто вважає, що любити свою країну – це не сором, а чеснота. Усіх, хто вважає, що кожен народ має плекати свої національні цінності, зберігати свою ідентичність через мову, традиції та релігію, передавати їх майбутнім поколінням» [17].

Подібно до партій «Альянс єдності Румунії» та «Велика Румунія», партія «Нові праві» у програмному документі чітко декларує «возз'єднання Румунії шляхом об'єднання двох румунських держав Румунії та Республіки Молдова». У програмі вказується про підтримку «автохтонних румунських громад» у Північній Буковині та Південній Бессарабії (Чернівецька та Одеська області України), долині Тимощини (історико-географічна область Республіки Сербія), Трансністрії (Придністровська Молдавська Республіка), історичній Мараморощині (північно-східна частина Закарпатської області України) та на Балканах (громади аромунів, мегленорумунів та істрорумунів/влахів, які проживають у рамках сучасних державних кордонів Греції, Албанії, Туреччини, Північної Македонії, Сербії та Хорватії) [17]. Отже, в програмі «Нових правих» представлений значно ширший перелік «історичних земель» Румунії, які, на думку політиків-радикалів, необхідно інтегрувати в єдиний румуномовний простір.

Варто акцентувати увагу на тому, що своєрідними програмовими новаціями, що чітко детермінують праворадикальний вектор а разом із цим етнонаціоналістичний та ксенофобський дискурс партії «Нові праві» виступають наступні: 1) ідея «оголошення поза законом Демократичного союзу угорців Румунії та всіх партій та організацій, які пропагують територіальну автономію за етнічною ознакою»; 2) скасування Закону 217/2015 про заборону фашистських, расистських або ксенофобських організацій і символів та сприяння культу осіб, винних у злочинах проти миру та людства, також «усіх лібертаріанських законів, що впливають на історію та культуру Румунії» [17].

Угорщина

Останні парламентські вибори в Угорщині відбулися 3 квітня 2022 року. В них, зокрема, взяли участь дві праворадикальні політичні партії «Йоббік»/Jobbik, що має понад 20-літню історію в угорському політикумі та відносно нова (2018) партія «Наша Батьківщина»/Mi Hazánk. Слід зауважити, що остання досить активно просуває іредентистські наративи у форматі мемів у соціальних мережах, справляючи необхідний партії вплив на потенційний електорат «посттріанонських угорців».

За результатами виборів 2022 року симпатії угорських виборців розподілилися таким чином: 1) виборчий блок «Фідес» – Християнсько-демократична народна партія/Fidesz–KDNP Szövetség (54,13 %/48 місць за партійними списками; 52,8 %/87 місць в одномандатних округах; усього 135 мандатів); 2) об'єднана опозиція «Об'єднані за Угорщину»/Egységben Magyarországért (34,44 %/38 місць за партійними списками; 37,09 %/19 місць в одномандатних округах; усього 57 мандатів); 3) «Наша Батьківщина»/Mi Hazánk (5,88 %/6 місць за партійними списками; 5,74 %/0 місць в одномандатних округах; усього 6 мандатів); 4) список німецької національної меншини/Magyarországi Németek Országos Önkormányzata (0,44 %/1 мандат [14].

Як зауважують у своїй статті українські політологи Ю. Остапеч та А. Радько, за результатами виборів 2022 року в партійній системі Угорщини «відбулися деякі зміни, які пов'язані з утворенням ліволіберальної об'єднаної коаліції «Об'єднані за Угорщину», зміною ідеологічних пріоритетів партії «Йоббік» у бік націонал-консерватизму та появою нової ультраправої партії «Батьківщина»: ліволіберальна (лівоцентристська) об'єднана коаліція «Об'єднані за Угорщину» – правоцентристська коаліція «Фідес»/ХДНП – ультраправа партія «Наша Батьківщина». Розрахунок індексу волатильності (3,0), індексу диспропорційності (10,7) та високий показник голосування за «старі» партії вказують на високий рівень стабільності партійної системи Угорщини» [5, с. 85–86].

9 червня 2024 року угорський електорат делегував 21-го представника до Європейського парламенту. Результати волевиявлення виборців у розрізі політичних партій Угорщини мандатів наступним чином: 1) виборчий блок «Фідес» – Християнсько-демократична народна партія/Fidesz–KDNP Szövetség (44,82 %/11 мандатів; принагідно зауважимо, що під № 7 до Європейського парламенту пройшла викладачка Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II (м. Берегове) Вікторія Ференц – М.3.); 2) партія «Повага та Свобода»/Tisztelet és Szabadság Párt (29,6 %/7 мандатів); 3) Угорська соціалістична партія – «Демократична коаліція» – «Діалог – Партія зелених»/Magyar Szocialista Párt+Demokratikus Koalíció+Párbeszéd – a Zöldek Pártja (8,03 %/2 мандати); 4) «Наша Батьківщина»/Mi Hazánk (3,7 %/1 мандат [12].

Отже, до Європейського парламенту від праворадикальної партії «Наша Батьківщина» ввійшов її лідер, журналіст Ласло Тороцкаї/Toroczai László (10.05.1978). Він є колишнім заступником голови партії «Йоббік». Засновник організації «Молодіжний рух 64-х регіонів» та націонал-радикального руху «Гуннія». Впродовж 2002–2013 років працював головним редактором газети «Угорське сьогодні»/Magyar Jelen. Прикметно, що наприкінці січня 2024 року Ласло Тороцкаї публічно заявив, що в разі втрати Україною державності наприкінці війни, Угорщина «претендуватиме на Закарпаття» [13].

Принагідно зауважимо, що вибори до Європейського парламенту засвідчили про новий тренд у суспільно-політичних настроях угорського суспільства. Зокрема, друге місце зайняла політична партія «Повага та Свобода», яку очолив Петер Мадяр/Magyar Péter (16.03.1981). У квітні 2024 року він зібрав на вулицях Будапешта близько 100 тис. чол., що засвідчило про попит угорських виборців на нових політиків. Відтак, як зауважила Ірина Озтурк, це продемонструвало «своєрідний політичний ляпас угорській владі, бо досі ніхто не міг скласти Орбану такої загрозливої конкуренції» [4].

«Йоббік»

У «Декларації принципів» політичної сили «Йоббік» (в угорськомовному форматі можна перекладати як «Праві», «Правильні» або «Кращі» – М.3.) зазначається, що партія є «... патріотичною, християнською, консервативною, правоцентристською, соціально чутливою народною партією». Партія прагне «сприяти соціальному розвитку Угорщини та всієї угорської громади. ... стовпами нашої політики є представництво угорського народу, християнська етика та соціальні принципи. ... ми віримо, що єдиний спосіб побудувати краще майбутнє у ХХІ столітті – це зберегти наші національні цінності та традиції» [11].

У програмному документі партії «Йоббік» наголошується на тому, що її члени чітко орієнтуються «на інтереси Угорщини та угорського народу, а не на політичну групу чи ідеологію. З іншого боку, ми відкидаємо розпалювання ненависті та крайні політичні погляди, які суперечать християнським цінностям та етиці. З Божою допомогою ми хочемо повернути надію на краще майбутнє для угорських громад, які

живуть у наших кордонах і за їх межами (курсив наш – М.З.). Ми хочемо побудувати незалежну, придатну для життя та горду Угорщину для всіх членів нашої нації, що є можливим тільки в країні, яка процвітає в усіх сферах життя. Тому наші щоденні рішення керуються нашим наміром переконатися, що критичні виклики наступних десятиліть чи століть не постануть перед виснаженою нацією» [11].

У програмних положеннях політичної партії «Йоббік» йдеться про захист громадян Угорщини від імміграційних потоків. У цьому ж місці програмного документа партії йдеться про «цифровий гніт» та дотримання законності всіма громадянами, «включаючи злочинців-білих комірців» і корумпованих політиків» [11].

«Наша Батьківщина»

Програма партії «Наша Батьківщина» розміщена на вебсайті політичної сили на 87-ми сторінках і складається з 38-ми частин. Зазначається, зокрема, про оцінку поточної ситуації в державі з наголосом на демографічній катастрофі й новому «Ковід світовому порядку» [15].

На чотирьох сторінках подається окремий розділ під назвою «Циганська політика» [15, р. 41–44]. На початку тексту зазначається, що «Наша Батьківщина» є єдиною партією, яка може заборонити так звані «по-го» зони (ромські табори), до яких для більшості громадян обмежений доступ. Йдеться про те, що в рамках цих «заборонених територій», що «створені в значній частині наших населених пунктів Угорська держава не в змозі підтримувати законний порядок. ... За останні тридцять років цей процес дедалі погіршився» [15, р. 41].

Партія «Наша Батьківщина» оперує ксенофобським поняттям «циганська злочинність». Автори програмного документу нагадують, що до 1990 року («неправомірної зміни режиму») визначення «циганська злочинність» широко вживалося у рамках угорської кримінології. Відтак йдеться про те, що вказана проблема етнічного криміналу досі не вирішена, оскільки чисельність ромів у країні подвоїлася й злочинність, організована «на етнічній основі з субкультурними характеристиками стала ще більш поширеною формою... сьогодні стає все більше злочинів, виконавці яких майже без винятку пов'язані з циганами етнічною приналежністю» [15, р. 42].

Політична сила пропонує припинити «фінансування циганських програм» через те, що «... бідність не є основною причиною проблем, натомість глибокий неприданий та розбещений стан душі, який тягне за собою сміттєве середовище, дармоїдство, життя на користь, марнування грошей і небезпека для дітей тощо. Ось чому мільярди форинтів, витрачених на циганську інтеграцію (які тим часом вкрали так звані «циганські» лідери) не привели до реальних рішень...» [15, р. 42].

«Наша Батьківщина» виступає за політику сегрегації у сфері освіти. При цьому, ідеологи партії вважають за помилку змішане навчання не лише в школі, а на всіх рівнях освіти, навіть, у вищих навчальних закладах [15, р. 43].

У програмі політичної сили «Нашої Батьківщини» вказується, що «циганське населення» ... «...загрожує ще одним Тріаноном, ще однією національною трагедією. ... Кількість циган подвоїлася з кожним поколінням, тим часом угорців зменшилася вдвічі. Тоді як кількість циган в Угорщині наприкінці XIX століття не досягла 100 000, за останні тридцять років чисельність населення за рахунок циган зросла з 400 000 до 876 000. Тим часом, кількість дітей, які виховуються в умовах соціального дна, серед злочинців, які навіть не мають шансів на адаптацію, зросла» [15, р. 43–44].

Із метою не допустити «зростання соціальної напруги, що загрожує вибухом», «Наша Батьківщина» пропонує «негайно створити орган влади планування сім'ї, за допомогою якого ми припинимо безвідповідальний вибух населення, який можна відчутти серед циган. Управління планування сім'ї ... надасть професійні засоби контрацепції (наприклад, встановлення внутрішньоматкової спіралі) безкоштовно, щоб переконатися, що діти не народжуються в масовому порядку. Ми будемо поступово відмовлятися від дитячого материнства, будемо тримати батьків дітей віком до 18-ти років на обліку. Дітей, які неналежно виховані, ми вивеземо з тих умов і порушимо справу проти батьків через загрозу неповнолітнім» [15, р. 43–44]. Отож, у цьому тексті явно присутні ксенофобські й загалом антигуманні наративи політичної сили.

Окрім «ромського питання», у програмі «Нашої Батьківщини» йдеться про «стратегії виживання закордонних угорців». Зазначається, що Угорщина як «країна Святої Корони» має зміцнювати національну ідентичність в контексті «рівноправності націй, що живуть в Карпатському басейні. ... всі угорці ... можуть відчувати себе та свою родину частиною нашої нації, незалежно від того, де вони живуть у світі» [15, р. 43–44]. Таким чином, вказані положення партії майже наближаються до наративів рашистської концепції «руського мира».

Необхідно погодитися з точкою зору вітчизняних політологів Ю. Остапця та В. Петрінки про те, «політичні програми праворадикальних партій і рухів досить часто можна характеризувати як реновацію цінностей консерватизму в умовах постіндустріальних суспільств» [6, с. 95]. Водночас вище проаналізовані програмні положення праворадикалів Румунії та Угорщини засвідчують, що консервативні цінності зводяться не лише до етнонаціоналізму як форми самосвідомості та громадсько-політичного руху. Вони гіпертрофуються в контексті викликів сьогодення й тяжіють до ксенофобії, зокрема, ромофобії, формують територіальні претензії в контексті повернення дотріанонської моделі Угорщини та «великої Румунії». Власне тому зростання популярності вказаних політичних сил у подальшому може сформувати окрему складову порядку денного зовнішньополітичного курсу не лише Угорщини, але й Румунії, що стане додатковим викликом для національної безпеки Української держави.

Список використаних джерел:

1. Дячук В. АUR: як румунські ультраправі популісти вирости вдвічі та чим загрожують Україні. *Infopost*. Дата оновлення: 01.12.2023. URL: <https://infopost.media/aur-yak-rumunski-ultrapravi-populisty-vyrosly-vdvichi-ta-chym-zagrozhuuyut-ukrayini/> (дата звернення: 28.09.2024).
2. Марина В. Українсько-румунські взаємини під час російської інвазії (2014–2023). *Україна – Європейський Союз: Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті російсько-української війни, гарантій безпеки та реінтеграції тимчасово окупованих територій*. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 20 жовтня 2023 року) / Ю. Остапець (голова редкол.); відповідальні за випуск: М. Зан, В. Гиря. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2023. С. 107–110.
3. Муріна Ю. «Зеленський як Гітлер», «Україна – терористка»: румунська сенаторка Шошоакє знову відзначилась. *24 канал*. Дата оновлення: 25.03.2023. URL: https://24tv.ua/diana-shoshake-rumunska-senatorka-nazvala-ukrayinu-teroristkou_n2281298 (дата звернення: 28.09.2024).
4. Озтурк І. Він кинув виклик Орбану. Що відомо про триумфатора виборів до європарламенту в Угорщині. *Главком*. Дата оновлення: 11.06.2024. URL: <https://glavcom.ua/publications/khto-kinuv-viklik-orbanu-shcho-vidomo-pro-triumfatora-viboriv-do-jevroparlamentu-v-uhorshchini-1004737.html> (дата звернення: 29.09.2024).
5. Остапець Ю., Радько А. Вплив парламентських виборів в Угорщині 2022 року на акторний склад та конфігурацію партійної системи. *Регіональні студії*. 2023. № 32. С. 81–86.
6. Остапець Ю.О., Петрінко В.С. Причини успіху, ідеологічні маркери та електоральні результати праворадикальних партій в країнах Європейського Союзу (2019–2022). *Регіональні студії*. 2023. № 33. С. 93–103.
7. Рендюк Т. Українсько-румунська співпраця з питань національних меншин: еволюція нормативно-правової бази. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2011. Вип. 20. С. 94–110.
8. Сорокін А. Чекають, що складемо зброю? (Не дочекаються.) Які партії Європи вже пускають слину на території України. *Заборона*. Дата оновлення: 19.02.2024. URL: <https://zaborona.com/yaki-partiyi-yevropy-vzhe-puskayut-slynu-na-terytoriyi-ukrayini/> (дата звернення: 28.09.2024).
9. Biroul Electoral Central. Proces-verbal privind rezultatele ale alegerilor pentru Camera Deputaților. URL: https://parlamentare2020.bec.ro/wp-content/uploads/2020/12/pv_1639.pdf (дата звернення: 28.09.2024).
10. Biroul Electoral Central. Proces-verbal privind rezultatele ale alegerilor pentru Senat. URL: https://parlamentare2020.bec.ro/wp-content/uploads/2020/12/pv_1640.pdf (дата звернення: 28.09.2024).
11. Declaration of Principles. *Jobbik-Conservatives*. URL: <https://www.jobbik.com/principles> (дата звернення: 29.09.2024).
12. Európai parlamenti képviselők választása 2024. június 9. *Nemzeti választási iroda*. URL: <https://vtr.valasztas.hu/ep2024> (дата звернення: 29.09.2024).
13. Mizers A. Toroczkai: A Momentum egy elfuserált lombikbébi, Márki-Zay a magyar politika Mr Beanje. *Telex*. Дата оновлення: 27.01.2024. URL: <https://telex.hu/belfold/2024/01/27/toroczkai-laszlo-mi-hazank-evertekelo-beszede> (дата звернення: 29.09.2024).
14. Országgyűlési képviselők választása 2022. április 3. *Nemzeti választási iroda*. URL: <https://vtr.valasztas.hu/ogy2022> (дата звернення: 29.09.2024).
15. Parliamentary Election Program of Mi Hazánk Mozgalom. 87 p. URL: https://mihazank.hu/wp-content/uploads/2022/06/20220527-Virradat_Program-EN-1.pdf (дата звернення: 29.09.2024).
16. Program Politic. S.O.S. *Romania*. URL: <https://sosro.ro/program/> (дата звернення: 28.09.2024).
17. Program. *Noua Dreaptă*. URL: <https://www.nouadreapta.org/program.html> (дата звернення: 28.09.2024).
18. Programul politic al Alianței pentru Unirea Românilor (AUR). București – 2022. 31 p. *Alianța pentru Unirea Românilor*. URL: https://partidulaur.ro/wp-content/uploads/2023/02/Program-AUR_final_cu-numerotare.pdf (дата звернення: 28.09.2024).
19. Rezultate alegeri europarlamentare 2024. Lista cu cei 33 de aleși care vor reprezenta România. *HotNews.ro*. Дата оновлення: 10.06.2024. <https://hotnews.ro/rezultate-alegeri-europarlamentare-2024-lista-cu-cei-33-de->

alesi-care-vor-reprezenta-romnia-gabriela-firea-diana-sosoaca-gheorghe-piperea-claudiu-trziu-pleaca-la-bruxelles-a-fost-913892 (дата звернення: 28.09.2024).

20. Statutul Partidului România Mare. *România Mare*. URL: <https://partidulromaniamare.ro/statut-prm/> (дата звернення: 28.09.2024).

Михайло ЗАН,

доцент кафедри політології і державного управління
(Ужгородський національний університет)

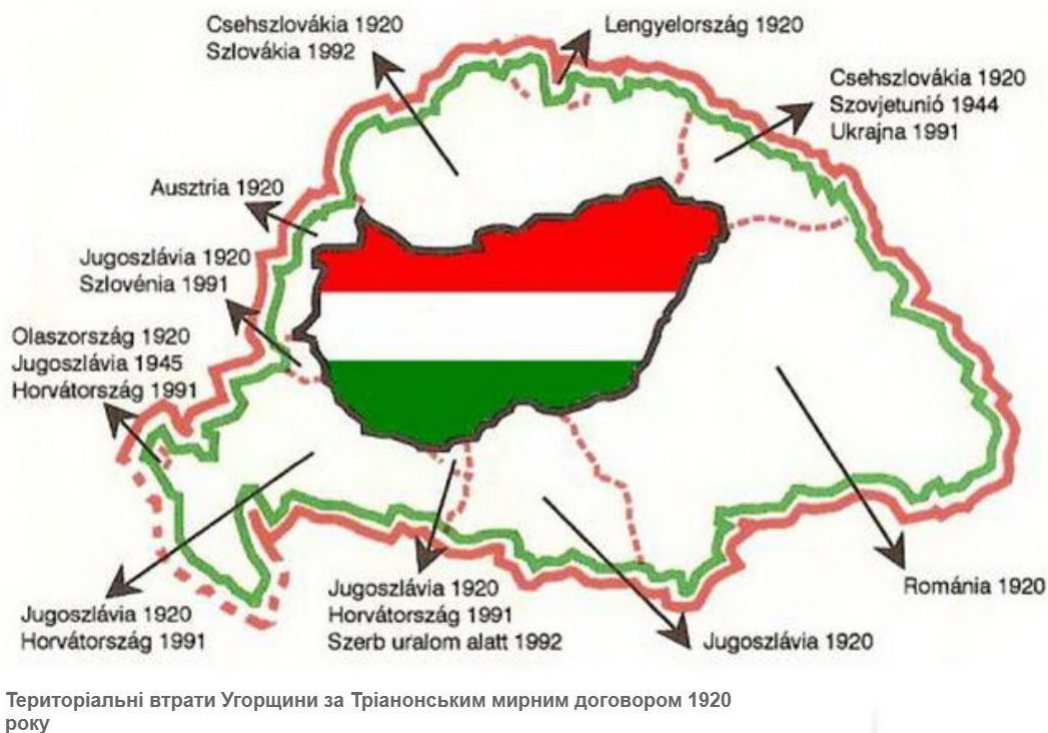
Андрій КІСІЛЕВСЬКИЙ,

студент 2-го курсу магістратури спеціальності «Політологія»
(Ужгородський національний університет)

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ УГОРСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ (НА ПРИКЛАДІ РУМУНІЇ, СЛОВАЧЧИНИ ТА УКРАЇНИ)

За умовами Тріанонського мирного договору 4 червня 1920 року Угорське королівство втрачало дві третини своєї території, де проживало близько трьох мільйонів населення. Таким чином, до Румунії відійшли терени історичної області Трансильванії та східної частини історичного краю Банату. До Чехословаччини – територія Словаччини та Підкарпаття (сучасна Закарпатська область України. До Королівства сербів, хорватів і словенців (Югославії) – Хорватія, історико-географічна область Бачка та західна частина Банату. До Австрії – провінція Бургенланд (див. рис. 1). Як зауважив вітчизняний історик-міжнародник Ігор Тодоров, територіальні втрати Угорщини були «найбільшими у порівнянні з іншими переможеними країнами Четверного союзу. Ця угода була певною мірою помстою угорцям за наслідування прикладу російських більшовиків та створення Угорської радянської республіки» [12, с. 114].

Рис. 1. Наслідки Тріанонського мирного договору 1920 року для Угорщини [11].

На сьогодні наслідки Тріанонської мирного договору відображають компактне розселення угорських етнічних громад у семи національних державах: Україні, Словаччині, Румунії, Сербії, Хорватії, Словенії та Австрії. Відтак у цих країнах етнічні угорці репрезентують особливу групу «угорської діаспори», чисельність якої становить понад 3 млн. осіб. Необхідно зауважити, що «посттріанонські угорці» – корінні

національні/етнічні меншини семи країн-сусідів Угорщини, які власне проживають у межах «угорських історичних земель». Як відомо, через зміни в законодавстві Угорщини, з 2011 року в середовищі цих громад, зокрема угорців Закарпаття, набула поширення практика отримання угорського громадянства. Відтак у «посттріанонському ареалі» Угорщина активно втілює в життя політику так званої «м'якої сили», що передбачає захист мовних і культурних прав корінних угорців у суміжних країнах [9]. Це знайшло відображення в новій Конституції Угорщини, де в рамках «урахуванням єдності всієї угорської нації» йдеться також і про «відповідальність за долю угорців, які живуть за її межами» [16].

Взаємодія Угорщини як «зовнішньої національної вітчизни» з етнічними угорцями «посттріанонського ареалу» як «національними/етнічними меншинами» та 7-ма названими вище державами як власне «націоналізаційними державами» влучно вписується у контекст етнополітичної моделі «тріадичної конфігурації», яку розробив американський дослідник проблем етнічності та націоналізму Роджерс Брюейкер [1, с. 100–101]. У свою чергу етнополітолог Петро Осколков у монографії «Нариси з етнополітології» (2021) запровадив синонімічний термін до етнополітичного концепту Роджерса Брюейкера під назвою «етнополітичний трикутник» [10, с. 66–67].

Метою нашої студії є висвітлення особливостей політичної участі угорських етнічних громад у трьох країнах – Румунії, Словаччині та Україні. Тобто, йдеться про три «угорські історичні землі», де угорці презентують компактні поселення. Це – Трансильванія та східна частина історичного краю Банат у Румунії, південний ареал Словацької Республіки та Закарпатська область України.

Румунія

Угорська етнічна громада є найбільш чисельною серед національних меншин Румунії. За результатами перепису населення 2021 року вона складає 1 002 151 чол. (6 %). Найбільша кількість угорців проживає у повітах Харгіта, Ковасна, Муреш, Сату Маре, Біхор, Селаж, Клуж та Арад [21].

Громадські організації національних меншин Румунії в електоральному процесі фактично прирівняні до політичних партій. Відтак угорська національна меншина представлена як на рівні парламенту, так і в органах місцевого самоврядування. Зокрема, за результатами парламентських виборів 6 грудня 2020 року у верхній палаті парламенту Румунії (Сенаті) представлені 9 депутатів від Демократичного Союзу угорців Румунії/*Uniunea Democrată Maghiară din România* (далі – ДСУР). Лідером фракції є Лоранд Турош/*Turoș Lóránd* [14]. У складі нижньої палати (Палаті депутатів) має власне політичне представництво парламентська група з 20-ти депутатів від Демократичного Союзу угорців Румунії на чолі з Ботондом Чомою/*Csoma Botond* [15].

На місцевих виборах 27 вересня 2020 року ДСУР отримав значну підтримку в місцях компактного проживання угорської громади. Загалом за цю громадсько-політичну силу проголосували 362 442 виборці (4,52 %) й отримала 2 360 мандатів (5,89 %) у органах місцевого самоврядування Румунії. Це – третє місце в державі, після Національно-ліберальної та Соціал-демократичної партій [13]. ДСУР, зокрема, делегував 199 голів (прімарів) міст і сіл (у повіті Харгіта – 48 із 67-ми прімарів). Представники від ДСУР очолили обласні ради у повітах Ковасна, Харгіта, Муреш і Сату Маре [20].

Необхідно зауважити, що крім ДСУР суб'єктами виборчого процесу в 2020 році виступали також інші громадсько-політичні організації угорців Румунії, зокрема, Товариство угорців Трансильванії/*Alianța Maghiară din Transilvania* (29 715 голосів / 0,37 % / 237 мандатів), Народна партія угорців Трансильванії/*Partidul Popular Maghiar din Transilvania* (8 804 голоси / 0,11 % / 33 мандати), Громадянська партія угорців/*Partidul Civic Maghiar* (4 566 голосів / 0,06 % / 36 мандатів), Товариство угорців Трансильванії/*Alianța Maghiară din Transilvania – Erdélyi Magyar Szövetség* (933 голоси / 0,01 % / 5 мандатів), Виборчий альянс Товариство угорців Трансильванії/*Alianța Electorală Alianța Maghiară din Transilvania* (91 голос / 0,00% / 1 мандат) [13].

Словацька Республіка

Угорська національна меншина в Словаччині, як і в Румунії, є найбільш чисельною серед національних меншин країни. За даними перепису населення 2021 року за першою ідентичністю угорцями себе визначили 422 065 чол. (7,75 %), за другою – 34 089 чол. (11,13 %) [18; 19].

Необхідно зауважити, що нормативно-правова база Словацької Республіки передбачає функціонування етнополітичних партій як на загальнонаціональному, так регіональному рівнях публічної політики. В цьому аспекті найбільшою мірою свій себе реалізували представники саме угорської етнічної громади. Ще на початку 1990-х років політичні сили угорської громади Словаччини були розмежовані за ідеологічними орієнтаціями: Угорський християнсько-демократичний рух декларував консервативну ідеологію, Угорська громадянська партія – соціально-ліберальну, а «Співіснування» – право-ліберальну доктрину.

Під час виборів 1994 року була створена Угорська Коаліція у складі Угорського християнсько-демократичного руху та Угорської громадянської партії, яка отримала 17 мандатів (10,1 %). Напередодні парламентських виборів 1998 року три політичні партії (Угорський християнсько-демократичний рух, Партія угорської громади та «Співіснування») створили Угорську коаліційну партію (далі – УКП). У результаті до Національної Ради Словаччини УКП здобула 9,12 % голосів та 15 мандатів у парламенті [5, с. 565].

У червні 2009 року колишній засновник і лідер УКП (1998–2007 роки) Бела Бугар/*Béla Bugár* створив власну політичну силу «Міст»/«*Most-Híd*», яка орієнтується на міжетнічне співіснування та взаємне співробітництво між угорською громадою та словаками й етнічними меншинами країни. Відтак угорська електоральна ніша виявилася розпорошеною між УКП та «Міст»/«*Most-Híd*». Остання на парламентських виборах 2010 року здобула 8,1 % (14 мандатів; 7 – словаків і 7 – угорців), а під час виборів 2012 року – майже 7 % (13 мандатів у парламенті). На парламентських виборах у 2016 році «Міст»/«*Most-Híd*» отримав 6,5 % (10 мандатів), а Партія угорської громади 4,04 %, знову не пройшовши до парламенту. Зареєстрований у жовтні 2013 року Угорський християнсько-демократичний альянс здобув усього 0,09 % голосів виборців [8, с. 91].

На парламентських виборах 2020 року угорська меншина Словаччини офіційно була представлена двома силами – «Міст»/«*Most-Híd*» та Угорське громадське єднання/«*Maďarská komunitná spolupatričnosť–Magyar Közösségi Összefogás*», яку сформували Партія угорської громади/«*Strana maďarskej komunity–Magyar Közösség Pártja*», «Єднання»/«*Spolupatričnosť–Összefogás*» та Угорський форум/«*Maďarské fórum–Magyar Fórum*». За результатами голосування коаліційне об'єднання набрало 3,9 %, а «Міст»/«*Most-Híd*» – 2,05 %. Відтак, як справедливо констатував експерт Програми регіональних ініціатив та сусідства Михайло Драпак, через розпорошення голосів етнічного електорату, «вперше в історії незалежної Словаччини угорська меншина не представлена у Народній раді» [3, с. 33].

Позачергові парламентські вибори, що відбулися 30 вересня 2023 року, засвідчили про подальшу електоральну дисперсію політичних сил угорської національної меншини Словаччини. Політична партія «Угорський альянс»/«*Magyar Szövetség*» – «*Maďarská aliancia*», що виникла в жовтні 2019 року на базі Угорського громадського єднання/«*Maďarská komunitná spolupatričnosť – Magyar Közösségi Összefogás*», отримала 130 183 голоси виборців (4,38 %). «Міст»/«*Most-Híd*» разом із новою партією «Блакитні»/«*Modri*» політика Мікулаша Дзюрінди отримав 7 935 голосів (0,26 %). Колишній «Угорський форум»/«*Maďarské fórum – Magyar Fórum*» був представлений коаліцією політичних сил, яка об'єднала «Угорський форум»/«*Maďarské fórum*», «Громадські демократи Словаччини»/«*Občianski demokrati Slovenska*», «За регіони»/«*Za regióny*», «Ромська коаліція»/«*Rómska koalícia*» та Демократичну партію/«*Demokratická strana*», й сумарно отримав 3 468 голосів (0,11 %). Відтак найбільша за чисельністю національна меншина так і залишається непередставленою у парламенті Словацької Республіки [17].

Принагідно зауважимо, що на місцевих виборах 29 жовтня 2022 року політична сила «Альянс»/«*SZÖVETSÉG – ALIANCIA*» (об'єднання трьох партій – Партія угорської громади/«*Strana maďarskej komunity – Magyar Közösség Pártja*», «Міст»/«*Most – Híd*» та «Єдність угорської громади»/«*Magyar Közösségi Összefogás–Maďarská komunitná spolupatričnosť*») на тлі інших партійних композицій здобула досить ефективну репрезентацію у регіонах із компактним проживанням угорської етнічної громади на півдні Словаччини: Нітранський (18 депутатів), Трнавський (13 депутатів), Кошицький (11 депутатів) та Банськобистрицький (9 депутатів) самоврядні краї. В коаліції з політичними силами «Напряма – Словацька соціал-демократія»/«*SMER – SD*» та «Голос – Соціал-демократія»/«*Hlas – Sociálna demokracia*» етнічно-проугорська політична сила «Альянс» також здобула мандати в Пряшівському самоврядному краї [2, с. 65].

Україна

Угорська національна меншина в Україні за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року складала 156 566 чол. (0,3 %), із яких – 151 516 чол. (майже 97 %) переважно компактно проживали в низинних (Ужгородський, Мукачівський, Берегівський, Виноградівський, Хустський, Тячівський) районах Закарпатської області, поблизу державного кордону з Угорщиною та Румунією. Вже в умовах демократизації Радянського Союзу (початок 1989 року) угорська інтелігенція краю зорганізувалася у рамках Товариства угорської культури Закарпаття (угор. *Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség*; КМКСЗ; далі – КМКС). Поступово товариства політизувало свою діяльність. Якщо на початку 1990-х років йшла мова про створення Угорського автономного територіального округу в рамках Берегівського району, то на початку 2000-х років – про проєкт Притисянського району як об'єднання населених пунктів із компактним проживанням угорського населення [4, с. 78–79].

Володіючи значним структурно-організаційним потенціалом, електоральним ресурсом і підтримкою

з боку «зовнішньої національної вітчизни» угорці Закарпаття фактично синхронно створили дві регіональні політичні партії. Зокрема, на базі Товариства угорської культури Закарпаття 17 лютого 2005 року була зареєстрована «КМКС» Партія угорців України (далі – «КМКС» ПУУ). Демократична спілка угорців України (далі – ДСУУ) спричинилася до реєстрації вже 24 березня того ж року Демократичної партії угорців України (далі – ДППУ). Відтак починаючи з місцевих виборів 2006 року угорська громада значною мірою орієнтована на голосування за етнополітичних лідерів, які репрезентують «КМКС» ПУУ та ДПУУ. Вони представлені на всіх рівнях місцевої влади регіону: Закарпатська обласна Рада, ряд районних, міських, селищних і сільських рад [7, с. 141].

Акцентуючи увагу на останніх виборах до органів місцевого самоврядування, що відбулися 25 жовтня 2020 року, зазначимо, що «КМКС» ПУУ за їх результатами делегувала 130 представників, а ДПУУ – 23 депутатів. Отож, остання в порівнянні з попередньою виборчою кампанією значно послабила свій вплив на рівні місцевої влади. Це пов'язано з її лояльнішою риторикою щодо української влади та сталою підтримкою з боку офіційного Будапешта «КМКС» ПУУ. Водночас варто зазначити, що представництво угорської етнічної громади (етнічне представництво) загалом необхідно відмежувати від політико-партійного представництва («КМКС» ПУУ та ДПУУ). В першу чергу йдеться про рівень селищних і сільських рад, де значна кількість угорськомовних обранців балотувалися як самовисуванці.

До Закарпатської обласної ради за список «КМКС» ПУУ проголосували 39 049 виборців, що в порівнянні з 2015 роком є меншим на майже 2,5 тис. (41 517 чол.). Водночас у відсотковому відношенні цей показник збільшився із 9,5 % до 11,5 %. В той же час представництво 8 депутатів у обласній раді (12,5 %) залишилося стабільним і чітко відзеркалює репрезентацію угорців у етнонаціональній структурі Закарпатської області за даними перепису 2001 року. Електоральні успіхи «КМКС» ПУУ на тлі депопуляції, масової трудової еміграції та невисокої явки виборців, очевидно, слід пов'язувати з політикою «м'якої сили» з боку Угорщини (інфраструктурні та гуманітарні проекти), розширенням політичної реклами в україномовному інформаційному просторі Закарпаття тощо.

У результаті адміністративної реформи, що призвела до укрупнення районів, де компактно проживає угорська етнічна громада, представники угорського політикуму мають у процентному відношенні значно урізане представництво, ніж за результатами виборів 2015 року. Якщо в рамках колишньої каденції Берегівської районної ради «КМКС» ПУУ та ДПУУ мали 55,88 %, то зараз – 42,85 %. Відповідно в Ужгородській районній раді «КМКС» ПУУ мала 22,22 %, наразі – 14,29 %. В Мукачівській районній раді за результатами виборів 2015 року партія мала 10,26 %, а зараз взагалі немає своїх представників. У Виноградівській районній раді обидві партії мали 30,55 %. На даному етапі як району, так і відповідної ради не існує [7, с. 153–154].

Певною втратою для угорського політикуму є відсутність політико-партійного представництва у міських радах Ужгорода та Хуста, де за результатами виборів 2015 року були відповідно 2 і 3 представники від «КМКС» ПУУ. На рівні селищних рад найбільш успішним є результат у Вилоцькій територіальній громаді, де обидві партії угорців представляють більшість (57,69 %). Водночас у інших селищних радах політико-партійне представництво угорців (в першу чергу «КМКС» ПУУ) є незначним: Вишківська (4 депутати), Королівська (3 депутати), Батівська та Солотвинська (по 2 депутатів). Утім відсутність виключно політико-партійної репрезентації компенсується представництвом депутатів-етнофорів угорської ідентичності, яке на рівні громади зазвичай узгоджується із корпоративними інтересами. Відтак місцевий партикуляризм, на наше переконання, має більші перспективи ототожнюватися з «КМКС» ПУУ. Особливо в форматі планомірного континуїтету політики «м'якої сили» з боку Угорщини.

У результаті адміністративної реформи та утворення об'єднаних територіальних громад відносно меншим є представництво угорських політичних сил на рівні сільських рад. Політико-партійна більшість «КМКС» ПУУ представлена в Пийтерфолвівській (65,38 %) та Сюртівській (54,55 %) сільських радах, які й стали об'єктом антиугорської інформаційної кампанії в листопаді та грудні 2020 року. Попри відсутність партійного висування кандидатів, за винятком 1 представниці від «Слуги народу», свого роду унікальним є домінування угорського етнічного представництва у складі Великобийганської сільської ради. Значним є представництво «КМКС» ПУУ в нинішній каденції Великодобронської сільської ради (36,84 %). Нечисельним є представництво «КМКС» ПУУ в Косоньській (9,09 %) та Великоберезькій (9,52 %) сільських радах. ДПУУ тут також репрезентована по 1-му депутатіві. Утім, як вказувалось, вище це компенсується фактором етнічного представництва, адже тут угорці є домінуючою етнічною групою. На відміну від майже моноетнічних угорськомовних громад Берегівщини та Виноградівщини, варто зважати на фактично біетнічний (українсько-угорський) склад об'єднаних територіальних громад Мукачівщини та Ужгородщини.

Відтак вважаємо за оптимальним представництво «КМКС» ПУУ на рівні Горондівської (13,64 %), Великолуківської (11,54 %) та Холмківської (11,54 %) сільських радах [7, с. 153–154].

Якщо розглядати питання парламентського представництва угорської етнічної громади України, то тут (у залежності від підтримки електорату та впливу з боку «зовнішньої національної вітчизни» – М.З.) відбувалися перманентні чергування етнополітичних лідерів від ДСУУ / ДПУУ та КМКС / «КМКС» ПУУ. Відтак представництво угорців у Верховній Раді України до сучасної не(репрезентації) пройшло наступну динаміку:

1) II скликання (1994–1998 роки) – Михайло Товт (ДСУУ), обраний у Берегівському окрузі № 169 за мажоритарною системою абсолютної більшості;

2) III скликання (1998–2002 роки) – Міклош Ковач (КМКС), обраний у виборчому окрузі № 72 з центром у м. Берегово (так званий «угорський виборчий округ») за мажоритарною системою відносної більшості;

3) IV скликання (2002–2006 роки) – Іштван Гайдош (ДСУУ), обраний у виборчому окрузі № 72, який зазнав змін через вилучення окремих угорськомовних населених пунктів (мажоритарна система відносної більшості);

4) VII скликання (2012–2014 роки) – Іштван Гайдош (ДСУУ), обраний за пропорційною системою (74 місце у списку Партії регіонів);

5) VIII скликання (2014–2019 роки) – Василь Брензович («КМКС» ПУУ), обраний за списком партії «Блок Петра Порошенка» (62 місце) [6, с. 68–69].

Отже, президентські й парламентські вибори 2019 року в Україні започаткували чергову кризу політичного представництва угорської етнічної громади. Подібна ситуація була тільки під час електоральних кампаній 2006 та 2007 років, які відбувалися за пропорційною системою в загальнодержавному виборчому окрузі. Водночас сучасне status quo парламентського не(представництва) угорців України віддзеркалює не лише зміну політико-партійних пріоритетів електорату в контексті етнічного голосування, але й кризу зовнішньополітичних взаємин між Україною та Угорщиною, що спричинена зміною мовного й освітнього законодавства України за часів президентства Петра Порошенка.

Висновки

Таким чином, у кожній з проаналізованих вище країн Центральної та Східної Європи сформувалися власні моделі політичної участі та представництва у владі угорської національної меншини. Завдяки багаточисельності та компактності проживання угорської громади Демократичний Союз угорців Румунії мобілізує свій етнічний електорат. Відтак його представники є як у Сенаті, так і Палаті депутатів. За результатами виборів до органів місцевого самоврядування угорці досить потужно представлені в регіональній владі та керівних структурах громад у повітах Ковасна, Харгіта, Муреш та Сату Маре. Подібне спостерігаємо й на рівні місцевого самоврядування південних регіонів Словацької Республіки: Нітранський, Трнавський, Банськобистрицький та Кошицький самоврядні краї. Водночас за результатами двох останніх електоральних циклів (2020, 2023 роки) угорський політикум Словаччини втратив представництво на рівні національного парламенту. Подібна ситуація в Україні, де з 2019 року також немає представника від політичних партій угорської етнічної громади у Верховній Раді України. Поряд із цим у Закарпатській обласній раді, Берегівській та Ужгородській районних радах, окремих територіальних громад, де компактно проживає угорськомовне населення, «КМКС» Партія угорців України та Демократична партія угорців України мають своїх представників.

Список використаних джерел:

1. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Переклад з англійської Олександра Рябова. Львів: Кальварія, 2006. 280 с.
2. Войтович В.А. Місцеві та регіональні вибори 2022 року в Словаччині: вплив на міжпартійний баланс і структурвання партійного простору. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2023. Вип. 1 (57). С. 62–70.
3. Драпак М. Система захисту прав меншин та управління різноманіттям у Словаччині. *Етнополітика Румунії, Словаччини, Швеції та Хорватії. Аналіз законодавства та практики* / С. Герасимчук, А. Демешук, М. Драпак, О. Краєв. Дослідження Ради зовнішньої політики «Українська призма» у співпраці з Державною службою етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) та за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та Посольства Швеції в Україні, 2021. С. 14–34.
4. Зан М. Етнополітичні процеси на Закарпатті: історична ретроспектива та сучасний стан. *Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття*: монографія / Під ред. А. Круглашова і

- М. Токаря; [Ред. колег.: М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапець, Н. Ротар; Відп. за вип. М. Токар]; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. С. 66–100.
5. Зан М. Інституційний дизайн етнополітики й політичне представництво меншитарних етнічних груп у країнах Центральної та Східної Європи (національні case studies Республіки Польща, Словацької Республіки, Угорщини та Румунії). *Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: колективна монографія* / за заг. ред.: Юрія Остапця і Маріана Токаря; [авт. колект.: В. Бурдяк, В. Бусленко, Є. Гайданка, І. Дудінська, В. Дудінський, М. Зан, Г. Зеленько, Н. Кічера, А. Ключкович, Н. Кононенко, Ю. Копинець, М. Лендьел, В. Литвин, Н. Марадик, Н. Нечаєва-Юрійчук, Ю. Остапець, М. Палінчак, В. Петрінко, А. Романюк, Н. Ротар, Д. Стеблук, М. Токар, М. Цірнер, Г. Шипунов]; Каф. політ. і держупр.; Ужгород. нац. ун-тет. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2023. С. 539–600.
 6. Зан М. Криза політичної репрезентації угорської етнічної громади України в контексті президентських і парламентських виборів 2019 року. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики*: зб ст. і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 9 листопада 2019 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. Вип. 4. С. 68–75.
 7. Зан М. Політико-партійне представництво угорської етнічної меншини України за результатами місцевих виборів 2020 року. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики*: зб. ст. і тез за результатами п'ятої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 28 листопада 2020 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. Вип. 5. С. 141–159.
 8. Зан М.П. Інституційні механізми етнополітики та політична репрезентація етнічних меншин Словацької Республіки. *Політикус. Науковий журнал*. Випуск 1. Одеса, 2019. С. 88–96.
 9. Мателешко Ю.П. Політика «м'якої сили» Угорщини на Закарпатті: цілі, суб'єкти, напрями. *Геополітика України: історія і сучасність*: збірник наукових праць. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2018. Вип. 2 (21). С. 253–270.
 10. Осколков П. Очерки по этнополитологии: Монография М.: Издательство «Аспект Пресс», 2021. 176 с.
 11. Румунія буде святкувати «День Тріанону», який в Угорщині вважають національною трагедією. *Балканський оглядач. Facebook*. Дата оновлення: 03.11.2020. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=970836636730591&id=343524142795180&set=a.344723309341930> (дата звернення: 30.09.2024).
 12. Тодоров І. Тріанонський договір: сучасні рефлексії. *Історичні і політологічні дослідження*. 2019. № 1 (64). С. 114–122.
 13. Biroul Electoral Central. PROCES-VERBAL privind centralizarea pe țară a voturilor și constatarea rezultatului pentru alegerea CONSILIILOR LOCALE din data de 27 septembrie 2020 (rectificat conform Hotărârii nr. 221/15.10.2020). URL: https://locale2020.bec.ro/wp-content/uploads/2020/10/10-pv_cl_final_rectif.pdf (дата звернення: 17.01.2024).
 14. Grupul parlamentar al Uniunii Democrate Maghiare din România. *România. Senat*. URL: <https://www.senat.ro/ComponentaGrupuri.aspx?Zi&GrupID=b8faa44f-07a0-4de5-bbc6-0618a4c0a194> (дата звернення: 20.01.2023).
 15. Grupul parlamentar al Uniunii Democrate Maghiare din România. *România. Camera Deputaților*. URL: <https://www.cdep.ro/pls/parlam/structura2015.gp?idl=1&idg=5> (дата звернення: 20.01.2023).
 16. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.). URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100425.atv> (дата звернення: 13.01.2024).
 17. Počet a podiel platných hlasov odovzdaných pre politické subjekty podľa územného členenia. URL: https://www.volbysr.sk/sk/vysledky_hlasovania_strany.html (дата звернення: 16.01.2024).
 18. Počet obyvateľov podľa ďalšej národnosti v SR k 1. 1. 2021. URL: <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-dalsej-narodnosti/SR/SK0/SR> (дата звернення: 22.12.2022).
 19. Počet obyvateľov podľa národnosti v SR k 1. 1. 2021. URL: <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-narodnosti/SR/SK0/SR> (дата звернення: 22.12.2022).
 20. Rezultate alegeri locale 2020! Mesajul UDMR după succesul înregistrat la vot. Capital. 28.09.2020. URL: <https://www.capital.ro/rezultate-alegeri-locale-2020-mesajul-udmr-dupa-succesul-inregistrat-la-vot.html> (дата звернення: 17.01.2024).
 21. Rezultate definitive: Caracteristici etno-culturale demografice. 2.1 Populația după etnie la recensămintele din perioada 1930–2021 (Etnii, Județe) – Tabel 2.01. *RECENSĂMÂNTUL POPULAȚIEI ȘI LOCUINȚELOR 2021*. URL: <https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive-caracteristici-etno-culturale-demografice/> (дата звернення: 16.01.2024).

Юрій ШИПОВИЧ,

голова громадської організації «Русинський культурологічний клуб»,
головний редактор журналу «Отцюзнина»,
голова наукового товариства Малої Академії Наук Полянської сільської ради
(Полянська сільська територіальна громада
Мукачівського району Закарпатської області)

РОЛЬ ЖУРНАЛУ «ОТЦЮЗНИНА» У ВІДРОДЖЕННІ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В КАРПАТСЬКИХ РУСИНІВ

Не потрібно нікого переконувати, що публіцистичні нариси та художні твори впливають на зміни у людському світобаченні, а також формують свідомість людини, у тому числі національну. Без друкованого слова, так як і без телебачення, радіо, Інтернету неможливо в людині виховати якісь громадські пріоритети. Тому карпаторусини також потребують телебачення, радіо, друкованих та Інтернет медіа. За 33 роки незалежності русинська спільнота Закарпаття мала до десятка газет, між якими вирізнялася новинка «Подкарпатський русин», що виходила з 2005 до лютого 2016 року. За цей період вийшло 67 випусків газети [4, с. 32].

Ідея відкриття нового, а правильно кажучи, першого русинського журналу належить Юрію Продану, голові Закарпатського обласного науково-культурологічного товариства ім. Олександра Духновича. Визрівала вона кілька років, і коли у 2015 році був закритий журнал Світової Ради Русинів «Голос Русина», то Юрій Юрійович і наважився відкрити новий, перший від 1945 року русинський часопис. Назву «Отцюзнина» запропонував сьогодні вже покійний карпаторусинський письменник Михайло Чухран. Відтак перший номер журналу вийшов у липні 2016 року.

У передмові до першого номера Юрій Продан, який став координатором проекту, писав: *«Честовані читателі! Вы держите у руках первый номер журнала «Отцюзнина», на выпуск якого мы чекали годы. Вун напечатаный по-русинськы, языком, яким до 1945 рока печатали ся новинкы, часописы и книжки. На русинському языку днесь бесідувать люде не лем в Закарпатю, но и в иных державах. Мы свідомі того, што вам буде спершу непривычно читати, а инколи и порозуміти даякі слова ци их писаня... Мы будеме печатати матеріали из исторії Закарпатя, новины жытя и културы, художественні творы русинськых писателюв, знакомили вас из Будителями, выдатными русинамы XIX и зачатка XX віка, и людьми, котрі в наш час обогащавут духовну и матеріалну културу. Котрі суть истинными патріотами нашого края. Туй будеме печатати творы русинськых поетув, літературну критику, языкові нормы. Будеме ведно по-доброму фігльовати, нагадовати бавкы й казкы наших дідув. Авторський колектив журнала не буде возвышати вадь понижати нияку націоналнусть вадь народ. Из высококов повагов будеме односити ся до вшыткых релігійных вірувань. Журнал «Отцюзнина» буде аполітичным. Култура, история и бесіда русинув суть національным богатством не лем нашого края, Украины, а й вшыткого світа. Русины Закарпатя порядочні люде, котрі люблять свуй край, и честувуть свою державу – Украину»* [1, с. 3].

На обкладинці першого номера зображений винороб у процесі чавлення винограду [1], що й визначило долю обкладинок подальших дванадцяти номерів «Отцюзнини». Це пам'ятники, на яких зображені видатні карпаторусини або представники професій, або родів занять корінних закарпатців протягом більше десяти століть: священник, вівчар, листоноша, бокораш, художник, працівник заводу мінвод, заробітчанин і т.д.

Тематика статей, які були поділені на рубрики, також була різною: 1) етнографія: демонологія, вишивка, народні вірування; 2) краєзнавство: визначні постаті краю, локальна історія; 3) література: художні твори Анни Мегели та Володимира Новака та інших письменників. Закінчувався випуск рубрикою «Із старої русинської літератури», оповіданням Луки Дем'яна «Олень», взятим з «Літературної Неділі» [15, с. 182–815]. На останній сторінці обкладинки був колаж з картин народного художника України Івана Бровдія [1]. Часопис вийшов за кошти мецената Драгуна Володимира тиражем 500 екземплярів і нараховував сорок сторінок без обкладинки.

Після виходу першого номера була проведена презентація журналу, на котрій визначились з рубриками і було вирішено прорекламувати часопис з метою залучення на майбутнє підписників. Оскільки другий номер виходив також за кошти Володимира Драгуна, то вирішили по максимуму використати його для утворення твердого фундаменту «Отцюзнини» на майбутнє. В першу чергу була збільшена кількість

рубрик. Безпосередньо кожен номер розпочинався із рубрики «Хліб душі» [2, с. 2], присвяченій якомусь церковному святу (русини у більшості відносяться до греко-католицького або православного віросповідання і донедавна свята у них були спільні – Ю.Ш.), котре випадало на період виходу журналу. На першій сторінці був пам'ятник Олександрові Духновичу роботи Михайла Беленя, на останній – репродукції картин Івана Ісака [2].

Таким чином, два номери, видані за кошти мецената, зробили велику підготовчу пропагандистську роботу. Вони підготували ґрунт для подальшої роботи, надали можливість редакції часопису зорієнтуватись у підборі тем та проблем висвітлення у журналі. Зумовили впевненість передплатникам у тому, що журнал, дійсно, надає ту інформацію, яку не зустрінеш у інших медіях.

Починаючи з нового 2017 року, № 1 (3) журналу перейшов на повний госпрозрахунок: вартість передплати на квартал становила 25,86 грн, а на рік – 103,44 грн. перший номер підписали біля 220–230-ти передплатників, при цьому динаміка популярності часопису тільки зростала. Зокрема, в кінці 2017 року передплатників було вже біля 300-х. До кінця 2018 року це число не зменшувалося, при цьому ціна суттєво виросла. Тоді, у передмові № 1 (3) «Отцюзнини» Юрій Продан писав: *«Увірен им, што вчені футурушного століття, котрі будуть изглядати днешный час, з особам позуром поставлять ся до журнала «Отцюзнина» як до историчного жерела»* [3, с.1]

У журналі з'явилися рубрики «Актуальне інтерв'ю», «Русини за гатаром», «Народна медицина», «Сокачество» та ін. всі ці рубрики постійно наповнювались цінним матеріалом і приваблювали читача. Так, у рубриці «Актуальне інтерв'ю», яку вела Юлія Шипович, студентка філфаку УжНУ, друкувались бесіди з народними художниками України Василем Свальявчиком [3, с. 5–6], Володимиром Микитою [8, с. 8–11], Василем Скакандієм [4, с. 4–6], легендарними співаками Вірою Баганич [5, с. 8–9], Ольгою Прокоп [8, с. 12–14], громадським та політичним діячем Петром Проданом [9, с. 37–39], гумористом Михайлом Чухраном [10, с. 9–10] (останніх п'ятьох немає вже в живих – Ю.Ш.), а також зі співачкою Мирославою Копинець [9, с. 10–12], мандрівником Семеном Деяком [9, с. 12–14] та ін. Професійна художниця Антоніна Дурда-Ісак малювала ілюстрації до художніх творів, які й надалі становили 35–40 % площі часопису.

У кінці 2018 року журнал «Отцюзнина» перестав виходити, а редакція часопису перейшла на збір матеріалів та друк «Алманаха днешньої русинської літератури». Відтак були надруковані «Алманахи днешньої русинської літератури – 2019, 2020, 2021, 2022».

У 2022 році Карпаторусинський науковий центр в Нью-Йорку через професора Торонтського університету Павла Роберта Маґочія надав фінансову допомогу, дякуючи якій випуск журналу «Отцюзнина» був відновлений. Журнал суттєво змінився і з культурно-белетристичного перетворився на науково-популярний. Статейний матеріал здебільшого готують вчені-історики УжНУ й майже повністю відсутні художні твори. Це пояснюється функціонуванням паралельно «Алманаха днешньої русинської літератури», який і виходить з цією метою – друкувати художньої літератури. Головне, що журнал видавали вже не одна, а дві організації: Закарпатське обласне товариство імені Олександра Духновича та Русинський культурологічний клуб. З № 1 (13) відмовились від традиції на обкладинці подавати скульптуру або меморіальну дошку [13; 14].

На сьогодні «Отцюзнину» отримують безплатно 500 чоловік. Журнал має свій сайт (<https://otcuznyna.com/>), де можна знайти всі без винятку номери часопису та окремо друкується статейний матеріал. Крім того електронні версії всіх журналів можна знайти на сайтах rueportal.eu/knyhovnyca/otcuznyna та lem.fm/ottsyuznina.

Таким чином, «Отцюзнину» виписують люди різних вікових груп та соціальних статусів. Багато з читачів задовольняються електронним варіантом журналу, тому й доволі важко прослідкувати, скільки саме шанувальників журналу читають його на трьох сайтах. Але журнал, який наповнений історичним, фольклорним та етнографічним матеріалом вчить закарпатців любити свою землю, поважати рідну культуру і не ганьбитися ідентифікувати себе карпатськими русинами. Тому роль часопису «Отцюзнина» у самоідентифікації та формуванні національної свідомості карпаторусинів на сьогодні важко переоцінити.

Список використаних джерел:

1. Отцюзнина. 2016. № 1 (юлій).
2. Отцюзнина. 2016. № 2 (ноявембер).
3. Отцюзнина. 2017. № 1 (3) (януар).
4. Отцюзнина. 2017. № 2 (4) (апріль).
5. Отцюзнина. 2017. № 3 (5) (юлій).

6. Отцюзнина. 2017. № 4 (6) (октобер).
7. Отцюзнина. 2018. № 1 (7) (януар).
8. Отцюзнина. 2018. № 2 (8) (апріль).
9. Отцюзнина. 2018. № 3 (9) (юлій).
10. Отцюзнина. 2018. № 4 (10) (октобер).
11. Отцюзнина. 2023. № 1 (11).
12. Отцюзнина. 2023. № 2 (12).
13. Отцюзнина. 2024. № 1 (13).
14. Отцюзнина. 2024. № 2 (14).
15. Литературна Недѣля. 1942.

Олександр КИРИЛОВЕЦЬ,
*студент 1-го курсу магістратури історичного факультету
(Львівський національний університет імені Івана Франка)*

ЛЕМКИ В ПОЛЬЩІ: ВИКЛИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ПІСЛЯ ДЕПОРТАЦІЙ 1940-Х РОКІВ ЇХ ДО СЬОГОДНІ

Після Другої світової війни (далі – ДСВ), внаслідок комуністичної політики, лемків було виселено з їхніх рідних територій у Бескидах: частину – на територію України, а тих, хто залишився, під час операції «Вісла» розпорошили у західних і північних регіонах Польщі. Лише небагатьом лемківським родинам вдалося згодом повернутися на свою батьківщину [5].

У 2005 році польським парламентом було ухвалено Закон «Про національні та етнічні меншини та регіональну мову», згідно з яким лемки були офіційно визнані однією з чотирьох етнічних меншин Польщі разом із караїмами, татарами та ромами. Це стало першим офіційним визнанням лемків як окремої групи, відмінної від українців, яких цей закон відносить до національних меншин [4].

Сьогодні у Польщі спостерігається зростаючий інтерес до лемківської культури, який триває вже кілька десятиліть. Як член Європейського Союзу, Польща зобов'язується підтримувати етнічні та національні меншини, зокрема лемків, і фінансує різні ініціативи для збереження їхньої культурної спадщини. У кількох селах Бескидів було встановлено двомовні польсько-лемківські назви, а по всій країні активно діють лемківські організації, такі як «Об'єднання лемків» і «Стоваришнія лемків» та інші. Ці організації активно долучаються до культурної діяльності, видають музичні альбоми, організовують фестивалі, зокрема щорічний етнографічний фестиваль «Лемківська ватра», та беруть участь у державних програмах підтримки [5].

Назва «лемки» має місцеве етнографічне походження і, ймовірно, походить від слова «лем», яке на Лемківщині вживають замість «лише» або «тільки». У науковій літературі цей термін поширився в середині XIX століття, хоча його можна зустріти й у раніших джерелах. Що стосується національної ідентичності, лемки довгий час називали себе «руськими» або «русинами» (пізніше також «руснаками»), що є попередниками сучасної назви «українець» [3, с. 85].

Лемки вважають себе нащадками білих хорватів, племені, відомого ще за часів Київської Русі, чії землі були приєднані до Київської держави у 992 році під час правління Володимира Великого. Існують різні версії щодо першого вживання назви «лемки»: одні джерела вказують, що цей термін вперше використав чеський етнограф Ян Чаплович у 1820 році, інші ж стверджують, що це зробив український філолог Йосип Левицький у 1831 році [2].

Географічно територія, де лемки проживали до 1945 року, перевищувала 10 тис. квадратних кілометрів. Лемківщину поділяють на дві частини: південну (закарпатську) і північну (галицьку). Південна частина простягалася від річки Боржави на сході до річки Попрад на заході, охоплюючи частину сучасної Закарпатської області України та північно-східні гірські райони Словаччини. Північна частина простягалася від річки Солинки і річки Сян на сході до річок Попрад і Дунаєць на заході, охоплюючи південно-східні гірські райони сучасної Польщі [3, с. 85].

Після ДСВ лемків піддали примусовому переселенню. З 1944 по 1946 роки частину лемків було депортовано з Польщі до України, де вони переважно оселилися у сільській місцевості. Масштаби

переселення українців з Польщі до УРСР великі. За період з 15 жовтня 1944 року до серпня 1946 року з Польщі до Української РСР було переселено близько 483 тис. українців, з яких приблизно 200 тисяч становили лемки. Під час операції «Вісла» у 1947 році близько 100 тис. лемків, які залишилися на своїй рідній землі, були насильно виселені з Лемківщини та розпорошені по західних і північних землях Польщі. Примусове переселення та акція «Вісла» призвели до кардинальних змін у демографічній карті Лемківщини. Такі обставини ускладнили збереження їхньої культури та традицій. Зміна меж і депортації вплинули на культурну ідентичність лемків, які опинилися поза своїми традиційними етнічними територіями. Після ДСВ змінились й кордони. 27 липня 1944 року, коли Червона армія дійшла до берегів Сяну, лідер Польського комітету національного визволення підписав у Москві таємну угоду про встановлення кордону між СРСР і Польщею по «лінії Керзона». Полякам вдалося отримати значні території на схід від цієї лінії, включаючи українські міста Перемишль, Ярослав і Холм, що залишило сотні тисяч українців на їхній рідній землі у складі новоствореної Польської держави [3, с. 88].

У 1944–1946 роках близько півмільйона лемків було примусово переселено з Польщі до України в рамках так званого «обміну населення». Деякі з них оселилися на Донбасі. Однак у 2014 році лемки з села Переможне на Луганщині знову зазнали втрат через російську агресію і змушені були покинути свої домівки. Кілька сотень представників цієї етнографічної групи приєдналися до лав внутрішньо переміщених осіб і переселилися до Івано-Франківської та Тернопільської областей. Попри тривалу історію переслідувань лемки в Україні досі не мають офіційного статусу депортованого народу. Натомість у Росії «лемківське питання» все ще використовується у політичних цілях [2].

Критерієм для примусового переселення лемків до Польщі здебільшого була релігійна приналежність до східного обряду, тобто до греко-католицької або православної церков. У 1947 році понад 30 тис. лемків були переселені на західні та північні території Польщі, що складало близько 25 % від їхньої довоєнної чисельності. Операція «Вісла» мала не лише військовий характер, але й чітко окреслену політичну мету – остаточне вирішення «українського питання» через примусове переселення та розпорошення українського населення, включно з лемками, на території західної та північної Польщі. Цей план спрямовувався на асиміляцію, полонізацію та фактичне знищення української спільноти через втрату їхньої культурної ідентичності [4].

Частина лемків вважають себе окремим етносом, що має унікальну культуру, історію та мову, відмінну від української. Ці настрої значно посилюються останнім часом. Раніше діти з лемківських родин вивчали українську мову як рідну в школах, але тепер вони можуть обирати між українською та лемківською мовою для навчання [2].

На початку XX ст. на території Лемківщини був досить потужний москвофільський рух, що виявлявся, зокрема, у переході частини лемківського населення з греко-католицизму до православ'я. Згодом ці філоросійські настрої еволюціонували в русинство – ідею, згідно з якою лемки є частиною русинського етнокультурного простору, що охоплює частину Словаччини, Закарпаття та Польщі. Частина лемків у Польщі активно співпрацює з русинськими організаціями у США, Словаччині та Сербії, які підкреслюють їхню окремішність від української національної ідентичності [2].

У Польщі іноді можна почути, що лемки є польською регіональною групою. Однак такі твердження стосуються, в кращому випадку, лише тих лемків, які мають польське громадянство. Це не відноситься до лемків, які проживають в Словаччині чи Україні. Можна також засумніватися, чи польське суспільство готове прийняти «лемківськість» як частину своєї національної ідентичності, оскільки реальні факти це заперечують [1, с. 22].

На сьогодні важко точно визначити кількість лемків у Польщі. Ще під час перепису населення 2011 року частина з них зазначила своє лемківське походження, а частина – українське. За офіційними даними, близько 10,5 тис. людей декларували себе як представники лемківської етнічної меншини. Половина з них вказала, що лемківське походження є їхнім єдиним корінням. Серед лемків є ті, хто ототожнює себе з українським народом, і ті, хто підкреслює свою окремішність як лемків. Сьогодні найбільше лемків проживає на західних землях Польщі. Їхню етнічну самобутність підтримують громадські організації, культурні установи, церкви та школи [5]. Після перепису населення Польщі у 2021 році близько 12,7 тис. лемків визнали свою приналежність до лемківської етнічної групи.

Україна досі не визнала факту депортації лемків, чи інших українців з Польщі, а також не надала їм спеціального статусу. Визнання цього факту постійно відкладається, хоча воно є важливим як у політичному, так і історичному контексті. Це необхідно Україні, адже, визнавши факт депортації поляків з України та етнічних українців з Польщі, можна буде вимагати більше від Польщі щодо акції «Вісла», яка

відбулася після цього «обміну населенням». Зараз часто плутають акцію «Вісла» із депортацією до України, хоча це дві різні події з різним історичним підґрунтям та наслідками [6].

Попри те, що лемки часто ідентифікували себе як окремий народ, відмінний від українського, політична влада (польська, німецька та радянська) здебільшого ігнорувала ці етнічні відмінності. Лемківська громада зазнала спільної з українським народом трагічної долі у XX ст., включно з депортаціями та репресіями [4].

Таким чином, сучасну діяльність лемківської меншини в Польщі необхідно розглядати у тісному зв'язку з діяльністю української громади, враховуючи їхній спільний історичний досвід та культурну взаємодію.

Список використаних джерел:

1. Гальчак Б. Лемківські перспективи на XXI століття. *Історичний архів. Наукові студії*. Випуск 8. 2012. С. 15–23.
2. Костюк Б. Лемки досі не отримали статус депортованого народу – фахівці. *Радіо Свобода*. Дата оновлення: 13.01.2016. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27486169.html> (дата звернення: 10.09.2024).
3. Наконечний В. Історична доля та культурне відродження лемків. *Етнічна історія народів Європи*. Збірник наукових праць. Київ: Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2007. Випуск 6. С. 85–90.
4. Сабов І. Лемківська етнічна меншина в Польщі: історія та сучасність. *Україна та Польща: минуле, сьогодення, перспективи*. Дата оновлення: 29.10.2018. URL: <https://ukrpolnauka.wordpress.com/2018/10/29/лемківська-етнічна-меншина-в-польщі-і/> (дата звернення: 14.09.2024).
5. Савицький Ю. Лемківський феномен у Польщі: як зберегти регіональну ідентичність у вигнанні? *Радіо Свобода*. Дата оновлення: 15.01.2016. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27489618.html> (дата звернення: 12.09.2024).
6. Щур М. Про депортацію лемків у Радянському Союзі не можна було говорити 15 січня. *Радіо Свобода*. Дата оновлення: 15.01.2016. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27499248.html> (дата звернення: 05.09.2024).

Мартін ЖЕЛЕЗНИК,

*студент 2-го курсу магістратури спеціальності «Політологія»
(Ужгородський національний університет)*

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ АВТОНОМНОГО КРАЮ ВОЄВОДИНА (РЕСПУБЛІКА СЕРБІЯ)

Організація державного апарату та децентралізація влади є одними з головних питань сучасної Сербії. Історично до децентралізації тут часто ставилися недбало або з прихованими негативними намірами. Цю тему нерідко використовують для маніпуляцій. Наприклад, децентралізацію іноді розглядають як спосіб створити окрему державу в межах держави або для узаконення корупційних схем на місцевому рівні. Також за децентралізаційними ініціативами часто стоїть політичний популізм, який критикує все, що йде зі столиці, Белграда. Багато таких пропозицій є формальними відповідями на вимоги, наприклад, від Брюсселя, без урахування реальних потреб місцевих громад. У результаті замість вирішення проблем ці ініціативи можуть призводити до їх загострення [1].

Проблеми з функціонуванням державного апарату мають безліч причин. Серед головних – історична спадщина (державні структури та розпад СФРЮ, СРЮ, перехід від однопартійної до багатопартійної системи), політичне зловживання ідеологією, а також державний устрій (республіка, монархія, автономії, регіони тощо). Як і багато інших ключових тем публічного дискурсу, децентралізація викликає поляризацію в суспільстві. Одні вважають її панацеєю для вирішення всіх проблем Сербії, інші бачать у ній інструмент для подальшого розпаду країни [1].

Що стосується публічної влади Автономного краю Воєводина, то тут не все так однозначно, як можна уявити на перший погляд. Відтак, у Воєводині розвинута ідея «автономізму». Для громадян і політичних діячів Воєводини, які підтримують ідею розширеної автономії, цей регіон вважається мультикультурним простором, що об'єднує різні етноси, мови та релігії. Вони бачать Воєводину як

приклад успішного управління, різноманітністю на європейському рівні та вважають, що вона заслуговує на відповідне конституційне й інституційне визнання своєї унікальної ідентичності. Це включає гарантії автономних повноважень у законодавчій, виконавчій та частково незалежній судовій системах провінції. На противагу цим цінностям і прагненням прихильників специфічної, плюралістичної ідентичності Воєводини, в суспільстві існують інші погляди, які розглядають регіон як «північну сербську провінцію» або «Сербську Воєводину». Такі погляди політично артикулюються й сприймають Воєводину як переважно власність найчисленнішої «державотворчої» сербської нації. Ця розділена перспектива також відображається в різних підходах до питання автономії регіону [4, р. 334].

Конституційний юрист Маріяна Пайванчич та історик Ранко Кончар звертають увагу на «процес унітаризації югославської держави» після 1919 року, який, за їх словами, став причиною політичних, національних і конституційних конфліктів. Ці конфлікти торкнулися, зокрема, Воєводини, особливо її економічних проблем і конституційного статусу. Через це питання автономії Воєводини поступово повернулося в політичний порядок денний провідних опозиційних партій країни. Під гаслом «Воєводина для воєводинців» з'явилася критика централізації та авторитарного управління, що породило ідею перетворення Воєводини на конституційне утворення у межах першої Югославської держави. Це також призвело до спроб створити широкий політичний рух – «Воєводинський фронт», учасники якого виступали за федералізацію Югославії, зокрема за визнання Воєводини як однієї з її федеральних одиниць [4, р. 340].

Сербський юрист, професор та політик Ратко Маркович пов'язував другу хвилю автономістичних рухів, яка тривала з 1960-х до 1990-х років, із процесом федералізації Сербії, що перетворив автономні області на своєрідний «corpus separatum» у межах Сербії – «республіку в республіці». Це включало елементи суверенітету, такі як власна конституція, конституційний суд, практично повна законодавча влада на своїй території, а також виконавча та судова влада. На думку Ратко Марковича, конституційні зміни 1989 року були реакцією на тенденції до «послаблення єдності Сербії», спрямовані на усунення деяких «абсурдів» у конституційному статусі автономних областей в Республіці Сербія. Проте найбільш позитивні економічні та соціальні результати провінційної автономії були досягнуті під час періоду повної автономії Воєводини (1974–1989). Саме цей період, за словами вченого та політика, був часом, коли Воєводина мала автономію, що фактично надавала їй права суверенної одиниці [4, р. 341].

Питання територіальної автономії залишається постійним джерелом політичних суперечок і викликів у суспільстві. Оскільки центральні урядові структури не мають змоги повністю скасувати автономні повноваження провінцій, вони зазвичай намагаються максимально обмежити конкуренцію та розподіл влади. Саме це сталося із забезпеченням формальної автономії після ухвалення нової Конституції Сербії. Всі основні державотворчі партії республіки були задоволені такою формою «автономії без реальної автономії» для Воєводини.

Як проєвропейські сили (зокрема, Демократична партія), так і євроскептичні (наприклад, Нова демократична партія Сербії), а також противники європейської інтеграції (зокрема Сербська радикальна партія) підтримали нову конституцію, вбачаючи в ній постійне рішення з потенціалом зміцнити державу та демократію в Сербії. Однак регіональні політичні сили, які діють переважно на рівні провінційної політики й прагнуть обмежити контроль центральної влади, висловили незадоволення. Вони критикували не лише недоліки самого конституційного тексту, а й ставили під сумнів легітимність вищого правового акту країни, оскільки під час референдуму більшість громадян Воєводини не підтримали конституційну пропозицію [4, р. 347].

Із огляду на це, що громадськість у Воєводині й Республіці Сербія постійно нагадує про необхідність конституційних реформ, які стають дедалі актуальнішими в контексті євроінтеграції Сербії.

На сьогоднішній день функціонування автономії та публічного представництва краю Воєводина закріплене Конституцією Республіки Сербія. Так, статті 182 «Республіка Сербія має Автономний край Воєводина та Автономний край Косово і Метохія. Нові автономні провінції можуть бути створені, а вже створені можуть бути скасовані або об'єднані в порядку, передбаченому для зміни Конституції. Пропозиції щодо створення нових або скасування чи злиття існуючих автономних провінцій визначаються громадянами на референдумі відповідно до закону. Територія автономних провінцій і умови, за яких може бути змінений кордон між автономними провінціями, визначаються Законом. Територія автономних провінцій не може бути змінена без згоди її громадян, висловленої на референдумі, відповідно до Закону» [3].

Стаття 183 Конституції в свою чергу регулює питання провінційного характеру: «Автономні провінції відповідно до Конституції та своїх статутів регулюють компетенцію, вибори, організацію та роботу

створюваних ними органів і служб. Автономні провінції забезпечують реалізацію прав людини та меншин, визначають символіку провінції та спосіб їх використання, розпоряджаються власністю провінцій у порядку, встановленому законом. Автономні провінції відповідно до Конституції та Закону мають джерела доходів, надають кошти органам місцевого самоврядування для виконання покладених на них завдань, приймають власний бюджет і підсумковий звіт» [3].

Відповідно стаття 184 визначає питання фінансування та бюджету: «Автономна провінція має власні доходи, які фінансують її повноваження. Види і розмір вихідних доходів автономних провінцій визначаються Законом. Закон визначає участь автономних країв у частині доходів Республіки Сербія. Бюджет Автономної Провінції Воєводина становить щонайменше 7 % бюджету Республіки Сербія, при цьому три сьомих бюджету Автономної Провінції Воєводина використовуються для фінансування капітальних видатків» [3].

Стаття 5 Конституції Сербії диктує права політичних партій гарантує й визнає «роль політичних партій у демократичному формуванні політичної волі громадян. Створення політичних партій є вільним. Забороняється діяльність політичних партій, спрямована на насильницьке повалення конституційного ладу, порушення гарантованих прав людини чи меншин, розпалювання расової, національної чи релігійної ворожнечі. Політичні партії не можуть безпосередньо здійснювати владу, а також підпорядковувати її собі» [3].

На сьогодні серед політичних сил національних меншин у Скупщині Автономного краю Воєводина представлений тільки «Союз воєводинських угорців» (9 депутатів) [2]. Саме ця політична партія угорської національної меншини виступає за: 1) право на внутрішнє самовизначення та принцип безпеки; 2) відновлення автономії для воєводинських угорців; 3) підтримку відновлення значної автономії Воєводини» [4, р. 344].

Таким чином, Автономний край Воєводина є не менш важливим регіоном, аніж Косово і Метохія, якщо говоримо про принцип автономізму в Республіці Сербія. Важливим аргументом для конституційних змін в сфері публічної політики є тенденція Сербії до вступу в Європейського Союзу. Більшість парламентських партій, як правлячих, так і опозиційних, у своїх програмах підтримують саме цей курс держави. Це може сприяти зростанню політичної волі та усвідомленню необхідності конституційних змін, зокрема щодо можливості регіоналізації країни. За таких умов Воєводина може отримати конституційно гарантовані первинні повноваження в низці сфер суспільного життя, за винятком основних державних функцій. Такий крок сприяв би зміцненню її автономії та посиленню регіонального управління в межах Республіки Сербія.

Список використаних джерел:

1. Платформа за национално и друштвено одговорну децентрализацију Србије. *Трећа Србија*. URL: <https://web.archive.org/web/20130119052357/http://trecasrbija.rs/> (дата звернення: 13.09.2024).
2. Посланичке групе. Скупштина Аутономне покрајине Војводине. *Република Србија. Аутономна покрајина Војводина*. URL: <https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=poslanickegrupe#34> (дата звернення: 13.09.2024).
3. Устав Републике Србије. *Република Србија. Уставни суд*. URL: <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/139-100028/ustav-republike-srbije#d2>. (дата звернення: 13.09.2024).
4. Komšić J. Autonomism in Vojvodina. *Comparative Southeast European Studies*. 2013. Vol. 61. № 3. P. 332–362. URL: <https://doi.org/10.1515/soeu-2013-610305> (дата звернення: 13.09.2024).

Анастасія ДАВИДЕНКО,
студентка 4-го курсу філософського факультету
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

СЕГМЕНТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНШИНИ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

Сегментація української меншини в Центральній Європі є важливим аспектом вивчення етнічних груп, їх ідентичності та інтеграції в нові соціокультурні контексти. Українці, які проживають за межами України, зокрема в країнах Центральної Європи, формують численні громади, що відображають різноманітні історичні, культурні та соціальні особливості. Вивчення основних аспектів сегментації української меншини, зокрема їхньої історії, культурної ідентичності та сучасних викликів, які постають перед ними в умовах глобалізації та змінних політичних реалій, дозволяє краще зрозуміти не лише специфіку української громади в Центральній Європі, але й ширші процеси міжетнічної взаємодії та культурного обміну, що сприяють формуванню нових соціальних динамік у регіоні.

Історія української діаспори в Центральній Європі починається з періоду масової еміграції, що відбулася впродовж XVIII–XIX ст. Після падіння Запорозької Січі та політичних змін в Україні, багато українців емігрували до Австрії, Польщі та інших країн регіону. Зокрема, у другій половині XVIII ст. українці з території сучасного Закарпаття заснували сільськогосподарські поселення в Угорщині, які стали основою для формування української ідентичності за межами батьківщини. Цей процес еміграції був зумовлений не лише політичними та соціальними факторами, але й економічними труднощами, такими як аграрне перенаселення на західноукраїнських землях. У результаті українці розпочали створювати компактні громади, які зберігали свою культуру та традиції, підтримуючи зв'язки з рідними землями через обмін культурними цінностями, пресою та приїздом священників і культурних діячів. Ці громади стали важливими осередками української ідентичності в Центральній Європі, де представники діаспори активно долучалися до суспільного життя своїх нових країн проживання, водночас зберігаючи свою етнічну самобутність. Таким чином, історія української діаспори в цьому регіоні є яскравим прикладом адаптації та інтеграції етнічних груп у нових соціокультурних контекстах [1, с. 45].

Зауважимо, що етнокультурна ідентичність українців у Центральній Європі формується під впливом як традиційних українських звичаїв, так і нових соціокультурних реалій. Наприклад, українці в Польщі зберігають свою мову, фольклор та релігійні традиції, проте стикаються з викликами асиміляції, що є наслідком інтеграції в суспільство, яке має свої власні культурні норми та цінності. Важливими елементами є також створення культурних організацій та шкіл, які підтримують українську мову та культуру [3, с. 15]. Такі організації, як Об'єднання українців у Польщі, активно працюють над збереженням культурної спадщини через проведення фестивалів, виставок та інших заходів, що сприяють популяризації української культури серед молоді та нових поколінь. Крім того, національні церкви відіграють ключову роль у формуванні культурної ідентичності українців за кордоном. Українська греко-католицька церква в Польщі не лише забезпечує духовну підтримку своїм вірянам, але й стає осередком для проведення культурних заходів, уроків української мови та музики. Уроки музики, зокрема, організовані при церквах, допомагають молодому поколінню знайомитися з українською класичною музикою та фольклором. Це важливо для підтримки зв'язку з рідною культурою і традиціями. Збереження української мови є ще одним важливим аспектом культурної ідентичності. В Україні мова часто асоціюється з національною гордістю та самобутністю, тому в діаспорі її підтримка стає пріоритетом. Багато українських шкіл у Польщі пропонують курси з української мови як для дітей, так і для дорослих, що дозволяє громадам залишатися на зв'язку зі своєю культурною спадщиною. Цей процес не лише сприяє розвитку мовних навичок, але й формує почуття спільності серед українців у Центральній Європі.

Культурна ідентичність українців у Центральній Європі дійсно є динамічним процесом, що поєднує традиційні елементи з новими викликами сучасності. Вона формується через активну участь у культурному житті своїх країн проживання та збереження зв'язків із рідною культурою, що робить її багатогранною і стійкою до зовнішніх впливів.

Сучасна ситуація для української меншини в Центральній Європі ускладнюється політичними та економічними факторами. Війна в Україні призвела до нової хвилі еміграції, що вплинуло на структуру українських громад у країнах регіону. З початком конфлікту мільйони українців були змушені залишити свою батьківщину, шукати притулок та нові можливості в сусідніх країнах, таких як Польща, Чехія та

Словаччина та ін. Це призвело до значного збільшення кількості українців у цих країнах, що, в свою чергу, змінило демографічний ландшафт і створило нові виклики для інтеграції.

Економічні фактори також відіграють важливу роль у формуванні сучасної ситуації української меншини. В умовах війни та глобальної економічної нестабільності, українці стикаються з труднощами на ринку праці, де конкуренція за робочі місця зростає. Багато з них змушені приймати роботу з низькою оплатою або в умовах, які не відповідають їхньому рівню кваліфікації. Наприклад, за даними європейських досліджень, більше половини працездатних українців у Центральній і Східній Європі знайшли роботу, але часто це були тимчасові або низькооплачувані посади. Багато нових іммігрантів стикаються з труднощами інтеграції через мовний бар'єр та відсутність інформації про права [6, с. 22].

Крім того, політичні зміни в країнах приймання можуть вплинути на ставлення до української громади. Зміни в уряді або політичні кризи можуть призвести до зростання ксенофобії або дискримінації, що ускладнює інтеграцію українців у нове суспільство. Наприклад, в Польщі, незважаючи на загальну підтримку біженців, існують випадки негативного ставлення до українців з боку деяких груп населення.

Водночас українська меншина активно працює над збереженням своєї культурної ідентичності через створення культурних організацій та шкіл, які підтримують українську мову та традиції. Ці ініціативи допомагають не лише зберігати культурну спадщину, але й сприяють інтеграції через взаємодію з місцевими громадами. Ці культурні організації також відіграють важливу роль у формуванні позитивного іміджу українців серед місцевого населення. Вони активно залучають представників інших національностей до участі в своїх заходах, що сприяє міжкультурному діалогу і розумінню. Наприклад, фестивалі української культури, які проходять у великих містах, часто включають виступи місцевих артистів та запрошених гостей з України, що дозволяє створити платформу для обміну досвідом і традиціями [4, с. 12].

Крім того, існує потреба у підтримці прав національних меншин на рівні державної політики. Важливою є роль міжнародних організацій у захисті прав українців за кордоном, а також у сприянні їхній інтеграції [5, с. 30].

Таким чином, сегментація української меншини у Центральній Європі є складним процесом, що охоплює історичні, культурні та соціальні аспекти. Незважаючи на численні виклики, українці продовжують зберігати свою ідентичність та активно брати участь у суспільному житті країн перебування. Подальші дослідження цієї теми можуть допомогти зрозуміти динаміку змін у житті українських етнічних громад за межами України.

Список використаних джерел:

1. Аркуша О.Г., Верстюк В.Ф., Віднянський С.В. та ін. Національне питання в Україні XX – початку XXI ст.: Історичні нариси. К.: Ніка-Центр, 2012. 592 с.
2. Кульчицький С.В. Україна: суспільство й держава на терезах історії (1991–2006 рр.). *Український історичний журнал*. 2006. Вип. 4 (№ 469). С. 15–32.
3. Литвин В.М. Самоствердження України: нелегкий поступ. *Український історичний журнал*. 2003. № 1. С. 3–22.
4. Магда Є.В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват, 2015. 304 с.
5. Рада Європи. Проект «Захист національних меншин». URL: <https://www.coe.int/uk/web/minorities/home> (дата звернення: 12.09.2024).
6. Ткаченко В.М. Росія: ідентичність агресора: монографія. К.: ВЦ «Академія», 2016. 256 с.

РОЗДІЛ 6

УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІУМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА, ВОЛОНТЕРСТВО, БІЖЕНЦІ ТА ВНУТРІШНЯ МІГРАЦІЯ

Олександр ГРИШКО,
*студент 2-го курсу історичного факультету
(Львівський національний університет імені Івана Франка)*

СТАНОВИЩЕ ВЕТЕРАНІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У ВОЄННОМУ ТА ПОСТВОЄННОМУ СУСПІЛЬСТВІ

З початку російської агресії проти України у 2014 році та повномасштабної ескалації конфлікту у 2022 році відсоток військових у суспільстві почав стрімко зростати. Станом на сьогодні кількість військово-вотслужбовців становить орієнтовно 800 000 осіб [1]. У висновку через бойові дії багато з них на даний момент є ветеранами війни. На 2024 р. в Україні зареєстровано близько 1,2 млн. ветеранів. Після завершення війни ця кількість зросте до 5-6 млн. осіб (включно з членами родини) – заява заступника міністра у справах ветеранів Максима Кушніра [2]. Отже, уже зараз ветерани становлять великий відсоток у суспільстві.

Основною проблемою цього питання є адаптація суспільства до даної ланки та навпаки – введення військових у цивільне життя. З метою розуміння та осягнення більш повної картини, автор статті взяв інтерв'ю у двох респондентів, а саме демобілізованих ветеранів. Обидва проходили службу в 125-тій окремій бригаді територіальної оборони та мають чималий бойовий досвід у найгарячіших точках фронту за весь час служби. Ветерани демобілізовані за станом здоров'я у результаті поранень та контузій.

Ставлення суспільства до ветеранів є гострою проблемою як у воєнний час, так і для післявоєнного часу. Головною тезою є те, що цивільні вже зараз повинні готуватись до спільного життя з ветеранами задля того, щоб вони не відчували дискомфорту. Адже військові заслуговують після повернення з фронту відчувати комфорт та безумовну повагу від суспільства через те, що у свій час вони залишили буквально все, аби боронити Батьківщину від ворога. На даний момент ситуація зі ставленням суспільства до ветеранів є складною. За словами одного з респондентів: «На сьогодні у відсотковому співвідношенні ставляться до ветеранів у суспільстві 75 % – позитивно, 15 % – негативно, 10 % – байдуже». Це є суб'єктивні судження, але вони є достатньо правдиві.

На ставлення суспільства впливає низка чинників:

- 1) ставлення держави, як інституції, до ветеранів війни;
- 2) інформаційна війна з росією, яка спрямована на поділ суспільства на групи, що ворогують між собою задля підриву ситуації в тилу;
- 3) менталітет українців, що сформований на негативному досвіді повернення військових з воєн протягом історії.

З цих тез можна виділити два основні аспекти – це влада та суспільство. При цьому, що ці аспекти фактично є рівноцінними, адже влада і є народ, формується логічний висновок, що коли влада змінить своє бачення щодо ветеранської політики та розпочне масову, позитивну пропаганду щодо цього питання, тим самим спонукаючи до зміни своєї думки групи суспільства, які мають негативне або байдуже ставлення до ветеранів. Головну роль у цьому плані відіграє Міністерство у справах ветеранів. На сьогодні важливість ролі ветеранів, що повинна доноситись до суспільства від міністерства, є не достатньою.

Основною ціллю суспільства є переосмислення війни загалом як фактору, що впливає на життя держави й у висновку ставлення до ветеранів. Один з респондентів висловився щодо цієї думки так: «Коли суспільство зрозуміє, що це не війна чиновників та політиків, а війна за життя нашого народу та держави, тоді й ставлення до військових стане кращим». Протягом двох з половиною років повномасштабного вторгнення було проведено велику кількість роботи щодо відношення суспільства до війни.

На сьогодні виявляється, що даної праці є недостатньо, внаслідок чого потрібно продовжувати далі в тому ж дусі й навіть більше. Досі у суспільстві немає тієї думки, що: «Якщо ти не на війні, то ти маєш робити все для війни. Основним є те, що потрібно робити усе можливе задля перемоги та не перекладати

відповідальності на владу чи військо. Влада, військо й народ є одним цілим та становлять нашу державу».

Попри це, на суспільство активно діє російський інформаційний простір. Постійні звинувачення в бік ТЦК, повноцінна спецоперація російських спецслужб по вербуванню цивільних для підпалу автовок ЗСУ, дискредитація влади, фондів підтримки й волонтерів, які збирають завдяки переказам громадян мільйонні суми на допомогу військовим. Ці чи інші моменти присутні у ЗМІ чи соцмережах.

Роль суспільства вже зараз полягає в тому, щоб вибудовувати позитивне ставлення до ветеранів у дорослих громадян та підростаючого покоління. Адже діти є основою нашої нації та майбутнє нашої держави. Якщо вони не будуть розуміти важливість ветеранів та того, що вони зробили у свій час і чому до них потрібно ставитись з повагою, у майбутньому це може стати новим викликом для нашої державності. Суспільство повинне викоринити думки, що «Ми вас туди не посилали!» або «Це не наш вибір, а ваш!». Війна торкнулась нас усіх у тій чи іншій мірі й вона є тим, у чому ми зараз живемо.

Отже, підсумовуючи, наголосимо, що проблема належного ставлення суспільства до ветеранів у теперішньому та повоєнному часі набула державного рівня через їхній великий відсоток у соціумі. Проблематика є достатньо широкою та має низку важливих чинників, що впливають на ставлення суспільства. Зараз головним є розголошення та праця над цим питання у різних сферах людського життя та країни: державному, масовому, науковому, приватному. Адже ми повинні розуміти те, яку роль відігравали, відіграють та відіграватимуть військові у нашому житті та житті держави. Ветерани заслуговують безперечної поваги у суспільства та держави.

Список використаних джерел:

1. Гайдук Ю. Яка чисельність ЗСУ у 2024 році: скільки військових перебуває на фронті. Телеканал «ФАКТИ». Дата оновлення: 23.02.2024. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20240223-yaka-chyselnist-zsu-u-2024-roczy-skilky-vijskovyh-perebuvaye-na-fronti/> (дата звернення 20.09.2024.).
2. Крижний А. Після завершення війни кількість ветеранів зросте до 5–6 мільйонів осіб. «Українська правда». Дата оновлення: 27.05.2024. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/05/27/714276/> (дата звернення 21.09.2024.).

Олег ДЕМКІВ,

доцент кафедри соціології

(Львівський національний університет імені Івана Франка)

Тетяна МАРУСЯК,

доцент кафедри соціології

(Львівський національний університет імені Івана Франка)

ВИКЛИКИ ПРАВОСВІДОМОСТІ В УМОВАХ ДІЇ ОБМЕЖЕНЬ ВОЄННОГО СТАНУ

Військові конфлікти мають значний вплив на суспільство та його структури. Російсько-українська війна поставили українську державу в екстремальні умови. У соціології екстремальні соціальні умови розглядаються як такі обставини життя, які є тривалими і суттєво виходять за межі норм, що історично склалися у суспільстві, суттєво відхиляються від своїх звичайних, буденних показників, негативно впливають на життєдіяльність особистості, груп та спільнот, пов'язані із загрозами для здоров'я та життя людини [5, с.46]. Соціологічне дослідження правосвідомості в цих умовах дозволяє розуміти, які зміни відбуваються в уявленнях, цінностях та поведінці людей, які переживають війну.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»⁷ передбачається «тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина» [2].

Як зазначають психологи, воєнні дії, як екстремальна, надзвичайна ситуація, суттєво змінюють свідомість особистості, яка переживає такі події. У людей з'являються моделі поведінки, що обмежують її соціальну та громадянську ефективність [4, с. 21]. Війна деформує як індивідуальну, так і масову свідомість, що адаптується до нових умов. Одним із соціальних викликів для правосвідомості громадян

⁷ Воєнний стан в Україні було введено Указом Президента України №64/2022 від 24 лютого 2022 року й було продовжено на наступні терміни рішеннями парламенту.

можуть стати ситуації, що породжують необхідність вибору пріоритетів (можливістю вчинити згідно закону чи обійти його, між приватною і національною безпекою, обов'язком та власною вигодою, матеріальними чи духовними цінностями).

Зважаючи на сказане, актуальним є моніторинг сприйняття населенням норм, обмежень та заборон, передбачених воєнним станом. Метою нашої розвідки є дослідження напрямів розвитку правосвідомості населення України в умовах воєнного стану, виявлення тих явищ, які мають вплив на формування (не)правових практик. Такі знання становлять особливий інтерес, оскільки дають можливість розробити стратегію зниження рівня злочинності в державі, долання правового нігілізму та цинізму.

Правосвідомість – це особлива форма відображення правової дійсності, що є складовою суспільної, групової (в т.ч. колективної), індивідуальної свідомості, становить систему взаємопов'язаних елементів, які виражають знання, оцінку, погляди та уявлення суб'єктів про діюче та бажане право, та є рушійною силою дій в правовому полі через формування мотивів та установок на певні моделі поведінки [3, с. 62].

Індивіди та групи через призму категорій законного та незаконного, справедливого та несправедливого, морального та аморального, допустимого та недопустимого, ефективного чи неефективного оцінюють правову систему (діяльність органів у цій сфері, законодавство), себе та інших, обирають власні поведінкові моделі. В цьому контексті ми можемо говорити про наявність правових чи неправових соціальних практик, що вкорінюються у повсякденній поведінці індивідів.

Під неправовими соціальними практиками ми будемо розуміти різноманітні дії та поведінку соціальних суб'єктів, які суперечать встановленим державою законам і правилам. Ці практики можуть виникати як результат низки факторів, таких як відсутність ефективного правової системи, соціальна нерівність, корупція, політична нестабільність, деформації правосвідомості тощо та становити основу зміни чи консервації соціальних порядків, зокрема в українському суспільстві в умовах війни.

Декларативно Україна є правовою державою, що означає дотримання верховенства права, забезпечення здійснення прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина. В умовах воєнного стану втручання держави у приватну автономію індивіда з метою забезпечення загального блага породжує необхідність балансування між принципами / цінностями захисту власних прав (на свободу і життя) та національною безпекою. Обмеження воєнного стану, що розцінюються як порушення прав людини, можуть стати однією з причин деформації правосвідомості та мати наслідком поширення/вкорінення неправових соціальних практик.

Нами було проведено онлайн опитування на тему: «(Не)правові соціальні практики в сучасному українському суспільстві в умовах воєнного стану» впродовж листопада-грудня 2023 року (N=400) [1].

Висновки, які можна зробити виходячи із отриманих результатів:

1) Найбільш ефективними нормами воєнного стану опитані вважають такі як: блокування інтернет-ресурсів країни-агресора (77,9 %); комендантську годину (68,8 %); правову норму, згідно з якою під час воєнного стану неможливе проведення виборів (55,2 %). Натомість, найменш ефективними опитані вважають: обмеження права на свободу думки, слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (15 %); заборону проведення мирних зборів, мітингів, походів, демонстрацій та ін. (37,4 %); обмеження права на таємницю листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції (34,7 %).

2) Нормами, які у сприйнятті опитаних істотно обмежують права, виявились: обмеження права на свободу думки та слова (56,7 %); заборона масових зборів, мітингів, походів (53,5 %); обмеження права на таємницю листування (52,7 %).

3) З усіх оцінених респондентами неправових практик найменш суспільно небезпечними, на їхню думку, є: ухилення від мобілізації; порушення комендантської години; незаконний виїзд військовозобов'язаних за кордон; невиконання безпекових вимог та обмежень (комендантська година, неналежне облаштування укриттів та ін.).

4) На думку опитаних, найбільш суворим має бути покарання зловживань у сфері державних оборонних закупівель, а також правопорушень пов'язаних із поширенням інформації, що сприяє ворогу та завдає шкоди суспільству і збройним силам. Найменш суворо, натомість, слід карати порушників обмежень комендантської години.

У ході дослідження було виявлено, що ефективність норм воєнного стану залежить, зокрема, і від їхнього впливу на забезпечення основних прав і свобод людини. Отримані результати свідчать про необхідність подальших досліджень правосвідомості та можливих проявів її деформації з метою забезпечення соціального порядку, підтримки правової системи держави із верховенством прав людини,

навіть в умовах триваючої війни.

Список використаних джерел:

1. Дані авторського дослідження (онлайн опитування, проведене у листопаді-грудні 2023 року, кількість респондентів – 400 осіб).
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Марусяк Т. С. Деформації правосвідомості: типологія та межі норми. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право.* 2013. № 4. С. 62–67.
4. Негативні психологічні явища у політико-правовій сфері в умовах воєнного конфлікту / В. М. Духневич, О. М. Кочубейник, О. Ю. Осадько, З. Ф. Сіверс ; за наук. ред. В. М. Духневича ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2020. 188 с.
5. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеева. К.: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.

Валентин БУРКАЛО,

доцент кафедри політології і державного управління
(Ужгородський національний університет)

**ЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗРІЛОСТІ ДЕМОКРАТІЇ
ЯК ФОРМИ САМООРГАНІЗАЦІЇ СОЦІУМУ**

Війна, окупація імперською росією частини України, намагання теократії Ірану, ісламських радикалів знищити демократію Ізраїлю, зазіхання на демократичний Тайвань комуністичної, що експлуатує ринок, диктатури КНР, репресії проти опозиції автократій Білорусі, росії, Ірану, КНДР, Венесуели, КНР, їх консолідація в протистоянні з демократіями, безсилля ООН в приборкуванні агресії свого постійного члена, олігархічний популізм В.Орбана, Б.Іванішвілі і загравання з автократами, посилення крайніх правих/лівих в Європі, США, «гібридна правда» нарциса Д.Трампа, що розколює США із загрозою ерозії інститутів демократії – все це радше ознаки відкоту III хвилі демократизації і передвісник її IV хвилі.

Демократія постала як форма самоорганізації пригнічуваних елітами соціальних груп в їх спробах приборкати елітарний егоїзм, егоцентризм. З позиції класичної, неklasичної науки самоорганізація соціуму – один із проявів процесу самоорганізації життя. А це впорядкування, вдосконалення буття, його форм, еволюційно-революційні стрибки до більш високоорганізованих рівнів, аж до свідомого творення людиною нової якості реальності в межах її універсальних законів. Поява органічного життя із неорганічного буття матерії відповідно до антропного принципу вказує на іманентну потенційність життя як атрибуту сущого. Потенційність розгортається до рівня самосвідомості людини. Це дало підстави Т.Шардену вважати, що завдяки людині Всесвіт самоусвідомлює себе, еволюціонує до точки Омега, найвищого рівня організації, складності, свідомості. Омега як осередок, концентрат того, «що любить і є любим» присутня в бутті і єднає все суще любов'ю в єдине цілісне індивідуально самосвідоме Життя, звідки «належить сіяти Христу» «в динамічній повноті ХРИСТА ЕВОЛЮЦІЇ» [10].

Науковці ж заявляють про перехід «від парадигм гіпотези методів до парадигм інтерфеноменів» [6], синергії феноменів. В синергетиці самоорганізація веде до впорядкування – збільшення міри порядку, додання ентропії, міри хаосу, безладу у відкритих нерівноважних нелінійних складних системах [2; 7, с. 44–45, 49]. Водночас це зростання стійкості, стабільності, життєвості, ладу, гармонії, функціональної взаємопов'язаності, синергії єдиного буття складників системи. Влада – інструмент самоорганізації соціуму. Семантичний смисл поняття «влада» – бути в ладу, ладити з буттям, світом. Демократія і авторитаризм – найпоширеніші і протилежні за характером способи самоорганізації. Авторитаризм вимагає підпорядкування силою свавільній волі, централізації, елітарності, нерівності, страху покарання.

Демократія заснована на правах людини, згоді, злагоді, добровільності, автономії індивідуальної волі, свободі волевиявлення, свободі асоціацій громадян. Це рівність перед законом, пошук реалізації і вдосконалення Блага/Добра для всіх, антиелітарність.

Історично авторитарна самоорганізація передувала демократичній. Авторитаризм – це владний егоїзм, демократія – синергія доброї волі. Перше веде до психо-етичних спотворень (его-волі, гніву, ненависті, почуття несправедливості, заздрощів, тощо), конфліктів, психоемоційного, етичного безладу, стресів, психічного, соціального хаосу, друге вимагає облагородження натури, приборкання сваволі, усвідомлення дисфункціональності егоцентризму для блага цілого, добровільної відмови від якостей, що деформують, хаотизують ціле, набуття навичок, компетенцій співробітництва, взаємовигоди.

Доіндустріальні форми демократії (антична, вічова, військова (козацька), дворянська) були протомоделями кристалізації демократичної самоорганізації в межах локальних спільнот (міста-полісу, груп військових, дворян) на принципах самоврядування, рівності, виборності. За індустріалізму завдяки проникненню ідей лібералізму в масову свідомість буржуа групова локалізація була масштабована в межах соціуму (соціетальний), згодом – планети (I хвиля (С.Хантінгтон) демократизації – 1820-1920 р.) (планетарний рівень). Наступні хвилі розширили ареал демократій, ускладнили її форми (від представницької до демократії участі). I-а хвиля була в межах трансформації і переходу від аграрного до індустріального розвитку. Дві наступні – в межах індустріалізму. Хвилі відкочування вказують на ймовірність зворотності лібералізації, демократизації, тобто на потенціал авторитаризму як явища, процесу в індивідуальній, груповій, колективній психіці. За певних умов авторитарний потенціал в надрах демократій має можливість до екстеріоризації – виходу із надр психічного соціуму прихованих несвідомих егоїстичних сил індивідуального, групового, колективного несвідомого, оприявлення і інституціоналізації несвідомого в свідомих діях, вчинках, нормах, цінностях, інститутах, практиках авторитаризму (Німеччина за Гітлера, автократія за В.Орбана в Угорщині, авторитаризм з переходом в тоталітаризм путінізму, поправління, загрози ерозії демократії на Заході). Отже, в межах домінування, інституційного утвердження демократії латентно присутня, або виробляється «інфекція» авторитарного потенціалу, призводячи до хвороби, ерозії, відкоту, а то і демонтажу демократії. Питання: чому авторитаризм історично передує демократії, а не навпаки? В чому вразливість демократії перед авторитаризмом? Що сприяє зрілості демократії? Як вона пов'язана із психологічною, моральною, світоглядною, духовною зрілістю індивідів, груп, соціуму, цивілізації ?

Демократія як форма організації політичного життя постала в межах християнського Заходу, ставши під патронатом Заходу цивілізаційним набутком і нехристиянських соціумів (Японія, Пд. Корея, Індія, Індонезія). Однак арабський світ вона майже не зачепила, або ж тільки поверхово. Християнство – один із трьох, разом з античною демократією, римським правом, підмурків цивілізації Заходу. Заслуга християнства перед демократією у визнанні: цінності людини як «образу і подоби Бога»; самоцінності індивідуальності як «тіла Божого»; рівності всіх людей перед Творцем («для християнина нема грека, іудея, обрізаного, необрізаного»); світоглядному подоланні елітарності, нерівності індивідів, етносів, соціальних груп; відмові від сили як засобу вирішення конфліктів («підстав другу щоку»); утвердженні гуманізму, любові («любите ближнього свого»); піклуванні про ближнього (будь на сторожі брата свого); орієнтації на самоперевершення (примножуйте свої таланти), співробітництво, досягнення зрілості у Христі («Шукайте ж найперш Царства Божого й правди Його, а все це вам додасться» [1, Мт 6:33]).

Процес демократизації має коливальний характер ритмів приливу-відкочування. Відкочування пов'язані з виявом внутрішніх конфліктів в психічному (душі). Вихід конфлікту на поверхню – це можливість побачити у конфліктуючих приховані конфліктні: а) образи (візії) щодо належного; б) ментальні переконання, сформовані на основі образів; в) емоції, які зміцнюють домінуючі переконання, надають їм життєвої енергії, дозволяють групувати, раціоналізувати, систематизувати переконання в концепти, ідеології, світогляди (колективне свідоме); г) таке свідоме стає основою дій, практик, етичних норм, інститутів (філософія, світогляд як практична етика – праксеологічний рівень).

Звільнення від світоглядних оман є дорослішанням, набуття психічної, етичної, філософсько-світоглядної зрілості. Лібералізм, соціал-демократія, фемінізм, ненасильство, екологізм – ті ідеології, з їх образно-світоглядним упорядкуванням свідомості, які стали підґрунтям розбудови більш досконалих форм демократії. З позицій гуманізму, християнського онтологічного оптимізму («настане тисячолітнє царство Христа») демократія продовжуватиме розширюватись, зростати, розвиватись по всьому світу. Дедалі більше націй ставатимуть демократіями, а існуючі демократії продовжуватимуть еволюціонувати до більш демократичних форм правління. Позаяк процес має ритми коливань приливу-відкочування, то

на шляху утвердження нових форм демократії суб'єкту доведеться знов прозрівати власні індивідуальні, колективні ілюзії, що обумовлюють конфлікти. І ці ілюзії – ознака психо-етичної незрілості. Хрестові походи – індикатори християнської світоглядної, психологічної, психічної, етичної, громадянської (політичної) незрілості. Перше обумовлює друге. Християнська зрілість посилювала громадянську зрілість, і, навпаки. Конфлікти виявляли когнітивний дисонанс – ті, хто стверджували свою християнськість, знищували своїх ворогів, яких вони покликані любити. Усвідомлення дисонансу – пробуджує. Європа цей патерн перевершила, Росія, її попи це середньовічне мислення демонструє і зараз.

Тільки переконання всіх, коли люди вирішать, що демократія краща за диктатуру, демократія має можливість розгортатися. Чому демократія краща? Бо утверджує: 1) свободу волі; 2) вільний вибір (добровільність) того, що корисне мені; 3) врахування інтересів іншого/ої як рівних в правах мені, а, отже, і я маю прав не менше за інших; 4) мій голос, воля значимі; 5) значимість іншого; 6) вільне обговорення проблем, дискусія, право не погоджуватись – способи пошуку балансу інтересів; 7) вибори – інструмент вияву того, що хоче більшість; 8) вибір більшості, що не усуває обов'язкові невідчужувані права громадянина; 9) соціальні гарантії для вразливих груп; 10) вільні ЗМІ; 11) контроль громадянського суспільства за владою; 12) залучення всіх до участі (в ідеалі). Отже, свобода, добра воля, дискусія, ненасильство, рівність, турбота, контроль за елітами, самоорганізація, творення власної реальності – переваги демократії. Вони ж є і утвердженням принципів християнства в сфері політики, з правом бути атеїстом. Звідси співпраця, синергія за її рахунок, ріст цілого. А це відмова від власного егоїзму як умова ефективності самоорганізації. Егоїзм – продукт его. Его претендує на переваги за рахунок цілого. Его – це «диявол», «антихрист», змії, що блокує сприйняття цілісності (холостності) єдиного буття, спотворює потік психічної енергії (лібідо, Святого Духу, Ероса) крізь енергетичні сфери (коші – індуїзм, які («кожі») мне для пробудження (прозріння, дозрівання) душі Кожум'яка-сотер-Христос даної індивідуальної душі в метафориці української казки [5]). Спотворення ведуть до появи психо-етичних деформацій, егоїзму (голови змія відростають), психо-етичної незрілості, унеможливлення демократії як довіри, співпраці між рівними братами-громадянами.

Приборкання его, егоцентризму – умова психологічного, психо-морального зростання суб'єкта (індивіда, групи, соціуму, людства). За З.Фройдом, це зміна підпорядкування «Я» (его). Его, з його принципом реальності, повинно звільнитися від залежності Ід («Воно», бажань з їх домінантою принципу задоволення), орієнтуючись на виконання моральних настанов (моральні норми соціуму – «Понад Я»). За домінування у громадян, еліти «Воно» (бажань) над «Я» і «Понад Я» можлива тільки автократія, але не демократія. За домінування «Я» над «Воно» і «Понад Я» можливі нестійкі форми демократії, крихка стійкість яких залежатиме від рівноваги «Я» в його взаємодії з іншими «Я». Приклади – «шляхетська», чи в Україні «олігархічна демократія», як рівновага між олігархічними кланами, на відміну від однопірамідальної олігархічної автократії в Росії за В.Путіна, Угорщині за В. Орбана після 2010 р. Якщо пропонувані соціумом норми (політичні, економічні, моральні) як всезагальні відображають переваги окремих груп, еліт, то самоусвідомлення іншими групами власної людської гідності (рабами у Афінах, міщанами, селянами за шляхетської демократії, громадами за олігархічної демократії) розхитує таку демократію. Стійкі форми демократії можливі тоді, коли «Воно», «Я» (его) підпорядковані «Понад Я» (моральнісному). Тоді це благо для всіх («Понад Я» → «Я» → «Воно»). Власне у Платона це відповідає структурі душі філософа, де розум (Р), несамовитість (Н), жадання (Ж) мають сферну лінійну субординацію: Р → Н → Ж з повнотою мудрості, де знак «→» символізує ієрархічну підпорядкованість складників душі. У демократа, за Платоном, структура душі (Р → Н → <← Ж) вказує на спрямовуючу перевагу жадань (ієрархічно нижчого складника) над волею (несамовитий дух) і розумом. Платон не приймав демократії ще і тому, що не бачив у сучасників здатність опиратися внутрішнім (егоїстичним жаданням) і зовнішнім (маніпулятивним обіцянкам популістів, «трутнів з жалом») звабам, фобіям (страх повернення олігархії, підтримка популістів, один з яких майбутній тиран).

Відповідно маємо рівні морального розвитку (Б.Братусь) як умови чи їх відсутність для демократії: 1) егоцентричний (самоцінним є лише моє «я», інші – засіб моїх егоїстичних забаганок). Даний рівень максимально сприятливий для авторитаризму, а демократія неможлива; 2) групоцентричний (ідентифікація себе з певною групою, її перевагами – сім'я, друзі, статусна, територіальна група, клас, партія, нація) уможливорює хіба що групоцентричні форми протодемократії – вічову, військову (козацьку), дворянську, де члени групи сприймають себе як рівні один одному з виборністю, а жінки – поза владою; 3) соціетальний рівень розвитку моральної свідомості громади (ідентифікація себе з соціумом і

значимістю кожного в нашому цілому «ми», коли проблеми будь-кого громадянин сприймає як свої проблеми, яким прагне зарадити) стає основою інституційної розбудови ліберальної демократії; 4) на есхатологічному рівні людина виходить на усвідомлення цілісності буття як прояву божественного, вбачає у всьому присутність Бога, налагоджує особистий інтимний зв'язок з Творцем. Вона відчуває свою спорідненість не лише з людьми, а й з усім сущим і переймається проблемами усього живого. Тут демократія в ідеалі досягає зрілості, планетарної всезагальності. Та духовність і релігійність, церковність не тотожні. Теократизм Риму, Ірану, імперськість церкви росіян – перешкоди зрілості, бо авторитарна автаркія дисонує з істиною демократизму духовності. Духовність єднає, вона демократична.

Відповідно до концепту морального розвитку Л.Кольберга [12] (3 рівні, по 2 стадії, всього 6), на доконвенційному рівні демократія теж неможлива. На 4-й стадії можлива, якщо влада є демократично налаштована, бо тут діє мораль, що підтримує владу, закон. Правилам підкоряються для уникнення як осуду з боку влади, так і наступного почуття провини. Але тут відповідальність перед владою, а не громадою. Це конвенційний рівень, де діє соціальний конформізм, так бажаний для диктатур. І тільки на постконвенційному рівні, заснованому на принципах моралі суспільного договору, індивідуальних прав і демократично ухвалених законів, яких дотримуються задля загального добробуту (5-а стадія), демократія стає психологічною, етичною, політичною нормою. Зрілі її форми можливі на 6-й стадії, де індивідуальність діє на основі універсальних етичних принципів згідно законів свободи совісті. Ісус, Будда, М.Ганді є уособленням, за Л. Кольбергом, цієї стадії, прояв архетипу самості («Христа в нас») К.Юнга.

Суголосними є ідеї новітніх вчень. Якщо нечисленна еліта вирішує, чи є демократія найкращою формою правління, то справжньої демократії нема [14]. Еліта рідко приймає рішення, що демократія як форма правління краща, ніж диктатура. Часто прагнуча влади контреліта (ленінці, олігархи, спецслужби, популісти), користуючись невдоволенням громади, встановлює імітаційну форму демократії, видаючи себе за ефективних кризових менеджерів (в Україні – особливо за Л.Кучми, В.Януковича, П.Порошенка; Путін, протезе фсб, «борець» з «сепаратизмом» Ічкерії; О.Лукашенко – «борець» з корупцією, з приватизацією (розкраданням) державної власності «ділками», нуворишами). Зрілі/незрілі громадяни є перед вибором: хочемо, щоб правила нечисленна еліта чи народ. Стверджується [14], що це головне питання історії людства. Чимало громадян, істориків, експертів, політиків віддають перевагу правлячій еліті, чи епістократії [3]. Та коли править еліта, для кого краще? Для еліти завжди краще, а більшість фактично стає її обслугою. Диктатури вели до великих катастроф – від імперії Риму до нацистської Німеччини, СРСР. Ні для народу, ні в довгостроковій перспективі навіть для еліти це ніколи не було кращим [14].

Домінуюча еліта завжди визначає себе як правильну до появи іншої еліти, яка заперечує придатність старої, а придатною виставляє себе. Засвоївши уроки історії, їх не повторюють, і навпаки. Тому питання: чи зрілі ті, хто дозволяє правлячій еліті керувати своїми соціумами? І як довго це триватиме дорослішання? Імперії саморуйнувалися через дисбаланс. Вони заходили надто далеко в одну з крайнощів, і коли не могли більше рухатися, запускали низхідну спіраль, що призводила до краху. Не може бути елітарного суспільства, не заснованого на силі. Історія показує, що будь-яка імперія, заснована на силі, саморуйнується. Зрілий соціум не може дозволяти нечисленній еліті переслідувати цю недосяжну мету [14]. Це можливо через усвідомлення і переконання, що найкраща форма правління ніколи не буде елітарною. Бо чим менше осіб контролює процес ухвали рішень, тим більше помилок буде допущено. Соціум, нація стають невірніваженими, входять до спіралі саморуйнування. Цього уникнути можна, розширюючи коло осіб, які ухвалюють рішення, а в перспективі включивши до цього всіх громадян [14].

Основою прогресу є розширення знань, але це більше, ніж інтелектуальні, фактичні знання. Розум більше, ніж мозок. Прогрес стався тому, що зросли розумові здібності людей. Відбулося розширення в умах індивідуумів, у соціальному інтелекті, у колективній свідомості. Метою середньовічного суспільства було збереження привілейованого становища еліти – духівництва, дворян, королів. Метою будь-якого елітарного уряду є збереження елітою її привілеїв. Мета елітарного соціуму визначається елітою, обертається навколо еліти та зберігає її як еліту. Справжньою метою суспільства є розширення індивідуальної та колективної свідомості людей – не тільки тому, що це веде до прогресу, але й тому, що це є мета життя на Землі з духовної точки зору [14]. Вища мета соціуму – сприяти зростанню усвідомленості громадян, зростанню колективної свідомості, що веде до більшого матеріального достатку, більшої свободи, більшого психологічного благополуччя людей. Метою соціуму є добробут, благополуччя народу – всіх людей. Ті, хто виступає проти цього, відстоюють привілеї еліти. Вони, по суті, стверджують, що еліта, її добробут важливіші, ніж добробут громади, яка тоді є прислугою чи рабами цієї

еліти.

Завжди існує динаміка протистояння еліти і народу. Або хочемо кращого для широких верств, або хочемо того, що краще для нечисленної еліти, яка використовує громадян у своїх інтересах. Інформаційні технології створюють умови для комунікації, в якій після дебатов є можливим досягати консенсусу. Суспільство, в якому переважна більшість бере участь у дебатах, є формою плебісцитарної демократії, а не елітарним суспільством.

Перша стадія демократії – представницька, коли громадяни голосують за представників. Це компроміс з ідеєю, що є люди, які більш пристосовані до ухвалення рішень, ніж пересічний громадянин. Наступний етап – рух до прямої демократії, коли принаймні при прийнятті важливих рішень усі люди голосують за них, наприклад, на референдумі [9]. Нації повинні поставити запитання, чи є правління більшості оптимальною формою правління. Згодом проведення референдуму може стати майже формальністю, тому що поступово виникне консенсус, за якого переважна більшість людей є єдиною. Демократія, у тій чи іншій формі, є формою правління за більш зрілих станів соціуму. Це уряд майбутнього [14], з чим важко не погодитись.

Відсутність гнучкості не може гарантувати виживання. Найкраща форма правління та, що забезпечує найшвидше, стійке зростання свідомості громадян, розвиток їх розумових здібностей. І така форма правління має бути гнучкою. Країна не може стати демократичною, якщо серед верхніх 10% освічених, гуманістично налаштованих і навіть більшості громади нема певного рівня демократичної налаштованості, Христобуття в інтерпретації християн. Якщо нема необхідного рівня свідомості Христа [4], то експеримент з демократією не буде успішним [13]. Християнству 2 тис. р., і тільки 200 р. демократії. Попри церковність, християнські якості не переважували его-якості в психіці індивідів, соціуму 17-18 століть. А симпатичні комунізму переконані, що в СРСР-імперії була найкраща освіта. Попри декларований гуманізм, її авторитаризм, ідеологізованість, догми, антидемократичність, що живили тоталітаризм сталінізму, авторитаризм «застою», у їх свідоме і досі не проникає. Ілюзії переконань, нав'язані елітою, її організацією (церква, КПРС), ідеологією (догмати церковні, комунізму) – ізолятори, що блокують вільну течію вільної думки в енергополі свідомості. Така «гуманна» свідомість відкрита маніпуляціям, закрита новому, носій агресії.

З позиції духовної цілісності (холізму), протягом усієї відомої історії існувала динаміка боротьби між нечисленною елітою та більшістю [13]. В елітарному соціумі домінує егоцентризм, егоїзм, зосередженість на собі, яким себе бачать. Перебуваючи в цьому низькому стані свідомості, суб'єкт сприймає себе як відокремлену істоту, яка конкурує з іншими, є в опозиції до них. Тоді є чітка різниця між людиною, людьми її соціальної групи та іншими. Еліти були зосереджені на собі, не звертали уваги на широкі верстви, їх страждання. Вони не відчували стурбованості з приводу поневолення 99% населення, щоб забезпечити собі привілейований спосіб життя. Ісус заклав основу для прогресу Епохи Риб, і остаточним результатом цього буде поширення демократії у світовому масштабі. Основою демократії є слова: "Вчини з іншими так, як ти хочеш, щоб вони чинили з тобою". В еволюції душі настає момент, коли вона починає помічати, що якщо «я ображаю інших людей, вони починають злитися і в якийсь момент можуть образити мене у відповідь. Якщо я щось роблю іншим, то хтось, швидше за все, зробить те саме мені». Процес долання цієї руйнівної спіралі має з когось розпочатися. Хтось має почати з того, щоб ставитись до людей по-іншому. Хтось повинен зруйнувати цю спіраль, роблячи з іншими НЕ ТАК, як вони роблять з нами, а так, як ми хочемо, щоб вони поводитися стосовно нас. Це базова основа демократії, тому що демократія може функціонувати лише за наявності добровільної угоди про те, що є певні речі, які ми не робимо по відношенню одне до одного [13].

Демократія ґрунтується на правах людини, але їх забезпечення, дотримання неможливе за допомогою сили. Опора на силу перетворила б демократію на диктатуру. Їй знадобилося б так багато поліції, і нагляду, що вже не була б демократією. Основа демократії в прийнятті більшістю угоди: «Є певні речі, які ми не робимо по відношенню один до одного, тому що тоді ми можемо жити мирним життям та впевнено будувати своє майбутнє». Це рівень людяності. Тоді нація процвітає, люди процвітають. Чому? Тому, що коли ми служимо іншим, згідно духовного холізму, Всесвіт повертає нам це у примноженому вигляді. Примножуючи таланти в ставленні до інших людей, Бог, Дух, Всесвіт примножать те, що ми отримуємо від Духа (більш високоорганізованої структури в нашому Я), і тому ми матимемо більше. Це є духовна основа для сучасних демократій [13].

Є універсальні закони. Християнство мало стати філософією для конструктивного життя [13]. Якби це вдалося зберегти, сучасним демократичним країнам не довелося б ставати світськими, тому що

суспільства не стали б релігійними від початку. Християни не бачать у християнстві антиелітарності. Причина – католицька церква, яка протягом 17-и століть зображувала християнство як елітарну релігію. Імператору Костянтину не потрібна була всенародна універсальна релігія, де люди могли б самостійно звертатися до Бога. Йому потрібна була релігія, контрольована державою, де люди могли б мати доступ до Бога та спасіння лише через інститут, який він контролював. Через три століття християнська філософія перетворилася на ще одну елітарну релігію, що пригнічує народ, що започаткувала темні віки, створила світську еліту (з «божественними» правами королів і дворян з «блакитною» кров'ю) для управління народом. Римо-католицька церква не віддає Богу Боже, бо вони замінили Христосвідомість свідомістю Петра, який тричі зрікся Христа, і церковна еліта зреклася Христа мільярди разів з 325 року [13].

Католицька церква перетворила християнство на могутню релігію, яка здійснювала хрестові походи, інквізицію, полювання на відьом. «Непомильні» доктрини протиставили християнство раннім ученим (Ориген, ін. [8]). Без цього сучасним демократичним країнам не довелося б ставати світськими державами. Демократія могла настати раніше. Католицька церква більше, ніж будь-який інший фактор, викликала затримку демократії. У церкві, по суті, демократії нема, а жінки і зараз не мають права бути єпископами, кардиналами, «мамами-папами», патріархиями. Якби не було інституціоналізації, елітизації християнства, то демократичні країни могли б виникнути раніше [13]. Вони могли б виникнути в Європі, тому що не було б королів, які вірили, що вони мають божественне право вершити владу. Якби вони сприймали себе, ґрунтуючись на християнському світогляді, то як могли б французи, англійці, німці бути ворогами? Якби всі вони були християнами, слідуючи принципу християнина «чини з іншими...», як могла б існувати ворожнеча? Як могла виникнути війна? Церква московії і зараз виправдовує війну, обіцяючи, як і радикали в ісламі, ґвалтівникам, вбивцям рай. І папа про це мовчить. Це лицемірство, яке викривав Ісус.

Зрілість в Христі (Христобуття) – це визнання того, що інші люди мають ті самі права, що й ми. Насправді це визнання, що у наших власних інтересах ставитися до інших людей так, як ми хочемо, щоб ставилися до нас. Христос – це той, хто приходить, щоб кинути виклик князю світу цього, свідомості егоїзму, егоцентризму [13]. Людський розум здатний стати самореалізацією, що самопідтверджується, самореферентною системою, тому що люди шукають і приймають лише те, що підтверджує їхню непогрішну віру. Людський інтелект може навести аргументи за чи проти будь-якої точки зору, тому люди завжди можуть переконати себе в тому, що вони мають рацію, а все, що протилежне їх думці, не так. Саме це стало причиною загибелі цивілізацій, багатьох катастроф. Воно приносить багато нещастя на індивідуальному рівні, позаяк робить людей нездатними адаптуватися до змін (особистих, планетарних). Адже інфантилізм незрілості свідомості, інтелекту, їх егоїзму – джерело деформацій, конфліктів.

Громадянська незрілість, зокрема в Україні, проявляється почасти в рольових виявах, як: а) вірян, які своєю присутністю, грошима, молитвами живлять московську імперську церкву, попів-імперців, що транслиють в їх свідомість обґрунтованість війни кремля на знищення українців як «волі Бога», як «захист правильної віри» (православ'я) в Христа; б) християн, що не усвідомлюють своє право набути свідомість Христа, як її набув Ісус; в) носіїв української ідентичності, не розрізняючи, що є ті, хто заперечує право бути українцем, і через церкву, партії, ЗМІ, кіно, культуру, мережі, свідомо, наполегливо русифікує українців; в) громадян-виборців олігархічних партій, та тих, хто не усвідомлює імперські символи-ідоли (Катерині, Петру I в Полтаві) – інструменти покріпачення свідомості імперією, перетворення людини в іграшку-жертву забаганок олігархів, чи диктаторів, авторитарної еліти імперії росіян; г) політика/ині, що прагне елітарних переваг, чи є інтелектуальною обслугою олігархів; г) чиновника, що шахрає, дає, бере хабарі – все це чинники затягування війни, страждань, відсутності консолідованої демократії в Україні.

Розум має таку здатність виходу за межі ілюзій, догм, міфів, его-наративів. Можна звільнитись від зашкарублого мислення, тільки прагнучи чогось вище за свій власний розум. Адже якщо не буде чогось іншого, то людська раса приречена. Звідси виклики Христа [13]: перший – це визнання того, що існує щось за межами свого розуму; другий – шукати цей досвід і не дозволяти зовнішньому розуму втягувати його у свій світогляд і фільтр сприйняття. Є щось реальне, є щось, що знаходиться за межами всього, будь-якої ідеї, будь-якого переконання, які ми можемо визначати на Землі. Є щось вище за наш власний розум. Це базова людяність як базова повага до інших. Якщо між людьми немає базової поваги, то наскільки можлива демократія? Ніхто не може змусити країну стати демократичною.

Христобуття – це універсальне поняття, і тому між Христобуттям та демократією існує нерозривний зв'язок [13]. Демократія неможлива без Христа. Є ті країни, де нема демократичної форми правління, і які не мають наміру або мети зробити свої країни більш демократичними, і тому відчувають загрозу з боку демократій [13]. В.Путін, Сі Цзіньпін, О.Лукашенко, Р.Ердоган, Ким Чен Ін, арабські монархи, інші

диктатори відчувають загрозу від демократій, бо знають, що не можуть завадити своїм народам усвідомити, що люди в демократіях ведуть набагато вищий спосіб життя, ніж середня людина в Росії, КНР, КНДР, чи колись в СРСР. В громадян виникатиме закономірне питання: чому ми не маємо того, що є у людей у демократіях? Чи не через те, що не маємо демократичної форми правління? Саме тому з СРСР не випускали «радянську людину – авангард трудящих світу» («совка») на Захід, а звідти не було паломництва робітників в СРСР ні як туристів, ні як бажаючих переїхати. Таку загрозу В.Путін відчував і у двох Майданах, коли маріонетці кремля В.Януковичу довелося тікати з країни. Звідси параноїдальна ненависть до України, сила як засіб примусу, геноцидна війна, прагнення вчиняти дії з дискредитації, припинення демократії, подати її як нижчу форму правління.

Для вступу на шлях зрілості (до Христа) необхідно дозволити старому «я» померти, відродитися в новому «я». Однак забуваємо, що є ті, хто завжди були агресивнішими за нас [11], навіть коли ми ще не пройшли через цей перехідний період. З розвалом СРСР більшість на Заході перебували в цьому стані, відчуваючи, що вже не треба остерігатися Росії. Попри те, що Путін став агресивнішим, люди хотіли рухатися вперед. Путін дійшов до точки всіх диктаторів, коли вони відчувають, що, хоча вони й мають всю повноту влади, її недостатньо. Їх не шанують, не бояться, до них не дослухаються. Звідси бажання зробити щось історичне, епічно важливе для росії, як він це бачить, – повернути росії те лідерство, яке, на його думку, вона займала за часів СРСР.

Входження, за демократії, в менталітет, що не допускає заподіяння шкоди іншим, є входження в трохи наївний стан, коли не можуть собі уявити, що є ті, що хочуть завдати шкоди. Не усвідомлюємо, що на цій планеті все ще багато тих, які хочуть завдавати шкоди іншим, які готові це робити, бачать у цьому свою вигоду. Є ті, хто хоче завдавати шкоди іншим, щоб здобути владу або просто посіяти хаос. На нижчих ступенях Христовуття люди не можуть впоратися зі злом, не можуть уявити, що воно є. Вони думають, що оскільки вони змінилися, інші люди також змінилися. Або принаймні захочуть це зробити, якщо тільки дати їм шанс. Демократії відчувають себе зобов'язаними, через свої християнські, гуманітарні, політичні переконання, дати Росії шанс на розвиток, нормалізацію. Докір Заходу, що він вигодував монстра, не враховує стан свідомості, в якому був Захід, коли ЄС розширювався, а в росії змінився президент 2008-2012 р. Потім Брекзїт. Захід піднявся на більш високий рівень розрізнення Христа, ніж він був до вторгнення в Україну [11]. Це розрізнення за принципом: «Будьте мудрими, як змії, але нешкідливими, як голуби». Час надавати Путіну свободу дій добіг кінця і необхідно визнати, що йому ніколи нічого не буде достатньо. А це означає, що якщо він завоює Україну, то на цьому не зупиниться. Західним країнам необхідно зробити крок уперед і досягти тонкої рівноваги, коли вони, з одного боку, нешкідливі, як голуби, але, з іншого, безсумнівно, мудрі щодо егоїзму зміїв [11].

Висновки. Демократія – найоптимальніша форма самоорганізації соціуму, бо завдяки свободі уможливорює гнучкість, динамізм розвитку, передбачаючи благо всіх через добру волю узгодження своїх інтересів кожного з усіма, що не можливо як без відчуття власної гідності, так і без добровільного приборкання чималих пластів свого внутрішнього егоїзму. Демократія – спосіб зменшення і егоїзму, який продукує ентропію, і самої ентропії. Утвердження демократії вимагає певного рівня психо-етичної зрілості. А це є внутрішній баланс між власним его, егоїзмом та совістю (Понад Я, сотером, самістю, «Христом в нас»), врахуванням інтересів інших, всієї громади (цілого), що визначає психологічну передумову для демократії. Усвідомлений вибір демократії як цінності, утвердження її етосу в політичних практиках повсякденного спілкування – експліцитний вияв етичної передумови. Християнство сприяло розгортанню потенціалу (світоглядного, психологічного, етичного, політичного) демократії, а еліти (релігійні, світські) радше його блокують. Зростання в само усвідомленні, психо-етичне дорослішання широких верств зміщує внутрішній баланс у психіці індивідів, груп, соціуму до Вищого Я, більш високих рівнів психо-моральної самоорганізації людини – основи більш зрілих форм демократії. Інтелектуальне зовнішнє знання, без подолання психо-етичної незрілості, недостатнє для зміцнення стійких форм демократії. Війна прискорює потребу переходу до більшої зрілості і власної психіки, і етосу, і демократії, і знань про свою душу, її призначення, мету розвитку в Єдиному Бутті Єдиного.

Список використаних джерел:

1. Біблія. Перекл. І Огієнка. URL: <https://ukrbible.at.ua>
2. Бойко-Бойчук Л. Синергетичний підхід / Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал, та ін. К.: Парламентське вид-во, 2011. С. 664–666.
3. Бреннан Дж. Проти демократії / Пер. з англ. М.Є.Бистрицького. К.: Дух і Літера, 2020. 464 с.

4. Буркало В. Христосвідомість як вияв божественної природи людини в сакральних текстах Вчення Єдиного Життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія. Політологія. Соціологія. Філософія*. Вип.17. Ужгород, 2014. С. 9–19.
5. Буркало В. Теософські ремінісценції буддо-християнської смисло-символічної сутності української казки про Кирила Кожум'яку. *Innovative trends in science, practice and education. Proceedings of the VII International Scientific and Practical Conference Munich, Germany, February 22 – 25, 2022*. С. 439–443. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/42746/1/%D0%9E%D0%A1%98.pdf> (дата звернення: 10.09.2024)
6. Воробйова О. Порядок з хаосу. Zbruc. Дата оновлення: 30.11.2021. URL: <https://zbruc.eu/node/10> (дата звернення: 8.09.2024)
7. Синергетика і творчість: [монографія] / За ред. В.Г.Кременя. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2014. 314 с.
8. Ранні Отці Церкви: Антологія / ред. М.Горяча. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2015. 512 с.
9. Фомина С. Локальні форми прямої демократії в європейських країнах. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 22–27.
10. Chardin P. *Le Christ évolutif*. Éditions du Seuil, 1966. 166 p.
11. Democracy needs to step up to a higher level of Christ discernment. URL: <https://ascendedmasterlight.com/democracy-needs-to-step-up-to-a-higher-levels-of-> (дата звернення: 7.09.2024)
12. Kohlberg L. *The Psychology of Moral Development: The Nature and Validity of Moral Stages / Essays on Moral Development*, Vol. 2. Harper & Row, 1984.
13. There is no democracy without Christhood. URL: <https://ascendedmasterlight.com/there-is-no-democracy-without-christhood/> (дата звернення: 12.09.2024)
14. (Why) is democracy better than any other form of government. URL: <https://ascendedmasterlight.com/why-is-democracy-better-than-any-other-form-of-governm> (дата звернення: 10.09.2024)

Людмила МАЗУКА,

старший науковий співробітник відділу етнополітології

(Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, м. Київ)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТНІХ ПРАВ ДІТЕЙ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ДО КРАЇН ЄС ЯК ЧИННИК ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ З УКРАЇНОЮ

З початку російського широкомасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року за кордон з України, переважно в країни Європейського Союзу, виїхало (за різними даними) більше 2 млн дітей, що становить третину вимушених переселенців. Окрім цього невідомо скільки українських дітей було вивезено до РФ та яка частина залишається ще в окупації.

За даними порталу «Діти війни», всього з 24 лютого 2022 року Росія вивезла більше 19 тисяч дітей. Це лише ті випадки, які вдалося зафіксувати поіменно офіційно. Реальна цифра набагато більша. За даними російської влади, депортованих з України дітей понад 700 тисяч [5]. За даними організації *Save Ukraine*, з 2014 року було викрадено з території України російською окупаційною владою більше одного млн. українських дітей.

За даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України (грудень 2023 року), наразі близько чотирьох тисяч прийомних дітей опинилися на окупованих територіях або були депортовані на російську територію. У 2022–2023 роках у РФ було ухвалено низку законів та інших правових актів, які мали сприяти асиміляції українських дітей.

Дослідження Єльського університету виявило, що понад 2 400 українських дітей віком від 6 до 17 років були привезені до Білорусі з чотирьох українських регіонів, частково окупованих російськими військами. У Білорусі українських дітей так само перевиховують згідно з наративами російської пропаганди.

Оскільки значна частина українських дітей на не визначений термін буде залишатися за кордоном, для них особливо гостро стоїть питання забезпечення вибору у майбутньому. На відміну від дорослих їх асиміляція у суспільства країн перебування проходить набагато легше, а зв'язок з країною походження зникає набагато швидше.

Найбільше дітей шкільного віку з України зареєстровано в Польщі – понад 528 тис., Німеччині – близько 290 тис. і Чехії – 70,5 тис. В Італії, Румунії, Іспанії та Словаччині – від 30 до 40 тис.

Згідно дослідження «Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення» [7], проведеного Центром економічної стратегії спільно з дослідницькою агенцією *Info Sapiens* (грудень 2023 – січень 2024 року), більшість дітей, які отримали тимчасовий прихисток в країнах Європейського Союзу, хочуть повернутися до України (22 % – точно, 25 % – скоріше). Але ці показники є дещо меншими, аніж серед дорослих. Окремо варто зауважити, що діти старшого шкільного віку (15–17 років) найменш схильні до повернення в Україну.

За останні півроку частка дітей, які точно хочуть повернутися до України, скоротилася. При цьому зросла частка тих, хто ймовірно або точно планує залишитися за кордоном.

Важливий нюанс: діти, які мають контакт з українською школою, більш схильні повернутися додому, ніж ті, хто навчається у школі за кордоном. Імовірно, українська освіта (попри дистанційність) підтримує для дітей середовище та емоційне коріння, які краще зберігають бажання повернутися до України, аніж коли зв'язок з українським середовищем порушений. Сім'ї, які більше схильні до повернення, більш імовірно підтримуватимуть навчання своїх дітей в українській школі.

Освіта є важливим фактором, для вирішення родиною біженців, повертатися в Україну чи ні й коли.

Законодавства європейських країн передбачають вступ до місцевих шкіл учнів, які проживають понад пів року в країні з метою максимальної інтеграції у національну освітню програму. Попри те, що більшість європейських країн дозволяють займатися дистанційно в українській школі, під час перебування в місцевих школах після стандартних занять, є і такі країни (Франція, Нідерланди), що дозволяють дистанційні заняття в українській школі лише вдома у вільний час, оскільки вважають, що це заважає інтеграції.

В окремих країнах заняття з української мови заохочуються як позакласна діяльність. Це може призвести до того, що значній частині учнів буде досить складно продовжити навчання в українській школі, що спонукатиме їх залишитися на довгий час у країні тимчасового перебування з метою подальшого отримання вже професійної освіти [3, с. 198]. Тим більше, що іноземні університети в сусідніх з Україною державах, таких як Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, проводять активні кампанії по залученню українських абітурієнтів до навчання у своїх університетах на вигідніших умовах і з кращою перспективою на майбутнє. Наприклад, Угорський Фонд Сечені та Університет Обуда розробили спільну програму, загальна сума якої перевищує 10 мільйонів форинтів. Програма спрямована на довгострокову підтримку студентів-біженців з України, які хочуть здобути або продовжити здобувати вищу освіту в Угорщині.

Європейські країни зацікавлені у швидкій адаптації та інтеграції українських дітей. Для цього виділяються кошти з державного бюджету, надається можливість безкоштовних курсів з вивчення мов. Наприклад, у Чехії основним завданням влади є максимальна інтеграція українських дітей до чеської освітньої системи. Для підтримки навчання українців уряд Чехії виділив 13 млрд. чеських крон [6]. У Польщі соціальна допомога за програмами «800+» (щомісячна допомога на дитину у розмірі 800 злотих) і «добрий старт» (одноразова допомога у розмірі 300 злотих) тепер надаватиметься українським сім'ям лише у разі, якщо дитина ходить до польської школи [1].

Більше ніж половина дітей дошкільного та середнього шкільного віку у країнах, які приймають біженців, не охоплені національними системами освіти. Серед причин низького рівня охоплення навчанням – мовний бар'єр, труднощі з доступом до школи та перевантаженість освітніх систем [8].

Найбільше дітей українських біженців від війни пішли до шкіл у Польщі. Загалом у цій країні перебувають 992 670 біженців, з них 33 % – діти шкільного віку. З них до шкіл було зараховано 55 % (181770), а 27 % використовують Всеукраїнську школу онлайн. У Чехії з 341 417 біженців 28 % – діти. До місцевих шкіл пішли 54 % (51 282). У Болгарії проживають 169 575 українських біженців. Із них 38% дітей шкільного віку (до грудня 2022 року у болгарських школах навчалося лише 2 250 дітей). У Румунії із 131462 біженців діти шкільного віку становлять 26 %. Станом на березень 2023 року в румунських школах навчалося 4 008 українських дітей (11 %). Натомість 71 % використовують платформу онлайн-школи України. У Словаччині знайшли прихисток 102090 українців, з них дітей шкільного віку – 25%. До школи пішли 59 % дітей. Освіта для дітей-біженців зі статусом тимчасового захисту не є обов'язковою. У Молдові зареєстровано 109 645 біженців із України. Дітей шкільного віку – 44 %. До школи пішли лише 4 % [4]. В Угорщині, лише в столиці – Будапешті проживає зараз 17 тисяч українських дітей. Освіту в угорських школах отримують лише до 5 тисяч дітей.

Які наразі настрої вимушених українських переселенців за кордоном? За результатами дослідження *Periscope Research* (ініційоване ГО «Український Жіночий Конгрес» та проведене 1–12 листопада 2023 року), кожна друга респондентка (49 %), у якої є діти у віці 6–17 років, хотіла би продовжити навчання своїх дітей за кордоном [2].

Соціологічне дослідження «Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. Третя хвиля дослідження» демонструє, що українські студенти іноземних закладів вищої освіти є менш схильними до повернення в Україну [7].

Наведених вище даних достатньо для того, щоби зробити три основних висновки:

по-перше, велика частка української молоді може залишитися за кордоном і бути втраченою для України на довгі роки. Це вплине не лише на демографічну ситуацію, а й обмежить людські ресурси для відновлення та розвитку України;

по-друге, викрадені з України діти, які вивезені російською владою з окупованих території України знаходяться під ризиком не лише неповернення на Батьківщину, але й насильницької асиміляції та позбавлення права вибору;

по-третє, українська молодь, яка складає значну частину біженців від війни користується значною підтримкою країн, які надали тимчасовий притулок і вже найближчими роками може стати додатковим фактором розвитку цих країн та їх економічного зростання;

Зрозуміло, що наразі неможливо створити умови для повернення всіх українських дітей до України з безпекових причин, тому надзвичайно важливо, на державному рівні забезпечити збереження зв'язку з Україною, який відбувається насамперед через освіту.

Якими мають бути реалістичні та оптимальні підходи до вирішення проблеми?

По-перше, доцільно було б використати стратифікацію молоді (дошкільний вік, шкільний вік і студентська молодь) і основний акцент зробити саме на створення умов в Україні для повернення батьків дітей дошкільного та шкільного віку. Студенти, які вже навчаються в вищих навчальних закладах країн Європейського Союзу, або готуються до вступу, мають отримати вибір місця роботи (в Україні чи в країні тимчасового притулку) після завершення освіти. Корисно було б запровадити подвійні дипломи українських та закордонних вищих навчальних закладів, використавши для цього фонди, які надаються як програмами Європейського Союзу, так і спеціальними програмами країн-членів.

По-друге, основний акцент державної української політики має бути на тому, щоб створити такі умови, при яких процеси пристосування до вимушеного тимчасового перебування за кордоном доповнювалися б можливостями отримання української освіти та сталим зв'язком з Батьківщиною. Україна вже запровадила оновлену дистанційну форму навчання для українських школярів-біженців. Важливою є підтримка українських шкіл за кордоном та забезпечення видачі ними українських документів про освіту, що у подальшому дасть можливість здобувати вищу освіту в Україні. Учні, які повернуться в Україну, мають першочергово зараховуватися до шкіл, в яких вони навчалися.

По-третє, доцільно розробити порядок зарахування в українських закладах освіти навчальних результатів із предметів, які здобувачі освіти вивчали у закордонних школах. Також потрібно спростити процес вступу до українських вишів на основі документів про середню освіту країн ЄС (визнання документів) та підсилити роботу з досягнення сумісності дипломів вишів України та країн тимчасового притулку.

По-четверте, важливими є програми викладання української мови, літератури та історії дітям-біженцям через онлайн-платформи та суботні школи у великих містах. Доцільним було б врахування міжнародного досвіду зі створення центрів вивчення рідної мови за кордоном, зокрема, за рахунок імплементації державних програм фінансової підтримки, надання субсидії та методичної допомоги.

По-п'яте, необхідно через існуючі та нові двосторонні та багатосторонні механізми забезпечити більшу взаємодію та координацію державних структур України та країн-тимчасового притулку української молоді.

Загалом питання подальшої долі молодих українців – біженців від війни, могло бути вирішене більш ефективно в разі прискорення темпів європейської інтеграції України, проведення відповідних переговорів та приєднання до Європейського Союзу. Зазначені питання вирішувалися би набагато простіше у спільному політичному, соціальному, економічному та освітньому просторах, що очевидно не лише допомогло би захистити права дітей, але й знизило би напругу в дилемі – асиміляції чи їх повернення на Батьківщину.

Список використаних джерел:

1. Асиміляція в обмін на гроші? Дуда підписав закон про обмеження пільг для українських біженців. URL: <https://images.app.goo.gl/EmQkeeoVNuRw2d5k7> (дата звернення: 09.09.2024).
2. Звіт за результатами дослідження «Дослідження щодо ключових факторів та передумов, що спонукатимуть українських мігрантів повернутись до України та долучитись до процесу відбудови на місцевому рівні». URL: <https://images.app.goo.gl/f3tT6Vcact6q4gTY9> (дата звернення: 06.09.2024).
3. Мазука Л. Проблема збереження національної ідентичності українських дітей які у зв'язку з російською агресією вимушено перебувають за кордоном. Integration of Education, Science and Business in Modern Environment: Winter Debates: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Internet Conference, February 23–24, 2023. URL: <https://images.app.goo.gl/TVvKHs7ik16M8xdU6> (дата звернення: 06.09.2024).
4. Мають намір повернутися в Україну. З якими проблемами стикаються українські діти в ЄС. URL: <https://images.app.goo.gl/vZkKzeRZMRsf7NqT8> (дата звернення: 09.09.2024).
5. «Роздягнули догола, знімали на камеру»: життя українських дітей під контролем Росії. URL: <https://images.app.goo.gl/ZLNMGTsbrynLAsoS8> (дата звернення: 06.09.2024).
6. Танасійчук О. Батальйони паперових танків, або як навчаються українські школярі-біженці у Чехії. URL: <https://images.app.goo.gl/WMktieDcV9mDaqr59> (дата звернення: 06.09.2024).
7. Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. Третя хвиля дослідження. URL: <https://images.app.goo.gl/wSj4YHLsw8UyoPy59> (дата звернення: 06.09.2024).
8. Четвертий рік ускладненого освітнього процесу спричинив серйозне відставання у шкільній програмі серед українських дітей – ЮНІСЕФ. URL: <https://images.app.goo.gl/GRcR6GHMYZNVvLWh6> (дата звернення: 06.09.2024).

Марія МЕНДЖУЛ,

*професорка кафедри цивільного права та процесу
(Ужгородський національний університет)*

**ПРИНЦИП НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ ТА ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ ДІТЕЙ ІЗ ЧИСЛА
НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН**

З 2014 року триває гібридна війна РФ проти України, а після 24 лютого 2022 року та початку повномасштабного вторгнення щодня зростає кількість постраждалих дітей різних національностей. На 19 вересня 2024 р. загинуло 575 дітей, поранених – 1 609, зниклих – 1957, примусово переміщених та депортованих – 19 546 дітей (повернуто тільки 388), постраждалих від сексуального насильства – 15 [1]. При цьому облік по кількості постраждалих дітей та їх національної приналежності не ведеться. Але незалежно від належності дитини до певної національної меншини держава повинна максимально виконувати свої позитивні зобов'язання по міжнародним договорам та гарантувати безпеку, ефективний захист, дотримання принципу найкращих інтересів дитини, сприяти поверненню депортованих дітей.

Європейський суд з прав людини при розгляді справ щодо дітей постійно констатує необхідність дотримання принципу найкращих інтересів дитини, навіть якщо вони суперечать інтересам батьків чи інших осіб. Вказане підтверджено і у п. 76 рішення Європейського суду з прав людини «М.С. проти України» від 11 липня 2017 р. [2]. Крім того, ЄСПЛ у рішенні по справі «Л.Д. та П.К. проти Болгарії» зауважив, що приватне життя «якщо це виправдовують обставини, може поширюватися не лише на вже сформоване сімейне життя, а й на стосунки, які можуть виникнути між дитиною, народженою поза шлюбом, та її рідним батьком» [3]. Безперечно при цьому можуть братися до уваги характер стосунків між рідними батьками, а також інтерес і прихильність, які рідний батько виявляє до дитини до і після народження (рішення у справах «Нуланд проти Фінляндії» [4], «Анайю проти Німеччини» [5] та інші).

У 2022 році був прийнятий новий Закон України «Про національні меншини (спільноти) України», який не приділяє окремої уваги питанню гарантуванню прав дітей із числа національних меншин. Тільки в одній статті у розрізі опису функцій Центру національних меншин (спільнот) згадується про допомогу громадським об'єднанням національних меншин щодо втілення молодіжного/дитячого проєкту, ціллю якого є виховання толерантності до різних осіб із різною етнічною, мовною, культурною та релігійною ідентичністю. Єдине в умовах війни та шість місяців по її завершенню законом запроваджені обмеження для тих інституцій громадянського суспільства, які належать до російської меншини, зокрема права на

створення та участь у діяльності громадського об'єднання, мирних зібраннях, отримання фінансування на діяльність, як із бюджетів, так і інших джерел, входження до дорадчих органів при публічних органах влади, отримувати підтримку від Центру національних меншин (спільнот), входити до складу міжурядових двосторонніх комісій. Вказані обмеження обумовлені воєнним станом, поширюються і на діяльність тих організацій, які представляють російську національну меншину та орієнтовані на допомогу дітям.

Таким чином, в умовах війни існує часткове обмеження прав інституцій громадянського суспільства російської національної меншини, щодо прав окремої дитини, яка належить до національної меншини, то обмежень її основних прав не передбачено.

Список використаних джерел:

1. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>
2. «М.С. проти України» 11 липня 2017 року. URL: <https://bh.cn.court.gov.ua/sud2501/pres-centr/news/405888/>
3. Affaire «L.D. et P.K. c. BULGARIE», (Requêtes nos 7949/11 et 45522/13). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:\[%22FRE%22\],%22appno%22:\[%227949/11%22,%2245522/13%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-169695%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:[%22FRE%22],%22appno%22:[%227949/11%22,%2245522/13%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-169695%22]})
4. «Nylund v. Finland» 27110/95, Decision 29.6.1999. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2227110/95%22\],%22itemid%22:\[%22002-6481%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2227110/95%22],%22itemid%22:[%22002-6481%22]})
5. «Anayo v. Germany», Application no. 20578/07. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2220578/07%22\],%22itemid%22:\[%22001-97799%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2220578/07%22],%22itemid%22:[%22001-97799%22]})

Ігор БЕГЕШ,

*доцент кафедри політології і державного управління
(Ужгородський національний університет)*

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Політична культура, включаючи в себе сукупність цінностей та моделей поведінки, є надзвичайно чутливою до змін, особливо якщо мова йде про зміни, спричинені війною. Ключова орієнтація суспільства в умовах війни – орієнтація на самозахист, на виживання. Це цілком логічна та виправдана ціль, адже без збереження суспільства та його здатності до самоврядування неможливо буде вільно працювати над реалізацією інших цілей.

Втім, це призводить до винятково ієрархічної моделі цілепокладання, в якій всі цілі, окрім екзистенційної (виживання), відходять на «задній план», стають «фоном» у процесі боротьби. Такими цілями можуть бути забезпечення демократичних процесів, розбудова громадянського суспільства та необхідні реформи, які повинні забезпечити перехід суспільства на якісно новий рівень у своєму розвитку. Звичайно, це не може не позначатися на політичній культурі.

Українське суспільство зараз переживає один із найважчих періодів своєї історії – відстоювання власної незалежності, культурної та політичної ідентичності. Війна з російським агресором є війною з імперією, яка, будучи максимально ослабленою після падіння свого радянського втілення, назбирала достатньо сил для того, щоб уможливити черговий рецидив експансіонізму. Однак, це не єдиний вимір цієї війни – її також можна (і варто) сприймати як війну за демократію, адже тут чітко простежується протистояння волелюбної, демократичної країни з автократією, боротьба двох різних моделей саморепрезентації та двох різних підходів до державного будівництва. Ф. Фукуяма з цього приводу зазначав: «Хай інколи важко повірити, але Україна справді досягла значного прогресу в становленні сучасної ліберальної демократії, що є істотним досягненням з огляду на зусилля Росії підірвати її успіх» [2, с. 10–11]. Успішна, демократична, інтегрована в Західну систему цінностей Україна є найбільшим страхом імперії, адже вона уособлюватиме межу для імперських амбіцій.

Втім, довге тривання війни (мова йде про роки, чи навіть десятиліття) позначається не лише на демографії та економіці країни, але також може призвести до відчутних змін у політичній культурі. Одним із ключових викликів у даному контексті є атрофія демократичного процесу, яка обумовлена відсутністю виборів. В умовах повномасштабної війни, коли неможливо гарантувати безпеку виборців, також важко

забезпечити і одну із базових цінностей демократії – змінюваність влади.

Відтермінування виборчого процесу не може не позначитись на політичній свідомості суспільства, що може призвести до небажаних трансформацій як у демократичних інститутах, так і в політичній культурі (а саме – культурі політичної участі). Це, у свою чергу, може стимулювати негативні зміни в тому політичному порядку, який є таким важливим для демократій, і таким неприйнятним для автократій. Таким чином, одне із завдань українського суспільства у боротьбі з автократією полягає в тому, щоб самому не стати автократичним.

Іншим важливим викликом є надмірна радикалізація політичної свідомості, що, зрештою, в умовах війни не є чимось незвичним. Сутність війни віддзеркалює дихотомія «свої-чужі», «друг-ворог». Ця дихотомія знаходить своє вираження не лише у військовій чи політичній сферах, але також і на рівні буденної соціальної комунікації. Боротьба з агресором передбачає максимальну акумуляцію всіх ресурсів, у тому числі й інформаційних. Сам процес комунікації в умовах війни радикалізується. Втім, досить часто ця радикалізація призводить до загостреного сприйняття «іншого», а також до екстраполяції образу ворога на своїх співгромадян. Особливо це відчутно в плюралістичному суспільстві, яке складається із різних суспільних груп, відмінних одна від одної світоглядно, мовно, культурно чи ідеологічно. Подібна радикалізація може призводити до конфліктів усередині суспільства, що є вкрай небезпечним в умовах військового протистояння із агресором.

За таких обставин особливої актуальності набуває питання толерантності, механізми якої здатні пом'якшувати конфліктність та посилювати відчуття солідарності. Проактивна толерантність здатна позитивно вплинути на єдність суспільства, згуртувати його навколо тих цілей, які об'єднують суспільні групи, незалежно від розбіжностей між ними. Солідарність та єдність є тими ключовими факторами, без яких перемога у війні є неможливою. В даному контексті цілком слушно висловився М. Розумний: «У сфері суспільної свідомості та інформаційної політики має утверджуватися концепція «Україна – спільний дім», що виключає дискримінацію громадян за етнічною, конфесійною чи мовною ознакою щодо участі в політичному житті, але покладає на них відповідальність за престиж власної держави, її безпеку та обстоювання національних інтересів» [1, с. 192]. Таким чином, турбота про політичну свідомість громадян є не меншою складовою обороноздатності країни, ніж турбота про військо.

Також слід наголосити на ще одному виклику, який здатен вплинути на процеси трансформації політичної культури, а саме – на небезпеці популізму. Навіть в мирні часи популізм, з його орієнтацією на прості рішення складних проблем, є небезпечною тенденцією в розвитку суспільства, а в реаліях війни небезпечність цієї тенденції здатна, щонайменше, подвоїтись. Сучасна політична наука здатна простежити прямий зв'язок між посиленням популізму та послабленням комунікації політичної влади та громадянського суспільства. Така комунікація є не тільки основою демократичному процесу, але також позитивно впливає на легітимність влади, що в часи війни є надзвичайно важливим чинником.

Комунікація із суспільством повинна бути неперервною ще й тому, що таким чином громадянське суспільство відчуває свою дотичність до спільної справи. Йдучи під час війни на цілком виправдане обмеження громадянських прав і свобод, суспільство повинно бути запевнене, що ці вимушені кроки є частиною того внеску у спільну справу, мета якої полягає у виживанні вільного, демократичного суспільства. Без подібної комунікації неможливо досягнути високого рівня єдності, а також неможливо опиратися популістській риторичі, яка може ширитися в соціумі в період війни. Відсутність чи навіть послаблення такої комунікації призводить до трансформацій в структурі політичної культури. В ході цих трансформаційних процесів можуть деформуватися цінності, без яких демократизм, як ознака політичного процесу та громадянської культури, є неможливим.

Таким чином, ключовими викликами, які стимулюють трансформацію політичної культури українського суспільства, є відстрочення виборчого процесу, радикалізація політичної свідомості та популістські тенденції. Для того, щоб мінімізувати ризики, до яких ці тенденції можуть призвести, необхідна перманентна комунікація публічної влади та громадянського суспільства, а також використання механізмів проактивної толерантності як чинника, що посилить єдність всередині суспільства і, тим самим, підвищить його обороноздатність.

Список використаних джерел:

1. Розумний М. Виклики національного самовизначення: монографія. К.: НІСД, 2016. 196 с.
2. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. Т. Цимбал, Р. Корнута. К.: Наш формат, 2019. 608 с.

ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕШКОДИ В РЕЄСТРАЦІЇ НАРОДЖЕННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ РОМСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОСТІ (ДОСВІД ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ)

Питання захисту та належних умов здійснення прав представниками національних меншин є вкрай важливим в Україні, зокрема у аспекті взятих нашої державою на себе міжнародних зобов'язань.

Ключовим питанням щодо визначення походження особи є реєстрація факту її народження, без чого у подальшому не можливо реалізувати основні права, підтвердити громадянство і оформити паспорт. З огляду на важливість вказаного питання ми здійснили ряд емпіричних досліджень щодо того, які перешкоди є у представників ромської національності щодо реєстрації народження. У випадку відсутності у особи документів та підтвердження належності до громадянства певної держави, вона може набути статус особи без громадянства, але і це потрібно зареєструвати. За даними УВКБ ООН підрахувати точну кількість осіб без громадянства неможливо, проте орієнтовні підрахунки підтверджують наявність у світі декілька мільйонів таких осіб, з яких майже третина – діти [2].

Ще до повномасштабного вторгнення завдяки роботі громадських організацій, що є партнерами УВКБ ООН (МФОЗНС «РЕГІОН КАРПАТ» НЕЕКА, БФ «Право на захист» та ГО «Десяте квітня») у період із червня 2017 року по червень 2022 року було надано правову допомогу та підтримку 3 422 особам без документів, із яких 2 139 осіб не мали визначеного громадянства (45 % належали до ромської національності). Загалом вдалося виготовити 1 597 документів, з яких: 219 перших свідоцтв про народження (через судовий розгляд) та 748 дублікатів; 630 паспортів (громадян України – 550) через процедуру встановлення особи у міграційних органах. Крім того, було надано допомогу 824 особам, які мали невизначене громадянство, але до того були громадянами СРСР, проте не мали відмітки про проживання станом на 24 серпня – 13 листопада 1991 року в Україні. У тих випадках, коли не можливо було підтвердити належність до громадянства України чи іншої держави, надана була підтримка у виготовленні документів особи без громадянства (459 осіб) [2]. З вказаних трьох громадських організацій МФОЗНС «РЕГІОН КАРПАТ» НЕЕКА зареєстрована та здійснює діяльність як в Закарпатті, так і у сусідніх областях (Львівській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях).

За підрахунками міжнародних організацій, які відображені у звіті Європейської комісії проти расизму та нетерпимості в Україні до ромської національної меншини належить від 200 000 до 400 000 осіб (про що згадано і в «Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року» [3]), з яких 4-8% не мають паспортів, а ще більша частка не має свідоцтва про народження. З огляду на це, переважна кількість осіб, яким допомагає у виготовленні документів, у тому числі реєстрації народження, МФОЗНС «РЕГІОН КАРПАТ» НЕЕКА є представники ромської національності [1].

Під час аналізу діяльності громадських організацій щодо надання допомоги виявлено, що саме громадські організації можуть надати правову допомогу у цьому питанні, якщо доступ до вторинної безоплатної правової допомоги відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» не може бути надано через відсутність: підтверджуючих документів про особу, а також громадянство України; ухвали суду про відкриття провадження по справам щодо встановлення фактів, які мають юридичне значення, пов'язані із видачею документів про особу; рішення органів міграційної служби про відмову в оформленні/видачі паспорта громадянина України.

Окрім правових перешкод, є чимало соціальних бар'єрів, зокрема недостатній освітній рівень, відсутність коштів, доступної інформації про механізми захисту.

Таким чином, є ряд правових та соціальних перешкод в реєстрації народження представників ромської національності, а із врахуванням досвіду громадських організацій для вирішення вказаної проблеми потрібні комплексні механізми, правовий супровід та підтримка міжнародних організацій задля гарантування належного захисту прав осіб ромської національності.

Список використаних джерел:

1. Захист та пошук рішень для осіб без громадянства, осіб під ризиком без громадянства та осіб з невизначеним громадянством в Україні. URL: <https://neeka.org/proekti-sho-diyut/protection-and-search-for->

solutions-for-stateless-/ (дата звернення: 12.09.2024).

2. Особи без громадянства. URL: <https://www.unhcr.org/ua/stateless-persons> (дата звернення: 10.09.2024).

3. Про схвалення Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.07.2021 № 866-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.09.2024).

Марія РОЗІК,

*старший викладач кафедри політології та публічного управління
(Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк)*

ВОЛОНТЕРСТКИЙ РУХ У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Актуальність теми. У сучасних умовах, зокрема через війну в Україні, волонтерський рух набуває особливої важливості. Українсько-польські відносини в цьому контексті стали прикладом тісної співпраці між громадянськими суспільствами обох країн. Польща активно допомагає Україні, надаючи гуманітарну допомогу, приймаючи біженців та підтримуючи волонтерські ініціативи, що є основою для зміцнення двосторонніх відносин. Незважаючи на успіхи, роботу у партнерстві, волонтерські організації стикаються з викликами, такими як недостатнє фінансування, складності логістики та координації, а також необхідність подолання культурних бар'єрів між народами. Бюрократичні перепони, постійне навантаження на волонтерський сектор через тривалість війни призводить до фізичної, емоційної та організаційної втоми, нестачу кадрів, а також обмеження матеріальних ресурсів, що може вплинути на співпрацю між країнами у майбутньому.

Метою дослідження є визначення ролі волонтерського руху як важливого інструменту зміцнення міжнародної співпраці між Україною та Польщею в умовах сучасних викликів.

З початком повномасштабного російського вторгнення в Україну, свій дім змушені були залишити та шукати притулку мільйони українців. Понад п'ять мільйонів осіб знайшли прихисток всередині країни, більше восьми мільйонів розпорошилися по різних країнах Європи. За кількістю зареєстрованих українських біженців першою стала саме Польща (на початок квітня 2023 року було зареєстровано 1,58 мільйона українців, у травні 2024 року цей показник скоротився до 960 тисяч). Така кількість мігрантів до сусідньої країни пояснюється безпосередньою близькістю кордонів, значною підтримкою волонтерських організацій та держави Польща.

Волонтерство стало одним із найзначніших суспільних явищ україно-польських відносин на тлі війни в Україні. Громадські організації, волонтери, благодійні фонди, активні громадяни швидко об'єдналися для вирішення проблем підтримки постраждалого населення, допомоги ЗСУ, змінивши напрямок своєї діяльності, переключилися на гуманітарні та інформаційні проекти. Волонтерські ініціативи поляків для підтримки українців під час війни охоплюють широкий спектр напрямів допомоги, серед яких найактуальнішими сьогодні є:

- **плетіння маскувальних сіток** (виготовлення маскувальних сіток, які використовуються для захисту українських військових і техніки). Ця діяльність є важливою частиною логістичної підтримки української армії, яка допомагає мінімізувати ризики для особового складу під час виконання бойових завдань. Волонтери організовують майстерні та залучають місцеве населення та українців, що проживають у Польщі, до колективної праці, що демонструє солідарність та спільність інтересів у боротьбі за мир;

- **відбудова постраждалих регіонів** (участь поляків у відновленні інфраструктури в зруйнованих війною українських населених пунктів). Це включає ремонт житлових будинків та громадських об'єктів. Такі ініціативи не тільки допомагають покращити матеріальні умови життя постраждалих українців, але й сприяють довготривалому відновленню регіонів, що постраждали від війни;

- **зустріч та спілкування з біженцями:** Польща прийняла мільйони українських біженців, і волонтери відіграють ключову роль у їхній інтеграції. Вони організовують гуманітарну допомогу, надають консультації, допомагають знайти житло та працевлаштуватися. Спілкування з біженцями, підтримка їх у

складний період адаптації до нового життя – важливий соціальний аспект допомоги, який формує атмосферу гостинності та підтримки;

- **спілкування та допомога військовим**: передача гуманітарних вантажів, медичних препаратів і технічного обладнання. Це включає також передачу посилок з необхідними речами та зустрічі з пораненими бійцями, які проходять реабілітацію у польських медичних закладах;

- **донорство**: участь у донорських ініціативах для допомоги постраждалим українцям. Організуються кампанії з донорства крові для українських лікарень, а також фінансові збори для придбання гуманітарних товарів, обладнання для армії та медикаментів. Такі дії зміцнюють солідарність між народами та підтримують важливі ініціативи, спрямовані на подолання наслідків війни.

До того ж існують ініціативні групи по всій території Польщі, що допомагають українським військовим. Одна з таких, об'єднання українців в Польщі **«Разом ми сила»**, що в співпраці з волонтерами України, допомагають в пошуку, придбанні, та підготовці автовок на фронт, організовують виставки та благодійні проекти для збору коштів на потреби війська. Одним із ключових напрямків роботи волонтерської групи **«Разом ми сила»** є взаємодія з державними органами України та підготовка звернень до польських воєводств і урядів маршалкових з метою передачі автомобілів швидкої допомоги для евакуації поранених в Україні [3]. Завдяки тісній співпраці з місцевими урядами Польщі, волонтерам вдається залучати додаткові ресурси для допомоги Україні.

Після повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року процеси розвитку волонтерського руху в контексті українсько-польської співпраці можна описати тріадою:

«інституціоналізація» (становлення потужних волонтерських структур, що володіють значним досвідом, організаційною та фінансовою спроможністю й характеризуються високим рівнем авторитету та довіри). Інституціоналізація допомагає організувати волонтерські ініціативи в межах правової та організаційної бази, полегшує доступ до ресурсів і підтримує їхню ефективність на міждержавному рівні;

«платформізація» (процес поєднання різноманітних аспектів та складових реалізації волонтерської діяльності за допомогою інтернет-платформ – інформаційно-комунікативних майданчиків, що забезпечують ефективну взаємодію всіх учасників – волонтерів, донорів/благодійників, державних органів та отримувачів допомоги). Це може включати онлайн-платформи для збору фінансування, донорських внесків, організації допомоги біженцям, координації гуманітарних вантажів тощо. Такі платформи полегшують доступ до інформації, швидке реагування на потреби та сприяють ефективному розподілу ресурсів;

«мережізація» (процес поступового перенесення значної частини взаємодії у мережу Інтернет та поєднання всіх учасників у певну єдину розгалужену систему, яка має мережеву, а не ієрархічну структуру). Ці концепти дозволяють розглянути, як волонтерська діяльність перетворюється з неформальних ініціатив на стійкі та ефективні механізми взаємодії [1]. Мережеві структури забезпечують більшу стійкість і гнучкість волонтерських проектів, що особливо важливо в умовах довготривалих криз, таких як війна в Україні.

Висновки. Отже, через війну в Україні, волонтерський рух набув особливої важливості, де українсько-польські відносини стали прикладом тісної співпраці між громадянськими суспільствами обох країн, що базується на активній участі польської сторони у гуманітарній допомозі, прийомі біженців та підтримці волонтерських ініціатив. Волонтерський рух має значний потенціал для зміцнення зв'язків між Україною та Польщею не лише під час війни, але й у посткризовий період та може стати основою для майбутніх проектів у сфері відновлення, реабілітації та розвитку громадянського суспільства обох країн, створенню стабільної основи для відновлення України.

Список використаних джерел:

1. Панькова О., Касперович О. Український волонтерський рух в умовах збройної російської агресії в контексті національних та глобальних викликів і можливостей післявоєнного відновлення країни. *Журнал європейської економіки*. Вид. Західноукраїнського національного університету. 2022. Том 21. № 3 (82). Липень–вересень. С. 277–294.
2. Хаєцька О. Перспективні напрямки україно-польських відносин в контексті загальноєвропейського розвитку. *Травневі студії 2021: історія, міжнародні відносини, філософія*. С. 192–195.
3. Wizyta wolontariuszy z ukraińskiej Organizacji Społecznej «Samoobrona». *Oficjalna strona Województwa Małopolskiego w Krakowie*. URL: https://www.malopolska.uw.gov.pl/PressArticlePage.aspx?id=16323&fbclid=IwY2xjawFLZqpleHRuA2FibQlxMAABH5Kx8T7cHZStCdDjSLnqP-jh80ET7uJD67QINKaNeBCXeuWUwB2Ocg2Mw_aem_bVBe0UU0aEugp8ZGZJcHNA

Алла БОРТНІКОВА,
професор кафедри всесвітньої історії
(Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк)

УЧАСТЬ ДЕПУТАТІВ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ДОПОМОГИ ВІЙСЬКОВИМ

Органи публічної влади, зокрема Волинська обласна рада від початку російсько-української війни бере активну участь в організації спротиву та відсічі російським агресорам. Керівництво ради, її депутати проявляють неабияку активність в організації збору та відправлення на фронт гуманітарної і військово-технічної допомоги. В організації допомоги військовим активну участь беруть і народні депутати від Волині.

Метою публікації є узагальнення досвіду безпосередньої участі депутатів Волинської обласної ради в організації та відправлення на фронт гуманітарної та військово-технічної допомоги.

Підтримка військових в тилу і на фронті є пріоритетним напрямом роботи депутатського корпусу Волинської обласної ради та її керівництва. Практично щомісяця здійснюється формування та відправлення вантажів воїнам на місця їх дислокації. У цьому контексті 2024 р. визначається активізацією військово-технічної допомоги у напрямі збільшення постачання на фронт безпілотних літальних апаратів різної модифікації.

Так, квадрокоптери та інші потрібні речі на Запорізький напрямок фронту в січні 2024 р. направили голова обласної ради Г. Недопад, депутати І. Лех та В. Бондар, а також парламентар від Волині В. Рубльов. Тридцять БПЛА, а це *Mavic 3 Pro та FPV*, а також засоби для виявлення ворожих дронів розподілили між чотирма військовими підрозділами, де несуть службу волинські захисники. Це, зокрема, 2-ий мотострілецький батальйон 128-ої окремої гірсько-штурмової бригади, 12-та окрема бригада армійської авіації імені хорунжого Віктора Павленка, 110-та окрема механізована бригада імені генерал-хорунжого Марка Безручка і 30-та ОМБр імені князя Костянтина Острозького.

Цей транш допомоги оборонцям у координації з Волинською обласною радою забезпечили колективи комунальних закладів: госпіталь інвалідів війни, фтизіопульмонологічний диспансер, обласна стоматполіклініка, будинок дитини, санаторій «Лісова пісня», ОДЮСШ, Володимирська, Нововолинська і Затурцівська спецшколи, Шацький лісовий і Луцький педагогічний коледжі, Люблинецький та Нововолинський науковий ліцеї, еколого-натуралістичний центр, наукова, бібліотека для юнацтва і центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центр по здійсненню соціальних виплат, а також обласний фонд підтримки індивідуального житлового будівництва на селі. Разом з безпілотними засобами депутати ради також доставили воїнам і кілька волонтерських вантажів з амуніцією, медикаментами, гігієнічними засобами та продуктами харчування [1].

Черговий транш допомоги від благодійників і меценатів за сприяння керівництва обласної ради та Волинської обласної військової адміністрації передали військовослужбовцям 6-го Волинського прикордонного загону в середині січня. Голова обласної ради Г. Недопад та очільник ОВА Ю. Погуляйко також вивчили додаткову потребу оборонців кордону. Цього разу для підрозділів охорони кордону закуплено шість транспортних засобів, квадрокоптери, потужні інвекторні генератори, системи супутникового зв'язку *Starlink*, тепловізори, зарядні станції, прожектори та багато іншого за запитом прикордонників. Усе це стане в нагоді для посиленої охорони та оборони державних рубежів.

Начальник Волинського прикордонного загону С. Лозінський висловив вдячність керівництву області, а також благодійним фондам «Разом у Майбутнє ЮА», «Доброта», «Сучасна Україна», «Зелений Чорнобиль», громадським організаціям «Волинська гуманітарна ініціатива» спільно з Групою Компаній *West Auto Hub* та «Наш Янів» за підтримку та надану допомогу [2].

Наприкінці січня 2024 р. на Лимано-Бахмутський напрямок вантаж-допомогу від земляків доправив перший заступник голови Волиньради Ю. Поліщук. Чотири квадрокоптери *DJI Mavic 3 Pro*, оснащені системою камер з трьома об'єктивами – ширококутним та з оптичним збільшенням, передали підрозділам, де несуть службу воїни, і які виконують бойові завдання на найгарячіших ділянках фронту. Зокрема, безпілотники отримали воїни 54-го окремого батальйону 100-ої бригади ТрО, 49-го окремого стрілецького батальйону «Карпатська Січ» імені Олега Куцина та 5-ої окремої штурмової бригади.

На підтримку ініціативи Волиньради дрони закуплені коштом колективів обласних комунальних закладів: три безпілотники передав персонал Волинського обласного центру екстреної медичної

допомоги та медицини катастроф, ще один – працівники Ковельського медичного коледжу та Ковельського центру професійно-технічної освіти. Студенти останнього також зібрали захисникам індивідуальні пакунки виживання. Перший заступник голови обласної ради Ю. Поліщук запевнив, що волинські захисники надзвичайно цінують підтримку земляків і вдячні за постійну допомогу [3].

Черговий вантаж підтримки для волинських захисників на Лимано-Куп'янський та Авдіївський напрямки на початку лютого відправив депутат обласної ради І. Лех. Відповідно до конкретних запитів військових на передній край оборони доставлено квадрокоптери *DJI Mavic 3 Pro*, що у взаємодії з обласною радою забезпечили комунальні заклади – Волинський медінститут та обласний центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф, а також *FPV*-дрони, надані керівником Волинської обласної дирекції АБ «Укргазбанк» Е.Зубчиком. Окрім того, власним коштом депутата І.Леха придбано засоби боротьби із ворожими безпілотниками. Допомогу отримали 40-а окрема артилерійська бригада імені Великого князя Вітовта, 51-й окремий батальйон волинської «сотки», 110-а окрема механізована бригада імені генерал-хорунжого Марка Безручка, 12-та окрема бригада армійської авіації імені генерал-хорунжого Віктора Павленка [4].

На початку лютого 2024 р. стрільцям 2-го ОСБ передали дрон покращеної модифікації. Під час візиту до обласної ради літальний апарат прийняв командир 2-го окремого стрілецького батальйону 68-ї окремої єгерської бригади імені Олекси Довбуша І. Бурдейний. На Волинь комбат прибув не лише подякувати за допомогу підрозділу, де служать багато наших краян, але й заручитися підтримкою земляків у найактуальніших потребах захисників, які зараз протистоять агресору на Запорізькому напрямку.

Саме в такій узгоджувальній зустрічі взяли участь голова обласної ради Г. Недопад, депутат І. Лех, заступник керівника виконавчого апарату ради Ю. Ройко, парламентар В. Рубльов та директорка Волинського медінституту Т. Пастрик. Одне з прохань полковника Бурдейного відразу ж і виконали – вручили квадрокоптер поліпшеної модифікації *DJI Matrice 30 Enterprise* у комплектації з інтелектуальною акумуляторною станцією та двома запасними батареями. Його придбав колектив медінституту. Особливістю цього БПЛА, вартістю понад 190 тис. грн, є його стійкість до екстремальних погодних умов, три камери (ширококутна, масштабування та теплова) з лазерним далекоміром, датчики подвійного бачення для більшої ефективності пілотування та безпеки польотів і найголовніше – підвищена вантажопідйомність [5].

Також у лютому 2024 р. допомогу землякам на Донецький та Запорізький напрямки фронту направили голова Волинської ради Г. Недопад, депутати І. Лех та О. Маховський, а також парламентарі В.Рубльов та І. Констанкевич. Цей вантаж включав кількадесят квадрокоптерів – *DJI Mavic 3 PRO* та *FPV*, антидронову рушницю, тепловізор та зарядні станції. Їх розподілили відповідно до запитів волинських бійців, які несуть службу у складі 65-ої ОБр, 51-ого окремого батальйону 100-ої бригади тероборони, 110-ої ОБрТрО та 128-ої окремої гірсько-штурмової.

Усе це дороговартісне обладнання в межах ініціативи обласної ради придбано завдяки старанням колективів обласних медоб'єднання захисту материнства і дитинства, центру екстреної медичної допомоги та медицини катастроф та інституту післядипломної підготовки освітян, Колківського центру професійної освіти, Камінь-Каширського вищого професійного училища та Любешівського технічного фахового коледжу, а також зусиллями двох згаданих народних депутатів [6].

Обладнання, що допоможе краще бачити та нищити ворога, у червні 2024 р. передали військовослужбовцям «Азову», «Любарта», Сил Спеціальних Операцій, а також для бійців 67-ої, 109-ої, 100-ої, 95-ої, 128-ої бригад. *FPV*-дрони-камікадзе, багатоцільові *Mavic 3 Pro*, тепловізійні приціли та павербанки – усе це для волинян, які несуть службу у згаданих підрозділах, доправили на передову депутат обласної ради І.Лех та парламентар В.Рубльов. Придбання ж необхідної техніки стало можливим завдяки зусиллям колективів обласних комунальних закладів, зокрема це: Крупівський навчально-реабілітаційний центр, Володимирський фаховий коледж, Володимирський центр професійно-технічної освіти, Володимирський педагогічний фаховий коледж, Нововолинський центр професійно-технічної освіти, Нововолинський електромеханічний коледж, Нововолинська спеціальна школа, Шацький лісовий фаховий коледж, інститут післядипломної підготовки освітян, обласний навчально-курсний комбінат, обласна стоматполіклініка. Крім того до формування вантажу для військових доєднався і колектив Луцької районної ради [7].

На початку серпня 2024 р. критично важливий вантаж направили на лінію фронту депутат обласної ради, голова фракції «За майбутнє» І.Лех. Допомогу споряджено спільними зусиллями і коштом

колективів обласних комунальних закладів – центру екстреної медичної допомоги та медицини катастроф, Берестечківського, Руденського та Голобського психоневрологічних інтернатів, геріатричного пансіонату, Головинського «Центру освіти» та обласної психіатричної лікарні.

FPV-дрони-камікадзе, багатоцільові квадрокоптери *Mavic* і зарядні станції *EcoFlow* передали військовослужбовцям «Азову», 100-ї окремої механізованої бригади та прикордонникам [8].

Отже, депутатський корпус Волинської обласної ради не лише бере активну участь у збиранні, формуванні та відправленні на фронт різноманітної гуманітарної та військово-технічної допомоги, а й постає ініціатором та координатором її комплектування.

Список використаних джерел:

1. Ще 30 дронів для 4 підрозділів – від Волиньради. *Волинська обласна рада. Офіційний сайт*. Дата оновлення: 15.01.2024. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2024/shhe-30-droniv-dlya-4-pidrozdiliv-vid-volynrady/> (дата звернення: 20.01.2024).
2. Волинські прикордонники отримали автомобілі та інше обладнання. *Волинська обласна рада. Офіційний сайт*. Дата оновлення: 15.01.2024. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2024/volynski-prykordonnyky-otrymaly-avtomobili-ta-inshe-obladnannya/> (дата звернення: 20.01.2024).
3. Дрони і пакунки виживання вже у волинських захисників на передовій. *Волинська обласна рада. Офіційний сайт*. Дата оновлення: 29.01.2024. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2024/drony-i-pakunky-vyzhyvannya-vzhe-u-volynskyh-zahysnykiv-na-peredovij/> (дата звернення: 30.01.2024).
4. БПЛА і засоби протидронової боротьби – допомога уже на передовій. *Волинська обласна рада. Офіційний сайт*. Дата оновлення: 05.02.2024. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2024/bpla-i-zasoby-protydronovoyi-borotby-dopomoga-uzhe-na-peredovij/> (дата звернення: 10.02.2024).
5. Стрільцям 2-го ОСБ передали дрон поліпшеної модифікації. *Волинська обласна рада. Офіційний сайт*. Дата оновлення: 05.02.2024. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2024/strilczyam-2-go-osb-peredaly-dron-polipshenoji-modyfikacziyi/> (дата звернення: 10.02.2024).
6. Дрони та інше обладнання: здійснено чергову місію на передову. *Волинська обласна рада. Офіційний сайт*. Дата оновлення: 12.02.2024. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2024/drony-ta-inshe-obladnannya-zdiysneno-chergovu-misiyu-na-peredovu/> (дата звернення: 20.02.2024).
7. Волинським воїнам – від комунальних закладів області. *Волинська обласна рада. Офіційний сайт*. Дата оновлення: 16.07.2024. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2024/volynskym-voyinam-vid-komunalnyh-zakladiv-oblasti/> (дата звернення: 18.08.2024).
8. Волинські воїни отримали черговий транш допомоги. *Волинська обласна рада. Офіційний сайт*. Дата оновлення: 09.08.2024. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2024/volynski-voyiny-otrymaly-chergovuj-transh-dopomogy/> (дата звернення: 18.08.2024).

Анжеліка ЛЕЩЕНКО,

викладач кафедри мовної підготовки
(Київський інститут Національної гвардії України)

ПРОГРАМИ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

Наша країна зараз переживає складний воєнний період, який має далекосяжний вплив на всі аспекти нашого життя, особливо на військову сферу. У міру того, як ми налагоджуємо тісні зв'язки з представниками інших країн-союзників, що охоплюють різні мовні групи й культури, роль військових стає все більш життєво важливою. Наші військовослужбовці беруть активну участь в обміні досвідом, співпраці та наданні підтримки. Здатність ефективно взаємодіяти з представниками різних країн має вирішальне значення для успішного виконання завдань та уникнення непорозумінь.

До початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, підготовка військовослужбовців до іншомовної взаємодії в Україні була спрямована переважно на підготовку до міжнародних миротворчих місій [3, с. 125]. Програми навчання наголошували на знанні англійської мови та основних культурних особливостей країн, де зазвичай відбуваються такі місії.

З початком війни виникла нагальна потреба адаптувати навчальні програми до нових обставин.

Зокрема, фокус було зміщено на швидке вивчення мов країн-партнерів: польської, англійської, німецької та інших мов, які найчастіше використовуються у спілкуванні з іноземними партнерами. Це також охоплює розуміння культурних особливостей різних країн, оскільки військовослужбовці повинні бути готові до взаємодії з представниками різних культур, включаючи західних союзників і країн, які мають досвід ведення гібридної війни [1, с. 182–183]. Крім того, існує потреба у навчанні ефективної комунікації в екстремальних умовах, оскільки військові повинні вміти професійно спілкуватися в умовах стресу, дефіциту часу та інформаційної невизначеності.

Наявні програми мають низку сильних сторін, зокрема, гнучкість та адаптивність. Це дозволяє їм пристосовуватися до мінливих умов і нових викликів, що виникають у воєнний час. Пріоритет у програмах надається практичним навичкам, необхідним для ефективної комунікації в реальних умовах [4, с. 77]. Використовуючи наш досвід роботи з іноземними інструкторами, ми отримуємо доступ до найкращих практик та фахових знань. Крім того, ми активно використовуємо цифрові інструменти та онлайн-платформи для підвищення ефективності наших навчальних програм [2, с. 388].

Однак, багато наявних програм дотримуються стандартизованого підходу, який не завжди враховує індивідуальні потреби та рівень підготовки військовослужбовців. Існує дефіцит автентичних матеріалів, таких як аудіо- та відеозаписи, для практичного вивчення мови та розвитку комунікативних навичок. Хоча існує розуміння важливості культурних відмінностей, часто бракує глибокого занурення в культурний контекст країн-партнерів. Поза тим, не завжди проводиться оцінка того, наскільки ефективно набуті знання та навички застосовуються на практиці.

З огляду на це, існує необхідність у вдосконаленні та модифікуванні цих програм підготовки, щоб вони відповідали реаліям воєнного часу, де компетентність військовослужбовців може визначати майбутнє та добробут людей.

Удосконалення програм підготовки військових до іншомовної комунікації під час війни може включати наступне:

- персоналізовані навчальні програми: розробка навчальних програм на основі рівня володіння мовою військовослужбовця, його попереднього досвіду та майбутніх обов'язків;
- доступ до автентичних матеріалів: створення колекцій автентичних матеріалів, таких як фільми, музика, література, організація культурних заходів та екскурсій;
- поглиблене вивчення культурних нюансів: інтеграція в навчальну програму модулів, присвячених специфічним аспектам культури країн-партнерів, таким як невербальна комунікація, етикет, релігія;
- розвиток міжкультурної компетентності серед командирів: навчання командирів створенню сприятливого середовища для міжкультурної взаємодії у своїх підрозділах;
- мережа наставників серед ветеранів міжнародних місій: залучення досвідчених військовослужбовців до надання менторської підтримки молодим фахівцям;
- впровадження елементів гейміфікації: впровадження елементів гейміфікації для посилення мотивації та залучення до навчання;
- систематичне оцінювання ефективності навчання: розробка інструментів для оцінки ефективності навчання та внесення необхідних коректив у навчальні програми;
- співпраця з академічними установами та громадськими організаціями: залучення експертів з різних галузей до розробки та проведення навчальних програм.

Підготовка військовослужбовців до іншомовної взаємодії є ключовим компонентом сучасної військової освіти. Це питання стає ще більш важливим в умовах війни. Впровадження ефективної моделі підготовки підвищить іншомовну компетентність українських військових та сприятиме зміцненню міжнародного співробітництва. Подальші дослідження можуть включати поглиблений аналіз досвіду інших країн у підготовці військовослужбовців до іншомовної взаємодії.

Список використаних джерел:

1. Антоненко В. І. Іншомовна підготовка здобувачів вищої освіти у сфері безпеки та оборони: досвід ФРН. *Методика та специфіка викладання іноземних мов у закладах вищої освіти*: матеріали Всеукр. наук.-метод. Інтернет-конф. Харків: НА НГУ, 2021. С. 182–185.
2. Литвинська Т. Ю. Застосування онлайн-інструментів на заняттях з англійської мови у процесі формування лінгвосоціокультурної компетентності у майбутніх офіцерів Національної гвардії України. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 4 (38). С. 383–393.
3. Професійний саморозвиток майбутнього фахівця: монографія / ред. В. А. Ковальчук. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 204 с.

4. Шостак О. Г., Глушаниця Н. В., Білоконь Г. М. Принципи організації процесу мовної підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів. *Педагогічні науки*. 2023. № 101. С. 74–81.

Святослав МАРГОЛИЧ,

*аспірант 3-го року навчання спеціальності «Політологія»
(Ужгородський національний університет)*

ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ТА ВІЙНИ ТА В МИРНИЙ ЧАС ЯК ПОЛІТИЧНА ТЕХНОЛОГІЯ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Ми звикли використовувати загальний термін «політичні технології» виключно у дискурсі, що пов'язаний із виборчими кампаніями, хоча в цьому контексті доцільно вживати термін «виборчі технології». Проте, політичні технології також працюють і у міжвиборчий період, наприклад інформаційні технології, технології політичної участі, лобювання, технології керованих змін політичних систем, технології легітимації політичної влади, інформаційно-психологічні технології, маніпулятивні, мережеві та інші технології. Так само політичні технології використовуються і у воєнний час.

Специфіка людини, як істоти, полягає у її соціальності. Вона прагне об'єднуватися у групи з однодумцями. Це робочі колективи, церковні приходи, громадські організації та спілки, політичні партії та інші форми об'єднання людей. Їх називають терміном «інститути громадянського суспільства». Український вчений [7, с. 33] характеризує інститут громадянського суспільства як певний організм (який має власну ієрархічну структуру). Члени такого організму мають певну типізовану модель поведінки. Сам організм характеризується відповідною типізованою діяльністю і певним механізмом, тобто комплексом правил, які регулюють структурну будову тої або іншої організації і ту або іншу діяльність. Українське законодавство під інститутами громадянського суспільства розуміє громадські об'єднання, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки, організації роботодавців та їх об'єднання, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні медіа та інші невідповідальні товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства [23].

Кожна ієрархічна структура будується на вертикальних владних відносинах. Тому встановивши дружні стосунки з головами таких структур, можна автоматично встановити дружні стосунки з великою масою людей. Це і є метою політиків для реалізації своїх політичних цілей. Тому управління інститутами громадянського суспільства може стати політичною технологією. Розглянемо як працює така технологія у мирний та військовий час через призму порівняння на прикладі профспілок, громадських організацій, благодійних фондів та релігійних спільнот.

Профспілки у виборчий період використовуються наступним чином:

- 1) профспілка є джерелом кандидатів до виборчих списків політичних партій. Під час місцевої виборчої кампанії 2020 року до Криворізької міської та Дніпропетровської обласної ради за списком політичної партії «Батьківщина» балотувався Сергій Барабашук - голова ППО Незалежної профспілки гірників України ПрАТ «Суха Балка» [5];
- 2) профспілка може слугувати ресурсною базою голосів для влади, яка використовує технологію адміністративного тиску (адмінресурс);
- 3) профспілка є базою для мобілізації протестного електорату [20, с. 303].

В умовах війни за допомогою профспілок можна:

- 1) здійснювати контроль над колективами робітників. Наприклад, «профспілки» в окупації здійснюють нагляд за громадсько-політичними вподобаннями робітників, якщо є працівник, який згадує, які великі зарплатні були в Україні та які маленькі при окупантах, то на такого працівника пишеться донос у «МГБ»;
- 2) організовувати контрольоване волевиявлення громадян. Наприклад, «профспілки» окупантів завжди брали активну участь в організації псевдовиборів та псевдореферендумів, які були організовані політтехнологами РФ;
- 3) впливати на міжнародну політику та формувати суспільну думку. «Профспілки» «ЛДНР» були прийняті у Всесвітню організацію профспілок з асоційованим членством. Для «профспілок»

«ЛДНР» це була можливість в отриманні політичної трибуни, на якій вони неодноразово звинувачували Уряд України у «геноциді» «народу Донбасу». «Профспілки» «ЛДНР» звертались з листами до профспілкових об'єднань різних країн, неодноразово вони отримували відповідь на свої листи, ці листи демонструвались у ЗМІ окупантів місцевому населенню з коментарями, що нібито йде поступовий процес визнання «ЛДНР» на міжнародному рівні, що в свою чергу вводило в оману місцевих мешканців та посилювало окупаційний режим [15].

Як політична технологія використовуються і громадські організації. У виборчий період суб'єкти політики їх використовують з метою:

- 1) підвищення присутності на виборчій дільниці політичного суб'єкта. На місцевих виборах у 2018 році партія «Блок Петра Порошенка» за допомогою власного молодіжного крила ГО «Солідарна Молодь» збільшувала кількість власних спостерігачів на дільницях [11];
- 2) непрямой агітації безпосередньо на виборчій дільниці. Спостерігачі можуть бути одягнені в однотонний одяг у кольорі бренду політичного суб'єкта, тим самим нагадуючи виборцям за кандидата;
- 3) блокування процесу підрахунку голосів. В Одесі спостерігачі від Громадської організації «Довіряй справам» подали позовні заяви до суду щодо дій територіальної виборчої комісії з вимогою проведення повторного підрахунку голосів. Через це дана комісія пішла на вимушену перерву. Зазначається, що причиною застосування такої технології був значний відрив партії «Опозиційна платформа «За Життя»» від партії «Довіряй справам» по ряду виборчих дільниць [13];
- 4) впливу на суспільну думку шляхом створення неформальних медіа. Як громадська організація, діє такий онлайн медіаресурс, як «Громадське»;
- 5) замірів суспільної думки шляхом опитувань, зокрема формуючих. Наприклад, агітація за кандидата маскується під виглядом «незалежного» соціологічного опитування. Однак у ході його проведення, інтерв'юери намагаються замасковано нав'язати позитивну думку про певного кандидата чи партію, на це й спрямовані питання, з якими вони звертаються до громадян [27, с. 281];
- 6) паразитування кандидатів-самовисуванців на брендах політичних партій з високим рейтингом. В окрузі № 37 (Дніпропетровська область, м. Кривий Ріг) були зареєстровані кандидати-самовисуванці, які використовували словосполучення «Слуги народу» в назвах громадських організацій [12, с. 170].

У час війни громадські організації використовуються у цілях:

- 1) диверсійно-розвідувальних. Знаменитий рух «Жовта стрічка», що проводить дану діяльність в тилу ворога, зареєстрована в Україні саме як громадська організація;
- 2) пропаганди та контрпропаганди, а саме друк та розповсюдження агітаційних матеріалів [14];
- 3) формування суспільної думки через залучення експертів. Наприклад, на запитання «Яка зброя потрібна неukoмплектованим резервам?» відповів в ефірі КІІВ24 військовий експерт Інституту євроатлантичного співробітництва Ігор Козій. Проте даний Інститут є всього лише громадською організацією, а не науковою установою [28];
- 4) тиску на міжнародну спільноту, наприклад, пікетування дипломатичних установ окремих країн. До прикладу, представники чеської громадської організації «Národní domobrana» критикували президента України Петра Порошенка за «фашистську політику» щодо Донбасу і політику чеського уряду, назвавши його «американським протекторатом» [22].

Щоб залучити додаткові ресурси та посилити вплив на електорат, в передвиборчі перегони залучається благодійний сектор. В період виборчих змагань кількість благодійних фондів зростає: одні активізуються перед виборами (між виборами вони існують на папері), інші працюють в міжвиборчий період для привернення уваги до певних кандидатів. З закінченням виборчих кампаній фонди або зникають, або їх робота стає менш активною (неактивною зовсім). Зазвичай їх діяльність розгортається далеко до початку виборів, вони мають стратегічний план дій поза політикою (громадські ініціативи, підтримка освіти, культури, тощо), а в період передвиборчої кампанії такі фонди підтримують конкретного кандидата [12, с. 119].

Тож благодійні фонди у виборчий період допомагають вирішити наступні завдання:

- 1) збільшення рівня впізнаваності політичного суб'єкта та формування іміджу шляхом введення образу «меценат». Прикладом слугує «Фонд Андрія Півня», який почав активно рекламуватися на зовнішніх рекламних носіях з початку 2020 року [24];
- 2) залучення коштів для фінансування ініціатив політичного суб'єкта, обходячи виборчий фонд;
- 3) залучення додаткових голосів шляхом паразитування кандидатів-самовисуванців на брендах політичних партій з високим рейтингом [12, с. 170];
- 4) залучення голосів шляхом прямого та непрямого підкупу виборців. В 2016 р. на довиборах до ВРУ, в окрузі № 114 від благодійного фонду «Наш Край» роздавали «соціальні картки», власники яких могли отримати кошти на компенсацію комунальних та інших витрат [19]. А депутат від партії «Блок Петра Порошенка» роздав у понад десяток закладів пакунки з солодощами для дітей від БФ «Солом'янський» [26];
- 5) залучення громадськості до ініціатив політичного суб'єкта, наприклад «добрих справ». Так, кандидат в мери Дрогобича проводив у наметах, брендovаних його благодійним фондом, медичне обстеження жителів [2].

У час війни благодійні фонди політичними суб'єктами використовуються в основному:

- 1) для збільшення рівня впізнаваності політичного суб'єкта та формування іміджу шляхом введення образу «волонтер». Таким чином відбувається становлення Сергія Притули, як політика. Новий образ апробує голова Волонтерського штабу БФ «Українська команда» Артур Палатний;
- 2) для збереження впізнаваності та підтримки іміджу політичного суб'єкта. Цим активно користуються такі політики, як Петро Порошенко, Вадим Столар, Артур Палатний, Сергій Шахов, Ярослав Руцишин, Олександр Трухін, І.Федоров та ін.

Найдревнішим інститутом, підтримкою якого в усі часи намагалися заручитися політики, була церква. На місцевих виборах політики намагаються заручитися підтримкою окремих церковних приходів з метою здобуття голосів та набуття авторитету в очах релігійної громади. Релігійна інфраструктура – невід'ємна складова паспорту виборчого округу Втягування церковних приходів у виборчі перегони проявляється в наступних формах:

- 1) агітація під час літургій та після них як священиками [8], так і прихожанами [9];
- 2) публічні акти благодійності на користь церкви та церковної громади зі сторони кандидатів. Наприклад, подарунок ікони, встановлення або ремонт каплиці, організація логістики до місць паломництва або тимчасового розміщення мощів святих у храмі громади за рахунок політичного суб'єкта;
- 3) медійні зустрічі з релігійними ієрархами [16];
- 4) проведення протестів та інших масових акцій релігійних спільнот з політичною метою;
- 5) створення політичних партій, в назві та програмних засадах яких прослідковується орієнтація на певну релігійну конфесію [10];
- 6) створення в кандидата іміджу «християнина», «захисника канонічного православ'я», «захисника традиційних цінностей», здобуття суб'єктом політики церковного чину;
- 7) релігійні заходи з ініціативи політичного суб'єкта. На Львівщині штаб кандидата в депутати Богдана Дубневича розповсюджував листівки з повідомленнями, що з його ініціативи організовується "єкуменічна проща" до одного з найбільших паломницьких центрів у Галичині та подавав назви храмів, до яких слід звертатися у справі запису на цю прощу [6];
- 8) «чорний PR» та роздмухування ненависті на релігійному підґрунті. Жителі округу №19 у поштових скриньках знайшли листівки без вихідних даних, в яких на одному боці стверджувалося, що опозиційний кандидат від ВО «Свобода» Євген Мельник підтримує Греко-Католицьку Церкву, а на іншому, що його батько є розкрадачем могил убитих на війні євреїв. Цікаво, що на листівці зображений не лише кандидат, але й Папа Римський Бенедикт XVI [25];
- 9) друк агітаційної продукції, наприклад церковних календарів або збірників коляд з політичними гаслами, брендуванням чи зображенням політичного суб'єкта.

В умовах війни, росія використовує мережу церков Української православної церкви з метою поширення недовіри до державної влади України та дестабілізації політичної ситуації в країні. Це проявляється наступним чином:

- 1) розпалювання міжконфесійної ворожнечі [18];
- 2) формування позитивного образу російської федерації та спільного геополітичного православного простору [4];

- 3) озвучення тез ворожої пропаганди [17];
- 4) розповсюдження друкованої продукції з метою формування суспільної думки [1];
- 5) наведення ракетних ударів шляхом оприлюднення пересувань військової техніки Збройних сил України [3].

Виходячи із сучасних норм нового Виборчого кодексу партія є єдиним суб'єктом виборчого процесу. Однак, на чому варто наголосити, вони можуть висувати місцевих громадян, які не є їхніми членами. А отже, може спрацювати своєрідний суспільний договір, за яким місцева громада може висунути із свого середовища активного представника чи захисника їхніх публічних інтересів [21, с.18]. Інші інститути громадянського суспільства не є винятком. Звідси впливає технологія участі, згідно якої представники вищеперерахованих інститутів громадянського суспільства, виступаючи лідерами громадської думки, обираються до органів влади. Для політичних партій ця технологія безпрограшна, оскільки сама участь в кампанії такого лідера громадської думки автоматично принесе голоси. Тож за допомогою цієї технології можна використовувати потенціал всіх інститутів громадянського суспільства, що перераховані вище.

Отже, інститути громадянського суспільства можуть бути сильним інструментом впливу на внутрішній та зовнішній електорат в умовах демократичного суспільства. Завдяки цьому, його використовують як в умовах мирного часу, так і в умовах війни. У виборчий період за допомогою інститутів громадянського суспільства здійснюють прямий та не прямий підкуп виборців, обходять державне законодавство з метою проведення агітації, проводять мітинги та демонстрації, формують суспільну думку. У воєнний час за допомогою інститутів громадянського суспільства суб'єктам політики можна підтримувати та розвивати імідж політичного суб'єкта, зберігаючи власне електоральне ядро, поширювати пропаганду, панічні настрої серед населення, проводити інформаційно-психологічні операції, формувати суспільну думку, чинити тиск на владу інших держав. Також всі інститути громадянського суспільства можуть через політичні партії висувати власних представників до органів державної влади та місцевого самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Віряни заявили в СБУ на священиків, які агітували за терористів. *Укрінформ*. Дата оновлення: 07.09.2015. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1880787-viryani_zayavili_v_sbu_na_svyashchenikov_yaki_agituvati_zh_teroristiv_2092204.html (дата звернення: 08.09.2024).
2. Гроші на храми, медичні огляди, ліки, продукти харчування: партії і потенційні кандидати продовжують шукати шлях до виборців на Львівщині. *Опора*. Дата оновлення: 13.09.2020. URL: <https://opora.lviv.ua/groshi-na-hramy-medychni-oglyady-lyky-produkty-harchuvannya-partiyi-i-potentsijni-kandydyaty-prodovzhuut-shukaty-shlyah-do-vybortsiv-na-lvivshyni/> (дата звернення: 11.09.2024).
3. Затримано священика УПЦ МП, який готував удар по військових ешелонах. *Кореспондент*. Дата оновлення: 01.08.2024. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4705710-zatrymano-sviaschennyka-upts-mp-yakui-hotuvav-udar-po-viiskovykh-eselonakh> (дата звернення: 05.09.2024).
4. Запорізький район: затримано диякона храму УПЦ МП «Святителя Миколая», що агітував за «руський мір». *МИГ*. Дата оновлення: 10.12.2022. URL: <https://mig.com.ua/zaporizkyj-rajon-zatrymano-dyiakona-khramu-upts-mp-sviatytelia-mykolaia-shcho-ahituvav-za-ruskyj-mir/> (дата звернення: 05.09.2024).
5. Зустрічі кандидатів в депутати Покровського району. *Офіційний сайт голови громадської організації «За рідне місто»*. Дата оновлення: 02.10.2012. URL: <https://babenko.net.ua/uk/e-problema-bude-rishennya> (дата звернення: 01.09.2024).
6. Кандидати запрошують на прощу: в Галичині незаконно агітують з «допомогою» УГКЦ. *Gazeta.ua*. Дата оновлення: 27.10.2012. URL: https://gazeta.ua/articles/politics/_kandidati-zaproshuyut-na-proschu-v-galichini-nezakonno-agituyut-z-dopomogoyu-ugkc/458842 (дата звернення: 12.09.2024).
7. Лотюк О. Зміст та класифікація інститутів громадянського суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право* / гол. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород: Гельветика, 2014. Вип. 29. Т. 1. С. 32–35.
8. «Опора»: На Буковині священик агітував селян за регіонала. *Zahid.net*. Дата оновлення: 27.10.2012. URL: https://zaxid.net/opora_na_bukovini_svyashhenik_agituvav_selyan_zh_regionala_n1268922 (дата звернення: 17.08.2024).
9. Ось так іде агітація за кандидата ВР одними з службовців Заставнівського району. *Фейсбук*. Дата оновлення: 15.07.2019. URL: https://www.facebook.com/ivan.heshko/videos/2072369809556621/?ref=embed_video&t=0 (дата звернення: 17.08.2024).

10. По случаю визита патриарха Варфоломея в Киеве митинговала «Украинская православная ассамблея». Дата оновлення: 22.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0054359-18#Text> (дата звернення: 01.09.2024).
11. Постанова Центральної виборчої комісії про клопотання Громадської організації «СОЛІДАРНА МОЛОДЬ» щодо надання дозволу мати офіційних спостерігачів під час перших виборів депутатів сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад і відповідних сільських, селищних, міських голів 29 квітня 2018 року. *Офіційний вебпортал парламенту України*. Дата оновлення: 20.03.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0054359-18#Text> (дата звернення: 01.09.2024).
12. Розік М. Мобілізаційні чинники електоральної участі громадян України на парламентських виборах 1998–2019 рр: дис. доктора політ. наук: 23.00.02. Волинський національний університет імені Лесі Українки Міністерство освіти і науки України. Луцьк.: ВНУ ім. Л. Українки, 2020. 247 с.
13. Прихильники Труханова заблокували виборчий процес в Одесі – блогер. *Апостроф*. Дата оновлення: 01.11.2020. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/politics/elections/2020-11-01/storonniki-truhanova-zablokirovali-izbiratelnyiy-protsess-v-odesse---blogger/213580> (дата звернення: 01.09.2024).
14. Припинена діяльність громадської організації, що займалася пропагандою «руського миру» – СБУ. *Детектор медіа*. Дата оновлення: 10.12.2018. URL: <https://detector.media/infospace/article/143218/2018-12-10-prypynena-diyalnist-gromadskoi-organizatsii-shcho-zaymalasya-propagandoyu-ruskogo-myru-sbu/> (дата звернення: 10.09.2024).
15. «Профспілки» окупантів. *Блог Павла Лисянського*. Дата оновлення: 28.05.2024. URL: https://lb.ua/blog/pavel_lisianskiy/615653_profspilki_okupantiv.html (дата звернення: 19.08.2024).
16. Садловська К. Міський голова Львова Андрій Садовий зустрівся з Папою Римським. *Суспільне Львів*. Дата оновлення: 7.12.2022. URL: <https://far.chesno.org/case/1009/> (дата звернення: 22.08.2024).
17. СБУ взялась за римо-католицького священника. Заперечував злочини Росії у Бучі. BBC News Україна. Дата оновлення: 22.12.2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64064880> (дата звернення: 02.09.2024).
18. СБУ: У будівлях УПЦ МП знайшли брошури з пропагандою релігійної ворожнечі. *Бабель*. Дата оновлення: 05.12.2018. URL: <https://babel.ua/news/22629-sbu-viluchila-v-upc-mp-materiali-shcho-rozpaluyut-religiyu-neterpimist-ta-obrazhayut-pochuttya-gromadyan> (дата звернення: 07.09.2024).
19. Сергій Шахов, ймовірно, підкуповував виборців на довиборах 2016 року, використовуючи благодійний фонд «Наш край». *Чесно*. URL: <https://far.chesno.org/case/1009/> (дата звернення: 20.08.2024).
20. Смолянук В., Бульбенюк С., Манелюк Ю. Політичні технології в сучасних владних процесах: навч. посіб. ДВНЗ Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана. Київ, 2021. 328 с.
21. Токар М. Громадські організації та місцеві вибори: публічний інтерес громад. Українське Державотворення: Альманах. 2020. Ужгород: Ліра, 2020. Вип. 2. С. 16–22.
22. У Празі «Народна самооборона» пікетувала посольство України через Донбас. *Крим.Реалії*. Дата оновлення: 08.05.2016. URL: <https://ua.krymr.com/a/news/27722620.html> (дата звернення: 6.09.2024).
23. Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства. Роз'яснення Міністерства Юстиції України. Дата оновлення: 24.01.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0016323-11#Text> (дата звернення: 07.08.2024).
24. Хто такий Андрій Півень? *ПроЗахід*. Дата оновлення: 12.05.2020. URL: <https://prozahid.com/khto-takyj-andrij-piven/> (дата звернення: 10.09.2024).
25. Церква і вибори: чи допомогла агітація у храмі завоювати довіру українців. *Релігійно-інформаційна служба України*. Дата оновлення: 02.11.2012. URL: https://risu.ua/cerkva-i-vibori-chi-dopomogla-agitaciya-u-hrami-zavoyuvati-doviru-ukrajinciv_n59652 (дата звернення: 10.09.2024).
26. Чому ми дозволяємо політикам робити це з нашими дітьми? *Чесно*. Дата оновлення: 1.06.2021. URL: <https://far.chesno.org/case/1009/> (дата звернення: 27.08.2024).
27. Шведа Ю. Вибори від А до Я: Настільна книга менеджера виборчої кампанії. Львів : ТзОВ «Астролябія», 2015. 384 с.
28. Яка зброя потрібна неуккомплектованим резервам? *Телеканал «Київ»*. Дата оновлення: 1.06.2021. URL: <https://far.chesno.org/case/1009/> (дата звернення: 04.07.2024).

ВІЙНА ЯК КАТАЛІЗАТОР РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Громадянське суспільство як суспільно-політичний інститут є невід'ємною складовою демократичного політичного режиму. Концепція громадянського суспільства піддавалась осмисленню в різні історичні часи та епохи, залишаючись одним з ключових базисів політичного вчення. Громадянське суспільство в Україні наразі знаходиться у фазі свого становлення та розвитку, що свідчить про активні демократичні трансформації всередині держави. Дана стаття має теоретичну та практичну доцільність, оскільки спрямована на дослідження впливу російсько-української війни на інститут громадянського суспільства. Дослідження спрямоване розкрити основні виклики, які постали перед громадянським суспільством, а також головні способи взаємодії держави та громадянського суспільства як актора в межах політичної системи держави. Актуальність наукової роботи полягає у розгляді війни росії проти України як *«ризик»*, що як чинник вплинув на консолідацію українського суспільства, розвиток організацій громадянського суспільства та зміцнення волонтерського руху.

Для глибшого розуміння природи і засад появи громадянського суспільства варто звернути увагу на його трактування різними вченими. Сучасне вчення про громадянське суспільство зводиться до двох основних підходів його розуміння: перший ототожнює його із державою, інший, навпаки, виокремлює його в окрему суспільну структуру, яка існує *«поряд з державою»*. В рамках дослідження цікавим є підхід, який трактує державу і громадянське суспільство як окремі соціальні системи. Мислитель Н.Макиавеллі, який вперше розрізнив поняття громадянського суспільства і держави, говорив про нього як про спільноту людей, протилежну державі, яка прагне підірвати будь-яку діяльність суспільства, аби самій піднятися над ним: *«Окрім держави є щось самостійне, самодостатнє, що живе за своїми законами. Це і є громадянське суспільство»* [1, с. 81]. Розглядаючи громадянське суспільство з такої точки зору, можна говорити, що воно поєднує в собі дві ролі. Це роль *«помічника держави»*, оскільки саме громадянське суспільство має на меті відстоювати загальні інтереси населення, а члени громадянського суспільства відповідно прагнуть забезпечити реалізацію своїх приватних інтересів. Воно може слугувати допоміжною ланкою у процесі державотворення та розробки державних політик. З іншого боку, громадянське суспільство виконує роль опонента політичної еліти, тому що є неформальним суб'єктом контролю над державною владою та її рішеннями. Суб'єкти демократичного громадянського суспільства, на думку Н.Розенблум, виконують функцію противаги і роблять наголос на політичній участі та потенційній опозиційності громадських об'єднань до владних структур [8, с. 215]. Громадянське суспільство має важливу функціональну роль, що сприяє формуванню демократії та держави в цілому, адже воно забезпечує пряму участь громадян у політичних процесах і виступає посередником між державою та кожним індивідом, її громадянином.

Незважаючи на те, що саме поняття громадянського суспільства виникло в період Середньовіччя, даний концепт згадувався також і античними філософами. Зокрема, Арістотель порівнював громадянське суспільство з *«політичною спільнотою»*, вже на той час відводячи для нього значну роль. Вчений покладав на нього важливі функції, серед яких – необхідність діяти заради загального блага. Даний підхід потім був зведений до наступної тези: *«Громадянське суспільство як політична спільнота з'являється тоді, коли перед громадянами постають спільні виклики»*. Дана теза є дуже важливою в рамках дослідження, адже вона акцентує на тому, що вагомим чинником консолідації є спільна проблема – ризик. Предметом політичного аналізу сучасної політичної науки нерідко постають і інститути громадянського суспільства, серед яких громадські організації та об'єднання, які можуть виникати у ході відповіді/реакції суспільства на кризову ситуацію. Їх діяльність позитивно впливає на єдність та згуртованість населення. Громадянське суспільство в сучасному світі зіштовхується з новими викликами і трансформується під впливом новітніх перетворень. Зокрема, можемо говорити про наступні тенденції.

1) Розвиток громадянського суспільства і розвиток суспільства в цілому є взаємопов'язаними процесами. Поява інформаційного або постіндустріального типу суспільства де-факто зробила основою громадянського суспільства горизонтальні інформаційно-комунікаційні зв'язки (мережі), за допомогою яких створюються зокрема і організації громадянського суспільства у вигляді об'єднань громадян з метою

боротьби за свої права – феміністичний рух, зоозахисний рух, екологічний рух, антивоєнний рух, професійні спілки, асоціації меншин. Згадуючи про медіакратичне суспільство, де інформації, а також її володарям і розповсюджувачам відводиться ключова роль, не можна не згадати про зростаючий вплив засобів масової інформації та комунікації на формування суспільної думки. Отже, громадянське суспільство сучасного типу є мережевим і формується під тиском нетократії.

2) Основу громадянського суспільства в сучасному світі складають громадські організації, за допомогою яких громадяни реалізують свої інтереси, а також які виконують важливу роль, надаючи особі розуміння приналежності до якоїсь групи та суспільної значимості. До таких громадських організацій належать благодійні організації і волонтерські рухи, які виникають подекуди хаотично шляхом підтримки певних ініціатив і виключно на добровільній основі, без втручання уряду.

Розвиток громадянського суспільства в Україні є складним процесом, який умовно можна розділити на декілька фаз. Найбільшою рушійною силою становлення громадянського суспільства в державі ставали кризові моменти, коли державницькі інтереси були знехтуваними, а демократичні цінності опинялися під загрозою. Такими переломними моментами є Помаранчева Революція, Революція Гідності та безпосередньо російська агресія проти України, яка комбінує збройний напад, інформаційно-пропагандистську кампанію та інші складові гібридної війни, що становить пряму загрозу суверенітету та територіальній цілісності держави. Український дослідник В.Рубцов характеризує Помаранчеву Революцію як «віху у становленні європейського суспільства» в Україні. На його думку, Майдан безпосередньо закріпив та показав принципово нову – бажану модель взаємовідносин в середині суспільства [9, с. 42]. Події 2004 року і 2013-2014 років стали поштовхом до інтенсивних змін в масовій свідомості громадян, закріплення демократичних та європейських цінностей. Постреволюційне українське суспільство набуло відмінно інших рис, ставши однією з рушійних сил політики, повноцінним і впливовим актором в рамках політичної системи незалежної України. Наступним поштовхом для консолідації громадян і відповідно розвитку громадянського суспільства став початок російської збройної агресії проти України, анексія Криму та окупація частини Луганської і Донецької областей. Події 2014 року активізували волонтерський рух всередині держави, а прагнення подолати наслідки агресії спонукало до виникнення великої кількості благодійних громадських ініціатив. Українська правозахисниця та активістка Альона Лунова стверджує: «У 2014 році організації громадянського суспільства робили майже все – від евакуації цивільних з зони бойових дій до купівлі форми для армії, від надання правових консультацій до написання законів» [6]. В період 2014-2019 рр. в Україні існувала чітка тенденція збільшення кількості громадських організацій. За період 2013-2021 рр., кількість благодійних організацій збільшилась на 38%, а громадських – на 25%. Даний показник відображає позитивну динаміку.

Темпи приросту кількості благодійних організацій та громадських організацій, 2013-2021 рр.

Джерело: Державна служба статистики України [3].

Українські дослідники стверджують, що збільшення кількості недержавних організацій упродовж цих років зумовлено переважно поширенням в Україні мережі організацій, зорієнтованих, по-перше, на вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб з Донецької та Луганської областей і анексованого Криму, по-друге, на вирішення проблем постраждалих під час проведення АТО військовослужбовців та цивільного населення [5, с. 43]. Гібридна війна росії спонукала не тільки до кількісного збільшення неурядових організацій, але й до їх якісної зміни. Організації розширили напрями власної діяльності, беручи до уваги нагальні потреби суспільства: забезпечення психологічного супроводу, надання правозахисної підтримки, а також гарантування гуманітарної матеріальної та нематеріальної допомоги. Український дослідник В.Найда відмічає, що значна частина громадських об'єднань, тією чи іншою мірою, зміцнювала обороноздатність держави, що стосується, зокрема, незалежних аналітичних центрів, науково-технічних товариств, об'єднань ветеранів бойових дій, ветеранів збройних сил та спецпідрозділів, оборонно-спортивних товариств, оздоровчих та фізкультурно-спортивних об'єднань, козацьких об'єднань, молодіжних патріотичних організацій тощо [7, с. 146]. Незважаючи на таку статистику, діяльність громадських організацій як каркасу громадянського суспільства мала і певні негативні аспекти. Зокрема, звіт за результатами соціологічного дослідження *«Громадянське суспільство в Україні в умовах війни-2022»* слабо оцінює рівень інституціоналізації благодійності в Україні в період 2014-2021 рр. Експерти стверджували про короткий життєвий цикл багатьох громадських організацій і благодійних фондів, а також низьку ефективність їх діяльності, відсутність культури систематичних благодійних практик населення та бізнесу, брак злагодженої координації між благодійними організаціями, відсутність галузевих асоціацій [2, с. 16].

Нова хвиля активізації громадянського суспільства була зумовлена початком повномасштабного вторгнення, вона – як відповідь на ті проблеми, які зачепили майже кожного громадянина України. Коли управлінська верхівка перебувала на етапі трансформації і прийняття нових реалій – керівництва державою під час воєнного стану, організації громадянського суспільства швидко адаптувалися до іншої реальності. Вони самостійно організовували та координували власні дії, надаючи допомогу в гарячих точках, де вона була критично необхідною. Таким чином, держава надавала перевагу зовнішньополітичній діяльності і проблемам загальнонаціонального значення, а організації громадянського суспільства надавали допомогу окремим громадянам та групам населення. Таким чином, у критичний та кризовий момент держава і громадянське суспільство стали пліч-о-пліч заради швидкого і ефективного реагування на терористичні дії ворога. Серед інституцій громадянського суспільства потрібно виділити також і волонтерський рух, який на засадах неприбутковості, добровільності, вмотивованості взяв на себе місію закриття великої частини потреб цивільного населення та військовослужбовців. Волонтерські організації під час війни взяли опіку не тільки над матеріальними благами, вони активно просувають освітньо-культурні проекти серед населення, борються з пропагандою ворога, займаються політичною освітою громадян. Окрім того висловлюється ідея про те, що розвиток волонтерського руху просунув громадянське суспільство в Україні на новий якісний рівень, оскільки об'єднав значні групи людей для реалізації суспільних цілей, а головне – зменшив кількість патерналістських настроїв, фактично можна говорити про поширення думки про те, що не слід чекати все від влади, а за потреби вирішення проблем – об'єднуватись задля спільного добробуту [4, с. 94]. Посилення волонтерської активності як підвиду громадської активності підтверджується статистичними даними – кількість реєстрацій благодійних організацій в Україні за 2022 рік, рік початку повномасштабного вторгнення, збільшилася майже у 8 разів, порівняно з кількістю реєстрацій у 2021 році (6367 нових організацій і 830 відповідно) [2, с. 12].

Таким чином, аналізуючи всі вищеподані факти та аргументи, можна зробити висновок, що війна стала своєрідним каталізатором, що спричинив нову хвилю активізації розвитку громадянського суспільства в Україні. Така закономірність є цілком логічною і підтверджується концепцією дослідника-суспільствознавця У.Бека про *«суспільство ризику»* – суспільство, прогрес якого обумовлений прагненням подолати ризики, які становлять загрозу інтересам суспільства або його існуванню в цілому. Тобто суспільство розвивається у тому випадку, коли прагне *«уникнути найгіршого»*. Ризиками можуть бути і ендегенні, і екзогенні чинники, що провокуються політичним фактором або процесом постійної модернізації. *«Жертви ризику»* утворюють власні соціальні спільноти, їхня кооперація зумовлена природними страхами перед посталими проблемами. Новостворені об'єднання, що згуртовані довкола спільної мети, мають потенціал стати суб'єктами політики та витіснити з політичної арени традиційні впливові політичні сили. Таким чином відбувається циркуляція політичних еліт, *«жертви ризику»* згідно

даної концепції стають могутнім політичним актором. Отже, суспільство у кризовий момент об'єднується і реагує на обставини саме у такий спосіб, тому що відчуває безвихідність, необхідність взяття відповідальності на себе. Українське суспільство у період російсько-української війни також можна розглядати з позиції суспільства ризику. Ризиком в цьому контексті є екзистенційна загроза для українського суспільства з боку іншої держави. Новоствореними об'єднаннями у цьому контексті виступають волонтерські рухи, які були створені з метою «мінімізації завданої шкоди», нейтралізації проблеми, подолання ризику. Зараз їх представники претендують на політичне лідерство і є авторитетними особистостями всередині суспільства. Важливими факторами, які сприяють утворенню нових політичних еліт, є також закріплення нетократії і медіакратії як типів панування в сучасному світі. Нетократичні тенденції вже були згадані в даному дослідженні. З одного боку, мережі допомагають організаціям громадянського суспільства організовувати та керувати своєю діяльністю, оптимізують багато процесів та залучають найбільшу кількість людей до реалізації різноманітних ініціатив – культурних, економічних, політичних, правових тощо. Мережі також забезпечують принцип рівності у розбудові громадянського суспільства і горизонтальну комунікацію між його інститутами. Інструментами підтримки спільнот стали соціальні мережі, наприклад, Instagram, Twitter, Facebook та інші. З іншого боку, саме влада інформації закріплює в масовій свідомості нові стереотипи, уявлення, що зміцнюють позиції та імідж лідерів організацій громадянського суспільства як потенційних політичних кандидатів. Уміле використання засобів комунікації дозволяє неформальним лідерами отримати владу над «споживачами інформації» і у вигляді кінцевого результату стати політичним лідером.

Як підсумок можна зазначити, що війна, як ризик, є фактором об'єднання та розбудови суспільства за якісно новими принципами. Війна росії проти України дала поштовх до збільшення політичної активності громадян, прагнення переважно більшої частини громадян до політичної освіти, політичної участі. Громадяни мобілізувалися і об'єдналися заради «усунення ризику», тобто заради спільної перемоги, що започаткувало нову фазу розвитку громадянського суспільства в Україні. Громадянське суспільство стало рушієм позитивних перетворень у державі і отримало справжній вплив на політичну систему. Особливе місце в рамках розбудови громадянського суспільства займає волонтерський рух як його інститут. Волонтерський рух під час повномасштабного вторгнення набув масового поширення, самостійно координуючи вирішення суспільно важливих питань та беручи на себе роль впливового змінотворця.

Війна як ризик вплинула на соціальну динаміку наступним чином:

1) громадяни швидко мобілізувалися для виконання своїх громадських та соціальних зобов'язань, що створило умови для розвитку громадянського суспільства на засадах солідарності та кооперації;

2) війна стала поштовхом до активізації діяльності громадських організацій. Зокрема, збільшилась не тільки кількість громадських об'єднань та рухів, про що стверджують статистичні звіти, але й ефективність та результативність їх діяльності. Організації громадянського суспільства як віддзеркалення суспільної думки стали серйозним важелем у системі прийняття політичних рішень та провадження державних політик;

3) громадянське суспільство залишилось позадержавним суб'єктом, проте співпраця організацій громадянського суспільства з державним сектором – органами державної влади та органами місцевого самоврядування значно поглибилась. Попри взаємопов'язаність і взаємозалежність громадянського суспільства і держави, воно зберігає свою автономність і функціонує як окрема соціальна структура.

Список використаних джерел:

1. Головенько В.А. Громадянське суспільство як важливий чинник політичних та економічних процесів в Україні. *Український соціум*. 2007. С. 80–93. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2007.01.089> (дата звернення: 15.09.2024).
2. Громадянське суспільство України в умовах війни. К., 2023. 64 с. URL: <https://ednannia.ua/news/nashi-novini/12447-gromadyanske-suspilstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni-2022-zvit-za-rezultatami-doslidzhennya> (дата звернення: 15.09.2024).
3. Державна служба статистики. Економічна статистика. Реєстр статистичних одиниць. Кількість зареєстрованих юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання з розподілом за ознакою статі керівника (2013-2021). *Державна служба статистики*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.09.2024).

4. Докаленко В.В. Взаємодія між органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства в Україні в умовах широкомасштабної війни. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2022. № 15. С. 87–93.
5. Євдокимова І.А., Вітковська І.М. Тенденції розвитку громадських організацій у сучасній Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2018. № 41. С. 42–48.
6. Лунова А. Роль громадянського суспільства під час війни Росії проти України. *Сайт центру прав людини ZMINA*. URL: <https://zmina.info/columns/rol-gromadyanskogo-suspilstva-pid-chas-vijny-rosiyi-proty-ukrayiny/> (дата звернення: 15.09.2024).
7. Найда В.О. Роль громадянського суспільства у забезпеченні Національної безпеки України в умовах агресії Російської Федерації. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*: Тези доп. круглого столу, м. Харків, 27 жовтня 2017 р. Харків, 2017. С. 145–147.
8. Постол О.Є. Громадянське суспільство як суб'єкт формування системи публічного управління. *Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід*: монографія. Запоріжжя, 2017. С. 211–249.
9. Рубцов В. Всеукраїнський майдан як віха у становленні українського суспільства. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2008. № 3. С. 37–43.

Вікторія ХОМАНЕЦЬ,

студентка 2-го курсу юридичного факультету

(Львівський національний університет імені Івана Франка)

ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ПРОТИДІЇ ВІЙСЬКОВІЙ АГРЕСІЇ ТА УСПІШНОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

Історичний досвід та сучасна практика свідчать, що саме еліта та її провідна складова – політико-управлінська еліта несе відповідальність за всі здобутки і втрати становлення та розвитку будь-якої країни. Теорії еліт пройшли тривалий шлях розвитку. Слово «еліта» походить від латинського *eligere* і французького *élite* – «кращий, добірний, обраний». Це слово використовували в генетиці та насінництві для позначення кращих сортів рослинництва. Проте до XIX ст. поняття еліта не мало широкого застосування в суспільних науках. Наукова концепція теорії еліти сформувалася в другій половині XIX ст., коли у зв'язку з особливостями розвитку політичного життя настав період критичної переоцінки форм правління. Проте на часі стоїть основне питання: як політико-управлінська еліта та громадянське суспільство можуть протидіяти військовій агресії та допомогти в успішній відбудові країни? [5, с. 9].

Повномасштабне вторгнення РФ у лютому 2022 р. фактично переформатувало політичне поле України. Незважаючи на те, що принципових змін у системі управління державою не відбулося, протягом останніх двох років відбувався процес поступового єднання гілок влади, їх моноцентричного підпорядкування президентській вертикалі. В Україні продовжували функціонувати основні гілки влади з розподілом повноважень, але кожна з них пройшла певну еволюцію, пов'язану з початком війни. Фактично, починаючи з лютого 2022 р., кожен орган влади почав працювати в цілодобовому режимі та в умовах форс-мажорних обставин. Певних змін, передусім, зазнав інститут глави держави. Президент України – це ключова фігура, яка впливає і на центральну владу, і на місцевий рівень. В умовах повномасштабної війни саме очільник держави отримує всі реальні важелі впливу в державі. В перший день війни Верховна Рада України затвердила Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні». Саме під час цих подій варто звернути увагу на політико-управлінську еліту [4, с. 101].

На основі досліджень кадрового складу апарату Адміністрації Президента України, уряду, міністерств та державних адміністрацій Г.Щокін також робить висновки про те, що для сучасної еліти характерні явища вождизму, клієнтелізму, непотизму та трибалізму. Українські вчені значну увагу приділяють дослідженню процесу формування правлячої політико-управлінської еліти сучасної України та виділенню його етапів. Зокрема, Н. Круглікова виділяє три етапи:

- 1) 1989 р. – грудень 1991 р. Цей період характеризується становленням неформальних організацій, сформованих прогресивними демократичними силами. Після справи «ДКНО» об'єднання політичних сил призводить до незалежності України;

- 2) 1992–1994 роки. При владі залишається стара партійна еліта, взявши за основу гасла народно-демократичних сил.
- 3) 1994–1998 роки. У цей період вирішилися протиріччя між партійною, партійно-господарською і національно-демократичними елітами, унаслідок чого відбулися вибори 1998 р. У наш час, як згадувалося вище, незважаючи на події у державі, еволюція політико-управлінської еліти продовжується [3, с. 67].

Що стосується громадянського суспільства, то треба сказати, що з початку повномасштабного вторгнення створюються різні організації. Основні труднощі в діяльності НУО стосувалися фінансової забезпеченості – про це повідомила половина тривалодіючих та майже дві третини новостворених організацій. Тільки п'ята частина тих організацій, які діяли до вторгнення, припинила діяльність (у середньому на 4 місяці) і потім відновила її, решта взагалі не припиняла роботи. Тільки чверть організацій, які розпочали свою роботу ще до повномасштабної війни, продовжила її у звичних для себе форматах. Водночас п'ята частина організацій переорієнтувала свою активність відповідно до нових викликів, а більшість (56,4 %) НУО поєднала пріоритети довоєнної роботи з новими напрямками. 80 % громадських і благодійних організацій України так чи інакше планують долучитися до відновлення країни, перш за все відбудови інфраструктури [1].

Одним із дієвих інструментів взаємодії політико-управлінських еліт та громадянського суспільства є, на нашу думку, створення і функціонування експертних установ та аналітичних центрів. Аналітичний центр – це організація, яка здійснює дослідження та адвокацію у сфері публічного управління, а також виробляє відповідний аналітичний продукт. До прикладу, у Європі та США діє значна кількість незалежних аналітичних центрів, які досить тісно співпрацюють з владою та політичною елітою. Використовуючи такий інструмент громадянське суспільство має змогу запропонувати альтернативні рішення, долучитися до розробки законопроектів чи сформувати власні рекомендації щодо реформ та напрямів модернізації публічного управління. Зазначені центри формують у структурі громадянського суспільства потужне науково-експертне середовище, здатне репрезентувати запити суспільства, мати партнерські зв'язки з політико-управлінською елітою, а, подекуди, і самим ставати частиною цієї еліти.

Як бачимо із викладеного вище, існуючі організаційно-правові механізми дозволяють політико-управлінській еліті на практиці використати кадровий, аналітичний та організаційний потенціал громадянського суспільства у процесі модернізації публічного управління. Саме громадянське суспільство в сучасних умовах має стати партнером політико-управлінської еліти у виконанні нею специфічних управлінських функцій. Наразі в Україні є низка аналітичних незалежних структур, які беруть участь у виробленні політики держави: Центр політико-правових реформ, Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Лабораторія законодавчих ініціатив та інші. Варто навести і приклад створених в Україні Регіональних офісів підтримки реформ, які фактично здійснюють публічно-управлінські повноваження щодо просування реформи децентралізації державної влади в регіонах.

Отже, існуючі організаційно-правові механізми дозволяють політико-управлінській еліті на практиці використати кадровий, аналітичний та організаційний потенціал громадянського суспільства у процесі модернізації публічного управління. Саме громадянське суспільство в сучасних умовах має стати партнером політико-управлінської еліти у виконанні нею специфічних управлінських функцій.

Список використаних джерел:

1. Головата Н. Що відбувається з громадянським суспільством в умовах повномасштабної війни? *UPLAN*. Дата оновлення: 08.05.2023. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/shcho-vidbuvaietsia-z-hromadianskym-suspilstvom-v-umovakh-povnomasshtabnoi-viiny-ohliad-doslidzhen/> (дата звернення: 15.09.2024).
2. Ключко А.А. Розвиток механізму взаємодії політико-управлінської еліти і громадянського суспільства у процесі модернізації публічного управління в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/102.pdf (дата звернення: 15.09.2024).
3. Крюков О.І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення: Монографія / За наук. ред. Е.А.Афоніна. Київ: Вид-во НАДУ, 2006. 252 с.
4. Левін О., Поплавський О. Трансформація політичної системи України крізь призму російсько-української війни. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 100–109. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2024/05/1/NV_1-2024-100-109.pdf (дата звернення: 15.09.2024).

5. Томашевська Т.В. Теоретичні засади поняття політико-управлінська еліта. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 1. С. 153–156.

Олег КУЦЕНКО,

*студент 4-го курсу спеціальності «Політологія» філософського факультету
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)*

ВПЛИВ ІНТЕРНЕТ-АКТИВІЗМУ НА РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Уже більше 10 років триває російсько-українська війна, в якій беруть участь прямо чи опосередковано мільйони українців, які за цей час стали повноцінним громадянським суспільством. Сьогодні воно як ніколи відіграє важливу роль в ході цієї війни, особливо завдяки різноманітним взаємодіям в мережі «Інтернет», які породили таке явище як інтернет-активізм.

Інтернет-активізм, також відомий під назвами онлайн-активізм та діджитал-активізм, є однією з форм активізму, яка використовує мережу «Інтернет» і цифрові ЗМІ як ключові платформи для швидкої організації громадських ініціатив та масової мобілізації активних громадян [8]. Історію інтернет-активізму у світі можна розпочинати з ранніх експериментів 1980-х, коли онлайн-активісти та комп'ютерні спеціалісти підходили до цифрових мереж як до каналу для дій. Спочатку вони використовували Інтернет як засіб поширення інформації, зважаючи на його здатність миттєво охоплювати широку аудиторію. Вже пізніше більш розвинена ініціатива інтернет-активізму використовувала Всесвітню павутину як місце для організації різноманітних громадських ініціатив [8]. Також інтернет-активізм має свій набір інструментів, а саме соціальні медіа, блоги, онлайн-петиції, краудфайдингові платформи, веб-сайти з форумами та цифрові ЗМІ [7]. Таким чином, сьогодні інтернет-активізм став потужним засобом масової політичної мобілізації, що відкриває нові способи залучення активних громадян та шляхи розвитку громадянського суспільства. Серед всесвітньовідомих прикладів інтернет-активізму можна згадати Арабську весну, акцію протесту «Захопи Волл-стріт», соціально-політичний рух «Black Lives Matter» та соціальний рух «#MeToo».

В Україні інтернет-активізм почав зароджуватися вже у 2000-х, а вперше активно себе виявив під час Помаранчевої революції, коли на різних тематичних форумах відбувалося обговорення актуальних подій революції [2]. Після цього інтернет-активізм став важливою частиною усіх громадських акцій, особливо це проявилось під час Революції гідності, а також російсько-української війни з 2014 року. Таким чином інтернет-активізм, як повноцінний елемент в системі громадянського суспільства, виник у відповідь на військову агресію росії проти України і протягом війни є надзвичайно динамічною мережею різноманітних ініціатив громадськості, де громадяни взаємодіють між собою, з військовими підрозділами, урядовими і неурядовими інституціями та іншими суб'єктами задля протидії агресору. Львівська політологиня Наталія Хома виділяє інтернет-активізм воєнного часу організованого та стихійного типів [6]. Інтернет-активізм організованого типу є масштабними громадськими ініціативами, які мають юридичне оформлення, потужний інформаційний супровід, численний людський ресурс, певний репутаційний капітал тощо. В свою чергу інтернет-активізм стихійного типу включає в себе мільйони стихійних, ситуативно-ініційованих дій та взаємодій громадян, які діють поза організованими спільнотами.

Також вищезгадана науковиця виділяє такі форми інтернет-активізму, в яких активно залучається українська громадськість: 1) онлайн-волонтерство на підтримку армії та підтримку вимушених переселенців; 2) боротьба у кіберпросторі; 3) робота на інформаційному фронті; 4) підписання онлайн петицій та підняття громадського розголосу щодо внутрішніх проблем у державі [6].

Загалом волонтерство в Україні почало активно зароджуватися ще з 2014 року і воно майже відразу активізувалося як в офлайн-, так і онлайн-форматах. Наприклад, такі громадські структури як БФ «Повернися живим», ГО «Схід-SOS», ГО «Центр зайнятості» та інші, підтримують армію або вимушених переселенців вже ціле десятиліття. Після повномасштабного вторгнення росії з 2022 року, станом на 2024 рік в Україні було зареєстровано понад 208 тисяч неурядових організацій, з яких понад 57 тисяч є

громадськими об'єднаннями, а близько 20,6 тисяч – благодійними фондами [3]. Крім таких відомих фондів як «Повернись живим» та «Фонд Сергія Притули», варто згадати про простих українських громадян, які займаються індивідуальним волонтерством і збирають гроші на медикаменти, військові потреби, одяг, їжу, вантажні перевезення через різні соціальні мережі на кшталт «Facebook», «YouTube», «Instagram», «Twitter (X)», «Threads», інформаційні канали месенджеру Telegram.

Роль онлайн-активістів у боротьбі з ворогом у кіберпросторі є надзвичайно важливою. IT-спеціалісти та IT-компанії допомагають відбивати хакерські атаки на банківський сектор, офіційні сайти органів влади України, банківський сектор, мережі зв'язку тощо, а також організовують кібератаки на інфраструктуру російської федерації. Тут варто згадати про відому волонтерську спільноту «IT-армія України», яка складається волонтерської хакерської мережі з майже 200-тисячною групою у Телеграмі, яка атакує російські військові цілі [5].

У цій війні важливу роль відграють онлайн-бійці інформаційного фронту, де основними майданчиками є соціальні мережі. Різні інфлюенсери, блогери, активісти та звичайні українці здатні формувати громадську думку як в Україні, так і на Заході. Саме завдяки онлайн-активістам поширюється правдива інформація про події в Україні в соціальних медіа, відбувається тиск на уряди демократичних держав для збільшення їхньої підтримки України і тиск на транснаціональні та іноземні підприємства задля їхнього виходу з російського ринку, а також формується об'єктивна думка та поширюється інформація в інших країнах про російську агресію в Україні. Прикладами є такі ресурси, як «InformNapalm», «We Are Ukraine» та «Post to Stop War in Ukraine», які інформують іноземну аудиторію про російську агресію в Україні та поширюють проукраїнські меседжі до всього світу [1].

Також інтернет-активізм виконує одну з своїх основних функцій – політичну. Тут важливу роль відіграють лідери думок, які через соціальні мережі та інші канали поширюють різноманітні політичні меседжі та піднімають громадський розголос щодо внутрішніх проблем у державі. Звичайні українці можуть виказати свою волю завдяки використанню соціальних мереж та інших онлайн-методів для популяризації тих чи інших проблем та суспільного тиску на владу. В умовах війни зріс рівень конверсії між українським суспільством та урядом, що стало важливим аспектом для вирішення тих чи інших внутрішніх проблем в країні. Можна згадати про 150 онлайн-петицій до Президента України, які були зареєстровані і набрали необхідну кількість голосів для розгляду станом на 2024 рік, наприклад, щодо спрощення правил для ввезення в Україну гуманітарних вантажів, запровадження спрощеної процедури розмитнення товарів у воєнний час, відкриття реєстру е-деклараций публічних службовців, обмеження роботи онлайн-казино і т. д., які підписали десятки тисяч українських громадян, на які було отримано відповідь від Президента та ініційовано опрацювання пропозицій [4].

Отже, інтернет-активізм в Україні має свою довгу історію і сьогодні він став важливим елементом у системі громадянського суспільства, який дозволяє організовувати та виконувати величезну кількість громадянських ініціатив. Ці громадські ініціативи виходять як від відомих громадських організацій, які займаються організованою волонтерською діяльністю, так і від простих громадян, які займаються стихійною волонтерською діяльністю, у багатьох потрібних напрямках. А також інтернет-активізм став вагомим чинником розвитку українського громадянського суспільства під час війни, завдяки якому воно змогло ефективно виконувати свої як соціальні, так і політичні функції в країні.

Список використаних джерел:

1. Комп'ютер замість протесту: що таке цифровий активізм та які його виклики для України. Тарас Тарасюк. DOU. URL: <https://dou.ua/forums/topic/41915/> (дата звернення: 03.09.2024).
2. Люди, які створили стиль революції. Частина перша. *Українська правда*. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2005/11/22/3020805/view_print/ (дата звернення: 03.09.2024).
3. Опендатабот. Благодійний бум: кількість благодійних організацій зросла майже удвічі від початку повномасштабної війни. *Опендатабот*. URL: <https://opendatobot.ua/analytics/non-profit-2023> (дата звернення: 05.09.2024).
4. Почути не всіх. Чому президент Зеленський не реагує на інструмент петицій? *Рух ЧЕСНО*. URL: <https://www.chesno.org/post/5850/> (дата звернення: 06.09.2024).
5. Український кіберфронт. Як хакери ведуть свою війну проти Росії – BBC News Україна. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-65284915> (дата звернення: 04.09.2024).
6. Хома Н. Громадський активізм в умовах воєнного стану: структура, форми, можливості. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2022. № 3 (14). С. 252–273. URL: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2022-03-252-273> (дата звернення: 06.09.2024).

7. Digital Activism: The Good, the Bad, the Future | HAD. URL: <https://had-int.org/digital-activism-the-good-the-bad-the-future/> (date of access: 02.09.2024).
8. Fuentes M. A. Digital activism | Online Campaigns, Social Media & Protests. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/digital-activism> (date of access: 02.09.2024).

Вікторія СІЧАК,

*студентка 1-го курсу магістратури спеціальності «Політологія»
(Ужгородський національний університет)*

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ НА СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВАХ

Життя українців після 24 лютого 2022 року розділилось на до і після, загарбницька повномасштабна війна, яку розпочала Росія проти України – вбила тисячі наших людей, а ще мільйони змушені покинути свою домівку та будувати нове життя під новим статусом: ВПО чи біженець.

Українська криза біженців – це трагедія неймовірних масштабів, що призвело до найбільшого руху біженців у Європі з часів Другої світової війни. Для мільйонів українців усе, що було рідним – друзі, робота, їхня ідентичність, пов'язана з рідною землею – було вирване за кілька днів. Найпопулярніші приймаючі країни, які одразу прийшли на допомогу біженцям стали саме: Німеччина, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія [7]. Тільки Польща прийняла понад 1,5 мільйона біженців. Окрім тих, хто опинився за кордоном, близько 4 мільйонів українців стали внутрішньо переміщеними особами, переїхавши до безпечніших регіонів України. Перейдемо до конкретних чисел та статистики. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на кінець липня 2024 року в Європі було зареєстровано не менше 6 млн. українських біженців [2].

Крім того, за даними ООН 3,7 мільйона осіб є внутрішньо переміщеними особами в межах України. До початку нинішньої війни з Росією в лютому 2022 року населення України становило приблизно 43,5 млн. осіб. Зараз воно нараховує 37,9 млн. жителів [8].

Хвиля міграції, викликана повномасштабним вторгненням Росії, стала найбільшою з часів Другої світової війни, як вже було наголошено. Збільшення кількості вразливих громадян у країнах ЄС створило додаткове навантаження на економіку. За даними МВФ, Євросоюз витратив 30–37 млрд євро на підтримку біженців з України. Хоча цей показник надзвичайно високий, він становить лише близько 0,2 % ВВП ЄС [3].

Вважається, що українці також стали джерелом робочої дешевої сили в ЄС, активно інтегрувавшись у ринок праці. Не буде дивним сказати, що українці в Польщі, Чехії чи навіть Словаччині є найактивнішими – за міжнародними оцінками, більше половини біженців офіційно працевлаштовані [4].

Центр досліджень міграції при Варшавському університеті повідомив, що працевлаштовані біженці заплатили близько 2,4 мільярда доларів (10 мільярдів злотих) податків. Лише ця сума перевищує фінансову допомогу, яку надають Україні (без урахування витрат на освіту та охорону здоров'я). Фінансова допомога, яка існує зараз для українців – початкові одноразові виплати в розмірі 300 злотих (63 євро) на особу для забезпечення життєвих потреб. Також сім'ї, які приймають біженців, можуть отримувати 40 злотих на день на особу протягом двох місяців (близько 1 200 злотих на місяць). Податки, сплачені працевлаштованими українськими біженцями, вважаються великим внеском у польську економіку, особливо в таких секторах, як логістика, будівництво та виробництво. Відповідно до даних Центру економічної стратегії, у 2022 році українці збільшили ринок праці ЄС на 0,5–0,6 %, а в окремих країнах – Польщі, Естонії, Чехії – зростання сягнуло 2 %. У Польщі існує потреба у фізичній праці, адже поляки не дуже хочуть бути дотичними до неї, тому українці влаштовувались працювати на склади, виробництва, у готельно-ресторанну сферу, на будівництва [6].

Крім того, значно збільшилась кількість українських компаній на польському ринку після 24 лютого 2022 року – їхня кількість зросла до 25 тис. Насправді вражає те, що Польща швидко надала можливість приїжджим українцям розпочати бізнес, дозволяючи їм працювати на польському ринку на тих же умовах, що й поляки. Допомагаючи розвивати в першу чергу економіку у своїй країні, Польща надала можливості

розвитку і для українських підприємців [5].

Кілька яскравих прикладів, почнемо з популярного у всій Україні ресторану «Чорноморка». Це рибний ресторан, який спеціалізується на українській чорноморській кухні, відкрила Карина Синевич у Варшаві. Спочатку відкриття планувалося до війни, а вторгнення прискорило рішення про запуск у грудні 2022 року. Відтоді заклад став популярним завдяки пропозиції свіжих морепродуктів та користується величезним попитом серед поляків тепер теж.

Майстерні кераміки Фундації Лени Гроховської – ще одна цікава підприємницька історія. У цих майстернях працюють як біженці, так і місцеві поляки, виробляючи кераміку та інші вироби мистецтва, які продаються в Інтернеті та в готелях. Цей проект не лише фінансово підтримує біженців, але й сприяє інтеграції громади через мистецтво.

Варто згадати і найбільшу поштову службу України «Нова Пошта». Тепер вона також обслуговує велику українську громаду в Польщі. Відкрили своє перше відділення в Польщі під назвою Nova Post, що дозволяє клієнтам швидко відправляти та отримувати посилки в Україну та з України. Зараз у Варшаві є сім філій, а в усій Польщі ми маємо 34 філії.

Це лише частина прикладів, які можна навести, але навіть вони підкреслюють стійкість і підприємницький дух українців за кордоном, які не лише відновлюють своє життя, але й збагачують громади, які тепер називають своїм домом.

Крім того, варто зауважити, що Польща не єдина країна, яка отримує економічну вигоду від українців. Міністерство праці та соціальних справ Чехії заявило, що Чехія більше заробила на біженцях-українцях, ніж витратила на їхні виплати. За перше півріччя 2024 року витрати Чехії на гуманітарну допомогу та підтримку українських біженців склали 7,3 мільярда крон. Однак завдяки податкам та страховим внескам, які сплачували працюючі українці, державний бюджет отримав 11,7 мільярда крон. Таким чином, чистий дохід Чехії від українських біженців склав 4,4 мільярда крон [1].

Отже, можна зробити висновки, що незважаючи на те, що багато біженців зіткнулися з труднощами, зокрема мовними бар'єрами, виходом на ринок роботи та психологічною травмою війни, вони змогли інтегруватись у нові громади, у зовсім нове життя. Не можна не пишатись нашими українцями, які будують бізнес у чужій Європі або ж шукають іншу можливість праці, де інше законодавство та багато нюансів у різних сферах. Варто брати до уваги і той факт, що українці стали не тягарем для Європи, а навпаки підсилюють економіку ЄС.

Список використаних джерел:

1. Czech Republic receives more from taxes on Ukrainian refugees than it spends on aid. 19:44 16.09.2024. *CENSOR.NET*. URL: https://m.censor.net/en/news/3510203/taxes_paid_by_refugees_from_ukraine_in_the_czech_republic_exceed_the_cost_of_assistance (дата звернення: 17.09.2024).
2. Europe situations: data and trends – arrivals and displaced populations July 2024. *Operational Data Portal*. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/110975> (дата звернення: 15.09.2024).
3. Kilfoyle Michelle. Ukraine: what's the global economic impact of Russia's invasion? 24 Oct 2023. *Economics Observatory*. URL: <https://www.economicsobservatory.com/ukraine-whats-the-global-economic-impact-of-russias-invasion> (дата звернення: 11.09.2024).
4. OECD (2022), «The potential contribution of Ukrainian refugees to the labour force in European host countries», OECD Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine, OECD Publishing, Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/e88a6a55-en> (дата звернення: 11.09.2024).
5. Pogarska Olga, Tucha Olga, Spivak Inna, Bondarenko Olga. How Ukrainian migrants affect the economies of European countries. *VOXeu CEPR*. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/how-ukrainian-migrants-affect-economies-european-countries> (дата звернення: 15.09.2024).
6. Report Refugees from Ukraine in Poland. Challenges and potential for integration. *Monitor Deloitte*. October 2022. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/pl/Documents/Reports/pl_ENG_Report_Refugees_from_Ukraine_in_Poland.pdf (дата звернення: 13.09.2024).
7. Ukraine Crisis. *International Rescue Committee*. URL: <https://www.rescue.org/topic/ukraine-crisis> (дата звернення: 14.09.2024).
8. World Population Dashboard Ukraine. *United Nations Population Fund*. URL: <https://www.unfpa.org/data/world-population/UA> (дата звернення: 15.09.2024).

Елеонора КУЛЧАР,
голова благодійної організації «Закарпатський обласний благодійний фонд «Благо»,
експертка Ради Європи з питань ромської проблематики (м. Ужгород)

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН (СПІЛЬНОТ) ЗАКАРПАТТЯ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І МОЖЛИВОСТЕЙ ЕТНІЧНИХ СПІЛЬНОТ НА ШЛЯХУ ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У цій статті на прикладі Закарпатської області розглянемо питання ролі громадських організацій національних меншин (спільнот) регіону у виконанні Україною міжнародних зобов'язань, як країни-кандидатки в члени Європейського Союзу (далі ЄС), щодо забезпечення прав і можливостей етнічних спільнот.

Зауважимо, що Європейський вибір, обраний Україною – це шлях наближення до стандартів демократії, розвитку громадянського суспільства, верховенства права та забезпечення прав і свобод людини та громадянина. З огляду на зазначене, у лютому 2019 року до Конституції України були внесені зміни щодо стратегічного курсу на членство України в ЄС та НАТО, а євроатлантична інтеграція стала невід'ємною складовою не лише зовнішньої, а й внутрішньої політики держави. 28 лютого 2022 року, на п'ятий день повномасштабного вторгнення росії до України, Українська держава подала заявку на членство в Євросоюзі. А вже 23 червня 2023 року на саміті Європейської ради лідери країн ЄС підтримали надання нашій державі статусу країни-кандидатки на вступ до Європейського Союзу, як країні, яка відповідає ключовим вимогам Копенгагенських критеріїв інтеграції.

Громадські організації Закарпатської області підтримують важливість євроінтеграційних намірів України на вступ до Європейського Союзу. Нині питання політики України у сфері забезпечення прав національних меншин, зокрема ромської національної спільноти, на шляху до вступу в Євросоюз розглядається як одне з умов євроінтеграції. Необхідно зазначити, що прийняте нове законодавство про національні меншини суттєво відображає інтереси національних громад, зокрема ромської національної спільноти.

Громадянське суспільство нашої області традиційно є активним у всіх процесах, що стосуються реформування країни, відбудови України, європейської інтеграції, антикорупційної діяльності тощо. Громадські організації національних спільнот області постійно адвокатуєть необхідні зміни, впливають на громадсько-політичні процеси та імплементацію національного законодавства у сфері забезпечення прав національних меншин, моніторять впровадження політик і законів, активно працюють на міжнародному, національному та місцевому рівнях. Вони продовжують свою роботу попри війну і нові виклики, що виникли у зв'язку з повномасштабним вторгненням росії в Україну. Громадські організації мають високий кредит довіри від громадян. На етапі руху України в ЄС громадські організації відіграють вагомий роль в євроінтеграційних процесах. Разом з тим зазначу, що громадські організації не можуть підміняти державні інституції, натомість можуть бути ефективними в процесі моніторингу, незалежної оцінки, експертної підтримки з ключових моментів та напрямів євроінтеграції. З іншого боку, діяльність громадських організацій, які безсумнівно мають значний вплив на формування політичної та громадської думки в країнах-членах ЄС, не може бути замінена державними інституціями.

Зауважу, що одним із позитивних прикладів якісної взаємодії органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, територіальних громад спільно з громадськими організаціями національних меншин та з громадянським суспільством області в цілому була робота над реформуванням законодавства України про національні меншини згідно з вимогами Європейської комісії, рекомендаціями Венеційської Комісії, доповідей Комітету експертів Ради Європи у ході виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері забезпечення прав національних меншин. Зокрема активну участь у підготовці пропозицій щодо удосконалення законів «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про вищу освіту», «Про національні меншини (спільноти) України», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про медіа» брали участь майже всі громадські організації області. Ними проводилась значна інформаційна робота про донесення переваг євроінтеграції в тих чи інших сферах на рівні громад. Результатом спільної роботи стала підтримка переважною більшістю національної громади області оновленого законодавства України щодо національних меншин (спільнот) й підтримка ними євроінтеграційного поступу Української держави до Євросоюзу та подальшого просування членства України в ЄС.

Беручи до уваги величезний об'єм роботи, який постає перед Україною на шляху до вступу в ЄС, представники громадських організацій області, маючи значний експертний потенціал, активно долучаються до публічного дискурсу з актуальних питань імплементації національного законодавства, що однозначно посилить і прискорить процес наближення до ЄС та сприятиме врахуванню думки та інтересів різних зацікавлених сторін.

Одна з важливих функцій, яку виконують громадські організації національних спільнот області, зокрема й Благодійна організація «Закарпатський обласний благодійний фонд «Благо», яку я очолюю, це інформаційно-роз'яснювальна робота про євроінтеграційні процеси, зокрема про хід переговорного процесу, прогрес виконання Україною своїх зобов'язань, вигоди, які принесе членство України в ЄС для конкретних сфер та для громадян. Особливо важливою у цьому контексті є робота на місцевому рівні, на рівні міст і громад.

Проведення нашим Фондом та іншими громадськими організаціями навчальних заходів: тренінгів, семінарів, літніх шкіл, створення платформ, робота з молоддю, також суттєво допомагає підвищенню ефективності євроінтеграційних процесів та сприяє підтримці впровадження європейських практик у регіоні.

Зазначу, що Фонд «Благо» та переважна більшість громадських організацій Закарпаття мають значний потенціал, досвід та необхідні ресурси для здійснення ефективної громадської дипломатії. Зокрема, вони активно беруть участь в проєктах, майданчиках, де здійснюється адвокація інтересів України, в тому числі й Закарпатської області, шляхом проведення консультацій та зустрічей, дискурсів, включаючи тематичні, секторальні та загальнополітичні. Переконана, що незважаючи на повномасштабне вторгнення росії, її агресивну війну, яка триває, Україна, її державні інституції разом з громадянським суспільством впевнено рухаються в напрямку демократичних реформ, зокрема реформ у сфері верховенства права.

У регіоні продовжується робота щодо реалізації ключових реформ, необхідних для набуття членства в ЄС, серед яких тема ромської меншини, яка за останні десятиріччя є однією із складових завдань Ради Європи та Європейського Союзу. Вважаю, що схвалена Кабінетом Міністрів України Стратегія сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року, є важливим напрямком євроінтеграційних процесів. На виконання Ромської стратегії Урядом України затверджено План заходів з реалізації цієї стратегії на період 2024 – 2025 років. Зауважимо, що відповідний план заходів із виконання Стратегії реалізується і в Закарпатській області. Однак, через відсутність фінансового забезпечення, заходи Плану реалізуються не в повному обсязі.

Це стосується і ухваленої у вересні 2023 року Кабінетом Міністрів України Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року, метою якої є створення сталих інституційних умов як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях для задоволення потреб та ефективної реалізації прав і можливостей осіб, які належать до національних меншин, зокрема ромської спільноти. Програмою, на мою думку, визначено ефективні заходи щодо захисту прав національних меншин та корінних народів України на принципах поваги до різноманітності, суспільної інтеграції відповідно до міжнародних стандартів. Проте реалізація Програми також не має належного фінансового забезпечення.

Закарпатський обласний благодійний фонд «Благо» розробляє та реалізує благодійні проєкти, спрямовані на реалізацію освітніх та соціальних проблем, надання благодійної та гуманітарної допомоги ромським сім'ям, їх дітям, а також сиротам та малозабезпеченим верствам населення краю. Одним з таких є реалізація в області проєкту Ради Європи «Підтримка реформування законодавчої бази щодо національних меншин та зміцнення стійкості національних меншин і ромів в Україні», який впроваджується в області у 2024 році (координатор проєкту в Закарпатті – Елеонора Кулчар). Рада Європи надає грантову та фінансову підтримку на втілення запланованих проєктом заходів. Благодійна громадська організація у своїй діяльності співпрацює з міжнародними, регіональними, місцевими громадськими організаціями, органами державної влади, органами місцевого самоврядування.

Нами налагоджено тісну співпрацю з Всесвітнім фондом «Дитинство» (World Childhood Foundation) – правозахисною організацією, заснованою її Величністю Королевою Швеції Сільвією ще 1991 року. В Україні цей Фонд працює з 2001 року, маючи 9 партнерів, з-поміж яких і Ужгород. Міжнародний фонд підтримує у підготовці та розвитку дітей дошкільного віку. У 2023 році відбулася зустріч Елеонори Кулчар з її Величністю Королевою Швеції Сільвією. Мова йшла про те, як фонд Королеви буде підтримувати

фонд «Благо» у наступні роки.

Партнерами фонду «Благо» також є: Міжнародний фонд «Відродження» (одна з найбільших українських благодійних фондів і є частиною міжнародної мережі Фондацій Відкритого Суспільства (Open Society Foundations), Міжнародна асоціація «Крок за кроком» ISSA (International Step by Step Association), міжнародні організації War Child, Mennonite Central Committee (Центральний комітет меннонітів (МСС, служба допомоги), фондом Diakonie (Центр допомоги Діаконія), Міжнародна мережа REYN та ін.

Зазначу, що ряд сучасних ініціатив щодо доступу представників ромської національної меншини до освіти підтримує ромська програма Міжнародного фонду «Відродження». Також проблематикою освіти ромських дітей займається мережа педагогів та батьків ромських дітей REYN-Україна (Romani Early Years Network – Мережа раннього розвитку ромських дітей). Ця організація допомагає фахівцям, які працюють з ромськими дітьми раннього віку, а також створює центри підтримки для ромських батьків. До своєї роботи центри залучають місцеві громади та громадські організації ромських спільнот. Проєкт розрахований на успішне навчання ромських дітей в загальноосвітніх школах, тому в центрах також займаються просвітницькою роботою серед батьків – проводяться тренінги, інструктажі, розробляються посібники для продуктивного навчання.

Закарпатський обласний благодійний фонд «Благо» координує Мережу REYN-Україна (національна координаторка Мережі REYN-Україна – Елеонора Кулчар). Мережа працює по всій території України та має регіональних координаторів у таких областях: Закарпатська, Одеська, Черкаська, Львівська. Мережа REYN-Україна об'єднує освітян, соціальних працівників, медиків, батьків, представників влади, організації та волонтерів, що працюють з ромськими дітьми та прагнуть підвищувати власний професіоналізм та удосконалювати підходи до роботи. REYN-Україна є частиною міжнародної мережі REYN до якої входить 11 країн Європи, серед яких і Україна.

З 2014 року по сьогодні благодійний фонд «Благо» успішно реалізує стратегічно важливий проєкт «Дошкільна підготовка ромських дітей до школи», який ефективно вирішує один з аспектів ромської проблематики.

Для цього створено Соціальний центр для дошкільної підготовки ромських дітей, роботи з батьками. У 2016 році розпочато роботу щодо соціалізації, культури та інтеграції в суспільство дітей 2–5 років та їх батьків. За допомогою цього проєкту надається можливість ромським дітям отримати дошкільну підготовку, вчасно розпочати навчання в школі. Дітям забезпечуються можливості, яких не мали їхні батьки. Робота з батьками спрямована на розуміння батьківської відповідальності щодо освіти дітей, формування у них культури, спрямованої на духовний та загальний розвиток.

Упродовж останніх чотирьох років Благодійною організацією «Закарпатський обласний благодійний фонд «Благо» спільно з іншими установами, партнерами організовувалися і проводилися соціологічні дослідження.

На замовлення Romany Early Years Network (Мережа раннього розвитку ромських дітей) у 2019 році виконано дослідження «Моніторинг та оцінка потреб поселень і ромських дітей загалом». Мотивацією проведення моніторингу було те, що рівень соціального захисту населення в нашій країні в умовах хронічної інфляції не дає змоги повною мірою задовольнити найсуттєвіші потреби людей ромської народності, які потерпають не лише від матеріальних нестатків, а в багатьох випадках також і від усвідомлення власної нереалізованості та соціальної незатребуваності в суспільстві. У таких умовах все більше ромів намагаються реалізувати свої потреби через використання механізмів самозабезпечення без орієнтації на державу.

Також на замовлення Romany Early Years Network (Мережа раннього розвитку ромських дітей) у 2020 році здійснено соціологічне дослідження щодо особливостей дистанційної освіти ромських дітей в умовах КОВІД-19 на основі громадської думки батьків та вчителів. За результатами моніторингу підготовлені відповідні рекомендації. Це дослідження проводилось в рамках проєкту "Розширення та зміцнення національної мережі REYN-Україна" у співпраці з Міністерством освіти і науки України, за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження», International Step by Step Association, Open Security Foundations. Результати проведеного дослідження варто підсумувати словами авторки статті, Елеонори Кулчар, національної координаторки REYN-Україна: «Недостатньо забезпечити всіх дітей планшетами (хоча з боку держави й це можна вважати фантастикою), необхідно ще й забезпечити доступ до електроенергії, інтернету і озброїти навичками використання пристрою. Крім цього, в умовах домашнього дистанційного навчання, дітям, скоріш за все, бракуватиме підтримки педагога, якого ромські

батьки замінити не зможуть. Як мережа, ми оперативно перейшли до компенсаторних практик».

Дослідження «Освіта ромських дітей в Україні під час війни» відбулося за ініціативи та підтримки з боку Мережі раннього розвитку ромських дітей (REYN-Україна), яку координує Закарпатський Благодійний фонд «Благо» та ромської програми Міжнародного Фонду «Відродження». Метою проведення дослідження було вивчення становища ромських домогосподарств, які мають дітей шкільного віку, в частині можливостей ромських дітей отримувати шкільну освіту під час повномасштабного вторгнення російських військ на територію України задля подальшого планування роботи громадських організацій та, зокрема, експертної спільноти REYN-Україна.

З початком повномасштабного вторгнення росії в Україну вагома увага Фондом приділяється питанню опіки внутрішньо переміщених осіб. Для цього в березні 2022 був створений шелтер, який за час роботи вже прихистив 2740 людей, більшість з них це ромські жінки та діти. Окрім проживання та харчування, мешканці шелтеру отримують необхідну правову та психологічну підтримку, забезпечуються засобами гігієни, миючими засобами, отримують допомогу у пошуку роботи, тощо. Для дітей та дорослих педагогами соціального центру проводяться навчальні заняття та арт-терапія.

У 2024 році в планах роботи благодійного фонду «Благо» і надалі на першому місці залишається освіта і ранній розвиток ромських дітей, а вагома увага звертатиметься також на створення ІТ-класів, розширення послуг з надання психологічної допомоги, збільшення спортивного контенту, допомога малозабезпеченим сім'ям та ін.

Для реалізації цього вже в січні–лютому цього року благодійним фондом «Благо» проведено тренінги «Рівність прав жінок та чоловіків. Гендерна політика та створення чутливих послуг для різних соціальних груп на місцевому рівні», «Фандрейзинг та проєктний менеджмент для громадських організацій, що працюють з національними меншинами». З учасниками працювали висококваліфіковані тренери, національні консультанти Ради Європи. Це актуальні питання, адже на рівні громади надзвичайно важливо сьогодні забезпечити аби рівність жінок і чоловіків була однією з підстав для розвитку громад. Також, розуміючи той факт, що громади часом обмежені в своїх матеріальних ресурсах, на тренінгах приділялася увага питанням де і як ефективно знаходити кошти на потребу громад, розширення можливостей і навичок представників громадських організацій і місцевих громад з написання проєктних заявок на отримання грантів. При цьому враховувалось і те, що з'явилися нові категорії, які не були в стратегічних планах минулих років. Це ветерани, збільшена кількість людей з інвалідністю, сім'ї загиблих, а також тих, які пропали безвісті, діти, які залишилися без батька і матері, літні батьки, які потребують допомоги. Важливість врахування цього при плануванні і реалізації програм короткострокового, середньострокового і довгострокового розвитку акцентувалося в процесі тренінгів.

Проведено навчання менторів, які працюватимуть з ромськими дітьми у закладах освіти та громадських організаціях. За ініціативи керівниці Закарпатського обласного благодійного фонду "Благо" і національної координаторки мережі REYN-Україна Елеонори Кулчар 2–4 лютого в Ужгороді проведено триденний тренінг для ІТ-менторів – педагогічних працівників та представників громадських організацій Закарпатської, Одеської та Черкаської областей. Навчання проводили спеціалісти з Мальти й Угорщини за сприянням благодійного фонду Foundation for Global Human Dignity. Після завершення тренінгу учасники отримали відповідні сертифікати. ЗОБФ БЛАГО надали ноутбуки для навчання дітей ІТ-3D від угорських партнерів з організації Democrating Change Partners Hungary. 67 одиниць техніки розподілили між закладами освіти Ужгорода, Берегова, Тур'ї-Пасіки, дошкільним центром підготовки при благодійному фонді «Благо». Частину гаджетів для роботи з дітьми отримали представники з Одеси та Черкас.

Закарпатський обласний благодійний фонд «Благо» бере активну участь у різних заходах, в тому числі міжнародних, що допомагає краще реагувати на виклики часу, налагоджувати нові зв'язки і контакти з різними організаціями, установами. У 2022 році брали участь у заходах з відзначення 10-річчя Міжнародної REYN в м. Барселона (Іспанія). У 2023 році – Міжнародній конференції REYN, присвяченій методології для інклюзивного підходу та навчання, пріоритетам раннього розвитку та навчання дітей ромів та мандрівників (Хорватія); у партнерській зустрічі Всесвітнього фонду «Дитинство» у Варшаві (Польща), тематичному діалозі Організації Об'єднаних Націй з ромськими громадськими організаціями з України; воркшопі Habitat for Humanity Roma Housing у Братиславі (Словаччина), воркшопі з підвищення PSEA обізнаності (ЗСЕНД, Захист від сексуальної експлуатації, насильства та сексуальних домагань) у м.Київ. 2024 рік – у міжрегіональній конференції «Карпатська платформа громадянського суспільства» (м. Егер, Угорщина), конференції «Українське лідерство в допомозі» (м. Київ), міжнародній конференції «Регіональний діалог щодо захисту та інклюзії етнічних ромських біженців і приймаючих громад» (м.

Кишинів, Республіка Молдова), відбулася конференція «Виклики війни для українських ромів: спільні шляхи вирішення» (м. Варшава, Польща).

У 2024 році фонд «Благо» розпочинає реалізацію потужного проєкту щодо будівництва соціального центру – «Комплексний освітньо-розвиваючий, спортивний, соціальний центр – ХАБ, ЗОБФ Благо». У центрі передбачається проведення заходів з раннього розвитку дітей (2-5 років), дошкільної підготовки дітей (6–8 років), роботи з підлітками (12–16 років), батьками дітей, жінками та дівчатами, (з питань гендерної рівності та протидії сексуальному насильству), надання юридичних консультацій, психосоціальної підтримки для дорослих та дітей, надання соціальної допомоги, організацію гурткової роботи для дітей і підлітків, занять з арт-терапії для дорослих та дітей, ІТ технологій, тренінгів з питань отримання професії, підвищення загального розвитку, фандрейзінгу та ін. Планується спорудження спортивного залу, спортмайданчику, тренажерного залу, ресурсної кімнати (бібліотека, комп'ютерний клас з доступом до мережі інтернет), ігрової кімнати, їдальні. Поки триває війна в Україні тут також буде функціонувати шелтер для проживання сімей ВПО.

Усе, що зроблено Благодійною організацією «Закарпатський обласний благодійний фонд «Благо», а також те, що планується реалізувати фондом у перспективі, сприятиме євроінтеграційним процесам входження України до Європейського Союзу.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 липня 2021 р. № 866-р «Про схвалення Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2021-%D1%80#Text>
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2023 р. № 1197-р «Про затвердження плану заходів на 2024–2025 роки з реалізації Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1197-2023-%D1%80#Text>
4. Розпорядження Закарпатської обласної державної адміністрації – Закарпатської обласної військової адміністрації від 09.02.2023 р. № 122 «Про План заходів із виконання Стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини, в українському суспільстві на період до 2030 року, у Закарпатській області на 2023–2024 роки». URL: <https://carpathia.gov.ua/>
5. Державна цільова національно-культурна програма «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2023-%D1%80#Text>

Аліна СТИРАНЕЦЬ,

студентка 2-го курсу юридичного факультету

(Львівський національний університет імені Івана Франка)

УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІУМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СТАНОВИЩЕ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА ПРОБЛЕМА ВНУТРІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ

Повномасштабне російське вторгнення в Україну 2022 року викликало одну з найбільших гуманітарних катастроф в Європі за останні десятиліття. Масова евакуація населення призводить до високого рівня внутрішньої міграції в межах нашої держави та виїзду українців за кордон.

Станом на кінець 2024 року мільйони наших громадян були вимушені залишити свій дім, шукаючи безпеку та прихисток в інших регіонах держави. Перед державою, насамперед, постало питання гуманітарної забезпечення, через масовий виїзд населення з місць постійного проживання, руйнування інфраструктури, дефіцит медикаментів та інших необхідних ресурсів. Всі ці фактори створили гуманітарну кризу, що вимагає негайної реакції відповідних органів та установ. Зростає соціальна напруга, яка характеризується навантаженням на соціальну інфраструктуру регіонів, які приймають біженців, адже у них виникають проблеми із забезпеченням житлом, працевлаштуванням, освітою та медичним обслуговуванням.

Для внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) постало питання не тільки власної безпеки, а й пошуку тимчасового або постійного притулку. Так, у абз. 4 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» зазначено, що органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень надають у тимчасове безоплатне користування внутрішньо переміщеним особам з комунальної власності житлові приміщення, придатні для проживання (за умови оплати особою відповідно до законодавства, вартості комунальних послуг) [1].

Нами проведено письмове опитування ВПО, а саме з Донецької області, Бахмутського району (моїми односельчанами), середній вік яких становить 50 років. Щодо питання житла, отримала такі відповіді (правопис оригіналу збережено):

1. *«Житло допомогла знайти родина, а самому знайти його було важко. Будинки зі зручностями здавали дорого або не хотіли здавати взагалі. Будинки, які пропонували за комунальні послуги не були придатні для життя».*

2. *«Житло у Жовкві дороге, не для пенсіонерів, живемо в гуртожитку. Однак його продали, бо по документах він є учбовим закладом; опалення відсутнє, гріємось лише обігрівачем».*

3. *«Якщо винаймати дешеве житло, то умови неможливі для проживання».*

Щодо працевлаштування, то у п. 10 ст. 11. Закону України «Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» зазначено, що одним із повноважень органів державної влади у сфері захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є запровадження спеціальних програм сприяння працевлаштуванню ВПО [1].

Опитані так відповіли на запитання: «Чи змогли Ви працевлаштуватися і які виникли труднощі під час пошуку роботи?»:

1. *«Я працюю вчителем початкових класів (дистанційно). Але, якщо б треба було знайти роботу по спеціальності, то це не реально. Тільки прибиральницею за мінімальну зарплату і то не факт, що не надурять».*

2. *«Роботу в школі у місті, де тимчасово перебуваю, не знайшла, бо немає вакансій вчителів української мови та літератури».*

3. *«Я змогла знайти роботу, викладаю українську мову, хоч сама я зі Сходу. Викладаю в Києві».*

ВПО відзначили, що освітні потреби та медичне обслуговування для них повністю відповідали абз. 11, 12, 13 ч.1 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [1]. Вони отримували необхідні лікарські засобами у випадках та порядку, визначених законодавством, їм надавали необхідну медичну допомогу в державних та комунальних закладах охорони здоров'я, їм вдалось влаштувати дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади. Для багатьох учнів з числа ВПО було організовано дистанційне навчання, за бажанням їх зараховували в школи на денну форму навчання. Статус ВПО допоміг здобувачам вступити у вищі навчальні заклади. Також були створені гуманітарні штаби, які займалися збором та розподілом гуманітарної допомоги, включаючи необхідні медикаменти, продукти харчування та одяг, а також безкоштовне медичне обслуговуванням з урахуванням пільги внутрішньо переміщених осіб. У цій сфері, для кращого забезпечення внутрішніх мігрантів, Україна співпрацювала з міжнародними організаціями та отримувала необхідну фінансову та гуманітарну допомогу.

На жаль, під час повномасштабного вторгнення росії в Україну, крім безпосередніх наслідків війни, внутрішньо переміщені особи стикалися з додатковими труднощами, пов'язаними з дискримінацією у суспільстві. Так, у ст. 3 Конституції України зазначено, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [2]. У ст 14. Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» наголошено, що внутрішньо переміщені особи користуються тими ж правами і свободами відповідно до Конституції, законів та міжнародних договорів України, як і інші громадяни України, що постійно проживають в Україні. Забороняється їх дискримінація при здійсненні ними будь-яких прав і свобод на підставі того, що вони є внутрішньо переміщеними особами [1]. Проведене опитування засвідчило, що ВПО стикалися з дискримінацією на основі регіональної приналежності. Це спричинило до обмеження їхніх можливостей на ринку праці та в інших сферах щоденного життя. Про це свідчать наступні отримані відповіді:

1) *«Я хотів працевлаштуватись, був військовим, сам я зі Сходу. Та мене не приймають на роботу, через те, що я звідти, вони прямо мені про це говорять. Відчувалася певна недовіра з боку людей»;*

2) *«Люди ставилися по-різному: одні співчували, інші говорили, що ми «понаїхали», а ще іншим*

було байдуже».

3) «Багато хотіло допомогти, співчували. На роботі спочатку остерігались, з часом дівчата прийняли в колектив. На роботі, час від часу, чую негатив в бік інших переселенців, щодо мови. Я завжди захищаю людей ВПО, бо нас не розуміють та вважають капризними».

Вважаємо, що дискримінація – це явище, яке потребує подолання з боку держави та громадянського суспільства. Часто подоланням стереотипів про східну, а також північну та південну частини України займаються безпосередньо переселенці. Вони розповідають про свій рідний регіон, його історію та культуру, релігійні звичаї місцевим жителям, що на мою думку сприяє розвитку міжрегіонального діалогу, навчає розумінню та поваги один до одного.

Для вирішення проблем, які постали перед ВПО у зв'язку з російсько-українською війною, необхідно встановити чітку нормативну базу. Забезпечити до неї максимальний доступ не тільки молодому поколінню, яке вільно користується з сучасних технологій, а й людям похилого віку. Вона має врегульовувати важливі питання, щодо прав і обов'язків внутрішньо переміщених осіб, буде дієвою та ефективною. З цією метою можна активніше використовувати Єдиний портал державних послуг Дія, а саме вкладку «Довідка переселенця – довідка ВПО», адже з її допомогою можна надавати більше актуальної інформації та повідомляти про зміни у законодавстві.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» Прийнятий м. Київ 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18?find=1&text=%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0+#Text> (дата звернення: 15.09.2024).
2. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.09.2024).

Аліна ЯМКОВА.

студентка 3-го курсу економічного факультету
(Ужгородський національний університет)

ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ВНУТРІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ ДЛЯ ПРИЙМАЮЧИХ РЕГІОНІВ. МОЖЛИВОСТІ ТА ЗАГРОЗИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вплив на ринок праці. Війна суттєво вплинула на ринок праці в Україні, спричинивши значні зміни та виклики. Серед ключових викликів – високий рівень безробіття, втрата робочих місць, значний приплив переміщених осіб та мобілізація, причому на початку 2024 року рівень безробіття становив 17%, що свідчить про серйозний дисбаланс на ринку праці [1].

За даними Державної служби зайнятості (ДСЗ), станом на 1 січня 2024 року 96 тис. осіб були зареєстровані як безробітні, тоді як було лише 40,2 тис. вільних робочих місць [1].

Важливо зазначити, що у 2023 році спостерігалось значне зростання попиту на робочу силу, особливо у прифронтових областях, таких як Миколаївська, Чернігівська та Сумська. Це може свідчити про поступове відновлення економічної активності на територіях, що постраждали від бойових дій [1].

У 2023 році самозайнятість в Україні зростала: було відкрито понад 300 000 нових ФОПів, що на 7 % більше, ніж у 2021 році. Водночас кількість нових підприємств скоротилася на третину порівняно з 2021 роком. Тим не менш, відкриття нових підприємств сприяло створенню нових робочих місць. Київська, Дніпропетровська та Львівська області очолили список за кількістю нових підприємців, на які припадає майже половина всіх нових реєстрацій [1].

Під час війни українські підприємства продемонстрували стійкість і здатність адаптуватися та розвиватися, незважаючи на складну ситуацію. Бізнес активно розробляє нові стратегії зайнятості з акцентом на гнучкість та швидке реагування на мінливі обставини.

Тим не менш, існує багато викликів, які ускладнюють ведення бізнесу. Згідно з опитуванням Американської торговельної палати, найбільшими викликами є:

- 1) безпека та захищеність працівників (91 %);
- 2) російські ракетні атаки на об'єкти критичної інфраструктури та бізнес-активи (66 %);
- 3) здоров'я та психічне здоров'я працівників (65 %)
- 4) економічна рецесія та спад споживання (45 %)
- 5) обмежений доступ до електроенергії, води, мобільного зв'язку та опалення (44 %)
- 6) представники МСП також відзначають посилення регуляторного тиску з боку державних органів. Ці проблеми зачіпають усі регіони України, хоча й різняться за інтенсивністю [1].

Підтримка місцевого бізнесу та економічне зростання. У 2023 році Україна вжила низку заходів для підтримки ринку праці та адаптації до нової ситуації, спричиненої війною. Основні ініціативи полягають у наступному:

- 1) компенсація витрат на оплату праці: 14 тис. внутрішньо переміщених осіб отримали від роботодавців компенсацію витрат на оплату праці;
- 2) мікрогранти для бізнесу: близько 10 000 бенефіціарів отримали мікрогранти для підтримки започаткування та розвитку свого бізнесу. Це дозволило створити 20 600 нових робочих місць;
- 3) гранти в рамках проєкту «eRobot»: у квітні 2023 року було запроваджено грантову програму для підтримки підприємництва та розвитку бізнесу учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та членів їхніх сімей. В її рамках було прийнято позитивне рішення про надання грантів 226 реципієнтам, що дозволило створити 463 нові робочі місця [3].

За даними Work.ua, ринок праці відновився на 93% порівняно з лютим 2022 року. Однак у різних регіонах спостерігаються відмінності у відновленні. Найбільше кількість вакансій зросла в Закарпатській, Івано-Франківській, Хмельницькій, Львівській, Вінницькій, Рівненській та Чернівецькій областях. Найбільша кількість вакансій зафіксована в Києві, Львівській, Дніпропетровській, Одеській та Харківській областях, що становить 63% від загальної кількості [3].

Вплив на податкові надходження. У регіонах, які найбільше постраждали від війни (Донецька, Луганська та Херсонська області), економічна активність значно знизилася. Руйнування підприємств, втрата робочих місць і скорочення населення призвели до різкого зниження податкових надходжень. Це стосується як прямих податків (ПДФО), так і непрямих (ПДВ). Втрата робочої сили та пошкодження інфраструктури унеможливили нормальну роботу підприємств, і, як наслідок, доходи місцевих бюджетів також скоротилися [2].

Регіони, куди були переміщені внутрішньо переміщені особи (Західний та Центральний регіони), стикаються з перевантаженням інфраструктури та соціальних послуг. Однак споживання товарів і послуг у цих регіонах зростає, що призводить до збільшення надходжень від ПДВ. Водночас, деякі компанії переносять свою діяльність у безпечніші регіони, що також сприяє наповненню місцевих бюджетів.

Демографічні зміни, такі як імміграція молодого та працездатного населення, впливають на довгострокові податкові перспективи. Зокрема, скорочується база податку на доходи фізичних осіб, одного з основних джерел надходжень до місцевих бюджетів. За даними Національного інституту стратегічних досліджень, війна спричинила відтік понад 6,7 млн. осіб, включаючи молодь та жінок працездатного віку, що має серйозні наслідки для ринку праці [3].

Території, що приймають внутрішньо переміщених осіб, стикаються з необхідністю фінансувати додаткові соціальні програми для підтримки цих людей, що ставить під загрозу місцеві бюджети. Водночас, зростання населення може тимчасово збільшити надходження від непрямих податків (ПДВ та акцизів) через збільшення споживання, але цей ефект буде короткостроковим і не компенсує загальних втрат.

Список використаної літератури

1. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/vplyv-mihratsiyi-na-sotsialno-ekonomichnu-sytuatsiyu-v-ukrayini> (дата звернення: 14.09.2024).
2. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 5. 23 травня 2022 року. *Displacement Tracking Matrix*. URL: <https://dtm.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-5-23> (дата звернення: 15.09.2024).
3. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості у період воєнного стану в Україні (лютий–березень 2024 р.). *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiykosti-u-period-voyennoho-4> (дата звернення: 14.09.2024).

РОЗДІЛ 7

ОСВІТА, НАУКА, КУЛЬТУРА ТА РЕЛІГІЯ ЯК ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ І ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Тетяна ШЕВЧУК,

*доцент кафедри кримінального права і кримінології ННІ 1
(Харківський національний університет внутрішніх справ)*

Анастасія СМЕЛЬЯНЕНКО,

*курсант 4 курсу ННІ 1
(Харківський національний університет внутрішніх справ)*

ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Євроінтеграційні процеси, що активно відбуваються в Україні, торкнулись практично всіх сфер суспільного життя. Безперечно це стосується і освітньої галузі, яка завжди була інноваційним середовищем, відкритим до всього нового, прогресивного, здатною оновлюватися та удосконалюватися з урахуванням потреб суспільного запиту. Інтеграція до європейського простору вищої освіти передбачає збільшення ролі академічної доброчесності, як сукупності етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень [1].

Як показує практика, перше знайомство з поняттям академічної доброчесності відбувається ще у початковій школі. У довіднику з академічної доброчесності для школярів, за заг. ред. О.О.Гужви, який містить низку практичних порад та пояснень щодо того, як правильно робити посилання, що таке плагіат та чому важлива академічна доброчесність, справедливо вказано, що від того, які випускники сьогодні виходять зі шкільних стін, залежить якими будуть абітурієнти та майбутні студенти. Молоді люди потрапляють зі школи в університет вже з певними сформованими звичками щодо навчання – як вчитися, як виконувати завдання, що є прийнятним і нормальним в процесі навчання, що можна, а чого – не можна робити [2].

Академічна доброчесність є важливим фактором успішності закладів вищої освіти, їх науково-педагогічних працівників, а також студентів, курсантів і згодом – випускників. На ній базується довіра колег, роботодавців, замовників освітніх і наукових послуг, грантодавців, інших партнерів, необхідна для належного ресурсного забезпечення якісної вищої освіти і наукових досліджень. Наявність ресурсів дає змогу залучати кращих студентів, викладачів і науковців, які формують репутацію університету, брати участь у цікавих і престижних освітніх, наукових та інших проєктах, отримувати важливі для науки і практики результати досліджень. Таким чином, формується позитивний зворотний зв'язок, який посилює репутацію університету, його працівників і студентів та сприяє стійкому розвитку і конкурентоспроможності університету [3, с. 205].

В подальшому дотримання академічної доброчесності впливає на створення та підтримання позитивного іміджу закладу вищої освіти, його наукових, науково-педагогічних, педагогічних працівників, а також здобувачів вищої освіти і випускників [4, с. 75].

Першочерговим завданням на шляху до підтримання атмосфери академічної доброчесності в закладах вищої освіти є забезпечення всіх учасників освітнього процесу знаннями тих цінностей, на яких ґрунтується академічна доброчесність, а саме: чесність, довіра, справедливість, взаємна повага, відповідальність, відвага [5].

Для цього необхідним є інформування з питань академічної доброчесності, ознайомлення із нормативно-правовою базою врегулювання цього питання на загальнодержавному рівні, зокрема, з нормами Законів України: «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про фахову передвищу освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про наукові парки», «Про авторське право і суміжні права» та інших актів законодавства. Крім того, із Положеннями, Кодексами, Етичними Кодексами, Кодексами честі, Правилами і т.п., які діють конкретно у тих ЗВО, в яких навчаються здобувачі, для того, щоб вони чітко розуміли встановлені закладом норми і процедури з питань

дотримання академічної доброчесності, у яких безпосередньо закріплено правила професійного спілкування та поведінки між учасниками освітнього процесу стосовно питань академічної доброчесності, а також окреслена процедура виявлення та встановлення фактів порушення академічної доброчесності та форми реалізації відповідальності.

Однак при цьому важливим є не просто декларативне оголошення про існування цих документів, а забезпечення якісного ознайомлення, розуміння та сприйняття здобувачами їх основних положень.

Позитивний вплив справляє в цьому напрямку проходження всіма учасниками освітнього процесу курсів підвищення кваліфікації, тренінгів, семінарів та інших заходів за відповідною тематикою, спрямованих на розуміння основних принципів академічної доброчесності, законодавчих вимог щодо її дотримання та, у кінцевому етапі, формування атмосфери академічної доброчесності у кожному закладі вищої освіти у руслі законодавчих ініціатив.

У висвітленні та популяризації інформації про суть та значимість академічної доброчесності у науковому середовищі важливою є роль кожного. Це стосується як освітян, так і громадських діячів, представників засобів масової інформації на шляху до створення суспільної підтримки академічної доброчесності. Адже шлях до розуміння базових понять академічної культури, виявлення та подолання випадків академічної недоброчесності довгий і нелегкий. Однак сьогодні в умовах воєнного стану, коли освітня галузь зазнає суттєвих змін, як ніколи раніше необхідним є створення нових ефективних механізмів розширення знань з проблем академічної доброчесності та принципів її реалізації.

Стимулювання здобувачів вищої освіти до сприйняття стандартів академічної доброчесності та етики академічних взаємовідносин, неухильного дотримання її принципів відкриє перед ними нові професійні можливості як фахівцям нової генерації.

Список використаних джерел:

1. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 05.09.2024).
2. Довідник з академічної доброчесності для школярів / уклад. М.В.Григор'єва, О.І. Крикова, С.Г.Пєвко; за заг. ред. О.О.Гужви. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. 64 с.
3. Казначеева Д.В. Академічна доброчесність як фактор забезпечення якості вищої освіти Харківського національного університету внутрішніх справ. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр.)». (м. Харків, 22 листоп. 2019 р.). Харків, 2019. С. 204–207.
4. Маравська К.І. Дотримання принципів і правил академічної доброчесності в закладах вищої освіти МВС України в умовах воєнного стану. Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану: зб. наук. пр. (м. Харків, 26 травня 2022 р.). Харків: ХНУВС, 2022. С. 75–76.
5. Фундаментальні цінності академічної доброчесності. Пер. з англ. / Міжнародний центр академічної доброчесності. 2019. 39 с. URL: <https://www.skeptic.in.ua/wp-content/uploads/Integ-Values-Ukr.pdf> (дата звернення: 10.09.2024).

Тетяна КЛЮЧКОВИЧ

*доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
(Ужгородський національний університет)*

РОЗВИТОК ВИЩОЇ ОСВІТИ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І ПРОБЛЕМ

Вища освіта в Чеській Республіці постала перед низкою серйозних викликів, які вимагають системних реформ для забезпечення її сталого розвитку.

Важливою є проблема комплексної оцінки стану вищої освіти в Чеській Республіці, оскільки без чіткого розуміння поточного стану важко ефективно планувати та здійснювати реформи. К. Раїс наголошує, що на сучасному етапі розвитку Чехії бракує об'єктивного та незалежного комплексного аналізу стану вищої школи, оскільки останнє таке дослідження було здійснене фахівцями OECD ще в 2000 р. у контексті підготовки т.зв. «Білої книги – Національної програми розвитку освіти в ЧР» (2001 р.)

[4, с. 2]. У наступні роки експертами національних і міжнародних організацій були здійснені спеціалізовані, вузькопрофільні аналітичні дослідження, спрямовані на вивчення якості вищої освіти ЧР, стану університетської науки, її фінансування тощо.

Хронічна нестача фінансових ресурсів є однією з ключових проблем розвитку вищої освіти в Чехії, як і в інших країнах Центральної Європи. Хоча витрати на вищу освіту зростають з кожним роком, Чехія, як і раніше, є однією з країн OECD, де видатки на фінансування вищої освіти залишаються на невисокому рівні [2]. Державне фінансування освіти не завжди відповідає зростаючим потребам реалізації освітніх програм та запитам студентів. Освітня політика уряду та діяльність університетів орієнтовані на пошук альтернативних джерел фінансування шляхом надання платних освітніх і консультаційних послуг, отримання грантів, розробку інвестиційних програм розвитку університетів та ін. Університети повинні інвестувати в сучасні технології, обладнання та інфраструктуру для забезпечення конкурентоспроможної освіти. Багато університетів змушені покладатися на грантові програми або підтримку міжнародних організацій, щоб фінансувати наукові дослідження. Це створює певну нестабільність, оскільки гранти є тимчасовими, а конкуренція за них велика. Необхідна системна реформа фінансування вищої освіти, яка включала б збільшення державного фінансування і водночас розширення можливостей для залучення приватних інвестицій, підтримку інноваційних проєктів, розвиток партнерства між університетами і бізнесом.

У зв'язку з проблемами фінансування університетів варто зацентувати увагу на складній ситуації з підготовкою педагогічних кадрів. «Найбільша проблема чеської вищої освіти – це освіта майбутніх вчителів», – про це в інтерв'ю СТ24 заявила ректор Вищої економічної школи Х. Махкова [6]. Більшість студентів педагогічних факультетів не хочуть у майбутньому вчителювати, оскільки ця професія складна й недостатньо фінансово забезпечена. Тому гостро стоїть проблема підтримки педагогічних факультетів і викладачів, підняття престижності вчительської праці. Як переконує К.Раїс, потрібно приділяти посилену увагу якості освіти на педагогічних факультетах, передусім, підтримуючи талановитих студентів (спеціальні стипендії, стажування закордоном тощо), що згодом позитивно відобразиться на освітньому рівні випускників дошкільних і шкільних навчальних закладів [4, с. 4]. В даному аспекті не втрачає актуальності проблема «міграції» випускників педагогічних спеціальностей, молодих вчителів до інших професійних сфер діяльності.

Потребує функціональної та кількісної оптимізації мережа закладів вищої освіти у Чехії. Функціонування семи десятків закладів вищої освіти не є оптимальним і часто негативно впливає на якість підготовки випускників та їх можливості практичної реалізації. Особливо негативно ця ситуація впливає в умовах, коли пропозиції університетських навчальних програм недостатньо диверсифіковані, щоб забезпечити студентам широкий вибір з точки зору їх здібностей, інтересів і можливостей [4, с. 5]. В даному контексті підкреслюється обмежена здатність чеських університетів гнучко реагувати на зміни на ринку праці та потреби роботодавців, а також їхні обмежені можливості співпрацювати із суб'єктами практичної сфери [1, с.16]. Швидке зростання кількості студентів у 1990–2000-х рр. зумовило не тільки збільшення кількості закладів вищої освіти, але й поширення безробіття в середовищі випускників, що підкреслює необхідність координації підготовки фахівців з потребами ринку праці.

«Масовізація» чеської вищої освіти та використання переважно консервативних методів навчання протягом останніх двадцяти років зумовили те, що окремі курси викладалися часто формально, без необхідних зворотних зв'язків в освітньому середовищі, необхідних консультацій і постійного контролю за процесом підготовки, тим самим обмежуючи простір для навчання студентів і професійного зростання викладачів [1, с. 18].

Зі зростанням кількості студентів впродовж 1990–2000-х рр. багато чеських університетів усунули обов'язкові вимоги переддипломної практики зі своїх навчальних планів. Університети виходили з того розуміння, що вони не в змозі забезпечити стажування для всіх своїх студентів, оскільки обов'язкові вимоги практики є адміністративно обтяжливими (договірні умови, порядок охорони праці, страхування тощо) [5, с. 6]. Нерозв'язаними й надалі залишаються проблеми співвідношення теорії та практики в університетській підготовці педагогів. Разом з тим, ситуація різниться в конкретних університетах, оскільки визначення обсягу практики в підготовці майбутніх вчителів належить до сфери інституційної автономії закладів вищої освіти в Чехії.

На сучасному етапі чеські університети зазнають значних академічних невдач в аспекті забезпечення успішності навчання студентів. Лише близько половини чеських студентів успішно завершують навчання, а за деякими спеціальностями – тільки п'ята частина. Причому проблема

неуспішності студентів стосується бакалаврських, магістерських і докторських рівнів, як гуманітарних, так і технічних спеціальностей. Така ситуація дозволяє ставити питання про ефективність чеської вищої освіти загалом [3]. Для держави така ситуація – це зайві витрати, тому профільне освітнє міністерство приділяє особливу увагу розв'язанню даної проблеми.

Відповідно до результатів загальнонаціонального опитування Eurostudent VI (2017 р.), з-поміж основних причин залишення студентами навчання переважають: незадоволення змістом і якістю навчання, високі кваліфікаційні вимоги, недостатня соціальна інтегрованість та ін. [3]. Чимало проблем пов'язано зі слабкою вмотивованістю до здобуття молоддю вчительської професії, зокрема з позицій її низького фінансового забезпечення.

Швидке зростання кількості нових університетів і факультетів, акредитація нових навчальних спеціальностей зумовили потребу в кваліфікованих викладачах, з академічними ступенями, яких бракує в ЧР. Результатом цього стало збільшення кількості т.зв. «літаючих професорів», які є гарантами навчальних спеціальностей і програм, викладаючи одночасно в кількох університетах [1, с. 18]. Іншою кадровою проблемою є віковий склад викладачів. Ще в кінці 1990-х рр. стало зрозуміло, що в чеських університетах академічні працівники з «високими» вченими званнями (професор, доцент) були одними з найстаріших у міжнародному порівнянні. Так само виглядала ситуація з динамікою академічної мобільності (як внутрішньої, так і міжнародної) [1, с. 18]. В даному аспекті важливим є комплекс завдань щодо розвитку кваліфікаційної структури університетських викладачів.

Ще одним стратегічним викликом для чеських університетів є забезпечення їхньої відкритості. В епоху глобалізації, коли конкурентним простором є не Чехія, і не Європа, а весь світ, вища освіта повинна бути більш відкритою не тільки до студентів, до створення міжнародних педагогічних та наукових груп, але й до компаній, які візьмуть їхні результати для практичного використання [4, с.5]. Необхідна взаємна конструктивна дискусія і співпраця між зацікавленими сторонами, між університетами та представниками бізнесу.

Інтернаціоналізація освіти є недостатньою у більшості чеських вищих шкіл з точки зору академічної мобільності, комунікації з іноземними колегами, роботи з іноземною літературою або підготовленості студентів до закордонних стажувань під час навчання [1, с. 18]. Випускники недостатньо підготовлені до подальшого навчання закордоном або працевлаштування на міжнародному ринку праці. Інтернаціоналізація освіти повинна системно підтримуватися на національному рівні, оскільки вона значно сприяє підвищенню конкурентоспроможності Чехії у глобальному просторі.

З-поміж інших проблем розвитку вищої освіти ЧР варто виокремити такі: недостатня координація реформ у галузі вищої освіти з реформами початкової та середньої освіти; відсутність стандартизованої інформації про ВНЗ; недостатня диверсифікація типів університетів; низька економічна зацікавленість університетів у якості наданих освітніх послуг; іноді лише формальна реструктуризація навчання відповідно до вимог Болонського процесу; слабка узгодженість та пов'язаність рівнів вищої освіти в різних університетах; значна нерівність шансів у здобутті вищої освіти та ін. [1; 2].

Отже, система вищої освіти в Чеській Республіці стикається з низкою проблем, які потребують нагального вирішення в умовах сучасних викликів для забезпечення якості наданих освітніх послуг і конкурентоздатності випускників.

Список використаних джерел:

1. Bílá kniha terciárního vzdělávání / P. Matějů (vedoucí projektu). Praha, 2009. 76 s.
2. Münich D. Problémy českých vysokých škol: 10 let a nic. 07. 02. 2020. URL: <http://blog.aktualne.cz/blogy/daniel-munich.php?itemid=35812> (дата звернення: 11.08.2024).
3. Novotná K. Vysokoškolský systém je neefektivní. Polovina studentů končí neúspěšně. 22. ledna 2020. URL: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/vysoka-skola-studijni-neuspesnost-ukonceni-studia.A200121_100045_domaci_knn (дата звернення: 14.08.2024).
4. Rais K. Stav českého vysokého školství. Institut pro politiku. *Policy paper* (únor 2016). 6 s.
5. Rámcem rozvoje vysokého školství do roku 2020. MŠMT, 2015. URL: <https://www.msmt.cz/> (дата звернення: 14.08.2024).
6. Rektorka VŠE: Hlavní problém vysokých škol jsou studenti pedagogických fakult. 9.04.2016. URL: <https://ct24.ceskatelevize.cz/> (дата звернення: 14.08.2024).

Ольга КОЗАЧЕНКО,
доцент кафедри соціології
(Львівський національний університет імені Івана Франка)
Орислава КАЛИНЯК,
доцент кафедри соціології
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ: УЯВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ МІСТА ЛЬВОВА

Функціонування вищої освіти під час війни розглядалося в рамках авторського емпіричного дослідження «Нові освітні практики в Україні», яке було проведене протягом лютого-березня 2024 року методом онлайн-опитування. Цільовою аудиторією були студенти, що навчаються у вищих навчальних закладах міста Львова. Загальна вибірка емпіричного дослідження, сконструйована методом основного масиву, становила 470 осіб, серед яких 60 % – жінки, 40 % – чоловіки. Розподіл студентів за курсом навчання наступний: 28 % – 1 курс, 24 % – 2 курс, 21 % – 3 курс, 19 % – 4 курс, 8 % – магістри.

У рамках опитування було сформульовано низку тез, що стосувалися особливостей функціонування вищої освіти в контексті війни, а студентам було запропоновано відзначити усі тези, з якими вони погоджуються. Частка студентів, що погодилася з запропонованими тезами наступна.

- Повітряні тривоги значною мірою впливають на якість навчання – 69 %.
- В умовах війни необхідно розширювати практику індивідуального навчання – 42 %.
- Війна значно погіршила якість вищої освіти, яку ви здобуваєте – 37 %.
- В умовах війни освіта потребує додаткового фінансування – 25 %.
- Студенти, які в умовах війни виїхали закордон, не повинні мати таких самих прав на отримання вищої освіти як ті, хто залишився в Україні – 22 %.
- Широка система пільг для вразливих в умовах війни категорій населення є несправедлива – 15 %.
- Викладачі, які в умовах війни виїхали закордон, не мають права викладати в українських навчальних закладах – 3 %.

Отже, більшість студентів не відчувають, що якість вищої освіти погіршилася, проте погоджуються, що повітряні тривоги мають великий вплив на їхнє навчання. Окрім того, студенти досить толерантно ставляться до освітніх прав студентів та викладачів, які виїхали з України, а також толерують систему пільг для вразливих в умовах війни категорій населення. Для значної частини студентів (42 %) є важливим розширення практики індивідуального навчання.

Ще одним питанням в рамках емпіричного дослідження було наступне: «Що із переліченого нижче властиве Вам впродовж останнього року (кількість обраних варіантів необмежена)?». Частка студентів, які погодилися з певними тезами наступна.

- Відчуваю, що війна значною мірою змінила моє життя – 67 %.
- Відмовляюся від російського контенту під час навчання – 66 %.
- Намагаюся жити нормальним студентським життям – 58 %.
- Не можу спокійно навчатися через загальний депресивний стан – 40 %.
- Більше розвиваю в собі українську ідентичність – 34 %.
- Старанніше вчуся, бо хочу бути корисним своїй країні – 31 %.
- Менше вчуся, оскільки мушу працювати через складну фінансову ситуацію в родині – 25 %.
- Не можу нормально вчитися через особисті травми – 18 %.
- Проходжу підготовку з надання першої медичної допомоги – 8 %.
- Не бачу сенсу вчитися коли йде війна – 6 %.
- Менше вчуся, бо весь вільний час присвячую волонтерству – 5 %.
- Проходжу навчання з військової підготовки – 4 %.

Отже, більшість опитаних студентів відчувають, що війна вплинула на них, проте водночас намагаються жити нормальним студентським життям. На здатність студентів спокійно навчатися впливає загальний депресивний стан (40%), а також особисті травми (18%). Більша частина студентів (66%) відмовляється від російського контенту під час навчання, проте лише третина студентів активно розвиває в собі українську ідентичність, ще менше студентів активно займається волонтерством, вчиться надавати першу медичну допомогу чи проходить навчання з військової підготовки.

ПОЛІТИЧНИЙ PR: ПОТРЕБА ДЛЯ ПОЛІТОЛОГА

У демократично налаштованому суспільстві боротьба за владу проявляється в змагальному процесі кандидатів і партій, що за своєю сутністю становить зміст реального політичного життя, а не бутафорії псевдо виборів як це буває в авторитарно-тоталітарних державах, де політика програмується «верхами» та подається населенню у переважно привабливій «обгортці».

Загалом політика є прикладною сферою політичної психології людини, а в сьогоденні активно діючі політична реклама, іміджмейкінг і політичний PR, за своїм концептуальним контекстом, – практичними розділами нової (особливо для України) науки зі зв'язків з громадськістю. Під впливом поганої продукції, так званих, PR-ремісників, часто люди в Україні та на пострадянському просторі у повсякденному житті називають «піаром» пустопорожні промови та красування політиків на телеекранах, відвертаються від нав'язаної вульгарності, брехні, шахрайства та самозакоханості в політиці. А «ремісники», у свою чергу, звужують сферу PR, перетворюючи його в іміджмейкінг. Однак це не справжній паблік рилейшнз і, як зазначає український дослідник Валентин Королько, «... дане поняття увійшло в моду, стало справжньою візитною карткою нових часів. І в цьому нема нічого дивного. Весь цивілізований світ уже не просто звик до нього, але й перетворив паблік рилейшнз в ефективно працюючу науку та мистецтво досягнення взаєморозуміння та згоди між різноманітними суб'єктами життя громадянського суспільства» та «налаштування й підтримання взаємовигідних відносин між організаціями та громадськістю, коли й організація, та «її» громадськість виступають рівноправними, рівнозалежними партнерами» [1, с. 11].

За своєю сутністю політичний PR – це менеджмент масовими політичними комунікаціями, або ж управління нашим із вами спілкуванням на політичні теми; це управління інформаційними процесами й інформаційними потоками між «верхами» та «низами», між владою та громадянським суспільством. Ще у свій час під час виступу в Раді національної безпеки президент США Річард Ніксон сказав, що 1 долар, вкладений в інформацію та паблік рилейшнз, вартує більше, ніж 10 доларів, вкладених у системи озброєнь. Оскільки останні навряд чи колись будуть задіяні, у той же час як інформація працює повсякчас і повсюдно. Інформація та PR у нинішньому технологічному й швидкоплинному світі – це і є основними інструментами управління людьми. PR – це і є політика.

Історія та сучасність показують, що без PR, без чіткого інформаційного впливу на людей і ефективного управління таким впливом нема політики як такої. Її нема і без політичної реклами й іміджмейкінгу – всього того, що в широкому розумінні відноситься до сфери «піар».

PR як управління інформаційним впливом базується на психології. Постійне зростання ролі психологів у політиці пов'язане з тим, що політика стає все більше віртуальною. Гідності лідерів все більше визначаються не їхніми реальними досягненнями (наприклад, зміна життя, прийняття нових законів, реалізація власних програм і т. д.), а тим враженням, яке вони здійснюють (трансляють) на виборців. Образ став важливішим за біографію. Компромат підмінює реальні факти. Репутації формуються чи руйнуються за кілька днів. Чуткам народ вірить більше, ніж заявам офіційних осіб (прес-секретарям). Інформаційна сфера стала важливішою за всі інші – це стало загальною тенденцією сучасного світобуття. Інформаційна квазіреальність часто підмінює матеріальний, існуючий предметний світ. Буття перестає визначати свідомість, все частіше свідомість визначає буття людини. Маніпуляція свідомістю особистості та мас стає реальною нормою існування людини у XXI столітті.

Ідеї стають матеріальною силою, коли вони заволодіють свідомістю мас. Якщо раніше народні маси були зайняті перш за все виробництвом продукції, то нині вони все більше стають масою споживачів як товарної, так і політичної продукції. Вибори перетворились на «продаж» глянцевого та шармового товару-кандидата.

Закони ринку диктують своє: мало виробити товар, важливо ще й продати його. Якщо раніше світ орієнтувався на виробників товарів, то сьогодні він орієнтується на споживачів. Ось тому широко розрекламований, «розкручений» бренд коштує набагато більше за сам товар, а упаковка дорожча за зміст.

Особливо яскраво це проявляється у політиці. Так звані «лідери виробництва» (колись відомі власники великих і відомих підприємств, корпорацій) поступилися місцем «лідерам споживання»

(всесвітньовідомим співакам, кіноакторам, шоуменам, митцям). Ця обставина обумовила модель поведінки сучасного політика – взяти на озброєння манеру поведінки актора. У довіртуальну епоху, коли панувала друкована преса, головну роль відігравала думка й аналіз, що проявляються у вербально-словесній формі, то вже для телебачення головною стала візуально-динамічна форма й манера подачі об'єкта на екрані. Замість думки й аналізу головними стали міміка й образ політика, замість слова – жести та постава. Логікою нової епохи стало усвідомлення того, що люди голосують не за реальних політиків, а за вдалі іміджі, які створені професійними психологами та політтехнологами. Народ формально «вибирає» депутатів або президента. Однак у дійсності вибирається політична продукція, «товар», створений PR-менами, іміджмейкерами і рекламістами.

Нині психологія політичного вибору перетворилася в психологію торгівлі – у дійсності електорат «купує» ту рекламну «обгортку», в яку «загорнули» того чи іншого кандидата. Певна частина політичної практики перетворилася у роботу зі свідомістю людей, тобто у віртуальну діяльність. Щоб нею займатись, потрібні професіонали як у сфері політичної психології, так і в галузях політології, а саме – політичного консультування, політичної реклами, іміджмейкінгу та особливо паблік рилейшнз (PR).

Потреба в політичному PR виникає тоді, коли суспільство досягає певного ступеня свого економічного розвитку, коли в державі з'являється економічно незалежний від політичної системи клас середняків, «середніх громадян» (про яких ще писав у «Політиці» Арістотель), яких вже держава не може змусити робити потрібне їй у директивному порядку, а повинна переконувати. Владарючим легко тримати в послуху сільське населення, важка фізична праця якого не дає йому можливості підняти голову й оцінити своє гнітюче становище. Коли ж населення переселяється у міста, в нього з'являється нова потреба – бути почутим владою. Це вже сформована громадськість, яка має право голосу стосовно формування владних структур. Тому в урядів західних держав нема іншої можливості як не інформувати громадськість країни, оскільки це може відразу повернутись проти владарюючих. Незалежні від держави громадяни, активізуючись, формують громадянське суспільство, специфічною особливістю якого є розвиток, паралельно з державними структурами, масових рухів, партій, громадсько-політичних і громадських об'єднань за інтересами та рухів. Децентралізація державної влади стає «наріжним каменем» такого суспільства. Управління таким, «незалежним», суспільством стає першочерговим завданням держави, яка для досягнення взаєморозуміння у суспільстві на основі узгодження позицій між політичними інститутами та громадськими організаціями, їх взаємовигідної співпраці та користі використовує такий інструмент як паблік рилейшнз.

Сама стратегія діяльності PR обумовлена головною метою – гармонізації інтересів політичної організації з інтересами тих, від кого залежить її розвиток і процвітання. Дана стратегія передбачає проведення політики комунікації, яка забезпечує встановлення та підтримку відносин довіри між організацією та багаточисленними групами громадськості.

Слід зазначити, що термін *«public relations»*, який дослівно перекладається з англійської мови як *«взаємовідносини з громадськістю»*, вперше був використаний у політичній сфері, в глибинах американського політичного процесу більше двісті років тому, в 1807 році, третім американським президентом, автором Декларації незалежності США Томасом Джефферсоном. Останній вважав, що без цілеспрямованого конструювання відносин із громадськістю демократія неможлива. Однак, зародившись в надрах американської політики, найбільш інтенсивного розвитку PR отримали в економічній сфері та підприємстві, коли потрібно було створити певний камуфляж щодо негативних моментів у відносинах між робітниками та роботодавцями, створюючи іншу, благодатну видимість соціального партнерства, тобто змальовуючи позитивну картинку інформаційної квазіреальності, яка б виглядала абсолютно правдоподібно. Тому в своїй основі паблік рилейшнз первинно був специфічним інструментом маніпулятивного впливу на свідомість і поведінку людей. Таку особливість PR швидко оцінили політики ще на початку XX ст.

Таким чином, на основі економічного PR почали розвиватись політичні паблік рилейшнз. Адже потреба в них постійно зростала у змагальному процесі демократичного вибору в США. Так, наприклад, один із перших теоретиків і практиків PR Едвард Бернейс у 1919 році заснував у Нью-Йорку власну фірму з «управління відомістю» для просування, перш за все, політичних персон у політичній сфері. Як пояснює вчений-практик: «Спочатку ми назвали нашу діяльність «управління відомістю». Ми збиралися надавати поради клієнтам, як спрямувати їх дії, щоб вони стали помітними для громадськості. Але протягом року ми змінили назву служби на «поради з паблік рилейшнз». Ми зрозуміли, що всі дії клієнта, які виходять на публіку, потребують порад. Публічна значущість однієї дії клієнта може бути зіпсованою іншими, що

зроблені не в інтересах громадськості... Слова public relations, як ми виявили пізніше, вживалися ще в 1830-х, розуміючи під ними дії заради громадського блага. Потім вони зникли з поля зору. З часом ці два слова знову почали вживатись у профспілковій пресі комунальних підприємств та інших видів промисловості, які зазнавали нападок склочників на початку двадцятого століття, для опису роботи газетярів, яких наймали атаковані, щоб очистити, обілити себе. Але ці два слова ніколи не виходили на широку громадськість у політичній сфері» [2, р. 23]. Така утаємниченість, у той період, була обумовлена як маскуванням PR-технологій заради досягнення ефекту щирості здійснення впливу на людей, так і складністю механізмів PR-впливу, які пронизували весь політичний процес. Таким чином, політична «кухня» не могла тоді та не може й нині в США й інших демократіях обійтися без залучення в політичне життя механізмів PR-технологій. Тому, зрозумівши це, вже із середини 1920-х років у центральному офісі демократичної партії США існував власний радник із питань PR, а в їх конкурентів, Республіканської партії США, ще з 1936 року була офіційно затверджена посада директора PR.

Потреба в політичному PR особливо зросла у другій половині XX століття із широким розповсюдженням телебачення та, на кінець століття, персональних комп'ютерів і системи Інтернет. Людство, останнім часом, живе в перманентній інформаційній революції. Швидкоплинність інформаційних потоків змінює як життя, так і політику. Нова, віртуальна реальність обумовила появу нової політики як мистецтва узгодження й координації багаточисленних інтересів людей. Віртуалізація сучасної політики потребує професійної роботи фахівця над створенням позитивного як іміджу політика-кандидата, політичної організації чи держави, так і доброзичливих відносин між ними та внутрішньою і зовнішньою громадськістю. Вважається, що політика вічна, тоді й вічний і політичний PR як засіб управління суспільством.

Тому, підсумовуючи вищенаведені аргументи, зазначимо, що у сучасному освітньому процесі політолога беззаперечно повинна бути присутня дисципліна «Політичний PR», яка б сприяла професіоналізації політолога у системі зв'язків із громадськістю та формуванню спеціаліста, який би в демократичному суспільстві механізмами переконання міг би формувати та підтримувати в соціумі атмосферу довірливості між політикою, владою, їх установами й організаціями, з одного боку, та багаточисленними й різноманітними групами громадськості, з іншого. Нова політика як частина нового життя потребує сучасних і обізнаних PR-менеджерів, які повинні вийти із середовища студентів-політологів.

Список використаних джерел:

1. Королько В.Г. Основы публичных отношений. Киев: «Ваклер», 2002. 528 с.
2. Berneys E.L. The Later Years. Public Relations Insights 1956–1986. Rhinebeck: Classics, 1986. 152 p.

Леонід ІЛЬКО,

*аспірант 2-го року навчання спеціальності «Політологія»
(Ужгородський національний університет)*

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПОЛІТИКИ ТА МИСТЕЦТВА У ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУЦІ

У межах програми попередньої VIII-ї Міжнародної науково-практичної конференції: «Україна – Європейський Союз: формат розвитку відносин у контексті російсько-української війни, гарантій безпеки та реінтеграції тимчасово окупованих територій», було презентовано тези, які описували загальну концептуальну рамку взаємозв'язку «політики» та «мистецтва», а також було наголошено на стрімкому динамічному розвитку наукового середовища і відповідного глибшого проникнення крос-секторальних досліджень у вже сталі галузі наук [3].

Головною метою даних тез є висвітлення загального стану наукового опрацювання теми дисертаційного дослідження саме у вітчизняному науковому середовищі. А також наголошення на поглибленні актуальності теми дисертаційного дослідження в українському середовищі. Затверджена назва теми дисертаційного дослідження «Мистецтво як фактор транскордонних політичних процесів (на

прикладі Закарпатської області)».

Дослідивши, ознайомившись та систематизувавши доступні наукові джерела на зазначену тему, можна стверджувати, що хоч і були зроблені вагомі кроки з точки зору дослідження цієї тематики, все ж не є достатньо підстав вважати, що подібний напрямок крос-секторального дослідження отримав той необхідний науковий поштовх, який би зумовив природний подальший концептуальний розвиток тематики.

Проаналізувавши вітчизняні наукові напрацювання, доцільно виділити таких авторів як: Валентин Бушанський, Вікторія Полянська, Євген Ланюк, Наталія Мусієнко, Черепанин Василь, Єрмоленко Володимир, Ванькович Уляна, Тарас Лютий та Олег Білий. Більшість вищезазначених авторів не описували в своїх дослідженнях цілісний взаємозв'язок та взаємовплив таких концепцій, як «політика» та «мистецтво». Загалом в їхніх роботах описуються певні перетини вищезгаданих концепцій, які базуються на їхніх наукових профілях та аксіології.

Можна виділити такі охоплені категорії як: політизація мистецтва, естетизація політики, масова/популярна/контр-культури та зв'язок з суспільним, культурна дипломатія, ідеологія, пропаганда та її засоби тощо. Подібні напрямки дослідження засновані на аналізі та деконструкції цілісних феноменів з подальшим змістовним злиттям їхніх предметних рис. Дані напрацювання дозволяють підійти з багатьох сторін до тематики дослідження. Окремо варто зазначити, що з навчально-методичної позиції наразі існують лише одні предметні навчальні курси з цієї тематики, а саме «Культура та політика: багатозначність (взаємо)зв'язків» [1].

Попри невелику кількість вітчизняних джерел, слід наголосити на важкодоступності деяких наукових напрацювань. Для прикладу праці Олега Білого, які торкаються зазначеної проблематики дисертаційного дослідження, хоч і існують в архівах, проте як було з'ясовано, не мають до себе вільного доступу. Зокрема, напрацювання в межах наступних тем: «Комунікативна функція мистецтва і політики мистецтва в сучасному суспільстві», «Інфрамистецтво і політична реальність», «Культурно-історичні засади сучасних політичних інститутів», «Глобалізація і культурна ідентичність: український вимір», «Стратегії мистецтва у публічній сфері», «Симулякр та фальсифікація як комунікативні засади політик культури» [2].

Завершуючи першу частину тез, можна визначити проблемні та специфічні моменти наявної вітчизняної наукової бази, а саме: тематика зазначеного крос-секторального дослідження є досить вузькою і лише набирає обертів з точки зору наукового інтересу; кількість наукових напрацювань в українській науковій сфері не є достатньою для утворення взаємоузгоджених концептуального каркасу та методології дослідження; існуюча важкодоступність напрацювань.

Наразі можна вважати, що проблематика взаємозв'язку «політики» та «мистецтв» стає все більш актуальною в Україні. І хоча типовим видається шлях поширення знань від наукових форм до науково-популярних та потім до популярних, все ж в умовах глобалізації, цифровізації та медійності сучасного суспільно-політичного, а відповідно і наукового життя, доцільно розширити цей лінійний зв'язок до системного, тобто такого, що унеможливорює одностороннє трактування причинно-наслідкових впливів. Таким чином, популярні форми можуть розвиватися до науково-популярних і відповідно до наукових.

Цей системний погляд дозволяє методологічно розглядати матеріали в засобах масової інформації як такі, що стимулюють потребу та інтерес, зокрема в більш змістовних та предметних наукових працях на дану тематику. Нереалістичним є зазначити кожну публікацію, що виходить у засобах масової інформації, проте проаналізувавши достатню кількість актуальних, ми можемо з високою вірогідністю визначити тенденцію, що має місце.

Однією з найбільш вагомих заяв з зазначеної теми є заява міністра культури та стратегічних комунікацій Миколи Точицького. Він виступив за створення умов, за яких українські митці та діячі культури зможуть безперешкодно виїжджати за кордон. Зокрема він зазначив, що вплив українського мистецтва може бути сильнішим за російську зброю та гроші. Такі виїзди сприятимуть комунікації української адженди та просуванню наративів. Таким чином цей вплив доцільно сприймати як продовження політики держави [6].

Є важливим згадати про рішення комітету з питань культури ПАРЄ, який у травні 2024 року визнав стирання української культурної ідентичності інструментом війни Російської Федерації проти України та елементом політики геноциду, спрямованої на знищення української нації. Зокрема, зазначається, що одним з інструментів війни для Російської Федерації є культурні «чистки». Їхня мета – знищення ідентичності, історичної тяглості, спадщини, літератури, традиція та мови [7]. Перелічені цілі є тими елементами, що формують культуру та національну політичну ідентичність.

Варто наголосити також на комунікативній функції мистецтва та культури, особливо з точки зору колоніального дискурсу. Однією з очевидних функцій мистецтва з точки зору політичного є комунікативна функція. Внутрішні та виїзні виставки слугують певною формою м'якого впливу на суспільство та відповідно політичну сферу. Подібна культурна дипломатія дозволяє в менш текстовій, або ж дискурсивній манері впливати на суспільні настрої та уявлення щодо особистої чи чужої ідентифікації, зокрема політичної [5; 6].

Отже, проблематика взаємозв'язку політики та мистецтва у вітчизняній науці не є глибоко досліджена, проте існують праці, які утворюють наукову базу для врахування у крос-секторальному дослідженні. Стан дослідження даного напрямку хоч і не є глибоким, проте охоплює достатню кількість можливих підходів до теми, в той самий час нечисленність напрацювань не створює глибоких перешкод з точки зору формування авторської методології дослідження і відповідно дозволяє підходити більш прагматично. Оцінюючи актуальність дослідження, доцільно стверджувати, що вона посилюється. Можна прослідкувати тенденцію, за якої кількість публікацій та матеріалів у ЗМІ, в яких концептуально пов'язуються «політика» та «мистецтво», зростає.

Список використаних джерел:

1. Амелеченко Н., ін. Культура та політика: багатозначність (взаємо)зв'язків: методичні матеріали до курсу / Український культурний фонд, Школа політичної аналітики НаУКМА. Київ: Пульсари, 2020. 88 с.
2. Відділ філософії культури, етики та естетики. Інститут філософії імені Григорія Сковороди. *Національна Академія Наук України*. URL: https://filosof.com.ua/viddil_filosofii_kultury_etyky_ta_estetyky (дата звернення: 12.09.2024).
3. Ілько Л. Взаємний вплив та зв'язок політики та мистецтва. *Україна – Європейський Союз: Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті російсько-української війни, гарантій безпеки та реінтеграції тимчасово окупованих територій*. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 20 жовтня 2023 року) / Ю. Остапеч (голова редкол.); відповідальні за випуск: М. Зан, В. Гиря. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2023. С. 328–329.
4. Котляр О. «Імперія здохла». Як сучасне українське мистецтво робить видимим російський колоніалізм. *New Voice*. URL: <https://life.nv.ua/ukr/art/yak-suchasne-ukrajinske-mistectvo-robot-vidimim-rosiyskiy-kolonializm-doslidzhennya-istorika-50413855.html> (дата звернення: 14.09.2024).
5. Кравченко А. Рольова модель: деколонізація Латвії через доступність культури. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/12/25/258515/> (дата звернення: 14.09.2024).
6. Лісова Ю. Новий міністр культури виступив за «безперешкодні» поїздки митців за кордон. *hromadske*. URL: <https://hromadske.ua/suspilstvo/231217-novy-ministr-kultury-vystupyv-za-bezpereshkodni-poyizdky-myttsiv-za-kordon> (дата звернення: 13.09.2024).
7. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. Комітет культури ПАРЄ визнав стирання української культурної ідентичності інструментом війни РФ проти України та елементом політики геноциду, спрямованої на знищення української нації. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/250034.html (дата звернення: 14.09.2024).

Іван ДОБОШ,

*директор комунального закладу «Стеблівський будинок культури»
Хустської міської ради*

ПРОБЛЕМИ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

*Якщо ми економимо на культурі,
то за що ми тепер воюємо?*
Вінстон Черчилль

Від початку адміністративної реформи влади в Україні розпочалася реорганізація й комунальних закладів різних структур: освіти, медицини, культури та інших. Хочеться підняти важливе питання щодо реорганізації закладів культури, адже в багатьох випадках вона проведена некоректно.

Підтримуючи тісний зв'язок з колегами з різних територіальних громад Закарпатської області та

регіонів України, нас вразила дивна структура закладів культури, що сформована в деяких громадах, зокрема закладів культури клубного типу. В результаті неправильної реорганізації в деяких громадах створено «структуру-мутант».

Почнемо з того, що чиновники та депутати місцевих рівнів тих чи інших громад України забувають, що культура теж має свої нормативи, стандарти й низку законодавчих документів. Але не беручи цей факт до уваги, місцеві керівники впроваджують свої пілотні проекти, через які діяльність установ культури знижує рівень своїх якісних показників.

Часто нам доводилося писати дописи на цю тему в соціальних мережах. Їх метою є донести до читача, що заклад культури – це така ж важлива установа, як і заклад освіти, медицини, тощо. Провівши аналітику «цікаво реорганізованих» закладів культури, можемо сказати, що представлено також установи, що «зліті» з закладами освіти, тобто: школа-клуб, публічно-шкільна бібліотека, мистецько-загальноосвітня школа, будинок культури при закладі позашкільної освіти і так далі.

Нашою основною метою доповіді є акцентувати увагу на проблемі реорганізації закладів культури на сучасному етапі.

Базове завданням полягає у донесенні до керівників територіальних громад того, що для забезпечення населеного пункту якісними культурними послугами потрібно в першу чергу грамотно скласти штатний розклад і коректно провести реорганізацію установ творчої сфери для повноцінного функціонування культурного закладу.

Варто акцентувати увагу на тому, що клубний заклад – це поняття загальне. Відтак заклади культури клубного типу поділяються на кілька видів:

- 1) будинки культури;
- 2) клуби;
- 3) центри культури і дозвілля;
- 4) народні доми;
- 5) будинки народної творчості.

У малонаселених пунктах, де згідно «нормативів забезпечення населення закладами культури...» не доречно повне навантаження працівників (до прикладу, якщо в присілку за переписом населення проживає 150 осіб, за виключенням гірської місцевості, повне навантаження керівника закладу культури клубного типу не доречно, а кількість читачів у бібліотеці апіорі не є пропорційною до повного навантаження – І.Д.), є можливість впроваджувати поліфункціональні заклади культури за погодженням Міністерства культури та інформаційної політики України:

- 1) клуб-бібліотека;
- 2) бібліотека-клуб;
- 3) клуб-музей.

Заклади бібліотечного типу поділяються також на:

- 1) публічні;
- 2) спеціалізовані;
- 3) спеціальні.

Щодо установ культури, то сюди відносяться також: заклади початкової мистецької освіти, парки відпочинку, музеї, галереї, тощо.

Модні нині «Центри культури і дозвілля» не варто плутати з «Центрами культурних послуг». У випадку реорганізації шляхом об'єднання закладу культури клубного типу в «Центр культури і дозвілля» (із філіями) варто не забувати про те, що реорганізація повинна проводитися з метою тимбилдинга (формування команди – І.Д.) працівників структури та централізованого управління мережею закладів, а не з метою скорочення та оптимізації.

Наголошуємо, що приєднані до базового закладу установи стають повноцінними філіями, не втрачаючи статусу (якщо згідно нормативів в населеному пункті є будинок культури, то в жодному разі не можна знижувати його до статусу клубу. Це велика помилка! Він залишається будинком культури-філією зі своїм керівником та працюючим персоналом – І.Д.), а також не понижуючи в ранзі керівника й не обмежуючи населення в забезпеченні культурними послугами.

У випадку вищезгаданої реорганізації, філія:

- 1) втрачає статус юридичної особи, але має свою власну юридичну адресу;
- 2) прописана в Статуті Центру культури і дозвілля;
- 3) має своє положення.

Зважаючи на проблеми реорганізації закладів культури, можемо акцентувати увагу на тому, що потрібно обговорювати це питання як на місцевих, так і на регіональних рівнях.

Реорганізуючи заклади, не забуваємо вивчити чинне законодавство в сфері культури та Кодексу законів про працю України, адже в багатьох населених пунктах виявлені ряди порушень.

Наголошуємо на тому, що варто реорганізувати заклади культури так, щоб вони мали можливість стратегічно розвиватися, а не деградувати.

Варто не забувати про те, що будь яка реорганізація чи ліквідація закладу культури проводиться тільки за погодження Міністерства культури та інформаційної політики України. В цьому контексті, з метою подальших студій порушеного нами питання, зокрема, рекомендуємо вивчити методичні рекомендації щодо створення Центру культурних послуг.

Список використаних джерел:

1. Наказ Міністерства культури від 20.09.2011 N 767/0/16-11 «Про затвердження примірних штатних нормативів клубних закладів, центрів народної творчості, парків культури та відпочинку та інших культурно-освітніх центрів і установ державної та комунальної форми власності сфери культури. *ZakonOnline*. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/25331___539771 (дата звернення: 25.07.2024).
2. Постанова КМУ № 1775 від 12.11.1998 «Про нормативи забезпечення населення клубними закладами». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1775-98-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.07.2024).
3. Постанова КМУ № 72 від 06.02.2019 «Про затвердження Державних соціальних нормативів забезпечення населення публічними бібліотеками в Україні». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/72-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.07.2024).
4. Сівак Є. Організаційно-управлінські аспекти методичного керівництва закладами культури клубного типу Закарпатської області. Ужгород: «Гражда», 2019.
5. Ухач Л.І. Культурно-дозвілєва діяльність: Навчально-методичний посібник. Ч. І. Ужгород, 2007. 92 с.

Дарія ТАРКОВСЬКА,

дійсний член КЗПО «Київська Мала академія наук учнівської молоді»

ПОЛІТИКА ПЕРЕОЗНАЧЕННЯ КУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ФАКТОР ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: КРИТЕРІЇ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ПАМ'ЯТОК

Зважаючи на необхідність відокремлення, деколонізації українського культурного простору, звільнення його від радянської спадщини та наративів, збереження національної пам'яті та формування національної ідентичності, культурне середовище України переживає трансформаційні процеси. Опісля ратифікації Законів України про декомунізацію, було розпочато активний демонтаж статуй, радянських символів, монументів, а також перейменування населених пунктів, вулиць, установ. Однак де-факто Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» не містить чітко визначених критеріїв, які б забезпечили його цілковите розуміння та правильне застосування виконавчими органами. Сучасна політика переозначення, що виникла як похідна від політики декомунізації, безумовно, як соціокультурне явище, формує новий український погляд на світові воєнні конфлікти і роль нашої країни у їхньому розв'язку. Саме тому існує необхідність у створенні єдиного реєстру та підходів до класифікації культурних об'єктів.

Наразі над розробкою історичних, культурологічних та мистецтвознавчих критеріїв, які відповідно до результатів роботи увійдуть до методичних рекомендацій та будуть опубліковані, працює Інститут історії України НАН України разом з Інститутом культурології НАМ України. У грудні 2023 р. була створена експертна група з провідних фахівців із зазначеної проблематики, а саме: Олени Берегової, Інни Кузнєцової, Марини Міщенко, Олександри Олійник, Надії Гончаренко, Руслани Маньковської, Валерія Томазова, Ольги Ковалевської, Олени Стяжкіної, Наталії Старченко та Олександра Маєвського [2].

За словами старшої наукової співробітниці Інституту культурології НАМ України Надії Гончаренко,

експерти розробляють критерії оцінювання, що допоможуть визначити, які об'єкти потрібно зберігати, які пам'ятки можуть бути переозначені, а які об'єкти мають бути усунені з публічного простору [1].

Фактори, на які варто звертати увагу при вирішенні долі об'єкта культурної спадщини радянського періоду на початковому етапі роботи виокремлюють такі: мистецький, історичний, сучасне сприйняття особи чи події в суспільному просторі [1].

Отже, незважаючи на прийняті нормативно-правові акти, що стосуються засудження імперської політики, комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні, законодавство потребує доповнень задля обґрунтованого визначення подальшої долі пам'ятки, а відповідно і висвітлення вітчизняної історії.

Список використаних джерел:

1. Інтерв'ю з Н. Гончаренко від 22.08.2024 р. Записано Д. Тарковською.
2. Засідання експертної групи Інституту культурології НАМ України та Інституту історії НАН України. URL: <https://icr.org.ua/podiyi/novyny/zasidannya-ekspertnoyi-grupy-institutu-kulturologiyi-nam-ukrayiny-ta-institutu-istoriyi-nan-ukrayiny/> (дата звернення: 02.09.2024).

Євген БІЛОУС,

*студент 2-го курсу магістратури історичного факультету
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)*

КУЛЬТ ЗЕМЛІ: ЧОМУ ЦЕ ВИКЛИК ДЛЯ УКРАЇНСТВА?

Культурна спадщина українців тісно пов'язана з культом землі. Що важливо, сучасні території України знаходяться на теренах умовного кордону між землеробсько-осілими та кочовими культурними просторами. Така ситуація створює особливу кон'юктуру, коли стикаються світи абсолютно різних ментальних та етнопсихологічних явищ.

Не новою, але наразі знову актуалізованою, є тема типів української ментальності. Зокрема виділяють два основних – селянський та лицарсько-козацький. На нашу думку, такі назви є умовними, адже беруть основу вже з укладених стійких образів у модерну добу та не відображають точну широту, залишаючи місце для змінних моментів. Проте, для нас головним є інше – як для описаних за допомогою них групових суспільних мас визначальним є питання землі і як це пояснюється через історичний процес. Для початку слід нагадати чим є для нас ці ментальні образи.

Селянський направлений на осілий тип життя. Помітним у цьому є спрямованість на накопиченні та збереженні власності, але ставить проблему залежності від власності. Першопочатково він бере початок саме з селянських общин, які є консервативним образом чітко сформованої ланки народних мас. Для такої верстви характерним є вище згадана осілість та працьовитість. Для неї менш характерна соціальна мобільність, сталість, пасивність у суспільних діях. Це культ праці та майже відсутність ризику, а також фаталізм. Такий образ часто зображено у фольклорі. Наприклад, у циклі колядок та щедрівок неодноразово демонстрацією вищості так званих сільських занять [1, с. 179–204]:

*По загуменню плуженько оре,
За плужком ходить сам Біг небесний,
А святий Павло волоньки гонить,
А святий Петро волоньки водить.
А вийшла ж ід ним божая мати:
«Оріть, синочки, здрібна нивочка,
Будем сіяти жито-пшеницю,
Жито, пшеницю, всяку сівбицю...»*

З іншої сторони, ми маємо козацький (його ще називають лицарсько-козацький або шляхетський) тип ментальності. Він бере на себе усталений образ козацького прошарку, і характеризується як таке, що пов'язане з доблестю, захистом, авантюризмом, ризиком. Певною мірою, такі описи є близькими до правди, особливо згадавши, як саме формувалась самосвідомість козаків в історії. А от при ставленні до

землі ми маємо дещо інше бачення. Зокрема, у висвітленні козака для нас близьким є уявлення як про захисника рідної землі. Звісно, також у народній культурі присутній архетип козака-землероба або козака-господарника, але його ми бачимо рідше. Хоча, що перший, що другий мають історичні відповідники.

Окрім цих типів для нас важливим є зрозуміти чим є земля як об'єкт для вищезгаданих типів ментальності українства та чому українські землі були настільки привабливі для загарбників.

Насамперед, ми стикаємось з такою тезою, як ресурс. Тут маємо поділ на два вектори: що ця земля може дати та де вона розташована. Іншою тезою є розуміння, хто нею володіє і хто на ній працює. Такий розклад справ містить низку викликів та наслідків. Зокрема, земля як ресурсна база. Для осілого населення це джерело для проживання, а для загарбника – можливість пожитись. З іншої сторони, ми стикаємось з розумінням володіння землею, і ця проблема неодноразово поставала, що знайшло своє місце навіть у літературних творах вже XIX ст., коли члени родини йдуть один проти одного з метою володіння нею. Ми помічаємо, як земля надає можливості, але й паралельно фактично й закріпачує. Яскравий приклад, у середньовіччі та ранньомодерні часи важливість землі для родових князів та шляхти була напрочуд значимою. Це можливість не тільки прогодувати себе, а й фактична статусність бути господарем або ж довести свою елітарність.

З селянством ми помічаємо іншу картину – земля стає для них і місцем роботи, і годувальником, і останнім притулком. Цей розклад справ неодноразово був затверджений фактично через юридичні документи. Один із перших таких відомих нам – це «Устава на волоки» 1557 року. У подальшому форма панщини та кріпацтва буде змінюватись від історичних процесів, але вона як соціально-економічне явище залишиться аж до XIX ст. включно. Хоча для епохи СРСР термін кріпацтво теж можна застосувати, зокрема через тодішню систему колективних та народних господарств.

Досить важливим викликом є питання раціональності економічної експлуатації. Воно є точкою перетурбацій для кожної історичної епохи щодо території сучасної України. У ранній модерн руські землі досить інтенсивно стали переходити у суто аграрний сектор, зберігаючи такий розклад, особливо на Правобережжі досить довгий період часу. Тоді Україна поступово отримує статус «Житниці Європи», що зіграє дурний жарт навіть на сучасних подіях. Проте, безперервні війни за ці території дали плоди у фактичному відставанні у процесі розбудови ресурсної бази Правобережжя у порівнянні з Лівобережжям. Зокрема такі події, як Чигиринські походи та Великі згони XVII–XVIII ст., своїми руйнівними діями для господарчої та соціальної бази Правобережжя на цілі покоління. У 1681 році Москва закріпила спустошення Правобережжя Бахчисарайським миром, за яким територія від Дніпра до Південного Бугу була під заборону для заселення. Відголоски цього так і залишили Україну у статусі «Житниці» і в подальшому. Правда вже не суто для Європи.

Помітним, що у цьому питанні земля виступає таким собі викликом для кожного: бути залежним чи все ж самостійним. Що цікаво, у козацькій культурі залежність від землі розглядалась як щось низьке та презирливе. Наприклад, козаків, які осідали в суто господарствах, називали «сиднями» або «гніздюками». Їх не скликали до загальних походів, а лише через необхідність, і фіксується таке явище, як боязнь втрати накопиченого добра, зокрема й господарства [3, с. 159–170]. Тут ми помічаємо плавний перехід з козака-борця у козака-господарника. Проте, саме козацтво як явище виникає з ухорництва, що частково, але відсилає до земельних питань, зокрема для оборони прикордонних до Литовської держави на Півдні земель та для експлуатації природних ресурсів Степу.

Тут більше треба зосередитись як саме ухорництво повпливало на характер козаків. Насамперед, слід виділити, що ця діяльність направлена на промислову базу в Степу. До таких можна віднести мисливство, рибальство, збиральництво, поташно-селітряний промисел, соляний промисел тощо. Окремим видом такої діяльності було захоплення в полон заради викупу. Загальний економічний об'єм явища ухорництва збільшувався по мірі чисельності ухорників, але найголовніше в цьому є те, що ці особи були на повному самозабезпеченні. Це відкриває для нас цілу базу для дослідження виникнення капіталістичних відносин на території України. Адже це самозабезпечення породить не лише індивідуалізм у господарстві, а й відчуття приватної власності.

Якщо брати козаків як соціальну верству, то для них господарська діяльність мала колективний характер. Але для XVI–XVII ст. помітним є виникнення осередків індивідуальної діяльності. Зокрема, до таких відносили бордюг, пасіку, зимівник, хутір.

Важливо, що психологічний вектор тяжіння до індивідуалізму у самосвідомості сформував дві основні риси – жага до здобичі і прагнення до вільного життя, і це різко відокремило козацтво від решти станів. Бонусом до цього мало вплив і географічна складова, адже Степ у ранньомодерну добу – це зона

далека від осілого способу життя і є вкрай небезпечною для відповідного населення. Це формує критику старих тез, що буцїмто козацтво сформувалось із селянства.

Особливу роль відігравало походження. Сторінки ранніх джерел зі згадкою козацтва відкривають для нас досить помітних осіб, що стали авантюристами, народними улюбленцями, ліричними героями тощо. Важливо зазначити, що ті чи інші особи, які зустрічаються у текстах здебільшого мали шляхтинське та князівське походження. Це роди Вишневецьких, Кішок, Сулим, Косинських, Підков і т.д. Це, грубо кажучи, станове вариво пояснює нам, чому саме ми маємо досить схожу стилістику, наприклад, виступів та демократизму, чим був багатий шляхтинський соціальний простір з їх конфедераціями та можливістю обрання собі монарха, що є феноменальним для Європи. «Всі ми будемо обирати короля», – казали під час конфедерації 1572 року шляхтичі [4, с. 27]. Так само і для козацтва було важливим «вибрати собі Гетьмана вільними голосами» [2]. Тобто, це люди, які бачили у землі можливість.

Все змінилось з відчуттям осілості та російсько-московськими впливами. Для царського уряду було важливим отримати українські землі, через що максимально стимулювала щодо осілості козацтва та по всякому заохочувала козацьку старшину, а у фіналі максимально її відгородила від минулих козаків статусно. Так, «Жалуваною грамотою дворянству» від 1785 року козацька старшина набувала дворянський прав, цим самим здійснивши спробу ліквідувати навіть зачатки думок до відновлення та чергового «шування козацтва». Проте, частина з них стала на шлях, що стане основою для першого етапу українського національного відродження.

Отже, ми простежуємо тісний зв'язок двох ментальних типів та землі. Це надає нам певні роздуми над викликами, що були у минулому і які є актуальними і на стан сьогодення. Українська земля є точкою спотикання не лише для іноземних загарбників, а й для самих українців, і не проаналізувавши реально ефективні економічні тренди часу, Україна так і може залишитися у статусі сировинної бази для світу. Сучасна українська економічна стратегія дає лише тимчасовий позитивний ефект, проте не довготривалий та не підвищує її статус на міжнародній арені. Таким чином, досить яскраво помітним є те, що уроки минулого дають досить багато для розуміння побудови майбутнього.

Список використаних джерел:

1. Грушевський М. Історія української літератури: Т. 4. Кн. 2. Київ: Либідь, 1994. 264 с.
2. Історія Русів. *Ізборник*. URL: <http://litopys.org.ua/istrus/rusiv8.htm> (дата звернення: 30.09.2024).
3. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ: АртЕк, 1998. 728 с.
4. Україна і Польща: роздуми над минулим і бачення майбутнього. Мюнхен: Ukrainische Freie Universität, 2024. С. 198.

Карина КОНЯЄВА,

студентка 4-го курсу історичного факультету
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

ЗАБОБОНИ В ХХІ СТОЛІТТІ ЯК ФАКТОР ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

Для української культури є характерним дотримання різних забобонів. Забобони, згідно зі словником української мови – це «віра в існування надприродних сил, у долю, ворожіння, віщування, в основі якої лежать релігійні уявлення; передсуди» [6]. Або по-іншому це віра в те, що певна людська дія чи істота може принести негаразди, чи щастя.

Головним питанням залишається: «Як виникли забобони на території України?». Їх відлік триває ще з дохристиянських часів, коли люди не могли пояснити багато явищ, бо не мали наукових знань. Тому часто це зводилося до того, що в ситуацію втручаються духи та потойбічні сили. І як наслідок, з'являлися певні правила, яких треба було дотримуватися. Якщо ж це порушувалося, то використовували антидоти, щоб погана прикмета не збулася.

Актуальність дослідження полягає в тому, що сьогодні ці забобони досі зберігаються й люди використовують їх у побуті, хоч і не завжди помічають це. Навіть більше, з'являються нові внаслідок російсько-української війни. І це приклад того, як певні події впливають на світогляд народу. І це якраз є проявом збереження національної ідентичності.

Мета дослідження: висвітлення ступеня збереженості забобонів в українському суспільстві у XXI столітті.

Ступінь розробленості проблеми. Тематику світогляду українців та їх народні вірування розглядали у своїх працях О. Кульчицький, І. Нечуй-Левицький, І. Мірчук та ін. [4;5;7].

Джерельна база складається з матеріалів власних польових досліджень. При цьому використовувався метод опитування респондентів у місті Добропілля Донецької області та Києві.

Одним з найпопулярніших забобонів є чорна кішка, яка перебігла дорогу. Більшість респондентів вважають, що це призведе до нещастя. Спочатку це пов'язували з відьмою, яку начебто супроводжували чорні коти. Але сьогодні на запитання «Чому саме так? Чому ви боїтеся чорної кішки?» людям важко відповісти. Показовою є відповідь респондентки з міста Добропілля Донецької області: «Ну я так розумію – це забобони, але в голові це відклалося з дитинства, то в це й вірю. Хоча, наскільки це правда, не можу сказати» [2]. Тобто часто в наш час люди просто вірять у певний забобон, бо він передавався з покоління в покоління й мало хто ризикує, щоб перевірити його дію. Є частина суспільства, яка не вірить в таке й намагається це пояснити раціонально: «На рахунок кішки, кішка йде по своїм справам, не знаю, там мишей ловити, кашу їсти і так далі. Ну чорна, подумаєш. Взагалі кольорів не існує. Це все фізичне явище, тому хай вона буде хоч чорна, хоч біла, хоч зельона» [8]. До цього вірування є протидія – взятися за якийсь предмет, як гудзик, або сплюнути через ліве плече, коли чорна кішка переходить дорогу.

Але прикмета про чорного kota характерна не тільки для українців, але й для більшості країн Західної Європи, як, наприклад Німеччини. Натомість у Великій Британії вважається, що перебіг чорної кішки до щастя [9]. Таким же чином працює забобон про жінку з порожнім відром, бо пусто буде в гаманці людини.

З відьмами пов'язували також забобон, що не можна виносити сміття після заходу сонця, бо «можна винести з хати гроші» або удачу. Аналогічно не можна позичати гроші. Адже вважали, що період, коли темніє – це час нечистої сили і що ти їй віддаєш все хороше, що в тебе є. Але вже у XXI столітті не всі дотримуються цього забобону, адже люди часто на роботі до вечора й викидають сміття, коли можуть. І це ніяк не впливає на життя людини: «Чи пропадають у мене від цього гроші? Нє. У мене гроші пропадають від того, що я багато транжирю на їжу і взагалі, на всякі цікавості» [8].

Значну кількість забобонів і досі пов'язують з дзеркалом, яке вважають своєрідним порталом між світами. Наприклад, не можна дивитися в розбите дзеркало або, навпаки, потрібно подивитися, якщо щось забув. Також його треба завішувати на 40 днів, коли у квартирі хтось помер, бо душа може «застрягнути». Але цьому теж знайшли раціональне пояснення: «По факту справи це пов'язано більше з людською психологією. І якщо це була близька людина, то їй починає вживатися. Це неодноразово таке помічалось, скажу чесно» [8].

Значні зміни можна помітити у відповідях на запитання «Що заборонено робити вагітній жінці?». Зараз мало хто дотримується забобону, що не можна стригтися чи фарбувати волосся, коли носиш дитину. Такого можуть дотримуватися або у селах, або люди похилого віку. Зокрема, респондентка з Донецької області, якій 75 років, зазначила, що «вагітна жінка ніколи не повинна нікого обманювати, ось. Нічого не можна красти, тому що якщо вона щось краде, значить обов'язково на її дитині залишиться якась пляма така рідна нехороша, обов'язково. Це вже перевірено» [1]. Здебільшого українці кажуть, що не бажано підіймати важке, нервувати, вживати алкогольні та тютюновмісні вироби.

Деяко схожою є ситуація, що є забороненим стосовно дитини до віку в 1 рік. Зокрема, не бажано стригти її. Раніше це пояснювали тим, що «так вона позбавляє її підтримки роду» або захисту вищих сил [3]. Сьогодні ж це пояснюють логічним способом: «дитина теж може злякатися, що ось це, що її там це стрижуть чи то машинкою стригти, чи ножицями» [1]. Таке ж пояснення пристосовується, чому не можна показувати дзеркало. Водночас деякі забобони видозмінюються, наприклад, не можна викладати фото малюка з видимим лицем, зокрема у ті ж соцмережі. Молоді люди часто замість лица чіпляють смайлик, щоб не зурочити.

Дуже змінилося уявлення нашого народу про те, що вони вважають хорошим і поганим знаком. Якщо раніше для українців хороший знак – це те, що світить сонце, добре вродила картопля, а поганий – це негарна погода або розбите дзеркало. То зараз – «Якщо у мене на карточці менше грошей, чим положено. Це доволі поганий знак». Це приклад впливу, матеріальне стає вище.

Доволі популярною відповіддю на ці запитання стало те, що людина прокинулася й не загинула від ракети – і це вже добре. У цьому вбачається вплив російсько-української війни. Його ж можна побачити в забобоні «посидіти перед доріжкою». У минулі століття вважалося, що це збереже людину від всього

лихого в дорозі й вона зможе повернутися додому. Зараз це набуло нових сенсів, особливо, коли людина змушена евакуюватися з областей, де ведуться активні бойові дії. Таким чином вона зберігає надію, що повернеться додому в найближчому часі. Також варто додати про оберег домівки. Українці до сучасної війни захищали домівку хіба що від нечистої сили та злого ока, а сьогодні вже від російських ракет та шахедів. Одна з респонденток розповідала: «Я зараз, коли іду з домівки, я завжди кладу хрест на двері» [2]. І звісно, що не обходиться без молитви.

Отже, як ми бачимо, українці у ХХІ столітті продовжують вірити в різні забобони та виконувати певні ритуали, що було характерним для традиційного суспільства. І це є проявом збереження національної ідентичності. Сьогодні люди не завжди задумуються, чому треба робити саме так, їм це передалося у спадок від рідних. Але поряд з цим деякі дають раціональне пояснення забобонам. Також варто відзначити, що російсько-українська війна надала інший зміст деяким народним віруванням, що є хорошим і поганим знаком, або навіть «сидіти на доріжжю» тощо. Це приклад того, що та чи інша подія може змінити уявлення людини.

Список використаних джерел:

1. Інтерв'ю з Корчебною Лілією. *Telegraph*. URL: <https://telegra.ph/Intervyu-z-Korchebnoyu-Liliyeyu-09-09> (дата звернення: 09.09.2024).
2. Інтерв'ю з Корчебною Оксаною. *Telegraph*. URL: <https://telegra.ph/Intervyu-z-Korchebnoyu-Oksanoyu-09-09> (дата звернення: 09.09.2024).
3. Карпець А. Позбавляє їх щастя? Чи можна матері стригти волосся своїм дітям?. *Радіо ТРЕК*. URL: https://radiotrek.rv.ua/news/pozbavlyae-yih-shchastya-chi-mozhna-materi-strigti-volossya-svoym-dityam_321200.html (дата звернення: 09.09.2024).
4. Мірчук І. Світогляд українського народу. Прага: Український Вільний Університет, 1942. 21 с.
5. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. 2-ге вид. Київ: Обереги, 1992. 88 с.
6. Словник української мови: в 11 томах. Київ: Наукова думка, 1970. 8527 с.
7. Українська душа. Київ: Фенікс, 1992. 127 с.
8. Уривки інтерв'ю з Білоусом Євгеном. *Telegraph*. URL: <https://telegra.ph/Intervyu-z-Bilousom-YEvgenom-09-09> (дата звернення: 09.09.2024).
9. Cat Superstitions - Superstitions and Beliefs Superstitions, fears, rituals and customs. *Superstitions and Beliefs*. URL: <https://superstitionsonline.com/cats/> (date of access: 09.09.2024).

Андріана ЗАН,

викладач-методист, викладач української мови та літератури
(Комунальний заклад вищої освіти «Академія культури і мистецтв»
Закарпатської обласної ради)

БІБЛІЯ ТА КОРАН ЯК НАЙВИДАТНІШІ ПИСЕМНІ ПАМ'ЯТКИ СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ

Християнство та іслам належать до світових релігій. Якщо відкинути ритуальні та формальні відмінності, то в основі цих релігій ми побачимо прагнення до монотеїзму, тобто уніфікації пантеону богів до однієї сутності – Бога/Аллаха. Як відомо, ця уніфікація в історії людства спричиняла військові завоювання «в ім'я» єдиного Бога. Відтак ці релігійні доктрини, з одного боку, поставали як процес формування віри в єдиного Бога, і з іншого, саме в цій боротьбі кристалізувався формат сучасних цивілізацій, які умовно можна окреслити як західна та ісламська.

У нашій розвідці ми розглянемо історію становлення двох визначних літературних пам'яток в історії людства – Біблії та Корану. Звісно, ці книги не лише писемні пам'ятки, але й скарбниці мудрості, власне Святе Письмо. Водночас наша увага буде присвячена саме створенню та формуванню цих книг.

У першу чергу відзначимо, що Біблія складається із Старого Заповіту, що є джерелом юдаїзму та Нового Заповіту, який визнається християнами. Останніх, представників різних конфесій та обрядів (православних, католиків, протестантів) у світі нараховують вже понад 2 млрд. Від часу винаходу Й. Гутенбергом друкарської машини (1447) Біблія має найбільшу кількість видань, перекладених багатьма

мовами світу.

Біблія складається із 1 189 розділів, з них 929 у Старому Заповіті, а в Новому – 260 [2, с. 36]. Найдовшим розділом є 119 псалом, найбільш коротким є псалом 117 в середині Біблії. Найдовший вірш знаходиться у книзі Естер – 8:9, найбільш короткий у Євангелії від Матфея – 11:35. Як відомо, Старий Заповіт є оповіданням про народ, а Новий Заповіт є оповіданням про людину [2, с. 25].

Перша частина Біблії (Старий Заповіт) є одночасно джерелом юдаїзму та християнства. Юдаїзм є однією з небагатьох національних релігій Стародавнього світу, яка збереглася з невеликими змінами до сучасності. У загальній історії релігій юдаїзм відіграв значну роль, оскільки суттєвою частиною увійшов до складу як християнства, так ісламу. Протягом ранньої історії існування релігії, вона розкололася на наступні секти: фарисеї, садукєї та есеї. Від книжників-фарисеїв у V ст. н.е. виник талмудичний юдаїзм, у XIII–XIV ст. з'являється хасидизм, як містична секція в юдаїзмі, заснована на Кабалі, а з XVIII ст. бере початок хабадський рух [6].

Юдаїзм називають також релігією Мойсея, Мойсеевим законом, за іменем легендарного законодавця євреїв. Основним джерелом вивчення древньоєврейської релігії є Старий Заповіт. Інших незалежних від неї джерел фактично немає. Біблія на грецькій мові означає «книги», переклад єврейського «соферім» має таке ж значення. Це не суцільний твір, а велика кількість різних літературних пам'яток. Згідно традиції 39 книг поділять на три великі групи: 17 історичних, 5 поетичних та 17 пророчих [2, с. 31].

Початок Біблії поклали слова заповіту, заповіді та записи, які час від часу робив Мойсей. Канон (Старий Заповіт) означає – міра довжини. Мірило віри – книги Бога, натхненні ним. Відтак Бог започаткував формування книги, яка мала стати засобом, за допомогою якого він мав відкривати себе людям (10 заповідей, закон Мойсея тощо). У «Виході» 24:7 згадується «Книга заповіту», в яких Мойсей записав усі слова Господа ще до отримання скрижалей з 10-ма заповідями. У «Повторенні Закону» розповідається про «Книгу закону», яку слід оберігати в ковчезі.

Таким чином, до Біблії входять книги закону (на єврейській «Тора»), чи так зване П'ятикнижжя Мойсея, – книги, авторство яких приписують Мойсею. Сюди входять: 1) «Буття» – розповідь про створення Богом світу та людини, про життя перших людей в раю та вигнання їх із раю, про розмноження людства та його древньої історії, про всесвітній потоп та спасіння від нього Ноя з сімейством, про патріархів, основоположників єврейського народу, про його поселення в Єгипті; 2) «Вихід» – книга про життя та діяльність законодавця євреїв Мойсея; про визволення євреїв із єгипетського рабства; у ній містяться 10 заповідей Бога та інші релігійні приписи; 3) «Левіт» – релігійне законодавство; 4) «Числа» – законодавство та історія євреїв після виходу із Єгипту й до завоювання землі Ханаанської (Палестини); 5) «Повторення Закону» – релігійне законодавство, а також обіцянки Ягве євреям про їх велике майбутнє. До П'ятикнижжя додається книга, де розповідається про завоювання євреями землі Ханаанської під керівництвом Ісуса Навіна.

Наступну групу біблійних книг складають історичні книги або писання: чотири книги Царств, Еклезіаст, книга Судей, книги Єздри та ін. Остання група – це пророчі книги: пророків Ісаї, Єремії, Захарії, Малахії та ін. [1].

Усі ці книги разом християни називають Старим Заповітом, на відміну від власне християнських (не визнаних юдеями) книг Нового Заповіту. Різниця між священними книгами, які використовують юдеї та християни, лише в структурі розбивки книг. За своїм обсягом Тора юдеїв та Старий Заповіт християн ідентичні. Така перестановка в тексті була зроблена під час одного з найбільш відомих перекладів Біблії – редакцією 72-ма перекладачами Біблії, відомою під назвою «Септуагінта» [2, с. 410, 747].

Коли і ким об'єднані книги Старого Заповіту невідомо. За єврейськими джерелами це зробив Ездра та його послідовники – представники Великої Синагоги. Євреями грецької Олександрії ці писання називалися «хай библой» та «біблія» і від цього грецького слова йде «Біблія», тобто «книга». Інша версія походження назви Біблії від євр. Танах, що є аббревіатурою зі слів Тора (закон, канон), Невіім (пророки), Ктувім (писання).

Дійсне походження та авторство всіх цих книг до цього часу не встановлено, хоча наукова критика зробила в цьому відношенні дуже багато. Представники протестантської віри та юдаїзму вважають, що за винятком віршів, де розповідається про смерть Мойсея, й кількох пізніших вставок перекладачів твору, авторство належить Мойсею, оскільки відомо, що при дворі єгипетського фараона він був дуже освіченою на свій час людиною.

Сучасні дослідники вважають, що П'ятикнижжя є збіркою священників різних шкіл, що були написані

у VIII ст. до н.е. Є також версія, що насправді це не правдива історія, а клаптики легенд, творіння модерної науки. Очевидно, відповіді на запитання про авторство Біблії можуть дати новітні дослідження. Зокрема, тривалий час вивчалися виявлені на узбережжі Мертвого моря в Палестині, в печерах древнього поселення Хірбет-Кумран у 1947–1957 роках рукописні свитки на древньоєврейській мові. Вони відносяться до II–I ст. до н.е. й містять у собі частини Біблії, які відрізняються від канонічної.

Новий Заповіт, як джерело віри визнається тільки християнами, представники юдаїзму не вважають Ісуса Христа сином Божим і не прислухаються до його порад. За іншою версією – юдеї зрадили Бога, який обіцяв їм месіанську роль, про що й йдеться в Старому заповіті і Новий заповіт є свідчення передачі месіанської ролі християнам [7, с. 240–241].

Слід відзначити, що джерела вивчення історії раннього християнства діляться на дві основні групи: християнські та нехристиянські. Християнські в свою чергу поділяються на 3 категорії: 1) канонічні книги Нового Заповіту (ті, які загально визнані церквами, як справжні і автентичні писання з апостольським авторитетом); 2) неканонічні книги – апокрифи; 3) твори апологетів та інших ранньохристиянських авторів.

Новий Заповіт як канонічна книга складається із 4-х Євангелій, 21-го Послання апостолів, одного об'явлення – Апокаліпсис (Одкровення Іоанна Богослова). Церква вважає їх просякнутими Божественною волею. Хоч вони й написані людьми, але по освященні їх Святим Духом, а тому кожне слово вважається абсолютною істиною. Інші послання – це апокрифи, які виникали до написання Нового Заповіту і після створення основного канону християн, не вважалися такими, що їх поява була надихнута Святим Духом. Однак десятки апокрифів навіть зараз вважаються такими, яким можуть надати статус канонічних.

Варто зауважити, що така плутанина з книгами Нового Заповіту була результатом історичної ситуації початку формування християнства як релігії. Коли появилися писання апостолів, то вони були додані до єврейських писань (Старий Заповіт) і так само – вважалися Святи Письмом. Кожна церква бажала мати не тільки ті праці, які були адресовані до неї, а також ті праці, які були написані для інших церков. У Новому Заповіті є натяки на те, що ще за життя апостолів й під їх наглядом розпочалося збирання для церковних колекцій їхніх писань. Відтак вони були додані до Старого Заповіту й трактувалися як Слово Боже. Однак, на відміну від Старого Заповіту, який був написаний в одній маленькій країні, книги Нового Заповіту писалися на просторах тогочасної Римської імперії та інших країн, які були віддаленими. Це ускладнило процес збору та уніфікації книг Нового Заповіту, що нарешті сталося в Карфагені в 397 році, коли Собор офіційно затвердив 27 книг Нового Заповіту, які залишаться згодом канонам для протестантських церков [2, с. 739].

Найбільш відомими першими перекладами Біблії із староеврейської (Старий Заповіт) та грецької (Новий заповіт) були наступні. Зокрема, в III ст. до н.е. грецький переклад Старого Заповіту «Септуагінта» (72-х перекладачів). Саме цей переклад широко вживався в часи Ісуса Христа, оскільки грецька мова практикувалася по всій Римській імперії. Відомий старолатинський переклад II ст., який був виконаний на основі Септуагінти, а не староеврейських варіантів Старого Заповіту. «Вульгата» – це виправлений Ієронімом латинський переклад старолатинського перекладу, виконаний ним у 382–404 роках. Його Старий Заповіт (крім Псалмів) був перекладений із староеврейської. Відтак на тисячу років цей варіант Біблії став головним у Європі [2, с. 747].

Із приходом папства Біблія перестала читатися мирянам. І лише з часів Реформації в Західній Європі почали виходити переклади на національних мовах. На сьогодні Новий Заповіт перекладений на 1,5 тис. мов світу. Незважаючи на історичні перипетії доступності Біблії простим людям, вона довгий час залишалася основним джерелом освіти для всіх християн. По ній навчалися як християни візантійського обряду, так і католицького, як єретики та старовірці, так і протестанти. Значну роль у розповсюдженні освіти відіграв орден єзуїтів, який засновував школи, де рівень знань протягом століть був найвищим (XVI–XVII ст.) [5, с. 440].

Європейські наукові критики, досліджуючи Новий Заповіт та інші джерела, прийшли до висновку, який суперечить положенням теологів про авторство книг, які ввійшли до складу Нового заповіту. Однак теологічні вчені не вважають суперечності, що знаходяться у цих релігійних книгах достатніми, щоб сумніватися в їх Божественній сутності. Ті ж самі археологічні розкопки, Луксорські та есейські Кумранські літописи використовуються різними сторонами для доведення правоти своїх поглядів. Таким чином, певна група людей на основі цих знахідок почали вважати, що Ісуса Христа, як особистості взагалі не існувало. Цими даними, зокрема, користалася радянська комуністична пропаганда, яка використовувала Кумранські знахідки для підтвердження своїх атеїстичних висновків.

У свою чергу, спочатку, церковні діячі сприйняли опублікування текстів цих рукописів, як прямий

виклик церкви. Ватикан почав з того, що визнав дослідження сувоїв небезпечним для католицької віри і намагався попередити їх вивчення. Дещо пізніше, однак, змінив рішення і створив комісію для вивчення цих текстів з метою заперечення фактів, які там були. Таку ж позицію прийняли й інші церкви. Бурхливі дебати з приводу цих питань проходили в 1950–1960-х роках, тобто одразу після знахідок у поселенні есеїв Хірбет-Кумран на узбережжі Мертвого моря. Однак далі пристрасті пішли на спад. Незважаючи на це низка питань залишилася і чекають на свої відповіді. Варіантом останніх, як вважають прихильники ісламу, може бути Коран, який в деяких своїх сурах (частинах) висвітлює події, пов'язані з проблемами як Старого, так Нового Заповіту, зокрема, особистості Ісуса Христа, якого мусульмани вважають за реальну історичну особистість, пророка Божого.

Власне походження самого ісламу з'ясовано детальніше, ніж походження християнства та буддизму, бо воно майже від самого початку висвітлюється письмовими джерелами. Це одна з найпоширеніших релігій: послідовників її налічується понад 800 млн. (за іншими даними їх чисельність коливається в межах 1,1–1,8 млрд.), переважно в Північній Африці, Південно-Західній, Південній та Південно-Східній Азії. Сучасні напрями ісламу – сунізм, шиїзм та суфізм.

Іслам зародився в Аравії в VII ст. н.е. У перекладі з арабської мови іслам означає покірність. Мусульманин (від арабського «муслім») – той, хто відданий Аллаху. За мусульманською традицією, засновником ісламу був пророк Мухаммед – араб, що жив у Мекці. Він нібито одержав від бога Аллаха низку «одкровенень» й передав їх людям [3, с. 23–24]. Згідно з переказами, народження Мухаммеда було передбачене пророками Ібрахимом (Авраамом), Ісмаїлом, Мусою (Моїсеєм) та Ісою (Ісусом Христом). У цих подвійних іменах немає нічого дивного, оскільки іслам відноситься до так званих авраамічних релігій. Відтак мусульмани нарівні з іудеями та християнами шанують одних і тих же старозавітних пророків, а так само Ісуса Христа як одного з них.

Мухаммед був уродженцем Мекки, міста в західній частині Аравійського півострова, де давно осіло сильне плем'я курейш. Жили в Мекці як юдеї, так і християни, так само ханіфи-аскети, благочестиві люди, що сповідали суворий принцип єдиного Бога. Пантеон язичницької Мекки складався з безлічі богів, один з яких носив ім'я Аллах.

Благополучний шлюб дав Мухаммеду забезпечене життя, що дозволяло мати досить вільного часу, який протягом багатьох років він присвячував релігійним пошукам. Духовне напруження, що спонукало Мухаммеда до роздумів про мету і значення життя, про основи світобудови з роками все міцніло і, нарешті, оформилося в переконання, що саме він має дізнатися істинного Бога і виконати місію сповіщення одноплемінникам істинної віри. Подолавши невпевненість, все ж Мухаммед зважився на те, чого вимагав від нього Аллах – він став проповідувати Слово Боже. Зі схилу горба Сафа, криком, який зазвичай попереджував городян про небезпеку, він сповістив жителів Мекки про Слово Боже, що було низпослане йому. Він закликав відмовитися від поклоніння ідолам і звернутися до Аллаха, одного єдиного Бога. Ім'я Аллах є лише одним з позначень Бога, істинного ж Його імені насправді не знає ніхто.

Мухаммед оголосив, що інших богів просто не існує, а віруючі в них будуть покарані Аллахом. У світі все здійснюється по волі Аллаха. Він нагороджує за упокорювання і віру, карає за гординю і негідність. З кожного на суді у Аллаха питається по його справах, і всім віддається сповна. Спочатку самоназваний пророк нічого крім глузувань не отримував. Аллах продовжував посилати Мухаммеду нові знамення, роз'яснюючи, як мусульманам спілкуватися з іновірцями, як їм поводитися по відношенню до Пророка, як ділити військову здобич і успадковане майно. Були проголошені заборони на лихварство, азартні ігри, алкогольні напої, вживання в їжу свинини. Поступово довкола нього починають об'єднуватися люди, і вже не лише близькі родичі. Об'єднання людей, що склалося навколо Мухаммеда скріплялося тепер не кровною спорідненістю, а загальною вірою, братством Духа. Доступ в умму (нову общину) був відкритий для всіх, хто приймав іслам і визнавав Мухаммеда як духовного і світського вождя. При цьому пророк не претендував на божественність своєї персони. Таким чином, в свідомості мусульман з самого початку злилися релігія і політика, духовна і світська влада, віросповідання і морально-правові встановлення.

Поступово він та його послідовники набирали сили і впродовж декількох десятиріч арабам, озброєним вірою в єдиного бога – Аллаха, вдалося захопити під свій контроль величезні території. Європейцям для відвоювання (Реконкісти) знадобилися сотні років, щоб відвоювати те, що вони втратили протягом життя одного покоління. Легкість, з якою араби завоювали нові землі, пояснюють їх тогочасною релігійною толерантністю (Бог усюди один, тільки має різні імена) та відсутністю релігійного фанатизму. Водночас християнські дослідники вважають, що іслам тих часів – це релігія насильства та рабства, що

аж ніяк не насаджувалася під гаслами толерантності.

Безперечно, що визначну роль в арабських завоюваннях відіграла священна книга ісламу – Коран [4]. Це проявилось у справі суспільної освіти, оскільки розповсюдження ісламу йшло і йде паралельно з розповсюдженням арабської мови. Коран часто являв собою єдиний навчальний матеріал, саме на основі цієї книги побудоване вивчення арабської мови, люди вивчаючись читати, одночасно ставали прихильниками нової віри.

Головна священна книга мусульман – Коран, як П'ятикнижжя Мойсееве для євреїв, Євангеліє – для християн. Для вивчення раннього ісламу Коран є найважливішим джерелом. Сунна, як альтернативне писемне джерело, представляє собою збірки священних розповідей (хадисів) про життя та чудеса Мухаммеда і які визнаються не всіма мусульманами, а лише їх частиною, тобто сунітами.

Відомо, що сам Мухаммед нічого не писав. Залишилися окремі записи його висловлювань і повчань, зроблені в різний час, тобто йому приписуються тексти і ранішого часу, і пізніші. Власне з цих записів близько 650 року було зроблено звід, який отримав назву «Коран», що в перекладі з арабської означає «читати вголос», декламувати одкровення, які Аллах послав Мухаммеду впродовж 610–632 років. Спочатку пророчі одкровення передавалися в громаді по пам'яті. Але згодом, у Медині, за вказівкою Мухаммеда стали вестися систематичні записи. Книгу цю оголосили священною, позаяк її начебто продиктував самому пророкові архангел Джебраїл (Гавриїл). Канонізація змісту Корану і складання остаточної редакції відбулося при халіфі Османі (644–656). Відтак записи, що не ввійшли до неї, було знищено [3, с. 29–30].

Отже, ісламу вдалося уникнути в майбутньому спорів з приводу канонічності чи не канонічності різних варіантів Корану. Цим мусульманство вигідно відрізняється від християнства, де до сьогодні існує проблема канонічних та апокрифічних книг, які собі часто суперечать. Знавці зазначають, що Мухаммед, очевидно був знайомий з текстами Старого Заповіту, а, можливо, також і з Новим, оскільки в Корані багато відомостей, які перегукуються з подіями, описаними в них. Виходячи з цього дослідники Корану заявляють, що тільки ця книга може претендувати на істину включно й щодо Святого Письма (Біблії), оскільки Коран Мухаммеда існує лише в єдиній версії, по якій і слід судити про події, описані в Біблії.

Структурно Коран складається з 114 глав (сур), де ввійшли проповіді, настанови, молитви, повчальні оповіді, з якими у формі «божественних одкровень» виступав засновник ісламу Мухаммед у Мецці та Медині. За віровченням ісламу, Коран є книгою нествореною, існуючою предвічно, як і сам Аллах. Вона є його Словом. Оригінал Корану, згідно ісламу, написаний арабською мовою на аркушах (сухуф) і сувої з ним зберігаються на сьомому небі.

Сури Корану розчленовані на 6 219 віршів (аятів), за іншими версіями є від 6 204 до 6 239 аятів. Текст написаний класичною арабською мовою, римованими віршами (аятами). Велика частина цих віршів має міфологічний характер, і лише близько 500 віршів містять розпорядження, що відносяться до правил поведінки мусульман. При цьому не більш ніж 80 з них можна розглядати як власне правові (в основному це правила, що відносяться до шлюбу та родини), інші стосуються релігійного ритуалу й обов'язків.

Сури діляться на мекканські (іх 86; звертаються до язичницького суспільства і являються етичним кодексом, що постановляє милосердя, твердість у вірі та моральне очищення) та мединські (28 сур; це – правові приписи, які регулюють громадське життя нового мусульманського суспільства в Медині). Сури мекканські (більш ранні) і мединські (більш пізні) змішані. Розташовані вони без усякого порядку, просто по розмірах: більш довгі ближче до початку, більш короткі – до кінця, за винятком вступної «Аль-Фатіха» («Відкриваюча»), що складається з 7-ми аятів [3, с. 8]. Вона є узагальненням священної книги й проголошується у всіх молитвах. Це – свого роду мусульманський «Отче наш»:

1. Ім'ям Аллага Милостивого, Милосердного!

2. Хвала Аллагу, Господу світів!

3. Милостивому, Милосердному!

4. Царю Судного дня!

5. Лише Тобі ми поклоняємося і лише в Тебе просимо допомоги,

6. веди нас шляхом прямим,

7. шляхом тих, кого Ти наділив благами, а не тих, хто під гнівом Твоїм, і не тих, хто заблукав!

У різних сурах одне й те ж саме часто багатослівно повторюється. Вигуки та прославляння величчя й могутності Аллаха чергуються з розпорядженнями, заборонами та погрозами «гієною» у майбутньому житті всім невірним. У Корані зовсім непомітно слідів такої редакційно-літературної обробки, як у християнському Євангелії. Це зовсім «сирі», неопрацьовані тексти.

Значна частина положень Корана носить казуальний характер і являє собою конкретні тлумачення, дані пророком у зв'язку з окремими випадками. Але багато встановлювань мають дуже невизначений вигляд і можуть набувати різного сенсу в залежності від того, який зміст у них вкладається. У судово-богословській практиці й у правовій доктрині в результаті досить вільного тлумачення вони отримали своє вираження в суперечливих, а нерідко й у взаємовиключних правових розпорядженнях.

Коран чітко наказує арабам залишити «звичаї батьків» на користь правил, встановлених ісламом. Коран як священна книга мусульман регламентує їх життя, як його духовну, так світську частини, особисту та суспільну сфери життя мусульман.

Упродовж 10-ти років перебування в Медині Мухаммед поклав початок ідеальної держави. Були установлені закони відданих мусульман, а життя громади підпорядковано вимогам нової релігії. Наскільки проста догматика ісламу, настільки ж прості і його практичні та обрядові заповіді. Крім того, до загальних моральних заборон було додано п'ять стовпів (догм) ісламу, необхідних релігійних обов'язків для кожного вірного мусульманина. Вони описані у Корані й вони зводяться до наступного:

- 1) сповідання віри;
- 2) молитва-намаз (обов'язкова п'ятиразова молитва щодня в установлені години; обов'язкове обмивання перед молитвою та в інших випадках, після будь-якого «забруднення»);
- 3) роздача милостині, податок, на користь бідним;
- 4) щорічний піст (в дев'ятому місяці – Рамадані або Рамазані) протягом усього місяця;
- 5) паломництво (хадж) до священного міста Мекки, яке правовірний мусульманин мусить здійснити хоча б один раз у своєму житті.

Деякі з цих догм подібні до християнських та юдейських, інших східних релігійних традицій. Це не дивно, адже в основу ісламу увійшов юдаїзм, який у свою чергу увібрав впливи багатьох попередніх релігій (давньоєгипетської, шумеро-аккадської, іранської (зороастрійської), а пізніше й синкретично-гностичної містики).

Отож, п'ять стовпів ісламу є найбільш центральними ритуалами релігії й складають основні методи ісламської віри. Саме простота виконання згаданих канонів-заповідей та необтяжливість культу не в останню чергу й привели до росту популярності ісламу, що зробило з нього світову релігію.

Узагальнюючи сказане вище, можна зробити наступні висновки про спільні та відмінні риси проаналізованих писемних пам'яток християнства та ісламу. Так, зокрема, серед *спільних рис* священних книг Біблії та Корану можна виділити наступні.

По-перше, незважаючи на ніби принципову різницю між двома світовими релігіями, які представляють собою Біблія та Коран, можна говорити про низку спільних рис стосовно релігій, так і самих книг. Важливою складовою обох є вплив юдейської релігійної традиції.

По-друге, метою обидвох вчень є прагнення до монотеїзму – Бог один, просто має різні назви, щоправда іслам представляє собою значно простіший варіант монотеїзму – не обтяжений богословським вченням про Трійцю та Боговтілення.

По-третє, в середовищі послідовників як християнства, так ісламу, є чітке переконання й віра в те, що обидві святі книги (незважаючи на те, що Коран має одного автора, а Біблію писало багато людей протягом сотень років) є уречевленим виразом волі Бога, а значить вони мають абсолютну істину.

По-четверте, обидві книги є джерелом канонів, заповідей та правил, основою моралі. Спільним є також те, що вони вважаються символічними творами, які не слід сприймати буквально.

Відмінними рисами Біблії та Корану можна вважати наступні.

По-перше, це концептуальне ставлення до дуалізму добра та зла. Цей дуалізм, що має персидське походження (зороастризм) і який проник у завуальованій формі до вчення юдеїв та пізніше в християнство, у Корані повністю відсутній, оскільки це положення, як вважають мусульманські вчені, повністю підриває основи монотеїзму. Зло та добро не протиставляються як автономні чи напівавтономні один одному начала, що є характерним для християнства, а обидва походять від Аллаха. Християнські ж послідовники притримуються протилежної точки зору. У дуалізмі світла та пітьми вони не вбачають загрозу монотеїзму, вважаючи за природне існування зла (сатана) як антитезу добру (Бог), яка є неодмінним елементом християнського віровчення. Адже саме в боротьбі людини проти спокус темної сторони в процесі непротиставлення злу та відповіді добром на зло, вселенській любові та прощенні й заключається основа християнської релігії.

По-друге, можна також зазначити про відмінності уявлень про рай та пекло, визначення гріха, відповідальність за гріхи, тощо, однак всі суперечності мусульман та християн по суті зводяться до різних

по суті світосприйняття та світорозуміння згаданого положення про добро та зло.

По-третє, відмінність священних писань християнства та ісламу також у тому, що в християнських країнах Біблія є книгою моральних та релігійних приписів, а у ісламських країнах, Коран, як і Старий Заповіт у юдеїв, є крім цього також збіркою, яка регламентує громадянське, судове та політичне життя.

По-четверте, з поміж усіх релігійних книг Коран вважається єдиною потужною книгою, яка може скласти конкуренцію Біблії, однак він пасує перед нею щодо досконалості змісту та форми.

Список використаних джерел:

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту: із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / пер. І. Огієнко. К.: Українське Біблійне Товариство, 2002. 1159 с.+ 4 с. карт.
2. Геллей Генрі Г. Біблійний довідник. Торонто: Всесвітня Християнська Місія, 1985. 859 с.
3. Іслам: історія та сучасність: Навчально-методичний посібник / В.І. Лубський, Є.А. Харьковщенко, М.В. Лубська, Т.Г. Горбаченко. Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 632 с.
4. Коран. Переклад смислів українською мовою / Переклад з арабської Михайла Якубовича. Київ: ДУМУ «УММА», 2017. 608 с.
5. Рассел Б. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука. Київ: Основи, 1995. 759 с.
6. Щокін Г. Виникнення давніх євреїв та подальший розвиток їхнього культу. Київ: МАУП, 2005. 152 с. (Б-ка журн. «Персонал»).
7. Щокін Г. Створення світу та кінець часів. Київ: МАУП, 2006. 368 с. (Б-ка журн. «Персонал»).

Mykola PALINCHAK,

*doctor of political sciences, professor
(Uzhhorod National University)*

Roman MEHELA,

*doctor of philosophy
(Uzhhorod National University)*

Ruslan ZABRODSKY,

*postgraduate student
(Uzhhorod National University)*

CONSTITUTIONAL AND LEGAL PROVISION OF STATE-CHURCH RELATIONS IN THE CZECH REPUBLIC IN THE PROCESS OF DEMOCRATIZATION OF THE POLITICAL SYSTEM

During the 80s of the XX century in Central and Eastern Europe, a fierce geopolitical struggle took place – the «last battle» of the Cold War. The collapse of the dominant Soviet influence stimulated and accelerated the process of geopolitical self-determination of ethnic groups in the region. A number of countries, including the Czech Republic, restored their statehood on the ruins of the socialist camp

Fundamental transformations in the religious and church sphere became an integral and fundamental component of the transformations of the post-communist era. The events of November 1989, which went down in history as the «velvet» revolution, laid the foundations for a new type of state-church relations in the Czech Republic. Social changes in Czechoslovakia at that time were so dynamic that already on the fifth day of the revolution, the strategy developed by the leaders of the Communist Party of Czechoslovakia completely collapsed. As one Western journalist aptly remarked on this matter: «What took the Poles ten years, the Hungarians ten months, the citizens of the German Democratic Republic ten weeks, the Czechs and Slovaks accomplished in ten days!» [3, p. 194].

After the «velvet» revolution, the Czech Republic began a fundamental transformation of the political system. Democracy was recognized as the most effective form of organization of society. In the early 90s of the XX century the transition from a one-party to a multi-party system was made, state administration bodies were depoliticized, and the formation of a new civil society began.

In accordance with the law adopted in 1991, lustration of the former communist nomenclature was carried

out, by which its representatives were prohibited from occupying leading positions in state power and management bodies. About 140,000 people who cooperated with the previous communist regime came under the influence of this law [4, p. 234–235].

The «Velvet» revolution in Czechoslovakia became a starting point that signaled positive changes in the relationship between the state and religious organizations. The revolution found general support from the church and religious organizations. In particular, Cardinal F. Tomášek of Prague during those events publicly declared that he and the Catholic Church were on the side of the people [5, p. 72]. It should be noted that, in general, the religious institutions of the countries of Central and Eastern Europe played a significant role first in undermining the state monopoly, then in the bloodless overthrow of totalitarian regimes, and finally in the process of laying the foundations of civil society.

The Constitution of the Czech Republic, adopted on December 16, 1992, in Article 1 of Section I, declares the Czech Republic a sovereign, unified, and democratic legal state based on respect for the rights and freedoms of man and citizen. The fact of constitutional recognition of the principle of priority of human rights serves as a counterweight to the omnipotence of state power, which guarantees its limitation and self-limitation. The norms of the main provisions of the Constitution of the Czech Republic stipulate that the people are the source of state power and exercise this power through legislative and judicial bodies. Every citizen can do everything that is not prohibited by law, and no one can be forced to do what is not prescribed by law (Article 2) [1, p. 486]. Basic rights and freedoms are under the protection of the judiciary (Article 4), which is an effective means of protecting and ensuring rights and freedoms.

The Basic Law of the Czech Republic notes the secular character of this state, but the specific principle on the basis of which its relations with the churches should be developed - on the basis of separation or independence and autonomy – is not defined.

However, the character of the other articles of the Constitution testifies in favor of the principle of independence of the state and the church. Analysis of the Constitutions of Czechoslovakia, which were in force in the 20th century, allows us to conclude that there was no regime of complete and strict separation of church and state on the territory of the Czech Republic in the last century. Nowadays, the Czech state adheres to the principle that it does not identify itself with any church, as well as the principle of equality and autonomy of churches. At the same time, the state cooperates with the churches in many areas. Such a model of state-church relations can be characterized as cooperative.

Analyzing the role of the current Constitution of the Czech Republic in the religious-church sphere, the regulation of state-church relations, it should be borne in mind that it has absorbed the world and domestic experience of state building, established the basic principles of cooperation with other countries according to the generally recognized principles and norms of international law, ensuring at the same time, the national interests of their state. The Constitution of the Czech Republic reflects the current state of Czech society, its political, economic, geographical and demographic characteristics. It also consolidates the traditions of constitutionalism, state-building, and political culture, which were formed and developed on Czech territory over the centuries. The Constitution, as the most important long-term political and legal document, lays a solid foundation for further democratic transformations in Czech society, its consolidation, ensuring human rights and freedoms and decent living conditions.

An integral and important part of the constitutional system of the Czech Republic is the Charter of Fundamental Rights and Freedoms [2, p. 510–522].

References:

1. Конституція Чеської Республіки. В кн.: Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С.П. Головатий. Київ: Українська Правнича фундація; вид-во «Право», 1996. 544 с.
2. Хартія основних прав і свобод. Обнародована Президією Чеської Національної ради 16 грудня 1992 р. В кн.: Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. П. Головатий. Київ: Українська Правнича фундація; вид-во «Право», 1996. 544 с.
3. Історія Чехії очима українців: навчально-популярне видання. Ужгород: Гражда, 2009. 224 с.
4. Кріль М. М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець XX ст. – початок XXI ст.): навч. посібник. Київ: Знання, 2008. 284 с.
5. Human Community: Topical Issues of the Scientific Researches / K.S. Brenzovych, M.M. Korol, N.R. Holubiak, M.M. Palinchak, O.M. Yeremenko, A. V. Kroytor. Lviv-Toruń: Liha-pres, 2020. 108 p.

Сергій ГАНУС,
старший викладач кафедри модерної історії України та зарубіжних країн
(Ужгородський національний університет)

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА ТА НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ РУХ ОПОРУ В ІСТОРИЧНІЙ ПОЛІТИЦІ СУЧАСНОЇ ЛИТВИ

Коли ми ведемо мову про параметри історичної політики у країнах, розташованих на теренах колишнього СРСР та регіону Центрально-Східної Європи, що колись перебував у радянській сфері впливу, то розраховувати на нейтральність при побудові суджень і пояснювальних схем не доводиться. Окинувши поглядом історіографічну ретроспективу, мусимо визнати, що цей випадок зовсім не є унікальним. Приміром, якщо за «ери націоналізму» у ХІХ ст. до життя виявилися покликаними дискурси гранд-нарративу національних історій, то у ХХ ст. поступ євроінтеграції потребував вивчення та репрезентації у публічному просторі поступу європейської ідеї. Її прояви знаходили і у форматі імперії Карла V у 1-й половині ХVІ ст., і у Віденській системі міжнародних відносин 1815-1853 рр., і навіть в іпостасі Франкської імперії Карла Великого. З одного боку – це є історіографічні ментальні конструкції, міфологізовані образи, ідеологеми. Але з іншого боку в нас немає сумніву в історичності цих явищ, трактування смислів котрих вибудовуються узгіднено актуальним запитам певного конкретного часу. З цієї позиції зрозумілим є умовивід класика литовської історіографії Адольфаса Шапоки (1906–1961), що історія, яка має своїм предметом минуле, це ще й наука сьогодення [10]. Досвід історичної партнерки України, її проактивного промоутера у справах європейської та євроатлантичної інтеграції – Литовської республіки є у цьому відношенні показовим і повчальним.

Процеси суверенізації у колишніх союзних республіках СРСР, котрі набули виражених форм прояву у 1988-1991 рр. включали вироблення ідеологічного обґрунтування, зокрема, апелювання до тяглості власної державницької традиції, що мало доводити легітимність свого історичного буття. Цей достатньо поширений алгоритм зміни парадигм історичної політики доповнював посилення на фундаментальні акти міжнародного права, котрими закріплювалося право народів на самовизначення. Відтак, вже на термінальній стадії існування, стартував масштабний, хоч далеко і не завжди скоординований процес «націоналізації минулого» – відсепарування власної історії від колишнього спільного історичного і політичного простору, пов'язаного з Росією / СРСР [3, с. 236–237].

Мав рацію відомий соціолог Моріс Гальбвакс, відзначаючи, що колективна пам'ять постійно піддається ревізії, щоб відповідати завданням сьогодення [9, р. 22–30]. Наприкінці 1980-х рр. ця ревізія виявилася потрібною, як ніколи. Варто пригадати ту однозначно негативну позицію, котру зайняли делегати Першого з'їзду народних депутатів СРСР від балтійських республік у травні-червні 1989 р. щодо трактування положень пакту Ріббентропа-Молотова для країн регіону, насильницької ліквідації їхньої незалежності у 1940 р. та усіх інших, пов'язаних з цим наслідків. Окремим рішенням цього політичного органу було створено Комісію з вивчення документальних матеріалів щодо політичної і правової оцінки радянсько-німецького договору про ненапад від 1939 р. та інших матеріалів, що стосувалися початку війни. На Другому з'їзді народних депутатів СРСР у грудні 1989 р. були оприлюднені пояснювальна записка й повідомлення від зазначеної Комісії (доповідь голови Комісії О.М. Яковлева) і прийнята відповідна постанова, де у доволі поміркованих формулюваннях було засуджено політичну й правову підставу цього пакту. Хоч звідси й логічно випливала констатація незаконності насильницької анексії балтійських республік, однак, за спостереженням відомого українського історика Степана Віднянського, формулювання цих документів повинні були притлумити негативні враження та оцінки політики сталінського СРСР у передвоєнні роки та виправдати її складною міжнародною обстановкою [1, с. 14–16]. Варто зазначити, що народні депутати від республік Балтії відіграли найактивнішу роль у промоції постановки питання про історичну відповідальність сталінського режиму за потопання їхньої незалежності і підведення основи до процедури юридичного невизнання насильницького включення їх до складу СРСР у 1940 р. Це були перші кроки до вироблення тих оцінок подій Другої світової війни та радянського періоду історії країн Балтії, котрі панують у публічних дискурсах понині.

Ментальна суверенізація, котра призвела до логічних політичних кроків – відновлення литовської національної державності 11 березня 1990 р. – мала далекосяжні наслідки. У Литві конструкції історичного мислення, чітке розуміння політичних цілей та унікальності моменту за розчиненого «вікна можливостей» при тимчасовій слабкості РФ у 1990-х рр. сприяли безкомпромісним формулюванням

Конституційного Акту про неприєднання до пострадянських східних союзів від 8 червня 1992 р. Будь-які спроби по втягненню Литви до таких союзів кваліфікувалися як ворожі по відношенню до незалежності і підлягали відповідальності згідно законам [4]. Знову ж таки, суверенізація у її ментальному вимірі та політичні кроки відродження державності перебували в консонансі без будь-яких хитань, відступів від обраного курсу та недоречних компромісів.

Згадаємо про такий показовий епізод, як про політичний скандал у травні 1999 р., викликаний наміром національної енергопостачальної компанії «*Lietuvos energija*» підписати спільну угоду з Росією, Білоруссю, Естонією та Латвією про інтеграцію електропостачання. Угода, підписана усіма, за винятком Литви, стосувалась способів кращого управління унітарною системою електроенергетики. Литовські політики засудили намір підписати угоду як спробу втягнення Литви у східну зону та блокування дороги на захід. По суті технічна угода навіть була, з огляду на її політичне значення, розглянута на терміновому засіданні Ради оборони Литви [11, р. 30] і відхилена. Як виявляється, це був дуже далекоглядний крок.

Відзначений багатьма експертами і культурологами дискурс «повернення до себе», властивий для історичного мислення та історичної політики пострадянських країн, відомий вчений, професор Вільнюського університету Альфредас Бумблаускас назвав «методологічним націоналізмом» [6]. Серед іншого це означало викриття злочинів комуністичного режиму, пойменування конкретних винуватців, реабілітація репресованих та незаконно засуджених, у тім числі учасників націоналістичного руху опору. Наочним втіленням пам'яті про машину комуністичного терору у Литві став Музей жертв геноциду на столичному проспекті Гедімінаса, перейменований у 2018 р. у Музей окупації та боротьби за свободу (будівля колишнього республіканського управління КДБ СРСР). Установа одночасно є дослідницьким та просвітницьким Центром дослідження цієї проблематики [12]. Останні монументальні релікти радянської доби – пафосні скульптури на Зеленому мосту у Вільнюсі, до речі, визнані об'єктами культурної спадщини Литви, були демонтовані влітку 2015 р. [7]. Як ми бачимо по хронології, в Україні процес декомунізації на офіційному рівні лише почався із прийняттям 9 квітня 2015 р. відповідного закону. У Литві ж у 2015 р. він вже практично добігав кінця.

А. Бумблаускас у багатьох своїх інтерв'ю зауважував, що після краху радянської імперії надзвичайно актуальним стало питання: куди йдемо? Чи вистачає націоналістичного підходу? Адже, за його переконанням, «повернення до Європи» є не менш важливим, аніж легітимація власного смислообразу в історії [6]. А остання, і у випадку Литви, і у випадку України, передбачає дистанціювання від Росії у зовнішній політиці та від російської історичної міфології у політиці історичній. Знову ж таки, ці завдання були усвідомлені і почали реалізовувати з великим розривом у часі, і, відповідно, за різних суспільних та політичних умов. Адже, як відмітив публіцист та історик Андрій Портнов (Європейський університет Віадрина (Франкфурт-на-Майні), історична політика України була пристосована до «багатовекторності» в її зовнішній політиці [5, с. 42–43], котра на практиці означала амбівалентність, ситуативність, компромісність, коливання між Сходом і Заходом.

До честі державних діячів сучасної Литви, вони змогли задати упевнений старт новій фазі свого суверенного поступу та упевнено піти цим шляхом, розуміючи незалежність як нескасовний і не обговорюваний онтологічний принцип свого національно-державного існування. У відповідності з таким розумінням і вибудовувалась історична політика та трактування подій Другої світової війни, руху Опору, радянського періоду. Причому це стосувалось навіть 1990-х рр., коли зовнішньополітична риторика офіційного Вільнюса мала компромісний характер, а в публічному просторі побутовував концепт геополітичної ролі регіону Балтії як нейтрального моста між Сходом і Заходом.

У трактуванні подій 1940 р., доби Другої світової війни та післявоєнного радянського періоду склався цілковитий консенсус і практично за безспірну прийнято тезу про подвійну радянську та нацистську окупацію. Вона лягла в основу нової періодизації історії країни з прив'язкою до стрічки історичного часу. В останньому узагальнюючому стислому колективному виданні з історії Литви, підготовленому професорами А. Ейдінтасом, А. Бумблаускасом, А. Кулакаускасом, М. Тамошайтісом зазначається, що Радянський Союз скористався міжнародною ситуацією та зосередженням уваги всього світу до німецького вторгнення у Францію і узяття Парижа. Литву, Латвію та Естонію влітку 1940 р. було не просто окуповано, але й включено до складу СРСР протягом декількох наступних тижнів. Суспільні моделі, названі «народними демократіями», насправді не мали нічого спільного з демократією. Це був початок **періоду двох послідовних окупацій тоталітарними режимами – радянським та нацистським**, які готові були знищити усіх, хто виступав проти них, а також тих, чий політичні, соціальні чи расові ознаки створювали для цього «підстави». Коли фронт відступив і війна закінчилася, **радянці повернули зброю проти литовських**

партизанів – «лісових братів». Для остаточного придушення збройного опору в Литві потрібно було майже десять років. Вже в ході цих подій почалися жахіття радянізації та всевладдя каральних структур. Найстрашнішим випробуванням для країни і народу були неймовірні за масштабами депортаційні та репресивні акції. Близько 456 тис. осіб (кожен третій дорослий литовець) стали жертвами радянського геноциду та терору. Всього 332 тис. осіб були ув'язнені, заслані чи депортовані в табори ГУЛАГу, а ще 26,5 тис. було вбито у самій Литві. Країна втратила в цілому 1,1 млн. чоловік, або більше третини її населення. З огляду на ці жахаючі цифри, де за кожною з них стоїть людська доля, висловлена авторами видання теза про те, що «країна була змушена споглядати свої шанси на виживання не тільки як держава, але і як нація» виглядає абсолютно обґрунтованою [8, р. 226–227, 249].

Литва, поряд з Угорщиною та Польщею стала ініціатором прийнятого Євросоюзом у 2011 р. рішення вшановувати пам'ять жертв тоталітаризму в Європі. З того часу 23 серпня, коли у 1939 р. було підписано сумнозвісний Пакт Молотова-Ріббентропа і за умовами таємного протоколу до котрого обидві диктатури поділили Східну Європу на сфери впливу вважається Днем пам'яті жертв тоталітарних режимів. У самій Литві відзначення 23 серпня як Дня пам'яті жертв сталінізму і нацизму було встановлене рішенням сейму Литви ще у 2009 р. Із завидною постійністю литовська дипломатія вимагала від Кремля офіційного визнання факту окупації країни у 1940 та 1944 рр. та обговорення належних у зв'язку з цим компенсацій. Навзаєм російська пропаганда використовувала звинувачення у співучасті литовського націоналістичного Руху Опору в акціях винищення євреїв, щоб кинути тінь на всіх партизан. І, відповідно, знецінити зусилля тих, хто намагався протистояти наступові тоталітаризму та боровся за незалежність Литви. Але у Литві двом тисячам злочинців після тривалого розгляду справ було відмовлено в реабілітації з-за активної участі в Голокості [2]. Показово, що у цей час за каденцій президентів Кучми та Януковича українська дипломатія вибудовувала режим особливих відносин з кремлем.

Таким чином, спростування наративів російської історичної політики, котре вже було перезріло в Україні, довго тримаючи у полоні суспільну думку та історичне мислення, могло бути вчасно здійснене знайомством з досвідом трактування подій Другої світової війни, історії Руху Опору та радянської спадщини, як вони були здійснені у Литві.

Список використаних джерел:

1. Віднянський С. Світ напередодні Другої світової: до історіографічних інтерпретацій початку війни. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2019. Вип. 28. С. 8–26.
2. Винокур А. Мы не можем страдать врозь. Память о Холокосте в Литве: должны ли потомки убийц просить прощения за отцов? / Интервью Натальи Фроловой с Аркадием Винокуром. *The new times / Новое время*. 2017, 11 ноября. URL: <https://newtimes.ru/articles/detail/126583/> (дата звернення: 16.11.2017).
3. Ганус С. Политика памяти в Украине в контексте отношений с Россией (1990–2000-е гг.). *Россия и Восточно-Центральная Европа: в поиске новой формулы отношений*. Сб. ст. участников VIII международной научной конференции «Россия и Центральная Европа в новых геополитических реальностях». Москва. 3-4 декабря 2010 г. М.: Институт Европы РАН, 2011. С. 231–254.
4. Конституционный акт о неприсоединении Литовской Республики к постсоветским восточным союзам. 8 июня 1992 г. *Lietuvos Respublikos Seimas*. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.241798?jfwid=gvy9zhn32>. (дата звернення: 03.11.2021).
5. Портнов А. Упражнения с историей по-украински. М.: ОГИ-ПОЛИТ.РУ-Мемориал, 2010. 224 с.
6. Сирук М. Украина и Литва: общий «европейский знаменатель» истории. *День*. 2015, 18 сентября. URL: <https://day.kyiv.ua/ru/article/ukraina-incognita/ukraina-i-litva-obshchij-evropeyskiy-znamenatel-istorii> (дата звернення: 03.11.2021).
7. Янчис В. Вильнюс прощается с советскими памятниками на Зеленом мосту. *Deutsche Welle*. 2015, 16 июля. URL: <https://www.dw.com/ru/вильнюс-прощается-с-советскими-памятниками-на-зеленом-мосту/> (дата звернення: 03.11.2021).
8. Eidintas A., Bumblauskas A., Kulakauskas A., Tamošaitis M. The History of Lithuania. Revised Second Edition / Alfonsas Eidintas, Alfredas Bumblauskas, Antanas Kulakauskas, Mindaugas Tamošaitis. Vilnius: Publishing House «Eugrimas», 2015. 327 p.
9. Halbwachs M. The Collective Memory. New York: Harper & Row, 1980. 186 p.
10. Lietuvos istorija / red. Adolfas Šapoka. Vilnius: Mokslas, 1989. XVI, 693 p. URL: <https://istorijai.lt/ivedamoji-dalis-sapokos-lietuvos-istorija/#Tautos-istorija-ir-jos-mokymosi-tikslas> (дата звернення: 06.09.2021).
11. Miniotaite G. The security policy of Lithuania and the «integration dilemma». Vilnius: Lithuanian Institute of Philosophy and Sociology, 1999. 30 p. URL: <https://www.nato.int/acad/fellow/97-99/miniotaite.pdf> (дата звернення: 20.05.2018).
12. Okupacijų ir laisvės kovų muziejus. URL: <http://genocid.lt/muziejus> (дата звернення: 01.11.2021).

Марія МАЙОРОШІ,
асистент кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції
(Ужгородський національний університет)

ЦЕРКОВНО-ДЕРЖАВНІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ МУКАЧІВСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЄПАРХІЇ)

Останнім часом в Україні відбуваються бурхливі суспільно-політичні події і залишають свій відбиток на всіх сферах життя, в тому числі і церковно-релігійному. Хоч воєнні дії в нашій державі тривають вже 10 років, особливі зміни відбулися після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року і з кожним роком війни стає важче всім суспільним групам, не оминає цей процес і релігійні організації. Не встигла Україна оговтатися від атеїстичної ідеології Радянського Союзу й тільки-но почали робитися кроки у децентралізації та деполітизації у державно-церковних відносинах як отримала нові виклики під час війни.

Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», яким було визначено права та обов'язки, а також основні засади та принципи державно-церковних відносин було прийнято ще 23 квітня 1991 року [7]. Враховуючи те, що Україна імплементувала низку європейських хартій, а також з 2022 року після отримання статусу кандидата у членство ЄС зобов'язалася дотримуватися децентралізації та толерантності у питаннях прав і свобод не тільки громадян, але й релігійних організацій стало очевидним, що цей закон потребує або комплексних систематичних змін або розроблення нової редакції. Крім того, після повномасштабного вторгнення у березні 2022 року було внесено зміни до деяких законів, якими передбачено ліквідацію релігійних організацій у разі доведення судом її антидержавної діяльності чи створення загроз національній безпеці України, що ускладнило процес демократизації державно-церковних відносин [5, с. 15]. Таким чином, перед нашою країною постало непросте завдання: забезпечити діяльність релігійних організацій в правовому полі, незважаючи на військову агресію і загальну обстановку в Україні.

Щодо положення церкви у суспільстві, звісно, в умовах війни на релігійні організації так само обрушилося більше проблем, як морального, так і матеріального характеру. Адже, так як одним з основних завдань релігійних організацій є підтримка у суспільстві духовності, а також більшість виконує і гуманітарні місії, то тепер для духовенства додалися такі обов'язки як капеланство, допомога внутрішньо переміщеним особам і формування правдивого уявлення про війну на міжнародній арені. Також перед владою постало непросте питання врегулювання не тільки у сфері державно-церковних відносин, але й налагодження міжконфесійного діалогу, який наразі частково розколює українське суспільство.

Наразі спробуємо розглянути які трансформації відбулися у церковно-державних відносинах після повномасштабного вторгнення на прикладі Мукачівської греко-католицької єпархії (далі – МГКЄ). З перших днів війни католицькі ієрархи краю Преосвященний владика Ніл (Луцак), Апостольський Адміністратор МГКЄ та єпископ Римсько-Католицької Мукачівської дієцезії Микола (Лучок) у своїх зверненнях засудили російську агресію проти України, а також затвердили вірян та священство у їх підтримці [9]. Вже у березні цього ж року обидва владика долучилися до спільного звернення Міжконфесійної Духовної Ради Закарпаття, яке було адресовано «Генеральним Консулам та представникам країн Європейського Союзу, США та цілого світу» [11], в якому Росія чітко названа країною, яка здійснює терористичні дії проти України і висловлене прохання про закриття неба над нашою державою. Натомість, для порівняння, Всесвітня рада церков засудила війну Росії проти України тільки в червні 2022 року [2]. Цим самим релігійні організації краю показали, що одразу і безпосередньо активно включилися у проблеми суспільства, які були викликані війною, що продовжують робити й по сьогодні.

Звісно, якби не хотілося, щоб релігійне життя було відділене від держави, але наразі в цих умовах, що склалися зробити дуже важко. В першу чергу, це стосується питання мобілізації священників. Незважаючи на те, що потреба у капеланах з'явилася одразу ж з початком воєнних дій, однак останні суттєві зміни до Закону було внесено тільки в березні 2024-го року [8], до цього часу не було чітко визначено права та обов'язки, принципи та напрями діяльності військового священника і врегулювання його взаємодії з органами військового управління. МГКЄ має своїх капеланів, які поділяються на військових та медичних. Військові священники перебувають на служінні у різного роду військ: Сухопутні війська, Повітряні Сили Збройних Сил України та Національна гвардія України. Медичні капелани несуть службу при медичних закладах Закарпаття. Як бачимо, держава зробила правильний крок щодо закону про капеланів, але є проблеми у самому Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», в

якому не згадується про засади мобілізації чи бронювання священнослужителів, для яких готують окремі положення. А це означає, що духовенство не має жодного законодавчого розрізнення і підлягає під загальну мобілізацію, що частково порушує право людини за Європейською конвенцією про відмову від несення військової служби з міркувань сумління. Крім того, якщо активно мобілізувати священників може виникнути проблема їх нестачі на парафіях, що несе за собою неможливість повністю забезпечити потребу громадян у віросповіданні. Наразі більшість капеланів МГКЄ все ж перебуває на території краю, єпископ все ж прислухається до потреб своїх священнослужителів і військовими священниками стають за власним бажанням.

Другий дуже активний напрямок діяльності МГКЄ – це так званий «гуманітарний фронт». Так само з перших днів війни як священники, так і віряни одразу долучилися до забезпечення населення, що постраждало від війни, в першу чергу, це внутрішньо-переміщені особи, а зараз велика увага приділяється воїнам, які проходять реабілітацію у шпиталях нашого краю. Постійно організовуються різного роду благодійні заходи для збору коштів на підтримку ЗСУ, а також надається духовна підтримка як демобілізованим військовим, так і тим, що перебувають у військових частинах Закарпаття. Один з нещодавніх заходів такого роду – архієрейська літургія для воїнів-героїв, яку здійснив владика Ніл для поранених воїнів, до якої долучилося і військове командування [1].

Як бачимо, як ієрархи, так і священнослужителі МГКЄ у співпраці з військовим командуванням намагаються задовольнити потребу у духовній, моральній, часто навіть матеріальній потребі воїнів.

Ще одна сфера діяльності МГКЄ – культурно-освітня. Нагадаємо, що з 2015-го року було прийнято закон, який надав право релігійним організаціям на заснування навчальних закладів. Хоч освіта повністю відділена від релігії, в той же час на приватній основі можна утримувати і забезпечувати роботу навчальних закладів різного рівня. Наразі при Кафедральному соборі МГКЄ успішно діє католицька школа ліцей «Теобенд», який було відкрито саме в період війни у вересні 2022 року [13], мало того, за останні 2 роки кількість учнів постійно зростає і ліцей потребує додаткових приміщень. Цього року за сприяння місцевої влади греко-католицькій громаді було повернуто одне з колишніх приміщень по вул. Капітульній, де наразі проводяться ремонтні роботи і в майбутньому його планують використовувати для розміщення навчальних класів.

За два з половиною роки війни в історії МГКЄ також відбулися такі непересічні історичні події як перехід з юліанського на григоріанський календар, а також хіротонія нового єпископа Теодора Мацапули [14]. Процес календарної реформи у церковному житті був підтриманий як вірянами, так і найвищою владою в Україні [3]. Як результат, з 1 вересня 2023 року духовенство та вірники МГКЄ відзначають свята та урочистості за григоріанським календарем [12].

16 липня 2024 року на визначній події не тільки для МГКЄ, але також і для Закарпаття в цілому, а саме – висвячення єпископа для єпархії було запрошене і керівництво краю, яке в особі тодішнього очільника Закарпатської обласної військової адміністрації В. Микити словами вітання і підтримки висловилося на адресу греко-католицької громади [4]. Маємо за потребу згадати, що попередньо, у травні цього ж року відбулася зустріч між згаданими нами головою Закарпатської обласної військової адміністрації В. Микитою та єпископом Нілом (Лущаком), а також владикою-номінантом Теодором (Мацапулою) та о. Миколою Багіровим (капелан 33-ї окремої механізованої бригади), в ході якої від влади області було висловлено подяку духовенству за служіння та підтримку нашого народу [10]. Такими жестами було задекларовано про відкритість до співпраці як з тодішнім, так і майбутнім владиками.

Підсумовуючи вище сказане, можна сказати наступне. Закарпаття – це багатонаціональний та поліконфесійний край, мешканці якого завжди вирізнялися особливою релігійністю. У зв'язку з цим, влада повинна обережно і дуже делікатно вести релігійну політику, співпрацювати з різними конфесіями в однаковій мірі, не надаючи перевагу тій чи іншій релігійній організації. Однозначно як держава, так і релігійні організації мають співіснувати у правовому полі, не порушуючи та не обмежуючи сфери впливу одне одного. За роки повномасштабного вторгнення бачимо, що потреба у церкві для суспільства зростає, в той же час держава так само потребує допомоги від релігійних лідерів. На прикладі МГКЄ можемо дати певну оцінку державно-церковним відносинам, а саме:

- релігійні організації з перших днів війни підтримують громадян та свою державу як всередині, так і на міжнародному рівні (аудієнції до папи римського єпископів Ніла (Лущака) та Теодора (Мацапули), а також духовенства та вірян МГКЄ);
- вони активно займаються гуманітарною та волонтерською діяльністю;

- МГКЄ забезпечує військових духовною підтримкою як на передовій, так і у місцях дислокації, а також медичних закладах. Влада сприяє такого роду діяльності церкви, але наявні проблеми у механізмах мобілізації священнослужителів;
- відбувається співпраця і у сфері освіти, адже церква створює нові навчальні заклади приватного характеру, які компенсують навантаження на державні освітні заклади;
- для підтримання партнерських державно-церковних відносин та міжконфесійного діалогу в області періодично відбуваються єкуменічні урочистості (як от молитовні сніданки, нагородження владики Ніла відзнакою Закарпатської ОВА з нагоди Дня Соборності та спільні молебні (до дня Незалежності, дня Зазисників та Захисниць і т.д).

Головне у державно-церковних відносинах, щоб вони відбувалися з дотриманням законів демократії, толерантності та були побудовані на конструктивному діалозі.

Список використаних джерел:

1. Архієрейська Божественна Літургія для воїнів-героїв / Греко-католицьке Закарпаття. *Facebook*. Дата оновлення: 18.10.2024. URL: <https://www.facebook.com/share/p/Y8LYMtEBnGSunWxy/> (дата звернення: 19.10.2024).
2. Богданьок О. Всесвітня рада церков засудила війну Росії проти України і закликала до миру. *Суспільне. Новини*. Дата оновлення: 20.06.2022. URL: <https://suspihne.media/252031-vseshvtna-rada-cerkov-zasudila-vijnu-rosii-proti-ukraini-i-zaklikala-do-miru/> (дата звернення: 26.09.2024).
3. Вже цього року українці відзначатимуть свята за новоюліанським календарем. *Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України*. Дата оновлення: 14.07.2023. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/239067.html> (дата звернення: 26.09.2024).
4. Віктор Микита – Заступник Керівника Офісу Президента України. *Facebook*. Дата оновлення: 16.07.2024. URL: <https://www.facebook.com/share/p/5f8CdweiD5PMVt5F/> (дата звернення: 02.10.2024).
5. Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України: аналіт. доп. / [С. І. Здіорук, В. В. Токман]; за ред. С. І. Здіорука. К.: НІСД, 2023. 36 с.
6. ДОСЛІВНО / Звернення владики Ніла до громадян. *YouTube*. Дата оновлення: 25.02.2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5ZqqbXo3x74> (дата звернення: 28.09.2024).
7. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 23.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 02.10.2024).
8. Закон України «Про службу військового капелана». *Верховна Рада України. Законодавство України*. Дата оновлення: 04.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text> (дата звернення: 26.09.2024).
9. Звернення Апостольського Адміністратора Мукачівської дієцезії єпископа Миколи Лучка у зв'язку з ситуацією в Україні та воєнним станом. *Мукачівська дієцезія Римо-Католицької Церкви*. Дата оновлення: 24.02.2022. URL: <https://munkacs-diocese.org/ua/2022/02/24/zvernennya-uepyskopa-mykoly-luchka-u-zv-yazku-z-sytuatsiyeu-v-ukrayini-ta-voyennym-stanom/> (дата звернення: 28.09.2024).
10. Зустріч з Віктором Микитою, головою Закарпатської ОВА. *Мукачівська греко-католицька єпархія*. Дата оновлення: 22.05.2024. URL: <https://mgce.uz.ua/blog/mgke/zustrich-z-viktorom-mikitoiu-golovoyu-zakarpatskoi-ova/> (дата звернення: 02.10.2024).
11. Міжконфесійна Духовна Рада Закарпаття. Звернення. *Закарпатська обласна рада. Офіційний веб-сайт*. Дата оновлення: 15.03.2022. URL: <https://zakarpatt-rada.gov.ua/zvernennia-mizhkonfesiynoi-dukhovnoi-rady-zakarpattia/> (дата звернення: 23.09.2024).
12. Пастирський лист Преосвященного владики Ніла щодо переходу парафій Мукачівської греко-католицької парафії в церковно-літургійному житті на Григоріянський календар. URL: <https://res.cloudinary.com/dduxpqmhn/image/upload/v1693562316/church/tzvd3lcfgybothoiqt.jpg> (дата звернення: 26.09.2024).
13. Ужгородський греко-католицький приватний ліцей «Теобенд». URL: <https://www.theoband.org.ua> (дата звернення: 02.10.2024).
14. 16 Липня відбудеться Єпископська Хіротонія о. Теодора Мацапули. *Мукачівська греко-католицька єпархія*. Дата оновлення: 16.07.2024. URL: <https://mgce.uz.ua/blog/podii/16-lipnya-vidbudetsya-episkopska-hirotoniya-o-teodora-matsapuli/> (дата звернення: 17.07.2024).

МОВА ЯК ЗБРОЯ ТА ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

З давніх-давен усіх людей класу, чину, стану, національності чи будь-якої іншої стратифікації ідентифікували по мові – навіть назви держав походили від назви етнічних поселень. Звісно, це не просто так. Мова – це істинна зброя, яка може стати як порятунком, так і власним знищенням. Паралель проводиться із нашим сьогоденням, де українці на полі бою відстоюють життя нових поколінь, наші території та мову зокрема. Чи важлива мова? Чи необхідно нам відмовлятися від зросійщення? Але чи усвідомлюють усі значення української мови, чи розуміють, що російський загарбник веде не лише війну на фронті, але й цифрову – на інформаційному полі? Мова почала втрачати свій сенс.

Тому вважаю за потрібне розкрити історичні, політичні та культурні аспекти мови як засобу збереження національної ідентичності.

Коли ми вперше чуємо людину, одразу стає зрозуміло, звідки вона. Якщо говоримо про українців, то за їхніми мовними діалектизмами визначаємо, з якого регіону України вони. В англійській мові все вирішує акцент, а в українській це також і наголоси, інтонація, вимова, звуки, кристалевість та чистота фраз. Звісно, можна знати кілька мов, проте останнім часом, враховуючи події на теренах східних та південних областей України, можна помітити тенденцію зростання попиту на вивчення саме літературної української мови.

Питання, що зараз на часі: чи вплинуло повномасштабне вторгнення на нашу ідентичність?

Очевидно, що так, відбувся рух українців за державну ідентичність, де мова відіграє одну з найвизначніших ролей. За приклад хочу взяти місто Кам'янське в центральній частині України, а саме – Дніпропетровської області. Тут завжди переважала російська, навіть у школі єдині предмети, які вчителі проводили суто українською, – українська мова й українська література. Відтак часи змінюються, і разом із подіями розвиваються кам'янчани, а найбільшим поштовхом цього слугують внутрішньо переміщені особи [2].

До війни жителі Кам'янського віддавали перевагу вивченню російської (відповідно, їхні діти відвідували школи, у яких пріоритетною мовою була російська). Загалом у місті функціонує 43 освітні заклади, з яких половина були російськомовними, проте зміни в місті почалися у 2014 році, коли пройшла хвиля відмови від усього російського. Тоді освітні заклади переглянули свою політику та більшість вирішила вивчати українську мову. Кам'янчани почали обирати українськомовні дитячі садочки й школи [2].

Зараз щораз більше мешканців роблять спроби послуговуватися українською у повсякденному житті, наприклад, 90% дописів містян у соціальних мережах тепер викладаються саме українською мовою, у магазинах – дедалі частіше можна почути українську [2]. Тому з упевненістю можна сказати, що українці не залишаються осторонь. Жителі з різних куточків України, в більшості намагаються впорядкувати свою ідентичність та сформувати чіткий світогляд щодо збереження та розвитку української мови.

Тепер перейду до аспектів ідентичності. Якщо говорити за значення мови в історичному контексті, то мова завжди була одним із головних маркерів національної ідентичності. Вона визначала, хто належить до певної нації, і формувала культурний та історичний спадок. Наприклад, в давній Греції мова об'єднувала різні поліси в одну культурну спільноту, незважаючи на політичну роздробленість. У середньовічній Європі латина служила мовою науки і церкви, але національні мови почали зміцнюватися в епоху Відродження, що стало важливим фактором формування національних держав. Іншим прикладом є боротьба за польську мову в XIX ст., протягом поділів Речі Посполитої, коли мова стала ключовим символом опору іноземному пануванню.

В Україні мова стала не тільки засобом комунікації, але й потужним інструментом боротьби за незалежність та ідентичність. У контексті російської агресії мова використовується як спосіб консолідації нації та вираження спротиву. Агресія РФ включає не лише військові дії, але й культурну експансію, де мова є одним із головних фронтів. Українська мова є символом свободи та самовизначення, і її активне використання стало частиною національного руху опору.

Існує проблема зросійщення; також є потреба у деколонізації, адже протягом століть Україна

зазнавала процесів русифікації, коли українська мова витіснялася російською. Це було частиною колоніальної політики російської імперії, а згодом і радянського союзу, спрямованої на асиміляцію українського народу. Сучасна Україна стикається з викликом деколонізації мовного простору, що передбачає не лише відновлення статусу української мови, але й переосмислення культурної спадщини та ідентичності. Відмова від зросійщення є важливим кроком на шляху до повної незалежності та самобутності.

Також зараз активно поширена цифрова війна на інформаційному фронті, що ведеться росією проти України, має потужний мовний аспект. Ворог використовує медіа та соціальні мережі для поширення дезінформації та маніпуляції, намагаючись підірвати українську національну ідентичність і мову. Українська мова стає важливим інструментом протидії цим інформаційним атакам, оскільки вона дозволяє створювати та підтримувати незалежний інформаційний простір.

Проблема мовного питання й у тому, що українська, ще з часів СРСР, не була насправді державною. Тільки за незалежності України, після закріплення у Конституції, мова набула значення, згідно з статтею 10: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України» [1], інші мови теж додали на законодавчому рівні як мови національних меншин; проте це не заважає прихильникам російської – принижувати та активно висловлювати позицію за мову агресора.

Актуальність даної теми є надзвичайно важливою, оскільки глобалізація, культурна гомогенізація та політичні конфлікти сприяють загрозам національним традиціям і самобутності. Національна ідентичність виступає своєрідним фундаментом для збереження культурної спадщини, історії та мовних особливостей кожного народу. В умовах інформаційної війни та пропаганди національна ідентичність стає зброєю, що допомагає країнам протистояти зовнішнім впливам, захищати свої цінності та суверенітет. Важливість збереження ідентичності також проявляється у формуванні громадської свідомості, патріотизму та національної гордості. Збереження національної ідентичності є актуальним для багатьох країн, особливо в умовах війни чи окупації, оскільки ідентичність допомагає мобілізувати суспільство для захисту своєї держави і її цінностей.

Мова відігравала ключову роль у збереженні української національної ідентичності в різні історичні періоди, коли українські землі перебували у складі іноземних держав, зокрема: Російської імперії, Австро-Угорської імперії, СРСР та Другої Речі Посполитої.

У складі Російської імперії українська мова зазнала значних утисків. Політика русифікації включала заборони на використання української мови в офіційних установах, школах та навіть у друкованих виданнях. Проте, незважаючи на ці заборони, мова залишалася ключовим елементом у збереженні національної ідентичності. Народні пісні, усна народна творчість і культурні традиції передавалися з покоління в покоління, підтримуючи українську самобутність. Також значну роль відігравали письменники і поети, такі як Тарас Шевченко, які через свою творчість протидіяли імперській асиміляції і стверджували українську ідентичність.

На західноукраїнських землях, що входили до складу Австро-Угорщини, українська мова мала відносно вільні умови для розвитку. Хоча місцеве польське населення і намагалося домінувати в політичному та культурному просторі, українці змогли зберегти і розвинути свою національну ідентичність. Тут активно розвивалася освіта українською мовою, зокрема через діяльність таких закладів, як Львівський університет. Громадські організації, літературні товариства і політичні рухи, такі як «Руська трійця» і «Наукове товариство імені Тараса Шевченка», сприяли розквіту української мови і культури.

У радянський період політика щодо української мови та ідентичності була неоднозначною. Спочатку, у 1920-х роках, відбувалася українізація, яка дозволила тимчасовий розвиток української мови в освіті, науці та культурі. Однак із 1930-х років розпочалася жорстка русифікація, що включала репресії проти інтелігенції, заборону використання української мови в багатьох сферах та переслідування за націоналізм. Незважаючи на це, мова залишилася головним фактором опору радянській асиміляції. У родинях, через фольклор, підпільну діяльність та через творчість дисидентів, таких як Василь Стус і Ліна Костенко, зберігалася українська мова і національна свідомість.

У міжвоєнний період на українських землях, які відійшли до Польщі, українська мова також зазнавала утисків. Польська влада проводила політику полонізації, зокрема у системі освіти та адміністрації. Українські школи закривалися, і українцям обмежували доступ до високих державних посад.

Однак українська громада активно протистояла цим процесам. Створювалися українські кооперативи, громадські та культурні організації, такі як «Просвіта» та «Пласт», що підтримували розвиток мови і культури. Література і народні традиції допомогли зберегти національну ідентичність, незважаючи на польську асиміляцію.

Отже, у всіх зазначених історичних періодах українська мова була одним із основних інструментів збереження національної ідентичності, попри сильні зовнішні тиски. Мова стала символом боротьби за самобутність та самовизначення українського народу.

Вже сьогодні рф путінської доби активно використовує мовне питання як інструмент ведення антиукраїнської гібридної війни, маніпулюючи ним для підризу української державності, розколу суспільства та виправдання агресивних дій. І це відбувається у чимало способів, детальніше розкрию кожен далі.

По-перше, відбувається активна дискредитація української мови. Пропаганда росії постійно створює і поширює наративи про нібито «дискримінацію російськомовних» в Україні. Ці тези використовуються для виправдання агресії, окупації та сепаратизму, зокрема в Криму та на Донбасі. Мовне питання подається як привід для втручання у внутрішні справи України, попри те, що російська мова в Україні продовжує мати значний вплив і використання, особливо у великих містах. Це стає одним із головних елементів інформаційної війни, націленої на посилення внутрішнього розколу в суспільстві.

По-друге, формується образ захисника російськомовного населення. Один із ключових аргументів, що використовується в російській пропаганді, – це необхідність захисту російськомовних та їх «порятунку». У кремлі наполягають, що права російськомовних громадян в Україні порушуються, а саму мову намагаються викоринити. Такий наратив став одним із виправдань для анексії Криму у 2014 році та для підтримки сепаратистських рухів на Донбасі. Мовне питання було використане як один з інструментів для політичного та соціального розколу в Україні.

По-третє, ведеться активна інформаційна війна та пропаганда. Медіа і дезінформаційні кампанії рф створюють міф про насильницьку українізацію, яка нібито порушує права російськомовних громадян. Це супроводжується медіаатаками на українську владу і рішення щодо мовної політики, зокрема на закони про державну мову. Такі дії спрямовані на дестабілізацію внутрішньої ситуації в Україні, створення соціальної напруги між різними регіонами країни та поширення недовіри до уряду.

По-четверте, існує проблема підтримки проросійських політиків і рухів. Ворог фінансує та підтримує проросійські політичні сили в Україні, які виступають проти українізації і захищають статус російської мови. Ці політичні сили намагаються блокувати мовні реформи та впливати на громадські настрої, що призводить до подальшого розколу всередині країни. Також значну роль у поширенні проросійських наративів відіграють релігійні установи, такі як московський патріархат, який використовується як інструмент впливу.

По-п'яте, окупація та культурна асиміляція. На окупованих територіях України росія активно насаджує російську мову та культуру, витісняючи українську мову з публічного простору. Це робиться для того, щоб стерти українську ідентичність і інтегрувати ці території в російський культурний та політичний простір. Наприклад, в освітніх установах Криму та на Донбасі українська мова була замінена російською, що створює умови для довготривалої асиміляції.

По-шосте, спотворюється історія та культурна спадщина. У кремлі використовують мовне питання для переписування історії, зокрема щодо спільної історичної спадщини українського та російського народів. Агресор намагається нав'язати ідею, що українська мова та культура є другорядними або навіть штучними, представляючи їх як відгалуження від російської культури. Це спотворення історії є частиною ширшої стратегії культурної асиміляції та зменшення української самобутності в очах світової спільноти.

Отже, мовне питання є одним із центральних елементів гібридної війни рф проти України, який використовується для дестабілізації ситуації, розколу суспільства та виправдання агресивних дій на міжнародній арені.

Українська мова стала потужним засобом спротиву гібридній війні та повномасштабному вторгненню рф у 2014 та 2022 роках. Вона виконує кілька ключових функцій у формуванні національного опору та мобілізації суспільства: сприяє національній єдності, зміцненню ідентичності в умовах війни, освітньому та культурному вихованню молоді. Також українська мова використовується для комунікації в Збройних силах України та волонтерських рухах, які координують дії під час військових операцій та надають гуманітарну допомогу. Крім того, українська мова підтримує опір населення на тимчасово окупованих територіях.

Солов'ївна мова стала важливим інструментом також для отримання міжнародної підтримки. Українські громадські діячі, дипломати, письменники та журналісти використовують українську мову для комунікації з міжнародними партнерами, підсилюючи голос України у світі. Це допомагає привернути увагу до проблеми російської агресії та отримати необхідну допомогу для захисту України.

Як зазначав Максим Рильський, мова – це зброя, якою ми служимо народові, що нас породив, вигодував і виховав [3]. У сучасних умовах це питання набуває особливої актуальності, оскільки мова виступає не лише засобом комунікації, а й важливим елементом національної ідентичності. Вона відображає історичні, культурні та соціальні процеси, є носієм глибинних традицій і духовних цінностей.

Мова здатна об'єднувати суспільство, мобілізуючи його в умовах зовнішніх викликів та агресії. Вона також виконує функцію символічного спротиву, ставши інструментом протидії асиміляційним процесам і спробам знищення національної самобутності.

Збереження та розвиток української мови є важливим завданням для кожного громадянина, оскільки це сприяє не лише культурній самодостатності, але й підтримці суверенітету та стабільності держави. Важливо активно підтримувати функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя, удосконалювати її вживання та збагачувати лексичний і стилістичний потенціал. Це є стратегічним чинником у процесі зміцнення національної ідентичності та ефективної протидії зовнішнім загрозам.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України від 1996 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.09.2024).
2. Мова – складова національної ідентифікації. *Національний університет Львівська політехніка*. URL: <https://lpnu.ua/news/mova-skladova-natsionalnoi-identyfikatsii> (дата звернення: 02.09.2024).
3. Рильський М. Мова – наша зброя, якою ми служимо народові. *Північно-Бессарабський інформаційний портал*. URL: <https://nordbess-news.cv.ua/mova-nasha-zbroya-yakou-my-sluzhymo-narodovi> (дата звернення: 09.09.2024).

Ірина МОТРУНИЧ,

провідний науковий співробітник

(Науково дослідний інститут соціально-економічного розвитку міста,

Київська міська державна адміністрація)

МОВА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Для українського народу завжди гостро стояло питання національної ідентичності. З початком повномасштабного вторгнення це стає більш очевидним, ніж будь-коли. Неодноразово наголошувалося, що хоча Україна об'єктивно поступається агресору в усіх технічних аспектах, народ зробив неймовірне. Люди, які називають себе українцями, боролися, борються і будуть боротися за свободу і безпеку своєї країни. Занадто довго наша ідентичність пригнічувалася в усіх аспектах. Найбільш активно ця тактика застосовувалася в радянський період, коли покоління людей, які виросли з ідеєю «братніх народів» і не мали розуміння цінностей, які підтримували їхню ідентичність, почали будувати незалежні держави. Таким чином, навіть після 1991 року кордони України залишалися розмитими, традиції – придушеними, а радянський наратив продовжував існувати. Так, на жаль, вважає багато українців, а дехто й досі вважає, що не важливо ідентифікувати себе мовою, традицією та культурою. Тому питання ідентичності сьогодні є одним із ключових в українському суспільстві, що й зрозуміло, адже коли суспільство стикається з новими викликами, дискусії про ідентичність завжди стають особливо актуальними.

Після початку російсько-української війни у 2014 році ця ситуація знову привернула увагу. Проте під час повномасштабного вторгнення 2022 року вона стала наріжним каменем українського суспільства, яке продовжує розуміти, що означає «бути українцем». Крім того, зрозуміло, що «це екзистенційна та ідеологічна війна – війна не лише за інтереси чи потреби, але й за цінності та ідентичність» [3, с. 46]. Оскільки головною метою Росії є: ця війна має змінити ідентичність українських громадян [4, с. 178].

Не можна сказати, що війна стала причиною виникнення питання української ідентичності, правильніше було б сказати, що вона її значно загострила. Межі того, що є прийнятним, а що ні, що бажано, а що ні, нині активно обговорюються в культурному світі. У цій сфері спостерігається десинхронізація, яка супроводжується не лише напруженістю політичного контексту, а й напруженістю релігійного, мовного, науково-освітнього та літературно-мистецького контекстів. Ідентичність насамперед визначається системою цінностей. Сучасна українська ідентичність не обмежується національністю чи етнічним походженням, а передусім аксіологією. Наприклад, абсолютно «щирий українець» може мати грецьке прізвище таке як Фаріон, російське прізвище таке як Портніков або навіть єврейське прізвище таке як Зельман, що однозначно свідчить про наявність чужорідної генетики. Проте жодним чином не виключає носія такого прізвища з політичного українства. Тому «основним завданням зміцнення української національної ідентичності та консолідації української нації є повноцінна соціальна українізація на основі мовних і культурних цінностей української нації» [4, с. 14, 182]. Взагалі кажучи, культурна ідентичність завжди залежить не від раси чи місця проживання, а від культурного вибору, який робить дана особа.

Безсумнівно, йдеться також про культурну пам'ять та її інтерпретацію. Культурна ідентичність не пов'язана автоматично з расою, а з нашим культурним вибором. Чому питання використання російської мови стало таким актуальним і болючим? Оскільки мова не може існувати у вакуумі, вона є важливою частиною культури. Відома гіпотеза Сепіра-Уорфа говорить нам, що мова не тільки визначає вербальну комунікацію, але й структурує наш спосіб мислення та формує специфічний світогляд. Не будемо вдаватися в глибини лінгвістичних аргументів «за» і «проти» цієї гіпотези, але однозначно можемо стверджувати, що рідна мова визначає не лише коло нашого спілкування, а й культурний продукт, який ми споживаємо, і культурні коди, які ми використовуємо. Ще за царату русифікатори дуже добре попрацювали на цьому полі. Варто звернути увагу на наступну обставину, що в Австро-Угорській імперії дотримувалися принципу національно-культурної автономії, а значить, на заході України проблем із російською мовою було менше через те, що в офіційному вжитку використовували тільки німецьку мову. Також були розповсюджені «Народні Доми» – українські, польські та єврейські. Тому фактично всі мешканці володіли декількома мовами, рідною та різними іншими мовами, мовами сусідів і влади. Тому, що це було вигідно й полегшувало ділове й побутове спілкування. У царській же Росії вимагали «говорить на человеческом языке», тобто російською. Радянська влада дотримувалася цієї традиції, хоча й не так грубо, толеруючи певною мірою, на відміну від сьогоднішніх кремлівських керманів, національні мови й традиції. Російська мова утвердилася як мова міжнаціонального спілкування. Без цього зв'язки між регіонами були б розірвані. Причина цього в тому, що людей старшого покоління та частину молоді, яка схильна довіряти фольклорним переданням своїх батьків про «золотий вік совєцької пори», коли нібито жилося сито й безтурботно, не було ані чвар, ані війн, ані розбрату. Такий архетип є своєрідним «міфом дитинства», який зазвичай сприймається з повною довірою, особливо незрілою свідомістю. З цієї причини проблема російської мови зараз сприймається як дуже серйозна і трагічна. За всю пострадянську історію мовні проблеми ніколи не розділяли Україну так гостро, як зараз. Певна частина людей не може відмовитися від російської мови. Саме тому, що це було б запереченням їхньої нормально сформованої ідентичності. Це слід було передбачити, але, на жаль, ніхто не прислухався до прогнозів, зроблених, наприклад, Д. Мейсом багато років тому. Він попереджав, що недостатнє заохочення українців до відродження рідної мови й толерантного ставлення до російської мови, а також недостатня увага до осмислення історичної пам'яті можуть призвести до сумних наслідків втрати національної ідентичності [5, с. 238].

Ще один серйозний розкол стосується церкви. Українці та росіяни мають різні погляди на церкву як соціальний інститут, що сприяло виникненню конфлікту навколо функціонування Української православної церкви московського патріархату в Україні. Крім того, українці, які є парафіянами УПЦ МП, зазвичай чітко слідує російським релігійним і політичним традиціям, навіть якщо вони стверджують, що є щирими патріотами України. У Росії церква століттями була фактично одним цілим з політикою, і це є одним зі свідчень її занепаду в ересь філетизму. І не дивно, що Російська церква є одним з інструментів зовнішньої політики держави-агресора, яка прагне нав'язати тут свій «православно-імперський імператив» [6, с. 214].

Зауважимо, що російськомовна людина, щоб зрозуміти вічність, піде до церкви, де Святе Письмо пояснюють зрозумілою їм з дитинства мовою. Це старе питання, яке останнім часом взагалі не виникало, але зараз стало дуже серйозним. Воно також пов'язане з певними соціальними міфами, що сягають часів

хрещення Русі, а також надання Томосу Україні. Для українців ця подія була частиною європейського вибору, тоді як росіяни завжди оцінювали її як спільний вибір слов'ян [2, с. 131]. Власне вони намагаються ігнорувати три ключові ситуації: 1) Церква на момент хрещення Русі була єдиною, ще не поділена на православних і католиків; 2) сьогодні католиків не менше, ніж православних; 3) московський патріархат був створений насильницьким і не православним шляхом і що московська церква, на відміну від ПЦУ, досі немає Томосу, а Всесвітня православна церква має провідну роль, і що її неймовірні претензії на провідну роль ґрунтуються виключно на агресивному та ірраціональному прагненні до панування. Мова і релігія дуже важливі, але це не єдині чинники, що формують політичний і культурний простір навколо нас.

Мовні питання набувають нового значення в контексті таких важливих складових культури, як наука та освіта. Донині існує чимало випадків використання російської наукової літератури, навіть за наявності українських перекладів або першоджерел іншими мовами. Звичайно, можна сперечатися про необхідність посилатися на праці російських дослідників, і це значною мірою залежить від ситуації в тій чи іншій науці або конкретної наукової проблеми. Однак не може бути двох думок щодо того, як цитувати, наприклад, російський переклад з французької мови, посилаючись при цьому на український переклад. Так само не припустимо рекомендувати російськомовну літературу як обов'язкову для вивчення студентами та здобувачами вищої освіти. Зрозуміло, що все ще існують випадки, коли певний освітній контент викладається російською мовою.

Усе це повертає нас у російський культурний простір, спотворює реальні темпи світового наукового розвитку та сприяє створенню міфу про одвічну і неминучу перевагу Росії в науці та освіті. Таким чином, суспільство має будуватися на фундаменті спільних цінностей. Небезпечним є прагнення сформувати єдину ідентичність для всіх. Заклики до вигнання всіх російськомовних та громадян «неправильного» (неукраїнського) етнічного походження є тривожним сигналом у нашому суспільстві. І ми повинні враховувати трагічні та криваві наслідки таких процесів, які часто відбуваються в посткомуністичних країнах, де суспільства можуть рухатися до тоталітаризму «Модель гомогенної тожсамости передбачає, що відмінності всередині колективної тожсамости належить визнавати за шкідливі, отже, вони мають підлягати у однотайненню» [1, с. 62], що може призводити у тому числі й до етнічних «чисток».

Питання мови безпосередньо пов'язане з питанням сприйняття російської культури. Наразі в Україні домінує негативізм щодо російської культури загалом, який перебуває у жорсткому конфлікті з піднесенням української національної культури. Польська дослідниця Е. Новицька характеризує ці процеси як контркультуру, повне заперечення інших культур і нативізм, звеличення власної культури. Хоча під час війни це до певної міри зрозуміло й виправдано, навіть після закінчення війни доводиться шукати баланс між власною культурою та культурою інших країн, а також межі толерантності, що виключають ксенофобію.

Важливо пам'ятати, що культурна ідентичність є багатовимірним поняттям і динамічною системою, яка включає визначення людини в різних сферах, таких як релігія, освіта, наука і комунікація. У довоєнний період, після 2014 року і до цього часу, в період незалежності, значна частина українського суспільства характеризувалася розмитою, неоплаченою або запізнілою ідентичністю. Лише після повномасштабного вторгнення українці свідомо перейшли від рефлексії над своїми базовими цінностями до «досягнутої ідентичності». Як наслідок цього в квітні 2022 року 94 % українців стверджували, що пишаються своїм громадянством. Це найвищий показник за весь час соціологічного моніторингу, який проводили за часи незалежності України. Ми не просто пишаємося громадянством України – ми поступово позбуваємося багаторічних радянських наративів, викорінюємо з голів і сердець насаджену меншовартість і формуємо натомість свою, українську ідентичність.

Варто розуміти, що ворог веде проти нас війну за наші мізки. Атакує наш інформаційний простір, витрачає шалені кошти на пропаганду. Говорити про нашу ідентичність й пізнавати її в умовах війни на знищення сьогодні як ніколи на часі – бо це знання робить нас сильнішими. А головне – необхідно пам'ятати, що мова це основа формування сучасної української нації, яка виступає головним чинником консолідації українського суспільства. Вона є символічним уособленням української державності та гарантією збереження національної ідентичності українського етносу й державної єдності України загалом.

Список використаних джерел:

1. Гнатюк О., Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. Київ: Критика, 2005. 528 с.

2. Козловець М., Національна ідентичність українців постоталітарний дискурс. *Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті»*. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. С. 234–238.
3. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Війна і мир в Україні: шляхи до реальної перемоги і розвитку. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 9. С. 38–49.
4. Степико М.Т., Черненко Т.В. Українська ідентичність як визначальна засада протидії російській агресії. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 3. С. 178–183.
5. Україна Incognita: [зб. ст.] / за заг. ред. Л. Івшиної; [упоряд.: В. Панченко та ін.]. Вид. 5-те, стер. (1-ше вид. 2002 р.). Київ: Укр. прес-група, 2007. 396 с.: іл. (Бібліотека газети «День»).
6. Филипчук С.В. Вияви «руського мира» у друкованих медіа УПЦ МП. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 94. С. 214–219.

Владислав ПЕТРИШИН,

студент 2-го курсу юридичного факультету

(Львівський національний університет імені Івана Франка)

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В ПУБЛІЧНІЙ СФЕРІ У КОНТЕКСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Незважаючи на всеохоплюючі процеси євроінтеграції та глобалізації, які є невід'ємними складниками політики багатьох держав Європи, в той же час кожна із них намагається різними засобами проводити заходи зі збереження власних традицій, культури та саме національної ідентичності, яка лежить в основі їхніх державностей. Національна ідентичність держави охоплює багато аспектів, серед яких вирізняємо культурні, політичні, законотворчі, релігійні, освітньо-наукові та, в особливості, мовні.

Одним з чи не найосновніших елементів державного, суспільно-політичного та конституційного ладу є офіційна (державна) мова. Особливо ми це відзначаємо на прикладах так званого «мовного патріотизму» в політиці Німеччини, Франції, Італії, Польщі тощо. Сьогодення відзначає надважливість всебічного використання та захисту державної мови і в Україні. Це питання стало «наріжним каменем» вседержавної ваги в українському суспільстві та політиці після початку війни московським агресором. Справедливо, що державотворча роль української мови, як гаранта державності, стала на порядок денний в Україні: дедалі більші народні маси починають усвідомлювати на 33-у році незалежності, наскільки важливою і життєво необхідною є українська мова.

Українська мова є невіддільним атрибутом української державності, що зберігає свою історичну спадкоємність від давньокиївської доби. Мовне питання постійно було на часі в національно-культурній та політичній боротьбі українців за власну державу. У бездержавний період саме наша мова заміщала собою відсутність Української держави як основної форми інтегрування й буття етнонації. Як визначальний чинник і головна ознака ідентичності української нації, яка упродовж багатьох віків проживає на споконвічно своїй території та становить абсолютну більшість населення України, українська мова завдяки закладеному в ній самій націєтворчому началу є базовим системотвірним складником української державності та її основою. Як мова автохтонного, найчисельнішого й титульного етносу українська мова має статус єдиної державної мови в Україні, що відповідає світовій практиці [5].

Відповідно до ч.1 ст.10 Конституції України (далі – КУ) «Державною мовою в Україні є українська мова». Ст.1 Закону України (далі – ЗУ) «Про забезпечення функціонування української мови як державної» чітко визначає статус української мови як єдиної державної мови в Україні, який зумовлений державотворчим самовизначенням української нації і є невіддільним елементом конституційного ладу України як унітарної держави. Зокрема завданням «5» цього Закону визначається *забезпечення розвитку української мови для зміцнення національної ідентичності, збереження національної культури, традицій, звичаїв, історичної пам'яті та забезпечення її подальшого функціонування як державотворчого чинника української нації*. Стаття 6 закріплює, що кожний громадянин України зобов'язаний володіти державною мовою. Визначено обов'язковість застосування української мови як державної в публічних сферах: у сфері трудових відносин, освіти, культури, телевізійного і

радіомовлення, публічних заходів, реклами, обслуговування споживачів тощо [3].

«Джерелом юридичного статусу української мови як державної є державотвірна роль української нації та незалежна державність України, відновлена внаслідок "здійсненого Українською Нацією, усім Українським народом права на самовизначення"», - зазначає Конституційний Суд України (далі – КСУ). Як інститут української державності, що поєднує юридичний і ціннісний складники, українська мова покликана виконувати соборницьку функцію та забезпечувати єднання й монолітність українського суспільства. Захист та збереження національної ідентичності, – «колективного чуття, зіптерого на віру в належність до однієї нації і спільності більшості атрибутів, які роблять її відмінною від інших націй», – можливе першочергово завдяки правовому статусу української мови як державної [1].

Важливо, КСУ наголошує, що загроза українській мові рівносильна загрозі національній безпеці України, існуванню української нації та її держави, оскільки мова – це своєрідний код нації, а не лише засіб спілкування. Без повноцінного функціонування української мови в усіх ділянках публічного життя суспільства на всій території України українській нації загрожує втрата статусу й ролі титульної й державотвірної нації, що є рівнозначним загрозі зникнення Української держави з політичної карти світу. Українська мова – доконечна умова (*conditio sine qua non*) державності України та її соборності. Наголошується, що Україна – це єдиний у світі ареал, де може бути гарантовано збереження, існування й усебічний розвиток української мови і, відповідно, української нації як державотвірної, тому будь-які зазіхання на юридичний статус української мови як державної на території України неприпустимі, оскільки порушують конституційний лад держави, загрожують національній безпеці та самому існуванню державності України [5].

Європейський досвід однозначно вказує на те, що державній мові відведено надзвичайно важливу роль – бути лінгвальним інтегратором суспільства, засобом міжнаціонального (міжетнічного) порозуміння в соціумі, особливо якщо спільнота не мононаціональна, як це є в Україні. У кожній державі, де проживають люди, які використовують різні мови, конче потрібно є мова офіційна, тобто державна, за допомогою якої відбувається комунікація осіб з офіційними представниками держави та іншими особами. Українська мова в Україні – це мова повноцінної демократичної участі всіх громадян у публічному житті суспільства, основа його згуртованості та єдності. Їй належить визначальна роль у формуванні, розвитку та зміцненні єдиної української політичної (громадянської) нації [5].

Отже, виходячи з вищенаведеного, державна мова відіграє надважливу роль для України та охоплює всі можливі відтинки суспільного й державного життя. Вона виступає невід'ємним складником конституційного ладу України, гарантом національної безпеки, який перебуває під особливим державним захистом. Визначення стратегічних пріоритетів в подоланні викликаних багатовіковою асиміляційною політикою колонізаторів та окупантів деформації національного мовно-культурного простору та повноцінне функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави є гарантіями збереження ідентичності, зміцнення єдності української нації та державного існування загалом.

Відповідно пропонуємо звернути увагу на питання удосконалення конституційно-правового регулювання української мови як державної мови: докласти максимум зусиль народних депутатів, громадських й наукових інституцій до розробки законопроекту й прийняття ЗУ «Про державну мову», в якому передбачити посилення державотворчих і консолідуючих функцій української мови, підвищення її ролі у забезпеченні територіальної цілісності та національної безпеки держави. Законодавчо зобов'язати громадян України володіти державною мовою як мовою свого громадянства; одночасно передбачити кожному громадянину України можливості для вивчення державної мови [2].

Вагомим для конституційного права є положення з Рішення КСУ: *Загроза українській мові рівносильна загрозі національній безпеці України, існуванню української нації та її держави.* Такий текст, на нашу думку, повинний увійти в систему законодавства України: закріплений в КУ (напр. в частині 2 статті 11), в ЗУ «Про Державну мову» чи навіть в Кримінальному кодексі України (можливе і введення інших реплік з Рішення КСУ). Така практика суттєво вплине на захист та регулювання функціонування української мови як державної.

Одним із пріоритетів діяльності держави та суспільства є відповідь на виклики і загрози, які в сьогодинішніх умовах здійснюють реальний вплив на формування національної свідомості. Утвердження української національної та громадянської ідентичності громадян є одним із основних елементів формування здатності держави протистояти внутрішнім і зовнішнім безпековим загрозам, а тому, набуває особливого значення для сфери національної безпеки і оборони [4].

Отже, існування та процвітання України неможливе без загального усвідомлення громадянами своєї національної та громадянської ідентичності. Дієвою гарантією цього служить загальнообов'язкове використання єдиної державної мови в освіті, науці, телебаченні, війську, сфері культури, релігії та звісно повсякденні. Відчуття такої належності до української Нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, історичною пам'яттю, народними традиціями, національними цінностями, зокрема українською мовою, безпосередньо позначається на житті кожної людини. Подальший розвиток національної доктрини українського конституціоналізму стане можливим особливо завдяки дієвій системі політики захисту та всебічного використання державної мови в Україні. Досягнення належного рівня законодавчого та конституційного закріплення гарантій перманентного функціонування української мови в публічних сферах та місцях стає першочерговим завданням вітчизняного законодавця.

Список використаних джерел:

1. Бориславська О. Українська мова як державна: європейські стандарти та національні особливості правового регулювання. *Український часопис конституційного права*. 2017. № 3. URL: <https://www.constjournal.com/pub/3-2017/ukrainska-mova-yak-derzhavna-yevropeiski-standarty-natsionalni-osoblyvosti-pravovoho/> (дата звернення: 23.08.2024).
2. Гураль П. Українська мова – мова державна. *Український часопис конституційного права*. 2017. № 3. URL: <https://www.constjournal.com/pub/3-2017/ukrainska-mova-mova-derzhavna/> (дата звернення: 25.08.2024).
3. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 21. Ст. 81 (зі змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 23.08.2024).
4. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 року №1322. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.08.2024).
5. Справа за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»: Рішення Конституційного Суду України № 1-п/2021 від 14.07.2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text> (дата звернення: 25.08.2024).

Ольга БОСОВИК,

студентка 5-ого курсу спеціальності «Інженерія програмного забезпечення»

(Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

Олексій СПАСОВ,

студент 6-ого курсу спеціальності «Богослов'я»

(Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Національна ідентичність відіграє ключову роль у формуванні самосвідомості суспільства та збереженні його культурних, історичних і моральних цінностей. В Україні це питання набуло особливої актуальності в умовах трансформаційних процесів, війни, глобалізації та активної інтеграції до європейської спільноти. Ця теза присвячена дослідженню чинників, які впливають на процеси формування національної ідентичності сучасного українського суспільства.

1. Історичний контекст формування національної ідентичності [2, с. 2]. Формування національної ідентичності України має глибокі корені, які сягають періоду Київської Русі, козацької держави та боротьби за незалежність у ХХ ст. Однак найбільші виклики постали у зв'язку з розпадом Радянського Союзу та проголошенням незалежності у 1991 році. Суспільство намагалося віднайти власні культурні, політичні та соціальні орієнтири, що було ускладнено багатовіковою російською та радянською експансією. Ці процеси вплинули на ідентичність різних регіонів України, формуючи певні відмінності в їхньому розумінні

національної ідентичності.

2. Вплив зовнішніх та внутрішніх чинників на національну ідентичність. Процес формування національної ідентичності в Україні в сучасних умовах значною мірою залежить від впливу внутрішніх та зовнішніх чинників.

- Політичний контекст: Політична нестабільність, спричинена революціями (Помаранчева революція 2004 року та Революція Гідності 2014 року) та війною на Сході України, суттєво вплинула на консолідацію українського суспільства [3, с. 43]. Суспільно-політичні потрясіння стали каталізатором для переосмислення національної ідентичності. Російська агресія: Після початку анексії Криму в 2014 році та військових дій на Донбасі, українська національна ідентичність почала активно формуватися в опозиції до Росії [5, с. 18]. Війна стимулювала активізацію патріотичних настроїв і посилила відчуття національної єдності.
- Євроінтеграція: Процеси євроінтеграції та прагнення України стати частиною Європейського Союзу сприяють поширенню демократичних цінностей та культурної взаємодії з європейськими народами. Це також зміцнює європейську ідентичність серед частини українського населення [4, с. 52].

3. Культурні аспекти національної ідентичності. Національна ідентичність України невід'ємно пов'язана з культурою, мовою, релігією та традиціями.

- Мова: Українська мова залишається основним символом національної ідентичності [1, с. 35]. Зусилля щодо популяризації української мови, зокрема через мовну політику та законодавчі акти, є важливими кроками до зміцнення ідентичності. Мовний фактор стає особливо актуальним на фоні інформаційної війни та культурного впливу Росії.
- Релігія: Українська православна церква, отримавши томос про автокефалію у 2019 році, стала важливим фактором у формуванні релігійної складової національної ідентичності. Це рішення не лише посилює позиції незалежної української церкви, але й сприяло духовній консолідації українців.
- Культурна спадщина та традиції: Відновлення й популяризація українських традицій, фольклору, мистецтва та історичної спадщини є важливим фактором у зміцненні національної свідомості.

4. Роль мас-медіа та інформаційної політики. Мас-медіа відіграють вирішальну роль у формуванні національної ідентичності в сучасному українському суспільстві. Засоби масової інформації стали потужним інструментом як для просування національних цінностей, так і для маніпуляції суспільною думкою.

- Національні ЗМІ: Після 2014 року активізувалося виробництво патріотичного контенту, що висвітлює історію України, її культурні та національні цінності. Це сприяло консолідації суспільства навколо ідеї незалежності та самостійності.
- Інформаційна війна: У контексті російської пропаганди, яка намагається вплинути на українську ідентичність, українські медіа та держава зосереджуються на боротьбі з дезінформацією. Це включає підтримку державної інформаційної політики, блокування російських телеканалів та платформ, що поширюють антиукраїнські наративи.

5. Молодь як основний носій національної ідентичності [3, с. 45]. Молоде покоління українців відіграє важливу роль у подальшому формуванні та збереженні національної ідентичності. З огляду на сучасні виклики, такі як війна, глобалізація, активний розвиток цифрових технологій, молодь є особливо чутливою до інформаційних впливів. Водночас саме вона стає основним носієм нових культурних та національних ініціатив, об'єднаних навколо ідеї незалежної України.

6. Глобалізація та національна ідентичність. Процеси глобалізації, зокрема відкриття кордонів, міграція, розвиток технологій та поширення іноземних культурних зразків, можуть як зміцнювати, так і розмивати національну ідентичність. З одного боку, українці отримують можливість активно взаємодіяти з іншими культурами, проте це несе й ризики втрати власних національних особливостей. Важливим завданням стає пошук балансу між глобальними тенденціями та збереженням національної самобутності.

Формування національної ідентичності українського суспільства в сучасних умовах є багатофакторним процесом, який перебуває під впливом як внутрішніх (політичні зміни, культурні й мовні фактори), так і зовнішніх чинників (війна, глобалізація, євроінтеграція). Сучасна національна ідентичність українців є динамічним явищем, що продовжує розвиватися, проте її основою є історична пам'ять, мова, культура та бажання незалежного розвитку. Зміцнення національної свідомості вимагає зусиль від усіх соціальних груп, зокрема молоді, що може стати рушійною силою в цьому процесі.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко І. М. Культура як чинник формування національної ідентичності українців. *Філософські науки*. 2023. № 4. С. 34–39.
2. Гринів О. І. Національна ідентичність та проблеми її формування в Україні. *Наукові праці ЧНУ*. 2021. № 5. С. 23–30.
3. Макаренко С. О. Молодь і національна ідентичність в умовах глобалізації. *Соціологічний журнал*. 2022. № 7. С. 42–48.
4. Ткаченко В. М. Європейська інтеграція та формування національної ідентичності України. *Вісник НАДУ*. 2022. № 10. С. 51–57.
5. Шевченко О. В. Вплив війни на національну ідентичність України. *Політичні дослідження*. 2020. № 2. С. 17–22.

Антон НАУМИК,

здобувач вищої освіти

*Науково-навчального інституту права та інноваційної освіти
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ)*

Ярина КОНДРАТОВА,

здобувачка вищої освіти

*Науково-навчального інституту права та інноваційної освіти
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ)*

**ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В ГАЛУЗІ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ФАКТОР
ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

У сучасній Україні теоретико-практичні питання щодо культури не отримують належного рівня уваги та фінансування. Культурна інфраструктура держави, крім того, зазнає значних проблем через застарілість та недостатнє фінансування, що призводить до втрати її спроможності надавати якісні послуги. Механізми залучення приватних інвестицій залишаються нерозвиненими, що значним чином погіршує ситуацію.

Діяльність органів державної влади у сфері культури охоплює широкий спектр завдань та функцій, спрямованих на розвиток і підтримку культурної сфери в Україні. Основні напрями діяльності включають: формування та реалізація державної культурної політики, збереження та охорона культурної спадщини, підтримку та розвиток національної культури, фінансову підтримку культурних проєктів та установ, міжнародну співпрацю у сфері культури, освіту та підготовку кадрів у сфері культури, підтримку культурного різноманіття та міжкультурної комунікації, сприяння розвитку сучасного мистецтва та інновацій у культурі, регулювання діяльності у сфері культури, інформаційну підтримку та популяризацію культури.

Поступовий занепад та нехтування об'єктами культурної спадщини продовжують негативно впливати на здатність суспільства зберігати та передавати свої традиції. Проте реформи, що проводяться в Україні, спрямовані на визнання культурної сфери як важливої складової соціального життя та національної ідентичності, які є організаційно-практичною основою для якісних та належних змін в економіці, політиці та інформаційному просторі України.

Сучасні дослідження в галузі публічного управління доводять, що збереження національної ідентичності та діяльність держави в галузі культури значним чином корелюється зі становленням та розвитком державно-політичної думки [3; 4; 5].

Культура України відіграє провідну роль у формуванні її міжнародного іміджу та служить інструментом для просування зовнішньополітичних інтересів. Вона також є важливим чинником національної консолідації. Без належної уваги до культурних питань, Україна не зможе заслужити репутацію цивілізованої країни на міжнародній арені світу.

В сучасних умовах політичних та соціально-економічних перетворень в Україні необхідним є усвідомлення особливої ролі культури як стратегічного ресурсу оновлення країни, а її підтримка має бути визнана національним пріоритетом. Розвиток культури повинен стати найважливішим стратегічним

напрямом державної політики, особливо в умовах російсько-української війни [2].

Новий етап розвитку української державності дав значний поштовх появі інноваційних суспільних відносин, орієнтації на принципи ринкової економіки. Ці зміни вплинули на розвиток економічної системи держави, зокрема і суб'єктів сфери культури та освіти.

Провідна роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку належить органам державної влади та місцевого самоврядування. Подібну роль не можна недооцінювати, оскільки занепад культурної сфери та освіти призводить до духовної деградації людини, що негативно впливає на розвиток трудового потенціалу держави. Культура та освіта є фундаментом для формування суспільства, що базується на високих моральних та інтелектуальних цінностях, тому їх занепад створює загрозу не лише для культурного, а й для економічного та соціального розвитку країни.

Перебування сучасної соціально-культурної сфери у кризовому стані потребує негайного втручання та розробки нової моделі управління всіма задіяними ресурсами. Зазначена модель повинна ґрунтуватися на взаємній співпраці між органами державної законодавчої та виконавчої влади, громадськістю та безпосередньо суб'єктами сфери культури та освіти. Така співпраця має бути комплексною та систематичною, враховуючи всі аспекти та потреби культурної й освітньої сфер.

Ураховуючи складність завдань формування ефективного механізму розвитку культури та державно-приватного партнерства щодо підтримки культури, існує нагальна потреба у створенні комунікативних майданчиків, де представники бізнесових кіл і менеджери культури могли б спільними зусиллями сформувати концепцію різних форм державно-приватних форм підтримки культури [1].

Взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування з громадськістю й професіоналами з культурної та освітньої сфер є ключовою умовою для ефективного розвитку. Ця співпраця повинна включати не лише формальні консультації, але й активну участь усіх зацікавлених сторін у прийнятті рішень та реалізації проєктів. Органи влади повинні забезпечувати необхідну підтримку, як фінансову, так і організаційну, для реалізації культурних та освітніх ініціатив.

Зокрема, держава має створити сприятливі умови для діяльності культурних та освітніх установ, забезпечити їх достатнім фінансуванням, підтримувати інноваційні проєкти та надавати гранти на реалізацію важливих культурних програм. Необхідно також забезпечити правовий захист інтересів суб'єктів культурної та освітньої діяльності, створити механізми для регулярного моніторингу та оцінки ефективності державних програм у цій сфері.

Державне управління у сфері культури є важливою складовою суспільного розвитку, збереження національної ідентичності, оскільки культура формує національну ідентичність, сприяє соціальній згуртованості та впливає на економічний розвиток. В умовах глобалізації та зростання конкуренції між країнами, ефективне управління культурним сектором стає дедалі актуальнішим. В Україні, де культурна спадщина є невід'ємною частиною національного надбання, питання державного управління у сфері культури набувають особливої ваги. Це обумовлено необхідністю збереження та примноження культурних цінностей, а також забезпечення доступу до культурних благ для всіх верств населення.

Список використаних джерел:

1. Валевський О.Л. Культурна політика в Україні в умовах економічної та соціальної нестабільності. *Public management*. 2021. Т. 26. № 1. С. 30–41. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2021-1\(26\)-30-41](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2021-1(26)-30-41) (дата звернення: 24.09.2024).
2. Купрійчук В. Культурна політика як стратегічний ресурс модернізації держави. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку (напрям: культурологія)*. 2022. № 43. С. 43–49. URL: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi43.578> (дата звернення: 24.09.2024).
3. Наумик А.С., Кондратова Я.М., Сидоренко Н.С. Правова держава і громадянське суспільство: історія державно-правової думки в контексті публічного управління та адміністрування. *Журнал «UNIVERSUM»*. 2024. № 7. С. 19–23.
4. Наумик А. С., Попова А. В., Сидоренко Н. С. Становлення державно-політичної думки як основний аспект розвитку сучасної правової системи України. *Тренди та перспективи розвитку мультидисциплінарних досліджень: матеріали IV міжнар. студент. наук. конф., м. Луцьк, 1 грудня 2023 р.* С. 99–100.
5. Сидоренко Н.С., Корх А.О., Наумик А.С. Становлення і розвиток громадської думки в Україні: вплив цифровізаційних процесів, генезис та організаційно-функціональний аспект. *Цифрове наукове суспільство: соціально-економічні, правові та міжнародні аспекти*: зб. наук. пр. за матеріалами III міжнар. наук. конф., м. Дніпро, 6 вересня 2024 р. С. 55–58.

ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В ГРЕЦІЇ

Греція – один із центрів православного світу. Православ'я в Греції відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності та культурних традицій. Після падіння Османської імперії Грецька православна церква відіграла важливу роль у відновленні країни. Сьогодні православ'я є державною релігією в Греції, а грецька церква – невід'ємною частиною життя багатьох греків. Більшість релігійних свят, таких як Різдво і Великдень, мають сильний вплив на культурні традиції та стали державними святами.

За Конституцією Греції панівною релігією в країні є православ'я, водночас гарантується свобода віросповідання для кожного громадянина. Історія грецького православ'я, а разом з тим сучасної грецької ідентичності та релігійних традицій, бере початок в I столітті до нашої ери.

На сьогодні панівною церквою в Греції є Грецька православна церква або Елладська православна церква, автокефальна помісна православна церква в Греції, яка посідає 11-е місце в диптиху автокефальних помісних церков.

Щодо загальної картини релігійного життя в Греції, то згідно до статистики 90 % населення Греції становлять віряни, що сповідують грецьке православ'я, разом з тим 2% - мусульмани та ін. [2].

Згідно з третьою статтею Конституції Греції, Грецька Православна Церква визнана «панівною релігією» країни. Це положення забезпечує правову основу для участі Церкви в суспільному житті, в тому числі в сфері освіти. «Переважаючою релігією в Греції є Східна Православна Церква Христова. Грецька Православна Церква, визнаючи своїм Головою Господа нашого Ісуса Христа, нерозривно з'єднана у вченні з Великою Христовою Церквою в Константинополі та з усією іншою Христовою Церквою того самого вчення, непохитно дотримуючись, як і вони, святих апостольських і синодальних канонів і священних традицій. Вона є автокефальною і управляється Священним Синодом діючих Єпископів і створеним з нього Постійним Священним Синодом, який збирається відповідно до Статуту Церкви відповідно до положень Патріаршого Томосу від 29 червня 1850 року та Синодального акту 4 вересня 1928 року» [1].

Незважаючи на державний статус Православної Церкви, Конституція Греції також захищає свободу віросповідання. Стаття тринадцята забороняє примус до участі в релігійних практиках або переконаннях гарантує право всіх громадян сповідувати чи не сповідувати будь-яку релігію:

«1. Свобода релігійної совісті є непорушною. Користування громадянськими правами і свободами не залежить від релігійних переконань особи.

2. Усі відомі релігії є вільними, а їхні обряди поклоніння здійснюються без перешкод і під захистом закону. Практика обрядів поклоніння не може порушувати громадський порядок або добрі звичаї. Прозелітизм заборонений.» [1].

Після здобуття незалежності у 1830 році Церква зберегла свій вплив у суспільстві. Освіта в Греції базувалася на християнських і державних принципах, і Церква тісно співпрацювала з державою у формуванні навчальної програми. Релігія була обов'язковим предметом у школах, а багато вчителів були випускниками богословських факультетів.

Навіть у XX столітті, коли система освіти була модернізована, релігія залишалася важливим елементом національної свідомості: Конституція 1975 року визнала Православну Церкву домінуючою релігією, і її вплив на освіту продовжувався. Незважаючи на спроби секуляризації, релігійна освіта залишається в школах.

Церква продовжує відігравати важливу роль у формуванні національної ідентичності та освітнього процесу в сучасній Греції, підкреслюючи свою унікальну роль у суспільстві [3].

Згідно до «Report on International Religious Freedom: Greece 2022» у Конституції зазначено, що служителі всіх відомих релігій підпорядковуються тим самим правилам, що й греко-православне духовенство. У ньому сказано, що особи не звільняються від дотримання закону через релігійні переконання. [4].

Конституція Греції стверджує, що освіта має на меті підвищувати релігійну свідомість учнів. Це означає, що основи православної віри в обов'язковому порядку викладаються в початковій і середній школі. Оскільки релігійне навчання є частиною обов'язкової освітньої програми, вчителі релігії зобов'язані проходити спеціальну підготовку.

Учні неправославних шкіл мають право бути звільненими від уроків релігії, що є прикладом релігійної свободи в країні. Грецька Православна Церква відіграє активну роль в освітній політиці, особливо в релігійній освіті. Церква бере участь у розробці навчальної програми з релігії.

Церкви також організовують і підтримують приватні навчальні заклади з більшим акцентом на православ'я.

Церква також впливає на відносини Греції з ЄС, висловлюючи свої погляди щодо європейської інтеграції та збереження національної ідентичності.

Хоча в останні роки процес секуляризації посилюється і частина молоді відходить від традиційної релігії, Церква зберігає свій вплив у грецькому суспільстві.

Згідно до «2023 Report on International Religious Freedom: Greece» Конституція стверджує, що свобода віросповідання є недоторканою та передбачає свободу віросповідання з деякими обмеженнями. Згідно із законом, релігійні діячі відомих релігій та офіційні релігійні юридичні особи повинні зареєструватися в Міністерстві освіти та у справах релігій [5].

Отже, правовий статус Грецької Православної Церкви закріплений у Конституції Греції, яка визнає її офіційною релігією держави. Це надає Церкві привілейований статус, включаючи право отримувати державне фінансування і викладати релігію в державних школах. Тим не менш, Греція є світською державою, і іншим релігійним громадам гарантується свобода віросповідання і право на існування [1].

Список використаних джерел

1. The constitution of Greece. URL: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/THE%20CONSTITUTION%20OF%20GREECE.pdf> (дата звернення 24.10.2024).
2. Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/religion/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe/> (дата звернення 24.10.2024).
3. GREEK NATIONALISM VERSUS EUROPEANIZATION: FROM ETHNIC TO CIVIC NATIONALISM? URL: <https://dergipark.org.tr/en/pub/baed/issue/50826/657714> (дата звернення 24.10.2024).
4. 2022 Report on International Religious Freedom: Greece. URL: <https://www.state.gov/reports/2022-report-on-international-religious-freedom/greece/> (дата звернення 24.10.2024).
5. GREECE 2023 INTERNATIONAL RELIGIOUS FREEDOM REPORT. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2024/03/547499-GREECE-2023-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf> (дата звернення 24.10.2024).

Олег АНДРІЙВ

*аспірант факультету міжнародних економічних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Науковий консультант: д.політ.н., проф. **Микола Палінчак***

МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В ПОЛЬЩІ

Після падіння комуністичного режиму Польща почала будувати демократичну систему управління, і важливим етапом цього процесу стало прийняття нової Конституції у 1997 році. Конституція закріпила основні права і свободи громадян, включаючи принцип свободи віросповідання, що забезпечує кожному громадянину право на вільний вибір своєї релігії або на її відсутність. Важливою частиною Конституції також став принцип відокремлення церкви від держави, який мав на меті забезпечити нейтральність державної політики стосовно релігійних питань і незалежність політичної системи від релігійних інституцій. Одним із важливих аспектів сучасного впливу католицької церкви на політичне життя Польщі є її активна участь у обговоренні різних суспільних питань.

В релігійній демографії Польщі: домінують католики [1]. Католицизм у Польщі – це більше, ніж просто віра, це складова частина національної ідентичності, що підтримується та передається з покоління в покоління. Ця релігія надає значення соціальному єднанню, відіграє ключову роль у формуванні етичних норм і залишається важливим елементом громадського життя. Католицька церква протягом багатьох поколінь була частиною польського ландшафту, історично приносячи в країну науку, культуру та впливаючи на суспільство [4].

В сучасній Польщі католицька церква продовжує відігравати значну роль у суспільному та політичному житті. Її вплив відчутний у багатьох сферах. Згідно зі звіт «2023 Report on International Religious Freedom: Poland», зазначається, що Конституція передбачає свободу віросповідання в Польщі. «У ній стверджується, що релігія є особистим вибором і що всі церкви та релігійні організації мають рівні права. Конкордат зі Святим Престолом визначає відносини з Римо-Католицькою Церквою. Окремі статuti визначають відносини між урядом і 15 релігійними групами. Діяльність інших релігійних груп регулюється окремим статутом. Закон забороняє громадські виступи, що ображають релігійні почуття, і карає акти насильства, мотивовані релігійними відмінностями.» [2].

Щодо релігійної диференціації, то Польський державний статистичний щорічник за 2023 рік, який публікує дані про членство релігійних груп, які добровільно подають інформацію, повідомляє, що 85 відсотків населення вважають себе римо-католиками [2].

Законодавче регулювання релігійної освіти в Польщі охоплює ключові акти, такі як:

- Конституція,
- Конкордат,
- відповідні закони.

Конституція Польщі, прийнята в 1997 році, закріплює світський характер держави, але при цьому визнає право громадян на релігійну свободу та свободу совісті. Це означає, що релігія може бути частиною освіти, якщо це бажають учні або їхні батьки. Польське законодавство надає учням та батькам можливість вибору релігійного навчання.

Конституція Польщі також визначає, що держава і церква є відокремленими інституціями, які співпрацюють для суспільного блага, але зберігають свою незалежність одна від одної. Це означає, що держава не має права втручатися у внутрішні справи церкви, і навпаки [3].

Особливо важливу роль католицька церква відіграла під час комуністичного режиму у Польщі (1945-1989 рр.). За радянських часів вона стала оплотом опору проти комуністичної влади, яка намагалася нав'язати атеїстичну ідеологію.

Підтримка церкви руху «Солідарність» в кінці 1980-х років була важливим фактором у поваленні комуністичного режиму та поверненні Польщі до демократії [5].

Важливу роль у зміцненні цього руху відіграв Папа Іван Павло II, який став символом національної гордості та каталізатором політичних змін. Період правління Папи Івана Павла II (1978-2005 рр.) став кульмінацією посилення ролі церкви в політичному житті Польщі. Його моральний авторитет вплинув на політику не лише Польщі, але й інших країн Східної Європи.

Після падіння комунізму в 1989 році католицька церква продовжила відігравати важливу роль у політичному житті країни.

Варто зазначити, що сучасна Польща залишається однією з найбільш релігійних країн Європи, де католицька церква продовжує відігравати важливу роль у суспільно-політичному житті, впливаючи на моральні та соціальні норми. Попри зростання секуляризації, церква залишається важливим моральним авторитетом і соціальним інститутом, який забезпечує підтримку традиційних цінностей та національної ідентичності. Взаємодія між державою та церквою, а також роль релігії у суспільному житті продовжують бути актуальними питаннями для Польщі в умовах змін, спричинених глобалізацією та соціальними викликами.

Отже, Польща залишається однією з найбільш релігійних країн Європи, де переважає католицизм. Незважаючи на загальне зростання секуляризації, більшість поляків все ще ідентифікують себе як римо-католики, хоча релігійна практика поступово знижується, особливо серед молоді. Вплив урбанізації, глобалізації та інших змін впливає на зменшення релігійної активності та зростання частки атеїстів і агностиків.

Список використаних джерел:

1. Ewa A. Golebiowska, Silviya Gancheva. Religious Regulation in Polandfree. URL:<https://oxfordre.com/politics/display/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-670> (дата звернення 24.10.2024).
2. U.S. Department of State: 2023 Report on International Religious Freedom: Poland. URL: <https://www.state.gov/reports/2023-report-on-international-religious-freedom/poland/> (дата звернення 24.10.2024).
3. THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF POLAND. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> (дата звернення 24.10.2024).
4. Religion, Politics, and Oppression in Poland: A Call to Action. URL: <https://journals.library.columbia.edu/index.php/cswr/announcement/view/409> (дата звернення 24.10.2024).
5. Gerald J. Beyer. The Catholic Church and the Ethic of Solidarity in Poland After 1989: An Update. *The Polish Review*. Vol. 58, No. 2. 2013. P. 37-54. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.5406/polishreview.58.2.0037> (дата звернення 24.10.2024).

Наукове видання

**«ФОРМАТ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ, ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ
ТА ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН»**

МАТЕРІАЛИ

IX-ї Міжнародної науково-практичної конференції:

Матеріали друкуються в авторській редакції

Підписано до друку 25.10.2024 р. Формат 60х84/16.
Тираж 60 прим. Ум.друк.арк. 20,6. Замовлення № 223.
Оригінал-макет виготовлено та віддруковано:
ФОП Роман О.І., 88000, м.Ужгород, пл. Ш. Петефі, 34/1
Тел.: 0509771656, e-mail: danulosi.druk@gmail.com

ТОВ «РІК-У» 88006, м.Ужгород, вул. Карпатської України, 36.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників, і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 р.